

ОЛЕКСАНДЕР
ЦИНКАЛОВСЬКИЙ

СТАРА ВОЛИНЬ
І ВОЛИНСЬКЕ
ПОЛІССЯ

**СТАРА ВОЛИНЬ
і
ВОЛИНСЬКЕ ПОЛІСНЯ**

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN

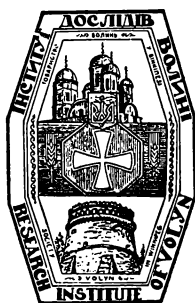
No. 55

Prof. Alexander Cynkalowsky

Ancient Volyn and Volynian Polissia

(Geographic Dictionary — From Early
Times to 1914)

VOLUME TWO

Published by Volyn Society

WINNIPEG

— 1986 —

CANADA

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ
Ч. 55

Проф. Олександр Цинкаповський

Стара Волинь і Волинське Полісся

(Краєзнавчий словник — від найдавніших часів
до 1914 року)

ТОМ ДРУГИЙ

Накладом Товариства "Волинь"

ВІННІПЕГ

— 1986 —

КАНАДА

Видавнича Колегія Інституту Дослідів Волині
і Товариства „Волинь”:

*Д-р Ю. Мулик-Луцик, д-р С. Радзук, інж. І. Онуфрійчук,
прот. С. Кіцюк, ред. М. Подворняк, д-р І. Тарнавецька,
митр. прот. д-р С. Ярмусь.*

Редактори цього видання:

Ред. М. Подворняк і академік Ф. Ф. Онуфрійчук.

Обкладинка Марійки Сокульської.

Л

ЛАБАЗИ, с. і фільв., Заславський пов. В кінці 19 ст. фільварок Лабази належав до славуцько-заславського ключа.

ЛАБУНЬ, містечко Заславського пов., при усті р. Поганці до Гомори або Хомори, Лабунська вол., 48 км. від Заслава. Містечко положене по обох боках р. Гомори і гребля злучує це містечко.

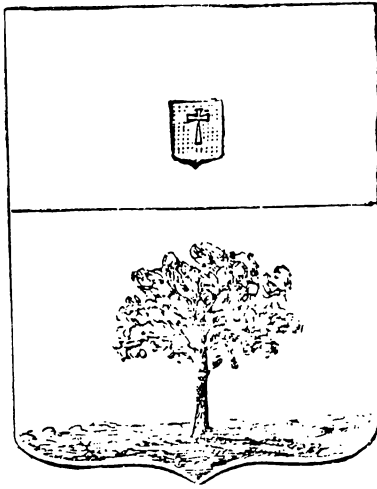
Коли заложена ця оселя невідомо, але з актів 16 ст. згадується там як власника волинського землянина Михайла Богухваловича Любунського (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. I, стор. 43 і 44). З цього можна зробити висновок, що оселя Лабунь звалася колись Любонем, тобто так, як звалося багато волинських осель — Любомель, Любч, Любуша, Любець і що назва ця походила від слова любити, любо, що значить місце приемне. Лабунь (або Любонь) згадується в грамоті з 1565 р., коли воно входило в число інших осель до Крем'янецького пов. і фігурує в списі більших осель. Про родину Любунських згадується однак ще раніше в році 1505, а також в році 1547, коли Л. належав до Василя Лабунського (Архів Сангушків, т. 4, стор. 555-556). Про м-ко Л. маємо згадки в документах 1562, 1563, 1565, 1566, 1593 років (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2036, стор. 13, 17, 18 і № 2039, стор. 14, 40, 36; № 2040, стор. 11, п. 30, 34, 61).

В кінці 19 ст. в Л. було 650 дом. і 4,538 жит., 4 церкви: перша, тепер неіснуюча, збудована у 1593 р. Христором Лабунським — Троїцька, друга дерев'яна з 1670 р. — Юр'ївська, третя також дерев'яна з 1882 і дві філіяльні з 1661 і 1726 р. В містечку був римо-кат. костьол 1731 р. і каплиця, збудовані кн. Іосифом Любомирським, а при ньому був кармелицький монастир.

В 1870 р. в містечку Л. було 496 дом. і 1,796 жит., у тому 37% жидів, 5 церков, костьол, 3 каплиці, синагога, 2 жид. доми молитви, бровар, 3 вапняні печі, 6 оліярень, 3 цегельні, 2 водяні млини, 26 крамниць, 51 ремісників і ярмарки щотижня. В першій половині 17 ст. в Лабуні

був кальвинський збір — кірха. В 1648 р. під час визвольних війн Богдана Хмельницького містечко Л. було здобуте відділом під команду Колодки, місто і замок спустошені і спалені. В 1649 р., удруге, Л. здобуває козацький відділ Донця, а в 1651 р. містечко знову було знищене. Однак його географічне положення і оточуючі його родючі ґрунти і густо заселені села сприяють його скорій відбудові, хоча по війнах 1648-1655 рр. залишилося в Л. всього 44 дом. (Архів Ю.З.Р. ч. 7, т. 2, стор. 461; Г. Стецький, т. 1, стор. 375 і Сендульський Л. м. Лабунь Заславського уезда Вол. Єпар. Від. 1882, №36). У 1768 р. під час Коліївщини Лабунь був знову понищений гайдамаками. Каштелян, а пізніше київський воевода Йосиф Стемпковський, відомий авантюрист, який великою жорстокістю розправлявся з повсталим українським народом, побудував в Л. великий і гарний палац, від котрого, ще в 19 ст., майже нічого не залишилося. Під час Коліївщини Стемпковський був начальником військово-судової комісії. Так добробут і гультайство цього незагнужданого аванюриста тривало до 1792 р., коли то цілий його маєток було skonфісовано царським урядом за довги. Рубав він голови, поливав смолою і підпалював повстанців, змушував козаків, яких захопив у полон, копати ями для трупів своїх товаришів-козаків. На трьох шибеницях повісив понад 200 козаків. В містечку Кодні, за міським валом закопано було 114 трупів з відтятими головами. В селі Лисянці на Київщині повісив Стемпковський без слідства і суду 600 людей. Не менш жорстоко розправився з повстанцями генерал російського карального корпусу, Кречетніков, який був царським урядом висланий на Україну.

По кривавому придушенні повстання, генерал Кречетніков був призначений генерал-губернатором т. зв. Із'яславського Намісництва і оселився в Лабуні, в палацу Стемпковського, який тоді оголошено „уездним городом”. По смерті Кречетнікова, в Лабуні проживали російські генерали Дерфельден, Тутомлин, граф Салтиков — полководець російських військ на Україні. Товариші по зброї ген. Кречетніков і Стемпковський вмерли в 1793 р. Про ці криваві події довго ще розповідали люди на Волині і Київщині, а народній звичай, пам'ятаючи ці сумні дні, відзначив пам'ять про них тим, що довго ще дівчата вплі-

Герб м. Лабунь: Вгорі ГВЗ, внизу на срібному полі рясна яблуня. Наданий 22.I.1796.

тали в коси чорні стрічки разом з яскраво-кольоровими. Власне тут в Л. в 1793 р., 8 квітня був призначений з'їзд шляхти і духовенства, на якому склали вони присягу вірності цариці Катерині II і тим самим „злегалізували” своє підданство до Росії. Від цього часу Волинь увійшла в склад Російської імперії (Старожитна Польська т. 2, ч. 2, стор. 925). За переписом 1911 р. в Лабуні було 6,567 жит., волость, міщанська управа, пошта, телеграф, 2-клясова школа, земський фельдшерський пункт, приют, лікар, аптека, 17 крамниць, горілчана державна крамниця, кредитове товариство, 2 олійні, водяний млин (36,000 пуд. річ. перем.), земська випозичальня сільсько-господ. машин, ресторан і щодва тижні ярмарки. До великої зем. власности пом. Рудницького належало там 1,175 десятин. В містечку Старий Лабунь заховалися сліди чотирикутного замчища, який ще в кінці 19 ст. частинно був знищений. Друге замчище заховалося в Новій Лабуні, також значно знищене. В околиці часті знахідки з доби неоліту і скифського періоду (О. Ц. Записки, 1937 р.).

ЛАВ, уроч., Пінський пов., над р. Оторою.

ЛАВИЦЬК, с., Пінський пов. З цього села ледве помітна дорога до осель Федори і Рачиська. В початку 20 ст. було там 26 осель. Місцеві селяни займалися переваж-

но рибальством і плисарством. Місцевість дуже низька серед водяних заливів і багон.

ЛАВРІВ, с., Луцький пов., Волонська вол., 16 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 219 дом. і 1,367 жит., дві дерев'яні церкви, початкова школа і католицька каплиця. Село побудоване у два ряди хат на двох горбках, розділених малою річкою. В 1570 р. частина Л. належала до Семена Козанського, а друга частина до Петра Несвицького. В 1583 р. Л. був власністю Олександра Сіماشки, пізніше перейшов до Семена Козинського, від нього до Прусилівських, Городських і Корчаків. В 1911 р. за переписом було там 1859 жит., однокласова школа, 1 крамниця, горілчана крамниця (державна), вальцевий млин (110,000 пуд. річн. перем.), кооператива. До великої зем. власности Любомирських належало там біля 1,800 дес.

ЛАВРІВ ОСТРІВ, згадується в 1554 р. в Рев. пущ і перх. звір., Вилен. Археограф. Ком., Вильно.

ЛАВРИНОВЦІ, с., Заславський пов., над р. Мухачкою, Сульжинська вол. В кінці 19 ст. було там 92 дом. і 665 жит., дерев'яна церква Покрови з 1760 р., церк.-прих. школа від 1890 р., 3 водяні млини і вітряк. Село колись називалося „Старі Безейми” (Хронологія дзеюв Польскі). Згадується в 1589 р., коли належало до Сульжинської волості князів Острозьких. В кінці 16 ст. спустошене татарами (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. 1, стор. 290).

ЛАГАНИ, хутір, Дубенський пов., Крупецька волость. В кінці 19 ст. було там 9 дом. і 62 жит.

ЛАГОДІВКА, хут., Дубенський пов., Ярославницька волость (присілок с. Великих Рикань), 40 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 13 дом. і 59 жит. Земля дуже врожайна, чорнозем, водяний млин при ставі, цегельня, фабрика черепиці. За переписом 1911 р. був там паровий млин (10,000 пуд. річн. перем.). В другій половині 16 ст. с. Рикані з пр. Лагодівкою належали до Олександра Сімашна, а пізніше до Захарія Лагодовського. В 18 ст. — до Раціборських, пізніше до Житинських.

ЛАГОДІВЦІ, с., Старокост. пов., Кульчинецька вол., 16 км. від Ст. Костянтинова, при малій річці, притоці Случі. В 1911 р. було там 1,099 жит., горілчана крамниця, кредитове т-во, випозичальня сільсько-госп. машин (В 1867 р. було там 22 дворів). За переписом 1911 р. в Л. до вел. зем. власности пом. Прушинського належало 784 дес.

ЛАГУЛЬСЬК, с., Звягельський пов., Курненська вол. Колись оселя належала до Соколовського ключа. В кінці 19 ст. було там 21 дом. і 121 жит.

ЛАДИ ГОЛИНСЬКІ, кол., Рівенський пов., Стидинська вол. В кінці 19 ст. було там 10 дом. і 97 жит.

ЛАДИГИ або **ЛОДИГИ**, с., Ст.-Костянтин. пов., Дешнівська вол., село над ставом, який формується над маєю притокою Случі, 22 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 233 дом. і 1849 жит., дерев'яна церква з 1753 р. До 1848 р. село Л. належало до Звягельського пов., в 1583 р. до Остропільської вол. кн. Острозьких. В тому ж сторіччі спустошене татарами. Пізніше входило до ординації кн. Острозьких. В 1753 р. подарована кн. Любомирським. Коло 1820 р. належало до Винницьких, Бнінських і Шашкевичів.

ЛАДО, оселя і фільварок, Рівенський пов., Вирська волость, 162 км. від Рівного.

ЛАЖЕВА або **ЛАЖВА**, с., Старокост. пов., Решнівська вол., 22 км. від Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 180 дом. і 1,273 жит., дерев'яна церква з 1758 р. В 1593 р. належало до Костянтинівської волості кн. Острозьких. Спалена татарами. Належала в 18 ст. до Августа Чарторийського, а від нього перейшла до Шашкевичів, далше — до Тарнавських.

ЛАЗУЧИН ВЕЛИКИЙ, с., Старокост. пов., Базалійська вол., 65 км. від Ст.-Костянтинова, над р. Грабаркою. В 1867 р. було там 72 дом. В кінці 19 ст. 117 дом. і 726 жит., дерев'яна церква з 1782 р., народня школа з 1876 р. В околицях родовище крейди. Колись село входило до ординації кн. Острозьких. В 1753 р. враз з Базалією дісталася кн. Ігнату Сапізі, а від нього перейшло до пом. Дунінів-Бжезінських. До вел. зем. власності пом. Белінських належало 520 дес. (в 1911 р.).

ЛАЗУЧИН МАЛИЙ, с., Старокост. пов., Базалійська вол., 71 км. від Ст. Костянтинова, над р. Грабаркою. В кінці 19 ст. було там 182 дом. і 1,028 жит. Село мало більшість рим.-кат. населення. Православна каплиця. В 1618 р. село спалене татарським ханом Девлет Гиреєм. В 1753 р. кн. Острозький подарував с. Л. кн. Сапізі. На північ від села було кілька курганів.

ЛАНІВЦІ, містечко, Крем'янецький пов., Білозірська вол., 43 км. від Крем'янця, при усті р. Буглівки і Жерді

до р. Жираку. В кінці 19 ст. було там 319 дом. і 2,376 жит., мурована церква з 1816 р. на місці старої з 16 ст., початкова школа з 1874 р. Л. згадується в році 1545 в описі крем'янецького замку, що належало до Кизьминських боярів Федька, Грицька Пузирковичів і Годорочиців (Пам'ятники т. 4, від стор. 2-228). В 1565 р. майно землян волинських Гнівошичів-Єловицьких (Архів ч. 6, т. I, стор. 52). В 1583 р. Сава Єловицький платив з Л. від 15 дим., 5 город., 2 вальних коліс. В містечку Л. рим.-кат. костьол з 1857 р. побудований Єловицьким. За переписом 1870 р. в містечку Ланівцях було 201 дом. і 623 жит., у цьому 46% жидів, церква, костьол, каплиця, синагога, млин, 5 крамниць, 40 ремісників, 3 ярмарки річно. За переписом 1911 р. в Ланівцях було 2,638 жит., міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, вет-лікар, земська лічниця, аптека, аптечний склад, 13 крамниць, горілана державна крамниця, водяний млин (300,000 пуд. річн. перем.), щомісячні ярмарки. До решток великої зем. власності належало там 306 дес. Недалеко від містечка Л. було овальне городище до 210 м. в поперечнику, а на полях 1 великий курган, „Козацька Могила”. На захід в напрямку с. Нападівка проходив колись полями вал „Кривуля” — з півночі на південь.

ЛАНКИ, с., Ст. Костянтинівський пов. До великої зем. власності належало там у 1911 р. 244 дес.

ЛАПКИ, с., пов. Ковельський (дивись с. Церківка).

ЛАСКІВ, с., Володимирський пов., Хотячівська вол., над річкою Гнидою, 12 км. від Володимира. Село ділилося на кутки: Убогинці, Суслівка, Куток, Старий Сад, Урочища в полях: Сатин, За спустами, У терні, Між річками, Ксьондзівський острів (уніятських священиків, яких колись називали на Волині ксьондзами), Красносілки, Озеро, Тріпка, Жалоб. За переказом с. Ласків звалося колись Красносілки, але з Ласки властитель переноситься в ур. Ласки і від того урочища прозвалося Ласковим. На полях села знайдено скарб з римської доби — дві фібули (О. Цинкаловський. Записки і той же: Матеріяли до археології Володимирського повіту. Зап. Н.Т.Ш. №154).

За переписом з кінця 19 ст. було там 52 дом. і 497 жит. і на фільварку 3 доми і 31 жит. В 1570 р. частина села належала до Григорія Оранського, а в 1545 р. до Семена і Павла Оранських (Пам'ятники, Рев. Володимир-

ського замку). В 1583 р. одна частина належала до Григорія Оранського, а друга до Михайла Оранського. За переписом 1911 р. до вел. зем. власності Любомирських належало в Л. 573 дес.

ЛАШАНІВКА, с., Звягельський пов., Курянська вол., 31 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 34 дом. і 198 жителів.

ЛАШКИ, с., Заславський пов., над великим ставом. В кінці 19 ст. було там 33 дворів, дерев'яна церква з 1756 р., церк.-прих. школа від 1862 р. Згадка про с. Л. під назвою Лашківець, коли воно належало до кн. Януша Острозького, від року 1601 в документах луцьких возьних фігурує в числі сіл знищених татарами (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. I, стор. 290). У кінці 19 ст. в місцевій школі вчила і виховувала молодь Марія Антонівна Жадановська, відома українська патріотка і демократка, яка укінчила школу в Заславі. За переписом 1911 р. в с. Л. було 762 жит., гуральня (16,000 вод. рісн. продук.), водяний млин (125,000 пуд. річн. прод.). До великої зем. власності пом. Глембїцького належало там 609 дес.

ЛАШКИ, с., Володимирський пов., Підберезька вол., 58 км. від Володимира. В 19 ст. було там 52 дом. і 369 жит., дерев'яна церква, млин. Колись село належало до кн. Сангушків Кошерських і замінено землянином Русином на с. Сомин. В 1570 р. Кристоф Закшевський вносить з Л. від 4 дворищ, 1 городника, 2 комір., а Фронч Круш

Лашки — палац (мал. 19 ст.). (ц)

з 14 дим., 5 город., і Іван Мнишківський від 7 дим. і 3 город. В 1577 р. була там дерев'яна церква.

ЛЬВА, річка. На північ, ближче р. Прип'яті протікає вона через багна і трясовища, в напрямку с. Мочули змінює назву на Моства і впадає від заходу до р.Ствиги, притоки р. Прип'яті. Має 120 км. довжини і впливає з багон, вкритих лісами, на північний схід від с. Боровські Будки, а від Томашгороду входить в багна, проходить через озеро Тухле або Тухля і гине в безкраїх просторах болота Гале (або Голе). На північ, в околиці кількох озер, коло села Озери, знову формує своє корито і від малої притоки Копанець починає називатися Моствою і цілою мережею русел і смуг пропливає до ріки Ствиги. Є це типова поліська річка, з низькими, інколи гинучими в болотах берегами. Рослинність її долини, це мішані ліси і відкриті багна „гала” (голі багна). Ширина корита до 30 метр., глибина до 3 метр. Це майже одинока річка на Поліссі, де повністю збереглися ще боброві жереви і заповідник лосів (Стан до 1939 р. Записки О. Цинкаловського).

ЛЕБЕДЬ, кол., Звягельський пов., Емельчинська вол., 65 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 58 дом. і 293 жителів.

ЛЕБЕДІ, с., Острозький пов., Хорівська вол., 20 км. від Острога. Назва місцевості Лебеді постала від залишків старих боярських, волинських і польських родів, які часто також називаються на Поліссі Буслами (Боцянами), тому, що на документах мали печатки зі знаком птиці. Грунти там пласкі, від заходу горбковаті. В кінці 19 ст. було там 43 дом. і 237 жит. В 1583 р. с. Л. належало до Острога, кн. Костянтина Острозького, який платив від Л. за 4 дим., 3 город. і 1 підсудка. В 1601 р. кн. Януш (Іван) Острозький передає це село до ординації Острозької, останнім ординатом був Януш Сангушко. Від Януша Острозького с. Л. перейшло до канцлера Малаховського в 1753 р. По конфіскації в 1795 р. село Л. отримав російський царський генерал німецького походження — Ферстен, а від нього відкупив в 1802 р. сенатор граф Юзеф Ільїнський. На початку 20 ст. село Л. належало до Вільгельма Гольдмана. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 131 дес.

ЛЕВАДА, ос., Острозький пов. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 150 дес.

ЛЕВАЧІ, слоб., Рівенський пов., Селищанська вол. На початку 20 ст. було там 16 дом. і 83 жит.

ЛЕВЯТИН, с., Крем'янецький пов., Радзивилівська волость, 40 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 39 дом. і 212 жит.

ЛЕВКІВЦІ, с., Крем'янецький пов., Почаївська вол. В кінці 19 ст. було там 21 дом. і 142 жит.

ЛЕВКІВЦІ, с., Старокостянтинівський пов., Базалийська вол., 67 км. від Ст. Костянтинова. Село при малій річці, притоці Случі. В кінці 19 ст. було там 108 дом. і 644 жит., дерев'яна церква з 1745 р., церк.-прих. школа від 1891 р. В половині 19 ст. було там 68 дом. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 153 дес.

ЛЕВКІВКА, с., Звягельський пов., при усті р. Грабарки до Случі.

ЛІДИХІВ, с., Крем'янецький пов., Почаївська вол., 32 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 209 дом. і 1,533 жит., мурована церква Миколаївська, невідомо коли побудована Ледуховськими, церк.-прих. школа. Село колись належало до православних волинських земель Галків, з яких знаємо першого з них Нестора Галка, який прийняв від цієї місцевості прізвище Ледуховського. За згадкою з 1545 р. в описі крем'янецького замку була городня Богдана і Гнівоша Ледуховських, а крім цієї городні була друга, яка належала до Яцка Ледуховського і потужників зі села Ледухова (Пам'ятники. Ревізія Замків України). В 1565 р. Л. згадується в записі Ярофея Гостського своїй дружині Ганні (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву №2039, стор. 26, м. 34). Село Л. було колись містечком, яке належало до Ледуховських. В 1570 р. побір з Л. вносив Іван Ледуховський від 5 дим. і з частини Яхна Богдановича від 2 дим., 5 город. і крім цього Федір Ледуховський від 3 дим., 4 город. В 1583 р. Макар Ледуховський платив від 11 дим., 4 город., 5 город. По ньому з Л. платив Федір, Яхно й Іван Ледуховський, Єрофеїва Гостська, Федір Людвинський і Василь Орловський. В 1621 р. встановлено в Л. ярмарки, а в 1733 р. цілий Л. належав до Ледуховських. В кінці 19 ст. до кількох осіб. За переписом 1911 р. в с. Л. було 2,059 жит., сільсько-

господарська державна школа, горілчана крамниця. До великої зем. власности належало там 263 дес.

ЛЕДУХІВ, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., 24 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 64 дом. і 405 жит.

ЛЕДУХІВКА, с., Старокостянтинівський пов., Теофільська вол. В кінці 19 ст. було там 92 дом. і 647 жит., дерев'яна церква з 1872 р., на місці старої з початку 17 ст., церк.-прих. школа з 1886 р. Село належало до Троянівського ключа. В 1753 р. с. Л. віддано Ігнатію Сапізі, а в кінці 19 ст. Л. розкупили селяни.

ЛЕДЯНКА, с., Заславський пов., Тарнівська вол., 42 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 193 дом. і 1,215 жит., дерев'яна церква з 1786 р. — на місці старої з кінця 16 ст., церк.-прих. школа. За місцевим переказом с. Л. було колись за ставом в ур. „Селища” і по зруйнуванні татарами відбудовано на новому місці. В місцевій Покровській церкві переховувалося багато стародруків з 17-18 ст. За переписом 1911 р. в с. Л. було 1,213 жит., 1 крамниця, 1 горілчана крамниця і земська випозичальня сільсько-господар. машин. До великої зем. власности належало в Л. 147 дес. В урочищі Селище при оранні видобувають багато кераміки, заліза тощо. В селі знайдено скарб золотих польських монет в металевій посудині і другий скарб російських монет часів царя Петра І. Село належало до „Казни” (Досліди О.Ц., 1937 р.).

ЛЕЖНИЦЯ, с., Володимирський пов., Хотячівська волость, 24 км. від Володимира. Село на високому березі р. Бугу (Західнього). На ґрунтах села Л. урочища: Острів, Городище, Могила, Чуб, Ставище, Велене. В уроч. Городище оборонне місце, відтате від дальшої височини великим валом. Площа городища має 220 метр. ширини, 370 довжини. На орній поверхні часто знаходять кераміку неолітичної культури лійчатих посудин і часом трипільську. В 1930-32 роках городище це відкрив і досліджував О. Цинкаловський.

В ур. Стависька, яке уявляє собою дуг, на якому видніють старі коритища р. Бугу і часом високі горбки, виступають сліди різних археологічних культур, а місцеве населення твердить, що там був город, який звався колись „Тур-город”. Село невелике, складається з кількох

домів і кількадесят жит., є воно присілком с. Михаля (або Михали).

ЛЕЖВА або **ЛЕЖАВА**, с., Старо-Костянтинів. повіт. До великої зем. власности Софронія Уварова в 1911 р. належало там 1,770 десятин.

ЛЕЖАХІВ, с., Володимирський пов., Новодвірська вол., 33 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 272 жит.

ЛЕЛИКІВ, с., Ковельський пов., Ратенська вол., 93 км. від Ковля. Село положене над Оріхівським каналом. В кінці 19 ст. було там 122 дом. і 893 жит., дерев'яна церква з 18 ст. на місці старої з 16 ст., католицька каплиця, церк.-прих. школа. До села належали фільварки в с.с. Воля Щатинська, Щодрогоща і Самари. В 19 ст. село належало до Биковських. Положене над невеликим озером. По повстанні 1863 р. належало до „Казни”. Від 16-17 ст. була там дерев'яна церква, на місці якої збудовано нову. В церкві переховувалася рукописна „Триодь” з написом „в обителі тороканской, року 1743 м-ця апреля 25”. За переписом 1911 р. в с. Л. було 1,115 жит., волость, земська поштова станція, лісництво, фельдшерський пункт, акушерка, 3 крамниці, горілчана крамниця і 5 ярмарків річно.

ЛЕМИШВ, с., Володимирський пов., Підберезька вол., 50 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 68 дом. і 414 жит. В 1570 р. село Л. належало до Миколи Сапіги, а в 19 ст. до Хонських.

ЛЕМІШ, с., Острозького пов., Плужанської вол. На початку 20 ст. було там 8 дом. і 42 жит.

ЛЕН ДОВГИЙ, боярська оселя в Пінському пов., на південь від с. Любешова, над річкою Стоходом. Кілька домів розкинутих по сухих, піскових горбках в долині річки. Місцевість піскова і болотиста, клімат дуже поганий.

ЛЕДО, кол., Рівенський пов., Стидинська вол., 60 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 32 дом. і 241 жит.

ЛЕНКІВЦІ, с. Заславського пов., Сульжинської вол., над р. Гоморою, 22 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 249 дом. і 1,316 жит., дерев'яна церква з 1762 р., Св. Михайла, на місці старої. Село колись належало до Сульжинської вол. кн. Януша Острозького. В 1589 р. Л. було спустошене татарами. Згадується це село під назвою Линовець в 1601, як маєток кн. Острозьких. Реляція луць-

ких возних про спалене татарами село в 1589 р. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, т. I, стор. 290). Від 1853 р. церк.-прих. школа. За переписом 1911 р. в Л. було біля 1,400 жит, горілчана крамниця і 1 звич. крамниця, паровий млин (22 тис. пуд. річн. перем.). В полях колись було 3 кургани (О.Ц., 1933).

ЛЕНЧИН, с., Рівенський пов., Березенська вол., 102 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 80 дом. і 640 жит., дерев'яна церква Введенська, невідомо хто і коли її збудував. В селі була смолярня. Село згадується в 18 ст. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. 2, стор. 308-315).

ЛЕПИСІВКА або **ЛЕПИШІВКА**, с., Крем'янецький пов., Ямпільська вол. Село при річці Горині, недалеко від містечка Ямполя, 45 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 181 дом. і 1,114 жит., дерев'яна церква, Вознесенська, з 1885 р., на місці старої з 1720 р., церк.-прих. школа. Згадується про Л. в 1545 р. в описі крем'янецького замку. В 16 ст. село Л. належало до Дахна Воринського, від якого відкупила королева Бона (Пам'ятники т. 4, від 2 ст. до 221-222). В 1576 р. фігурує в документах, як випрошене у польського короля Стефана Володимиром Заблоцьким (Курбський, т. 2, стор. 256). В 1577 р. Л. переходить до Язловецьких (Курбський, т. 2, стор. 263-264). З огляду на те, що Л. становить пригород Ямполя, то часто в документах село це зветься Ямпільська Лепишівка. В церковному архіві Лепишівської церкви в документах виказані такі урочища: Деньки, Громадський берег.

В 1545 р. Л. була замковим селом (крем'янецького замку) і було тоді там 60 жит., які давали до замку 11 кіп грошей литовських чиншу і 19 мірок вівса, косили сіно два дні річно, був там спустовий став і водяний млин, 4 путних боярів, що виконували службу на конях. В 1576 р. Л. належало до Заблоцького, який продав це село за 800 кіп грошей лит. В 1723 р. Л. належало до кн. Вишневецьких. За переписом 1911 р. в Л. було 1,275 жит., водяний млин (5,600 пуд. річ. перем.). В 1962 р. відкрито там комплект великих гончарських печей з римського періоду (3-4 ст. н.е.). (Краткие сообщение, № 99, Инст. Арх. Акад. Наук СССР. Москва, 1962).

ЛЕОНІВКА, хут., Володимирський пов., Киселинська вол. — 15 дом. і 133 жит.

ЛЕОНІВКА, фільв., Володимирський пов., Киселинська вол., 111 жит., гуральня.

ЛЕОНІВКА, слоб., Рівенський пов., Тучинська вол. На початку 20 ст. було там 23 дом. і 213 жит.

ЛЕОНІВКА, кол., Рівенський пов., Дераженська вол. 11 дом. і 112 жит.

ЛЕОНІВКА, кол., Володимирський пов., Вербська волость — 29 дом. і 152 жит.

ЛЕОНІВКА, кол., Луцький пов., Щуринська вол. — 5 дом. і 36 жит.

ЛЄСЬНА, кол., Острозький пов., Плужанська вол., 29 км. від Острога. На початку 20 ст. було там 52 дом. і 322 жит.

ЛАЩАНСЬКИЙ МОНАСТИР на Пінщині. На його утримання в 1520 р. були надані, а пізніше потверджені грамоти на озера: Мотоль, Мольно, Скупе і Гоще.

ЛЕЩЕ — передмістя Пінська, де був стародавній Лещанський монастир, до якого належали землі і озера — Мотоль, Мольсько, Скупе, Гоще.

ЛЕЩИНЕЦЬ, с., Володимирський пов., Любомельська вол., 65 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 24 дом. і 187 жит.

ЛЕДІВКА — передмістя м. Звягеля.

ЛЕДІВКА, кол., Звягельський пов., Смолдирівська волость. В кінці 19 ст. було там 21 дом. і 121 жит.

ЛДАВКА або **ЛЕДАВКА**, уроч., Острозький повіт, Довжецька вол.

ЛДАВКА, уроч., Острозький пов., Анопільська вол.

ЛДАВКА, кол., Луцький пов., Піддубецька вол. — 12 домів і 50 жит.

ЛДАВА, с., Острозький пов., 25 км. від Острога. Колись с. Л. належало до ординації Острозької, пізніше до Малаховського, Ілінського, Кадлубського, Чарнецького... Селяни, крім рільництва, займалися транспортом товарів до Здолбунова.

ЛІСЕЦЬ, кол., Луцький пов., Тростянецька вол. — 10 дом. і 50 жит.

ЛІСИЧИН, уроч., Дубенський пов., Олицька вол. — 6 дом. і 55 жит.

ЛІСИЧЕ, с., Острозький пов., Анопільська вол., 20 км. від Острога. Колись село належало до кн. Острозьких,

пізніше до Яблонівських. Село з усіх сторін було оточене лісами. Було там колись взірцеве господарство — 2,000 овець. Ґрунти дуже родючі, а селяни заможні.

ЛІСКИ, с., Крем'янецький пов., Дедеркальська вол., 45 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 57 дом. і 508 жит., дерев'яна церква з 1865 р. на місці старої з 18 ст. (1724 р.), трьохкупольна. В 19 ст. велика зем. власність належала до Тлуховських і Яворницьких.

ЛІСКИ, хут., Острозький пов., Плужанська вол., — 7 дом. і 42 жит.

ЛІСКИ, кол., Володимирський пов., Порицька вол.

ЛІСКИ, кол., Володимирський пов., Вербська вол. На початку 20 ст. було там 31 дом. і 191 жит.

ЛІСІВ, с., Луцький пов., Медведівська вол. (в старих документах Лесов, Лесова), 77 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 101 дом. і 671 жит. В 1577 р. село належало до Михайла Чарторийського, який платив з Л. від 3 дим., а в 1583 р. Михайлова Чарторийська платила від 6 дим. В кінці 19 ст. с. Л. належало до Марцеля Красінського.

ЛІСНИЧІВКА, хут., Володимирський пов., Хорівська вол.

ЛІСНИЧІВКА, хут., Володимирський пов. Порицька вол.

ЛІСНИЧІВКА, фільв., Дубенський пов., Теслуґівська вол.

ЛІСНЯКИ, с., Володимирський пов., Любомельська волость. В кінці 19 ст. було там 21 дом. і 195 жителів.

ЛІСНЯКИ, с., Ковельський пов., Маціївська вол. В кінці 19 ст. було там 30 дом. і 352 жит., дерев'яна церква трьохкупольна з 1773 р., покрита гонтами.

ЛІСОПІЛЬ, кол., Рівенський пов., Костопільська вол., 38 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 158 жит.

ЛІШНЯ НОВА, с., Володимирський пов., Грибовецька вол., 23 км. від Володимира. Оселя, яка постала на початку 20 ст. з осілих там селян, що прийшли з Галичини (Сокальський пов.). В 1914 р. в Новій Лішній було 284 жит., млин і 1 крамниця. Галицькі селяни закупили там ґрунти, які належали до Черняхівського фільварку. Саме село Н.Л. положене в лісі.

ЛІШНЯ СТАРА, с. і кол., Володимирський пов., Грибовецька вол., 23 км. від Володимира. Оселя дуже стара,

згадана в літописах, як Лесна. Положена вона на чорноземних ґрунтах. В кінці 19 ст. було там 59 дом. і 415 жит., церква Миколаївська, дерев'яна (на місці старої), перенесена сюди з села Литовежа. На схід від села Л.С. колонія Нова Лішня в лісі, де був газовий млин. Осіло там 30 родин з Галичини з Сокальського пов. — 30 дом. і 195 жит. В 1583 р. село Ст. Лішня належало до Богуша Луковецького, який платив з Л. за 5 дим. і 1 город. За переписом 1911 р. було в Л. 516 жит., одноклясова школа, крамниця і кредитове т-во. На захід від села сліди валів бувшого тут фільварку. Село побудоване хата при хаті так, що стріхи торкаються одна одної, стіни господарських будинків плетені з хворосту. На полях високий курган під назвою Туриця (з ним зв'язана легенда про літовежський замок — „Сотниківна”).

ЛІШНЯ, с., в документах Лешня, Леска, Дубенський пов., Княгининська вол., 33 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 28 дом. і 332 жит. В 1570 р., разом зі селом Дублями, належало до землянина Миколи Палуцького. В 1583 р. село було власністю Василя Хринницького і частинно Гашинських.

ЛІШНЯ або **ЛЕСЬНЯ**, **ЛИШНЯ**, с., Крем'янецький пов., над річкою Піщанкою або Піщаницею і ставом. В кінці 19 ст. було там 40 дом. і 369 жит., дерев'яна церква з 1764 р., водяний млин. Згадується в 1545 р. в опису крем'янецького замку, коли до цього села належала велика городня в замку, яку зобов'язаний був відбудувувати Бруно Камінський (Пам'ятники т. 4, стор. 2-204). В 1570 р. с. Л. частинами належало до Опанаса, Федора, Семена, Андрушки і Скимона Яничів. На початку 19 ст. до пом. Катлубиських, а пізніше до Воронєцьких. По 1863 р. до Чосновських. На розлеглих піскових надмах над річкою Піщаницею багато кремінних знарядь і відлупків з періоду мезоліту (О. Цинкаловський — Записки). Недалеко від лісничівки відкрито „стоянку” — робітню з неоліту — знаряддя відлупки, кераміка (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду, 1901 р.).

ЛІШНІВКА, с., Луцький пов., Городецька вол., 102 км. від Луцька. Село над озером Вепрак, при старому тракті з Рівного до Пінська. В кінці 19 ст. було там 160 дом. і 1,076 жит., дерев'яна церква з 18 ст., початкова школа, синагога, дім молитви, 3 ремісників. За переписом 1911

р. в Л. було 1,710 жит., міщанська управа, 9 крамниць, горілчана крамниця, кооператива.

ЛІЩАНИ або **ЛИЩАНИ**, с., Заславського пов., Сульжинська вол., 16 км. від Заслава, над річкою Гоморою. В кінці 19 ст. було там 193 дом., і 1,353 жит., дерев'яна церква з 1851 р., церк.-прих. школа. Колись село належало до кн. Сангушків і Потоцьких. В 1583 р. було власністю кн. Михайла Заславського, який платив з Л. від 18 дим., 1 город., 3 город., 2 комірників.

ЛИЗАВЕПІЛЬ або **ЕЛИЗАВЕТПІЛЬ**, оселя в Ст. Костянтинівському пов. Велика зем. власність — 827 дес.

ЛИЗАНА, с., Рівенський пов., Березенська вол., 76 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 70 дом. і 517 жит. Недалеко від р. Случі, в місцевості пісковатій і лісовій.

ЛИСЬКО, хут., Володимирський пов., Крименська волость — 10 дом. і 62 жит.

ЛИНІВ, с., Володимирський пов., Свинюхська вол., 50 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 60 дом. і 418 жит., церква дерев'яна з 18 ст. — на місці старої з 16 ст., школа церк.-прих. Село положене недалеко від Бубнова і Туличева на границі Луцького пов. Згадується в 1545 р., коли воно належало до Василя Линівського і його братанка. В 1570 р. частину з Линова платять Михайло і Войно Линівські від 11 дим., 6 город., 1 горілчаного колеса, а крім них платив також Станислав Граєвський від 10½ волоків, 11 город. В 1583 р. Михайло платив до єпископії. В 1577 р. платив ксьондз Вольський Францішек від 6 дим., 4 город., а в 1583 р. від 12 дим., 4 город і 1 вального колеса. В 19 ст. село належало до Бронців і Словашевських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там — 560 дес.

ЛИНІВКА, с., Луцький пов., Рожищанська вол., 38 км. від м. Луцька, над р. Стоходом. В кінці 19 ст. було там 26 дом. і 119 жит. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности належало там 188 дес. На ґрунтах села було 2 кургани.

ЛИПА, с., Дубенський пов., Берестецька вол., 69 км. від Дубна, при усті р. Липи до р. Стиру. В кінці 19 ст. було там 95 дом. і 519 жит., дерев'яна церква з 1780 р., збудована землянами Яловичами. Село належало колись до Перемільського пов. і в 1450 р. було власністю Митки, сестрінця пана Неміри, старости луцького (Арх. Сангуш-

ків, т. 1, № 48), в 1545 р. належало до Якубової Монтовтової. В 1577 р. платить з цього села Прусилівський від 3 дим., 7 дом., 9 город., 10 город., а в 1583 р. платив Єрофей Гостський від 13 дим., 8 город, 2 вальних коліс. На початку 19 ст. село належало до Омщинських, пізніше до Мьончинських — 830 дес. (1911). На ґрунтах села 1 куган (В. Антонович, Труди 11 з'їзд., 1901).

ЛИПА, кол. (або Станиславів), Володимирський пов., Новодвірська вол.

ЛИПЕНЬКА БУДА, с., Рівенський пов., Межиріцька вол., 19 дом. і 188 жит.

ЛИПІВКА, с., Луцький пов. До вел. зем. власности в 1911 р. належало там 218 дес. (Спр. книга 1914 р.).

ЛИПИ, с., Дубенський пов., Княгининська вол., положене на подільсько-волинському тереновому порозі. Село відзначається своїми археологічними знахідками, які досліджував там Островський і відомий польський палеолітик — Круковський. Зустрічаються там численні палеонтологічні пам'ятки, а також з доби палеоліту, неоліту, бронзи й інші. Частинно знахідки передано до Варшавського Державного Музею, а частинно до музею у м. Дубні і Крем'янці.

ЛИПИБОКИ або **ІЛЬПИБОКИ**, с., Дубенський пов., Княгинівська вол., 33 км. від Дубна. За переказом Ільпибоки і Сморду заснував там і забудував вел. кн. Вітольд. В кінці 19 ст. було там 22 дом. і 378 жит. Далеко від села садиба поміщика, де знаходиться дім гарної волинської архітектури, який останньо належав до Турчанинових.

ЛИПКИ, с., Рівенський пов., Межигірецька вол., 43 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 67 дом., 1,066 жит., дерев'яна церква — Параскевії — з 1841 р., побудована на місці, де стояла стара з кінця 16 ст., церк.-прих. школа з 1883 р., водяний млин, два вітряки. В 1577 р. Л. було селом, що належало до дорогобужського замку кн. Костянтина Острозького, який платив з Л. від 12 дим. напівдвор., 8 дим. на чверть двор., 5 підсудків з худобою, 6 ремісників і 2 город., 3 ремісників платив по 1 грошу, з домів по 1 грошу, з городів по 6 гр. В 1583 р. платив він з Л. від 14 дим., 5 город., 5 реміс. і 1 попа. В 18 ст. Л. входить до Невірківського ключа. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности в Л. належало до Мікулича 2,300 десятин.

ЛИПКИ, хут., Заславський пов., Судилківська вол.

ЛИПКОВЕЦЬ, с., Дубенський пов., Вербецька вол. На початку 20 ст. було там 9 дом. і 50 жит.

ЛИПНИКИ, оселя, Звягельський пов. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности належало там 333 дес.

ЛИПНИКИ, слобідка, Рівенський пов., Березенська волость, 66 км. від Рівного.. В кінці 19 ст. було там 23 дом. і 200 жит.

ЛИПНИКИ, кол., Луцький пов., Городецька вол. На початку 20 ст. було там 11 дом. і 57 жит.

ЛИПНО, с., Звягельський пов., Новочарторійська волость, 82 км. від Звягеля. В ур. Окунець 2 городища. В кінці 19 ст. було там 200 дом. і 1,303 жит., дерев'яна церква з 1777 р., на місці старої з 16 ст., церк.-прих. школа від 1868 р., гуральня. В 19 ст. с. Л. належало до Орловських. Село Липно згадується в 1585 р. в числі наданих кн. Костянтином Острозьким дружині Івана (Януша) Сусані. За переписом 1911 р. в Л. було 1454 жит., 3 крамниці, гуральня (24,083 прод. горілки річно). За тим же переписом до вел. зем. власности в Л. належало 469 дес. Часто люди з околиць сіл називають село Л. Липня.

ЛИПНО або **ЛИПНА**, **ЛПНО**, с., Звягельський пов., Любарська вол., при тракті з м. Любора до Романова. В 1867 р. було там 107 дом., 1,867 жит. (Фотинський Вол. Губ. Ведом.). В селі дерев'яна церква і церк.-прих. школа.

ЛИПНО, с., Луцький пов., Силинська вол., 87 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 101 дом. і 850 жит., дерев'яна церква і каплиця, церк.-прих. школа. В 1577 р. належало до стефанського замку кн. Костянтина Острозького, який в 1577 р. платив від Л. за 9 дим. на півдвор. і 7 город. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности пом. Бродницького належало там 4,317 дес., а до інших 488 дес.

ЛИПЯНИ або **ЛИПНЯНИ**, с., Луцький пов., Піддубецька вол., 6 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. в селі було 19 дом. і 135 жит., в оселі при Л. 15 дом. і 61 жит., колись Л. було селом луцьких єпископів. В 1583 р. еп. Іван Красенський, луцький і острозький владика, вносив від с. Л. від 6 дим., 5 город., а пізніше Теофан (Феофан) — чернець-архимандрит жидичинського монастиря — платив від Л. за 2 город. В 1911 р. до вел. власности поміщика Кузнецова, належало в Л. 2,881 дес.

ЛИСІВ, с., Володимирський пов., в документах Лисово, Лисув, Хорівська вол., 25 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 20 дом. і 147 жит. В 1577 р. і 1583 р. село належало до локацького замку з річним податком від 3 городень.

ЛИСИН, с., Дубенський пов., Боремельська вол., 41 км. від Дубна, на правому березі р. Стиру. В кінці 19 ст. було там 54 дом. і 344 жит., дерев'яна церква з 1849 р. на місці старої з 16 ст., католицький костюл мурований, а перед тим дерев'яний, збудований на руїнах колишнього аріяньського збору. В 1570 р. с. Л. належало до Миколая Палуцького і Христофора Палиньського, які платили від 12 дом. і 6 город. Аріяньський збір був зліквідований в 1792 р., в якому знаходились до 1914 р. ризи, зроблені зі слущьких пасів. В 17 ст. оселя Л. мала оборонний характер і проживав там чернигівський хорунжий Гулевич. Від старого замчиська тепер не залишилося сліду. За переписом 1911 р. в Л. до вел. зем. власности належало 120 дес.

ЛИСНИЦІ, с., Заславського пов., згадується в 1601 р. під назвою Лещинець, яке тоді належало до кн. Костянтина Острозького. Згадане луцькими возними в списі сіл знищених татарами в 1589 р. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. I, стор. 291). В половині 19 ст. було там 86 дворів, церква Івана Золотоустого з 1768 р., на місці старої, початкова школа від 1866 р. За місцевим переказом в с. Л. був колись монастир, який від цілющих криниць, над якими стояв, називався Свято-Криницький. В новій церкві збереглася тільки Євангелія зі старого монастиря з 1712 р. До вел. зем. власности належало там в 1911 р. — 198 дес.

ЛИСИЧИН або **ЛИСИЧЕ**, с., Острозький пов. (часом Лисичий). До вел. зем. власности належало в 1914 р. 418 десятин.

ЛИСОГІРКА, с., Крем'янецький пов., Святецька вол., 59 км. від Крем'янця, над ставом південної притоки р. Горині. В кінці 19 ст. було там 135 дом. і 918 жит., дерев'яна церква з 1754 р., в церковному архіві ерекція з 19 ст. Згадка про с. Л. з 1583 р., коли то Павло Маличевич Новоселецький, острозький вїйт, платив від Л. за 4 дим., 4 город., 6 комірн., 1 вального колеса, 1 ступи. В 19 ст. село належало до Журавських. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности належало в Л. 378 дес.

ЛИСТВИН, с., Дубенського пов., Варковицької волості, 20 км. від Дубна. Село положене в місцевості горбковатій і лісовій. В кінці 19 ст. було там 111 дом. і 669 жит., дерев'яна церква Св. Юрія з 1877 р. — на місці старої, невідомо коли і ким побудованої. В 1583 р. с. Л. належало до дубенського замку кн. Костянтина Острозького, який платив з села Л. за 10 дим. і 8 город. За даними з другої половини 19 ст. було там 78 дворів і 327 жит. До двору належало 350 дес. орної землі і 300 дес. лісу. У віддалі 1 км. від Л. в напрямку села Мирогощі, збереглися вали і рови городища і підгороддя. Висота городища біля 37 метр. Для городища використано місцевість оточену ярами. В урочищі Церковищі 2 кургани. Численні знахідки археологічних пам'яток, які відносяться до неоліту, римського періоду і раннього середньовіччя. Городище ніколи не було досліджене.

ЛИСУХА (Дивись Антонівка, Луцький пов.).

ЛИТВА, с., Дубенський пов., Олицька вол., 44 км. від Дубна. Село положене при дорозі з Олики до Луцька, 56 км. від Дубна. За переказами місцевих селян населення цього села в давнину було зігнане сюди з Полісся, яке належало тоді до Литви і від якої оселя прийняла назву Литва (О. Цинкаловський. Записки). На початку 20 ст. було там 23 дом. і 216 жит. За переписом 1911 р. в с. Л. було 195 жит., кооператива і водяний млин над притокою ріки Стубли (4,000 пуд. річн. перем.).

ЛИТВА, с., Луцький пов., Торчинська вол., 30 км. від Луцька, над рікою Сірною, на південь від старого тракту з Володимира до Луцька. В кінці 19 ст. було там 61 дом., і 385 жит., цегельня. Село Л. згадується в 1577 р., як село торчинського замку і належало до воеводи полоцького Дорогостайського, який платив з нього від 22 дим. і 10 грод. До великої зем. власности, за переписом 1911 р., належало там 123 дес. На ґрунтах села, в кількох місцях, понад 25 курганів, частинно розгорнених (О. Цинкаловський. Записки).

ЛИТВИШИ, с., Рівенський пов., Дубровицька вол., 150 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 36 дом. і 223 жит. Село положене в типовій поліській околиці.

ЛИТИН, с., Ковельський пов., Турійська вол., 24 км. від Ковля. Село виступає часто в документах під назвами: Літин, Летин, Летен. В кінці 19 ст. було там 62 дом. і 438

жит. Історична згадка про Л. з 1545 р., коли це село належало до Яцька Летенського і за яке платив він від 11 дим., 9 город, а Іван Летенський в 1583 р. платив від Л. з частини села від 10 дим., 6 город., 3 город. З другої частини села Л. платив Іван Калусовський від 8 дим. і 4 город. (Арх. Ю.З.Р. ч. 6, т. 1). За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. Сумовського належало там 2,301 дес.

ЛИТОВЕЖ або **ЛІТОВЕЖ**, село, а колись містечко Володимирського повіту, Грибовецької вол., положене при усті р. Могулянки до р. Бугу, 30 км. від Володимира. Село на рівнині розтягалося вздовж р. Бугу (західнього), вздовж якого проходила границя між царською Росією і Австрією до 1914 р. До 1912 р. село складалося з таких вулиць і кутків: Містечко, Маргасова вулиця, Мочули, Вирубанка, Замок, Вільшина і Мацьків Кут. Оселя правдоподібно отримала свою назву Литовежа десь у половині 15 ст., коли за часів кн. Льва Свидригайла було побудовано там замок над р. Бугом. В кінці 19 ст. було там 240 дом. і 1,543 жит., дві дерев'яні церкви з перед 14 ст. і одна мурована на майдані замку, 1 рим.-кат. костьол, побудований в 1615 р. Янушом Острозьким, старий цвинтар православний з XV ст. (О.Ц.), млин на р. Могулянці, початкова школа, олійня, крамниця. На ґрунтах села Л. були такі урочища: Могульська річка, Бужисько, Жучка, Площанські поля, Став, Страховець, Пасіка, Сталенська долина, Черняхова долина, Кругіль, Лиса Гора, Городиська, Дубина, Під Зджарами, Таниці, Гавище, Бокіївщина, Ліс, Гай, Лозова і оборонні вали — Довга гряда. Над р. Бугом на старому городищі збереглися рештки валів, руїни замку з литовського періоду. (О. Цинкаловський. Матеріяли до археології Володимирського повіту. Записки Н.Т.Ш. № 154).

Найстаршою історичною згадкою про місцевість, де тепер село Литовежа є літопис „Повість временних літ”, де під роком 1097 читаємо: „Оже хочеш послати мужів своїй, і воропится Володимир, то вдан ті, которий город, любо Всеволоже, любо Шеполь, любо Перемиль”, а також: „І наставши весні, приде Володимир і Василько на Давида (Ігоревича) і придоста ко Всеволожу, А Давид затворися Володимири” (Це уривки з опису княжих між-

усобиць, коли то город Володимир був спалений, а люди побиті).

По тому Всеволозь виступає в Іпатієвському літописі, як оборонний город на границі Волині і „Червенських городів” 13 ст. Від того часу відомості про Всеволозь перериваються і тільки в половині 15 ст. на тому ж місці з’являється оселя під назвою Литовежа, яка була опорним пунктом на границі Литви і належала до стародавнього роду волинських можновладців Корчаків. В 1451 р. вел. кн. Лев Свидригайло надав Литовежі магдебурзьке право. В 1545 р. Литовежа належить до кн. Михайла Чарторийського, в той час волинського воєводи. В 1577 р. князь Чарторийський платив з містечка Литовежі від 26 дим. ланових, 1 дим. на півлані, 19 город., 4 „люзьних”, 19 город. і 20 комірників. В 1589 р. кн. Михайлова Четвертинська платила з того ж Л. 9 флоринів шосу, від 11 ланів, попів, вальних коліс, дорічних коліс, ремісників, комірників і за „чопове” — разом 53 флор.

Серед місцевих селян існують старі легенди про те, що кн. Данило Романович в часі лихоліття закопав там на городищі свою корону, про що виспівували ще в 19 ст. місцеві волинські лірники. Залишилася живою в серцях місцевих селян друга легенда про сотниківну, яка з замкової вежі стрілою з луку або куші (самострілу), вбила молодого татарського ватажка. Легенда ця відзеркалює не тільки історію цієї частини Волині, але і взаємодносини між володимирськими і белзькими князями.

Крім високих валів старого городища, на якому постав замок і вали оборонного містечка, на надбужних сіножатях заціліли також вали літописного Всеволода під с. Старгород (в Галичині). На розлеглих піскових надмах часті знахідки камінних і кремінних знарядь, кераміки з епохи неоліту, бронзової і римського періоду. У південному збочі замчища в урвищі над Бугом збереглася культурна верства оселі з часів культури лійчатого посуду, де зібрано багато керамічних виробів. На хуторі селянина Киці перед 1930 р. випадково натраплено на мегалітичну камінну домовину з часів культури кулісних амфор. При скорченому кістякові стояли дві посудини. На піскових надмах під гаєм, коло могилок, знаходили кераміку трипільської культури. В місцевій церкві до 1914 р. переховувався т. зв. „Литовежський літопис”. За пере-

писом з кінця 19 і початку 20 ст. в с. Литовежі було 2,049 жит., одноклясова школа, 2 крамниці, 1 горілчана крамниця, кредитове т-во і пост пограничної сторожі. З Володимира через Літовежу проходив старий шлях до Белза. (О. Цинкаловський. Записки).

ЛИЧАНИ або **ЛИДЧАНИ**, с., Дубенський пов., Олицька вол., 88 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 58 дом. і 422 жит. В 1577 р. с. Л. належало до олицького замку кн. Михайла Чарторийського, який платив від 23 дим. на волоках, 5 дим. на півволоках і від 2 підсудків.

ЛИХАЧІВКА, с., Дублянський пов., Ярославницька вол., 33 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 169 жит. В 1577 р. село Л. належало до Торговиці (над Стиром) кн. Корецьких, які платили з Л. від 6 дим., 2 город., 1 рубалки, а в 1581 р. від 5 городників.

ЛИЧІВКА, с., Ст.-Костянтиновський пов., Купельська вол., 58 км. від Ст.-Костянтинова. Село положене на бувшій границі з подільською губернією і в 1911 р. було там 65 дом. і 637 жит. До вел. зем. власности належало 205 дес. В 1753 р. село Л. належало до кн. Острозьких, від них перейшло до Сангушків.

ЛИЧИНИ або **ЛИЧИН**, с., Ковельський пов., Сошиченська вол., 3 км. від м. Ковля, над річкою Турією. В кінці 19 ст. було там 180 дом. і 1,226 жит., дерев'яна церква, цер.-прих. школа, два водяні млини і 1 вітряк. В 1570 р. з частини села Л. платив Іван Личинський від 12 дим, 16 город., а в 1577 р. з частини села Л. платив Іван Катлубиський від 9 дим., 8 город. Село положене на півд. схід від ставу Мілецького монастиря. Село складалося з вулиць: Левчуки, Берки, За річкою, Вовчий Куток. Згадка про це село з 1768 р. (Арх. Ю.З.Р. ч. 6, т. I, стор. 592-596). До великої зем. власности належало там 636 дес.

ЛИЧКИ, в старих документах — **ЛУЧКІВ**, с. Луцького пов., Тростянецької вол., 33 км. від Луцька. В кінці 19 ст. там було 31 дом. і 175 жит. Село згадується в 1583 р., коли належало до кн. Марка Сокольського, а в 19 ст. до поміщ. Литинського. В 1911 р. до великої зем. власности належало там 694 дес.

ЛИЩЕ, с. Луцький пов., Тростянецька вол., 38 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 82 дом. і 484 жит., дерев'яна церква з 18 ст. на місці старої (з 16 ст.). Згадка

про село Л. з 1545 р., коли належало воно до Луцького повіту.

ЛОБАЧИН, с., Володимирський пов., Вербська вол., 1½ км. від Володимира, над р. Лугом. В кінці 19 ст. в оселі було 39 дом. і 169 жит. Грунти чорноземні, врожайні, і сіножаті над річкою Лугом. Це село в 13 ст. належало до монастиря у сусідній оселі Федорівці.

ЛОБАЧІВКА, містечко Берестецької вол., 71 км. від Дубна, над р. Горохівкою, притокою р. Стиру. Село при старому тракці з Володимира до Крем'янця. Колись це було містечко, яке мало магдебурзькі права, а вже в кінці 19 ст. село Л. було глухим селом. В 1870 р. там було 68 дом. і 250 жит., мурована церква, Троїцька, з 1855 р., на місці старої з 17 ст. Населення Л. тепер вчащає до м. Берестечка і Горохова. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности Святополк-Четвертинських належало там 2,853 дес.

ЛОБІВ, с., Пінський пов. Була це оселя при ледве помітній дорозі, яка провадила з фільварку Красний Бір до Зелениці. Як подає Єленський, був це закуток найдалше віддалений від м. Пінська — серед боліт і лісів.

ЛОВИЩЕ, с., Володимирський пов., Новодвірська волость, 42 км. від Володимира, над річкою Стоходом. В кінці 19 ст. було там 15 дом. і 102 жит. За переказом старожилів, були там над р. Стоходом непрохідні пущі і болота, якими проїздили на лови володимирські і луцькі князі. В 1570 р. ця околиця належала до Андрія Романовського, а в 1588 р. княгиня Юр'єва Збаразька платила від с. Л. за 3 дим., 3 город. і 2 вальних коліс. У 1911 р. до вел. зем. власности належало там 532 дес.

ЛОДИГИ, с., Ст.-Костянт. пов. До вел. зем. власности пом. Шашкевича належало там до 1914 р. 1,029 дес. і до інших 237 дес.

ЛОДЯНКА, с., Звягельський пов., Новочарторійська вол., 43 км. від Звягеля. На початку 20 ст. було там 36 дом. і 360 жит.

ЛОЗИ, с., Крем'янецького пов., Вишневецька вол., 24 км. від Крем'янця (в документах — Лоза). Село положене над великим ставом, який там творить р. Горинь. В кінці 19 ст. було там 83 дом., і 713 жит., дерев'яна церква з 1887 р. на місці, де було стара, про що подають вписи у богослужбових книжках 17 ст. Село Л. згадується в 1583

р., коли воно належало до кн. Андрія Вишневецького, який платив з нього від 8 дим., 5 город. і 3 вальних коліс. В 1703 р. Л. згадується, як маєток кн. Януша Вишневецького (Арх. Ю.З.Р. ч. 3, т. I, стор. 525). В селі Лозах, на острові обкопанім ровами, в старому парку був колись палац, збудований Михайлом Вишневецьким в ур. Окіп. Князь Михайло Вишневецький, батько відомого ренегата і ката України Яреми, помер там і був похований у Вишневецькій замковій церкві, де поховано також матір Яреми Вишневецького, Регіну Могилянку, зі славного роду Могиливі — господарів Молдавії. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности в Л. належало 417 дес. На той час в селі Л. було 642 жит., одноклясова школа і водяний млин (5,600 пуд. річн. перем.). На схід від села кілька курганів, які в 1937 р. розкопувалися, а на прилеглих до села городах були з 5-6 ст. до н.е. — часті знахідки з доби неоліту. На високій крейдовій горі, де видно сліди городища, виступають пам'ятки орнініяцької культури. В церковному архіві до 1939 р. переховувалися спомини місцевого священика з 19 ст.

ЛОЗИНА, с., Заславський пов., Судилківська вол., 27 км. від Заслава. Село при р. Гуски. В кінці 19 ст. було там 99 дом. і 461 жит., дерев'яна церква — Параскеївська з 1809 р., на місці старої, початкова школа.

ЛІЗКИ або **ЛОЗКИ**, с., Луцький пов., Володимирська вол., 98 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 68 дом. і 484 жит. Згадується с. Л. в 1577 і 1583 рр., коли належало до кн. Чарторійських, які в 1577 р. платили від Л. за 2, а в 1583 р. за 4 дими.

ЛОЗОВА, с., Ст.-Костянт. пов., Волочиська вол., 90 км. від м. Ст. Костянтинова і 9 км. від бувшої австрійської границі. Село при невеликій річці і ставі. В кінці 19 ст. було там 164 дом. і 969 жит., дерев'яна церква з 1760 р., початкова школа з 1876. На фільварку було 7 дом. і 45 жит. Село в 1911 р. належало до Ледуховських — 1969 дес. землі. В 1583 р. Л. належало до кн. Степана Збаражського, який платив з с. Л. від 11 дим., 7 город., 6 город., 5 комірників. Село частинно належало до кн. Олександра Порицького, який в тому часі платив від 12 дим., 16 город., 2 млинських коліс і 1 попа.

ЛОКАРІВКА, с., Дубенський пов., Малинська вол., 21 км. від Дубна. На початку 20 ст. було там 21 дом. і 207 жит.

ЛОКАЧІ, містечко, Володимирський пов., Хорівська вол., 28 км. від Володимира, село при річці Свинориці, притоці р. Лугу. Містечко при старому тракці з Володимира до Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 358 дом. і 2318 жит., дерев'яна церква з 19 ст., на місці старої ще з 16 ст., католицький костюл, синагога і 4 доми молитви для жидів, однокласова школа. Серед багон біля с. Козлова — руїни старого замчиська, відомого серед старих людей під назвою — „Замок княгині Маруші”. Кн. Маруша була дружиною князя Збаражського і походила з роду Василя Заговорського — каштеляна брацлавського. Про замок в Локачах згадує люстрація замків з 1545 р., коли то с. Л. було власністю кн. Чарторійських, а від них перейшло до кн. Сангушків, що пізніше Л. входило у склад острозької ординації. В 1570 р. княгиня Миколаєва Збаражська платила з Л. від 20 дим. „ринкових”, 71 дим. вуличних, 61 городників, 17 ремісників, 4 перекупів, 4 млинських коліс. В 1577 р. кн. Михайло Чарторійський платив з Л. від 24 дим. ланових, 1 дим. півланових, 19 городників, 4 люзних, 20 комірників. В 1589 р. кн. Сангушко платив з Л. від 11 флор. шосу, 18 ремісників, 18 ланів, за соляників, перекупнів, попів і люзних людей, з мучних коліс і чопове, разом 113 флор.

В 1753 р. с. Локачі з Литовежом було подароване кн. Сангушком Потоцькому під умовою достарчення сімох озброєних і кінних людей, для оборони краю. Від Потоцьких Л. перейшло до Вільгів. В 1870 р. м-ко Л. нараховувало 186 дом. і 568 жит., в тому 77% жидів, 2 церкви, дім молитви, школу, 2 фабрики сукна, 36 крамниць, 21 ремісників, 3 ярмарки і волость. З маєтків, залишилися там 100 дес., що належали до кн. Святополка-Четвертинського. За переписом 1911 р. в Л. було 2,490 жит., міщанська управа, пошта, телеграф, земська пошт. станція, Загоровський монастир, однокласова школа, шпиталь, лікарі, аптека, 43 крамниці, горілчана державна крамниця, фабрика черепиці, виріб питних медів і паровий млин. В самому містечку, в урочищі „Підзамче” вал 170 метр. обводу, а саме містечко також було оточене валом. В око-

лиці Л. в лісах і на полях до 1914 р. було 50 курганів (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.).

ЛОКНИЦЯ, річка, Ковельський пов., притока р. Турії. Впливає з-під села Яловатиця, коло Каменя-Каширсько-го. (Згадується в Ревізії пущ і переходів під 1554 р.).

ЛОКУТИ, с., Володимирський пов., Гущанська вол. На початку 20 ст. було там 11 дом. і 68 жит.

ЛОМАЧІВКА, с., Ковельський пов., Повурська вол., 26 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 310 жит.

ЛОПАШИ або **ЛОПАШ**, с., Дубенський пов., Боремельська вол., 38 км. від Дубна, положене над р. Стиром. В 19 ст. було там 84 дом. і 582 жит., дерев'яна церква М.Б. з 1868 р. на місці старої з 17 ст. Колонія тієї назви — 30 дом. і 211 жит. В кінці 19 ст. було там 103 дом. і 613 жит. Фільварочної землі — 33 моргів городів, 970 орної землі, 88 морг. сіножатей, 225 лісу, разом 1,316 морг. Селянської землі 1,002 морг. Грунти чорноземні, урожайні. В 1570 р. Л. належало до землянина волинського Михайла Хриницького (або Греницького) або Вовчок-Хриницького з старо-волинської родини землян, який платив з с. Л. в 1583 р. від 9 дим., 8 город. і $\frac{1}{2}$ попа. В 1585 р. село Л. належало до Миколая Хриницького, а від нього перейшло до Мосаковських, від них до Сили-Новицького. В 1703 р. під назвою Лопавш згадується як маєток венденського стольника Криштофа Сенчинського. В документі тому говориться, що з огляду на переслідування селян, частина людей переселилася на Поділля, а також пристала до козаків (Арх. Ю.З.Р. ч. 3, т. II, стор. 530).

В 1732 р. Мосаковська засадила тут парк і сад. Надавча грамота для Мосаковської опиралася на добровільний умові селян і поміщиків, яке було впроваджене на Волині перший раз в 1862 р.

ЛОПАНЬ, уроч., Луцький пов., Силенська вол. На початку 20 ст. було там 10 дом. і 173 жит.

ЛОПУШНО, с., Заславський пов., Михнівська вол., 7 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 51 дом. і 276 жит.

ЛОПУШНО, с., Крем'янецький пов., Вербівська вол., 44 км. від Крем'янця, на захід від містечка Вишгородка, на б. австрійській границі з Галичиною (Збаражський пов.). Село положене на границі степової правобережньої України. В кінці 19 ст. було там 58 дом. і 764 жит.,

мурована велика церква з 1848 р. на місці дерев'яної з 17 ст., одноклясова школа від 1875 р. В 1545 р. згадується в ревізії українських замків, як власність кн. Дмитра Вишневецького. На полях села Л. у 1512 р. гетьман Великого князівства Литовського Костянтин Острозький розгромив під Лопушном велику кількість татарських військ, які поверталися з нападу на Волинь і Галичину, відібравши багато забраних в ясир людей, отари худоби і коней. Битва ця відіграла велику роль у війнах з татарськими загонами і в значній мірі припинила дальший біг воєн з татарами. По цій кривавій битві татарські напади на Україну, а в тому і на Волинь продовжувалися, однак не загаялися вони так далеко. Боротьба з ними кінчалася погромом їх загонів. В 1545 р., як про це довідуємося з ревізії „українських замків” (Пам'ятники т. IV, стор. 201-206) село Лопушно належало до кн. Дмитра Вишневецького, а в 1583 р. до Андрія Вишневецького, який платив від Л. за 22 дим., 4 город. В 1703 р. був там маєток Януша Вишневецького, який стягав з кожного свого села, а в тому і з Лопушна по 100 зл. на утримання свого панцирного відділу т. зв. „хоругви” (Архів Ю.З.Р. т. II, ст. 525). В архіві місцевої церкви до 1914 р. переховувалася в Л. т. зв. „генеральна візита” з 1779 р., виставлена грек.-кат. єпископом Курп'яном Стецьким. В околиці с. Л., в ур. „Кринка” була криниця, яку за переказом викопали оточені військами кн. Костянтина Острозького, татари, а в уроч. „Окопи” залишилися вали городища, або укріпленого табору. За переписом 1911 р. в с. Л. було 1,708 жит., одноклясова школа, фельдшерський пункт, горілчана крамниця, кредитове т-во, земська випозичальня сільсько-господ. машин, гуральня (19,652 відер горіл. річно). До великої зем. власности в 1911 р. належало в Л. 123 дес.

ЛОПУШНО або **ЛОПУШНА**, с., Крем'янецький пов., Почайвська вол., 33 км. від Крем'янця, при р. Іква. В кінці 19 ст. було там біля 100 дворів і 721 жит., дерев'яна церква з 1848 р. на місці старої, невідомо коли і ким побудованої. В 1545 р. с. Л. належало до кн. Дмитра Вишневецького, де згадується дві городні цього князя з його маєтків: Таразя, Комарина, Кружніва, і з Лопушної. (Пам'ятники т. 4, від 2 — стор. 201-206). В селі Лопушно до р. 1937 заховалися руїни бувшого там колись замку. На ґрунтах с. Лопушно в 1936 р. знайдено на терені фільвар-

ку скарб монет з римського періоду, що складався з 20-30 денарів (від 117 до 173 рр. — О. Цинкаловський. Матеріяли, Варшава 1961 р.).

ЛОСЯТИН, с., Крем'янецький пов., Почаївська вол., від Крем'янця 29 км. Село над притокою р. Ікви, положене в місцевості горбковатій, ґрунта врожайні. В половині 19 ст. було там 113 дом. і 818 жит., дерев'яна церква з 1729 р., школа церк.-прих. від 1866 р. Село згадується в 1545 р., коли то належало до волинських земель Гаврила і Махни (Михайла) Лосятинських. В 1583 р. власниками с. Л. були Федір Ісернський та Семен і Василь Лосятинський, Лев Ісернський, пані Дахнова, Януш Жабокрицький і Павло Ісернський. За переписом 1911 р. в с. Л. до вел. зем. власности належало до пом. Казіна О. — 1,321 дес. і до інших власників 260 дес. Від р. 1793 с. Лосятин належало до Поділля.

ЛОТІВКА, с., Заславський пов., Грицівська вол., 26 км. від Заслава, при притоці р. Гомори, яка творить там став. В кінці 19 ст. було там 49 дом. і 315 жит., дерев'яна церква з 1750 р. з окремою дзвіницею, церк.-прих. школа від 1870 р. і водяний млин. В 1547 р. Л. належало до Б. Лабунського (Арх. Сангушків т. 4, стор. 554). В 17 ст. село під назвою Лутовка належало до пом. Станіслава Варшицького. В 1651 р. з села Лутовки платили подимний податок від кожного комина (Арх. Ю.З.Р. ч. 7, т. 2, стор. 486). В 19 ст. власником великих обшарів землі був там Мечислав Грохольський. В місцевій церкві до кінця 19 ст. переховувалися стародруки з 17-18 ст. На ґрунтах села в напрямку Новоселиці 1 курган (В. Антонович, Труды 11 з'їзду 1901).

ЛОШЕ, уроч. к/Маневич, Луцький пов. До великої зем. власности належало в 1911 р. — 102 дес.

ЛОШЕК, слоб. (або ЛОШАК), Рівенський пов., Вирська вол. — 9 домів і 58 жит.

ЛУБЯНКА, річка, права притока р. Случі, Звягельський пов., впливає з-під с. Володина і пропливає через Гуту Декунку, Черниці і нижче с. Рудні впадає до Случі. Довжина річки 16 км.

ЛУБЧИЦІ, с., Звягельський пов., Романівська вол., 1 км. від Звягеля, над р. Случчю. В кінці 19 ст. було там 186 дом. і 939 жит. Село колись належало до звягельського

замку. За переписом 1911 р. в Л. було 866 жит., одноклясова школа і водяний млин (100,000 пуд. річн. перем.).

ЛУДИН, с. (в документах Ладин), Володимирський пов., Хотячівська вол., 21 км. від Володимира. Село положе на схід недалеко р. Бугу, в горбковатій околиці.

В кінці 19 ст. було там 72 дом. і 765 жит., стара дерев'яна церква, а в ній ікони ще старішої церкви, яка тут була від 16 ст. В 1545 р. за ревізією володимирського замку (Пам'ятники т. 4) с. Л. належало до Михайла, Андрія і Щасного Котовичів. В 1570 р. разом з містечком Устилугом, була власністю Ієронима Крупського, а в 1577 р. Миколи Палуцького, який платив від Л. за 19 дим., 7 город. В 1584 р. з Л. платив вже Миколай Грабія. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности гр. Фадія Чацького належало в Л. 2,799 дес. (Лудин і Конюхи). На ґрунтах села Л., в напрямку р. Бугу, багато (переважно розораних) курганів і оселя з часів неоліту. Дорога до р. Бугу зветься „Могильною дорогою”, а урочища в селі: Гора, Куток, Двір, на полях і сіножатях — Билине, Ліс, Широке, Могила (високий курган, над долиною р. Бугу), В'язівка або Березина, Загуменки, Кривий кут, Придатки. На надбужних розлеглих сіножатях вал або вали. Вали ці вишиною до 8-10 метр. і простягаються по волинській стороні Бугу до 4 км. Вали в ур. над р. Бугом не досліджені, а з огляду на їх близькість до т. зв. городища Волинь, від якого цілий край прозавався Волинню, можуть бути зв'язані з цим старим городом, тим більш, що виступають там над р. Бугом пам'ятки з 8-9 ст. н.е. Всюди там натрапляють на різні пам'ятки старих культур: з неоліту, бронзової доби, римської доби (римські монети й арабські монети — О. Цинкаловський. Матеріяли до археології Володимирського пов. Записки Н.Т.Ш., № 154, стор. 237).

ЛУДИНИЦЯ, кол., Володимирський пов., Киселинська вол.

ЛУДИНЬ або **ЛУДИНЕ** або **ЛЮДИН**, с., Рівенський пов., Висоцька вол., 160 км. від Рівного. Село при віднозі р. Горинь, на південний захід від м. Висоцька в типово поліській місцевості. В кінці 19 ст. було там 70 дом. і 443 жит.

ЛУГ, річка, Володимирський пов., притока р. Бугу (західнього). Впливає з джерел на схід від м. Порицьке

в б. Завидівській пуці. Пропливає забагненою долиною на північний захід між Старим і Новим Поричком, пропливає під сс. Ляховом, Щенютином, Маркоставом і під с. Чесний Хрест приймає зі сходу свою найбільшу притоку р. Свинорийку та пливе в напрямку с. Селець, де творить великий став. Пізніше перепливає через село Зимно, м. Володимир, де також творить стави. Назва річки Луг згадується в найстарших документах, а між іншим в Ревізії володимирського замку з 1545 р. Річка Луг проливає терени західньої Волині, які відзначаються надзвичайно родючими землями і в давніх часах в своєму бігу творила багато розлевищ і старих корит. Дно річки переважно багнiste, а глибина досягає 3-4 метр. Річка ця відогравала велику ролу в уможливленні водного транспорту зі східних закутків володимирського князівства, до р. Бугу, де в м. Устилузі були тоді головні річкові порти, з яких товари сплавлювали Бугом і Вислою аж до Балтицького моря. Вздовж цілого бігу річки є багато городищ і селищ з 7-13 ст. В 1532 р., за польського короля Жигмонта I, місто Володимир користувалося необмеженим рибальством на цій річці, а також будовою багатьох водяних млинів. В документах часто річка ця виступає під назвою „Велика річка Луг”.

ЛУГ ВЕЛИКИЙ, с., Звягельський пов., Соколівська волость. В кінці 19 ст. було там 92 селян і 1,038 дес. селянської землі. В 1901 р. була це німецька колонія.

ЛУГОВА, кол., Звягельський пов., Романівська вол., 20 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 238 жит.

ЛУКІВ, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., — 15 дом. і 88 жит.

ЛУКИ (в документах 17-18 ст. ЛОНКІ), Старокост. повіт, Авратинська вол., 76 км. від Ст. Костянтинова, село недалеко від джерел р.р. Случі і Бугу (південного). В кінці 19 ст. було там 67 домів і 464 жит. Були там колись волоки з доріччя Случі до південного Бугу (О. Цинкаловський. Записки). В 19 ст. Л. належало до Малинських, пізніше до Тшебінських.

ЛУКИ, с., Ковельський пов., Сушинська вол., 43 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 71 дом. і 446 жит.

ЛУКО або **ЛУКОЄ**, с., Луцький пов., Осовська вол., 141 км. від Луцька. Село над озером Осовське, на схід від

с. Цілковичі і р. Стиру, в низькій і багнистій частині Полісся. В кінці 19 ст. було там 54 дом. і 333 жит., дерев'яна церква.

ЛУПКІВ або **ЛУКІВ**, с., Луцький пов., Тростянецька вол., 43 км. від Луцька, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 84 дом. і 537 жит., церква від 16 ст. Згадується Л. в 1577 р., коли село належало до Михайла Загоровського, який платив від Л. з 6 дим., 3 город., 2 підсуд., 1 попа. В 19 ст. і на початку 20 ст. велика зем. власність належала в Л. до Плазовських, пізніше до Ст. Гуляницького — 612 дес.

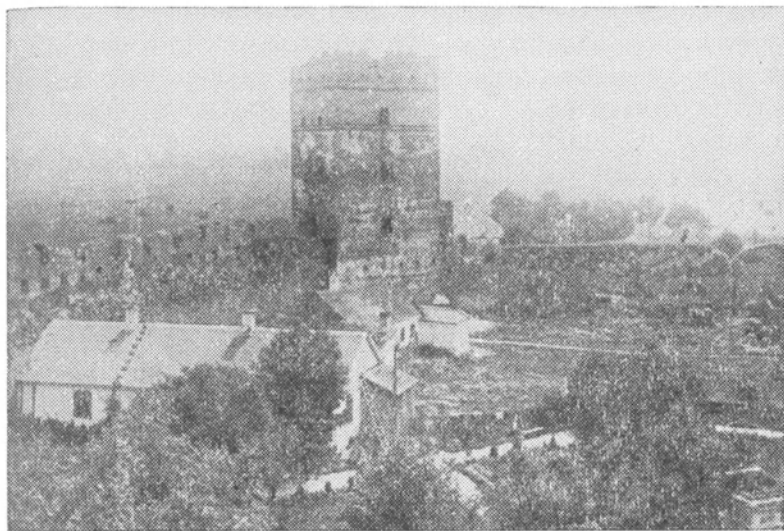
ЛУКОВИЧІ, с., Володимирський пов., Хорівська вол., 22 км. від Володимира, село над р. Свинорийкою. В кінці 19 ст. було там 51 дом. і 359 жит. В роках 1577-1583 село Л. належало до локацького замку кн. Романа Сангушки, який платив з 6 дим. ланових і 6 город. В 1911 р. було там 343 жит., однокласова школа і водяний млин.

ЛУПІСУКИ або **ЛУПІСКИ**, с., Луцький пов., Володимирська вол., 106 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 50 дом., 414 жит. Село колись належало до кн. Ярослава Гедроця.

ЛУСНА або **ЛУСЬНА**, річка, Ковельський пов., впадає під містечком Міхнівкою до р. Турії.

ЛУЦЬК, м. (від половини 14 ст. столиця Волинського князівства). В літописах (Повість временних літ) відоме під назвою Лучеськ. Назву цю виводжувано від слова лодь, човен, та від слова лука, луг, лучити — злучувати й інших подібних старослов'янських слів.

Найбільш правдомовним поясненням однак лишається пояснення мовознавця Яна Розвадовського, який виводить назву Луцьк від пня слова „луч”, що означало в ті часи — світло, ясність, білість. Від цього індоєвропейського пня „луч” постало грецьке слово „леукос”, латинське „люціо”, „люкс”, готицьке „лючап”, німецьке „ліхт” і старослов'янське „луч”, луча — світло, промінь, з цього загальнослов'янські лучина, лучиво тощо (Ян Розвадовський, Студія над назвами слов'янських вуд (вод), Краків, 1948 р.). Місто Л. положене над р. Стиром і його багатьма річищами і заливовими багнами (дивись гасло Стир) та малими притоками Глушцем, Глушцем Малим і р. Сапаївкою. Від непам'ятних часів Луцьк, або старий Лучеськ був розлеглою оселею, або правдоподібно кіль-

Замок Любарта в Луцьку (кінець 19 ст.). (ц)

кох осель, що були положені на родючих землях цієї частини Волині. Річка Стир віддавна була важливим водняним шляхом з Підкарпаття аж до великої річки Прип'яті, яка злучувала Дніпро з р. Бугом і Вислою.

Через Л. проходить також і старий сухопутний шлях від Червенських городів через Володимир, Луцьк, Пересопницю, Млинів, Шумськ аж до Києва. З Луцька розходилися також дороги через Полісся до Галичини і до Поділля. Коли постав тут город і місто, не маємо про це історичних згадок. Візантійський імператор Костянтин Багрянорадний 905-959 р. в своїй праці „Про управління імперією” згадує про слов'янське плем'я Лучан. Про густоту населення в племенний період на землі Лучан свідчать чисельні городища, селища і безліч курганних могильників, які ще в половині 19 ст. густо вкривали цей край. Частина цих курганів в кінці 19 ст. були розкопані археологами Київського Університету (Е. Н. Мельник — „Розкопки в земле Лучан” і проф. В. Антонович „Розкопки курганів в Западній Волині”, опубліковані в „Труд. 11 Археологического С'езда в 1901 р.”). Першою літописною згадкою про Л. є запис в Повісті Временних Літ під 1085 р., коли то в подіях, зв'язаних з незгодами між князями, луцький князь Ярополк вибирався йти війною проти Київського князя Всеволода. Київський князь послав на луць-

кого князя Ярополка свого сина Володимира. Ярополк перелякався, залишив у Луцьку свою матір і дружину та втік до ляхів. Коли Володимир підійшов під Луцьк, лучани піддалися йому без бою. Володимир посадив в Луцьку кн. Давида, а матір і дружину Ярополка з усім майном і військом забрав до Києва. Знову Луцьк згадується у цьому самому літописі в 1097 р., коли був оточений військами кн. Володимира, а в ньому знаходився князь Давид Ігоревич. З цього бачимо, що вже в 11 ст. Л. був українським містом. Археологічні дослідження (на жаль тільки випадкові, а не систематичні) дозволяють думати, що старий укріплений город луцьких племінних князів і князів Руриковичів знаходився у цьому ж місці, де тепер стоїть т. зв. „Любартів Замок”, на високому березі р. Стиру і її притоки Глушця.

В 1227 р. Луцьк переходить до волинсько-галицьких князів Данила і Василя, а в 1240 році, город і місто були знищені татарськими загонами Батия. По двадцятьох роках під час походу татарського ватажка Бурундая кн. Василько був змушений знищити всі укріплення міста. Така ж доля стрінула і столицю Волинсько-Галицької держави — Володимир і багато інших українських міст. В Іпатієвському літописі під роком 1260, так говориться про цю історичну подію — „Лев розметаша Данилів і Стожек, а Василько Володимир, Лучеськ (і інші городи)”. (Полное собрание Руских Летописей, Іпатієвська Літопис, Москва 1962 р.). Однак українські городи, міста, як Володимир і Луцьк, в короткому часі знову відбудувались.

Вже в кінці 13 ст. Луцьк знову стає великим містом, а на місці розкиданих Васильком укріплень городу, на старому городищі постає новий оборонний замок, збудований за взірцями тодішнього будівництва, особливо зміцнився цей замок за панування князів Мстислава Даниловича (1289-1301) і Юрія Львовича (1301-1321). Волинсько-Галицьке князівство, положене на східних теренах Європи, над усе бурхливим степом особливо мусіло дбати про оборонні городи і замки і їх модернізувати, запозичаючи нові і доцільні взірці західних оборонних замків. Від 1335 р. Луцьк переходить до Литовського князя Любарта і вплив західних архітектурних замків ще більше проникає на наші землі. Вплив цей відбився не тільки в архітектурі. Грамоти волинсько-галицьких князів яскраво про це свід-

чать. Міста Волині, Поділля і Полісся спиралися і розвивалися завдяки поширеній торгівлі з Польщею, Надбалтійськими краями, а рікою Дністром з Надчорномор'ям і Візантією.

В міжнародних взаємовідносинах за пануючим тоді звичаєм, міжнародньою мовою була латина. Тією мовою були писані королівські і княжі грамоти останніх волинсько-галицьких князів, палеографія і ефрагістика, використовувано до зовнішніх відносин і готицького стилю в графіці княжих печаток, якими скріплювано ці документи. Готицький стиль, під впливом якого була західня Європа, вже у кінці 13 ст. поширився в початках 14 століття на землі Волинсько-Галицької держави, а передовсім можемо його спостерегти у формах і техніці будови луцького замку. Але не дивлячись на те, що луцький замок особливо в своїх горішніх кондигнаціях носить усі знамена готику, первісний його вигляд був мішаниною староруських і готицьких архітектурних взірців будівництва, то значить був стилем мішаним, еkleктичним. Розбудова цього замку литовсько-руськими князями Любартом, Вітовтом і Свидригайлом, аж до 1452 р. (до смерті кн. Льва Свидригайла), ще більш змінила його вигляд, тим більше, що мусів він бути приспособленим до вогнестрільної зброї, а передовсім до гармати.

В 1429 р. за князя Вітовта відбувся в Луцьку великий з'їзд князів, присвячений обороні європейських країн, перед турками. На той з'їзд приїхали до Луцька: польський король Ягайло, німецький імператор Сигізмунд, князь московський Василь II з митрополитом Фотієм, датський король, папський посол, grosмейстер пруський, воевода волохський, перекопський хан і посол з Візантії. Крім справ, присвячених обороні перед турками, була там порушена справа об'єднання християнських церков і призначення велик. кн. Вітовту королівської корони Литви.

За ревізією 1545 р. (Пам'ятники т. 4) утримувати луцький замок мусіли місцеві князі, пани і земляни. Сам замок ділився на т. зв. Нижній і Окольський. В часі згаданої люстрації 1545 р. на замку згадуються чотири муровані вежі, та кілька дерев'яних веж. З цих веж осталися тільки три великі вежі: Воротня (або В'їздова), Владика (або Єпископська) і Стирна (над рікою Стиром). На майдані замку була церква Іоана Богослова, єпископські і

княжі палати, магазини і кухня. В Окольському було на той час 4 муровані і 4 дерев'яні вежі, 32 дерев'яні городні, а в частині мурованій було їх 37, разом 69 і 8 веж. Ревізія ствердила, що в городнях не було ніяких запасів, а самі будівлі були слабкі і занедбані. Зі зброї огневої зареєстровано гармати, гаківниці і порох. Великий, земський міст, який утримували місцеві князі, а також пани і земляни Луцького і Володимирського пов. був дуже слабким, переїзд через нього був небезпечним. До замку належало в 1545 р. 30 сіл, 11 замкових рибалок, 3 городників. Ревізори ствердили також, що стан міста Луцька був незадовільним — паркан був знищений, зброї в запасі не було.

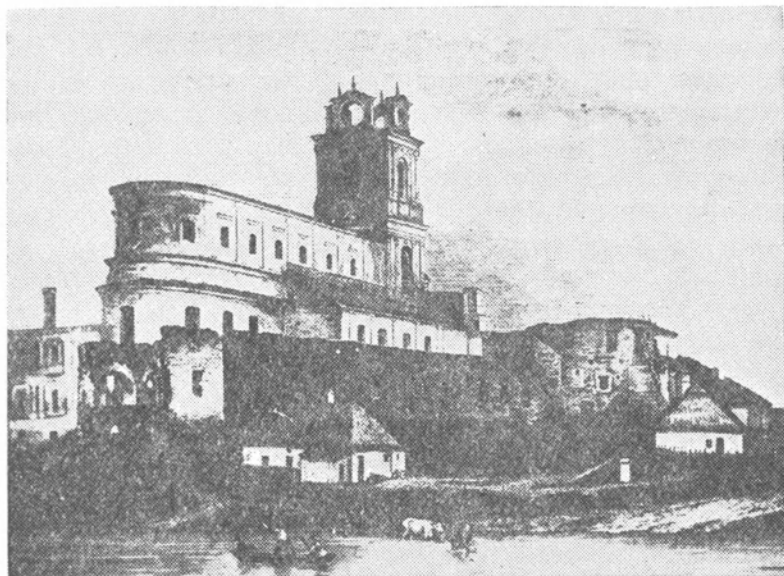

Герб міста Луцька
XIX-XX ст.

Ревізія Луцька в 1570 р. подає, що місто платило від 18 ринкових домів, 118 вуличних домів, 28 „затильних” домів і 28 домів підміських та 4 нужденні хати. В місті було 11 ремісників, 8 перекупнів, 6 „люзних”, 9 комір. і 5 міських городів. Ревізії Луцькі 1577 і 1583 рр. подають переважно висоту податків: чопового 400 флор., поголовного податку від жидів і караїмів 40 флор. і від рабина 76 флор. В 1583 р. вплачено державного податку від вуличних і торговельних домів 40 флор., а від ремісників — 2 кравців, які роблять шовкову одіж по 2 флор., від 5 кравців по 1 флор., від 20 кушнірів, 2 підстригачів, 9 римарів, 7 ковалів, 4 слюсарів, 2 шабельників, 3 золотарів, 3 котлярів, 4 лучників, 3 стельмахів, 3 сідлярів, 22 шевців, які шують сафіянове взуття, 2 шевців, що шують з юхтової шкіри, 23 інших шевців, 1 аптекаря, 3 перукарів (голярів), 3 ткачів, 2 пекарів, 1 садівника, 1 маляра, 47 пере-

купників і перекупок, 21 пекарів, 9 різників, 13 теслів, 14 пивоварів, 5 скрипалів, 5 вільних (люзних) людей і від 4 міських ріль., 30 городників 40 флор. податку, з ремісників, гандлярів, перекупників 272 флор., від горілки, пива і вина 500 флор., від жидівських слуг 15 флор., разом 827 флор. Крім того ксьондз-пріор луцький з міщан, манастирів упривільюваних давав 1 флор. і 18 гр.

Крім згаданої замкової церкви Іоана Богослова, яку побудовано біля 12-13 ст. і яка служила усипальницею луцьких князів до 1452 р. (Поховано там також і литовсько-руського князя Дмитра Любарта і його родину можливо й кн. Льва Свидригайла). В Луцьку були слідуєчі церкви: Покровська над рікою Стиром, про яку маємо згадку з 1583 р., Чеснохрестська, яка була побудована в 1647 р. волинськими землянами — Чарторийськими, Пузинами, Гулевичами, Сімашками, Стецькими та іншими. Був при ній манастир, братство, братська школа, шпиталь і друкарня (церкву і муровані забудування братства в 1863 р. знищила пожежа), Покровська, в якій збереглася до наших часів старовинна (з 13 ст.) ікона М.Б., Дмитрієвська мурована церква, руїни якої достояли до 1893 р. і які були розібрані в 1897 р., (За документами і переказами церкву ту збудував кн. Мстислав, син вел. кн. Володимира Мономаха). В тому ж Луцьку згадувалися такі, тепер неіснуючі церкви: Святого Духа, Троїцька, Лазаря, Катерини, Михайла, Миколая, Якова, Воскресенська і Параскевії — П'ятниці. Луцький кат. костьол існував тут до 1616 р. Перед тим був там дерев'яний костьол, правдоподібно збудований за князювання литовського короля Вітовта, до якого переніс він з Володимира першу резиденцію рим.-католицьких єпископів. При костьолі був єзуїтський манастир. З огляду на те, що особливо по Люблинській унії, місцева акція повернення найперше магнатів, земель і міщан, а пізніше за їх допомогою і примусом селян, значно посилювалися і Луцьк, як столиця Волинської землі, а пізніше Волинського воевідства стає центром окатоличення і полонізації населення. В короткому часі, місто це заливає повільно різноманітних католицьких орденів, які будують там свої монастирі і костьоли. До урядуючого там рим.-католицького єпископа належало в тому часі 12 князівств: Острозьке, Корецьке, Вишневецьке, Клеванське, Олицьке, Звягельське й інші землі. Тільки

Колишній костел Домініканів у Луцьку (мал. 19 ст.) (ц)

у самому Луцьку були такі монастирі: єзуїтський домініканський, жіночий монастир Бригідок, бернардинський, тринітарський, кармелицький. Тоді Луцьк називали „Римом Сходу”.

Перед смертю останнього незалежного князя Волині і Поділля Льва Свидригайла, який тішився великою пошаною і любов'ю, зібрав він у луцькому замку постійну прибічну раду (тобто парлямент), без якої не вирішував сам навіть таких справ, як надання висулужених перед державою маєтків. Вмираючи, передав Свидригайло ключі від луцького замку і свої королівські права князям Михайлові й Іванові Чарторийським і своїй раді, яка складалася з луцького єпископа Єфрема, маршала двора князя Михайла Чарторийського, кн. Івана Четвертинського, кн. Федора Козіки, кн. Сангушка Кошерського, кн. пінського Гольшанського, кн. Олександра Сангушковича, кн. Звягельського, крайчого Федька Хомича, володимирського старости Дахна Пашка, Єлифановича Сімашка, Мацька Гулевича, Гаврила Кердейовича, Федька Колодяжського і старости Костюшки (православного волинського землянина), канцлера Федька Козловського, Михайла Сімашка, Андрія Мушковича, Івашки Невзлича, маршала Ольгерда

Бернарда, маршала Піхна, Василя Полоцького, Івана Козарина Рязановича, Богуша Влашина, Юрка Войдатовича, Андрія Волотовича і підканцлера Миколая Зорера. (О. Галецькій — Останні літа Свидригайла . . . Краків, 1915 р.). Були то волинські достойні вельможі, які разом з князем Свидригайлом радили над важливими справами волинської, поліської і подільської земель, спираючись на старі права і традиції волинсько-галицьких князів і волинських князів, які по документах і грамотах титулювалися “*dux Lucensis*”.

Зараз по смерті кн. Льва Свидригайла, литовські війська, які чекали тільки того моменту, перейшли волинську границю і зайняли Луцьк, приєднуючи землі кн. Свидригайла до Литви. Загарбуючи ці землі Литва, яка не могла дорівняти в культурному відношенні ані волинсько-галицькій державі, ані волинському князівству часів Любарта, Вітовта і Свидригайла, сама підпала під впливи місцевої культури: „Ми нового не впроваджуємо, а старого не відкидаємо”, говорили литвини, приймаючи місцеві звичаї, віру, культуру, а навіть мову. Непомітно, а навіть з охотою приймали вони культурні здобутки українського народу, входили у родинні зв'язки з місцевими будьто княжими, землянськими чи боярівськими родами, учащали до українських шкіл і молилися в одній православної церкві. Вважали з бігом років всі ці культурні набутки за свої „від віку”.

В Луцьку була ормянська колонія. Руїни ормянської церкви Св. Стефана простояли там до другої половини 19 ст., коли з неї зроблено магазини. Можливо, що від 14-15 ст. можна ствердити існування в Луцьку великої караїмської колонії, про що свідчать в караїмській божниці — кенесі пергамінові звитки заповітів, які по караїмську звуться Родалами і походять з 15, 16, 17 сторіч. Караїми заховалися в малій кількості до 1914 р. Був то відлам тюркського народу, який послуговувався наріччям одного з тюркських племен, яке входило в склад хазарського ханату і десь у 11-14 ст. проживало в Криму. Звідти частина їх, за часів кн. Вітовта була переселена на Волинь до Луцька, де зайнялися вони торгівлею і ремеслом.

Отже до найбільшого економічного і торговельного розвитку і слави дійшов Луцьк у 15-16 ст. Ще у 1569 р., до підписання Люблинської унії, в луцькому окрузі було

226 шляхти і духовенства. Вже в кінці 16 ст. а особливо у першій половині 17 ст., завдяки соціальному, національному і релігійному переслідуванням, рівновага суспільних взаємовідносин була сильно порушена. В 1621 р. луцьке староство було в аренді Героніма Харленського. Місто Луцьк давало йому 792 флор. доходу, а село Красне — 192 флор. До т. зв. луцького ключа входили села: Голешів, Кульчин, Гнидава і Звін. Старостою луцьким по Люблинській унії був кн. Олександр Пронський. Так наблизився 1648 р., коли на Україні спалахнула велика визвольна війна цілого українського народу з Польщею, її магнатами, шляхецькою верхівкою і місцевими вельможами — ренегатами, різного роду католицькими орденами і зі всіма елементами, які використовували і легковажили місцеве автохтонне населення України, його права до кращого буття, його культуру, релігії і мови.

В ці сумні для українського народу часи, боротьба між шляхецькою Польщею все загострювалася, а війни і повстання вибухали по всій Україні. Крім збройної боротьби, український народ провадив також боротьбу на культурному і релігійному фронті. Ще у половині 16 ст. поставали в таких містах як Київ, Львів, Луцьк, а навіть по інших містах і містечках братства, які боролися з католицизмом і полонізацією українського народу. Братства закладали свої школи, друкарні, де друкували політичні і церковні книжки, шкільні підручники. До таких братств належали земляни, міщани, ремісники, а також селяни, які давали на утримання шкіл свої маєтки і гроші. Таке братство засновано в Луцьку в 1617 р. при Чеснохрестському монастирі і церкві, а в 1620 р. відкрито там братську школу вищого типу, для приміщення якої побудовано великий мурований будинок. Школа ця мала свій статут під назвою „Прав школи греко-слов'янської Луцької артикули”. Луцька братська школа досягнула високий рівень навчання, а її викладачами були такі відомі знавці мов, літератури, історії, красномовства, арифметики, філософії і музики як Єлисей Ілповецький, Петро Босинський, Августин Славинський, та інші. В друкарні Луцького Братства друкували багато книжок різного змісту, починаючи від полемічних книжок як то: „Лямент”, „Треннищих студіїв школи братської луцької”, „Елегії” та багато інших. В Луцькій Братській школі вчилися, не тіль-

ки діти землян, міщан, купців, ремісників і селян, а також до неї вчачали молоді люди міської бідоти. З Луцької Братської школи вийшло багато свідомих людей, діячів, які провадили боротьбу за права і вольності українського народу. Досить згадати там палкого оборонця, поета і політика Данила Братковського. Крім згаданих українських і польських шкіл, від 17 ст. до 1838 р. була в Луцьку школа при Василіянському греко-католицькому монастирі.

В серпні 1648 р. козацькі полки і повстанчі селянські загони здобули луцький замок і місто. Від того часу Луцьк ніколи не повернувся до свого рівня з 15-16 ст., щорік місто підупадало все більше і в кінці 17 ст. було там біля 6,600 жителів, в тому $\frac{2}{3}$ жидів. Тоді мабуть могло постати і поширитися серед лучан прислів'я: „У нас в Луцьку все не по-людську — навколо вода, а всередині біда”.

Кінець 17 і початок 18 ст. були для правобережної України знову роками народнього піднесення, коли до боротьби влучалися всі пригнічені і свідомі своєї національності верстви українського народу. Гаслом до повстання була петиція польської і спольщеної та окатоличеної магнатерії з 1699 р. про розпуск козацького війська, до якого в минулому все приєднувалися селяни і міщани. З цими часами пов'язана діяльність Д. Братковського, Луцької Братської школи, дрібного шляхтича з села Свищева в Луцькому повіті. Була це в ті тяжкі часи людина видатна, був він суспільним діячем, політиком і поетом, його батько був від 1675 до 1677 р. старостою Луцького Братства. Здобув він високу освіту, в 1680 р. був делегатом православних з Луцька у короля польського Яна III. В 1697 р. видав в Кракові збірку жартобливих віршів і епіграм. Коли вибухло повстання полковника Палія, Братківський зрозумів, що легальна дорога завела його на манівці. В 1700 р. відвідує він лівобережну Україну і шукає там моральної і дипломатичної допомоги, але дарма...

Повертаючись додому, схоплений в м. Олиці, але вдається йому вийти цілим. В 1702 р. знову їде шукати допомоги до полковника Палія. І коли, переодягнений в селянську одіж, бічними дорогами повертається на Волинь, розповсюджуючи по дорозі відозви до українського народу, перехоплює його сторожа польського каште-

ляна Ледуховського. По страшних тортурах, військовий суд засуджує його на кару смерти. Ув'язнений в одній з веж луцького замку, ще перед казною пише заповіт, в якому закликає триматися свого народу і віри. 25 листопада 1702 р. на старому Ринку в Луцьку, скутий, проваджений під охороною війська, перед зігнаними лучана-

Одна з веж замку Любарта в Луцьку (ц).

ми відбулася його прилюдна езекуція. Кат сокирою відрубав йому голову. В 1703 р. така ж доля зустріла Межирицького віта Косовича, борсуковецького боярина Маційовського.

Під час приєднання Луцька в 1775 р. до царської Росії, було в місті тільки 50 міщанських домів, а решта належала до жидів і караїмів.

На початку 19 ст. перед польським повстанням 1831 р. була в Л. польська школа середнього типу, яку царська влада закрила зараз по повстанні. В 1832 р. в Л. відкрито польську 7-класову гімназію, директором якої був Кулжинський. Була там велика бібліотека і фізичний кабінет. В 1834 р. школу цю перенесено до Клеванського замку кн. Чарторийського, а пізніше до м. Рівного, де вона перетривала до 1869 р.

В Луцьку, на місці польської школи, по перенесенні її до Рівного, відкрито російську гімназію, яка перетривала до 1914 р. В цій гімназії в 1847 р. вчителем був український історик, письменник, публіцист і педагог Пантелеймон Куліш, автор граматики „Виховування дітей”. Написав він багато історичних повістей, романів, збірок поезій і окремих статей, які друкувалися в „Основі”, „Записках Южної Руси”, повісті: „Чорна Рада”, „Михайло Чернишенко”, „Майор”, „Інша людина”, „Козаки по відношенні до держави”, з поезій „До Кобзи”, „Хуторна поезія” тощо.

В кінці 19 ст. в Луцьку була відкрита відомою діячкою і визначним педагогом Колінко, жіноча приватна гімназія, яка проіснувала там до 1914 р. Треба згадати, що в Л. до 1833 р. при греко-католицькому монастирі існувала школа від 17 ст. За переписом 1911 р. в місті Луцьку було 28,141 жит., з них українців біля 2,326, поляків 1,577, німців і інших протестантів 162 і жидів 25,900.

В кінці 19 ст. м. Луцьк було сполучене доїздовою залізницею (12 км.) зі станцією Ківерці, а містами Рівним, Дубном і Ковлем, шосовими дорогами. До першої світової війни, за тим же переписом в Л. були: земська повітова управа, районний агроном, земський лікар, ветеринарна амбулаторія, поштова земська станція, поліцейне правління, жандармська управа, військовий уряд, луцько-дубенський з'їзд мирових посередників, пошта, телеграф, державний телефон, державна скарбниця, акцизний уряд,

Луцьк — вдалині замок, праворуч каплиця (мал. поч. 19 ст.) (ц).

державна ретифікаційна фабрика, повітова земельна комісія, окружний суд, з'їзд судових слідчих, 2 нотарів, прокураторський уряд, з'їзд мирових суддів, в'язниця, шпиталь, артилерійська військова частина, 11 гусарський ізюмський полк, штаб дивізії, охоцький піший полк, камчацький піший полк, міська управа, міщанська управа, шкільний інспектор, чоловіча гімназія (державна), жіноча приватна гімназія п. Колінко, міська школа, 2-клясова жидівська школа, чоловіча і жіноча, міський шпиталь, жидівський шпиталь, притулок для дітей — сиріт (жидівський), притулок для старців, жидівський притулок для старців, притулок римо-кат. товариства, луцьке товариство сільсько-господарське, ловецьке товариство, хрестовоздвиженське луцьке братство, римо-кат. т-во, окружна опіка над бідними, клуби: шляхецький (дворянський), загальний і польський, 15 гостинниць, 2 гравери, 4 землеміри, 4 кіна, 2 цегельні, 3 кредитові т-ва, тартак, 4 лісових промисловців, 5 складів лісових товарів, 3 млини (біля 1,000,000 пуд. річн. перем.), склад млинарського устаткування і склади сільсько-господарських машин, бровар, фабрика вина і меду.

Луцький повіт займав простір (за переписом 1911 р.) 6,625 кв. верств, населення в повіті (без м. Луцька) було 270,351 жит. з них українців 199,162, поляків — 14,427, протестантів (німців, чехів) 15,478. Крім вищезгаданих в околицях Луцька городищ, селищ і курганів в самому місті, збереглося до наших часів багато пам'яток архітектури, відкрито при земляних роботах і примітивних розкопках предмети з неоліту, бронзового періоду, римського періоду, а також раннього середньовічного і литовсько-руського періоду. Так у 1856 р. делегат Київської Археологічної Комісії Іванішів розкопав частину фундаментів церкви Іоана Богослова на замковому подвір'ї, але з огляду на те, що були вони засипані грубою верствою заваленої церкви, припинив роботу. Громадянин Волошинський продовжував розкопи Іванішова і знайшов гробовець, прикритий камінною плитою й олов'яну скриню, а в ній таку ж дошку з написом, якого не міг відчитати. Там же знайдено окуття церковних книжок, а в частині міста, „Пречистинська Юридика”, відкрито нагробну плиту з написом: „1512... Петро Скроцький Володимир”. На передмісті Л. Вульці до кінця 19 ст. була група курганів, а в самому місті, коло будинку гімназії, великий курган, який тут називали „Романсівка”. На передмістях Л. часто знаходили кам'яні і кременні сокири, а в середмісті, в різних часах, при земельних роботах — залізні кольчуги, мечі (14-15 ст.), скарби монет тощо (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду; О. Цинкаловський: Записки, Л. Піотрович: Монети музею т-ва приятелів наук в Луцьку, Римські монети в луцькому музеї. Фітзке Я. Скарби історичних монет в волинському музеї. Краків, 1939 р.).

ЛУЧІВКА, село, Старокостянтинівський пов., Кульчинська вол., 57 км. від м. Ст.-Костянтінова. В кінці 19 ст. було там 107 дом., 601 жит., дерев'яна церква з 1888 р. на місці неіснуючої старої з 1776 р. Село належало в 1593 р. до кн. Острозьких і тоді ж було спустошене татарами. Пізніше село входило в склад острозької ординації. В 1753 р. на підставі Кольбушівської умови подарована кн. Ігнатію Сапізі разом з іншими волинськими селами.

ЛУЧИН (в документах ЛЮЧИН, ЛЮТЧИН), с. Острозького пов., Кунівської вол., 82 км. від м. Острога, при р. Вільшка. В кінці 19 ст. було там 75 дом., 387 жит., дерев'яна церква з 1877 р. В 1577 р. Л. був селом острозь-

ких земель, які платили від нього за 6 дим. на півдворищах, 6 дим. на чверті дворища, 3 городи, а в 1583 р. каштелян острозький платив з 8 дим., 1 город., 5 підсуд. і одного дорічного колеса.

ЛУЧИСТА, кол., Звягельський пов., Миропільська волость. На початку 20 ст. було там 28 дом. і 264 жит.

ЛУЧИЦІ, с., Звягельський пов., Городницька вол., 40 км. від Звягеля. Село над рікою Случчю. В кінці 19 ст. було там 75 дом. і 506 жит. (513 дес. селянської землі). В 1577 р. село Л. належало до кн. Корецького, який платив від нього за 6 дим., пізніше перейшло до кн. Чарторийських, від них до Любомирських і Руліковських. Над р. Случчю 4 кургани.

ЛУЧИЦІ, с., Луцький пов., Полонська вол., 18 км. від м. Луцька, над рікою Стиром. В кінці 19 ст. було там 48 дом. і 287 жит., дерев'яна церква з 18 ст., водяний млин. Колись село належало до луцьких владик, а в 1570 р. податок платив підкоморій луцький Томаш Хоєнський. В 1577 р. платив побори з Л. Григорій Данилович — від 9 дим. 1 дом., 5 город. В 1583 р. платив з Л. Михайло Козинський від 7 дим., 2 город. В кінці 19 ст. велика власність належала там до Липинських — 266 дес.

ЛУЧИЦІ, с., Дубенський пов., Торговицька вол. Село недалеко від річки Стиру. В 19 ст. було там 45 дворів, дерев'яна церква.

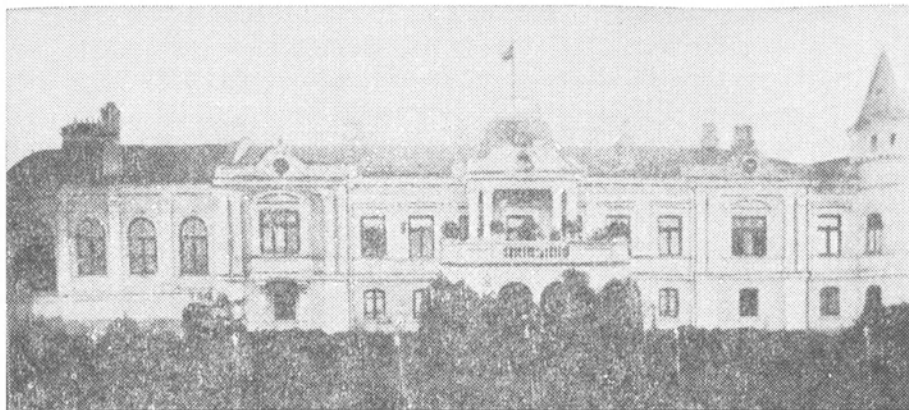
ЛУЧИЦІ, с., Ковельський пов., Гірницька вол., 49 км. від Ковля, над р. Прип'яттю. В кінці 19 ст. було там 96 дом. і 559 жит. В 1624 р. село належало до римо-кат. костьола в м. Ратні. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 107 дес.

ЛУЧНИКИ, с., Заславський пов., Шепетівська вол., 14 км. від м. Заслава при р. Очеретянці. В кінці 19 ст. було там 69 дом. і 350 жит. В 17 ст. село Л. належало до антонинського ключа. Назва села вказує на те, що жителі його займалися виробом луків або відбували військову службу.

ЛЮБАР, містечко, Звягельський пов., 89 км. від м. Звягеля, над р. Случчю, а від півдня р. Осирою, при старих шляхах з Луцька до Бердичева і Хмельника. Оселя положена в горбковатій, мальовничій місцевості. В кінці 19 ст. було там 1,277 дом. і 11,976 жит., 4 дерев'яні церкви, дві церковно-прих. школи від 1854 і 1883 р., волость.

Оборонне місто Л. було заложене в 1340-1386 р. литовсько-руським кн. Любартом — наймолодшим сином литовського кн. Гедиміна, який оженився з дочкою луцького кн. Льва Юр'євича — Бушею. По смерті кн. Льва II (Юр'євича) став Любарт таким чином спадкоємцем Луцького і Волинського князівства і володів Волинню до 1386 р. Можна припускати, що власне тоді князь цей побудував на південо-східних теренах Волинської землі оборонне місто, яке назвав від свого імени Любарем. Коли по смерті цього князя, Волинню володіли литовсько-руські князі — Вітовт, а по ньому Лев Свидригайло, м. Любар відійшов до Польщі і був під владою кн. Чарторийських і польських магнатів Любомирських і Валевських. За польських часів м. Любар належало до Крем'янецького пов., а східня частина Л., на правому березі р. Случі, належала до Київщини і звалась Новим Любаром. В 1648, 1649, 1651 рр. Любар був зайнятий українськими військами гетьмана Богдана Хмельницького. За Андрушівським трактатом 1667 р. Л. залишився в межах Польщі, але все знаходився під загрозою українських визвольно-народних військових подій, особливо в періоді воен полковника Палія. Власне в тому часі, в 1704 р. в Любарі і його околицях стояв табором гетьман Іван Мазепа.

В 1589 р. Л. належав до кн. Острозького і кн. Костянтин Кост. вносив від Л. 18 флор. шосу від 10 ланів, 10 флор. від городів, ремісників, комірників, перекупнів, від 1 попа, солодовників, дударя, 21 флор. чопового з аренди 150 флор., загалом 199 флор. В 1628 р. від Л. платив Станислав Любомирський (на той час т. зв. „руський воевода) з 36 домів вуличних, 20 домів вбогих і 20 нужденних хат. В 1793 р. Л. разом з цілою Волинню був приєднаний до царської Росії, а пізніше увійшов до складу утвореної тоді т. зв. Волинської губернії. До 1833 р. перетривала в Л. широко відома на правобережній Україні, василіянська школа, середнього типу, а також руїни любартовського замку з 14 ст. (правдоподібно в готицькому стилі). Бувший тут Домініканський монастир, зложений кн. Любомирським, в 1630 р. був знищений козацькими загонами. В тому монастирі знаходилася велика і цінна галерія образів, яка збереглася до кінця 19 ст. Були там переважно портрети визначних людей. Там же була велика бібліотека й архів. В 1870 р. в Л. було 4,922 жит., в то-

Палац в Любарі (ц)

му більш як 50% жидів, 893 дом., 8 церков, православний монастир, костел, синагога, 6 жидівських домів молитви, 3 гарбарні, гуральня, 116 крамниць, 90 ремісників, 3 ярмарки річні (Волинські Губерніальні Відомості 1868 р., стаття Комашки). В тому ж часі в Л. були: фабрики органів, екипажів, млин над р. Случчу, фабрика сукна, капелюхів, винарня, книгарня і друкарня, при костелі мінеральні купелі і питна, мінеральна вода з василіянських джерел не уступала відомим європейським водолічницям. До великої зем. власности гр. Водзіцких належало в Л. і околицях 5,675 дес. Були там: пошта, лікар, аптека і суд. За переписом 1911 р. в містечку Любарі було: 14,087 жит., волость, міщанська управа, пошта, телеграф, ветлікар, акцизний дозір, слідчий, нотар, жіночий православний монастир, костел, 2-клясова школа, дві однокласові школи, жидівська школа, Талмуд Тора, земський шпиталь, 4 акушерки, аптека, 6 аптечних складів, 57 крамниць, приватна бібліотека, 2 державні винні крамниці, 3 лікарів, 2 дентистів, 2 кредитові товариства, 2 книгарні, 5 складів лісових товарів, оліярня, фабрика мила — 26,000 пуд. річн. продук., 3 приватні судові оборонці, склад рільничих машин, медоварня, кооператива, земський склад насіння, ярмарки 2 рази місячно. До великої зем. власности в 1911 р. належало 629 дес.

Крім згаданого старого городища, де князь Любарт в 14 столітті збудував свій замок, в Любарі й околиці було ще чотири квадратні укріплення (до 20 метрів

Церква в Любарі (ц).

з кожної сторони оточені валами, високими до 4 м.). Два з них від сходу, інші на південний схід. При т. зв. Бердичівському тракті великий курган (В. Антонович, Труды 11 арх. з'їзду 1901 р.).

ЛЮБАРКА, річка, Ковельський пов., ліва притока річки Стоходу, а при ній оселя — 8 дом., 58 жит.

ЛЮБАРСЬКА ГУТА, с., Звягельський пов., була там скляна гута. Село належало до м. Любара.

ЛЮБАРТІВ СТАВ, уроч., Ковельський пов., коло села Повурська.

ЛЮБАРСЬКЕ, с., Звягельський пов. До великої зем. власности належало там 1,361 дес. — власник Моше Зусман.

ЛЮБАРТІВ СТАВ, уроч. коло Звягеля (Ревізія пущ і перех., Вильно).

ЛЮБАХИ, с., Луцький пов., Володимирецька волость (в документах Любахів), 105 км. від Луцька. (Любаха в старо-українській мові означає любовницю, коханку). В кінці 19 ст. було там 96 дом. і 340 жит. В 1577 р. село Л. належало до кн. Михайла Чарторийського, який платив від неї за 2 дом. В 1911 р. було там 288 жит., і управління рафалівського лісництва.

ЛЮБАХИН, кол., Звягельський пов., Рогачівська вол., 10 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 87 дом. і 443 жит.

ЛЮБАЧКИ, с., Рівенський пов. До великої зем. власности належало там 1,614 дес.

ЛЮБЕЗНА, кол., Луцький пов., Щурівська вол., — 8 дом. і 44 жит.

ЛЮБИКОВИЦІ, с. Любиквицького пов., 130 км. від м. Рівного, при р. Случі, 7 км. від м-ка Дубровиці. В кінці 19 ст. було там 144 дворів і біля 1,000 жит., дерев'яна церква — Троїцька з 1877 р., а зі старої дерев'яної церкви збудовано каплицю на могилках, в селі волосне правління і церк.-прих. школа. Село Л. згадується в 1580 р., як маєток кн. Марії Юрївни Курбської з дому кн. Гольшанської, в дільчому записі, який видала вона своєму синові Андрієві Монтовту і дочці Варварі (Курбський, т. I, стор. 275). За переписом 1911 р. в Л. було 1,879 жит., волость, фельдшерський пункт, однокласова школа, горілчана крамниця і 3 бакалійні крамниці.

ЛЮБЕШІВСЬКА ВІЛЬНА, с., Пінський пов., село при старому тракті з м. Рівного і Луцька до м. Пінська. Село Любешівська В. положене над притокою Прип'яті-Стоходи. В кінці 19 ст. було там 26 дом., дерев'яна церква з 18 ст. Грунта піскуваті, багато лугів і боліт. Крім примітивного землеробства, місцеві селяни займаються годівлею худоби і рибальством. Село має характер відлюдної поліської оселі, колись село Л. належало до родини Корсаків — 2,430 дес.

ЛЮБИН, с., Пінський пов., на границі Волині і Полісся, 3 км. від села Борове в місцевості забагненій і глухій.

ЛЮБИТІВ, с., Ковельський пов., Любитівська вол., над Любитівським озером і височиною „Гора”, 13 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 132 дом. і 878 жит., дерев'яна церква з 16 ст., народня школа. Село Л. згадується в 1545 р. як маєток Ванька Білостоцького, господарського боярина (Опис Актів Книги Київ. Центр. Архіву, № 2038, ст. 11, р. 25). В 1570 р. с. Л. належало до старого і заслуженого роду волинських земель Гулевичів. В 1570 р. платила з нього, крім Михайла Білостоцького, Татяна Білостоцька з 1 дим., 2 город., Іван Селецький від 1 дим., 1 город. і Олехно від 1 дом. і 1 город. В 1583 р. платив

Тимофій Жещовський від 1 дим., 3 город., а Іван Селецький від 2 дим., 5 город. і $\frac{1}{8}$ попа. По Люблинській унії 1569 р. велика зем. власність в Л. переходить в польські руки і належить до багатьох землевласників. За переписом 1911 р. в Л. було 966 жит., 2-клясова школа, акушерка, вітряк (20,000 пуд. річн. перем.), ошадна каса. До великої зем. власности належало 1,296 дес. (до 6 власників).

ЛЮБЛИНЕЦЬ (в документах Люблин), с., Ковельський пов., Старокаширської вол., 7 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 27 дом. і 195 жит. Колись Л. було боярським селом і належало до ковельського старства. В 1629 р. заселяють це сільце боярські роди Івана Котивельського з братами Івана Сухарського і Андрія. За переписом 1911 р. в Л. до вел. зем. власности належало 742 дес. (до трьох власників).

ЛЮБОМИРКА СТАРА, кол., Рівенський пов., Костопільська вол., 30 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 86 дом. і 690 жит.

ЛЮБОМИРКА НОВА, кол., Рівенський пов., Кустинська вол., 22 км. від Рівного. На початку 20 ст. було там 26 дом. 223 жит.

ЛЮБОМИРКА, с., Звягельський пов., Миропільська вол., село при р. Случі, 68 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 45 дом. і 550 жит., дерев'яна церква з 1839 р., церк.-прих. школа. Селянської землі 198 дес., фільварочної 399 дес.

ЛЮБОМИРКА, оселя, Звягельський пов., Корецька волость. На початку 20 ст. було там 10 дом. і 99 жителів.

ЛЮБОМЕЛЬ або **ЛЮБОМЛЬ**, **ЛЮБОМЛЯ**, містечко, Любомельська вол., при залізниці Холм-Ковель і старому тракту з Володимира до Шацька, Ратна і Берестя. В 19 ст. належало до Володимирського пов. і було там 599 дом. і 6,811 жит. В 1870 р. Л. належав до казни і було там тоді 425 дом. і 2,064 жит., в тому 66% жидів, 2 церкви, костел, каплиця, бровар, млин, 4 гарбарні, 62 крамниці, 25 ремісників і 6 ярмарків річно. В 1881 р., збудоване виключно з дерева містечко, знищила велика пожежа. В центрі містечка городище „Фосія”, яке згадується в Іпатієвському літописі в 13 ст. Майдан городища, на якому стоїть мурована церква, займає 60 кв. метр. Під час побудови замку, городище стратило свій первісний вигляд. Коли була побудована оселя і укріплений замок невідомо. В Іпатієв-

ському літописі під роком 1287 згадується Любомель, коли хворий князь Володимирко Василевич повертався через цю оселю з княгинею і слугами. Город Л. був улюбленим місцем князя, де він перебував в останніх днях свого життя і де помер зимою 1283 р. З Л. тіло князя, відомого під назвою філософа, привезено до Володимира і тут поховано в катедральній церкві. В 1366 р. містом Любомелем володів Юрій Варимунтович, князь Більський, але у 1377 р. він втратив цю оселю з цілою холмською землею. В 1382 р., по відірванні північної частини західного Полісся королем Казимиром Великим і утворенням т. зв. „ратенського клина”, який розділяв вузькою смугою мало заселених земель Волинське князівство від Литви, Любомель стає старостинським містом. Люстрація з 1569 р. свідчить про те, що Л. був тоді досить великим і гарним містом, яке давало 109 поль. золотих до замку. В 16 ст. Любомель передано до королівського маєтку. В 1564 р. містечко Любомель платило 25 флор. шосу (державного податку), від 2 церков по 2 флор., від 2 перекупнів, від гону горілки і 140 флор. поголовного податку від жидів. Містечко Л., по відірванні від Волині, було прилучене до Холмщини. В 1639 р. м. Любомель з цілим староством було власністю київського воеводи і гетьмана України Івана Виговського, пізніше перейшло до Браніцьких і Жевуських, а в 1782 р. давало їм 26,470 поль. зол. річного доходу. Браніцькі заложили там свою резиденцію, побудували великий палац, запровадили парк і город. До любомельського ключа маєтків належало багато сіл, лісів, землі, озер, млинів. В 19 ст. любомельські маєтки переходили з рук до рук, а в другій половині 19 ст. царський уряд пороздавав ті маєтки і села своїм урядовцям. За переписом 1911 р. в Л. було 4,073 жит., волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, суд, 2-клясова школа, жидівська школа, Талмуд Тора, шпиталь, лікарі, вет-лікарі, аптека, 51 крамниць, притулок, 2 горілчані крамниці (державні), кооператива і 12 ярмарків річно. До великої зем. власности належало там 230 дес. Крім згаданого, в м-ку Л., серед болота, було і друге, кругле городище (В. Антонович: Труди 11 арх. з'їзду, 1961 р.).

ЛЮБОХИНИ, с., Володимирський пов., Кривенська вол., 94 км. від Володимира, над озером. Село при старій

дорозі з Любомля до Ратна. В кінці 19 ст. було там 352 дом. і 2,638 жит., 3 крамниці, 1 горілчана крамниця, кооператива. Земля піскувата, і маловрожайна, під „дикими” випасами. Дерев'яна церква з 18 ст. на місці старої, невідомо коли і ким побудованої. До 1914 р. селяни, крім хліборобства, знаходили собі роботу при вирубі лісів, займалися рибальством і виробом обводів до коліс.

ЛЮБУША ВЕЛИКА (або Любаша), с., Рівенський повіт, Тучинська вол., над малою річкою Став, 50 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 165 дворів і понад 1,400 жит., в тому 400 німців — колоністів і 86 жидів. В селі від 16 ст. була церква, на її місці побудовано нову дерев'яну. В церковному архіві був документ кн. Януша Сангушки з 1762 р. на земельне забезпечення церкви. Від 1872 р. в Л.В. була однокласова школа. Від непам'ятних часів витоплювали там з місцевої руди лімонітне залізо — до кінця 19 ст. і робили рільничі машини та знаряддя, колись навіть зброю. Село це колись належало до князів Острозьких. Від них перейшло до Радзивілів. В 1911 р. земля бувшого там фільварку, належала до „удельного ведомства”.

ЛЮБУША МАЛА, с., Рівенський пов., Тучинська вол., 33 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 32 дом. і 248 жит., дерев'яна церква Покрови з 1777 р., майже в руїні, і також дерев'яна дзвіниця. Село Л.М. ділило долю Великої Любуші.

ЛЮБЧК, Любча, в документах Любецьке, с., Луцький пов., Шуринська вол., 33 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 84 дом. і 586 жит., дерев'яна церква з 18 ст., вітряк. Село Л. за кн. Льва Свидригайла отримав кн. Богдан Василевич Друцький. Перед тим с. Л. належало до родини Олізарів (Арх. Сангушків, т. I, стор. 138-140). На грунтах села чотирикутне городище і 30 курганів. В 1545 р. за люстрацією луцького замку, село Л. належало до Івана і Дмитра, кн. Друцько-Любецьких. В 1570 р. до Миколая Халинського, в 19 ст. до Францішка Маркмілера. В 1911 р. до великої зем. власности належало там 129 дес.

ЛЮБЯЗЬ, озеро, Пінський пов., через яке проходить ріка Прип'ять і Коростянка. Прип'ять, в східній частині, впливає з озера Л. під назвою р. Парок, що від півдня засилується р. Стоходом, Струменем, Веселухою і Ножином. Озеро це властиво є великим збірником води, яку

**Волинська Богоматір — ікона церкви
Св. Покрови у Луцьку з XIII ст.
(Оригінал в Держ. Музею Образ. Мистец. УРСР в Києві)**

засилує ріка Прип'ять. Течія річки є тут дуже лінива і мало помітна. Околиця дуже багниста, поперетинана старими коритами річки. Саме озеро, яке має багністі недоступні береги, багате рибою. Озеро займає площу 400 моргів (3 кв. верстви). Береги, з огляду на низьке положення і заболоченість, інколи трудні до устійнення.

ЛЮДВИПІЛЬ, містечко, Рівенського пов., Седлищанська вол., 71 км. від м. Рівного, над рікою Случчю і старою дорогою зі Звягеля до Дубровиці. В 19 ст. було там 142 дом. і 1,581 жит., дерев'яна церква, міщанська управа і кілька крамниць. Від 1755 р. школа церк.-прих. В 1911 р. належало до Миколая Мурав'єва 14,661 дес., отримані ним по польських повстаннях. Колись ці землі належали до кн. Корецьких, потім до Чарторійських і Любомирських. За переписом 1911 р. в Л. було 3,086 жит., волость, міщан-

ська управа, акушерка, аптека, 64 крамниць, гуральня (16,316 відер горілки річно), лікар, горілчана державна крамниця, 3 склади дерева, 2 коршми і 15 ярмарків річно.

ЛЮДВИКІВ, кол., Луцький пов., Торчинська вол. На початку 20 ст. було там 18 дом. і 97 жит.

ЛЮДМИРПІЛЬ, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 11 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 42 дом. і 330 жит.

ЛЮДВИШВ, кол., Луцький пов., Торчинська вол., на початку 20 ст. було там 16 дом. і 145 жит.

ЛЮДВИЩЕ, с. Крем'янецького пов., Шумської вол., 17 км. від Крем'янця, над р. Вілією. В кінці 19 ст. було там 148 дом. і 1,129 жит. Була там дерев'яна церква, яка згоріла в 1879 р. Згадка про село Л. під час ревізії Крем'янецького замку в 1545 р., коли воно належало до Пашка Людвинського (Пам'ятники, т. 4, від стор. 2 до 199-207). В 1583 р. мали там свої частини Григорій Андруський, який платив від 2 дим., 3 город., 1 вального колеса, Федір Людвинський, який платив від 4 ланів, 4 город., Петро Кохановський, Іван Боровицький, Андрій Росоловський, Явдокія Росоловська, Андрій Овсяник і 1 боярин мали тут свої частини. В 1764 р. с. Л. належало до Луки Добрянського, а по ньому до кількох власників (Арх. Ю.З.Р., ч. 6, т. I, додаток, ст. 527 і 529). За переписом 1911 р. в Л. було 1,364 жит., одноклясова школа, горілчана крамниця, кредитове товариство, земський склад насіння, водяний млин (13,000 пуд. річн. перем.). До великої зем. власності належало 112 дес. Була там фабрика крем'яних знарядь, багато півфабрикатів і викінчених серпів та сокирок (О. Цинкаловський, Матеріяли до праісторії Волині, ст. 59, Варшава, 1961 р.).

ЛЮДГАРІВКА, кол., Дубенський пов., Дубенська вол., 7 км. від м. Дубна. На початку 20 ст. було там 18 дом. і 154 жит.

ЛЮДГАРДИН, кол., Звягельський пов., Рогачівська вол., 15 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 70 дом. і 480 жит.

ЛЮДМИЛІВКА, кол., Луцький пов., Щуринська вол.

ЛЮДМИРКА, річка, притока р. Ікви. Впливає з-під с. Лішки того ж повіту. На піскових надмах часті знахідки з часів неоліту (О. Цинкаловський. Матеріяли до праісторії).

ЛЮДИНИ, с., Рівенський пов., по дорозі з села Рудки до Заболоття, в глухій лісово-багнистій місцевості, 12 км. від Дубровиці.

ЛЮДИНА, річка в Пінському пов. (Ревізія пуш і пер.).

ЛЮЛИНЦІ, с., Крем'янецький пов., Вишгородецька вол., 68 км. від Крем'янця, над рікою Самець. В кінці 19 ст. було там 64 дом. і 407 жит., дерев'яна церква з 1711 р., побудована Василем Сулковичем-Козачинським на місці ще старшої з 1703 р. В церкві в Л. старий і цікавий архів, де переховувався документ про церковне майно з 1714 р. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 335 дес.

ЛЮТАРІВКА, с., Старокостянтинівський пов., Базалійська вол., 57 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 125 дом., 696 жит., дерев'яна церква з 1752 р., церк.-прих. школа від 1891 р. В 16 ст. село належало до кн. Острозьких і входило у склад острозької ординації. В 1753 р. подароване враз з м. Базалією кн. Ігнатові Сапізі. В 1836 р. село Л. належало до гр. Дунін-Борковських, від них перейшло до А. Лаховського, а від нього до інших. В середині 19 ст. обшар двірської землі рівнявся 720 дес. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало в Л. 369 дес.

ЛЮТАРКА, с., Заславський пов. В кінці 19 ст. було там 36 дом., церква з 1885 р. на місці старої.

ЛЮТЕНЬ, хут., Ковельський пов., Камінь-Каширська вол.

ЛЮТИНСЬК, с., Рівенський пов., Висоцька вол., 153 км. від міста Рівного. Село положене при усті р. Случі до Горині, недалеко від села Велюня, або Веленя, між відногами річки Горині, в малодоступній околиці. З цікавих для археолога пам'яток в околиці Л. виступають кургани з 11 ст. н.е., а також кургани з інвентарем властивим для деревлян — 7-10 ст. В кінці 19 ст. було там 149 дом. і 674 жит.

ЛЮТКА, с., Володимирський пов., Крименська вол., 113 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 80 дом. і 402 жит. Село положене на піскуватих ґрунтах, де часто зустрічаються великі піскові видми, на котрих зібрано багато мікролітичних знарядь т. зв. хвалібоговицької культури і черепки горщиків з періоду неоліту.

ЛЮТОГОЩА або **ЛЮТОГОЩЕ**, с., Ковельський пов., Велицька вол., 42 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там

39 дом., 258 жит. В 1583 р. згадується тут церкву. В 1570 р. село Л. належало до Іванової Четвертинської, а в 1583 р. до Захарія Лагодовського, який платив з Л. від 3 дим., 1 город., а кн. Остап Четвертинський від 3 дим., 2 город., з того ж села платив також волинський землянин Камінецький від 6 город., 1 вального колеса і 1 попа.

ЛЮХЧА або **ЛУХЧЕ**, с., Луцький пов., Городецька вол., 42 км. від м. Луцька, село над р. Случчю. В кінці 19 ст. було там 121 дворів і 916 жит., дерев'яна церква арх. Михайла, згоріла в 1816 р., згадка про село Люхчу в грамотах 15 ст., коли село належало до волинського князівства (за часів кн. Льва Свидригайла). В 19 ст. було с. Л. власністю Васютинських і Мечніковських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в Л. належало 328 дес.

ЛЮЦИПВ, кол., Рівенський пов., Кучинська вол., 35 км. від м. Рівного. На початку 20 ст. було там 22 дом. і 205 жит.

ЛЮШКИ, с., Рівенський пов. (?)

ЛЯДО, с., Рівенський пов., пошта Охитники. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности Карла Шичевського належало 6,591 дес.

ЛЯХІВ, с., Острозький пов., Кунівська вол., 16 км. від Острога, при р. Кутянка, притоці р. Вілії. В кінці 19 ст. було там 414 жит., дерев'яна церква з 1645 р. перебудована в 1852 р., при ній дерев'яна дзвіниця, церк.-прих. школа. Село Л. згадується в 1470 р., коли землянин волинський Ванько Скердеївич, пан холмський (Арх. Сангушків, т. I, стор. 65) продав с. Л. кн. Семенові Василевичеві Збаражському за 1,000 кіп широких, грошей чеських. В 1545 р. с. Ляхів, разом з селом Болотковичами, було власністю Михайла і Грицька Джусів (Опис акт книги Київ. Центр. Архівів № 2035, стор. 29), при чому платили вони від 10 дим., 9 город., 1 вального колеса і 1 попа. Пізніше село належало до волинських земель Єло-Малинських, від них перейшло до Сосновських.

ЛЯХІВ, с., Володимирський пов. (часом Ляховичі), Порицька вол., 30 км. від Володимира, село при річці Тарківка. Село складається з кутків: Вишнівка, Олендри, Ляхів, Млин; поля: Громовина, Передсілля, Копані, Лози, За озером, Болото, Горби, За вільшиною, річка Луг. В ур. Лози на невеликому горбку виорюється перепалена глина, вугілля і черепки (О. Цинкаловський. Матеріяли до ар-

хеології володимирського пов. Записки Н.Т.Ш. № 154). В кінці 19 ст. було там 51 дом. і 370 жит., дерев'яна церква з 1767 р., водяний млин. Згадується с. Л. в 1545 р., коли було власністю Семена Ляхівського. В 1577 р. власність Івана Ляхівського, який платив від 6 дим. і 13 город. За переписом 1911 р. було в Л. 318 жит., водяний млин, а до великої зем. власности Марії Любомирської належало 970 дес.

ЛЯХІВ або **ЛЯХОВО**, с., Рівенський пов., згадується в 1478 р. при с. Квасилові, коло Здолбунова.

ЛЯХІВЦІ, містечко, Острозький пов., Ляховецька вол., 49 км. від Острога. Містечко положене в долині р. Горині, яка творить там великий став. Містечко має також кутки і присілки: Містечко, Старики, Мокра Воля, Суха Воля і Заріччя. В кінці 19 ст. було там 666 дом. і 5,314 жит., церква Св. Трійці, перероблена з домініканського костела і друга дерев'яна Покровська з 1778 р. Перша згадка про Л. походить з 1430 р., був то напис на Ляховському замку, коли містечко належало до кн. Льва Свидригайла. В 1441 р. кн. Литовський Казимир дарує Л. слугі своєму Денисці Мукосієвичу за його добру і вірну службу. Біля 1520 р. польський король і великий кн. Литовський Жигмонт I обдаровує свою жінку королеву Бону, а ця відступає Л. волинському землянину Дащі Каленковичеві, дочка якого була жінкою Янка Сенюти. Таким чином містечко Л. перейшло до родини відомого на Волині роду Сенютів, до яких на Волині належало біля 100 сіл і 15 містечок (в повітах Луцькому і Крем'янецькому).

За часів володіння Сенютів, містечко Л. отримало магдебурзьке право. В 1545 р. Л. належало до Грицька Сенютича, а в 1583 р. Федір Сенюта-Ляховецький платив від містечка Л. від 38 дим., 7 город., 2 вальних коліс і 1 ступи. Рід Сенютів був православний, але в 16 ст. перейшов на кальвінізм (відміна євангельсько-реформованого вірування). В першій половині 16 ст. змінює свої релігійні переконання на соцініянство і закладає в Л. соцініянську релігійну громаду, видаючи свої сестри за відомих соцініянських діячів — Мартина Чапліча і Степана Немирича, які походили зі старих волинських землянських родин і відзначились своєю поступовістю. Сам Павло Сенюта перетривав у своїх соцініянських переконаннях аж до 1644 р., коли за старанням єзуїтів вигнано його з Волині. До 1794

р. Л. належало до Крем'янецького повіту, аж до часу, коли було створено Острозький повіт. В кінці XIX ст. були ще там вали, які відділяли містечко від передмість Леонтина і Старики. В тому часі в Л. було 6 церков, синагога, цер.-прих. школа, волость, 2,800 жителів, з них 2 тис. жидів. В 1768 р. містечко й околиця були оточені укр.. гайдамацьким повстанням т. зв. Коліївщиною. В 1685 р. полковник Палій розбив і знищив там великий татарський загін.

По смерті Сенюти, Л. переходить до Яблоновських, а від них до Сапігів і фон Галера. Церкви, які достояли до кінця XIX ст., збудовані в 17 і 18 ст.: Успенська в 1700 р., Троїцька в 1612 р., Преображенська на Сухій Волі в 1778 р., Преображенська на Підгір'ї в 1726 р. В містечку на той час було 2 початкові школи, Ляховецький замок, який збудували Сенюти, був дерев'яний і тільки в 1745 р. Яблоновський на його місці збудував мурований замок (був то скоріше оборонний палац). За переписом 1911 р. в містечку Л. було 2,217 жит., волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, вет-лікар, двокласова школа, земська лічниця, акушерка, аптека, аптечний склад, 19 крамниць, гураляня (23,064 відер гор. річ.), кредитове товариство, горілчана крамниця, водяний млин (30,000 пудів річн. перем.), 2 ресторани, 2 ярмарки річно. За тим же переписом до великої зем. власности в Л. до поміщика Колонно-Чесновського належало 3,285 дес. і до Петра Борисова 1,318 дес. В центрі Л. заховалося майже розкопане квадратне городище 400 x 360 метр. і друге городище над ставом в уроч. „Замок”. На полях коло містечка було 7 курганів, а коло могилок 2 кургани. В околиці Л. часто знаходять кремінні і камінні сокирки і стріли (О. Цинкаловський. Записки).

ЛЯХОВИЧІ, с., Пінський пов. Село згадується в 1515 і 1518 роках, коли було надане князем пінським Федором Ярославовичем пінським землянам Фурсовичам (Ревізія пуц і перех., стор. 71-73).

ЛЯШКИ, с., Заславський пов. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 910 дес. (пом. Коморовська Марія).

ЛЯШКИ, с., Володимирський пов. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 105 дес., 71 км. від м. Дубна.

М

МАДИЛЯНКА, оселя, Рівенський пов. В 1877 р. була там дистиллярня терпентини з дьохтю. Продукція річна виносила около 3,000 відер дьохтю і 30 пудів терпентини, на суму 1,200 рбл. річно.

МАЗЕПИНЦІ, с., Заславський пов., Антонинська вол., при річці Ікопаті і ставі. В кінці 19 ст. було тут 103 дом. і 703 жит., дерев'яна Покровська церква з 1803 р., на місці старої, церк.-прих. школа від 1858 р., водяний млин. В 1583 р. М. належало до Костянтиновської волості кн. Острозьких, котрі платили з М. від 6 дим., 4 город., 2 вальних коліс і 1 фольоша. В 1589 р. село М. було знищене татарами, про що доносять луцькі возні (Арх. Ю.З.Р. ч. 6, т. I, стор. 290). В документах з 1601 р. село це під назвою Мазипилки, належало до кн. Костянтина Острозького, київського воєводи. В 1753 р., на підставі Кольбушівської угоди, село перейшло разом з іншими маєтками до графа Ільїнського (Арх. Ю.З.Р., ч. 6, т. I). За переписом 1911 р. в с. М. було 860 жит. і водяний млин (5,330 пуд. річн. перемолу).

МАЗЯРКА, с., Острозький пов., Кунівська вол., 11 км. від м. Острога, положене в лісах і отримало назву від смолярних, печей, де виробляли смолу. В 1838 р. з'явилася там оселя, яка отримала назву від слова „масти” (по волинськи „мазило” до воза). Було там тоді 6 дом. і кількадесят жителів.

МАЙДАН, с. Дубенського пов., Бударажська вол., 49 км. від Дубна. Була колись там скляна гута. В кінці 19 ст. було там 72 дом. і 586 жит.

МАЙДАН ПЕЛЧИНСЬКИЙ, оселя, Дубенський повіт, Вербська вол., 43 км. від м. Дубна. Було там 24 дом. і 173 жит.

МАЙДАН БЕРЕЗНИЦЬКИЙ, с., Звягельський повіт, Городницька вол. — 14 дом. і 160 жит.

МАЙДАН ВОЛЯНСЬКИЙ, с., Звягельський пов., Полонська вол., над р. Гоморою. В кінці 19 ст. було там

144 дом., і 818 жит., дерев'яна церква Св. Михайла, цер.-прих. школа з 1879 р.

МАЙДАН КАМІННИЙ, с., Звягельський пов., Рогачівська вол. В кінці 19 ст. було там 54 дом., 254 жит.

МАЙДАН КРОПИВЕНСЬКИЙ, Звягельський пов., Піщівська вол.

МАЙДАН КУРЧИЦЬКИЙ, с., Звягельський пов., Романівська вол., — 7 дом. і 39 жителів.

МАЙДАН КУЛЕШИНСЬКИЙ, с., Звягельський пов., Сербська вол., — 14 дом. і 58 жит. За переписом 1911 р. до великої земської власности належало там 612 дес.

МАЙДАН СТАРИЙ, с., Звягельський пов., Куренська вол. В кінці 19 ст. було там 112 дом. і 612 жит.

МАЙДАН ЧАРТОРИСЬКИЙ, хут., Звягельський пов., Смолдирівська вол., — 19 дом. і 92 жит.

МАЙДАН ВИЛИ, с., Заславський пов. На початку 20 ст. було там 22 дом. і 154 жит.

МАЙДАН ЛАБУНСЬКИЙ, с., Заславський пов., Хоровецька вол., 69 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 129 дом. і 850 жит., дерев'яна церква — Покровська — з 1791 р., церк.-прих. школа з 1887 р.

МАЙДАН ГУРБИНСЬКИЙ, Дубенський пов. Знайдено там стоянку камінного віку, багато сокирок, ножів, камінну бабу, римську монету (В. Антонович, 11 з'їзд, 1901).

МАЙДАН, с., Ковельський пов., Голобська вол., 31 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 36 дом. і 237 жит.

МАЙДАН, с., Крем'янецький пов., Білокриницька вол. На ґрунтах цього села положена відома на Волині, т. зв. „Божа Гора” покрита лісом із церковцею на самій горі — 85 мтр. зноситься над долиною. В скелях вирубані людською рукою печери, в яких перебували колись (17-18 ст.) монахи. Недалеко на найбільшому знесенні гори, вибиває джерело. В згаданій церковці знаходились незвичайно цікаві різьби з дерева (Почаївської василіянської різьбарсько-художньої школи). Серед місцевого населення заховалася легенда про стопу М. Б., там відтиснену на скелі.

МАЙДАН ВИДИМИР, с., Луцький пов., Городецька вол. В кінці 19 ст. було там 22 дом. і 90 жит.

МАЙДАН ЛИТИНСЬКИЙ, слоб., Луцький пов., Силенська волость — 15 дом. і 158 жит.

МАЙДАН ОЗЕРЯНСЬКИЙ, с., Луцький пов., Троянецька вол. — 11 дом. і 114 жит. За переписом 1911 р. до великої земської власности належало там 329 дес.

МАЙДАН КОТОВСЬКИЙ, с., Луцький пов., Піддубецька вол. В кінці 19 ст. було там 36 дом. і 218 жит.

МАЙДАН ОСТРОЗЬКИЙ, оселя, Плужанська вол. На початку 20 ст. було там 38 домів і 185 жителів. Село лежало 24 км. на південь від м. Острога і колись належало до плужанського ключа маєтків Яблоновських (по Острозьких). Була там гуральня, бровар, водяний млин і кілька домів орендованих.

МАЙДАН МОКВИНСЬКИЙ, слобода, Рівенський пов., Березенська вол. — 15 дом. і 129 жит. (19 ст.).

МАЙДАН ЯНКЕВИЦЬКИЙ, хут., Рівенський пов., Костопільська вол. — 3 дом. і 16 жит.

МАЙДАН або **МАЙДАНІВКА**, с., Рівенський пов., Сиденська вол. В кінці 19 ст. було там 27 дом. і 228 жителів.

МАЇВКА, с., Острозький пов., 9 км. від м. Острога, założене в кінці 19 ст. Було там 9 дом., від яких жителі платили оренду. Село і земля належали до „Удельного Ведомства”.

МАЙКІВ, с., Острозький пов., Довжецька вол., 35 км. від Острога, над малою річкою Ревухою, яка впливає з лісів з південного сходу, з урочища „Кураж”. В кінці 19 ст. було там 175 дом. і 1037 жит., дерев'яна церква М.Б. з 1745 р., церк.-прих. школа від 1884 р., водяний млин, 5 вітряків і паровий млин. Згадується с. М. в 1577 р., коли належало до Романа Гойського, волинського землянина, який платив від М. від 26 дим. і 17 город. Від Гойських село М. перейшло до земель Дякевичів, пізніше до кн. Четвертинських. На захід від села в низині пропливало колись кілька потоків. За переписом 1911 р. до великої земської власности належало там 1384 дес.

МАЙСТРОВА, с., Звягельський пов., Жолобинська волость. На початку 19 ст. було там 12 дом. Село було власністю Рокоссовських.

МАКЛАКІВСЬКИЙ хут., Звягельський пов., Емельчинська вол., 48 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 99 дом. і 569 жит.

МАКЛАШИ, с., Острозький пов., при річці Полкві, 65 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 120 дом. і біля 1,000 жит., дерев'яна, трьохбанна церква з 1756 р. — ста-

рої волинської архітектури, початкова школа від 1845 р., водяний млин при р. Полкві

МАКОВИЦЯ, с. і кол., Звягельський пов., Романівська вол. На початку 20 ст. було там 24 дом. і 174 жит. Село недалеко від м. Городища.

МАКОВИЧІ, с., Володимирський пов., дивись с. Свиців того ж повіту.

МАКОВИЩЕ, ос., Ковельський пов., Голобська вол.

МАКОВИЧІ або **МОКОВИЧІ**, с., Володимирський пов., Новодвірська вол., 32 км. від Володимира, при джерелах р. Стоходу. В кінці 19 ст. було там 98 дом. і 627 жит. (Колись було це село церковним) — дерев'яна церква, церк.-прих. школа, водяний млин, 2 вітряки. В 1545 р., як подає ревізія володимирського замку, село М. належало до Василя Юнкевича. В 1577 р. володів цим селом Григорій Юркович Колмовський і платив від нього за 8 дим., 4 гор. (Арх. Ю.З.Р., ч. 6, т. I, стор. 36, 37, 460).

МАКОТЕРТИ, с., Рівенський пов., Дідковицька вол., 18 км. від м. Рівного. Село лежить над притокою р. Стубли. В кінці 19 ст. було там 27 дом. і 294 жит. Колись село це належало до Пересопницького монастиря. В 1577 р. село М. було власністю кн. Чарторийських, які платили від нього за 5 дим., 4 город., а в 1583 р. від 6 дим. (Село від Пересопниці 3 км.). За переписом 1911 р., до великої зем. власности належало там 317 дес. На грунтах села знайдено вістря до спису (залізни) — зі середньовіччя).

МАКСИМЕЛЬЯНІВКА, кол., Рівенський пов., Селищанська вол., 78 км. від м. Рівного. Було там на початку 20 ст. 48 дом. і 362 жит. До великої зем. власности пом. Ізютова належало там 307 дес.

МАКСИМІВКА СТАРА і **НОВА**, села і колонія, Звягельський пов., Романівська вол. В кінці 19 ст. було там 374 жит. і 66 дом.

МАЛЯТИН, с., Рівенський пов., Тучинська вол., 39 км. від Рівного, при селі Губкові. В кінці 19 ст. було там 24 дом. і 486 жит., початкова школа.

МАЛІВ, с., Дубенський пов., Боремельська вол., 33 км. від м. Дубна, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 72 дом., 475 жит., дерев'яна церква з 1717 р. Перша історична згадка про село М. з 1437 р., коли то кн. Лев Свидригайло надає це село слuzі своєму Іванові Мукосіївичеві, за вірну службу (Арх. Ю.З.Р., час. 7, т. I, н. 2 і час. 8, т. 4,

н. 3). В 1545 р. згадується як маєток луцького ключника Петра Загоровського, до якого в луцькому замку належала 1 городня (Пам'ятники, т 4, від стор. 2 до 109). В 1557 р. Михайло Загоровський платив від с. М. за 11 дим., 5 город., 3 город., а в 1583 р. Олександр Загоровський від цього ж села платив за 6 дим., 6 город., 6 комірн., 2 вальних коліс.

МАЛИШВКА, с., Старокостянтинівський пов., в 1867 р. було там 32 дом. Коло села М. ритутне городище в ур. „Замчище”.

МАЛИН, с., Дубенський пов., Малинська вол., 37 км. від міста Дубна, при малій річці. В кінці 19 ст. було там 56 дом., 485 жит., дерев'яна церква з 1758 р., початкова школа від 1869 р., волость, водяний млин, вітряк. В тому ж селі велика чеська колонія — 66 дом. і 521 жит. Село згадується в 1545 р. в списі луцького замку, де була „городня панів Яловичів з Малина” та інші городні — Михайла і Соколя Єловичів з Малина (Пам'ятники, т. 4, від стор. 2 до 82, 90, 103, 126). Крім того М. згадується в 1566 р. в скарзі землянина Борзобогатого (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2040, стор. 13). В 1577 р. Михайлова Малинська платила від с. М. за 19 дим., 10 город., 9 город., а в 1583 р. від 37 дим., 22 город., 8 комірн., 1 папа і 2 вальних коліс.

В 1702 р., за заповітом Дмитра Братковського, відомого на Україні громадського і релігійного діяча, який в ньому згадує, що мусів смерть перетерпіти за свою віру і народ. Розділив він маєток дітям і закликав їх бути вірними своїм традиціям і вірі. В тому ж році на майдані луцького замку відрубали йому голову в присутності війська і зігнаного народу (Архів Ю.З.Р., част. 3, т. 2, стор. 47). В 1620 р. М. належав до Яловичів Малинських (Архів ч. 1, том 6, стор. 484-485). За переписом 1911 р. в с. Малині було: 932 жит., волость, поштова станція, 2-клясова школа, реміснича підставова школа, фельдшерський пункт, 1-клясова школа, 3 крамниці, шкілка дерев, ресторан і паровий млин (10,000 пуд. річ. перем.).

МАЛИН НОВИЙ, с., Острозький пов., дивись Новомалин.

МАЛИНКИ, с., Старокостянтинівський пов., Колківська вол., 40 км. від Старо-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 121 дом. і 797 жит. Село згадується в 1545 р.

під час ревізії крем'янецького замку. Було це село боярське, яке належало тоді до Кузьмина, а залежало від Красилівського замку.

МАЛИШВКА, с., Старо-косянтиновський пов., решнівська вол. В кінці 19 ст. було там 50 дом. і 338 жит. Згадується в 1583 р., коли село М. належало до кн. Костянтина Острозького.

МАЛОРИТА, село на грайніці Ковельського і Берестейського повітів, Головенська вол., при залізниці і шосі на лінії Ковель-Берестя (Брест). Назва села походить від річки Рити над яким положені два села: Малорита і Великорита. Річка ця, як вказує сама назва, була тут прокопана, перерита з огляду на своє географічне положення між сточищем р. Бугу (зах.) і Прип'яті, використовувалися в середньовіччі, як водяний шлях між тими двома річками. Були там колись волоки через болота, якими волочили човни і кояги (А. Бужанський. „Ріка Прип'ять та її допливи”, Вінніпег, 1966 р.). В кінці 19 ст. було там 62 дом. і 749 жит., волость, дерев'яна церква.

МАЛУША, с., Луцький пов. За переписом в 1911 р. до великої зем. власности належало там 378 дес.

МАЛОВАНКА або **МАЛЬОВАНКА**, хут., Заславський пов., Хролинська вол. — 25 дом. і 150 жит.

МАЛЬКИ, с., Заславський пов. (в документах часто Мальківці, Мальковці), Бутовицька вол., 41 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 51 дом. і 324 жит., дерев'яна церква. Згадка про М. в 1545 р., як про боярське село, яке належало до кузьминських бояр, красилівського замку. В 1887 р. село належало до Гнатюка — 173 дес.

МАНАЧИН, село, 81 км. від Ст.-Костянтинова (або Моначин), Моначинська вол. Село над притокою р. Бугу (південного) і великому ставі, недалеко від б. австрійської границі, в місцевості високої і родючій. Колись село належало до кн. Збараських, пізніше до Вишневецьких. В кінці 16 ст. значно утерпіло від татарського нападу. Було це завжди велике і багате село, віддалене тільки на кілька км. від волинської митниці і багатого містечка Волочиська. За переписом 1911 р. в М. було 2278 жит., волость, одноклясова школа, фельдшерський пункт, 2 крамниці, горілчана державна крамниця, паровий, а колись два водяні млини, кооператива, 2-клясова школа. На грун-

Типічна волинська хата

тах с. Маначина заціліло городище під назвою „Замок” (В. Антонович. Труди 11 арх. з’їзду, 1901 р.).

МАНЕВИЧІ, с. коло станції залізної дороги з Ковля до Києва, Луцький пов., Городківська вол., над рікою Стоходом, 86 км. від Луцька. Місцевість відзначалася колись своїми великими сосновими лісами, в котрих було побудовано багато літніх дач — осель. В кінці 19 ст. там залізниці ще не було, а село Маневичі нараховувало 158 дом. і 1,016 жит., дерев’яна церква з 18 ст., водяний млин. Колись М. було селом луцького замку. В 1570 р. побір платила Ф. Хвальчевська, а в 1577 р. кн. Роман Сангушко від 14 дом. на півланках і 5 город. В 1583 р. М. належало до тих же Сангушків. До маневичького ключа маєтків належали села: Красин, Городок, Череваха і Ліснівка. За переписом 1911 р. на землях с. Маневич пройшла залізниця і швидко виросла оселя; було там (разом із селом) 1,266 жит., земська поштова станція, Троянівське лісництво, Чарторийське лісництво, аптека, аптечний склад, 10 крамниць і тартак.

МАНІ, с., Звягельський пов., Романівська волость. В другій половині 19 ст. в селі було 51 жит., і 137 дес. селянської землі і 287 фільварочної. В 1867 р. було там 26 дом., а в самому кінці 19 ст. — 30 дом. і 339 жит.

МАНІВ або **МАНЮВ**, с., Крем'янецький пов., Вишневецька вол., 30 км. від Крем'янця. Село над рікою Горинню. В кінці 19 ст. було там 98 дом. і 519 жит. В 1583 р. село М. належало до кн. Андрія Вишневецького, який з Маніва платив від 5 дим. В 18 ст. село належало до старокосянтинівського ключа на Волині. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 282 дес.

МАНІВЦІ, с., Старокосянтинівський пов., Кульчинська вол., 14 км. від Ст.-Костянтинова, над р. Покорою і великим ставом. В кінці 19 ст. було там около 168 дом. і 1,071 жит., дерев'яна церква з 1891 р., церк.-прих. школа, водяний млин. Село колись належало до Кульчина. За переписом 1911 р. в М. було 1,086 жит., водяний млин (50,000 пуд. річн. перем.). Колись село М. належало до острозької ординації і в 1593 р. було знищене татарами. В 1753 р., за Кольбушівською угодою, було подароване гр. Ільїнським, пізніше належало до Е. Камінського. До великої зем. власности в 1911 р. належало в М. 795 дес. На полях села кілька курганів.

МАНТИН, с., Дубенський пов., Млинівська волость (село і чеська колонія). На початку 20 ст. було там 11 дом. і 59 жит. В 1577 р. згадується як село, що належало до Муравиці Михайлової Ходкевичевої, яка платила від М. за 4 дом. волчні і 2 колеса.

МАНЬ, оселя, Звягельський пов., Романівська вол. До великої зем. власности належало 153 дес.

МАЮНИЧІ або **МАНЮНИЧІ**, с., Луцький пов., пошта Стахівка, Рафалівська вол., над р. Стиром, при старому тракті з Чарторійська до Городка і Володимира. На р. Стурі був брід, а пізніше міст. Є то стара оселя, де виробляли човни і ком'яги, які йшли до Києва, Турова і Пінська. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности в М. належало 1,373 дес. (Е. Глуховець).

МАНЯТИН, с., Звягельський пов., Берездовська вол. В кінці 19 ст. було там 200 жит. і 710 дес. селянської та 697 фільварочної землі. Колись село належало до берездовських маєтків Яблоновських, пізніше до Врочинської. За переписом 1911 р. 540 дес. належало до Барановських.

МАРАЧІВКА, с., Заславський пов. В кінці 19 ст. належало до Заславського ключа.

МАРГАРІВКА ЦЬВІЛЬСЬКА, кол., Звягельський повіт, Сербська вол., 27 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було

там 29 дом. і 144 жит., а на початку 20 ст. — 34 дом. і 255 жит.

МАРЕНИН, с., Рівенський пов., Селищанська вол., 80 км. від м. Рівного, над р. Случчю. В кінці 19 ст. було там 122 дом. і 527 жит., дерев'яна церква з 1801 р., вітряк. В 1577 р. с. М. належало до Межириччя, власності кн. Корецьких, які платили від 10 дим., 5 город. Тоді ж кн. Богуш Корецький записав (1579 р.) містечко Межирич з замком своєму синові Якимові. З актів видно, що в с. Маренині був тоді православний монастир, який заснував кн. Богуш Федорович Корецький, який був фундатором монастирів в Корці і Городищі. Село Маренин в 16 ст. було містечком, де був замок кн. Корецьких. (Архів Ю.З.Р., част. I, том I, стор. 97 і 102). За переписом 1911 р. до великої земельної власності Алдра Стецького належало 6,200 дес. На березі р. Случі залишилося старе замчище, а 500 метр. від нього вали, які називають тут „Монастирище” (350 x 85 метр.). (В. Антонович. Труди 11 археол. з'їзду). В уроч. „Грабовець” 1 курган, а в лісі 4 кургани.

МАРИЛЬЧИН, кол. Рівенського пов., Селищанська волость — 15 дом. і 80 жит.

МАРИНКІВ, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., 46 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 427 жит.

МАРКІВЦІ, с., Заславський пов., 3 км. від с. Лавринівці, при р. Мухавці і ставі. В кінці 19 ст. було там 71 селянських дворів, дерев'яна церква від 1776 р., на місці бувшої тут старої, початкова школа від 1875 р. В 1583 р. село належало до Сульжинської волості. Село це згадується в 1601 р., коли то, як донесли луцькі возні, воно було знищене татарами в 1589 р. і коли село це належало до Луцького пов. (Архів Ю.З.Р., ч. 6, том I, стор. 290).

МАРКІВЦІ, с., Старокостянтинівський пов., Чернелівська вол., 33 км. від Ст. Костянтинова, при р. Божок. В кінці 19 ст. було там 123 дом. і 935 жит., церква дерев'яна з 1775 р., на місці старої з 16 ст. Село М. входило в склад остриської ординації, а по Кольбушівській угоді перейшло до кн. Ф. Любомирського. На півд.-захід від села, в полі 4 кургани.

МАРКІВКА, с., Звягельський пов., Баранівська вол., 39 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 47 дом. і 291 жит. (В 1867 р. було тільки 20 дом.). Село переходило

до Любомирських, Валевських, Гагариних, а в 1911 р. до Строгонових.

МАРКОВИЧІ, с., Володимирський пов., Хорівська волость, 35 км. від Володимира, над р. Крива. В кінці 19 ст. було там 85 дом. і 511 жит., дерев'яна церква з 18 ст., початкова школа, водяний млин. Згадується в 1545 р., коли М. належало до землянки Василювої Марковської і Андрія Фалевича. В 1570 р. Анна Марковська платила в М. від 3 дим., 3 город., і 1 пів кола млинського. В 1583 р. зі своїх частин платили: Яцько Марковський і сестра Янова Венглінська від 3 город., $\frac{1}{4}$ колеса. Григорій Кисіль з частини свого стрія Петра з 5 дим., 2 дворів і Станислава Рогульська з 3 дим., 2 город., і $\frac{1}{4}$ вального колеса. В 1583 р. М. належало до Горохова кн. Сангушки-Кошерського, який платив від 22 ланів, 5 город., 2 комір. В 1877 р. села Марковичі і Скобелка перейшли до Ф. Тарнавського. За переписом 1911 р. в М. було 487 жит., кредитове товариство, водяний млин. В напрямку містечка Локач заховалося замчище під назвою „Замок княгині Маруши” (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду, 1901 р.).

МАРКОСТАВ, с., Володимирський пов., Микулицька вол., 24 км. від Володимира. Село поділено на такі кутки: На вигон, Шаматко, Гінце, Замчисько, Уніяцький цвинтар і урочища в полях: Загребля, Під Чесним Хрестом, До Порицька. В ур. Замчисько над р. Лугом ніким не досліджене. В кінці 19 ст. було там 47 дом. і 298 жит. водяний, великий млин над р. Лугом, на місці старого, розібраного на початку 20 ст. (О. Цинкаловський. Матеріяли до археології Володимирського пов. Записки Н.Т.Ш. № 154). Згадується с. Маркостав в 1577 р., коли воно належало до Литовезького замку кн. Михайла Чарторийського, який платив в М. від 4 ланових дим., 1 дим. на півлан., 4 город., 4 комір., з худобою. В 1583 р. вдова по ньому платила від 3 ланів, 6 город., 1 город., 2 вальних коліс. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 260 десятин.

МАРТИНІВКА, с., Звягельський пов., Кустинська вол. В кінці 19 ст. було там 111 дом. і 775 жит., селянської землі 656 дес., фільварочної землі 763 дес., яка від 19 ст. належала до Купрянкових. В селі церква від 1766 р. і церк.-прих. школа з 1872 р. В 1911 р. до великої зем. власности належало там 535 дес.

МАРТИНІВКА, кол., Рівенський пов., Дідковицька вол., 22 км. від Рівного — 30 дом. і 249 жит.

МАРТИНЄ, с., Острозький пов., Кунівська вол. На початку 20 ст. було там 31 дом. і 219 жит., 10 кілометрів на південь від Острога, положене серед лісів. В 1831 р. належало до Яблоновських і тоді ж сконфісковано це село царським урядом.

МАРТИШКІВЦІ, с., Крем'янецький пов., Вишгородецька вол., 61 км. від Крем'янця, при малому допливі р. Буглівки. В кінці 19 ст. було там 35 дом. і 290 жит. В 18 ст. село М. належало до нововишневецького ключа маєтків на Волині, а пізніше до Прушинських — 303 дес.

МАРУХА. Високий курган, віддалений 4 км. від містечка Берестечка, на ґрунтах с. Кутрова, недалеко від бувшого там т. зв. Смолявського бору. Через ці поля у 1772 р. переходила границя з Австрією, а в половині 19 ст. стояла на цьому кургані каплиця. За народним переказом під курганом знаходиться могила княгині Марії Пронської або Марухи. За тим же переказом під час одної з воєн три стріли пущено в цій місцевості. Одна з них долетіла до того місця, де під самим Берестечком могила кн. Олександра Пронського, друга, де високий курган Маруши, а третя упала серед Смолянських лісів. В першому місці згаданому в легенді, поховано кн. О. Пронського, в другому, сестру кн. Марушу. В тому місці було також поле, на якому відбулася українсько-польська битва під Берестечком і було там багато великих і малих курганів, які вкривали північний берег р. Стиру. Курган княгині Марухи зноситься на лівій стороні цієї річки.

МАРЦЕЛІВКА, с., Рівенський пов., Селищанська вол. Велика дестилляція смоли від 1863 р. (24,000 відер річн. продук. і 7,200 терпентини — вартість 20,880 рбл.).

МАРЦЕЛІВКА, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 8 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 85 дом. і 580 жит.

МАРЦИЛИНА, с., Дубенський пов., Судовицька вол., 5 км. від Смиги. На початку 20 ст. було там 250 жит. Велика смолярня — 12,000 пуд. річн. прод.

МАРЦИНИНИ, уроч., Ковельський пов., на границі з ґрунтами с. Сушишна.

МАРИЯНПІЛЬ, кол., Володимирський пов., Вербська вол., — 30 дом. і 181 жителів.

МАР'ЯНІВКА, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., 43 км. від м. Володимира — 71 дом. і 495 жит.

МАР'ЯНІВКА, дві колонії, Володимирський пов., Коритницька вол. — 34 дом. і 205 жителів.

МАР'ЯНІВКА, с., Заславський пов., Хролинська вол., 50 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 47 дом. і 373 жителів.

МАР'ЯНІВКА, с., Звягельський пов., Романівська вол. На початку 20 ст. було там 24 дом. і 137 жителів.

МАР'ЯНИН, кол., Звягельський пов., Романівська вол. В кінці 19 ст. було там 51 дом. і 326 жит. За переписом 1911 р. — 769 жит., 3 крамниці, скляна гута — 29,500 рбл. річно.

МАР'ЯНІВКА, с., Звягельський пов., Рогачівська вол., при р. Дорочань, прит. Случі, 40 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 99 дом. і 706 жителів.

МАР'ЯНІВКА, с., Звягельський пов., Сербська вол., 27 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 38 дом. і 294 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Старчевських належало там 2,342 дес. і до пом. Массей — 526 дес.

МАР'ЯНІВКА, с., Ковельський пов., Любитівська вол., 30 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 22 дом. і 169 жит., а в 1911 р. 230 жит., тартак.

МАР'ЯНІВКА, фільварок, Крем'янецький пов., Святецька волость.

МАР'ЯНІВКА, кол. Луцького пов., Торчинської вол.

МАР'ЯНІВКА, кол., Луцький пов., Піддубецька вол., 13 дом. і 49 жителів.

МАР'ЯНІВКА, кол., Луцький пов., Чарунівська вол., 11 дом. і 101 жителів.

МАР'ЯНІВКА, кол., Луцький пов., Колківська вол., 43 км. від м. Луцька — 32 дом. і 260 жителів.

МАР'ЯНІВКА, кол., Луцький пов., Щуринська вол. — 66 дом. і 312 жит.

МАР'ЯНІВКА, кол., Луцький пов., Рожищанська вол. — 25 дом. і 140 жителів.

МАР'ЯНІВКА, хут., Острозький пов., Гощанська вол., 21 км. на схід від Острога, колись належав до кн. Острозьких, пізніше до антопільського ключа. Місцеві селяни плекають великі сади, городи, пасіки.

МАР'ЯНІВКА або **МОР'ЯНІВКА**, с., Рівенський пов., Любиковицька вол., 159 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 42 дом. і 214 жит. Село положене на схід від р. Случі, в типовій поліській околиці, недалеко від джерел р. Льва, в долині якої розтягаються майже непрохідні болота і тенетища старих річищ. В давнину болота ці творили границю між волинянами і деревлянами. Пізніше проходила на сході через болота і ліси границя Погориння і Волинсько-Галицького князівства з Київським Поліссям.

МАР'ЯНІВКА, с., Рівенський пов., Костопільська вол., 63 км. від Рівного — 26 дом. і 194 жителів.

МАР'ЯНІВКА, кол., Рівенський пов., Тучинська вол., 12 дом. і 83 жителів.

МАР'ЯНІВКА, кол., Рівенський пов., Кустинська вол., 17 км. від м. Рівного. На початку 20 ст. було там 32 дом. і 229 жителів.

МАР'ЯНІВКА — три колонії тієї самої назви в Рівенському повіті, Дерезенській вол., — 45 дом. і 281 жителів.

МАР'ЯНІВКА, хут., Старокостянтинівський пов., Чернелинська вол. Велика власність в 1911 р. — 246 дом.

МАР'ЯНА, кол., Рівенський пов., Рівенська волость, 5 км. від м. Рівного.

МАРІЯ ВОЛЯ, хутір, Володимирський пов., Микулицька вол., над р. Свинорийкою. Урочища в околиці хутора: Острів, Мелешівка, Грушівка, Городище, Замчисько, Могила. Над р. Свинорийкою, притокою р. Лугу, на високій горі, порослій старим лісом, заховалося кругле городище, що складається з кількох перстневих валів і ровів. В урочищі Острів, на низькій сіножаті видніє великий курган. Під горою, над річкою недосліджене неолітичне селище, на підмоклому ґрунті. (О. Цинкаловський. Матеріяли до археології Володимирського пов., записки Н.Т.Ш., № 154).

МАСЛЯТИН, гора. Одна з півострових гір теренового подільського порога на південь від м. Крем'янця осягає 390 мтр. н.р.м. і в партіях високих заросла лісом. В узбіччях гори, особливо з південної її сторони в потрисканих урвищах виступають більші і менші печери, серед них т. зв. „Розбійнича хата”. При дослідженні цієї печери знайдено пам'ятники середньовіччя — кераміку, вироби з рогу і кісті, а також залізнi вістря спису (О. Цинкаловський. Записки. Крем'янецький повіт).

МАТВІВЦІ або **МАТВІЙКИ**, с., Луцький пов., Силенська вол., 76 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 39 дом. і 299 жителів. За переписом 1911 р. до великої земської власности належало там 410 дес.

МАТВІВЦІ або **МАТВІЙКІВЦІ**, с., Крем'янецький пов., Борсуківська вол., 26 км. від м. Крем'яця, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 133 дом. і 894 жит., дерев'яна церква з 1754 р., початкова школа. Село згадується в 1545 р. в описі крем'янецького замку, коли належало воно до Петра Денисовича. За цим описом була в замку „Городня Петра Денисовича з Матвіївцець” (Пам'ятники, т. 4, від 2 до 201 стор.). В 1570 р. Семен Дениско вносить від М. за 30 дим., 6 город., 10 город., 6 ремісн., 2 млинські колеса і 1 коршма. В 1583 р. Семен Дениско Матвіївський, житомирський староста платив від цього села за 40 дим., 8 город., 3 ремісн., 2 вальні колеса, 1 ступи, 1 папа і 1 коршми. В 1759 р. М. належало до Войтеха Ледуховського, який заставив М. за 30,000 зл. польських Соколовському (Архів Ю.З.Р., час. 6, том I, додаток, стор. 518). В 15 і 16 ст. село М. належало до Денисків-Мукосіївичів, до яких належали у цій частині Волині: ключ Матвіївцецький — 5 сіл, Ридомльський — 3 села, Боримельський, Андруга, Білка, Оріховці або Оріхівці і т.д. За переписом 1911 р. в селі М. було: 1,015 жит., 2 крамниці: склади дерева, гуральня (41,694 від. гор. річно). До великої зем. власности Ледуховського належало там 2,595 дес. При селі кладовище, яке займає старе городище або замчище, на полях 2 кургани, робітня кремінного знаряддя тощо. (В. Антонович. Труди 11 з'їзду, 1901 р. Література: Пам'ятники Київської Археології, т. 4, частина 2 і Архів Ю.З.Р., част. 6, том I).

МАТІВКА, с., Рівенський пов., Тучинська вол., 46 км. від міста Рівного. На початку 20 ст. було там 12 дом. і 190 жителів.

МАТІВ, село, Володимирський пов., Підберезька вол., 52 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 49 дом. і 315 жителів. Згадка про село М. в 1570 р., коли належало воно до Милятина, до землянки Хведорової Бокиєвої. В 1577 р. з М. платить Филип Бокій від 3 дим., 5 город. і Хведора Бокієва від 3 дим., 8 город., а в 1583 р. Іван Бокій Печихвостський від 9 дим., 2 город., 2 дорічних коліс і Филип Бокій від 4 дим., 4 город. За переписом

сом 1911 р. до великої зем. власности належало там 119 десятин.

МАШІВ, село, Володимирський пов., Любомельська вол., 58 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 139 дом. і 895 жителів, дерев'яна церква, стара, з кінця 16 або початку 17 ст., трьохзрубна школа і вітряк. До року 1914 переховувались там цікаві рукописні і стародруковані книжки, а також рештки архіву. На терені села знайдено мідяний котел, в якому було три кусники золота і монета Марка Аврелія, а в останніх часах, при будові шоси натраплено на оселю з римської доби (3-4 ст.). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі М. належало 1,717 дес.

МАЩА або **МАРЦЕЛИНГОФ**, кол. (німецька), Рівенський пов., Костопільська вол. — 30 дом., 158 жителів і Євангельський дім молитви.

МАЦЕВИЧІ ВЕЛИКІ, село, Заславський пов., Лабунська вол., 58 км. від м. Заслава, над р. Корчином. В кінці 19 ст. було там 185 дом. і 1,132 жителів, дерев'яна церква з 1787 р., водяний млин, школа. Згадується М. в 1601 р. і виступає тоді під назвою Старих Мацевич, які належали до кн. Острозьких. В 1589 р. луцькі возні доносять, що село Мацевичі Старі й Нові були знищені татарами (Архів Ю.З.Р., ч. 6, том I, стор. 291). Другою згадкою є ревізія крем'янецького замку, яка село М. згадує ще в 1545 р., як маєток кн. Кузьми Заславського (Пам'ятники, том 4, від 2 до 229 стор.). За переписом 1911 р. в М. було 1,759 жителів, два водяні млини (11,500 пуд. річн. перем.) і кооператива. До великої зем. власности в М. належало, до пом. Кашовського, 710 дес. На ґрунтах села було городище або замчище, в околиці села кілька курганів.

МАЦЕВИЧІ МАЛІ, село, Заславський пов., Лабунська вол., 61 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 171 дом. і 597 жителів, дерев'яна церква з 1782 р. — Покровська. В 1545 р. село М. належало до Кузьминської волості кн. Кузьми Заславського. В 1583 р. М., разом з Старими Мацевичами, належало до кн. Костянтина Острозького, який платив від 14 дим., 11 город., 1 вального колеса і 1 попа. В 1589 р. Мацевичі Старі й Нові були знищені татарами (Архів Ю.З.Р., част. 6, том I, стор. 291). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в Мацевичах Ма-

лих, до пом. Добриніна належало 418 дес. і до інших 255, разом — 673 дес.

МАЦІВ, МАЦЕЮВ, МАТІВ, ЛУКІВ, містечко, Ковельський пов. В 16 ст. відоме було під назвою Луків. В кінці 19 ст. було там 339 дом. і 2,844 жителів, дві церкви, одна з них мурована, 1 костьол, синагога, 2 доми молитви для жидів, школа, шпиталь, 2 вітряки, 5 гарбарень, 2 оліярні, бровар, 7 ярмарків річно. Містечко при залізничній станції Маціїв (тепер Луків при залізниці Любомель-Ковель). За поборовим реестром 1564 р. осада „Мачеюв” „орридум” недавно заснована (в 1557 р.) в Холмській землі, в латинській парафії, перевали, давав 2 гроші шосу (державний податок), до церкви, а також від 4-ох бань горілчаних по 24 гроші, від ремісників 11, 3 перекупів, 6 від комірників. Оселя, а пізніше містечко, віддавна належало до старого волинського, землянського роду Матвієвських. Від 1658 р. до Андрія Івановича Вишневецького, а в 18 ст. перейшло до кн. Сапіги Олександра, від нього до Міончинського, де вони побудували свій палац. Церква там була ще в 15 ст., а нову збудовано в 1723 р. (муров.).

За переписом з 1870 р. містечко М. мало 240 дом. і 1,035 жителів, в тому 50% жидів, церкву муровану, два костьоли, 2 каплиці, синагогу, бровар, гуральню, 3 цегельні, 2 миловарні, 6 гарбарень. Містечко змінило свою назву, зі старої Луків на нову Маціїв, або Мацеюв, в кінці 16 ст., коли отримало магдебурзьке право і на прохання власника містечка Мацієвського, отримало назву Мацеюв, або Мачеюв. В околицях містечка виступають на поверхню землі верстви білої крейди, котру там віддавна експлуатують. За переписом з 1911 р. в М. було: 4,216 жителів, волость, міщанська управа, пошта, теелграф, земська поштова станція, агроном, суд, „Мілецьке духовне училище” з осідком в Мацієві, 2-клясова школа, земська лікарня, акушерка, 3 аптечні склади, 42 крамниці, горілчана державна крамниця, вапнярня, кредитове товариство, паровий млин, земський насінний пункт, фабрика черепиці 2 лікарі і ярмарки щомісяця. До великої зем. власности в М. належало до К. Шамповальського 2,213 дес.

МЕДВЕЖА, ВЕДМЕЖА ЯМА, кол., Володимирський пов., Киселенська вол. — 19 дом. і 108 жителів.

МЕДВЕДІВКА, ВЕДМЕДІВКА МАЛА, село, Луцький пов., 82 км. від м. Луцька. На початку 20 ст. було там

29 дом. і 255 жит. Колись село належало до Ордів. В 1911 р. до великої зем. власности належало 274 дес.

МЕДВЕЖЕ, ВЕДМЕЖЕ, село, Луцький повіт, волость Ведмеже, 82 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 101 дом. і 733 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., початкова школа, вітряк, волость. Колись належало до татарського з походження роду Ордів. За переписом 1911 р. було там 841 жителів, волость, одноклясова школа, державна горілчана крамниця. До великої зем. власности П. Орди, належало там 1,207 дес. Село положене на поліських теренах, на південь від ст. Рафалівки, далеко від більших доріг.

МЕДВЕДІВКА, ВЕДМЕДІВКА ВЕЛИКА, с., Заславський пов., Бутовецька волость. Село над р. Гоморою, 38 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 198 дом. і 1,090 жителів, дерев'яна церква з 1771 р., церк.-прих. школа від 1881 р., млин і 2 вітряки. В 1589 р. належало до Сульжинської вол. кн. Костянтина Острозького. Згадується В. Вел. в 1601 р., під назвою Медведовец, як маєток кн. Януша Острозького, коли про це село доносять возні луцькі, як про спалене в 1589 р., татарами (Архів Ю.З.Р., част. 6, том I, стор. 290). Село належало до Сапівів, Сангушків і Яблоновських (Архів Ю.З.Р., част. 6, том I). На грунтах села урочища: Волянщина, Поплави, Хорильська дорога, Романові ставки. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в М. Великому належало, до пом. Ужицького, 1,028 дес. і до інших 199 дес. На полях села 1 курган. В цьому селі в 1888 р. помер відомий історик і дослідник Волині Тадеуш Стецький, автор багатьох праць про наш край — Волинь, „З бору і степу”, монографії: Крем'яця, Рівного, Луцька. Народився він у цьому селі в 1838 р., вчився в Житомирі, пізніше в Київському університеті. Під час повстання в 1863 р. брав участь, і був змушений виїхати за границю. В 1866 р. був у силці в місті Оренбург. Дожив 50 років.

МЕДВЕДІВКА, ВЕДМЕДІВКА МАЛА, село, Заславський пов., Новосільська вол., 32 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 62 дом. і 399 жит. В 1589 р. належало до Заславської волості кн. Януша Заславського і тоді ж, разом з Ведмедівкою Великою, знищене татарами. В 19 ст. с. М. Мала належало до Стецьких — 166 дес.

МЕДВІДІВКА, ВЕДМЕДІВКА, слоб., Рівенський пов., Селищанська вол. На початку 20 ст. було там 28 дом. і 108 жителів. Була то оселя шляхецько-бойарська, на теренах губківського замку.

МЕДВЕДІВКА, ВЕДМЕДІВКА, с., Звягельський пов., Ємельчинська вол., над р. Гнилоп'ять. Оселя ця постала була на орендній землі Уварових.

МЕДВЕДОВО, ВЕДМІДОВО, ур., Ковельський повіт. Урочище згадується в 1554 р., яке тоді належало до кн. Чарторійських (Ревізія пущ і перех. Вид. Арх. Ком.).

МЕДКІВ, с., Рівенський пов., 10 км. на північ від м. Рівного, над р. Горинню. Було то колись село луцьких владик (Архів Ю.З.Р., ч. 1, том I).

МЕДОШІВКА, с., Старокостянтинівський пов., Аврашинська вол. В кінці 19 ст. було там 86 дом. і 671 жителів, дерев'яна церква з 1745 р. Згадується воно в 1583 р. як маєток кн. Петра Володимировича Збаразького (Архів Ю.З.Р., част. 6, том I, стор. 234-235). Пізніше село М. належало до Вонсовича, а від нього перейшло до Єфраїмова.

МЕДІЙКІВ, оселя, Володимирський пов., 46 км. від Володимира, 77 жителів і водяний млин.

МЕДУШІВ — дивись село Лисин, Дубенського пов.

МЕЗАНЦІ, село, Заславський пов., над р. Ікопоттю, притоці р. Случі.

МЕЖИЛІСКИ, с. Острозького пов, Куніковської вол., 15 км. від м. Острога. На початку 20 ст. було там 22 дом. і 55 жителів.

МЕЖИРІЧ, МЕЖИРІЧЧЯ, містечко, Острозький пов., Кунівська вол., 3 км. від м. Острога, при устю р. Збитенки до Вілії. Містечко М. від Острога ділить гребля. Колись був то оборонний пригород міста Острога. В кінці 19 ст. було там 263 дом. і 951 жит., мурована церква і монастир з 15-17 ст., церк.-прих. школа, водяний млин, гуральня. Монастир сам по собі оборонний, оточений високими камінними стінами, а також валами і ровами. Коли побудовано вали не знаємо, але вже у 14 ст. існував там пригород і можливо і монастир. В 1605 р. містечко М. мало вже магдебурзькі права, а ще перед тим кн. Іван Острозький будує велику церкву. Збудована в 15 ст. велика церковна будівля, як зрештою і сама замкова церква, як про це свідчить їх видовжений корпус і вікна побудовані були в еkleктичному стилі з великими впливами готицького

стилю і тільки в половині 17 ст. зазначаються тут впливи ренесансу. В 1577 р. М. був селом острозького замку і платив від 4 дим., 5 город. і 3 город. В 1583 р. кн. Костянтин Острозький — вносить з М. від 2 дим., 2 город. і 2 вальних коліс. В 1610 р. внук кн. Івана, сам прийнявши католицизм, віддає межирицьку церкву Св. Тройці разом з монастирем рим.-кат. ордену францішканів, так що від початку 17 ст. аж до 1866 р. був там костюл і місійний „кляштор”. В 1753 р., на підставі Кольбушівської угоди, останній „ординат” (власник маєтків) кн. Януш Сангушко подарував М. Яну Малаховському, а від нього М. перейшов до Чацьких, від яких царський уряд, по конфіскації віддав М. генералу Ферзеневі, який продав М. графу Ільїнському, фаворитові царя Павла I, який також продав М. „Удельному Ведомству” (Земельний фонд державних маєтків). За переписом 1911 р. в містечку М. було 1,736 жителів, міщанська управа, 3 крамниці, гуральня (23,397 відер гор. річно), державна горілчана крамниця, вальцевий млин (360,000 пуд. річн. перем.), земська випозичальня сільсько-господарських машин, фабрика терпентини на експорт.

МЕЖИРІЧ КОРЕЦЬКИЙ або **МЕЖИРІЧІ**, містечко, Рівненський пов., Межирицька вол., 48 км. від м. Рівного, при малій річці і ставі. В кінці 19 ст. було там 236 дом. і 3,040 жителів, дерев'яна церква з 1848 р., на місці старої, початкова школа, синагога, волость, жидівська школа, аптека, міщанська управа. Оселя згадується в 1437 р., коли то кн. Лев Свидригайло надає слuzі своєму Петрашеві Ланевичу-Мильському і село і землю (Архів Ю.З.Р., том I, № 25). В 1577 р. з м. М. платили від 119 дом. вуличних, 65 домів на рілі, 30 город., 20 город. і 4 реміс. В 1579 р. кн. Богуш Корецький записує М. з замком своєму синові Іохимові (Архів Ю.З.Р., ч. 1, том I, стор. 102, 104, 106), а в 1658 р. містечко М. належало до Лещинських. В 1649 р. в описі подорожі комісарів „пана воеводи брацлавського Киселя і інших до Запорожської Січі” (Пам'ятники, том I, від 3 стор. 357). Крім того в 1658 р., коли згадується комендант гарнізону замку, який боронився перед козацькими військами, Тарновський з Межириччя, який належав тоді до Лещинського (Пам'ятники, том 3, стор. 3-204). Згадується М. і перед тим в 1596 р., коли до М. був висланий післанець, застав там 200 озброєних

міщан і селян з околичних сіл, які називали себе „сотнею Лободи” (Лобода — козацький, запорозький гетьман, який підняв повстання 1594-96 роках). (Архів Ю.З.Р., част. 3, том I, стор. 102). Крім того згадку про М., як маєток кн. Януша Корецького, маємо в скарзі пані Чолганської (Архів Ю.З.Р., ч. 6, том I, стор. 438-439). Від 1738 р. в М. існував вже рим-кат. монастир і колегія монахів Пиярів (Архів Ю. З. Р., ч. 3, том III, стор. 293), яких спровадив сюди в 1702 р. Єжи Любомирський, офіруючи їм капітал 150,000 зл. і кілька маєтків. В 1784 р. школа Пиярів нараховувала 250 учеників, а пізніше Чацький, замінив її на гімназію (Пам'ятники. Київ. Арх. Ком., том I, 3; Арх. Ю.З.Р. ч. 1, том I, част 3, том 3, 2)

Монастир і школа були обведені високим муром з вежами і в'їздовою брамою. В 1753 р. кн. Сангушко Януш надав Малаховському 33 фільварки. По повстанні всі ці маєтки були skonфісковані царським урядом і надані генералу Ферзену. (Архів Ю.З.Р., част. 3, том 3, част. 5, том 1, част. 6, том I і монографія М. „Кохановска в Москве”, „Волинський Річник”).

За переписом 1911 р. в М. було: 3,593 жит., волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, 2-клясова школа, жидівський притулок, земська лічниця, лікар, акушерка, аптека, 2 аптечні склади, 95 крамниць, державна горілчана крамниця, 5 лісових складів, водяний млин (10,000 пуд. річн. перем.), 2 шинки і 12 ярмарків річно. До великої зем. власности пом. Стецького належало там в 1911 р. 2,600 дес. В містечку й околиці знайдено кілька чавунних, старих гармат і різну ручну зброю (В. Антонович. Труди 11 Арх. З'їзду і О. Цинкаловський. Записки з Рівенщини).

МЕЖИСИТ, хут., Ковельський пов., Хотяшівська вол. В початку 20 ст. було там 27 дом. і 203 жителів.

МЕЛЯНЦІ, с., Звягельський пов., Романівська вол., в 19 ст. було там 280 морг. селянської і 955 двірської землі.

МЕЛЕНЦІ або **МЕЛИНЦІ**, с., Звягельський пов., Новочарторійська вол., 87 км. від м. Звягеля, при притоці р. Тетерева. В кінці 19 ст. було там 189 дом. і 1,251 жителів, дерев'яна церква з 1876 р., на місці старої. За переписом 1911 р. в М. було 1,405 жителів, 2 крамниці, державна горілчана крамниця, кредитове товариство, до ве-

ликої зем. власности пом. Беккера I належало 803 дес. На полях 2 кургани.

МЕЛЕХИ, с., Крем'янецький пов., Загаєцька вол., неіснуюче село, яке було колись на південь від містечка Рахманівка к. Шумська. (Арх. Ком., том 4, част. 1).

МЕЛЬНИК або **МЕЛЬНИК** над р. Бугом. Староруський город з часів панування великого кн. Романа і Данила, згадуваний в Іпатіївському літописі. Город М. і його замок був знищений татарами і був колись положений в частині оселі Мілька і Залозці.

МЕЛЬНИКИ, с., Володимирський пов., Гущанська волость, — 23 дом. і 87 жителів. До великої зем. власности належало 185 дес.

МЕЛЬНИКИ, с., Ковельський пов., Селищанська вол. — 20 дом. і 178 жителів.

МЕЛЬНИКИ, с., Ковельський пов., Хотяшівська вол., 62 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 59 дом. і 273 жителів.

МЕЛЬНИКОВА СЛОБОДА, Рівенський пов., Стидинська вол., — 14 дом. і 108 жит.

МЕЛЬНИЦЯ, містечко, Ковельський пов., Велицька вол., при невеликій притоці р. Стоходу. В 1870 р. було там 420 жителів, в тому 32% жидів, 162 доми, дерев'яна церква, цегельня, 2 млини, 17 крамниць, 20 ремісників і 2 ярмарки річно. Була то важлива оселя на Волині в 14 ст. (Стецький, „Клоси”, том 24). На початку 20 ст. в М. було 160 дом. і 2,228 жителів, дерев'яна церква, 2 доми молитви (жидівські), початкова школа, притулок, млин, вітряк.

М. згадується в 1545 р., коли то ця оселя була королівським селом (Пам'ятники, том 4). В 1577 р. Олександр Сіماشко, володимирський підкоморий, — платив з М. від 24 дим. на півланках, 14 город., 5 город., з ремісника по 4 гроші, 9 город. і 2-х млинських коліс. В 1577 р. він же платив від 12 дим. ринкових, 12 ріль, а в 1583 р. від 5 вуличних домів, 5 півланків, 19 домів, 10 город., 3 ремісників, 11 нужденних хат, 2-х вальних коліс, 2 попів. В 1802 р. побудовано там косяол. Ще перед тим, згадується М. в 15 ст., коли то кн. Лев Свидригайло надав цю оселю ловчому „стрільцю Зубу”. Містечко — а пізніше село було родинним гніздом волинської землянської родини Зубовичів, а по їх смерті перейшло до королевої Бони (Пам'ят.

Київ. Арх. Ком., том 4, від 2-81 стор.; Архів Сангушків, том 4, стор. 401). Мельницький замок збудувала королева Бона, на місці старого города з 11-13 ст. Залишились там до 1914 р. рештки валів старого городища. За документами і переказами в М. було три церкви, при чому найстарша з них на старому городищі (Опис акт Книги Київ. Центр. Арх., № 2039, стор. 19 і 53). Від 1573 р. М. належало до Борковських, пізніше до Сімашків і Кашовських, а в кінці 18 ст. до Богатків. В 19 ст. до року 1876 існувало в М. т. зв. „Светское Дворянское Училище”.

За переписом 1911 р. в містечку М. було 2,262 жителів, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, однокласова школа, земська лічниця, акушерка, аптека, 2 аптечні склади, 29 крамниць, горілчана крамниця, ощадна каса, кооператива, 5 ярмарків річно. До вел. зем. власности належало там 531 дес.

В уроч. „Деркачі” овальне городище, забудоване домами і зайняте жидівськими могилками (Розмір городища: 480 x 330 мтр.).

МЕЛЬНИЦЯ, річка, права притока р. Стоходу.

МЕЛЬНИЦЯ, річка (пропливає в Луцькому і Рівенському повітах і бере свій початок з озер, недалеко ріки Стиру і в селі Кричильськ впадає до ріки Горині.

МЕЛЬНИЦЯ, кол., Рівенський пов., Степанівська вол., 14 дом. і 92 жителів.

МЕНЧИЦІ, с., Володимирський пов., Микулицька вол., 21 км. від м. Володимира, на південь прит. Болотюхи. В селі кутки — Село і Серилівка, в полях урочища: Витонівщина, Окіп, Стовпи, За Болотюхом, Клинци, Гораздичі. Ця остання назва колись була властивою назвою села. До 1914 р. на р. Болотюсі був водяний млин, який належав до мишівського двору (О. Цинкаловський. Матеріяли до арх. Володимир. пов. Записки Н.Т.Ш., № 154). В кінці 19 ст. було там 52 дом. і 383 жителів, дерев'яна церква з кінця 19 ст., на місці старої, з котрої заховались книжки, метрики і пом'яники кн. Вишневецьких з 16 ст., а також ікони з 15-16 ст. Згадка про село Гораздичі-Менчиці з 1545 р. в ревізії володимирського замку, яке належало до володимирського жіночого монастиря. В 1577 р. М. належало до литовежського замку кн. Михайла Чарторійського, який платив з М. від 9 дом. ланових, 8 город, 2 ко-

мірн. В 1583 р. вдова по ньому платила від 12 ланів, 1 вального колеса і 1 попа. (Пам'ятники Арх. Ком., том 4, ст. 2).

МЕРВА, с., Дубенський пов., Берестецька вол., при устю р. Судилківки до р. Стиру, 65 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 75 дом. і 472 жителів, дерев'яна церква з 1789 р. Згадка про село М. з 1545 р. в описі луцького замку, де була тоді городня Микити і Яцька Кутровських з імення їх Кутрова і з Мерви (Пам'ятники том 4, від 2-116 стор.). В 1577 р. М. враз зі селом Кутровим належало до Хведори Дзялинської, а в 1582 р. до Олександра Пронського — стольника Великого князя Литовського. В кінці 19 і на початку 20 ст. М. було власністю Ожаровських і Чесновських. За переписом 1911 р. в с. М. було 542 жителів, митниця (на австрійській границі), кооператива. Недалеко села, в лісі, величезний курган — Маруша.

МЕРЦІ (в документах — МЕДЦІ), с., Заславський пов., Антонинівська вол., 43 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 98 дом. і 604 жителів, каплиця і церк.-прих. школа.

МЕТЕЛЬНО, с., Дубенський пов., Дубенська вол., 35 км. від м. Дубна, при річці Путиловці. В кінці 19 ст. було там 48 дом. і 512 жителів, дерев'яна церква з 1800 р., побудована на місці старої з 16 ст., водяний млин (15,000 пудів річн. перем.) і гуральня (23,119 відер спирту річно). Село згадується в 1545 р. в описі луцького замку (Пам'ятники том 4, від стор. 2).

МЕХИРИНЦІ, с., Звягельський пов., Острозька вол., над малою південною притокою р. Случі і шляхом до м. Острополя, в місцевості степовій, на ґрунтах врожайних (Арх. Ю.З.Р., част. 3, т. I).

МЕЧИСЛАВІВКА, кол., Звягельський пов., Городецька вол., 38 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 38 дом. і 299 жителів.

МИДЗСЬК або **МИЦЬК** (Великий і Малий), с., Рівенський пов., Сидинська вол., 65 км. від м. Рівного і 45 км. від залізничної станції Степані, над малою притокою р. Горинь. До села належить уроч. Дорошин. В кінці 19 ст. було (в обидвох селах) 292 дом. і 1,642 жит., дерев'яна церква, Троїцька, з 1742 р. В 1577 р. село М. належало до степанського замку, під назвою Медско, за які кн. Костянтин Острозький платив від 6 дом. на півланках, 10 дим.

і 4 город. За переписом 1911 р. в с. М. Великому і Малому було 1,731 жителів, 2 крамниці, скляна гута (20,405 рубл. річ. збуту), до великої зем. власности пом. Скаржинського належало там 10,542 дес. На ґрунтах сіл заховалося городище і кілька курганів (В. Антонович. Труди 11 Арх. З'їзду).

МИДЗСЬК, кол., Рівенський пов., Стидинська вол. — 5 дом. і 71 жителів.

МІЗІВ або **МИЗІВ**, **МІЗОВЕ**, с., Ковельський пов., Селищанська вол., 22 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 311 дом. і 1,656 жит., дерев'яна церква з 17 ст., значно перероблена, при ній дерев'яна, покрита гонтами дзвіниця, забезпечена, як об'єкт української дерев'яної, сакральної архітектури, початкова школа і 3 вітряки. Село при залізничній станції Ковель-Берестя.

МІЖАНКА, кол., Рівенський пов., Дериженська вол., — 14 дом. і 72 жителів.

МІЗОВ або **МИЗОВО**, с., Ковельський пов., Старокостянтинівська вол., 22 км. від Ковля, при залізниці Ковель-Берестя (Брест). В кінці 19 ст. було там около 900 жителів, дерев'яна церква, а при ній один з найцікавіших зразків волинської дерев'яної архітектури — дзвіниця, церк.-прих. школа, 1 крамниця. Згадується М. в 1502 р. як власність кн. Сангушків-Коширських. (Арх. Ю.З.Р., ч. 1, том I, стор. 400, 413 і ч. 6, том I, стор. 217, 219 додаток 71); Архів Сангушків том I, стор. 147-48). (Пам'ятники, том I, від стор. 2-85, 93). В 1911 р. в М. було 1,891 жит., 2 крамниці, школа і горілчана крамниця.

МІЗОЧ, в документах **МІЗОЧЬ** Великий або **НОВИЙ МІЗОЧ**, містечко, Дубенський пов., Мізоцька вол., 27 км. від Дубна, на південь від залізниці Здолбунів-Дубно-Броди, 8 км. від залізничної станції Озеряни. В кінці 19 ст. в м-ку М. було 1,795 жителів, 1,303 морг. фільварочної і 1,721 морг. селянської землі, дерев'яна церква з 1878 р. До поміщика належали розлеглі соснові, дубові і смерекові ліси, тоді ж в М. була дерев'яна церква з 1878 р., костьол мурований, синагога, 2-клясова школа, бровар, лікар і аптека. В самому містечку було 101 домов, переважно жидів. З огляду на смолярні, які знаходились в мізоцьких лісах, містечко М. було важливим торговельним пунктом — смоли. Місцеві селяни і міщани розводили великі овочеві сади. До мізоцького ключа належали села:

Півче, Мізочок, Стубло, Білашів, Велика Мощаниця, Ступно, фільварок Клопіт і оселя в лісах — Гурби. Містечко М., як село Старий Мезоч згадується в 1322 р., коли то кн. Любарт Гедиминович надає Мізоч до острозького замку з іншими оселями. В 1594 р. князь Януш Острозький купив М. для острозької ординації (Арх. Ю.З.Р., част. 1, том I, стор. 203, 207; част. 3, том III, стор. 19; част. 5, том I, стор. 402-405). В 1595 р. згадується в листі королівського комірника (був то королівський урядовець — шляхтич, який виконував доручення королівських листів). Про впровадження єпископа Кирила Терлецького на Луцьку і Острозьку єпископію (Архів Ю.З.Р., част. I, том I, стор. 207). В 1564 р. знов згадується М. під назвою Мезоча в заяві землянина Остапа Рогози, про напад в лісі коло Мезова (Опис акт Книги Київ. Центр. Архіву № 2038, стор. 5, п. 20). Колись в М. була гарна резиденція з великим мурованим домом, парком і садом, де відбувалося багато з'їздів і балів. В 1875 р. збудовано там цукровню, продукція якої рівнялася 80-100,000 12 пуд. берковців буряків. За переписом 1911 р. в м-ку М. було 2,942 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, акцизний дозир, 2-класова школа, земська амбулаторія, дентист, аптека, 2 аптечні склади, 22 крамниць, гураляня пом. Дунін-Карвицького (річна продук. 19,592 відер горілки), горілчана крамниця, бровар, цукровня (прод. 352,000 пудів цукру річно), склад сільсько-господарських машин, шинок, 10 ярмарків річно; до великої зем. власности пом. Дунін-Карвицького в околицях М. належало 1,972 дес., 733 дес., разом 2,705 дес. В околиці М. з кургани, околиця багата в пам'ятники з часів неоліту.

МІЗОЧОК, с., над р. Стубелкою. В кінці 19 ст. було там 202 жит. і 366 дес. селянської землі. Оселя згадується в 1322 р. за князя Любарта (Арх. Ю.З.Р., ч. 1, том I, стор. 203-207).

МИЗЮРИНЦІ, с., Крем'янецький пов., Дедекральська вол., при притоці р. Горинь і дорозі з Ямполья до Шумська. В кінці 19 ст. було там 72 дом. і 506 жителів, церква з 1724 р. — дерев'яна. В 1637 р. с. М. під назвою села Мизюринець, згадується в акті — фондальнім запису Ірини Козерад Боговинтовни Ярмолинської на збудування Загаєцького монастиря (Пам'ятники том 4, від ст. 78-80).

Село згадується в 1583 р. і в 1634 р., коли то М. належало до Загаєцького монастиря Ірини Боговитовної.

МИКІВ або **МІКІВ**, с., Луцький пов., Силеська вол. На початку 20 ст. було там 15 дом. і 137 жителів. Оселя ця згадується в 1545 р., коли належала до Івана Чаплича, а в 1570 р. до Федора Чаплича-Шпановського, в 1577 р. до Івана Чаплича, який вносить від М. за 4 дим. і 3 город.; в 1583 р. була то власність Федора Чаплича. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 172 дес.

МІЛЬЦІ, с., колись містечко, Ковельський пов., Датинська вол., 32 км. від м. Ковля, над р. Турією. В кінці 19 ст. було там 85 дом. і 350 жителів, старий, православний монастир, збудований в 15 ст. кн. Сангушком. Церква і забудовання монастиря муровані. В селі школа, 2 крамниці і 3 ярмарки річно. Село М. довший час належало до кн. Сангушків і в 1753 р., на підставі Кольбушівської угоди, відступлено кн. Чарторийським (Архів Сангушків, т. I). Князь Олександр Сангушко, який побудував Мілецький монастир, реставрував з руїни Софійський Собор у Києві. За переписом 1911 р. в містечку було 231 жителів, земська поштова станція, монастир (чоловічий), акушерка, 2 крамниці, горілчана крамниця, винярня і кооператива. В архіві мілецького монастиря переховався цінний архів з 15-17 ст. і під час релігійних суперечок як „уніяцький” був затоплений в мішках, обтяжених піском на глибокому місці р. Турії.

МІНЬКІВЦІ, с., Дубенський пов., 33 км. м. Дубна, на лівому березі р. Ікви. В кінці 19 ст. було там 66 дворів і 579 жит., дерев'яна церква з 1761 р. — до 1911 р. була ще покрита гонтами. В церкві архів з 16-17 ст., церк.-прих. школа, на річці Ікві фабрика паперу від 1869 р. Село М. належало до Радзиминських (Архів Ю.З.Р., част. 1, том 4, стор. 158 і „Самовидець” том 4, стор. 207). В 1911 р. за переписом в М. було 327 жит., одноклясова школа, тартак (112,000 рубл. річ. дох.).

МІНКІВЦІ, с.; Заславський пов., Жуковецька вол., 27 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 186 дом. і 1,583 жителів, дерев'яна церква з 1721 р., церк.-прих. школа від 1872 р., цегельня, вітряк. Колись село належало до кн. Сангушків. В 1583 р. Михайло Заславський платив від М. від 12 дом., 3 город., 2 город. Урочища: Коров'ячий брід

і Цвіт (Архів Ю.З.Р., част. 3, том 2, стор. 489; част. 6, том 1, стор. 440-443).

МИКИТИЧІ, с., Володимирський пов., Коритницька вол. Село над р. Золотухою. В селі кутки: Майорці, Особняки, Павлівщина, Середці. Урочища в полях: Піджегоцьке, Смолярня, Підпаридубщина, Селиська, Новини, Люч, Копань, Вскіса, Загуменки, За бродом, Спірне, Чорний ліс, Піддуб. В селі була колись коршма і водяний млин. В ур. Поридубщина знайдено камінну сокиру, а в ур. Селиське — сліди старої, недослідженої оселі. За переписом 1911 р. в с. М. до великої зем. власности належало 287 дес.

МИКИТИЧІ, с., Дубенський пов., Вербська вол., 12 км. від м. Дубна і 4 км. від станції Камениці. В кінці 19 ст. було там 45 дом. і 292 жит. На ґрунтах с. М. урочища — Понятівський і Тиричівський став.

МИКЛАШИ, с., Острозький пов., Семенівська вол., 54 км. від м. Острога, село над р. Полтвою. В кінці 19 ст. було там 161 дом., 1,074 жит., дерев'яна церква з 1756 р. Село в 16 ст. належало до старої, землянської, волинської родини Сенютів Ляховецьких. Від них перейшло до Яблоновських, а в 1872 р. було сконфісковане царським урядом і віддане Годловим. Місцеві селяни виробляли колись тонкі полотна, сукно і мистецько ткані пояси. При р. Полтві є великий став і водяний млин. В 1914 р. с. М. належало до Братства Кирила й Мефодія в Острозі — 250 дес. і до поміщ. 162 дес.

МИКОЛАЇВКА, присілок, Звягельський пов., 23 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 108 дом. і 524 жителів.

МИКОЛАЇВКА, с., Звягельський пов., Корецька вол., — 16 дом. і 170 жителів.

МИКОЛАЇВКА, присілок, Звягельський пов. В 1867 р. було там 5 домів.

МИКОЛАЇВКА, кол., Рівенський пов., Дідковицька волость, 15 км. від м. Рівного — 22 дом. і 329 жителів.

МИКОЛАЇВКА, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 14 км. від м. Володимира — 18 дом. і 172 жителів.

МИКУЛИН, с., Заславський пов., Лабунська волость, 43 км. від міста Заслава, при залізничній станції Полонка — 23 км. при р. Гоморі. В кінці 19 ст. було там 182 дом. і 1,177 жит., дерев'яна церква з 18 ст., церк.-прих. школа від 1864 р. Село згадується в 1601 р. під назвою

Микулинів, як маєток волинського землянина Криштофа Лабунського. В 1589 р. село М. було знищене татарами, про що донесли луцькі возні (Архів Ю.З.Р., т. I, ч. 6, стор. 292). В 1583 р. К. Лабунський платив з М. від 8 дим., 8 город, 2 вальних коліс, 1 ступи. За переписом 1911 р. було в М. 1,248 дом., горілчана крамниця і водяний млин (30,000 пуд. річ. перем.), до великої зем. власности поміщиці Ніни Радової належало там 913 дес. На низині над р. Гоморою 3 кургани.

МИКУЛИН, с., Рівенський пов., Тучинська вол., 24 км. від м. Рівного, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 56 дом. і 566 жителів. Село на південь від містечка Тучина, отримало свою назву від Олега Микулина, осадчого тієї оселі. В 1570 р. належав М. до Єрофея Гойського, який в 1577 р. платив від села за 13 дим., 7 город. В 1583 р. вдова по ньому платила від 20 дом., 11 город., 9 комір. (Архів Ю.З.Р., част. 6, том 2, стор. 160).

МИКУЛИЧІ, с., Володимирський пов., Микулицька волость, 16 км. від м. Володимира. Кутки в селі: За містком, Куряча ніжка, За млином, Мурована вулиця, Гвалтовщина, Пастовні, Лоза, Млинянисько, Ставок, Дримля, Церквисько, Середня рука, Рокита, Безанова, Загуменки, Придатки, Додатки, Різка. В кінці 19 ст. було там 108 дом. і 782 жителів, дерев'яна церква з початків 20 ст. на місці дуже старої, яка стояла в ур. Церковисько, початкова школа, волость. В 1545 р. за ревізією володимирського замку М. належало до Олехна Мелешковича і його братів (Пам'ятники, т. 4). В 1577 р. Хведора Василева Микулицька платила з М. від 8 дом. дорічних, 6 город., 1 колеса, а в 1583 р. Василь Микулицький платив від 11 дим., 4 город., 9 город., 2 комірників, 1 колеса. За переписом 1911 р. в с. М. було 384 жителів, волость, поштова станція (кінна), фельдшерський пункт, 2 крамниці і кредитове товариство.

В ур. Дримля і на фільварочних полях кілька курганів, в уроч. Млинянисько сліди старої оселі, в уроч. Церквисько часто знаходять бронзові хрести-енколпіони, а також малі мармурові хрестики 11-13 ст. В уроч. Гвалтовщина, в різних часах, знайдено кілька людських черепів, попробованих в тім'я довгими залізними цвяхами. Такі ж черепи знайдено у м. Володимирі в ур. Стара Кафедра, в с. Зимне на замчиську, в с. Дубниках к/Володимира і

інших місцевостях західньої Волині. На терені села знайдено кілька кремінних сокирок з неоліту. Місцеві селяни назву свого села випроваджують від імені Микули, який був воеводою за короля Данила (О. Цинкаловський. Матеріяли до арх. володимир. повіту. Записки Н.Т.Ш. № 154). Як подає В. Антонович (Труди 11 арх. з'їзду) в кінці 19 ст. в лісі коло с. М. було 21 курганів.

МИКУЛИЧІ, с., Володимирський пов., Вербська вол., 7 км. від м. Володимира. Село над р. Лугом і великим ставом. В кінці 19 ст. було там 72 дом. і 228 жителів, дерев'яна церква на знесінні над р. Лугом (можливо на городищі).

Село М. колись належало до маєтків володимирського владики, який платив від М. за 14 дим., 7 город, в 1583 р. платив з М. владики володимирський від 8 дим., 5 город., 3 комірн., 1 попа, 3 боярів, 5 рибалок. В селі кутки: Церковище, Глибока долина, Вигон і Двір. Урочища в полях: Затока, Вишенька, Басиха, Стійло, Перекал, Рудка, Черша, Маньківщина, Держиболото, Озеро, Чорна Лоза, Загуменки, Пащовина, Загін, Острівки, Гора, Вербовець. На полях М. кургани в уроч. Могила, Глибока долина і Вигон. Разом 3 кургани. В уроч. Комарівка, під лісом, 2 кургани (О. Цинкаловський. Матеріяли до арх. Володимирського пов. Записки Н.Т.Ш. № 154 і Архів Ю.З.Р., ч. 1, том I, стор. 341, 342, 373 і ч. 6, том I, стор. 490).

МИКОЛАЇВ, с., Пінський пов., на Заріччі, між річкою Стублою і Стиром, в місцевості заболоченій і нездоровій. В 19 ст. було там 178 жителів. Селяни, крім примітивного сільського господарства, займалися рибальством, охотництвом і збиратством. Колись це село належало до Скірмунтів.

МИКОЛАЇВКА, оселя, Дубенський пов., Берестецька вол.

МИКУЛИЩЕ, с., Рівенський пов., 5 км. від м. Дубровиці, над рікою Горинню.

МИЯКОЛОВИЧІ, с. і фільв., Звягельський пов., Ємельчинська вол., 63 км. на півн. схід від м. Звягеля, в місцевості дуже заболоченій, з якої бере свій початок р. Жердь, притока р. Вуж. В кінці 19 ст. в селі М. було 128 дом. і 861 жителів, на фільварці 7 дом. і 31 жителів, дерев'яна церква з 1802 р. на місці старої, неіснуючої, церк.-прих. шко-

ла від 1883 р. Була це за переказом місцевих селян оселя боярська. Серед болота на горбку городище, в околиці група курганів (Записки).

МИЛОВИЦЯ або **МІЛОВИЦЯ**, с., Дубенський повіт, Олицька вол. На початку 20 ст. було там 495 жит., паровий і водяний млини (12,000 пуд. річн. перем.).

МИЛЯНОВИЧІ, містечко-село, Ковельський пов., Староширська вол., 19 км. від м. Ковля на захід. Село Милянновичі було колись містечком. За переписом в кінці 19 ст. було там 156 дом. і 1,322 жителів, дерев'яна церква з кінця 19 ст. До того в м. Милянновичах було дві церкви і замок. За люстрацією 1787 р. було в М. 106 домів і міщанських 114 дом., жидівський молитовний дім і дві церкви. Перед отриманням міських прав Милянновичі були селом, яке звалось Ольшаницею. В 1550 р. Петро Хвальчевський надає привілей з магдебурзьким правом селу Ольшаниці в Ковельській волості. Люстрація з 1616 р. подає, що до м. Милянновичі з селом Ольшаницею надано було 36 волоків землі. Привілей 1646 р. запроваджує в М. торги і ярмарки, а в 1664 р., по знищенні і занепаді М., стверджує люстрація занедбання і вбогість цієї оселі зазначаючи, що залишилось з нього 106 дом., господарських 117 і 1 коршма. Адже найбільший розвиток цього містечка припадає на 16 ст., яке в актах згадується в 1511 р. і в 1543, як маєток кн. Сангушків, до яких належав і замок, котрий в 1543 р. перейшов до королеви Бони, з цілою Ковельською волостю.

В 1564 р. М. переходить до російського емігранта з часів царя Івана Грізного, який отримав маєтки від польського короля. В Милянновичах, який належав до Курбового, був його замок, якого вали заховалися до 1935 р. Кн. Курбський платив з М. від 4 дм. ринкових, 37 дом. вуличних, 9 хат нужденних, 18 ланів, 2 комірників, 3 ремісників. В 1589 р. платили від М. 6 флор. 10 гр., 1 комірника, 1 ремісника і з 18 ланів. В актових книгах містечка з 1584 р. згадують, що М. користувався магдебурзьким правом. Частина міського архіву переховувалась в великій шані місцевими селянами аж до 1933 р. З актів цих видно, що М. в 16 ст. належало до володимирського замку. За переписом 1911 р. в М. було 815 жит., міщанська управа, крамниця і горілчана крамниця, до вел. зем. власн. належало там 619 дес.

На болоті, за церквою заховалися вали давнього замчища, на котрому був колись палац і церква. Два км. від М. до 1911 р. перетривала група курганів, з них кілька було овальної форми. В 1920-30 роках в М. знайдено два бронзові нараменники, звинуті спіралью (перед бронзи), кераміку з римської доби і раннього середньовіччя. Недалеко від села М. села Ольшанка і Торговище, які за переказом місцевих селян колись творили один „город”.

МИЛОСТІВ або **МИЛОСТИВО**, с., Луцький пов., в 18 ст. належало до єпископа луцького Жабокрицького з Жабокрик над р. Стиром. (Тигоднік Ілюстровани за 1883 р., № 50).

МИЛОСТІВ, с., Рівенський пов., Дідковицька вол., 17 км. від міста Рівного, над р. Стублею. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 411 жителів, мурована церква, збудована волинським землянином Трипольським. В церкві в крипті під підлогою трумна фундатора Трипольського, а в церкві до 1937 р. переховувався портрет з 17 ст. В 1577 р. М. належав до Григорія Чаплича, який платив з нього від 8 город, 9 город і 1 комірника. В 1583 р. село М. було в заставі у Криштофа Павки, який платив з 17 дим., 12 город. і 1 попа. В 1704 р. село належало до Григора Жабокрицького. Історична згадка з 1595 р. згадує М. в записі кн. Юрія Чарторийського для його сестри Олени Горностаєвої на маєток Пересопницю (Архів ч. 1, том I, стор. 475). Крім того М. згадується в інвентарі 1704 р. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том 2, стор. 13). До кінця 19 ст. були ще там заховані сліди городища або замчища і 9 курганів (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду, 1901 р.).

МИЛЬСЬК, с., Луцький пов., Рожищанська вол., 39 км. від Луцька, на захід від містечка Сокуля. (Згадка про це село — Пам'ятники, Курбський А., Київ. Арх. Ком.). Село положене над великим „Лютинським болотом”. В кінці 19 ст. було там 56 дом. і 316 жителів. В 1911 р. до великої зем. власности належало там 438 дес. землі низької вартости.

МИЛЬСЬК СТАРИЙ і НОВИЙ, с., Острозький пов., Здолбицька вол., 32 км. від м. Острога, при невеликій річці Усті і ставі. В кінці 19 ст. в Старому Мильську було 14 дом. і 135 жителів, а в Новому Мильську 42 дом. і 458 жителів (Арх. Ю.З.Р., ч. 5, том I, стор. 192-193).

В Н.М. дерев'яна церква з 1861 р. на місці старої, церковно-прих. школа. Є то оселя старовинна, яка згадується в літописі під назвою Мільськ, Мілеск, Мелеск в 1156 р., коли кн. Ярослав, йдучи з-під Володимира на Пересопницю і Заріцьк, затримався під Мильськом. В 16 ст. М. належав до старої волинської родини Кердеїв-Мильських (дивись Кустинь). Від них М. переходить до Човганських, а від них до Пепловських і інших. В 1570 р. М. належав до Олізара Кердея Мильського, який платив з нього від 13 дим. ринк., 4 город., 9 город., 9 домів вуличних, 9 город., 3 город., 19 дом. зем., 2 боярів, 1 попа, 2 вальних коліс. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Гуляницького належало там 5,204 дес.

На ґрунтах села до 1914 р. було квадратове укріплення з бастіоном і овальне городище, вали якого досягають 10 метр., 5 курганів в полі, 10 курганів в лісі. Сільські могилки Старого Мильська займають старий могильник, де можна ще завважити до 50 курганів. Недалеко від могильника відкрито стоянку камінного віку (неоліту).

МИЛЬСЬК або **МІЛЬСЬК** або **МИЛЬСЬКО**, с., Рівенський пов. В 1753 р. село відступлено кн. Сангушком Любомирському. Правдоподібно, що це село в описі Манастирища під Степаню подано під назвою Мидськ.

МИЛУШИ і **ЗАДИБИ**, села, які згадується в 1446 р., які кн. Лев Свидригайло надав слuzі своєму Ходкові (Архів Сангушків — 3, № 7). В описі з 1911 р. село Милуши, Луцького пов., Торчинської вол., 24 км. від м. Луцька, мало 550 жителів, одноклясову школу і водяний млин (20,000 пуд. річ. перем.).

МИЛЬЧА або **МІЛЬЧА МАЛА** і **ВЕЛИКА**, с., Дубенський пов., Вербовська вол., 18 км. від м. Дубна, при невеликому потоці. В кінці 19 ст. в Великій Мільчі було 108 дом. і 825 жителів, школа. В Малій Мільчі манастир і школа. Перед 1602 р. в М. Мільчі був православний манастир, якому то земляни волинські Єловицькі в 1622 р. надали земський фонд. (Петров П. Краткие сведения о монастырях Волині Вол. Спар. Вед. за 1867 р. № 6, стор. 97). В 1701 р. і 1710 р. знова згадується цей манастир в переліку волинських манастирів (Арх. Ю.З.Р. ч. 4, том I, стор. 361 і ч. 5, том 2, стор. 397).

В кінці 19 ст. коли були ще руїни старого манастиря, в церкві переховувався портрет військового крем'янець-

кого Олександра Єловецького і дванадцять т. зв. „Цвітніх міней”, московського друку. Як то видно з впису на маргінесах цих книжок, подарував їх до монастирської церкви в Мільчі обозний (начальник артилерії) війська запорізького Ломиковський (18 ст.). До 1900 р. було знайдено там молот з просвердлиною зі сармацького вапняку (В. Антонович). До вел. власности належало 550 десятин (1911 р.).

МИЛЯТИН, містечко, Володимирський пов., на південь від Порицька, над притокою р. Лугу, Нивою. В м-ку кутки, вулиці і урочища: Яремковиче, Вигаданка, Навколицки, Палац, Пісок, Броди, Могилки, За церквою, На хуторах, Пості (місце де був колись „пост” пограничної сторожі над австрійською границею до 1914 р.). Урочища в полях: Горбок, Мілавиця, Липник, Бакціївщина, Застав'є, Винниця (де колись була коршма).

Над потоком Нива був водяний млин. В уроч. Могила сліди старого цвинтаря, а в ур. Бобок — сліди валів. В кінці 19 ст. було в М. 63 домів і 391 жителів, дерев'яна церква на місці неіснуючої старої, з кінця 16 ст., жидівський дім молитви, водяний млин. Над річкою звалища старого замку, оточені валами і ровами. В ур. Монастирище також вали і рови. При дорозі з М. до села Стрільча була колись фабрика селянських глиняних люльок. За переписом 1870 р. в М. було 23 домів і 124 жителів, церква, 2 доми молитви для жидів, 51 ремісників, фільварок, сукнярня (Арх. Ю.З.Р. ч. 2, том 1, стор. 10). В 1570 р. М. належав до Федорової Бокієвої і Гаврила Бокия. В 1577 р. Филип Бокий платив з М. від 1 дим., 19 город., а Хведора від 9 дим. В 1583 р. Іван Бокий — платив від 44 дим., 13 город., 1 дорічного колеса, 1 попа, а Филип Печихвостський від 14 дим., 10 город, 4 город. За переписом 1911 р. в М. було 287 жителів, 1 крамниця, 1 горілчана крамниця, кредитове товариство і осередок достачання дров. Під селом 1 курган.

МИЛЯТИН, с., Острозький пов., Сіянецька вол., 17 км. від м. Острога, над р. Кураш. В кінці 19 ст. було там 216 дом. і 1,816 жителів, 2 дерев'яні церкви, на місці старої, в селі було аж 8 коршм і селяни, не дивлячись на врожайність ґрунтів, піячили і були бідні. В різних часах велика зем. власність належала до багатьох поміщиків. Було це село дуже розлегле і тягнулося понад 5 км.

Згадується в 1583 р. як власність Івана Чаплича Шпановського, волинського землянина, який платив з М. від 10 дим., 13 город. і 3 город. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности належало там 989 дес. Ще у 19 ст. посередині села був замок (в місці, де пізніше був фільварок), з якого залишилися тільки вали і рови. На полях 1 курган. Часті знахідки кремінних знарядь з часів неоліту.

МИЛЯЧ або **МИЛЯЧІ**, с., Рівенський пов., Дубровецька вол., 163 км. від м. Рівного, над р. Чаків, притокою р. Горині, на границі болота Морочно, віддаленій від до-ріг. В кінці 19 ст. було там 42 домів і 271 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. Неделова належало там 7,851 десятин.

МИЛЯШВ, кол., Луцький пов., Силинська вол., 76 км. від міста Луцька. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 199 жителів.

МИНКІВЦІ або **МІНЬКІВЦІ**, с., Дубенський пов., Вербська вол., над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 288 жителів, дерев'яна церква з 1742 р., початкова школа. Від 1869 р. фабрика текстури з дерев'яної маси. Село М. згадується в 1545 р. в ревізії крем'янецького замку (Пам'ятники № 4), яке було власністю Панька, Дем'яна, Левка і інших земель Мінковських. В 1570 і 1587 р. платять з М. побір, Семен, Грицько і Михайло Мінковкі від 4 дим., 3 город., 1 вального колеса, 2 млинських коліс (Архів Ю.З.Р., том 4).

МИНЯТИН або **МІНЯТИН**, кол., Рівенський пов., Селищанська вол., 19 домів і 138 жителів.

МИРИН, с., Ковельський пов., Велицька вол., 37 км. від міста Ковля. В кінці 19 ст. було там 79 дом. і 294 жителів. В 1802 р. село належало до брацлавського хорунжого В. Богатка. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности належало там 418 дес.

МИРКІВ, с., Володимирський пов., на півд. захід від м. Горохова, 53 км. від м. Володимира. В 1911 р. було там 80 домів і 643 жителів, шпиталь, лікар і кредитове товариство. В 1545 р. село М. належало до кн. Сангушків — 13 дим., 1 город, 2 реміс. (Архів Ю.З.Р.). (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, частина 2, стор. 77, 83, 112; Архів Ю.З.Р., част. 6, том 1, додаток 2, 3).

МИРОСЛАВ, с., Пінський пов., над р. Струмінь, Хонська вол. В кінці 19 ст. було там 23 двори, дерев'яна

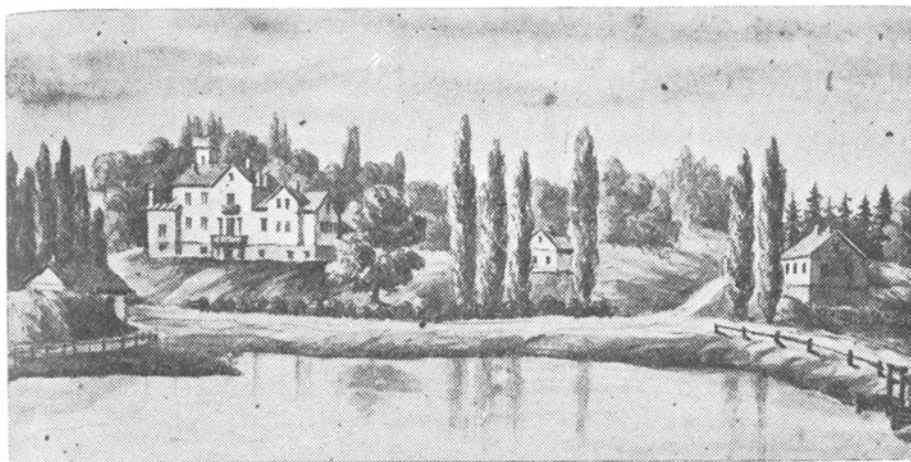
церква. Селяни займалися переважно рибальством, плисацтвом. Місцевість пустинна, малолюдна і заболочена, переважають луги, вкриті старими річищами.

МИРОВИЧІ, с., Ковельський пов., Турійська вол., 27 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 37 домів і 250 жителів. Село згадується в 1577 і 1583 р., коли то належало воно до кн. Романа Сангушки, до Несухойжського ключа, який платив від 3 димів, на півланках і 4 город.

МИРОГОЩА, с., Дубенський пов., Дубенська вол., 9 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 399 жителів, дерев'яна церква з 1787 р., збудована Яловицькими, початкова школа з 1865 р. Згадується М. в 1545 р., коли вона належала до Гнівоша Яловецького (Пам'ятники том 4, від стор. 2-126, 127). В 1562 р. згадується в скарзі боярина з с. Княгинина (Опис акт книги № 2037, стор. 10), а в 1583 р. до Дмитра Яловецького (або Єловицького), який з Мирогощи і Волиці Липної платив від 28 димів, 20 город., 2 вальних коліс, 1 попа (Пам'ятники том 4, від стор. 2 до 126, 127 і Арх. Ю.З.Р. ч. 2, том 1, стор. 10). За переписом 1911 р. в М. було 1,281 жителів, в тому переважно чеських колоністів, 2-класова школа, 5 крамниць, горілчана крамниця, ресторан, сушарня хмелю, бровар, бібліотека. До великої зем. власности належало там 125 дес. Велику власність і осередок-фільварок розкупили чехи-колоністи, які піднесли тут рільничу культуру і запровадили промисл. В селі було кругле городище (або замчище) 800 кроків в обводі. В 1882 р. в гірській околиці відкрито печеру в верствах вапняку. Дуже часті знахідки кремінних сокирок, пилок, серпів з часів неоліту, висоцької культури, римського і раннього середньовіччя. Відомим дослідником археологом М. і околиць був Юрій Шумовський, завдяки якому багато музеїв збагатилися численними експонатами.

МИРОПІЛЬ Старий і Новий, містечко і село, Звягельський пов., Миропільська вол., 61 км. від м. Звягеля, над р. Случчю. В кінці 19 ст. в Старому Мирополі було 78 домів і 1,158 жителів, а в містечку 250 домів і 1,598 жителів. Мурована церква з 1858 р. на місці старої, дерев'яної з 16 ст. і в селі дерев'яна з 18 ст. В селі М. до селян належало 485 дес. землі.

МИРОПІЛЬ Новий — містечко було відділене р. Случчю від с. Мирополя. Був там католицький мурований кос-

Вид частини Мирополя (мал. 19 ст.) (ц)

тел ,найбільший в цій околиці водяний млин, гуральня, фабрика сукняних ковдр. Колись містечко звалося Сапогів. Від 1609 р. М. належав до Чуднівської вол., аж до 1753 р. По Кольбушівській угоді 1753 р. перейшов до Любомирських, як дарунок кн. Сангушків, пізніше до Мьончинських і Чапських. Останній побудував невеликий, але гарний палац в італійському стилі(?), заложив город, парк, величезну пасіку — 2,000 вуликів, розарій і годівлю арабських коней. До миропольського ключа належали села: Хнарич, Булдичів, Пилипи, Миропільська Камінна, разом 7,044 дес. (Арх. Ю.З.Р., ч. 3, том 2, стор. 776, ч. 5, том 1, стор. 287, 330, 437, част. 6, том 1, і додаток стор. 325, 330, 437). За переписом 1911 р. в М. було 4,891 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, акцизний дозір, 2-клясова школа, одноклясова школа, земська лічниця, аптека, 2 аптечні склади, 37 крамниць, фабрика картону, гуральня (26,843 відер річн. прод.), горілчана крамниця, кредитове товариство, тартак, земський склад насіння, фотограф і щомісячні ярмарки. До великої зем. власности в М. належало до С. Чапського 5,788 дес. На терені містечка кругле, перстенеve городище під назвою „Бонякове городище”, а в самому містечку на городищі побудовано церкву. Недалеко від Бонякового городища при р. Хвастівці великі курганові могилки (около 150 курганів). На терені М. часті знахідки кремінних знарядь з часів неоліту. При

в'їзді до села шиферний хрест з 1865 р. В вилах річок Сапогівки і Олеснівки городища. В 1898 р. натраплено при копанні на готську фібулу і знайдено кілька кладів монет з 15 і 17 ст. (В. Антонович, Труди 11 арх. з'їзду 1901 р.).

МИРОСЛАВ, с., Звягельський пов., Смолдирівська волость, 27 км. від м. Звягеля. В половині 19 ст. було там 251 селян і 986 дес. селянської землі, фільварок належав до гр. Потоцьких. В кінці 19 ст. було там 169 домів і 1,029 жителів. На березі р. Смолки, над якою положене с. Мирослав, кругле городище, 400 кроків в обводі, а в 1 км. від нього, друге кругле городище — „Дивгородок” 39 кроків в обводі, в полі розораний курган.

МИРЧИЦІ, с., Пінський пов., в долині р. Яселди, при тракті з Пінська на Поріччя. Великий сплав плисів, ткацтво, рибальство. Тут розпочинається Огінський канал.

МИРОСЛАВА, кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 32 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 359 жителів.

МИРУТИН, с., Заславський пов., Жуківська вол., 48 км. від м. Заслава, над притокою р. Корчина. В кінці 19 ст. було там 133 домів і 928 жителів, дерев'яна Покровська церква з 1783 р., початкова школа від 1855 р. Село колись належало до кн. Сангушків. В 1583 р. кн. Михайло Збаражський платив від М. за 4 дом., 1 город., 1 город., 1 комірника.

МИСЛИН, с., Володимирський пов. (або Мислини), село недалеко від р. Липи на півд. схід від Горохова (Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 4, част. 2, стор. 183). В кінці 19 ст. було там 73 домів, 490 жителів, дерев'яна церква з 16 ст. В 1577 р. належало до села Звенигорода, кн. Романа Сангушки, який платив від М. за 13 димів ланових і 11 город. В 1583 р. належало до с. Голятина кн. Федора Сангушки, який платив від 7 ланів, 5 дим., 3 город., 8 город., 1 попа. За переписом 1911 р. було в М. 862 жителів, однокласова школа і кредитове товариство. До вел. зем. власности належало в М. 255 дес.

МИСЛИНА, с., Ковельський пов., Несухоїжська вол., 11 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 175 жителів.

МИСЛОВА, с., Старокостянтинівський пов., 2 км. на південь від Волочиська.. Село поділено було російсько-

австрійською границею на дві частини і є передмістям м. Волочиська, де була державна митниця (Арх. Ю.З.Р., част. 4, том 1, стор. 135).

МИСЛЯТИН, с., Заславський пов., Михнівська вол., 9 км. від м. Заслава, при р. Горині. В кінці 19 ст. було там 144 домов і 688 жителів, дерев'яна церква Дмитрівська з 1760 р., на місці старої, церк.-прих. школа. Згадка про село М. під назвою Мислитина, маєтку кн. Кузьми Івановича Заславського в 1584 р., в скарзі князя на кн. Іллю Острозького (Архів Сангушків, том 3, стор. 456). При селі урочище Базалія. Колись село належало до дібр Славуцьких. За переписом 1911 р. в М. було 1,008 жителів, 2 крамниці, водяний млин (100,000 пуд. річ. перем.).

МИТЕЛЬНО або **МЕТЕЛЬНО**, с., Дубенський повіт, Олицька вол., 39 км. від м. Дубна, при р. Путилівці. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 553 жителів, дерев'яна церква Покрови з 1800 р. на місці старої з 1755 р., водяний млин, гуральня. Село було власністю Радзивилів. Згадується в 1545 р. в описі луцького замку (Пам'ятники том 4, від стор. 2 до 127). В 1577 р. село належало до олицького замку кн. Михайла Чарторийського, який платив від М. за 31 дим., 6 город., 7 комірників. В 1583 р. кн. Станислав Радзивіл вплачував з М. від 34 ланів, 2-ох вальних коліс.

МИТИНЦІ, с., Старокостянтиновський пов., Чернелівська вол., 32 км. від м. Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 84 дом. і 638 жителів, дерев'яна церква Михайлівська з 1744 р. Село входило до складу острозької ординації і в 1593 р. було знищене татарами. В 1753 р. на підставі Кольбишівської угоди М. з цілим старокостянтиновським ключем віддано кн. Августу Чарторийському, пізніше перейшло до Ст. Любомирського. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности належало там 990 дес. (пом. Ключовський). В 1 км. від села в уроч. Кругляк 1 курган (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.).

МИТКІВЦІ, с., Заславський пов., Заславська вол. В кінці 19 ст. було там 41 дом. і 297 жителів. Згадка про це село М. в 1583 р., коли то М. належало до Кузьмина, маєтку кн. Костянтина Острозького, який платив з них від 18 дим., 11 город. На грунтах села 2 кургани.

МИТНИЦЯ, с., Дубенський пов., Теслугівська волость, 6 км. від м. Берестечка, 60 км. від м. Дубна. В селі, в кінці

19 ст. було 54 дома і 351 жителів, в колонії 47 домів і 337 жителів.

МИТНИЦЯ, оселя, Дубенський пов. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 308 дес.

МИТРІВКА або **ДМИТРІВКА**, колонія, Звягельський пов., Сербська вол., 16 дом. і 118 жителів (в кінці 19 ст.).

МИТЧИН, оселя, Звягельський пов. До вел. зем. власности пом. Дунін-Карвицького належало в 1911 р. 13,959 десятин.

МИХАЛІВКА, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 124 дом. і 132 жителів.

МИХАЙЛІВКА, кол., Володимирський пов., Новодвірська вол., — 22 домів і 135 жителів.

МИХАЙЛІВКА, село і колонія, Дубенський пов., Малинська вол., 24 км. від м. Дубна. На початку 20 ст. було там в селі М. 15 домів і 181 жителів, на фільварку 6 домів і 32 жителі.

МИХАЙЛІВКА, с., Дубенський пов., 3 км. від с. Ситна Великого. В 1870 р. було там 76 дворів, 594 жителів, дерев'яна церква Покрови з 18 ст. „Державний маєток”. Згадка про М. в 1765 р. (Арх. Ю.З.Р. ч. 3, том 3, стор. 743).

МИХАЙЛІВКА, с., Дубенський пов., Боримельська волость, 43 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 126 домів і 1,013 жителів.

МИХАЙЛІВКА, с., Крем'янецький пов., Ямпільська волость, в долині р. Кошовки, 40 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 78 домів і 522 жителів. Село над р. Кошовкою в місцевості низькій. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 393 дес.

МИХАЙЛІВКА, с., Звягельський пов., Городницька волость. В половині 19 ст. було там 73 домів і 182 жителів — над р. Черемош. В 1831 р. сконфіскована і тепер належить „до казни”. Було там в кінці 19 ст. около 1,000 дес. взірцевого маштового лісу (Дивись Городниця того ж повіту).

МИХАЙЛІВКА, с., Звягельський пов., Емельчинська вол., 76 км. від м. Звягеля. На початку 20 ст. було там 34 домів і 209 жителів, на колонії 24 дом. і 111 жителів.

МИХАЙЛІВКА, кол., Луцький пов., Щуринська вол., 14 дом. і 85 жит.

МИХАЙЛІВКА, кол., Луцький пов., Рожищанська вол.

МИХАЙЛІВКА, с., Острозький пов., при селі Плоска, 4 км. від с. Коростова.

МИХАЙЛІВКА, оселя, Острозький пов., Бугринська вол., 43 км. від Острога. На початку 20 ст. було там 29 домів і 290 жителів.

МИХАЙЛІВКА, кол., Острозький пов., Плужанська волость, 22 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 241 жителів.

МИХАЙЛІВКА, с., Острозький пов., Сіянецька вол., 21 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 72 домів і 507 жителів, дерев'яна церква з 1740 р. Село М. згадується в 1570 р. як власність землянина волинського Івана Кердея Мильського. В 1577 р. Іванова Кердейова платила з М. від 6 димів, 3 дим., боярських. В 1601 р. подана в списі сіл знищених татарами.

МИХАЙЛІВКА, с., Старокостянтинівський пов., Кра-силівська вол., при притоці Кузьминського ставу. В 1867 р. було там 75 дворів, церк.-прих. школа з 1890 р., 15 км. від м. Ст. Костянтінова. (Арх. Ю.З.Р. част 6, том 1). В 1583 р. село М. належало до Кузьминської волості кн. Острозьких, які платили за 11 дим. і 2 город. В 1593 р. знищена татарами. В 1911 р. було там 760 жителів, водяний млин (30,000 пуд. річ. перем.). До вел. зем. власности належало в М. 540 дес.

МИХАЛЄ або **МИХАЛИ**, с., Володимирський пов., Хотячівська вол., на високому, прикрому березі р. Бугу (західнього), 28 км. від м. Володимира. В кінці 1911 р. було там 49 дом. і 409 жителів, дерев'яна церква з 17 ст., на її місці нова з початку 20 ст. Село складається з кутків: Куток, Село, Лежниця, Двір, уроч. в полях: Сельниця, Границя, Острів, Чортова Гора. Фільварок знаходився в ур. Лежниця. На Чортовій Горі над р. Бугом курган, який зветься „Чуб” (О. Цинкаловський. Матеріяли арх. Володимирського повіту. Записи 154). В 1578 р. село Михали належало тоді до белзької землі, було прилучене до холмської землі. Від села Михали, Тиховичі (тепер Тишкови-чі), Порошів, Малків. Платилося тоді від 10 $\frac{3}{4}$ лана, 9 за-городників, 2 ремісників, 2 комірників, 1 волоки, 7 убогих хат і 1 попа. На терені села і околичних сіл знайдено багато кременного знаряддя і кераміку.

МИХАЙЛОВЩИНА, частина Володимира, положена у східній частині міста, на високому березі р. Лугу. Колись

в 11-13 ст. була то центральна частина міста, де було кілька церков і головні забудовання Володимира. На сході місто доходило до урвища, на якому колись були оборонні стіни і вежі м. Володимира (Поплавська вулиця). Від півдня р. Луг і оточуючі її недоступні мочариська боронили доступу до міста. В останніх часах розкопано там церкву Михайлівського монастиря і велику ротунду.

МИХАЙЛИН, с., Рівенський пов., Березенська вол., 105 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 32 домів і 226 жителів. Село колись належало до березнянського ключа маєтків кн. Корецьких. В селі гарбарня і фабрика смоли.

МИХАЙЛИН, кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 30 км. від м. Луцька. На початку 20 ст. було там 50 домів і 294 жителів.

МИХАЛКІВЦІ, с., Острозький пов., 5 км. від р. Горині і 25 км. від м. Острога, положене в горбковатій, покритій лісами і болотами місцевості. Північна частина — ґрунта села піскуваті, а в горах виступають крейди і камінні поклади. В 1796 р. належало до Фірлеїв. За переписом в 1911 р. до великої зем. власности належало там 473 дес.

МИХАЙПІЛЬ, с., Острозький пов., Хорівська вол., — 15 домів і 146 жителів. Колись село належало до кн. Острозьких, пізніше до кн. Сангушки, який подарував те село Малаховському, аж врешті перейшло до гр. Ільїнського і Четвертинського.

МИХАЛУЧКА, с., Заславський пов., Хоролинська вол., 43 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 481 жителів.

МИХИРИНЦІ, с., Ст. Костянтинівський пов., Базалійська вол., 58 км. від м. Ст. Костянтінова, недалеко від р. Случі. В кінці 19 ст. було там 127 домів і 883 жителів, дерев'яна церква з 1770 р., початкова школа, вапняна піч. Село згадується в 1545 р. під час ревізії крем'янецького замку і належало тоді до кузьминської волості кн. Заславських, пізніше перейшло до кн. Острозьких. В 1593 р. М. було знищене татарами. В 1753 р. на підставі Кольбишівської угоди разом з Красиловим, Базалією і іншими селами подаровано кн. Сапізі, а від нього перейшли до Залеських (Арх. Ю.З.Р. ч. 6, том 1). За переписом 1911 р. до вел. зем. власности в селі М. належало 946 дес.

МИХЛЯ, с., Заславський пов., Заславська вол., над р. Горинню, 4 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 138 домів і 838 жителів, дерев'яна церква з 1881 р. на місці дуже старої(?), церква на могилках, церк.-прих. школа, фабрика паперу, гуральня, бровар, фабрика лікерів і одякострою. Село згадується в 1520 р. під назвою села Михальського, маєтку кн. Єлени Заславської, який надала своїй боярину Яцку Путринському (Арх. Сангушків том 3, стор. 203-4 і там же на стор. 465). За переписом 1911 р. в с. Михлі було 1,378 жителів, фабрика паперу до обгортання цукру (21,940 рбл. річн. обороту), гуральня (28,095 відер горілки річно), фабрика сукна (20,000 річ. збуту). На полі 1 курган.

МИХЛИН, с., Луцький пов., Чаруківська вол., 28 км. від м. Луцька над р. Полонкою. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 511 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., водяний млин. Село згадується в 1433 р. надане кн. Свидригайлом Андрію Воловичу (Арх. Сангушків том 1, стор. 38), і в 1577 р. виступає як власність землянина Якова Шибенського, який платив з М. від 3 димів і 3 город. З городища платив від 1 лома і 1 города. В 1583 р. кн. Марко Сокольський платив від села М. від 10 димів, 5 город, 2 вальних коліс і 1 попа. В 15 ст. село належало до Стрийновського. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности Григорія Беляєва належало там 1,114 дес.

МИХОВЩИНА, с., Рівенський пов. Село належало до клеванського ключа кн. Чарторийського (дивись Клевань).

МИХНІВ, с., Заславський пов., Михнівська вол., 12 км. від міста Заслава. Село при р. Горині. В кінці 19 ст. було там 301 домів і 1,713 жителів, дерев'яна церква з 1741 р., початкова школа від 1862 р. Село належало до кн. Сангушків. На ріці Горині водяний млин. За переписом 1911 р. в с. М. було 598 жителів, волость, однокласова школа, фельдшерський пункт, горілчана державна крамниця, кредитове товариство, земська випозичальня сільсько-господарських машин.

МИХАЛЮЧКА, с., Ст.-Костянтинівський пов., 64 км. від м. Старо-Костянтінова. В кінці 19 ст. було там 174 домів і 1,101 жителів, церк.-прих. школа.

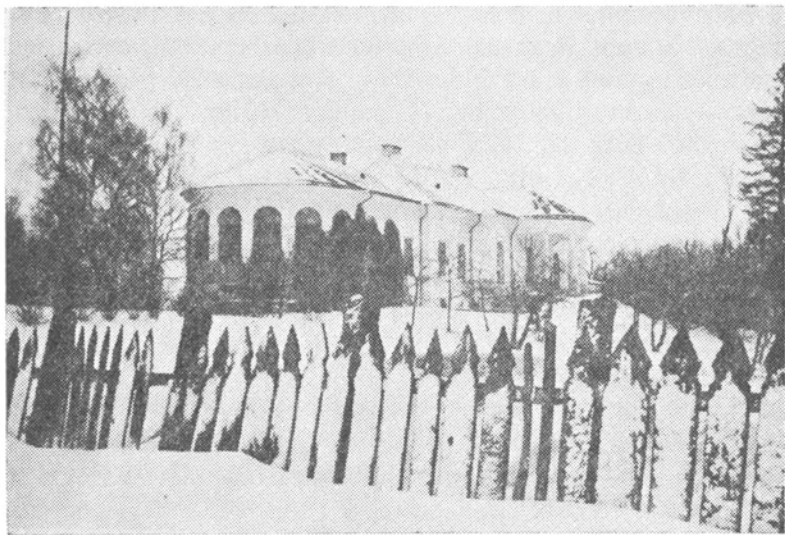
МИЧКА, с., Рівенський пов. Село в 1753 р. відступлено кн. Сангушком Любомирським.

МИХНІВКА, с., Ковельський пов., Хотянівська вол., над р. Турією. До кінця 19 ст. було малим містечком, недалеко від Камінь-Каширського. В кінці 19 ст. було там 200 жителів і 32 дом., церква з 1635 р. В тому ж році село, яке тоді звалось Филонів, тому, що належало до волинського землянина Филона Яловецького, який заложив там монастир, а при монастирі стрітенську церкву. Місцеве населення називає Міхнівку „Великим містом”, а монастир, який там був „номастиром” (Пам’ятники, Арх. Київ. Ком., том 1, від стор. 1-7). Фелон Яловецький (або Іловицький) належав до Луцького Братства (дивись Луцьк) і був відомим як оборонець старого благочестія від 1642 р. Був він тоді отруєним своєю жінкою католичкою. В 1768 р. М. згадується в люстрації в 1842 р. — жителі містечка були виселені з причини спротиву відбудувати панщину, а містечко зовсім спльондрувано і навіть це місце заорано. Монастирська маленька дерев’яна церква з окремою від неї дзвіницею заховалася до 1933 р. В цій церкві, під дерев’яною підлогою, заховалася до цього року дубова труна з прахом Фелона Єловецького. В 16 ст. був він ротмістром панцерних козаків. На віку труни дві букви Ф і І. Сама оселя при цій церкві складається з кількох домів, заселених жидами. В акті з 1637 р. на підставі магдебурзького права, вільно було жидам оселюватися (О. Цинкаловський. Життя і Знання, 1935 р. Село Міхнівка).

МИШАКІВ, слобода, Рівенський пов., Селищанська волость, — 15 домів і 115 жителів.

МИШІВ, село, Володимирський пов., Грибовецька волость, 22 км. від м. Володимира, при річці Болотюсі і малому ставі. В кінці 19 ст. було там 83 дом. і 675 жителів, мурована церква, на місці дуже старої з початку 17 ст., стояла на горбку проти палат кн. Вишневецьких. Село М. згадується в 1570 р., коли то належало до волинських земель — Мишків, а від них М. перейшло до кн. Михайла і Олександра Вишневецьких. В 1577 р. княгиня Олександра Вишневецька платила від М. за 12 дом. півлан., 17 городників, а в 1583 р. від 24 димів, 7 город., 10 город., 1 дорічного колеса і 1 попа.

В 1575 р. відомим в селі Мишові і околиці був піп Андрій, який одночасно був двірським урядовцем і священником. На річці Болотюха був колись водяний млин.

Палац в Мишові, на горіщі якого О. Цинкаловський знайшов архів польських повстань 1831 і 1863 рр. (ц)

В 18 ст. М. переходить до рук родини Чацьких, яка оселилася тоді в сусідньому містечку Порицьку. По повстанні в 1831 р. і 1863 р. куплено через банк Євдокією Чапліною від своєї подруги Чацької. До села належав фільварок Гутин, млин на р. Болотюха і старі дубові ліси, які оточували село. На місці, де були палати кн. Олександрі Вишневецької, Чацький побудував ампіровий палац з зимовим садком, городом і парком. До вел. зем. власности Чапліних належало там 507 дес. В селі М., на полях, був 1 курган і в молодому, грабовому, лісі велике курганове цвинтарище (майже розоране). Під час будови млина, викопано фрагменти посудин стяжкової (неолітичної) кераміки і римський меч в ур. Гутин (Записки, О. Цинкаловський, Волод. пов.).

МИШИН, кол., Луцький пов., Чаруківська вол., — 12 дом. і 91 жит.

МИШКІВЦІ, с., Крем'янецький пов., Заруденська вол., 26 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 35 дом. і 275 жителів.

МЛИНІВ, м-ко, Дубенський пов., Млинівська вол., 15 км. від м. Дубна, над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 120 домів і около 1,000 жителів, мурована церква з 1840 р. на місці старої, дерев'яної, трьохкупольної, критої гонта-

ми, з опасанням церкви, початкова школа від 1854 р., во-
лось, 2 млини. Згадка історична під назвою Млинова, як
маєтності „пана Івана Монтовта” в акті з 1562 р., в скарзі
землянина Андрія Русина (Опис Акт. Книги Київ. Центр.
Архіву, № 2036, ст. 18, т. 43, 44; там же під № 2040 згадка
про М. з 1566 р. і під № 2040 з 1568 р.).

Перед тим М. згадується в ревізії луцького замку, ко-
ли була тут городня „пані Якубової Монтовтової з Мли-
нова і Пекалова” (Пам’ятники т. 4, від 2; ст. 74, 84, 108,
129, 140).

В 1580 р. згадується М. і інші місцевості з приводу
розпусного життя „пані Ганни Монтовтової” (Архів ЮЗР,
ч. 6, т. 1, ст. 111. Левицький М. Ганна Монтовт, „Київ-
ська Старина”). В 1577 р. М. належало до волинського
землянина Ів. Чаплича Шпанованого, який платив з М. від
8 димів, а в 1583 р. від 4 димів, 2 город., 2 вальних коліс.
Частина М. належала до Прусіновських, які платили з 8
димів і 2 вальних коліс. В 18 ст., в уроч. „Огрудок” була
дерев’яна церква, на її місці збудовано муровану, яку обер-
нуто в римо-катол. костьол.

По вимерті родини Монтовтів м-ко перейшло до гр.
Олександра Ходкевича, людини всебічно освіченої,
який, крім високих становищ генерала, сенатора і каште-
ляна був хеміком, агрономом, поетом і любителем бібліо-
філом. Розповідав він тут великий сад, город, взірцеві
поля. Від 1824 до 1837 рр. священником Млинівської цер-
кви був Ст. Боговський, новомлинський козацький стар-
шина з м. Глухова. До містечка належала неіснуюча те-
пер оселя — містечко Муравиця.

За переписом 1911 р. в М. було 2,500 жителів, міщан-
ська управа, поштова земська станція, пошта, телеграф,
акцизний дозір, 2-класова школа, земський агроном, зем-
ська амбулаторія, 2 лікарів, акушерка, аптека, 12 крам-
ниць, гуральня, кооператива, реставрація, щомісячні яр-
марки і горілчана крамниця. До вел. зем. власности Ход-
кевичів належало там 5,142 дес. В околицях м-ка часті
знахідки кременних і камінних знарядь з неоліту.

МЛИНІВ, хут., Ковельський пов., Камінькоширська во-
лось.

МЛИНІВКА, річка, Горохівський пов. Притока ріки
Липи. Впливає з-під села Мірків і, творячи стави в Го-
рохові, Холиньюві і Старославі, впадає до р. Липи.

МЛИНІВЦІ, с., Крем'янецький пов., Бережецька вол., 6 км. від Крем'янця, над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 217 жителів, мурована церква з 1860 р. на місці старої — неіснуючої, руїни бувшого там палацу і джерела мінеральної води, знайдені там в 18 ст. Колись село належало до кн. Вишневецьких (Архів ЮЗР, ч. 3, т. 2, ст. 525). В документах оселя ця часто виступає під назвою „Підлісецький млин” (Пам'ятники, Археолог. Комісії, т. 4, ч. 2, ст. 218). В 1545 р. с. М. згадується в ревізії крем'янецького замку, як приналежне до нього, а в 1482 р. с. М. належало до кн. Збараських (Архів Сангушків, т. 1, ст. 81). Була там вже у 1593 р. церква, а село тоді належало до кн. Маруши Збараської, пані Василювої Загоровської, жінки брацлавського каштеляна. В місцевій церкві до кінця 19 ст. переховувалися презенти і інші документи, що торкалися історії села. До 1545 р. село було малою оселею, де було лише 8 домів і в документах згадується як підлісецький млин. В 1627 р. М. належали до Крем'янецького старости і разом з Підлісцями платилося з них 70 флоринів і 1 гріш податку. В 1583 р. село належало до Вишневеця кн. Михайла Вишневецького, який платив від М. 5 димів і 5 город. За переписом 1911 р. в с. М. було 339 жит., водяний млин (120,000 пуд. річного перемолу) і другий водяний млин (6,000 пуд. річ. перемолу). До великої зем. власности належало в М. 327 десятин.

МЛИНИСЬКА або **МЛИНИЩЕ**, с., Володимир. повіт, Хотячівська вол., 28 км. від Володимира, над рікою Зах. Бугом. В кінці 19 ст. було там 59 домів і 525 жителів. Урочища: Велене, Чуб, Сельниця (на піскових полях), Ставища. На північ від села, на піскуватих полях відкрито велике урнове цвинтарище з бронзової доби (т. зв. Лужицької культури, четвертий і п'ятий період розвитку). Видобуто около 40 урн з перепаленими кістками і прикрасами з бронзу і звірячих зубів. На тому ж селищі розкопано два тілопальні прикриті великими посудинами урни і приставки з лятенського періоду. (О. Цинкаловський, Записки з Володимирщини. Музей НТШ у Львові і державний музей у Варшаві).

МЛИНОК, річка, Пінський пов. Річка впливає з великого болота коло села Островська.

МНИШИН, с., Острозький пов., Бугринська вол., 28 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 57 домів, 811 жи-

телів, дерев'яна церква з 1876 р., церк.-прих. школа від 1884 р. Згадується про село М. в 1570 р., коли то належало до Івана Кірдея Мнишинського, який в 1577 р. платив від 22 димів і 8 город.

МОВЧАНИ, село, Ст.-Костянт. пов. До великої зем. власности належало там 252 десятин.

МОГИЛЯНИ, с., Острозький пов., Сіянецька вол. 14 км. від Острога, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 89 домів і 750 жителів, дерев'яна церква з 1794 р. і церк.-прих. школа від 1882 р. В 1577 р. М. було селом острозьких селян (землян), які платили з нього від 2 домів, 3 город., а в 1583 р. від 1 дим., 6 город. і 3 підсудків. На полях було в кінці 19 ст. понад 30 курганів (В. Антонович Труди 11 з'їзду 1901 р.). Село положене на захід від Острога і правдоподібно прозвалося від великого курганового цвинтарища і великої кількості окремих, самітних курганів-могил. Колись село належало до кн. Острозьких. В 1662 р. Анна Ходкевичева, жінка Кароля Ходкевича і дочка князя Острозького Олександра надала це село єзуїтській колегії в Острозі. Після скасування цього ордену М. перейшло до М. Яблоновського й до Антропових. Земля тут дуже врожайна, добрі луги над Горинню і великі ліси. Селяни досить заможні і бували на ярмарках досить часто в Острозі.

МОГИЛІВКА, річка, Звягельський пов., права притока ріки Случі. Річка випливає з лісів під с. Могилянкою, перепливає через село Катеринівку, оселю Куку, і під селом Могильник впадає до р. Случі, довжина 16 км.

МОГИЛІВКА, с., Звягельський пов., Сербська волость. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 47 жителів.

МОГИЛКИ — групи могил або курганів від кількох до кількох сот, переважно малих — від 1—1½ м. високих горбків, які трапляються на полях, а тепер переважно в лісах і на невжитках. З огляду на використання щораз то нових обширів землі, кількість окремих могил і цілих цвинтарищ щораз то зменшується. Є то переважно пам'ятники слов'янських похоронень (групові кургани).

МОГИЛЬНА або **МОГИЛЬНЯ**, с., Звягельський пов., Сербська вол., 14 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 206 жителів. Належала колись до Звягельської волості. На початку 17 ст. було там 13 тяглих людей і 5 підсудків.

МОГИЛЬНА, уроч., Пінський пов., під с. Бродницею і під самим містом Пінськом.

МОГИЛЬНА, село, Пінський пов., Плотницька вол., недалеко від місцевости Гайдамаччина, де збиралися плесаки і де була пристань їх човнів.

МОГИЛЬНО, с., Володимирський пов., Вербська вол., 9 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 135 домів і 669 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. В 1545 р., як то подає ревізія володимирського замку М. належало до Івана Сонтановича, волинського землянина, і в 1570 р. до Миколая Дорогостайського. В 1577 р. побір платили Здана Ковальська від 15 димів на півланках і 4 городи та Микола Лушковський від 11 димів, 1 дорічного колеса, 4 городи, 12 город, від шинку горілки і пива і від гону горілки. До великої власности в 1911 р. належало в М. 274 десятини. Село М. положене в басейні р. Турії на піскуватих ґрунтах. В околиці села було в кінці 19 ст. 15 курганів. Відомі знахідки сокирок з вапняного пісковика (В. Антонович, Труди 11 з'їзду 1901 р.).

МОГИЛЬСЬКА ДОРОГА, Пінський пов., в околиці села Брідниця (Пісцева книга Пінського і Клецького князівства. Вил. Арх. Ком.).

МОЙСІВКА, с., Звягельський пов., Сербська вол., 25 км. від Звягеля. В 1911 р. було там 294 жителів, німецька початкова школа, 1 крамниця і паровий млин (7,000 пуд. річного перемолу).

МОЙСЄВО або **МОЙСІВО** — двір згаданий в Луцьку, в Пам'ятниках Археолог. Ком., т. 4, ч. 2, ст. 186.

МОКВИН, с., Рівенський пов., Березнянська вол., 81 км. від Рівного, над р. Случчю. В кінці 19 ст. було там 247 дом. і 1,649 жит., мурована церква з 1848 р., початкова школа. В половині 19 ст. було там 136 хат і 762 жителів. Був там також мурований дім поміщика В. Валевського, каплиця, коршма і багато мурованих селянських домів. Були також водяні млини на р. Случі і на Шерехові. Згадка про М. з 1545 і 1595 рр., коли то село це належало до кн. Богуша Федоровича Корецького, луцького і брацлавського старости, пізніше перейшло до землянина волинського Олександра Сімашки, брацлавського каштеляна. В 1583 р. М. належав до Федора Кадяновича Чаплича-Шпановського, який платив від М. за 20 дим., 6 город., 4 город. В 1631 р. містом володіли Даниловичі, пізніше

Любомирські, Перебуховські і Валевські (Архів ЮЗР, ч. 3, т. 1, ст. 103). За переписом з 1911 р. в М. було: 1,755 жителів, однокласова школа, 1 крамниця, фабрика картону і паперу (160,000 руб річного продукту). До вел. зем. власности Понінських-Валевських належало там 5,000 дес.

МОКИЇВКА або **МОКИЇВЦІ**, с., Заславський пов., Сульжинська вол., 17 км. від Заслава, над р. Понорою. В кінці 19 ст. було там 212 домів і 1,386 жителів, дерев'яна церква з 1776 р., церк.-прих. школа. Село згадується в 1583 р., коли то належало воно до кн. Михайла Заславського, який вносив від 4 димів, 2 город., 2 гор. В 1601 р., як подавали луцькі возні село це було сплюндроване татарами в 1589 р. (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 291 — дивись с. Білів того ж повіту). Пізніше село перейшло до кн. Сангушків, а від них до Потоцьких.

МОКЛАКИ, село, Звягельський пов., Емельчинська волость, 52 км. від Звягеля. В половині 19 ст. було там 128 селян і 1,192 дес. селянської землі, що належали тоді до Емельчинської вол. Уварових. На початку 20 ст. було там 117 домів і 600 жителів. Коло села, на полях, около 100 курганів (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.).

МОКЛАНСЬКА оселя, Звягельський пов., Емельчинська вол. В кінці 19 ст. було там 146 селян і 840 дес. селянської землі (26 орендних хат належало до Уварових).

МОКРА, слобідка, Рівенський пов., 15 км. від села Губкова, Селищанська вол. На початку 20 ст. було там 22 доми і 87 жителів.

МОКРА ВОЛЯ, с., Острозький пов., над р. Горинню, 3 км. від с. Земелянці. В кінці 19 ст. було там 71 дворів і 479 жителів, дерев'яна церква, Воскресенська з 18 ст.

МОКРАНИ, с., Кубринський пов., 25 км. від м. Дивина, 1,547 жителів. Колись була там поштова станція на шосі з Берестя до Києва, 52 км. від Берестя.

МОКРЕ, с., Дубенський пов., Варковицька вол., 15 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 472 жителів, дерев'яна церква з 1885 р. на місці старої з 17 ст. М. згадується в 1545 р., як власність землян Мокренських. В 1583 р. с. М. належало до волості міста Дубна кн. Костянтина Острозького, який платив від 12 димів, 4 город., 2 підсудків. За Кольбушівською угодою відступлене в 1753 р. кн. Сангушком Любомирському.

МОКРЕ, с. Пінського пов. (часом в польських документах виступає під назвою Мокше).

В другій половині 19 ст. було там 159 жителів, 1,683 дес. землі, поштова станція на тракті з Пінська до Рівного, волосна управа. До Мокранської волості належали тоді села: Вілька-Конотоп, Франкопіль, Семеховичі, Потаповичі, Дольськ (разом було там 790 жителів).

МОКРЕ, с., Звягельський пов., Жолобенська вол., 30 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 107 дом., 611 жителів, дерев'яна церква з 1571 р., гураляня. Село належало до берездовського ключа Яблоновських. За переписом 1911 р. до великої земельної власности поміщика Комарова належало там 800 дес. Село при джерелах Гнилого Рову (Пам'ятники, т. 4, ч. 2, ст. 200-205).

МОКРЕЦЬ, с., Заславський повіт, Заславська волость. В кінці 19 ст. було там 93 доми і 671 жителів, дерев'яна церква з 1870 р., на місці бувшої там старої, церк.-прих. школа від 1876 р. В 1534 р. село належало до кн. Кузьми Івановича Заславського (дивись Мокрець).

МОКРЕЦЬ, с., Володимирський пов., Вербська вол., 23 км. від Володимира на північ, при шосі, а перед тим при старому тракті з Володимира, через Ковель до Пінська. В кінці 19 ст. було там 141 домів і 604 жителів, дерев'яна церква від 16 ст., на її місці тепер нова, школа церк.-прих.

В 1545 р., за ревізією володимирського замку, належало до князя Андрія Козіки, який був зобов'язаний забезпечувати і ремонтувати в'їздову вежу замку володимирського. В 1570 р. кн. Настазія Козичина платила з міста від 10 дворищ, 7 город., а в 1577 р. Димитрій Козіка платив від 14 димів, 5 город., 5 город. В 1583 р. М. належало до Козіни. Маєтність ця однак в 1534 р. належала до кн. Кузьми Івановича Заславського (Архів Сангушків, т. 3, ст. 456), (Архів ЮЗР, ч. 4, т. 1, ст. 65). Село Мокрець з присілками, в 19 ст. перейшло до гр. Ронікерів і залишилось в їх володінні аж до 1939 р.

На полях, при тракті Володимир-Ковель і в лісах кілька курганів (О. Цинкаловський. Записки з Володимирщини). В цьому селі провів свою молодість Анатолій Довгопольський, артист і балетмайстер модерного танцю, який виступав в Америці і краях Західньої Європи. Розстріля-

но його в 1943 р. разом з дружиною в рівенській тюрмі на Волині.

МОЛИНКІВ, с., Володимирський пов., Грибовицька вол., над р. Бугом (західним), 30 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 468 жителів, дерев'яна церква з 17 ст., де до 1914 р. заховалася частина архіву і рукописних книжок з 15-16 ст. (О. Цинкаловський, Записки Володимирщини). Село М. згадується в 1577 р., коли то воно належало до литовського замку кн. Михайла Чарторийського, який платив з М. від 5 домів ланових, 1 дому на півланках і 4 городників. В 1583 р. побір платив Богуш Мешковський з „Іменія закупного” Молникова від 9 димів, 3 город., 3 комірн. В 14 і 15 ст. оселі вздовж р. Бугу в володимирському князівстві належали до одного з найстарших і багатших волинських родів Корчаків і тоді М. належав до цієї родини. Село розляглося на високому березі р. Бугу, на якому розтягались довгі річища і озерця з пісковатими берегами. Одно з таких малодступних озер зветься „Звіринець”. На піскових надмах знахідки кремінних знарядь з періоду неоліту. В прикрих урвищах р. Бугу часто знаходять кістки і зуби мамутів. На високому, вкритому лісом березі, проти села Голуб'є кілька курганів, які там називають „Турицями” (неолітична культура лійковатих посуд).

МОЛОДЬКІВ або **МОЛОДКІВ**, **МОЛОДЬКІВ ОСИЧНИЙ**, с., Звягельський пов. Піщивська вол., 14 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 120 домів і 620 жителів, початкова школа. За переписом 1911 р. в М. було 875 жителів, земська випозичальня сільсько-господарських машин, сільський склад селекціонованого насіння і позичкова каса. На полях М. 6 курганів і на одному з них 6 камінних хрестів (В. Антонович, Труди 11 археологічного з'їзду 1901 р.). Згадка про місто М. в 1577 р., як про село, яке належало до корецького замку і за яке платили місцеві земляни від 7 димів і 3 город.

МОЛОДКОВА, с., Звягельський пов. — див. Дідовичі.

МОЛОДЬКІВ або **МОЛОДКІВ**, с., Крем'янецький пов., Білозірецька вол. 53 км. від Крем'янця, при ставі, який там творить притока річки Буглівки. В кінці 19 ст. було там 164 доми, 964 жителів, дерев'яна церква з 1784 р. на місці старої, церк.-прих. школа від 1876 р. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности поміщика Лопатіна належа-

до в М. 446 дес. В домі поміщика переховувалися портрети родини Виговських (Іван Виговський з жінкою і ін.).

МОЛОДАВА або **МОЛДАВА**, с., Дубенський повіт, Варковицька вол., 16 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 197 домів і 1,221 жит., дерев'яна церква з 1885 р. на місці старої з 1758 р., де була попередня церква з 16 ст. Згадується М. в 1561 р. під назвою села Молодовського в скарзі землянина Михайла Мишки про грабіж коней людьми кн. Острозького (Опис актовї книги Київ., Центр. Архіву, № 2035, ст. 28, п. 22). За переписом 1911 р. до вел. зем. власности в М. належало 140 дес. Недалеко від села, коло села Мокре, 1 курган, на ґрунтах М. знайдено „стару сокиру” і 2 чавунні гармати.

МОЛЧИЦІ або **МОЛЬЧИЦІ**, с., Пінський пов. Село недалеко від ріки Стиру. В 1554 р. була то власність князів Чарторийських.

МОНАСТІР, уроч., Володимирський пов., на острові ріки Лугу, в селі Яневичі Грибовицької вол. Знайдено там енколпїон. (О. Цинкаловський, Записки, Володимирщина, 1931 р.).

МОНАСТИРОК, уроч., Дубенський пов., Княгининська волость.

МОНАСТИРОК або **ПУТЯТИ**, Острозький пов., два км. на південь від Острога, на тереновому схилі над р. Горинню. Було там в кінці 19 ст. 15 хат. Оселя належала колись до князів Острозьких, віддана пізніше в оренду Кармелітам Анною Ходкевичевою. Оселя ця була оточена валами. В 1794 р. царський уряд сконфіскував цю оселю. В кінці 19 ст. оселя належала до гр. А. Блудової.

МОНАСТИРИЩЕ, урочище на р. Горинь, в Рівенському повіті, 3 км. від м-ка Степань. Був там колись монастир від непам'ятних часів. В 1627 р. в описі цього монастиря згадується, що ніхто не пам'ятає, хто і коли заложив цей монастир. Відомо тільки, що в 1572 р. був в цьому монастирі ігуменом Сильвестер і що до монастиря належали села Віски і Монастирка, а також озера Черужинське і Бичище та дві сіножаті. Монастир користав з десяти ступанських ланів, 12 відер меду і підзамкових склепів. Села Мидські і Вілька мусили упорядковувати цей золотолинський монастир. Монастир, як видно з його опису, був дерев'яний з двома престолами: Св. Михайла й Юрія. В цьому монастирі часто перебували владики

і митрополити. Зверхником монастиря в 1572 р. був ігумен Сильвестер — Ісаак Степанський, який брав живий уділ в Берестейському Соборі (під час запровадження церковної унії. В 1599 р. Митрополит Лука рівнож був на Берестейському соборі. В 1603 р. Єремія — митрополит пелагонський владика мукачівський, а в 1620 р. Ісаак Боришкович, владика луцький і острозький були зверхниками Золотолинського монастиря).

МОНАСТИР або **МОНАСТИРОК**, т. зв. „Чесний Хрест” при оселі „Чесний Хрест”, над рікою Лугом у Володимирському повіті. Манастир вже у 11-12 ст. і згадується під час розграничень володимирського і белзького князівства.

МОНАСТИР, МОНАСТИРЕЦЬ, МОНАСТИРИЩЕ, назви, які виступають для окреслення окремих урочищ, над річками та серед непрохідних боліт і на горах.

МОНАЧИН, с., Старокост. повіт, в західній його частині, над великим 10 км. ставом. В кінці 19 ст. було там 299 домів і 1,730 жителів, дерев’яна церква з 1747 р. на місці тепер неіснуючої старої, початкова школа, 3 овочеві шкілки, водяний млин і вітряк. Село згадується в 1583 р. як власність князя Андрія Вишневецького, який платив від М. за 10 домів ринкових (з чого видно, що було це містечко), 27 домів вуличних, з 27 півланків, 13 убогих хат, 4 ремісників, 1 дорічного колеса. В 18 ст. м-ко Моначин тратить своє „міське право”, а в 19 ст. село М. належало до Францішка Мошинського, пізніше до Ледуховських.

МОНЕВИЧІ або **МОНЄВИЧІ**, с., Луцький пов. Було це село церковне, колись належало до Луцького замку (Пам’ятники Київ. Арх. Ком., т. 3, ч. 2, стор. 20, 21, 161).

МОНЬКИ, с., Старокост. повіт, Чернилівська волость. Село над безіменною притокою р. Случі.

В кінці 19 ст. було там 72 доми і 545 жителів, водяний млин, каплиця. До 1889 р. належало до Новаковських, а в 1911 р. 214 десятин належало там до поміщика Міловідова.

МОНЯТИН або **МАНЯТИН**, с., Звягельський пов., Бероздівська вол., 33 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 149 домів і 824 жителів, початкова школа, вітряк. Село М. згадується в 1577 р., коли то належало до кн. Костянтина Острозького, який платив з нього за 2 дими на дво-

рищах, 6 дим. на чверть дворища і 7 город., а в 1583 р. від 20 димів і 2 город.

МОРАЧІВКА або **МАРАЧІВКА**, с., Заславський повіт, Хоровецька вол., 40 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 669 жителів, початкова школа від 1882 р.

МОРВ'ЯНІВКА, кол., Рівенський пов. (дивись Морановка).

МОРОЗІВКА, с., Звягельський пов., Корецька волость. В кінці 19 ст. було там 143 жителів і 615 десятин селянської і 416 двірської землі. Село колись належало до короцького ключа кн. Чарторийського.

МОРОЗОВИЧІ, с., Володимирський пов., Грибовицька вол., 22 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 37 домів і 316 жителів, дерев'яна церква, нова, на місці дуже старої, з якої переховалася відома рукописна „Морозовицька Євангелія” та інші книжки і документи. Церква тепер неіснуюча. В селі був колись вітряк і пізніше початкова школа. На південь від села розлягається велика заросля, колись вкрите дубовим лісом, урочище „Вовчок”, в якому за оповіданням старих людей була „вовковня” та інші звірі і птиці. З боліт і озер Вовчка випливає ріка Вовчок, яка впадає в уроч. Сависька або Ставища до р. Бугу (західнього). Колись на Вовчку був фільварок Гутовських.

МОРОЗІВСЬКА СЛОБОДА, оселя, Рівенський повіт, 5 км. від с. Погорілівки.

МОРОЧНО, с., Пінський пов. Село положене над великим болотом Морочне, а на ньому урочище Городище. Через ці болота і багна в 15-16 ст. проходила границя між пінським і столинським князівством. Як оповідають старі люди через це болото Морочне був колись дерев'яний міст або дорога виложена з круглих стовбурів (Рев. пуц і перех. звір. Труди Виленської Арх. Комісії). Село Морочно в 16 ст. належало до роду Домановичів.

МОРУН, м-ко, Заславський пов., тепер неіснуюче, було на тому місці, де тепер село Сморщки, при старому тракті до м. Бердичова. В селі до 1911 р. заховалося городище, на якому під час земних робіт знаходять багато людських кісток (дивись село Сморщки, Заславського повіту).

МОСКВИТЯНКА, с., Заславський повіт, Любанська волость, 46 км. від Заслава, при р. Білці. В кінці 19 ст. було

там 68 домів і 474 жителів, дерев'яна церква з 1786 р. — Миколаївська. До села належав хутір в уроч. Курганівка. Село правдоподібно отримало свою назву від часів надання його особі, яка походила з великого князівства Московського. Виходців з того князівства називали у Великому Литовському Князівстві Московитянами. Так наприклад називали на Волині і Поліссі кн. Андрія Курбського і усіх, хто разом з ним емігрував до Вел. Кн. Литовського. Село колись знаходилося в ур. Селище і по перенесенні його на нове місце правдоподібно отримало в залежності від його нового господаря, російського походження, Москвитяка. В 16 ст. литовські війська, а в тому і війська великого литовського гетьмана кн. Костянтина Острозького мали осадити на Волині частину полонених, яких припровадили зі собою. Село М. довгий час належало до гетьмана польського Жолкевського, а пізніше до його родини. За переписом 1911 р. в с. М. до вел. зем. власности належало 384 десятин. На полях села 4 кургани.

МОСКАЛІВКА, с., Звягельський пов., Кустинська вол., 98 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 508 жителів. Селянської землі було 354 дес., двірської 329 дес., в селі дерев'яна церква з 1791 р. Село в 16 ст. належало до князів Острозьких. В 19 ст. до Гуляницьких і Конопацьких.

МОСКАЛІВКА, с., Крем'янецький пов., Білозірецька вол., 60 км. від Крем'янця. Колись село знаходилося на австрійській границі. В кінці 19 ст. було там 148 домів і 1,020 жителів, дерев'яна церква з 17 ст. (1759 р.), церк.-прих. школа від 1870 р. В 1570 р. М. належало до Степана Шумського. В 1582 р. згадується, як маєток князя — воєводи Троцького (А. Курбський, Пам'ятник, т. 2, стор. 121-122). В 1583 р. власність Івана Осинського, який платив від М. за 22 доми, 6 город, 2 вальних коліс, 2 фолюші. В другій половині 19 ст. М. належало до царського полковника гвардії Миколая Теплякова. В 1911 р. до вел. зем. власности в М. належало 314 дес.

МОСКАЛІВКА, с., Крем'янецький пов., Ямпільська волость, 55 км. від Крем'янця. Село над рікою Колина. В кінці 19 ст. було там 78 домів і 551 жителів, дерев'яна церква з 1887 р. на місці старої з початку 17 ст. В 1583 р. М. належала до кн. Володимира Збараського, в 19 ст. до

гр. Красицького і кн. Сапигійни. За переписом 1911 р. в М. до вел. зем. власности належало там 181 дес.

МОШКІВЩИНА, оселя, Дубенський пов., Млинівська вол., 26 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 301 жителів.

МОСТИ, с., Дубенський повіт, Будерозька вол., 3 км. від с. Буша і 37 км. від Дубна, над притокою Вілії р. Збитенкою і над великим ставом. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 120 жителів, парова гуральня, водяний тартак, який переробляв першорядні матеріяли з околишніх лісів, що оточували з усіх сторін оселю Мости. Була там також фабрика смоли. Часті знахідки кременного знаряддя з періоду неоліту (О. Цинкаловський, Записки).

МОСТИ, слобода, Луцький повіт, Осовська вол. На початку 20 ст. було там 10 домів і 66 жителів.

МОСТИЩЕ (ФУТР), хутір, Володимирський повіт, Крименська вол. В кінці 19 ст. було там 11 домів і 66 жит.

МОСТИЩЕ, с., Ковельський пов., Хотяшівська вол., 58 км. від Ковля, напроти села Михновки. Урочища на грунтах села: Баранівщина, Барківський острів, Княжий острів, Скочище, Щировщина. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 321 жителів. В 1583 р. село належало до м-ка Вижви, кн. Андрія Курбського, за які разом з оселею Боновим платив він від 10 димів і 1 ремісника (Пам'ятники кн. Курбського і Архів ЮЗР, т. 4, ч. 1, додатки).

МОСУР, с. (два села — Старий і Новий Мосур), Ковельський пов., Любомельська вол., пізніше Голобська, 5 км. від містечка Голоби, на південний захід від Мельниці. Колись була це власність луцького замку (Пам'ятники). Мосур постала від великої кількості шляку, який викинуто з печей димарок (Київ. Археологічна Комісія, т. 4, ч. 2, ст. 172, 185). В кінці 19 ст. в селі Мосурі Новому було 48 домів, 331 жит. і на колонії тієї ж назви 31 домів і 92 жителів. В Мосурі Старому — 47 домів і 327 жителів, на колонії — 12 домів і 52 жит. В 1545 р. села ці належали до князя Івана Путяти, що перейшли до нього в 1488 р. від Федьки Шиловича. Від князя Путяти в тому ж 1545 р. до родини Сімашків, а від них до Івана Олехновича Борзобогатого-Красенського (Опис актів книги Київ. Центрального Архіву, № 2038). В 1595 р. М. належало до Евстахія Воловича Литовського канцлера, який віддав в застав це село свому брату Григорію Воловичу.

В 1570 р. М. разом зі селом Дорошином належало до Троцького повіту і в 1577 р. від М. вносить податок Захарій Лагодівський від 14 димів, 4 городів, 3 рудних коліс, 3 лучних коліс по 6 грошів. В 1583 р. Антін Єловицький платив з містечка Мосура від 4 домів ринкових, 8 домів вуличних і 4 нужденних хат, 1 вального колеса, 1 попа, а з села Мосури від 7 домів і 7 город. В 16 ст. була там дерев'яна церква.

МОСУР або **МОСУРНЯ**, с., Володимирський пов. Коритницька вол., 37 км. від Володимира. Село положене серед великих лісів і боліт в північно-західній частині пов., на північ від так званих стенжарицьких лісів, на піскуватих заболочених теренах. В кінці 19 ст. було там 120 домів і 681 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли і ким збудована. В архіві переховуються книжки і документи з 17 ст. На піскових надмах, на північ від села знайдено дві камінні булави з просвердлинами, кремінні сокирки, скробачки, кілька черепків лійкуватих посудин шнурової кераміки, велику кількість залізного шляку.

МОТИЛІВКА, оселя (група домів) в Збарязькому пов., коло села Чернахівці.

МОТІВ, оселя, Володимирський пов. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 115 дес.

МОТОВЩИНА, уроч. в Дубенському пов., недалеко від м-ка Олики.

МОТОВИЛІВКА, с., Звягельський пов., Любарська волость, над р. Каранькою, притокою ріки Случі (Архів ЮЗР ч. 6, т. 1, ст. 291).

МОГОЛЬ, м-ко (в документах Моголя, Мотиль), положене над р. Ясьолдою, на північний захід від Пінська. Назва ця походить від слова мотати — місце де помотані водяні шляхи, трудні для подорожуючих, на старому тракті з Володимира через Пінськ до Пружани р. Ясьолдою. Містечко це положене над озером цієї назви, на водяному шляху до Огинського каналу — добре було відомим плисарям волинського Полісся, якою то дорогою передоставалися вони до ріки Щари, а з неї до Німану та Городна. В кінці 19 ст. було в Моголі 2,149 жителів і дерев'яна церква. В м-ку Моголі було колись староство, яке належало до Михайла Огинського, Волинського воеводи. Перед тим село М. належало до Київської Печерської Лаври (Архів ЗЮР, ч. 1, т. 1, ст. 387, ч. 13, т. 1, ст 79).

МОТРИНКИ, село, Старокостянт. повіт, Красилівська волость, 16 км. від Ст. Костянтинова, на пів.-схід від Кузмина, при старому тракті Старокостянтинова до Проскурова. В кінці 19 ст. було там 89 домів і 632 жителів, мурована церква з 1791 р., церк.-прих. школа від 1891 р. В 1583 р. с. М. входило до складу ординації кн. Острозьких і належало до Кузьминської вол. В 1593 р. спустошене татарами, в 1753 р. на підставі т. зв. Кольбушівської угоди подароване князями Сангушками Каролу Шидловському. В 1911 р. до великої зем. власности належало там 261 дес.

МОШКІВ, оселя, Дубенський повіт, Малинська вол., 20 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 22 доми і 259 жителів, дерев'яна церква з 1870 р. на місці старої. В 19 ст. була там фабрика плугів і потрійних рал. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности належало там 126 десятин. В 1583 р. село належало до Жорнова кн. Костянтина Острозького, який платив від М. за 4 дими, 5 город., 5 підсудків і 1 дорічного колеса.

МОШОНКА, уроч., Луцький пов., в околиці м-та Рожищ.

МОЧУЛИЩЕ, село і кол., Рівенський пов., Дубровицька вол., 147 км. від Рівного, над малим потоком р. Горині. В кінці 19 ст. було там 48 домів і 231 жителів.

МОЧУЛКИ, кол., Рівенський пов., Клеванська вол., 35 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 738 жителів, євангельський дім молитви, оліярня.

МОЧУЛКИ, с., Володимирський пов., Новодвірська вол. В кінці 19 ст. було там 24 доми і 154 жит. Згадка про М. в 1570 р., коли село належало до Михайла Дялинського і за яке в 1577 р. Хведір Дялинський платив за 4 доми.

МОЧУЛИНКА, або **МОЧУЛЬКА**, річка. Пропливає вона через с. Литовеж і впадає від півночі до р. Бугу. В 1914 р. був на цій річці водяний млин (О. Цинкаловський, Матеріяли до археолог. Володимирського пов. Записки НТШ, № 154).

МОЧУЛЯНКА, оселя, Рівенський пов., Селищанська вол. — 15 домів і 73 жителів.

МОЩАНА, в документах **МОЩЕНЕ**, **МОЩА**, **МОЩЕНА**, Ковельський повіт, Старокоширська вол., 8 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 84 доми і 543 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., церк.-прих. школа. Згадується

в 1583 р., коли то належало до маєтків кн. А. Курбського, який платив з М. від 17 ланів, 1 ремісника, 2 боярів. За люстрацією 1628-29 рр. М. належало до Ковельського староства, сума „провенту” (доходу з сільського господарства) рівнялася 410 зол. 27 грошей і 9 дом. Яблонівський, Люстрація 103 і 167, Пам'ятники Курбського, т. 1, ст. 246, 263, 216). Село це в 1543 р. перейшло від королеви Бони до кн. А. Курбського, а по його смерті в 1583 р. до кн. Сангушки. В 17 ст. належало до гр. Вацлава Лещинського. До 1914 р. в місцевій церкві переховувався дзвін, званий тут „Субітник” з датою 1670 р. За переписом 1911 р. до вел. зем. власности належало там 170 десятин.

МОЩАНИЦЯ, с., Рівенський пов., недалеко від м-ка Дубровиці (колись в Пінському пов.).

МОЩАН, МОЩОНЕ, с., Рівенський пов., Тучинська вол., 43 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 24 доми і 319 жителів.

МОЩАНИЦЯ ВЕЛИКА, с. Дубенського пов., Будеразької вол. 25 км. від Дубна, над р. Збитенкою. В кінці 19 ст. було там 280 домів і 2186 жителів, дерев'яна церква з 1880 р. на місці старої невідомо коли і ким збудованої, церк.-прих. школа. Село положене в горбковатій околиці, серед овочевих садів і городів, які дають місцевим селянам значний заробіток, крім того розвинуте там гончарство. Селяни часом мають оригінальні прізвиська: Татарин, Кочубей, Козак і т.д. Є то оселя дуже старожитня, яка входила до маєтків кн. Острозьких. Однак згадку про М.В. маємо вже з 1444 р. в рішенні суду справи сіл Ступна і Мощаниці між Канцлером Федьком і Данилом Волошином. (Архів Сангушків, т. 1, ст. 41, 42). Місцева легенда згадує, що населення села прийшло сюди з Поділля. Після Кольбушівської угоди село М. отримав Любомирський, а в 1775 р. перейшло воно до Дунін-Кавицьких. З околиць села походять численні археологічні пам'ятки як з неоліту і бронзової доби, так і з римської і раннього середньовіччя. До великої власности в Мощаниці Старій і Новій належало в 1914 р. 1,246 дес. На ґрунтах села знайдено около 260 камінних і кремінних знарядь і скарби монет.

МОЩАНИЦЯ МАЛА, с., Дубенський пов., 20 км. від Дубна, село при річці Збитенці. В кінці 19 ст. було там 93 доми і 1,013 жителів, дерев'яна церква від 1866 р., на місці старої з 16 ст. Село згадується в 1563 р. в позові

Каштеляна Григорія Ходкевича в справі села Мощаниці Малої і інших сіл. (Опис актів книги Київ. Центр. Архіву № 2037, ст. 10, т. 16). Село М.М. з присілком „Солтанівка” колись належало до кн. Солтанів, від них перейшло до дубенського замку, а в 1748 р. входило у склад мізоцького ключа. На грунтах села слідуєчі урочища: Папоротня, Попова гора, Верхові Колодянки, Поповиця, Білашевиця, Попові Води. В 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив від М.М. як приналежної до Дубна за 12 димів, 4 городи, 8 димів і 6 городів, 1 дім і 1 город. До великої зем. власности в с. М.М. належало 320 десятин. За відомостями В. Антоновича на грунтах села знайдено робітню кремінного і камінного знаряддя, крім того около 50 камінних знарядь, як сокир, ножів, вістря, глиняні пряслиці і срібна римська монета імп. Андріяна. (Труди 11 археол. з’їзду, 1901 р.). Численні камінні і кремінні знаряддя знайдено автором на полях цього села.

МОЩАНИЦЯ с., Острозький пов., Сіянецька вол., при старій дорозі з м-ка Гощи до Острога, 14 км. від Острога, при малій притоці р. Горині. В кінці 19 ст. було там 109 домів і 784 жителів, дерев’яна церква з 1785 р. — Троїцька, з такою ж дзвіницею, початкова школа від 1884 р. Згадується с. М. в 1545 р. в описі луцького замку (Пам’ятники т. 4, від 2, ст. 127). В 16 ст. село М. належало до кн. Острозьких. В 1622 р. княгиня Острозька Анна Алоїза подарувала це село колегії єзуїтів в Острозі. Крім цього села Анна Алоїза надала також і інші села в Дубенському повіті, цілий княгининський ключ з 7 селами. В 1772 р. по забороні єзуїтського ордену, Мощаниця з селами Могиляни, Волосківці, Кургани переходить до Яблонівських, які продають М. Антроповим. Село М. було великим, положеним на двох горбках, по обидвох сторонах невеликої річки і оточені великими сіножатями. Була там колись резиденція кн. Яблонівських. На горі ще до 1914 р. видно було вали і рови чотирикутного укріплення замку, на якому ростуть вікові дерева. Сліди другого замчища, або городища в самому селі. З-під гір вибивають там джерела, які засилують малий потік. В селі бровар і гуральня. Взагалі село М. досить заможне, а селяни годують худобу, коней, птицю і багато овець. Зі східної сторони села була німецька колонія, яка звалася „Трюнталь”, де продукували відомі зі свого смаку го-

ландські сири, які відсилали до Києва. Був там євангельський дім молитви, пастор і початкова школа. В урочищі „Дідова гора”, де перебував колись розбійник і кривдив людей, з бігом часу оселився він тут, як дід-пустельник. (Пам’ятники, Київ. Археол. Ком. т. 4, ч. 2, ст. 127). За даними Трудів 11 археол. з’їзду (1901) в с. М. було два городища і 5 курганів.

МОЩАНКА, кол., Володимирський пов., Вербська волость — 16 домів і 101 жителів.

МСТИШИН, с., Луцький пов., Полонська вол., 13 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там в селі 50 домів і 304 жителів і в оселі 28 домів і 178 жителів, дерев’яна церква з 16 ст., млин. В документах виступає під назвою Омстишин (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 1, ст. 102 і ч. 6, т. 1, ст. 73, 74; Пам’ятники, т. 4, ч. 2, ст. 109). В 1570 р. М. належало до кн. Олександра Чарторийського, в заставі у подкоморої Луцької Харлинської, котра платить від Мстишина і Пулчапова від 26 димів, 14 город, 4 комірників, 1 вального колеса, 1 попа і 2 боярів. За переписом 1911 р. в М. було 437 жителів, однокласова школа і 3 крамниці. В 1896-1898 рр. знайдено там кремінні знаряддя, діоритовий молот і інші камінні топори з недокінченими просверлинами (В. Антонович, Труди 11 археол. з’їзду 1901 р.).

МУЖИЛОВИЧІ, с., Звягельський пов., Піщівська волость, 27 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 71 домів і 461 жителів, церк.-прих. школа від 1868 р. Згадується с. М. в 1577 р. як село землян корецького замку, за яке платили тоді від 5 димів і 3 город. На початку 19 ст. було там 145 жителів і 473 десятин землі належало тоді до Піщовського ключа маєтків Сангушків і Потоцьких.

МУЛІВЦІ, с., Старокостянт. пов. Село церковне, перед тим належало до генерала Кузьміна.

МУЛЬЧИЦІ, с., Луцький пов. (часом в документі Мультчинці), Більсько-вольська вол., 125 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 260 домів і 1,533 жителів, 2 дерев’яні церкви, церк.-прих. школа, млин. Село було положене в Пінському повіті, 9 км. від Більської Волі. Згадується в Писцевій Книзі князівств Пінського і Клецького, як власність, на той час кн. Чарторийських.

МУНИНО, кол., Луцький пов., Колківська вол., 13 домів і 76 жит.

МУНТІВКА, кол., Володимирський пов., Вербська вол. 21 км. від Володимира — 18 домів і 118 жителів.

МУРАВИЦЯ, м-ко, Дубенський повіт, Млинівська вол., 72 км. від Дубна, над річкою Іквою, при старому тракті з Дубна до Луцька, недалеко від Млинова. В 1870 році було там 94 доми і 234 жителі, в тому 75% жидів. В кінці 19 ст. в М. було 739 жителів, млин водяний над р. Іквою. До 1830 р. була там дерев'яна церква, котра завалилася. Оселя ця дуже стара і згадується в 1145 р. в Лаврентійському літописі, коли то князь Ростислав Юрієвич з братом Андрієм ідучи на Луцьк станув під Муравицею, а навіть вступив до Дубна. Коли 1560 р. існував там город, то перейшов до Григорія Ходкевича, як посаг за Христиною Вишневецькою. В 1570 р. разом з селом Княгинином Муравиця належала до Ходкевичів, з якої Ходкевича платила в 1577 р. від 34 димів на волоках, від 13 домів вуличних, від 4 домів з городом, 12 нужденних хат, 8 ремісників.

В 1583 р. кн. Андрій Вишневецький платив з М. від 35 домів вуличних, 27 нужденних хат, 2 пекарів, 4 ремісників і 27 ланів. В 1589 власником Муравиці був князь Юрій Чарторийський, який платив з цього містечка від 6 флор. і 14 грошей шосу (державного податку), від 27 ланів 27 флор. від ремісників 5 флор., від пекарів 60 флор., чопового і разом 98 флор. і 14 грошей. В 1911 р. за переписом в Муравиці було 1,354 жителів, міщанська управа, горілчана крамниця. Під містечком наліво від дороги пару метрів над рівниною плоска вижина використана під випас худоби. Це плоске підвищення серед місцевих жителів, зветься Волинь. За Антоновичем В. в Муравиці, на березі ріки Ікви було овальне городище, оточене високим валом і ровом. Около 110 метрів в діаметрі розділено глибоким на 10 метрів ровом. На городищі знайдено два монетні клади з 17 ст. Археологічних досліджень тут не було.

МУРАВИЦЬКЕ БОЛОТО на Пінщині (Ревізія пуш і переходів звірів).

МУРАШІВКА, кол., Звягельський пов., Романівська волость, 15 км. від м. Звягеля. На початку 20 ст. було там 66 домів і 356 жителів.

МУСОРИВЦІ або **МУСУРІВЦІ**, с., Крем'янецький пов., Вербська вол., 43 км. від Крем'янця. Село при джерелах

р. Гнізни, на границі з Галичиною, на південний схід від Вишнівця. В кінці 19 ст. було там 103 доми і 724 жителів, дерев'яна церква з 1746 р. і мурований католицький костел, школа з кінця 19 ст. (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 1, ст. 141). Згадується с. М. під назвою Мосоровець, Збараського повіту, в 1465 р., як маєток кн. Василя Василевича Збараського, разом з селом Старим Таражом, Крем'янецького повіту (Архів Сангушків, т. 1, стор. 54).

В 1700 р. М. згадується, разом з церквою Покрови, в візитації греко-католицького єпископа Володимирської єпархії Данила Коротинського (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 4, ст. 14). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в М. належало 484 десятини.

МУТВИЦЯ, річка, притока р. Случі, в Рівенському повіті. Довжина річки 32 км. пересічно, ширина около 8 метрів і глибина около 1,5 метра в сканалізованих партях. Перепливає р. М. долиною ліисто-багнистою, часами зливається з заболоченим, покритим лісом тереном.

МУТВИЦЯ, уроч. в Пінському пов., яке згадується в 16 ст. в Ревізії пущ і переходів звірят. (Вилен. Археолог. Ком.).

МУТВИЦЯ, оселя, Рівенський пов., Студенська вол.

МУХАВЕЦЬ, с., Крем'янецький пов., Вишневецька волость, 22 км. від Крем'янця, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 118 домів і 931 жителів, дерев'яна церква з 1718 р., перебудована в 1821 р., цегельня від 19 ст. Село належало до Вишневецьких маєтків ключа кн. Вишневецьких, пізніше до Мнішків.

МУХАВЕЦЬ, р., права притока р. Бугу (захід). Впливає М. з забагненої околиці, на північ від м-ка Пружани і пливе на південь, де під с. Муховолок злучується з королівським каналом, а під м. Берестя (Брест) впадає до р. Бугу., пропливаючи таким чином 98 км. Долина річки широка, середньо около 2 кілометрів, з низькими і нерегулярними берегами, а саме корито річки часом осягає 50 м. і є дуже запружене, глибина вагається від 1 до 3 метрів. Річка має переважно дно піскувате, тільки на глибоких місцях замулене. Береги особливо в горішній частині річки низькі і зарослі очеретом, а ближче до устя до 2 метрів високі.

МУХАРІВ, с., Звягельський пов., Березівська вол. 32 км. від Звягеля. В половині 19 ст. в селі було 157 жите-

лів і 1,001 дес. селянської та 674 двірської землі. В кінці 19 ст. було там 152 доми і 914 жителів, дерев'яна церква з 1763 р., церк.-прих. школа від 1842 р. В 1577 р. М. був замковим селом корецького ключа і платили з нього від 7 димів і 5 город. Колись М. належав до кн. Корецького, від нього перейшов до Любомирського і Никі Щепановської. За переписом 1911 р. в М. до великої зем. власности належало 527 десятин.

МШАНЕЦЬ, с., Звягельський пов., Острозька вол., 119 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 110 домів і 466 жителів, дерев'яна церква з 1882 р., на місці, де була стара, невідомо коли і ким побудована.

За переписом 1911 р. в с. М. було 1,618 жителів, однокласова школа, горілчана крамниця (державна), галантерейна крамниця, кредитове т-во кооператив. До вел. зем. власности належало там 156 дес.

МШАНЕЦЬ, с., Володимирський пов., Любомельська вол., на схід від села Головна. В кінці 19 ст. було там 8 домів і 32 жителів.

МЯКІВКА, кол., Луцький пов., Рожищанська вол. — 9 домів і 46 жителів.

МЯКОЛОВИЧІ, с., Звягельський пов., Емельчинська вол. В кінці 19 ст. було там 198 жителів і 1,830 дес. селянської землі, смолярня на чотири котли. Велика власність належала до Уварових — около 70,00 дес. (в Звягельському повіті), які їм передано по польських повстаннях 1831 і 1863 рр.

МЯКОТИ, с., Острозький пов., Плужанська вол., 27 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 307 домів і 1,666 жителів, дерев'яна церква з 1766 р., церк.-прих. школа від 1876 р., коршма, водяний млин. В селі урочища: Чертиж і Довжок. Колись село належало до кн. Острозького. В 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив від М. від 8 дим., 10 город., 5 підсуд., 1 вального колеса. По Кульбухівській угоді в 1753 році М. перейшли від кн. Острозьких до Яблоновських.

Село Мякоти було положене в лісовій околиці, на ґрунтах камінистих і глинястих. Селяни крім рільництва займалися сплавом дерева до р. Горині і виробом доброго селянського сукна.

МЯТИН, с., Дубенський пов., при ріці Ікві, 3 км. від Дубна. В другій половині 19 ст. було там 43 дворів і 321

жителів, церква з 16 ст., пізніше з 1755 р. Село це дуже старе і згадується вже у 1448 р., як маєток кн. Юрія Василевича Острозького (Архів Сангушків, т. 1, ст. 44). В 1702 р. в універсалі волинського каштеляна Ф. Ледуховського, який повідомляє землян про повстання Самуся (Самійло Самусь в кінці 17 і на початку 18 ст. був полковником Богуславського полку, провадив боротьбу з татарами і Турцією, підняв у 1702 році повстання проти Польщі Архів ЮЗР, ч. 111, т. 2, ст. 448).

МЯТИН, с., Острозький пов., Бугринська вол., 44 км. від Дубна, над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 417 жителів, дерев'яна церква з 1874 р. на місці старої, початкова школа від 1886 року. Був то колись маєток відомого на Волині землянського роду Кердеїв, до яких в цій частині Волині належали: Тайкури з замком, Посягва, Старий і Новий Мильськ, Копитів, Заборощ і багато інших сіл і осель. Пізніше усі ці маєтки перейшли до різних власників, а від них до гр. О. Ільїнського. Село Мятин положене в околиці лісовій.

Н

НАБРУСКА або **ЧЕРЕВАХА**, річка, Ковельський пов., недалеко від села Обзира, притока (ліва) р. Стоходу. Пропливаючи з південного сходу творить стави і язи. (В 1554 р. згадується М. в Ревізії пуш і переход., Вилен. Археогр. Ком.).

НАБРУСКА, с. Ковельського пов., Боровенської вол., 63 км. від Ковля, при р. Набрусці або Черевасі. В кінці 19 ст. було там 40 домів, 608 жителів і церква. Місцевість типово поліська. Крім хліборобства селяни займалися сплавом дерева, рибальством і полюванням. Ще в 17 ст. в р. Черевасі були боброві жерева.

НАВІЗ, с., Луцький пов., Рожищанська вол., 41 км. від Луцька. Село над рікою Стиром, на границі Волині і Полісся, при Лютиненцькому болоті, на схід від м-ка Сокуль. В кінці 19 ст. було там 181 домів і 1,076 жителів, водяний млин.

Село Н. згадується в 1577 р. як власність Михайла Загоровського, який платив від нього за 4 дим., 2 город., 2 город., а кн. Михало Сокальський від 8 дим., 4 город., а крім того Захарій Лагодовський від 2 дим.

В 1583 р. платили з Н. кн. Марко Сокольський від 5 дим., і 2 город. Камінецький від 4 дим. і 1 кінного боярина, а Андрій Загоровський від 6 дим., 3 город., 2 підсудків, 2 боярів. Около 1640 р. платив з Н. Гнат Іловецький. В 1671 р. с. Н. належало до братів Іловецьких: Михайла, Петра, Криштофа, Івана. Ця частина села належала до Іловицьких аж до 19 ст., коли то перейшла до Стемпковських. За переписом 1911 р. в с. Н. до великої зем. власности належало до поміщика М. Козанця — 1,316 десятин.

НАВРАТИН, с., Володимирський пов., Микулицької вол., 13 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 150 жителів. Згадка про село Н. з 1583 р., коли то Н. належало до Литовського ключа княгині Михайлової Чарторийської, яка платила від Н. за 4 дим. і 2 город.

НАГАЧІВКА, с., Заславський пов. В половині 19 ст. було там 30 дворів і 131 жителів. В кінці 19 ст. — початкова школа.

НАГОРАНИ, с., Дубенський пов., Судобицька вол., 24 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 238 жителів. В околиці часті знахідки неолітичних знарядь і шиферна пряслиця (В. Антонович. Труди 11 археолог. З'їзду 1901 р.).

НАГОРЕЦЬКЕ або **ГРКА**, Луцький пов., при річці Полонці, на південний захід від Луцька, к. с. Коршів. Згадується село в Пам'ятниках Київ. Архів. Ком., т. 2, ч. 2.

НАДЕЖНА, кол., Дубенський пов., Мізоцька вол., 30 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 34 доми і 184 жителів.

НАДЕЖНОПІЛЬ, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 17 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 219 жителів.

НАДИШЕНЬ або **НАДИШИН**, хут., Острозький пов., Перерослинська вол., 27 км. від Дубна, 14 дом. і 101 жит. В уроч. Надишень знайдено поховання з часів неоліту (О. Цинкаловський, Записки).

НАДЛУЖНА, уроч., Рівенський пов., недалеко від м-ка Тучин.

НАДЧИЦІ, с., Дубенський пов., Ярославницька вол., над р. Залужна і ставом. В кінці 19 ст. було там 54 доми і 619 жителів, дерев'яна церква з 1766 р., водяний млин. Згадується в 1570 р., коли то частина села Н. належала до Андрія Свищовського. В 1577 р. з Н. платила Єлова-Малинська від 11 дим., 2 город., 4 город.; Андрій Свищовський від 8 дим., 3 город. та Тихно Свищовський від 4 дим., 4 город. Частина села Н. належала до Семена Свищовського. В 1583 р. платять з села Н. Семен від 3 дим., 7 город. і боярин Андрій від 8 дим., 5 город., Тихно від 4 дим. і 4 город. та Остап від 4 дим. і 4 город. В 19 ст. село належало до Ледуховських.

НАПАДІВКА, с., Заславський пов., Бутовецька вол., 39 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 61 домів і 353 жителів, дерев'яна церква — правдоподібно з 16 ст., стара, майже в руїнах. Згадується в 1583 р., коли то належало воно до кн. Януша Острозького, який платив від неї за 2 дими і 4 гор., а також під назвою Опадівки в 1601 р., в донесенні луцьких возних, як знищена в 1589

р. татарами (Архів ЮЗР., ч. 6, т. 1, ст. 290). Колись село Н. належало до Лясотів.

НАПАДІВКА, с., Крем'янецький пов., Борсуковська вол., 36 км. від Крем'янця, при річці Горині. В кінці 19 ст. було там 208 домів і 1,399 жит., дерев'яна церква з 1742 р. на місці ще старшої, католицька каплиця з 1836 р. Річна платня для попа звалася „роківщиною” з додатком соломи до опалу. Ще в 1801 р. звалась „дідоскалом” — два водяні млини.

За місцевим переказом с. Н. було заселене втікачами перед татарами, які прийшли сюди з села Гнилорудки в 1648 р. В селі урочище „Яничари”, Курган „Нападовецька могила”, „Залоззя” і „Заболотець”. Як подає друга легенда на полях Н. стояли два камінні хрести (недалеко села Лановець) де, за легендою була церква в знищеному татарами в 1648 р. селі Гнилолуки. В ур. Яничарка під час розкопок кургану „Нападівська могила”, знайдено людські кістяки і шаблі козацького типу. Над т. зв. „Борсуковецьким ставом”, який тут творить р. Горинь, був колись палац кн. Михайла Вишневецького (батька Яреми Вишневецького). Як оповідають місцеві селяни, з одної сторони ставу було село Заболотці, а по другій містечко Борщи, в уроч. „Кипчахи”, яке було знищене татарами в 1675 р.

В 1583 р. с. Н. належало до кн. Олександрової Вишневецької, яка платила з Н. від 2 димів, 2 город, 1 вального колеса, 1 ступи. В 18 ст. с. Н. належало до Вишневецького ключа, зван. „Даниловщина”. За В. Антоновичем (Труд. 11 арх. з'їзду) в 1831 році в Н. було розкопано 1 з курганів і крім того знайдено кілька золотих лунниць.

НАРАЇВ, с., Дубенський пов., Варковицька вол., 22 км. від Дубна і 3 км. від с. Княгинина. В кінці 19 ст. було там 56 дом. і 339 жителів. В 1577 р. село належало до м-ка Муравиці, за яке платили від 3 димів і 1 города. В селі Нараїві і його околиць знайдено багато кремінного і камінного знаряддя, півфабрикатів, 1 кремінну сокиру тощо (Я. Пастернак. Записки НТШ, 1937 р.). Фрагменти середньовічного посуду і фабрика кремінного знаряддя (О. Цинкаловський, Матеріяли до праісторії Волині і Вол. Полісся, Варшава, 1961 р.).

НАРАЇВКА, оселя Звягельський пов., Емельчинська вол. В кінці 19 ст. було там 94 жителів і 671 дес. селянської землі. Село належало до емельчинського ключа кн. Любомирських, а від них перейшло до гр. Уварових. Кременні і камінні знаряддя неоліту.

НАРАЇВКА, с., Острозький пов., Анопільська вол., 31 км. від Острога. Село при шосі Ковель-Київ, при лісі „Кураж”, положене на плащині. В кінці 19 ст. було там 87 домів і 633 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., церк.-прих. школа. Населення, крім рільництва, займалося виробом тканин, поясів, вишиванок. Селяни відзначалися своїми гарними вишивками сорочок. Колись село Н. належало до кн. Острозьких, а від них перейшло до Яблоновських, пізніше до Осолінських, а вкінці до Валевських.

НАСІКА, урочище над р. Вузлуха або Узлуха на Пінщині (Ревізія пущ і переход., Вил. Арх. Ком.).

НАТАЛІВКА, кол., Звягельський пов., Романівська волость, 50 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 43 доми і 255 жителів.

НАТАЛІЯ, кол., Звягельський пов., Куренська вол. На початку 20 ст. було там 21 домів і 139 жителів.

НАТАЛИН, кол., Рівенський пов., Березенська вол., 71 км. від Рівного — 33 доми і 284 жителів.

НАТАЛИН або **НАТАЛІН**, кол., Луцький пов., Чаруківська вол., 44 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 287 жителів.

НАТАЛІЯ, фільв., Звягельський пов., Полонська вол.

НЕБЕЛЬ або **НОБЕЛЬ**, **НОБЛЄ**, м-ко над озером тієї ж назви. Містечко положене на півострові, який втинається в озеро. В другій половині 19 ст. в містечку Н. було 120 домів і 1,030 жителів, дерев'яна церква, синагога. До містечка належало 2,563 дес. землі. В 13 ст. за часів литовського короля Мендога і воеводи Волинсько-Галицького князя Василя Романовича Залислав і Медатрик здобули зайняте Литвою м. Небель Кандидатом Товдиямандовичем і витяли „в пень” захопивших цей город литвинів. Ця перемога Волинсько-галицької Русі мала величезне значення на взаємовідносини Русі і Литви. Про цю битву під городом Неблем згадує Іпатіївський літопис під 1262 роком. Пізніше м. Н. часто терпіло від нападів Ятвягів і в другій половині перейшло до Литви, під якою пере-

бувало до Люблинської унії. Як видно з документу, виданого королевою Боною в 1524 р. писарю Івану Михайловичу про землі Небельського монастиря, який був в уроч. „Горбачівщина”, Н. належав тоді до князів Пінських, а пізніше містечко було надаване різним особам. По польським повстанні в 1831 і 1863 рр., власником Н. був царський генерал Белоградов і пом. Ненаруков. Місцеві жителі займаються переважно рибальством і плисарством. На північ від містечка пропливає р. Прип'ять, яку місцеве населення називає на цьому відтинку — Пороком. Місцевість типово поліська. Серед старожилів кружляла легенда про напади на м. Небель ятвезьких ватажків (описана А. Бужанським в легенді про „Город Небель”). До недавня можна було бачити глибокий рив і вал, яким звано півострів, на якому було старе городище — був відділений від суходолу.

НЕБЕЛЬ, озеро (або Нобель), колись на території Волинсько-Галицької Русі, мало велике значення, як стратегічний пункт, на якому був збудований город Небель. Озеро дуже рибне, з високими і сухими берегами, переважно піскуватими, а на озері 3 острови. З озера Н. випливають дві річки, з яких формується ріка Струмінь. Обвід озера 13 км., довжина до 4 км. і ширина 3 км. На піскових берегах Н. знайдені стоянки з часів старої камінної доби (Азильська культура). Озеро Нобель або Небель оточене високими берегами, сполучене струміннями і відногами р. Прип'яті в цьому місці названої Пороком. До форми Нобель, Небель, маємо в назвах Полісся і Волині аналогії в назві села Понебель над р. Устя, а також над Балтицьким морем, „Староіндоевроп” означає „маточина”, „лупок” отвір, прохід, як рівнож „водяня жила, яка виходить з озера, а також старогерм. „Нобель” (волога, вода, джерело) — місце звідки виходить вода (Ян Розвадовські „Студія над назвами вуд слов'янських”, Кракув, 1948 р., ст. 36, 37, 38, 40, 41; О. Цинкаловський, Матеріяли до прадзеюв Волині і Вол. Полісся, 1962).

НЕБЕЛЬСЬКА ВОЛОСТЬ — дивись Повість Времених Літ, том II, (вид. 1950 р. Ак. Наук).

НЕБІЖКА, с., Луцький пов., Рожищанська вол., 37 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 33 доми і 217 жителів. Колись с. Н. належало до жидичинського монастиря, пізніше до „Казни”.

НЕБІЖКА, річка, Володимирський пов., Бранська вол. (притока зах. Бугу).

НЕВЕЛЬ, с., Пінський пов. Село над відногою р. Прип'яті, яку там називають Струмись. В кінці 19 ст. в с. Н. було 42 дом., 150 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Селяни займаються переважно рибальством і плисарством. Околиця низинна і малолюдна. До великої власности пом. Лапицьких належало там 7,753 дес. Під селом Н. в 1831 р. був розбитий повстанський загін Титуса Пуславського.

НЕВІР, с., Ковельський пов., Великослужка вол., 82 км. від Ковля, при р. Прип'яті і малій притоці Вижві, яка злучує там Прип'ять з озером Святим. За переписом 19 ст. в с. Н. було 36 дом. і 290 жителів, дерев'яна церква. На оселі Н. 33 дом. і 155 жит. Село положене в околиці дуже низькій поперерізуваній численими річками, багнами, драговинами. Зі села Невір усього кілька кілометрів до одного з найбільших і найгарніших озер Полісся — Білого і Острівця, звідки починається так званий Білозерський канал, який засилує водою Дніпробузський Канал. Згадка про Н. з 1662 р., коли село належало до Красицьких (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 30-32). За переписом 1911 р., до великої зем. власности в с. Невірі належало 1,787 дес. (поміщ. Гаварт). Головним зайняттям жителів було рибальство (сплав плисів).

НЕВІРКІВ, с., Рівенський пов., Межиріцька вол., 48 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 92 доми і 1,380 жителів, дерев'яна церква — П'ятницька — з 1864 р., побудована на місці старої, католицький костел, початкова школа, 3 млини, гуральня. До села Н. присілок Невірківська Юридика — 12 домів і 147 жителів. В 1577 р. с. Н. належало до кн. Корецьких, які платили від 4 дим. За переписом 1911 р. в Н. було 1,588 жителів, одноклясова школа, 2 крамниці, горілчана крамниця, кредитове товариство, кооператива.

НЕВОСТАВО, уроч. в селі Зимні, Володимирського пов., на якому велике городище. Через урочище перепливає і впадає тут до р. Лугу малий потік — Став.

НЕВІЛЬНО або **НЕВУЛЬНО**, с. Луцького пов., Рожищанської вол., при залізниці Рожище-Ковель, на захід від Лютицького болота. В кінці 19 ст. було там 19 дворів і 131 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. влас-

ности належало там, разом з с. Любча — 289 дес. На грунтах села 1 курган.

НЕДБАЙЛІВКА, кол., Звягельський пов., Куренська вол., 31 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 54 дом. і 332 жителів, в селі євангельський дім молитви.

НЕДИНОВА, річка. За Ревізією пуц і переходів звір. в Пінському повіті.

НЕЗВІР, с., Луцький пов., Тростянецька вол., 44 км. від Луцька. Село над р. Стиром (на лівому березі). В кінці 19 ст. було там 36 домів і 233 жителів, водяний млин. В 19 ст. село належало до Адама Валевського.

НЕКЛЮКВИН, уроч. і слоб., Рівенський пов., Степанська вол. — 5 дом. і 32 жителів (19 ст.).

НЕМИЛЯНКА або **НЕМИЛЬНА**, слоб., Звягельський пов., Романівська вол., 16 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 405 жителів. На полях села один курган.

НЕМИР, с., Луцький пов., Щуринська вол., 33 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 55 домів і 431 жителів. За переписом 1911 р. до великої власности належало в Н. 475 дес. (пом. Родзевичі).

НЕМИРИНЦІ, с., Старокост. пов., Сквородецька вол., 5 км. від м-ка Волочиська, 88 км. від м. Ст. Костянтинова, над р. Горбаркою. В кінці 19 ст. було там 148 домів і 829 жителів, дерев'яна церква з 1760 р., церк.-прих. школа. Село належало колись до волинських земель Немирів, пізніше до Сокольницьких, Яблоновських. На землях села 2 кургани. В 1911 р. в с. було 719 жителів, однокласова школа, 2 крамниці, горілчана крамниця, кредитове товариство, кооператива і сільська випозичальня сільсько-господарських машин. До великої зем. власности належало там 326 дес.

НЕМИРИНЦІ, с., Старокост. пов., Сквородецька вол., над р. Іквою (притокою південного Бугу). За переписом з 19 ст. було там 142 дом. і 625 жителів, дерев'яна церква з 1845 р. на місці старої з 17 ст. Село Н. осаджене волинськими землянами — Іваном Немирою, на початку 17 ст. Вносив він від цього села в 1629 р. від 3 дим. Пізніше Н. перейшли до кн. Сангушків. В 1758 р. село Н. подароване було кн. Августові Чарторийському і Станіславу Любомирському, а пізніше належало до Жевуського. В 1879 р.

перейшло до Костянтина Романова. За переписом 1911 р. до вел. власности поміщика Романова належало в Н. 927 дес. і до інших 141 дес.

НЕМИРІВКА, с., Старокостянт. пов. В кінці 19 ст. було там 42 доми і 255 жителів.

НЕМИРИНЦІ, с., Крем'янецький пов., Радзивілівська вол., 41 км. від Крем'янця, при старому тракці Почаїв-Радзивилів. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 238 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., в селі став.

НЕМИРІВЦІ, с., Крем'янецький пов., Святецька вол., 59 км. від Крем'янця, при лівій притоці річки Горині і ставі. В кінці 19 ст. було там 69 домів і 301 жителів, дерев'яна церква з 1780 р. Село колись належало до крем'янецьких староств. В 1628 р. була це власність А. Велецького, недавно відбудована по татарському спустошенні. Платив він тоді від Н. 52 флор. і 14 грош. річно.

НЕВМИРКІВ, с., Рівенський пов., Межиріцька вол., при правій притоці р. Случі і ставі, на схід від м. Рівного 45 км., в місцевості рівній і родючій. За переписом в кінці 19 ст. було там 146 дворів і 1,145 жителів, початкова школа, церква з 1864 р., збудована на місці старої, палац кн. Любомирських і католицький костел. В 1603 р. згадується Н. в дільчому документі між кн. Острозькими. Село Н. припало тоді кн. Олександру Острозькому, сину Костянтина Острозького. Пізніше перейшло до Т. Замойського, а від нього до Конецпольського. До с. Н. належали села: Нова Погоріловка, Грушівка, Великі Харуги, Сопли Малі, Липоки, Вовкошів і Забора. За переписом 1911 р. в Н. було 1,588 жителів, однокласова школа, дві крамниці горілчані, державна крамниця, кредитове товариство, кооператива. В 16 ст. Н. належало до кн. Корецьких (Стецький Г. — Век, № 184, 1884 р. і Роман Бельські — Тижоднік Ілюстровани 197, 1971 рік).

НЕМОВИЧІ, с., Рівенський повіт, Немовицька вол., 120 км. від Рівного, над р. Случчю.

В кінці 19 ст., село з присілком мало 239 домів і 1,411 жителів, дерев'яна церква з 1881 р. на місці старої, невідомо коли і ким побудованої, школа від 1834 р., волосне управління і фільварок, 2 доми, які належали до Менгдена, а пізніше до поміщика Цялко-Кальчика — 2,942 дес. (в 1911 р.). За переписом з цього ж року в с. Немо-

вичай було 1,820 жителів, вольсть, однокласова школа, 6 крамниць, водяний млин (12,000 пуд. річ. перемолу).

Згадка про село в 1577 р., яке тоді належало до Степанського замку і платили за нього від 11 дом., 8 дим., на чверть вол., а в 1583 р. Мартин Межинський платив з 16 дим. і 6 город. В околиці Немович р. Случ пропливає кількома коритами, а навесні, під час повені, розливається на ширину кількох кілометрів, затоплюючи широку долину. В відлеглості 1 км. від Н. було 17 курганів, з них 6 розкопано (В. Антонович, Труди 11 археол. з'їзду, 1901 р.).

НЕПОЗНАНИЧІ, дві колонії, Звягельський пов., Емельчинська вол., 38 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 109 домів і 566 жителів.

НЕПРАВДА, одне з розгалужень ріки Горині, починаючи від кінця Пінського повіту і західнього кінця Мозирського повіту, напроти села Уголець, аж до Давидгородка, де знову зливається в одне корито з рікою Горинню. Довжина річки около 36 км. (Словник Гістор.-Географ., гасло Н.).

НЕРЕТВА, річка, Володимирський повіт, права притока ріки західнього Бугу. Впливає з-під села Овлочина і впадає до Бугу в селі Коритниці. Колись була це дуже рибна річка, до якої під час весняного нересту риб, входили з ріки Бугу стада риб. Пропливає вона в місцевості низькій, глибина її сягає часом 3-4 метрів, ширина — 4-8 метрів.

НЕСОХОЇЖА або **НЕСУХОЇЖИ**, м-ко, Ковельський повіт, положене над рікою Турією, 20 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 273 домів і 1,945 жителів. В 1870 р. було в Н. 99 домів і 729 жителів, в тому 62% жидів, дерев'яна церква, синагога, бровар, гуральня, і 4 ярмарки річно. Оселя ця згадується в 15 ст., яка була тоді „княжим селом”. В 1502 р. згадується як „Несухоїжський двір”, який належав до князя Сангушки (Архів Сангушків, т. I, ст. 148). Згадуються тоді також урочища в околицях села Н. — Цевле болото, Татарське болото, Рибне болото.

В 1574 р. було там вже містечко, яке належало до кн. Анни Збараської (з дому Деспотівна). В 1577 р. кн. Роман Сангушко платив з Н. від 23 дим., півдворищ, 5 ремісників, 33 город., 3 перекупів, 11 ринкових домів, 14 домів вуличних, а в 1583 р. той же платив від 10 домів ринкових, 15 домів вуличних і 25 нужденних хат, 1 реміс-

ника, 3 солоників, 3 пекарів, 1 дударя, від 30 город. міських, 12 дом., 5 ремісників, 3 дорічних коліс і 2 попів. Церква тут існувала ще перед 16 ст., була вона дерев'яна і кілька разів, з огляду на підупалий стан, відбудовувалася. В 1583 р. з м-ка плачено 5 флор. і 20 грош. шосу (податку), від 12 ріль. міських, 6 флор., з різника і соленика, пекарів, ремісників, попів, дударів, млинських коліс, і городиків — 14 флор. і 16 грош., чопового з оренди 50 флор., разом 76 флор. і 6 грош. Так м-ко Н. разом з м-ком Локачами в 16 ст. аж до другої половини 19 ст. належало до кн. Сангушків, які прийняли титул князів на Несохоїжах і Локачах. За переписом 1911 р. в м-ку Несухойжах, Ковельського повіту, було 2,210 жителів, міщанська управа, одноклясова школа, земська поштова станція (кінна), фельдшерський пункт, 7 крамниць, склад добірного насіння (земський), горілчана крамниця і 6 ярмарків річно. За тим же переписом 1911 р. до великої земельної власности поміщика Пластунова належало там 633 десятин. Серед містечка заховалися вали і рови старого замку кн. Сангушків.

НЕСВИЧ або **НЕСВІЧ**, с., Луцький пов. — на південний захід від Луцька, при р. Полонці, притоці ріки Стиру. Село положене в мальовничій місцевості, на ґрунтах чорноземних і дуже врожайних, при старому тракті до Луцька і Боремля. В кінці 19 ст. було там 61 дом. і 506 жит., церква, водяний млин. Місцевість ця була колись родовим гніздом кн. Несвицьких, а перед тим оселя ця належала до кн. Івана Дмитровича Головні (Острожецького, не Острожевського). З кн. Несвицьких, Федько Несвицький був прихильником литовського кн. Льва Свидригайла. Князі Несвицькі були протопластами кн. Збараських (О. Галецькі. Остатне лята Свидригайла, ст. 2937; Архів ЮЗР і Пам'ятники Київ. Арх. Ком).

В селі Несвич заховалося городище, зайняте фільварком; в напрямі села Чарукова 2 кургани. На полях села знайдено кілька крем'яних знарядь з неоліту і стару залізну зброю (О. Цинкаловський: Записки, Луцький пов.). За переписом 1911 р. в Н. було 989 жителів, 2-клясова школа, горілчана крамниця, 3 крамниці господарчі, кооператива і водяний млин (12,000 пуд. річ. перемоли).

НЕТИШИН, с., Острозький пов., Кривенська вол., над рікою Горинню.

НЕСПОДЯНКА, кол. Рівенський пов., Торчинська вол. — 1,132 жителів, 3 школи і 3 доми молитви євангельські. В кінці 19 ст. було там 198 дворів і 1,549 жит., дерев'яна церква Юрія Переможця з 1870 р., на місці бувшої там старої, церк.-прих. школа від 1872 р.

НЕТРЕБА, с., Луцький пов., Городецька вол., на захід від ріки Горині. На початку 20 ст. було там 18 дом. і 144 жителів.

НЕЧАЇВКА, с., Заславський пов., Сульжинська вол., 15 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 67 домів і 377 жителів.

НЕЧЕГІВКА, с., Луцький пов. Колківська вол., 75 км. від Луцька, над р. Корнин, притокою р. Стиру. За переписом 19 ст. було там 35 домів і 289 жителів. Село положене, далеко від більших доріг, в околиці типово поліській.

НІМЕЦЬК або **НЕМЕЦЬК**, с., Луцький пов., Торчинська вол., 7 км. від Луцька, над р. Стиром (коло Жидичина). В кінці 19 ст. було там 30 домів і 178 жителів. Село Н. згадується в 1570 р., коли воно належало до Луцької Кафедри. В 1583 р. луцький „Кустош” (опікун) платив з цього села від 3 ланів. Пізніше Н. належало до Жидичинської архимандрії, а від неї перейшов до „казни”.

НІРУЧЕ або **НИРУЧА**, оселя, Луцький пов. Силенська вол. — 12 домів і 194 жителів.

НИТИШИН, с., Острозький пов. За переписом 1911 р. в селі Н. було 1,835 жителів, школа, горілчана крамниця і водяний млин (250,000 пуд. річного перем.).

НИЦІ, с., Ковельський пов., село над р. Бережанкою, притокою р. Турії, 32 км. від Ковля. В селі було в 19 ст. 513 жителів, поштова станція, початкова школа. Село згадується в 1577 і 1583 рр., коли то воно належало до м-ка Несухойж кн. Романа Сангушки, який платив з нього від 1 дим. на лані і 3 город.

НІЧПАЛИ або **НОЧПАЛИ**, Заславський пов., Хоролинська вол., 43 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 172 доми і 1,097 жителів, дерев'яна, Михайлівська церква з 1869 р., на місці старої з 16 ст. Згадка про село з 1650 р. під назвою Ногпали, як маєток кн. Юрія Любомирського. В селі Ночпали, під час українсько-польських воєн, була резиденція гетьмана Богдана Хмельницького. Бу-

ло там тоді 24 доми (Архів ЮЗР, ч. 7, том 2, ст. 451). До волинського управління Зем. Гос. Ім. належало тоді 2,336 дес., до Стадницького 651 дес. і до інших 259 десятин.

НИВА, річка, Володимирський пов., Порицька вол., притока р. Лугу.

НИВА, с., Луцький пов., Чаруківська вол., 38 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 34 доми і 202 жителів.

НИВА БОНДАРЕВА, уроч., Звягельський пов., Полонська вол. — 15 дом. і 82 жителів.

Адам Кисіль — воевода Київський, похований в Нискиничах в місцевій церкві (ц).

НИВКА, с., Звягельський пов., Романівська вол. Село над р. Нива, притокою ріки Случі.

НИВЕЦЬК, село і фільварок, Рівенський пов., 2 км. від с. Залішани, Дубровицька вол., 131 км. від Рівного. В кінці 19 ст. в селі було 35 домів і 230 жителів, на фільварку 5 дом. і 27 жит.

НИВІЧІ, с., Луцький пов. До великої земельної власності поміщика Омецінського належало там 1,257 дес.

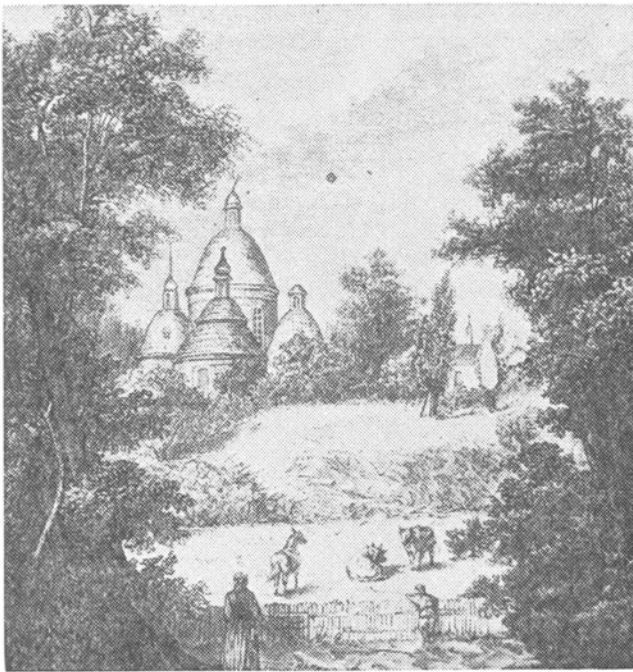
НИЗАЧІВ, кол., Дубенський пов., Вербська вол. В кінці 19 ст. було там 32 доми і 187 жителів.

НИЗКИНИЧІ, с. Володимирського пов., Грибовицької вол., 19 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 76 дом. і 555 жителів. Село Н. згадується в 1545 р. в ревізії володимирського замку, коли то воно належало до Тихна Киселя, який був зобов'язаний утримувати $1\frac{1}{3}$ годовні володимирського замку з сіл Низкиничі і Дрогонич. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком., т. 4).

В 1570 і в 1577 рр. Григорій Гнивошович Кисіль платив з Н. від 8 дим., 4 город., а в 1583 р. той самий прозваний Низкиницьким платив від тої кількості і крім того від 2 вальних коліс. За переказом старих селян село Н. постало з двох зігнаних сіл — Низкинич і Коневич. В 17 ст. с. Н. належало до воєводи Київського і Брацлавського Адама Киселя. Збудував він там гарну церкву — муровану на хрестовому плані, що складається з трьох кругів і квадратного бабинця. В підземеллях церкви переховується труна італійської роботи, в якій поховано А. Киселя. Труна орнаментована горель'єфами, що зображають баталістичні сцени. В церкві мармуровий б'юст воєводи з перначем в руках, а на парусах церкви родові герби Киселів. При церкві дерев'яна дзвіниця. Був там колись монастир Василіянський, а ще перед тим резиденція самого воєводи. До великої земельної власності в 1911 р. належало там, до поміщика Погорецького, 881 дес. За селом, при дорозі, був один курган, а в полі, на схід від села старе селище, де колись було село Коневичі.

НИКИТИЧІ або **МИКИТИЧІ**, с., Володимирський пов., Коритницька вол., 32 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 469 жителів.

НИРИ, село і хутір, Володимирський пов., 41 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 218 жи-

Церква в Нискиничях, в якій спочивають останки А. Кисля (мал. 19 ст.) (ц)

телів. До великої земельної власності належало там 281 десятин.

НИТИН або **НИТИНА**, оселя, хут., Звягельський пов., Емельчинська вол., 50 км. від Звягеля. В оселі було 43 доми і 228 жителів, на хуторі 15 домів і 95 жителів.

НИТИШИН або **НЕТЕШИН**, с., Острозький пов., Кривинська вол., 9 км. від Острога, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 226 домів і 1,281 жителів, дерев'яна церква з 1871 р. на місці старої, тепер неіснуючої, церк.-прих. школа. Згадка про с. Н. з 1577 р., як село острозького замку, від якого платили з 8 дим. на півдворищах, 5 дим. на $\frac{1}{4}$ дворища, 5 городників, 9 город., а в 1583 р. кн. Костянтин платив від 8 дим., 2 город. і 5 підсуд.

НОВА, кол., Звягельський пов., Романівка — 18 домів і 195 жителів.

НОВА, кол., Володимирський пов., Кисилінська вол. — 12 дом. і 90 жителів.

НОВА ГРЕБЛЯ, с., Старокост. пов. До великої зем. власності Ю. Стецького належало там в 1911 р. 474 дес.

НОВАКИ, ос., Луцький пов. За переписом 1911 р. до великої земельної власності належало там 800 дес. до пом. Красицького і 180 дес. до інших.

НОВЕ СЕЛО, якого локалізацію трудно ствердити. Згадується воно в половині 15 ст. в привілеї кн. Льва Свидригайла для Федька Войниловича на село Нове. Привілей видано в Перемилі. Підписали його як свідки кн. Михайло Василевич і пан Немира — луцький староста і пан Богуш і пан Федько, Крайчий і пан Сенько — підканцлер (Ревізії пущ і переходів звірячих, Вил. Археол. Ком.).

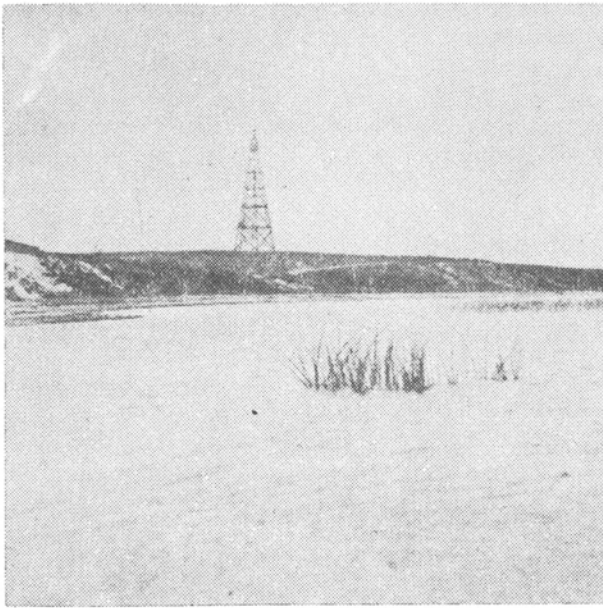
НОВЕ СЕЛО, с., Заславський пов., Новосільська вол., 25 км. від Заслава, при притоці ріки Гомори. В кінці 19 ст. було там 293 доми і 1,574 жителів, дерев'яна церква з 1776 р., церк.-прих. школа, 2 водяні млини, 2 вітряки, 3 оліярні, церква Михайлівська з 1774 р., на місці старої з 16 ст. Церковний архів багатий в документи, рукописи і стародруки. Село колись належало до Потоцьких. За переписом 1911 р. в НС було 1,982 жит., волосне управління, земська поштова станція, земська лічниця, акушерка, 4 крамниці, горілчана крамниця, земська випозичальня сільсько-господарських машин. На південний захід від села (3 км.) 2 кургани.

НОВОДВІРСЬКЕ ОЗЕРО, Пінський пов. Озеро знаходиться в б. королівській, Ковнятинській пущі. До цього озера впадає р. Вислиця, згадана в документах з 1558 р. (Ревізія пущ і переходів звір., ст. 14, Вил. Арх. Ком.).

НОВИЙ ДВІР, с., Рівенський пов., 7 км. від м. Рівного, при р. Усте. За переписом 1870 р. було там 55 дворів і 446 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., покрита гонтами, при ній окрема дерев'яна дзвіниця, і церк.-прих. школа.

НОВИЙ ДВІР, с., Володимирський пов., Новодвірська вол., 38 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 60 дом. і 468 жителів, дерев'яна церква, церк.-прих. школа, одна крамниця. Село згадується в 1570 р., коли воно належало до Миколая Домбровського, вдова по якому в 1577 р. платила від 3 дим. на півдворищах. В 1583 р. платив з НД Григорій Колмовський від 3 дим., 3 город. Колись село належало до Володимирського владцтва (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 1, ст. 374). До великої земельної власності в 1911 р. належало 461 дес. Був там в 1914 р. фельдшерський пункт і земська випозичальня господарських машин.

Озеро Нобель (ц)

НОВЕНЬКА, оселя, Заславський пов., Судилківська вол. — 10 дом. і 84 жителів.

НОВИЙ СТАВ, с., Рівенський пов., Клеванська вол., 26 км. від Рівного, над р. Стублою. В кінці 19 ст. було там 89 дом. і 784 жит. В селі церква з 16 ст., в архіві рукописи і стародруки. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до клеванського замку кн. Івана Четвертинського, який платив від 9 дим. і 6 город. В 1583 р. кн. Юрій Четвертинський платив з Н.Ст. від 10 димів, 4 город., 1 город., 3 вальних коліс. На високому березі р. Стубли — вали великого городища, використаного десь в 15 ст. під замок. Припадкові розкопи городища (1937 р.) потвердили припущення, що городище можна віднести до 12-13 ст. На другій східній стороні Н.Ст. старі укріплення середньовічного городища Пересопниці. Околиця багата у знахідки з різних передісторичних і історичних періодів (О. Цинкаловський, записки).

НОВИКИ, с., Старокост. пов. Є то передмістя м. Старокостянтина, яке прилягає з північної сторони. В кінці 19 ст. було там 78 дом. і 585 жителів. За переписом 1911 р.

в Н. було: 474 жит., волосне правління, 1 крамниця, скуп худоби і збіжжя та водяний млин (200,000 пуд. річ перем.).

НОВИНИ, хут., Володимирський пов. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 194 дес.

НОВИНИ, кол., Володимирський пов., Грибовицька вол., 31 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 36 дом. і 218 жителів. Колонія постала в кінці 19 ст., на землях поміщика Гуровського, в уроч. „Новини”.

НОВИН, хут., Володимирський пов., Пуцанська вол.

НОВИН, хутір, Звягельський пов., Полонська вол. — 9 дом., 66 жителів.

НОВИНА, оселя, Острозький пов., Перерослинська волость.

НОВИНИ, кол., Дубенський пов., Млинівська вол., 47 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 46 дом. і 408 жителів.

НОВИНИ, хут., Дубенський пов., Теслулівська вол.

НОВИНИ, кол., Луцький пов., Шуринаська вол.

НОВИНИ, кол., Звягельський пов., Куренська вол., на початку 20 ст. було там 33 дом. і 207 жителів.

НОВИНИ, кол., Рівенський пов., Селищанська вол., — 33 дом. і 327 жит.

НОВИНИ, філь., Рівенський пов., Межирицька вол.

НОВИНКА, с., Звягельський пов. За переписом 1911 р. до великої власности належало там 323 дес.

НОВИНКИ, с., Старокост. пов. Село положене при усті р. Сичівки до р. Случі.

НОВИЧІ, с., Заславський пов., Хроліська вол., 39 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 441 жителів, дерев'яна церква, Параскевіївська, з 1876 р., на місці старої з 17 ст.

НОВОГРАД ВОЛИНСЬКИЙ (дивись город Звягель або літописний Возв'язль). В 1804 р. стара назва міста Возв'язль змінена на нову — Новоград Волинський і оголошено це місто „уездним городом” Волинської Губернії.

НОВО-ДВІРЕЦЬ або **НОВОДВІРЕЦ**, с., Пінський пов. В кінці 19 ст. було там 194 жит., дерев'яна церква з 18 ст. на місці старої. Згадка про село з 17 ст., коли то Володкович заснував там православний монастир. В монастирській церкві знаходилася ікона з 13 ст., мальована за переказом старожилів, митрополитом Русі Петром. Пізніше ікону цю перенесено до монастиря Суразького на Чернігівщині. Новодворецький монастир закрито в 1817 р.

НОВО-ЗВЯГЕЛЬ, с., Звягельський пов., Романівська вол., 1 км. від Звягеля, при р. Случі. Є то ніби передмістя м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 211 домів і 838 жит, бровар, гуральня, водяний млин на р. Случі. Село належало від 15 ст. до звягельського замку кн. Острозьких, до яких належало багато інших сіл і містечок, з чого до кінця 19 ст. залишилося 25,729 дес.. Пізніше маєтки ці перейшли до Любомирських-Звягельських, а за переписом з 1911 р., 16,000 дес. належало до пом. Мезенцева Бориса. Тоді ж в Н.Зв. було 124 жителів, гуральня (27,208 відер річ. прод.), цегельня — 4,500 руб. річ. прод., турбінний млин водяний на ріці Случі (200,000 пуд. річ пер.).

Городище в Новожукові (ц)

НОВОЖУКІВ, с., Рівенський пов. За переписом 1911 р. село належало до Клеванської волості. Віддалене на 28 км. від м. Рівного. Було там 301 жителів, горілчана державна крамниця, водяний млин (20,000 пуд. річ. пер.).

НОВОКРАЇВ, хут., Острозький пов., 19 км. від Острога, 29 жит., одноклясова школа, 4 крамниці, горілчана крамниця.

НОВОМАЛИН, с., Острозький пов., Новомалинська вол., 11 км. від Острога, при р. Любачівці. В кінці 19 ст. було там 82 дворів і около 500 жителів, дерев'яна церква з 1861 р., побудована на місці старої, церк.-прих. школа. Село згадується в 1393 р., коли то воно належало до кн. Льва Свидригайла, де збудував він великий і міцний замок, пізніше замок цей перероблено на палац. Оселя при цьому замку звалася Г л у х н і або Глухів від якої згадується замок в 1446 р. (Архів Сангушків, ст. 42). Замок належав до Єло-Малинських. Від 1802 р. село Новомалин належало до Сосновських, пізніше до кн. Четвертинських, а від них перейшло до Малинських. В новомалинському палацу до 1914 р. переховувався архів старих актів і велика бібліотека. Усі ці цінні пам'ятки в 1911 р. належали до тодішнього поміщика Довгяло, до якого належало там в тому ж році 4,181 дес. Село положене серед лісів, при великому ставі, над яким було три водяні млини і тартак та фабрика смоли. Колись була там годівля коней англійської і арабської раси, а також перед 1831 р. була там польська школа, заснована Н. Сосновським. В селі, в кінці 19 ст., залишилося ще замчище на місці замку кн. Л. Свидригайла, старовинні муровані будинки в готицькому стилі і поруйнована брама. В 1887 р. відкопано в Н. камінну кісту, зложену з камінних плит, а в ній дві глиняні посудини. В околиці села була скельна печера (В. Антонович. Труды 11 археолог. з'їзду 1901 р.).

НОВОМИЛЬСЬК, с., Острозький пов., Здолбицька волость, 33 км. від Острога. В 1911 р. було там 779 жителів, 2 крамниці і водяний млин (18,000 пуд. річ. прод.).

НОВОРОДИЧІ, в документах Новогородичі, с., Острозький пов., Кунівська вол., 24 км. від Острога, при річці Кутянці, на захід від м-ка Кунева. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 344 жителів, дерев'яна церква з 1754 р. В місцевих горах видобувається камінь, придатний до виробу млинових жорен. В давніх часах в околицях Н. відкрито мідяну руду. Селяни, крім рільництва, займалися лісовим промислом (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 1, ст. 110, 112, 113). В половині 19 ст. і початку 20 ст., с. Н. належало до чотирьох власників.

Село це згадується в 1570 р., коли воно належало до Івана Сошенського (платив від 8 домів), Михайла Павловича, Богуша Пройценковича і Михни Душа, а в 1579 р.

до землянки волинської Наталії Богданівни Лжусанки — Горайнової. В 1563 р. Н. згадується як маєтність Джусів. (Опис актової книги Київ. Центр. Архіву № 2037, ст. 2, 14, 15 і далі сторін.).

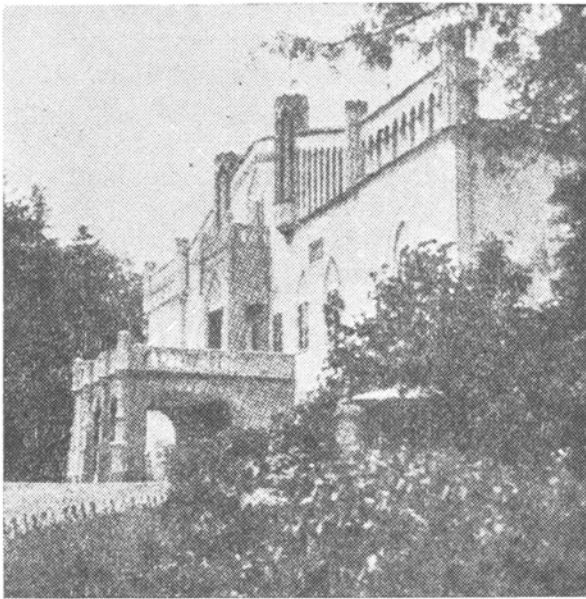
В 1583 р. Іван Джуса вносив від Н. від 8 дим., 7 город., а Михайло Болгарин від 2 дим., 2 город., 1 город. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в Н. належало до пом. Бафталовича 3,313 дес. і до інших 314 дес., разом 3,627 дес.

НОВОСАДИ, с., Луцький пов., Тростянецька вол. На початку 20 ст. було там 11 дом. і 76 жителів.

НОВОСЕЛИЦЯ, с., Заславський пов., Хролинська волость, 41 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 93 доми і 647 жителів, дерев'яна церква з 1870 р., з окремою дзвіницею, на місці старої з 18 ст. Історична згадка про Н., коли то під назвою Новоселиці Лабуновської, згадується в 1601 і була знищена татарами в 1589 р., як доносили луцькі возні (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 292). За переписом з 1911 р. в Н. було 713 жителів, однокласова школа, 1 крамниця, позичкова каса і земська випозичальня сільсько-господарських машин (Антонович В. — Труды 11 Археологічного з'їзду 1901 р.). На кінці села і на березі р. Гомори — городище „Багнарея”.

НОВОСЕЛИЦЯ НОВА, с., Звягельський пов., Полонська вол., 65 км. від Полонного і від Звягеля. В половині 19 ст. було там 106 дом. і 618 жителів та 1,507 дес. селянської землі і церква. В кінці 19 ст. було там 163 доми і 2,202 жителів, дерев'яна церква з 1716 р., церк.-прих. школа від 1875 р. За переписом 1911 р. в с. Н. було 4,380 жителів, однокласова школа, шпиталь при цукровні, 2 крамниці. Цукровня (продукція цукрового піску) — 247 тис. пуд. річ. прод., годівля расових волів, земська випозичальня сільсько-господарських машин. 3 км. від села, в лісі, заховалися вали старого замчища — 150 метрів в обводі (Мат. з записок О. Ц.).

НОВОСЕЛИЦЯ або **НОВОСІЛЦІ**, с., Старокост. пов., Сквородоцька вол., 20 км. від міста Ст. Костянтинова, при джерелах річки — південної Ікви. Село згадується в 1583 р., коли воно належало до Костянтинівської вол. кн. Костянтина Острозького, який платив від Н. за 3 дим. і 5 город. (Арх. ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 290). В околиці села знайдено кілька римських монет.

Палац в Новоселиці (мал. 19 ст.) (ц)

НОВОСІЛКИ, кол., Володимирський пов. Була це стара чеська колонія в Купечівській вол. — 130 домів. Земля піскувата і заболочена.

НОВОСІЛКИ, с., Володимирський пов., на границі Ковельського пов., на півн. схід від м-ка Любомля, Олеська вол., 43 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 536 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., в ній образи і ікони з 16 і 17 ст., початкова школа, 2 вітряки. Згадка про село з 1570 р., коли то належало воно до кн. Михайла Курцевича, разом зі селами Туричанами і Ягодином, частинно село належало тоді до Василевої Боложини Курцевичевої. В 1577 р. належало воно частинно до Михайла Курцевича, а в 1583 р. село було в заставі „жида Абрагама”, а також частина належала до єпископа луцького і частина до кн. Курцевича Михайла. На ґрунтах села 4 кургани в урочищі „Городище”, один з них розкопаний невідомо ким (О. Цинкаловський. Матеріали до Прадзеву Волині і Полесья Волинського. Варшава, 1961 р.).

НОВОСІЛКИ або **БУДНИКИ**, с., Володимирський повіт, Головенська вол., 76 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 26 дом. і 175 жителів. За переписом 1911 р.

було там в Н. 479 жителів, горілчана крамниця, мануфактурна крамниця і кооператива.

НОВОСІЛКИ, с., Володимирський пов., Крименська вол., 98 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 70 домів і 507 жителів.

НОВОСІЛКИ, с., Володимирський пов., Скобелецька вол., 70 км. від Володимира, над річкою Нивою (Нива). В кінці 19 ст. було там 58 домів і 395 жителів, дерев'яна церка, каплиця, 2 водяні млини. Село над границею з Луцьким повітом (Пам'ятники Київськ. Археол. Ком., т. 4, ч. 2, ст. 77 і 78). За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 236 дес.

НОВОСІЛКИ, с., Володимирський пов., Хотячівська вол., 5 км. на півд. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 432 жителів, мурована церква з 17 ст., фундована жінкою воєводи київського і брацлавського Адама Киселя. Має характер оборонний. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в с. Н. належало 600 дес. дуже врожайної землі на рівнині р. Лугу. На схід від села, в напрямку лісу, при старому тракті, велике курганове цвинтарище з 6-7 ст. н.е., яке було розкопане Олехновичем в кінці 19 ст. — 101 курганів, заховання переважно шкелетове (Олехнович Святовіт. Пісмо археологічне; Пам'ятники т. 2, ст. 20, 21, 51; Архів ЮЗР ч. 6, т. 1, ст. 212, 264, 256). В підземеллях церкви труна фундатора церкви, жінки воєводи Киселя.

НОВОСІЛКИ, с., Крем'янецький пов., Борецька волость, 10 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 37 дом. і 344 жителів, дерев'яна церква на місці старої, невідомо коли і ким побудованої.

НОВОСІЛКИ, с., Крем'янецький пов., Новоставська вол., 26 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 751 жителів, дерев'яна церква з 1865 р., на місці старої з 17 ст., два водяні млини. Село при джерелах ріки Вілії притоки Горині (Архів ЮЗР, ч. 3, т. 1, ст. 38 і част. 6, т. 1, ст. 347, 523, 525).

НОВОСІЛКИ або **НОВОСІЛКА**, с., Крем'янецький повіт, недалеко від м-ка Лановець. Село в 17 ст. знищене під час одного з татарських нападів і більше не відбудовувалося (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 52, 54).

НОВОСІЛКИ, с., Луцький пов., Ведмедівська вол., 68 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 73 доми і 595

жителів. Згадується в 1577 р., коли воно належало до кн. Михайла Чарторийського, який платив від 3 дим., а в 1583 р. вдова по ньому платила від 7 дим. і двох вальних коліс. Село положене в типовій поліській околиці, далеко від більших доріг.

НОВОСІЛКИ, с., Дубенський пов., Боремельська вол., 42 км. від м. Дубна і 3 км. від с. Боремля, при джерелах малої безіменної річки. В кінці 19 ст. було там 79 дом. і 495 жителів. В 1831 р., в околиці с. Новосілки, відбулася битва польських повстанців з російськими військами генерала Ридегера, де його війська були розбиті повстанцями. В 1570 р. с. Н. належало до волинського землянина Яцка Шибенського, який платив від цього села в 1588 р. від 9 дим., 16 город і $\frac{1}{3}$ попа, церква там була вже в 16 ст.

НОВОСІЛКИ, с., Дубенський пов., Малинівська вол., 45 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 58 дом. і 563 жителів (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 1, ст. 209, 276).

НОВОСІЛКИ або **НОВОСІЛКА**, с., Острозький пов., Здобницька вол., 22 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 60 дом. і 500 жителів, дерев'яна церква з 1762 р., на місці ще старшої, церк.-прих. школа від 1881 р. Село згадується в документі з 1577 р., як „село землян острозьких”, від якого платили за 10 дим. на дворищах, 10 дим. на чверті і 14 город. В 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив від 20 дим., 4 город., 6 город., 3 город., 7 підсудків і 1 попа. В 1617 р. с. Н. належало до Якіма Острозького, а в 1619 до луцького земського писаря. В 1753 р., на підставі Кольбушівської угоди, було віддане Н. Малаховському, а від нього перейшло до Ф. Чацького. По польських повстаннях 1831 і 1863 р. було подароване царському генералу Ферстену. Крім рілництва, місцеві селяни займаються годівлею худоби, коней і виробом сукна та полотна, яке продавали (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 382, 409).

НОВОСІЛКИ, с., Пінський пов. (в документах с. Н. часом виступає під назвою Целкович), Мороченська вол., над р. Стир, в типовій поліській місцевості, серед боліт, при малому озері Целковицьке і недалеко озера Островате. В кінці 19 ст. було там 17 дворів і 88 жителів, які займалися переважно плисацтвом, рибальством і полюванням.

НОВОСІЛКИ, передмістя Дубровиці, над р. Горинню в Рівенському пов. (Курбский: Воспомінанія т. I, ст. 126).

НОВОСІЛКИ, с., Рівенський пов., Дідковицька вол., 24 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 33 дом. і 274 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. з такою ж дзвіницею. В 1587 р. село Н. належало до Жуківської вол. кн. Олександра Пронського (луцького старости) — було в заставі кн. Януша Заславського. Виступає тоді під назвою — Ново Селки (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 2, ст. 161). За переписом 1911 р. в с. Н. було 381 жит., 1 крамниця, гуральня (30,107 відер горілки 40° річно).

НОВОСІЛКИ, с., Рівенський пов., Клеванська вол., 27 км. від Рівного, над р. Стублою. В кінці 19 ст. було там 26 дом., 202 жителів (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, ст. 161). За переписом 1911 р. в Н. було 325 дес. землі, яка належала до т. зв. „Удільного Ведомства”.

НОВОСТАВ, с., Дубенський пов., Берестецька вол., 69 км. від Дубна, над р. Стублою. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 373 жителів, дерев'яна церква з 1740 р. (Богородична). Село Н. згадується в 1545 р., коли воно належало до с. Звенигород і від якого платив кн. Роман Сангушко від 6 димів, 3 город., 3 вальних коліс. В тому ж році в ревізії луцького замку Новостав згадується, як маєток пані Монтовтової (Пам'ятники т. 4, від ст. 78, 87, 107).

НОВОСТАВ, с., Крем'янецький пов. (або Новоставці), Борецька вол., 24 км. від Крем'янця, над р. Вілією. Було це церковне село, яке в 1513 р. належало до Богуша Боговитиновича. Церква з 17 ст. і на її місці побудовано в 1865 р. нову дерев'яну (Пам'ятники Київ. Археогр. Ком., т. 4, ч. 1, ст. 73, 79 і ч. 2, ст. 207; Архів ЮЗР, ч. 1, т. 4, ст. 346, 356). В другій половині 19 ст. було там 75 дворів, великий став на р. Вілії, водяний млин і рибне господарство. За переписом 1911 р. в с. Н. було 740 жит., водяний млин (20,000 пуд. річ. перемолю), до великої зем. власности належало там 334 дес. Недалеко від шоси до Шумська. На початку 20 ст. була там група напіврозораних курганів, з яких можна було устійнити тільки 12 (В. Антонович, Труди 11 археологічного з'їзду 1901 р.).

НОВОСТАВ, с., Луцький пов., Полонська вол., 10 км. від м. Луцька, над р. Полонкою або Тиквою. В кінці 19 ст. було там 57 домів і 302 жителів. Колись село належа-

ло до католицького монастиря луцьких домініканів (дивись Городниця — мала). За переписом 1911 р. в Н. було 360 жителів, водяний млин (18,000 пуд. річ. перемолу).

НОВОСТАВ, с., Рівенський пов., Клеванська вол., 24 км. від Рівного, над р. Стублою, невелика оселя коло с. Жукова Нового, 25 км. від Рівного (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 1, ст. 476 і ч. 6, т. 1, ст. 161). За переписом 1911 р. був там водяний млин на р. Стублі — 30 тис. пуд. річ. перем.

НОВОСТАВЦІ, с., Острозький пов., Бугринська вол., 28 км. від Острога, недалеко ріки Горині. В кінці 19 ст. було там 70 дом. і 491 жителів, дерев'яна церква з 1713 р., церк.-прих. школа, водяний млин, мурований палац з городом і садом. Село колись належало до кн. Острозького і в 1577 р., як за власність Острозького замку, платили вони від 12 дим. на півдворищах, 9 дим. на чверті двор. і 14 город. В 1617 р. згадується Н. як маєтність кн. Януша Острозького, коли то було спустошене татарами (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 382, 383).

На підставі Кольбушівської угоди 1753 р. кн. Сангушко подарував це село канцлерові Малаховському. За переписом 1911 р. в с. Н. було 698 жителів, 3 крамниці, водяний млин (7,000 пуд. річ. перем.) і велика шкілька овочевих дерев. В кінці 19 ст., на полях села Н. було 10 курганів (В. Антонович. Труди 11 археол. з'їзду 1901 р.).

НОВОСТАВЦІ, с., Старокостянт. повіт, Теофіпільська вол., 65 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 191 дом. і 1,163 жителів, дерев'яна церква з 1774 р., церк.-прих. школа. Згадується Н. в 1570 р., коли то село належало до кн. Пузини і частина цього ж села до Андрія Човганського, який в 1583 р. платив від нього за 41 дим., 8 город., 9 комір., 2 ремісників, 2 вальних коліс і 1 флюша. За переписом 1911 р. в с. Н. було 1,387 жит., 2-клясова школа жіноча, кредитове т-во, вальцевий млин — 75 тис. пуд. річного перемолу. До великої зем. власности належало там 682 дес.

НОГАЧІВКА, с., Заславський пов., Жуковецька вол., 41 км. від Заслава, за правою притокою р. Случі, в північній частині Заславського пов. За переписом з кінця 19 ст. було там 73 дом., 396 жителів, початкова школа. Село належало до славуцького ключа маєтків кн. Сангушків.

НОСАЧЕВИЧІ, с., Луцький пов., Рожищанська вол. На початку 20 ст. було там 10 дом. і 63 жителів. Згадка

про с. Н. з 1570 р., коли воно належало до кн. Андрія Масальського, а в 1577 р. до Степана Харлинського, який платив з Н. від 7 дим., в 1583 від 4 дим.

НОСОВИЦЯ, с., Дубенський пов., Судобицька вол., 20 км. від Дубна, при р. Ікві. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 519 жителів, дерев'яна церква з 1771 р. В 1570 р. село належало до Дмитра Єловицького, а в 1583 р. до Яна Бистшиковича, який платив за 12 дим. До великої земельної власности сіл Носовиці і Жорниц належало 363 дес.

НОСОВИЧІ, с., Дубенський пов., Олицька вол., 43 км. від Дубна, село при малій притоці р. Стублі. В кінці 19 ст. було там 45 дом. і 452 жителів. В 1577 р. село землян Олицьких, від якого платили за 19 дим., 2 дим. і 6 город. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало 1,016 дес.

НУДИЖИ, с., Володимирський пов., Згоранська вол., 98 км. від Володимира, при старому тракті з Любомля до Ратна. В кінці 19 ст. було там 281 домів і 1,701 жителів, дерев'яна церква з 19 ст., на місці старої з 18 ст. Село положене на піскових надмах, піскуватих і маловрожайних. На пісковій надмі на півн. схід від села знайдено 1 нуклеус з кремня — з надленської епохи. В кінці 19 ст. відкопано там скарб монет з 17 ст. (О. Цинкаловський. Матеріяли до празеюв Волині, Варшава 1961 р. і В. Антонович. Труди 11 археолог. з'їзду).

НУЙНО або **НЮЙНО**, с., Ковельський пов., Сошичанська вол., при старому тракті з Ковля до Каменя Коширського. Село складалося з вулиць і кутків: Янівка, Попачи, Суха Воля, Залісся і Лука. Урочища: Могилянка, де був великий кургановий могильник (понад 100 курганів), Татарська гора, Попів млинок, Задвір'я, Королівка, Кінський брід. На ґрунтах села джерела: Тихораж, Янівка і Залісся, з яких випливають потоки. В кінці 19 ст. було там 171 домів і 1,352 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. на місці старої з 16 ст., де переховувалися рукописні книжки, початкова школа, водяний млин. Колись село належало до ковельського староства. Найстарша згадка про с. Н. з 1463 р., як власности кн. Сангушків під назвою „Нюйно” (Архів Сангушків, т. 3, ст. 11). В 1543 р. кн. Михайло Сангушко добровільно замінявся з Королевою Бонною на м. Ковель і багато сіл, а в цьому і Нуйно. По

смерті кор. Бони, разом з іншими маєтками, Н. перейшло до Королівщини. В 1564 р. с. Н. належало до кн. А. Курбського, а по ньому перейшло до Сімашків. В 1590 р. належало до О. Фірлея, а від нього переходило часто з рук до рук, аж у 1831 р. сконфісковане царським урядом. За переписом 1911 р. в с. Н. було 1,932 жителів, однокласова школа, 1 крамниця, горілчана державна крамниця, два кредитові товариства. З великої колись земельної власности в 1911 р. залишилося лише 220 дес. На захід від села, за залізничною лінією Ковель-Камінь Коширський, на піскових надмах зустрічаються кременні знаряддя зі старшої кам. доби, а також з часів т. зв. хвалибоговицької і тарденуаської культур мезоліту. На північ від цієї піскової надми, в ур. „Татарська гора” цілий терен засипаний черепками з пізнього середньовіччя. За переказом у ці околиці під час татарських нападів втікали люди з Волині і тут перебували, аж татарські загони відійшли у степи.

НУЖЕЛЬ або **НУЖИН**, с., Ковельський пов., Голобська вол., 27 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 74 доми і 536 жителів. Село Н. згадується в документі 16 ст., коли воно належало до жидичинської архимандрії під назвою — „Нюжин”, „Невжин”, „Невжиль”, в році 154(?) с. Н. належало до Гнівоша Писочинського (Архів Сангушків, т. 4, ст. 281 і Архів ЮЗР, т. 1, ст. 203). По скасуванні урядом жидачинської архимандрії село перейшло до „казни”. До великої земельної власности в с. Н. належало 318 дес.

НУТКОВА СЛОБОДА, с., Старокост. пов., Купельська вол., недалеко від джерел південного Бугу. На початку 20 ст. було там 23 доми і 149 жителів.

НЯНЬКОВИЧІ, с., Пінський пов., над р. Прип'яттю. В кінці 19 ст. було там 50 дворів повнонаділових, церква, 153 волоки землі належало до Нелюбовичів. Місцевість дуже низька, часом малодоступна, багата в луки, рибу, дичину. Селяни то переважно рибалки або плисарі. В напрямку села Погосту великі ліси, а на північ за річкою Прип'яттю заливні терени, непридатні для оселювання.

О

ОБАРІВ, с., Рівенський пов., при шосі з Рівного до Клевая. В кінці 19 ст. було там 77 дом. і 903 жит. В 18 і 19 ст. село належало до кн. Четвертинських. В селі — мурована церква з 1781 р., початкова школа з 1860 р. Колись село належало до Києво-Печерського монастиря (Пам'ятники Київ. Архів. Ком., т. 4, ч. 2, ст. 112 і Архів ЮЗР, ч. 1, т. 4, ст. 45, 357). Село в половині 16 ст. належало до Луцького пов. В 1545 р. архимандрит Києво-Печерської Лаври зобов'язаний був платити з цього села на утримання 1 городні луцького замку. (Пам'ятники, т. 4, від 2 ст. 112). В 1570 р. Обарів ще належав до Києво-Печерської Лаври, а в 1681 р. згадується це село в наданні поль. короля Авгута II (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 4, 34). В 1712 р. фігурує О. в процесі безпідставного привлащення цього села вдовою по Ледуховським (Архів, ч. 1, т. 4, ст. 351). За переписом 1911 р. в О. належало до кн. Святополка Четвертинського 412 дес. землі.

ОБГІВ, с., Дубенський пов., Судобицька вол., 18 км. від Дубна, при притоці р. Ікви-Ульці. За переписом з кінця 19 ст. було там 110 дом. і 677 жителів, дерев'яна церква з 1625 р., водяний млин, смолярня, скляна гута. В 1545 р. село О. згадується в Ревізії крем'янецького замку, як маєток кн. Василя Костянтиновича Острозького. До села належав хутір — „Кінець Гори” (Пам'ятники Київ. Архів. Ком., ч. 4, ч. 2, ст. 200). За переписом 1911 р. в с. О. було 1551 жит., водяний млин (15,000 пуд. річного перемолу), сушарня хмелю. До великої зем. власности належало там 644 дес. (пом. Скужевський).

ОБЕНІЖ або **ОБЕНІЖИ**, с., Ковельський пов., при тракті з Ковля до Володимира, при озерах — Велич, Рудно і урочищах: Церквисько, Цариха, Царова струга, Молотково, Мутвиця, Злитище, Риминище, Свитка, Чоботиша, Струга, Точище, Броди, Корчище, Ставище, Похвали, Майкутово, Опичева, Горохова, Сира лоза, Низина, Хлюстач, Костіль, Новина, Крива Нивка, Руденька дорога, Полочище, Передільниця, Прощай, Хволотин, Почекайно.

В 1898 р. в селі було 72 дом., 457 жителів, дерев'яна церква, на місці старої з 16 ст., три вітряки. Село згадується в 1502 р., коли воно належало до волинського землянина Федора Ялковича (Архів Сангушків, т. 3, ст. 31). Пізніше село О. належало до кн. Федора Сангушки. В 15 ст. згадується в О. церква, яка була зруйнована ще в 17 ст. і на її місці була вибудована нова (Архів Сангушків, т. 3, ст. 398 і Пам'ятники Київ. Археолог. Ком., т. 4, ч. 2, ст. 183). В 1577 р. від Касилевої Кальмовської набув кн. Сангушко. Село належало до ключа Несухойжи кн. Романа Сангушки, який платив від 6 димів на півдворищах, 7 город., а в 1583 р. до м. Турийська, від якого платили, крім згаданого, за 1 попа.

ОБЗИР ВЕЛИКИЙ, с., Ковельський пов., Боровенська вол., 57 км. від Ковля, над р. Стоходом. В кінці 19 ст. було там 54 доми і 975 жителів. В Обзирі Малому (присілку) 9 дом. і 122 жителів. Річка Стохід розливається в околиці села у великий став. Присілок О. Великого — Обзир Малий, на правій притоці Стоходу, згадується в 1545 р., коли він належав до кн. Курцевича-Буремельського. В цьому році тримала с. О. дочка кн. Курцевича Михайлова Свинюська. В 1570 р. з О. платила побір Марія Шимкова, а частина О. належала до Федорової Бокієвої. В 1577 р. ця остання платила з 6 дим., 8 город., а в 1583 р. Іван Бокий Печихвостський платив від 15 дим. і 5 город. В 1576 р. Вел. Обзир належав до кн. Льва Курцевича і Михайлової Свинюської (Пам'ятники Київ. Археолог. Ком., т. 4, від 2, ст. 185). Пізніше село перейшло до Івана Хребтовича.

На початку 18 ст. (1703 р.) маєтність ця, яка належала до волинських землянських родів, перейшла в польські руки і належала до підчашого Стефана Рейча. Була там дуже стара, дерев'яна, покрита гонтами церква, збудована в 1695 р. Річицькою, яка, як видно з візити, була трьохкупольною, високою, а навколо було т. зв. опасання. На початку 20 ст. була там школа, до якої ходило 50 учнів. За переписом 1911 р. в О. Великому було 1,319 жителів, однокласова школа, горілчана державна крамниця і водяний млин (5,000 пуд. річ. перем.). До великої зем. власності пом. Сіроткіної належало 1,884 дес. В Малому Обзирі в 1911 р. було 204 жителів, кооператива, водяний млин, який належав до місцевих селян і річно давав (6,700

пуд. перемолу). До великої зем. власности пом. Горбачика належало там 1,755 дес.

ОБИЧ, с., Крем'янецький пов., Шумська вол., 24 км. від Крем'янця, при старому тракті через Шумськ до Острога і при малій притоці р. Вілії. В кінці 19 ст. було там 113 дом. і 785 жителів, школа і церква мурована — манастирська. Село Обич є однією з найстарших волинських осель в цій околиці. Згадується воно в 1441 р., коли то належало до волинського землянина Дениса Мокосієвича, а від нього перейшло тоді ж до Попелинських. В 1545 р., за ревізією крем'янецького замку, платила з цього села Боговитина Шумбарська, забезпечуючи 1 городню крем'янецького замку. 35 літ пізніше володів цим селом Валентин Вкринський (в 1570 р.), який в 1583 р. платив з О. за 19 дим. і 3 городників та 1 вального колеса. В кінці 16 ст. О. належав до Рахманівського ключа і таким чином став власністю кн. Чарторійських, Вишневецьких, а пізніше Радзивилів і Малинських. В селі О., в урочищі Татарщина був мурований Михайлівський монастир, збудований в 1368 р. кн. Острозьким, який в 1566 р. перейшов до родини Боговитинів-Шумбарських. В тому часі ігуменом того монастиря був Милетій Джуса (Т. Стецький. Волинь, т. 2, ст. 68-69). В 1605 році татарські загони майже зовсім знищили монастиря, а монахів забрали до неволі. Будинки монастиря були спалені, бібліотеки і архів загинули, а землі монастирські захопив кн. Вишневецький для себе зі с. Рахмановим. По кількадесяти літах монастир відреставрували василіяни, а по закритті василіянського монастиря, був переданий православним (Т. Стецький, Волинь, т. 2, ст. 66-70; Пам'ятники Київ. Археогр. Ком., т. 1, ч. 2, ст. 201 і 445; Архів ЮЗЗР, ч. 3, т. 2, ст. 525; Теодорович: Описаніє церквей і приход. Волинской Єпархії, т. 3, ст. 126).

Тепер, на місці старої, побудовано нову церкву на острові „Монастирок”. (Старий монастир, знищений татарами, знаходився в ур. „Церквисько”). В старих актах оселя Обич часто виступає під назвою Обуч. З назв урочищ на землях Обича залишилися такі: Той бік, Великий бік, Городище, Зарічка. Було там колись два великі стави над річкою, яка впливає з великих лісів. Крім згаданого в с. О. городища, на теренах села відкрито скринькову труну, зложену з камінних плит. З цієї скринькової

**Капличка в дуплі старого дерева
на оселі місцевого монастиря
в Обичі.**
(Фото з 1933 р.). (ц)

труни походять дві кременні сокирки, і випадково знайдено на полях і в лісах багато кременних і камінних неолітичних знарядь (О. Цинкаловський, Матеріяли до працездєюв Волині і Вол. Полісся. Варшава, 1961 р.). В уроч. „Татарщина” знайдено кілька черепків з 13-15 ст.

ОБЛАПИ, с., Ковельський пов., Несухойжська вол., 14 км. від Ковля, при озері Облапи. В кінці 19 ст. було там 235 дом. і 1,577 жителів, дерев'яна церква і 5 вітряків. Було це село церковне, а перед тим згадується в 1502, 1531 і 1533 рр., коли воно належало до кн. Сангушків, а пізніше до кн. А. Курбського (Пам'ятники, т. 1, ст. 247, 311, 314, 316). В 1583 р. О. належало до кн. А. Курбського, який платив з О. від 10½ дим. на ланах, 2 ремісників, 1 боярина. В 1628 р. село належало до Ковельського староства, з якого платили 257 флор. і 14 грошей. За переписом 1911 р. в О. було 1,162 жителів, лісництво і 2 крам.

ОБОРН, хутір, Крем'янецький пов., Дедеркальська вол. — належав до великої зем. власности пом. Чесновського, за переписом 1911 р. наляжало 547 дес.

ОВАДНО, с., Володимирський пов., Вербська вол., 10 км. від Володимира, при залізниці Володимир-Ковель, не-

далеко від Турії. В кінці 19 ст. було там 120 дом. і 451 жит. Згадується в 1545 р. в Ревізії володимирського замку, коли належало до Василевої і Гаврила Яковицьких, з с. О. платила в 1563 р. Гаврилова Яковицька від 5 дим. і 6 город., а Іван Яковицький з того ж села платив 5 дим., і 6 город. (Пам'ятники Київ. Археолог. Ком., т. 4, ч. 2, ст. 2, 24, 184; Архів ЮЗР, ч. 3, т. 1, ст. 294; ч. 6, т. 1, ст. 273 і ч. 6, т. 2, ст. 33, 34).

ОВЛОЧИМ, с., Володимирський пов., Олеська вол., 38 км. від Володимира, при джерелах річки Неретви і озером Овлочимським. В документах село виступає часто під назвою Овлучим або Овлучин. В кінці 19 ст. було там 148 дом. і 823 жителів, дерев'яна церква з кінця 19 ст., на місці старої з 16 ст. та вітряк. На півострові, що втиснується глибоко в старе озеро, замчище, збудоване там в 15-16 ст. князями Овлочимськими. Згадка про с. О. в 1545 р. в Ревізії володимирського замку, коли це село належало до Андрія Гнівоша і Юрія, кн. Овлочимських. Частина О. тоді ж належала до Миколая Щенсного і Андрія Котовичів.

В 1570 р. з с. О. платили Андрій і Юрієва Овлочимська, а в 1577 р. Андрій Овлочимський платив від 5 дим. і 9 город, 4 город. В 1583 р. частина О. і с. Ставок належали до Гнівоша і Авраама Овлочимських (Пам'ятники Київ. Архів. Ком., т. 4, ч. 2, ст. 26 і 113; Архів ЮЗР, ч. 2, т. 1, ст. 111). За переписом 1911 р. до великої зем. власності в О. належало 283 дес. За В. Антоновичем (Труди 11 археолог. З'їзд 1901 р.) в с. Олочимі або Овлучимі, в урочищах „Башта” селяни знаходили багато цегол „великих розмірів”. При дослідженнях в 1931 р., в ур. Замчище або Стівп знайдено багато цегол зі слідами потягнення пальцями руки, кафлі, дрібне скло, мулярську заправу (О. Цинкаловський. Матеріяли до археології Володимирського пов. — продовження). В околиці села, в напрямку с. Ставок, в 1931 р. відкрито оселю часів неоліту — житлові ями, печища, кераміка, кремінні і камінні знаряддя (О. Цинкаловський, Матеріяли до археолог. Волод. пов. — Записки НТШ, 1939 р.).

ОГАВЧИЦІ або **ГАВЧИЦІ**, с., Ковельського пов., при усті р. Добрині до Коноплянки, притоці ріки Турії, на південний схід від м. Ковля і на пів. схід від залізничної

станції Звірів (Ковель-Рівно). Село положене в низькій і лісовій околиці.

ОГАВЧИЦЬКА, ОГАВЕЦЬКА ПУЩА — великі обшири старого лісу, які тяглися над річками Конопелька і Добра. (Пам'ятники Київ. Археолог. Ком., т. 4, ч. 2, ст. 181; Архів ЮЗР, ч. 4, т. 1, ст. 472). Ще в початках 19 ст. були там значно понижені боброві джерела.

ОГІВЦІ, с., Старокост. пов., Решнівецька вол., 11 км. від Ст. Костянтинова, над ставом. В кінці 19 ст. було там 51 домів, 396 жителів, дерев'яна церква з 1742 р., початкова школа від 1879 р. Село при джерелах р. Великої Білки, притоці р. Случі. В 1593 р. належало до Криштофа Лабунського. В 1593 р. село О. було спустошене татарами. Пізніше перейшло до ординації кн. Острозьких. В 1753 р., за Кольбушівською угодою, подароване, разом зі селом Олійниками, Собещанському, пізніше перейшло до Бродовських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в с. О. належало 214 дес.

ОГРИШКІВЦІ, с., Крем'янецький пов., Вишгородецька вол., 61 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 497 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли побудована, школа. Згадка про село О. з 1565 р., коли воно належало до Антона, Дмитра і Сави Гнівошевичів, в скарзі на кн. Вишневецького про безправне захоплення їх земель (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 53). Крім того під назвою Огришковиць згадується в 1619 р., також в скарзі, про знищення в 1618 р. таких сіл: Буглова, Огришковиць, Плиски, Кутика, Коростова і Печірки (Архі ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 412-413). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в с. Оришківцях належало 369 дес.

ОДИРАДИ, с., Луцький пов., Чаруківська вол., 21 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 261 жителів. Село колись належало до Луцької єпископії. В 1583 р. владики луцький і острозький платили з О. від 20 дим., 15 город., 8 комір., 2 вальних коліс і 4 боярів. В 19 ст. власности Грохольських.

ОДЕРАДИ, с., Дубенського повіту, Олицька вол., 47 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 48 домів і 300 жителів і на фільварку 10 домів і 69 жителів. Колись село О. належало до Пашка Дахновича кн. Сокольського і до кн. Головки Острозького. В 1557 р. кн. Федір Острозький купує О. від кн. Сокольського. В 1583 р. кн. Головня Ос-

трожецький (з Острожця під Луцьком) платив з О. від 7 дим., 4 город., 2 боярів, а кн. Дмитрова Буремельська з 1 дим. Одночасно частина О. належала до Олики — 5 дим. (1583 р.).

ОДЕРАДІВКА, с., Крем'янецький пов., Шумська вол., 17 км. від Крем'янця, при притоці р. Вілії. В кінці 19 ст. було там 17 домів і 164 жителів. В селі велике і добре заховане городище з підгороддям, відділене глибоким перекопом від дальшої височини, на схід від городища велике підгороддя. З городища цього походять численні пам'ятки з 12-13 ст. — вироби з глини, заліза, рогу, кості, а в околиці багато кремінного і камінного знаряддя та з неоліту і римського періоду (О. Цинкаловський, Матеріяли до працезюв Волині і Волинського Полесся. Варшава, 1961 р., ст. 189).

Відкриття цього, надзвичай цінного, археологічного об'єкту завдячуємо місцевому любителю-археологу, директору шумської школи, Віктору Данилевичу. Зібраний цією заслуженою людиною великий і цінний матеріал з 12-13 ст., а також саме положення Одерадівки між м. Крем'янцем і Шумськом, при старому шляху, дозволяє думати, що власне тут був в домонгольському періоді збудований город Данилів в 1226 і в 1261 р. (Іпатівський літопис подає 1261р.): „кн. Лев Данилович (на вимогу татарського ватажка Бурундая) розмета Данилів і Стожок...”

ОДРИЖИН, с. і фільварок (дивись село Дольсь, Ковельський пов.

ОЖАРІВКА, с., Звягельський пов., Остропільська вол., 129 км. від Звягеля. Село при притоці р. Случі. В 1868 р. було там 73 дворів. В 19 ст. було 206 жителів, 486 дес. селянської землі і 238 фільварочної землі. В кінці 19 ст. було в О. 110 дом. і 589 жителів, дерев'яна церква з 1785 р., церк.-прих. школа. За переписом 1911 р., до великої зем. власности належало в с. О. 428 дес. В селі відкрито розгалужену печеру, в котрій проживали в 1888 р. селяни-пустельники.

ОЖГІВ, слоб., Рівенський пов., Стиденська вол. В кінці 19 ст. було там 14 дом. і 116 жителів.

ОЖЕНИН, с., Острозький пов., Хорівська вол., 14 км. від Острога, при залізниці Ковель-Київ. В кінці 19 ст. було там 113 домів і 652 жителів. Дерев'яна церква з 1871

р., на місці, де була стара, невідомо коли побудована, церк.-прих. школа від 1834 р. При залізничній станції 18 домів і 70 жителів. Колись був там гарний палац з парком, садом і липовою алеєю. До села належав присілок Витольдин. Село оточене було дубовими лісами. В 1873 році через село прокладено залізну дорогу. Колись село О. належало до кн. Заславських. В 1583 р. кн. Михайло Заславський продав с. О. К. Риминському, а від нього О. перейшло до Соколовських, пізніше до Іловицьких (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 1, ст. 138 і 139). За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. Іеловецького належало там 961 дес. В 1845 р. знайдено склад польських монет, з 17 ст.

ОЖОГОВЦІ, м-ко, Старокост. пов., Авратинська вол., 13 км. від Волочиська і 86 км. від Ст. Костянтінова. Містечко над рікою Збручем. В кінці 19 ст. було в О. 224 домів і 1,336 жителів, дерев'яна церква з 1888 р., на місці старої з 17 ст., жидівська синагога, погранична стражниця, джерела сірчаної води, руїни замку і палац з цінними колекціями різьб, католицький костел, початкова школа. В 1867 р. в О. було лише 125 домів, в 1870 — 192 доми і 757 жителів. Як бачимо з зацілілих валів і ровів навколо містечка — мало воно оборонний характер. На початку 17 ст. зруйноване татарами і від того часу ніколи вже не піднеслося. Містечко це заложив, на Магдебурзькім праві, кн. Петро Збаражський. Збудував він там замок і надав м-ку кілька сіл. Замок положений в оборонному з природи місці, над р. Збручем. Від кн. Збаражського м-ко О. перейшло в 17 ст. до кн. Вишневецьких і, по переході Яреми Вишневецького на римо-католицтво, Вишневецькі збудували тут костел (в 17 ст.), а в 1722 — другий костел, переробили з замкової вежі, де колись була замкова церква (Пам'ятники, Київ. Археолог. Ком., т. 3, ч. 3, ст. 203; т. 4, ч. 2, ст. 226 і Хроніка Гребянки, ст. 101, а також хроніка Самовидця, ст. 25 і 231). За переписом 1911 р. в О. до великої зем. власности пом. Станіслава Малинського належало 1,844 дес.

ОЗДЕНІЖ, с., Луцький пов., Щуринська вол., 16 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 408 жителів, дерев'яна церква з 1859 р., на місці старої, яка існувала там перед 1583 р., початкова школа, водяний млин. В 1577 р. О. під назвою Зденіж належав до волинського землянина Івана Чаплича, який платив від нього за 24 дим.,

а в 1583 р. з села під назвою Даниж — від 10 дим., 5 город., 10 город. і 1 попа. В документі з 1581 р. на грунтах села згадується 2 кургани, які звалися „Могили Переланиці”. (Пам’ятники Київ. Археолог. Ком., ч. 4, ч. 2, ст. 2, 76, 87, 128, 138). За переписом 1911 р. в О. було 464 жителів, кредитове товариство, початкова школа, земська випозичальня сільсько-господарських машин і продаж селекційного насіння. До великої земельної власности в О. належало 102 дес.

ОЗДІВ, с., Луцький пов., Полонська вол., 9 км. від Луцька, над р. Полонкою. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 487 жителів, дерев’яна церква з 19 ст., на місці старої, невідомо коли і ким побудованої. В документах згадується в с. О. Причастинська церква, урочища: Перепарів і Трохимівське Дворище (Пам’ятники Київ. Археогр. Ком. і Архів ЮЗР (ст. ?).

ОЗЕРАНИ, м-ко, Володимирський пов. (в документах часто Єзьорани), над кількома невеликими озерами, в місцевості низькій і заболоченій, Новодвірська вол., 47 км. від Володимира, на пограниччі Ковельського і Луцького пов. В кінці 19 ст. було там 160 домів і 1,211 жителів, 2 вітряки, бровар, гуральня, цегельня і кафлярня. Колись містечко належало до володимирських владик і на ново оселене в 1577 р. В 1583 р. було в О. 4 ринкові дома, 6 город., 26 вуличних домів і дві нужденні хати, 17 ланів землі і 20 флоринів чопового податку. Разом податків від О. платили 41 флор. і 16 грош. В 18 і 19 ст. було в О. 7 мулярів, 10 шевців, 20 теслярів, 6 столярів, 4 колесників, 5 бондарів, 5 ковалів, 1 слюсар, 2 гарбарів, 1 млинар, 4 римарів, 1 тапіцер і одна фабрика, яка друкувала взори на перкалі, 2 різників-ковбасників і кілька різників жидівських, 3 млинарів при паровому млині, 2 вітряки. Колись містечко належало до Купечівської волості і тоді було там 111 домів, 700 жителів, церква, синагога, дім молитви, паровий млин, кілька ремісників і 3 ярмарки річно. (Архів ЮЗР, ч. 1, т. 1, ст. 236, 374; ч. 3, т. 1, ст. 146; ч. 4, т. 1, ст. 61, 62).

В 16 ст. село, а пізніше містечко, належало до старої волинської родини Загоровських. За переписом з 1911 р. в м-ку О. було 1,240 жителів, міщанська управа, 7 крамниць, 1 крамниця державна з горілкою, паровий млин, 5 ярмарків річно.

ОЗЕРАНИ, село і чеська колонія, Дубенський пов., Варковицька вол., 25 км. від Дубна. В кінці 19 ст. в селі О. було 184 дом. і 1,107 жителів, в колонії 9 домів і 46 жителів. Село при залізничній станції Здолбунів-Радзивилів. За переписом 1911 р. в О. було 1,776 жителів, 5 крамниць, горілчана державна крамниця, ресторан, щомісячні ярмарки. До великої земельної власности в О. належало до пом. Еліс 448 дес.

ОЗЕРАНИ, хутір і фільварок, Луцький пов., Чаруківська вол., 20 км. від Луцька. В кінці 19 ст. на хуторі було 15 домів і 147 жителів, на фільварку 2 доми і 22 жителів, 110 дес. лісу.

ОЗЕРАНИ або **ОЗЕРАНС**, два фільварки в Луцькому повіті, Полонської вол. З них перші зуться Озерани Лаврівські, а другі О. Радомиські.

ОЗЕРАНИ, кол., Луцький повіт, Полонська вол. На початку 20 ст. було там 28 домів і 139 жителів (23 км. від Луцька).

ОЗЕРАНИ, с., Луцький повіт. В 1911 р. до великої земельної власности пом. Беляєва належало в О. 536 дес.

ОЗЕРИ або **ОЗЕРАНИ**, с., Рівенський пов., Дубровицька вол., 188 км. від Рівного і 13 км. від м-ка Висоцька над р. Львею, при Карасинському озері, на захід від одного з найбільших і мало досліджених боліт Гале, або Голе. В кінці 19 ст. в О. разом з селом Шахи було 104 дворів і около 800 жителів, дерев'яна церква з 1786 р., Покровська. Від найдавніших часів рільництво там було малорозвинутим. Земля піскувата, сильно заболочена, особливо на північний схід від села, де аж до самої ріки Прип'яті розтяглися недоступні болота, через які пропливає ріка Львля з численними притоками. Головним заняттям селян була годівля худоби, продаж сина, рибальство, полювання і виробы з дерева. До 1914 р. на р. Львеї були великі жерми бобрів і багато видр, а також мосів, вовків, диків, кун, рідше ведмедів. В часі весняних розтопів зовсім с. О. було відтате від світу. До великої зем. власности пом. Хрульової належало там 20,313 дес.

ОЗЕРЕЦЬ, с., Рівенський повіт, Селищанська волость. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 288 жителів. Село положене на захід від с. Губкова і колись належало до дубнівського ключа. В 1629 р. було там 26 домів. В 17 ст. село належало до старої землянської родини Даниловичів.

чів, а перед тим було власністю Марії Сіماشківни (Архів ЮЗР, ч. 3, т. 1, ст. 103).

ОЗЕРИ або **ОЗЕРО**, с., Пінський пов., на схід від ріки Веселухи, при трьох озерах, в місцевості маловрожайній, сильно забагненій, оточене (до 1911 р.) великими лісами (Архів ІЗР., ч. 1, т. 4, ст. 198, 199). З озера, над яким положене О., випливає р. Млинок, яка впадає до р. Струменя.

ОЗЕРКИ, хутір, Володимирський повіт, Бранська волость. На початку 20 ст. було там 18 домів і 109 жителів.

ОЗЕРО, с., Луцький пов., Володимирська вол., 121 км. від Луцька, над озером і болотом Бохинь. В кінці 19 ст. було там 135 домів і 842 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. За переписом з 1911 р. в с. О. було 1,044 жителів, початкова школа, 2 крамниці, горілчана державна крамниця, земська випозичальня сільсько-господарських машин. До великої земельної власности поміщика Шендзіховського належало там 1,431 дес. Місцевість типово поліська, віддалена від осель і більших доріг. Селяни працюють переважно при експлуатації лісів і транспортів.

ОЗЕРО, с., Луцький пов., Тростянецька вол., 22 км. від Луцька, село при озері, річці Добрій — притоці Коноплянки і при старому тракті з Луцька до Колок. За переписом з кінця 19 ст. в О. було 44 доми і 234 жителів. Дерев'яна церква з кінця 19 ст. на місці старої, невідомо коли збудованої. До великої зем. власности поміщика Деханова належало там в 1911 р. 1,208 дес.

ОЗЕРЦІ, слобода, Рівенський пов., 4 км. від Погоріловки.

ОЗЕРЦІ, колонія, Луцький пов., Рожищанська вол., 39 домів і 207 жителів.

ОЗДЮТИЧІ, м-ко, Володимирський повіт, 32 км. на схід від Володимира, Кіселинська вол. В кінці 19 ст. було там 109 домів і 811 жителів, церква дерев'яна, нова, на місці дуже старої з-перед 1583 р. В 1545 р. О. згадується в ревізії володимирського замку, коли воно належало до Тимка Ковленського, в 1577 р. до Жданової Ковленської, яка платила з О. від 17 дим. на півланках, 4 город., а в 1583 р. Анна Хріницька платила з О. від 12 дим., 11 город., 3 комірників, 2 вальних коліс, 1 ступи, 1 попа. В кінці 18 ст. було там 400 жителів, церква, жидівський дім молитви. Одно з лісових урочищ називалося „Туре поле”

(Пам'ятники, Київ. Археолог. Ком., т. 4, ч. 2, ст. 24, 114, 184; Архів ЮЗР., ч. 3, т. 3, ст. 190, ч. 6, т. 1, ст. 440 і додаток сторінки 489 і 492).

За переписом 1911 р. в м-ку Оздютичах було 1,454 жителів, міщанська управа, одноклясова школа, 7 крамниць, 1 горілчана крамниця, паровий млин і 6 ярмарків річно. До великої земельної власности належало там 2,730 дес. (переважно ліси).

ОЗДЯРИ, хут., Луцький повіт, Щуринська волость, — 14 домів і 52 жителів.

ОЗЛИВ, с., Дубенський повіт, Млинівська вол., 16 км. від Дубна, над р. Іквою і ставом. За переписом 19 ст. було там 27 домів і 306 жителів. Згадка про с. О. з 1583 р., коли воно належало до Олександра Сіماشки — брацлавського каштеляна, і належало тоді до мельницького ключа, з якого платив Сіماشко від 12 димів і 4 город.

ОКАЧІВ або **ОКАЧЕВО**, хут., Ковельський пов., Хотяшівська вол. — 14 домів і 101 жителів.

ОКОПИ або **ОКІП**, с., Острозький пов., Ляховецька вол., 52 км. від Острога. При притоці р. Горині. В кінці 19 ст. було там 112 домів і 770 жителів.

ОКНИНИ або **ВІКНИНИ**, с. Острозького повіту, Перерослинська вол., 28 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 368 жит., дерев'яна церква з 1882 р. на місці старої. Село положене в горбковатій околиці при ставі і кількох джерелах, в степовій околиці.

Населення села відзначається окремим фізичним характером, переважають там типи з регулярними рисами лица, високого росту жінки, звертають на себе увагу своєю красою. Згадка про село О. з 1570 і 1589 рр., коли воно належало до волинських земель Корницьких. Пізніше до Ляховецького ключа маетків кн. Яблоновських, а від них перейшло до Сапігів. В 19 ст. належало до пом. Катлубиського. В 1876 р. було там відкопано камінну труну, зложену з пісковикових плит, кремінні долота і шиферні пряслиці.

ОКНИНИ або **ВІКНИНИ Великі** (часом в документах Окнини і Оленяни), с., Крем'янецький пов., Борецька вол., при р. Самець. В 19 ст. було в В. Вел. 150 дом. і 922 жителів, дерев'яна церква з 1741 р., початкова школа від 1874 р. У Вікнинах Малих тоді ж було 59 домів і 520 жителів, водяний млин. Село В. Вел. і В. Мал. згадується

в ревізії крем'янецького замку в 1545 р., як маєток кн. Дмитра Вишневецького, який був зобов'язаний до утримання 1 городні з села Окнин (Пам'ятники, том 4, від стор. 2, 200 і 210). В тому ж році Вишневецький платив з Окнин від 15 дим. і 8 город. В 1703 р., під назвою Олейнин Великий і Малий, згадується як маєток кн. Вишневецьких (Архів ЮЗР., ч. 3, том 2, стор. 525). В 1940 р. в с. О. було відкрито оселю з початків залізної доби, що належить до т. зв. „Висоцької культури”, другу оселю з римського періоду і третю оселю з часів раннього середньовіччя. Розкопи перепроводжували проф. Казимир Маевський, проф. Маркіян Смішко і директор крем'янецького музею О. Цинкаловський (Пам'ятники Київ. Археолог. Ком., том 4, част. 2, стор. 200, 209; Архів ЮЗР., ч. 3, том 2, стор. 525 і част. 5, том 1, стор. 240. Матеріяли до працезюв Волині і Волинського Полесся. Варшава 1961 р., стор. 107, 108 і 109).

ОКОНСЬК, с., Луцький пов., Городецька вол. (Городок), 76 км. від м. Луцька. В документах виступає під назвою Кукольська Воля, Вікно, Оконська. Село при джерелах річки Мутвиці, притоці р. Стиру. В цьому селі в низині, оточеній навколо горбками, вимитими до крейдяного підкладу, знаходиться велике джерело т. зв. „Око” або „Вікно”, оточене навколо охоронними земляними валами, рівень води в джерелі зноситься на кілька метрів над рівнем долини. Джерело тут же при впливі обертає великий вальцевий млин. Місцеве населення називає це джерело „Безоднею”. Дало це підставу, що з цим джерелом пов'язані численні легенди і оповідання, про що згадує польський письменник І. Крашевський в своїх „Споминах Волині, Полісся і Литви”, ст. 55, як рівнож другий польський письменник Німцевич: „Подруже гісторичне”, „Фіфіографічний пам'ятник”, т. 1, стор. 129. Про давноминуле цього села подає Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 346, 428, 435-437. В кінці 19 ст. було там около 40 дворів, 256 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., церк.-прих. школа і млини. Колись село належало до земель Ширмів. За переписом 1911 р. в О. було 529 жителів, одноклясова школа, горілчана державна крамниця, водяний млин при джерелі „Вікно” (24,000 пуд. річн. перемолу). До великої зем. власности належало тоді до

пом. Бжозовських 1,079 дес. і до Очесальських 878 дес., разом — 1,957 дес. В селі при джерелі городище.

ОКОРСЬК, с., Луцький пов., Торчинська вол., 33 км. від м. Луцька, два села тої ж назви, над озером і р. Сірною. В Окорську Великому, в кінці 19 ст., було 47 домів і 329 жителів, в О. Мал. 23 дом. і 132 жителів. Під селом колонія — Окорський Ліс — 7 домів і 39 жителів. Згадується село в 1545 р. під час ревізії луцького замку, коли то вдова Окорська забезпечувала, разом з іншими, 4 городні луцького замку. В 1570 р. з О. вносив Окорський Іван від 5 дим., 2 город., 3 город., 1 млинського колеса; Олехно від 5 дим., 3 город., а Юрій від 4 дим., 3 город і 2 город. (Пам'ятники Київ. Археол. Ком., том 4, част. 2, стор. 80, 84, 106, 118; Архів ЮЗР., ч. 2, том 1, част. 6, том 2, стор. 488 і 492). До великої зем. власности в 1911 р. належало 949 дес. пом. Рихлівського.

ОКТАВИН, кол., Володимир. пов., Микулицька вол., прис. Черчиці, 11 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 53 домів і 342 жителів.

ОКТАВИН, с., Острозький пов. (дивись Копитків).

ОКУНИН, с., Володимирський пов., Маціївська вол., 27 км. від м. Ковля. Село положене над Окунинським озером. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 312 жит., дерев'яна церква з 17-18 ст. В церкві до цього часу переховалося залізне „біло”, яким замість дзвону скликали до церкви народ. Колись озеро було незвичайно багате в рибу, а на глибинах часто траплялися великі соми.

ОЛЬБЛЕ РУСЬКЕ і ОЛЬБЛЕ ЛЯДСЬКЕ, два села в Ковельському пов., положені по обох сторонах озера, Камінь-Коширська вол., 55 км. від м. Ковля, в місцевості типово поліській. В кінці 19 ст. було в О. Руському 130 домів і 738 жителів, а в О. Лядському 84 домів і 701 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., в якій до 1933 р. переховувалася рукописна Євангелія з поч. 18 ст., в кінці якої переписчиком додано такий же рукописний словник, який спеціально доданий для пояснення людям незрозумілих євангельських слів (подано окреме гасло зі словника і його пояснення: кустодія, січіч сторожа або варта”). Церква дерев'яна з 18 ст. (1774 р.). Населення з сіл Ольбля Руського і Лядського — міщани і купці містечка Кам.-Коширського називають „лебедями”. Відзначається воно відвагою так, що часом траплялися не тільки злодійства,

але і грабіжі купецьких крамниць і яток. Старожили з цих сіл переказували, що ці села несли колись службу при Камінь-Коширському замку кн. Сангушків Коширських і ходили з ним в далекі походи. У деяких, ще в 19 ст., переховувалися пергаминові документи на боярські права, підбиті печатками з зображенням птиці, подібної до лелеки або до пеликана. В 1583 р. село належало до Камінь-Коширська кн. Григорія Коширського, який платив від О. за 12 дим. і 5 город. Урочища в селі: Тихор, Медведик, Загребля, Замосточчя, Ясень. В 1523 р. село О. належало до Андрія Сангушки — Коширського (Архів Сангушків, том 3, стор. 256). В 18 ст. село належало до заснованого там домініканського монастиря. Був там палац і двір старої архітектури, який тоді належав до родини Ордів. За переписом 1911 р. до великої земельної власності Качковських належало в О. 509 дес.

ОЛЕКСАНДРІВКА — БЕРЕСТОВА, кол., Володимирський пов., 30 км. від міста — 12 домів і 79 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, чеська кол., Володимирський пов., на границі повітів Володимирського і Ковельського, 44 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 41 дом. і 274 жителів, евангельський дім молитви. До великої власности пом. Тургенієва належало там 237 дес.

ОЛЕКСАНДРІВКА, с., Володимирський пов., Хорівська вол., 38 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 50 дом. і 172 жител.

ОЛЕКСАНДРІВКА, кол., Володимирський пов., 9 км. від Володимира — 26 домів і 172 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, кол., Володимирський пов., Новодвірська вол., 45 км. від м. Володимира. Було там на початку 20 ст. 20 домів і 144 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, оселя, Дубенський пов., — 15 домів і 128 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, оселя, Дубенський пов., Мізоцька вол., 27 км. від м. Дубна — 15 домів і 93 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, кол., Дераженська вол., 36 км. від м. Рівного — 10 домів і 57 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, с., Рівенський пов., Костопільська вол., 71 км. від м. Рівного — 44 домів і 245 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, кол., Острозький пов., Здолбицька вол., 30 км. від м. Острога — 15 домів і 96 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, кол., Луцький пов., Піддубецька вол., 21 км. від м. Луцька — 83 домів і 227 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, кол., Луцький пов., Торчинська волость, 16 км. від м. Луцька — 30 домів і 208 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 20 км. від м. Луцька — 35 домів і 156 жителів.

ОЛЕКСАНДРІВКА, уроч., Луцький пов. (недалеко від містечка Колки).

ОЛЕКСАНДРІВКА, кол., Луцький пов. — 46 домів і 252 жителів (в пол. 19 ст.). До великої зем. власности в 1911 р. належало там 273 дес.

ОЛЕКСАНДРІВКА, с., Звягельський пов., Романівська вол., 5 км. від м. Звягеля. За переписом 1911 р. було там 297 жит., однокласова школа, кредитове товариство, крупчатний млин (40,000 пуд. річ. перем.), до великої зем. власности належало там 983 дес. (пом. Оленберга).

ОЛЕКСАНДРІВКА або **АЛЕКСАНДЕРГОФ**, або **КРАЗЕНДОРФ**, кол., німецька, Звягельський пов., 22 км. від м. Звягеля. В початку 20 ст. було там 59 домів і 265 жителів, євангельський дім молитви.

ОЛЕКСАНДРІВКА, с., Звягельський пов., 5 км. від м. Звягеля. Село над р. Случчу. В кінці 19 ст. було там 66 домів і 343 жит.

ОЛЕКСАНДЕР-ДОРФ, кол., Звягельський пов. (див. Олександрівка Звягельського пов.).

ОЛЕКСАНДРІЯ, містечко, Рівенський пов., Кустинська вол., 16 км. від м. Рівного, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 273 домів і 1,496 жителів, мурована церква з 1842 р. Стара назва оселі „Першковий Міст” була замінена кн. Олександром Острозьким (від його імені) на Олександрію. В містечку колись була дуже архаїчна дерев'яна церква. В 1862 р. побудовано там рим.-кат. мурований костел. В 1758 р. містечко це було вже під назвою Олександрії (Архів ч. 6, том 1, стор. 544). Було тоді в О. 128 домів і біля 1,000 жителів, переважно римо-католиків. Містечко належало тоді до кн. Любомирського. В ньому було 8,060 дес. землі — в тому 4,945 дес. лісу. На початку 19 ст. була там ручна фабрика паперу. В половині 19 ст. була там синагога, притулок, 4 водяні млини, фольш, тартак і 2 фабрики сукна. Подаємо тут поступовий упадок містечка від 1650 року, коли там було 286 димів, в 1651 р. — 70 дим. а в 1653 р. тільки 8 дим. За переписом

1911 р. в містечку О. було 1,200 жителів, міщанська управа, земська поштова станція, рівенське лісництво, акушерка, аптека, аптечний склад, 59 крамниць, горілчана державна крамниця, кредитове товариство, склад лісових товарів, 2 ресторани. В 1873 р. на березі р. Горині знайдено денарій Антоніна Пія.

ОЛЕКСАНДРІЯ, фільв., Луцький пов., Більсько-вольська вол., на північ від озера Біле і болот Кова, при осушуючому каналі, який впадає до відноги р. Стиру. Фільварок цей положений в околиці пустинній і заболоченій. Багато лісів і сіножатей. Полювання і рибальство.

ОЛЕКСАНДРІЯ, с., Ковельський пов., Сушичанська вол., 33 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 24 домів і 170 жителів. Велика зем. власність належала до пом. Балкаша — 289 дес. Село положене на схід від Качинського озера.

ОЛЕКСАНДРОВО, фільв., Пінський пов., на Загородді, 42 км. від м. Пінська. Земля піскувата, багато лугів. Колись село належало до Скирмунтів — 150 волоків.

ОЛЕКСИН ВЕЛИКИЙ, с., Рівенський пов., і волость, 6 км. від м. Рівного, над притокою р. Горині Устем. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 382 жителів, мурована церква з 1776 р., цукровня, 15 домів і 335 жителів. За переписом 1911 р. в О. Вел. було 420 жителів, цукровня (318 тис. пуд. річ. продук.), шпиталь, 2 крамници, горілчана державна крамниця, кредитове товариство.

ОЛЕКСИН МАЛИЙ, с., Рівенський пов., Рівенська волость. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 241 жителів. Село згадується в 1570 р., коли воно належало до Федора Кадиановича Чаплича-Шпановського і належало до Шпановського ключа. В 1577 р. Іван Чаплич платив від О. за 24 дим. і 3 город. В 1699 р. був там мурований замок, озброєний в гармати і іншу зброю.

ОЛЕКСИН, присілок с. Шпанова. Була це оселя церковна до половини 19 ст.

ОЛЕКСІВКА, оселя, Острозький пов., Бугринська волость, 33 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 114 жит.

ОЛЕКСИНЕЦЬ СТАРИЙ, с., Крем'янецький повіт, Олексинецька вол., 43 км. від Крем'янця, на півден. зах. повіту, недалеко від границі з Галичиною. За переписом 19 ст. було там 176 домів і 1,325 жителів, мурована цер-

ква на місці старої, дерев'яної, рим-кат. каплиця, початкова школа від 1815 р., волость і 3 млини. Оселя ця була колись містечком і в 1463 р. належала до кн. Солтана Василевича Збараського, разом зі селом і замком в Ридомлі (Архів Сангушків ч. 1, стор. 55 і 81). Пізніше разом із селом Ридомлем, перейшло до кн. Беати Солимирецької, а від 17 ст. належало до кн. Чарторийських. В 17-18 ст. збудовано там костел і палац (Волинь... сер. 2, Т. Стецький стор. 192, Львів, 1871 р.). Від Чарторийських О. Ст. перейшов до ген. Жищевського, до якого належало, в кінці 18 і на початку 19 ст., 2,820 дес. орної землі і 1,680 дес. лісу. Звертає на себе увагу гарний ампіровий палац (перероблений зі старого). В місцевій церкві переховувалася (пізніше забрана до бібліотеки волинської Духовної семінарії), відома своєю історичною і культурною цінністю, „Острозька Біблія” з 1581 р. зі вписами з 1754 р. За переписом 1911 р. в с. Ол. було — 1,506 жителів, волость, міщанська управа, двокласова школа, фельдшерський пункт, акушерка, горілчана державна крамниця і щомісячні ярмарки. До великої зем. власности О. належало до Фелікса Мітковського 8,379 дес. При р. Горині замчисько. В урочищі „Бабочин” 2 кургани, знахідки кладів монет 17-18 ст. (Записки О.Ц. 1931-1938).

ОЛЕКСИНЕЦЬ, містечко, Крем'янецький пов., Олексинецька вол., продовження О. Старого. Колись це село називалося Андріїв. В 1870 р. було там 178 домів і 650 жителів, 5 крамниць, 12 ремісників, церква дерев'яна з 1846 р. — на місці старої з 17 ст., синагога, дім молитви, торги і ярмарки. В кінці 19 ст. було там 209 домів і 1,321 жителів, церква з 1846 р. Колись село належало до кн. Вишневецьких, пізніше перейшло до Чарторийських і від імені кн. Олександра отримало назву Олексинець. До 1935 р. був там палац ампіровий в руїнах. Село згадується в 1583 р., яке належало тоді до кн. Андрія Вишневецького, який платив з О. від 11 дим. і 7 город (Архів Сангушків ч. 1, стор. 55 і 81). За переписом 1911 р. в О. було 1,500 жителів, земська амбулаторія, 5 крамниць і горілчана крамниця. Терен самого містечка був оточений земляним валом, який тепер майже розкопано.

ОЛЕКСИНЕЦЬ, оселя, Рівенський пов., Вирська вол., — 5 домів і 20 жителів.

ОЛЕКСІВКА, с., Володимирський пов., Грибовецька вол., колись с. Бискупичі або Епископичі. З приводу народження в родині царя Миколая II, його сина Олексія, село названо Олексіївкою (в 1913 р.). Пізніше знову повернуло до старої назви Бискупичі або Епископичі Руські. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 380 жителів, мурована церква з 18 ст.

ОЛЕСЬК, с., Володимирський пов., 43 км. від Володимира, Олеська вол. В кінці 19 ст. було там 223 дом. і 1,359 жителів, дерев'яна церква з кінця 19 ст., на місці старої з 16 ст., волосне управління, початкова школа. За переписом 1911 р. в селі О. було 1,952 жителів, волость, лікар, 2 крамниці, 1 горілчана крамниця. До великої зем. власности належало там 433 дес. На ґрунтах села було колись перстенева, кругле городище, оточене потрійним валом і ровами, тепер розорано зовсім (О. Цинкаловський. Матеріяли до прадів Волині і Полісся Волинського, Варшава, 1961 р., стор. 188).

ОЛЕСХІВЦІ, с., Крем'янецький пов., Заруденська вол., 35 км. від Крем'янця, при джерелах р. Гнізни. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 492 жителів. Село колись належало до Колодинського ключа маєтків. Останньо — власність гр. Грохольського (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 291). За переписом 1911 р. в с. О. було 586 жителів, цегельня і фабрика черепиці.

ОЛЕСХОВИЧІ, кол., Луцький пов., Тростянецька волость, 32 км. від Луцька, при р. Коноплянці. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 159 жителів. Село згадується в 1570 р., коли воно належало до с. Бутиня кн. Андрія Масальського, а в 1577 р. до Степана Харлинського, який платив з О. від 6 дим.

ОЛЕСХА, с., Рівенський пов., Клеванська вол., 28 км. від Рівного, над р. Стублею, недалеко від залізниці Рівне-Ковель. В кінці 19 ст. було там 24 домів і 227 жителів. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до клеванського замку кн. Чарторийського, який платив від О. за 5 дим. і 3 город.

ОЛІЙНИКИ, с., Старокостянтиновський пов., Колківська вол., 48 км. від м. Ст. Костянтинова, при притоці р. Полкви. В кінці 19 ст. було там 141 домів і 776 жителів, дерев'яна церква з 1786 р. — на місці бувшої тут старої, церк.-прих. школа. Колись село входило в склад ос-

трозької ординації і в 1755 р., разом зі с. Оліївцями, подаровано Соцещанському.

ОЛИЗАРІВКА, робітнича жидівська колонія, Рафалівська вол., 109 км. від м. Луцька, на пів. від дороги з Рафалівки до Володимирця. В кінці 19 ст. було там 44 домів і 496 жителів та два жидівські доми молитви.

ОЛИЗАРІВ, с., Володимирський пов. Село це церковне, положене на півд. схід від Горохова. Серед місцевого населення відоме під назвою Роківка, 65 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 44 домів і 302 жителів, дерев'яна церква з 16-17 ст. Згадується це село в 1545 р. в ревізії луцького замку, коли воно належало до Івана Олизаровського, який забезпечував 3 городні луцького замку. В 1570 р. зі села Олизарова платять земляни: Лев Лосятинський від 4 дим., Олехно Олизаровський від 6 дим. і 4 город., Корнель Ляцький від 3 дим. і Матвій Лошицький від 1 дим. і 2 город. В 1577 р. пані Катерина платить від 2 дим., Олехно Олизарович від 3 дим. і 1 город. і Прокіп Березовський від 2 дим., 1 город. В 1583 р. Федір Олизарович платив від 4 дим. і Прокіп Березовський від 2 дим., 1 город., 2 пустовщин і 4 дим. в заставі. (Пам'ятники Київ. Археол. Ком., том 4, част. 2, стор. 77, 87, 112; Архів ЮЗР., част. 2, том 1, стор. 5).

ОЛЬХІВ або **ВІЛЬХІВ**, кол., Луцький пов., Чаруківська вол., 43 км. від м. Луцька — 32 домів і 195 жителів.

ОЛЬХАНІВКА, дві кол., О. Стара і Нова, Луцький пов., Рожищанська вол., 22 км. від Луцька, 20 домів і 153 жителів.

ОЛИБІВ, с., Дубенський пов., Варковицька вол., 20 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 48 домів і 279 жителів. Село при малому потоці. За переписом 1911 р. було там 430 жителів, гуральня (18,999 відер річ. прод.).

ОЛИКА, містечко, Дубенський пов., Олицька вол., 43 км. від Дубна, при усті річки Миловички до Путилівки, при старому тракті з Луцька до Надгориння, біля 7 км. до залізничної станції і шоси Ковель-Рівне. В кінці 19 ст. було там 180 домів і 4,822 жителів, 4 церкви — дерев'яна Троїцька з 1886 р. на місці старої, невідомо коли побудованої, церква на могилках з 1784 р., мурована, на місці ще старшої з 16-17 ст., церк.-прих. школа від 1878 р., рим-кат. костел і каплиця та Стрітенська з 1784 р., церква Воздвиженська з 1848 р. — дерев'яна, покрита гонтами,

великий і гарний палац Радзивилів, міський ратуш, де колись містився магістрат (Архів цього ратуша згорів під час пожежу містечка в 1870 р.). До кінця 19 ст. в м-ку О. відбувалися великі кінські торги, а також великий скуп збіжжя. Олика є дуже старою оселею і згадку про неї під назвою Олика, Оличі маємо в Іпатіївському літописі під 1149 роком, коли то під час міжкняжих заворушень кн. Київський Із'яслав Мстиславович звернувся за поміччю до свого стрия В'ячеслава і знайшов собі союзників в польському королі Болеславі. Власне тоді союзні війська затрималися під Чемерином коло Олики — „Поїдоше полки своїми від Лучеська і сташа у Чемерина на Оличі”.

Другою старою згадкою про Олику є грамота великого кн. Льва Свидригайла з 1433 р., коли то він надав Олику своєму прихильнику Ленькові Зарубичеві. В 16 ст. Олика, якийсь час, належала до кн. Чарторийських, а пізніше перейшла до литовського княжого роду Радзивилів. До цього, як свідчать документи, О. належала до волинського роду Кішок (від слова Кіт, Кішка). Одна з цього роду вийшла заміж за Радзивила. В роді Радзивилів, спорідненого з литовськими і руськими князями, а також з західноєвропейськими можновладцями, було не мало визначних осіб. Були серед них і люди поступових переконань. Радзивил Шидловський був кальвіністом і на його бажання була видрукована в 1563 р., в Бересті над Бугом (Брест), Біблія в польській мові (тоді вільно було друкувати тільки в латинській мові). Серед Радзивилів були тоді також прихильники утворення самостійної литовської держави і відірвання від Польщі. В 1545 р., під час ревізії луцького замку, Олика належала до Миколая Радзивила, земського маршала волинської землі, який був зобов'язаний утримувати 3 городні луцького замку. В 1570 р. О. належала до лінії Радзивилів віленських і в 1577 р. платили вони з О. від 117 дим. на волоках, 21 ринкових домів, 47 вуличних домів, 95 вуличних убогих хат, 63 город.; з передмістя — за 128 домів, 112 город., 49 перекупів і комірників, 3 комір. вбогих і 1 комірн., 3 козаків люзних, 16 ремісників. На Ірпені під замком — 6 город., чопового платили 60 флоринів. В 1583 р. кн. Станислав Радзивил вносив від 20 домів ринкових, 29 дом. вуличних, 213 дом. підміських, 17 ремісників, 24

пекарів, 18 просолів, 4 дударів, 36 комір., 4 вальних коліс і 1 попа та 119 ланів. Разом 388 флоринів і 27 грошів.

В 1648 р., під час визвольної боротьби українського народу проти своєї і польської магнатерії, Олика, а в тому і сильно уфортифікований олицький замок, були часто штурмовані козаками і повстанцями, особливо завзяті бої відбувалися там з козацькими відділами полковника Колодки в 1648 р. і Донця в 1651 р.

Від часів воєн Богдана Хмельницького О. починає хилитися до упадку, а власник цієї резиденції перестає там проживати. Містечко, яке отримало Магдебурзьке право і розвинулось в 16 і на початках 17 ст. також починає підупадати і фігурує в документах як місто до 1701 р. Залишився в О. лише замок, оточений оборонними ровами і валами, який мав квадратну форму з бастіонами на рогах (т. зв. рондлями), а до середини замку провадив зводовий міст. Замок цей заложено в 1564 р. і було там 202 гармати і 6,000 ядер різної форми і ваги. До року 1793 в замку був завше гарнізон і озброєння.

В 1813 р., по смерті кн. Домініка, вигасла лінія олицьких ординатів і О. перейшла до іншої лінії того ж року. В 1870 р. в О. було 413 домів і 1,073 жителів, 2 церкви, костел, синагога, 5 домів молитви, гарбарня, 5 оліярень (12,300 руб. річ. прод.), фабрика клею і 4 ярмарки річно. Центр. О. злучений з трьома передмістями: Турчином, Залісовчем і Міловицею, крім того в документах згадується передмістя „Завороття”. За переписом 1911 р. в містечку О. було: 5,920 жителів, міщанська управа, пошта і телеграф, поштова земська станція, акцизний надзір, земський шпиталь, жидівський шпиталь, аптека, аптечний склад, 35 крамниць, 2 горілчані державні крамниці, кредитове товариство, склад лісових товарів, бровар і щомісячні ярмарки.

До великої зем. власности належало до Фердинанда Радзивила в О. 5,482 дес. До кінця 19 ст. в О. заховалися свої регіональні прислів'я: „Олика на лика”, „Деражня (село) багата на горщики, а Олика на діди”.

Література: Опис м. Олики. Тигоднік Ілюстровани з 1860 р., № 62. Про олицькі школи „Дзеннік Добročиньсьці”, рік 3, ст. 818. Сендульський. Волинські Епархіальні Відомості 1878 і Перегоровський: Волинския Ведомості, 1868 р. Словник Історично-географічний... під

гаслом „О”, Архів ЮЗР., Архів Сангушків; Пам'ятники Київ. Археолог. Ком.

За містечком в напрямку с. Покащева було 8 курганів, 3 з них звуться Турчинками. В м-ку замок Радзивилів з 1564 р., в місцевій церкві переховувався стародавній хрест митрополита Феоктиста. Недалеко ставу знайдено в 1878 р. скарб з 16 ст. В палаці Радзивилів переховувалась бібліотека і архів з 15-17 ст. і галерія портретів і образів відомих, місцевих і західноєвропейських художників.

ОЛИН, хутір, Володимирський пов., Порицька вол., — 10 домів і 39 жителів.

ОЛЕШВ або **ГОЛИШВ**, **ГОЛИШЕВА**, Олешів Острівок, с., Луцький пов. Село над р. Полонкою. Колись це с. належало до луцького замку, а пізніше до рим-кат. луцьких єпископів. За люстрацією 1628-1629 рр., село (мале сільце) Г. належало до м. Луцька разом з млином, який був в аренді луцького старости Героніма Харлецького (Яблонівський О. Люстрація Королівщини; Пам'ятники Київ. Археол. Ком., ч. 4, том 2, стор. 169; Архві ЮЗР., ч. 1, том 1, стор. 207, 215).

ОЛИШВ, с., Рівенський пов. (в документах Голишів або Галешів). Село над р. Стублею, на південь від м-ка Клевані. Село це, в половині 15 ст., було надане, разом з іншими селами, кн. Льву Свидригайлові і Михайлові Чарторийському (дивись Клевань). (Пам'ятники Київ. Аршеол. Ком. том 4, ч. 2, стор. 126; Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 134).

ОЛТУШ, с. над озером Олтуш в Рудській пущі, оточене непрохідними болотами Полісся.

ОЛУЧА, річка Рівенського пов., Седлищанської вол.

ОЛШАНИ або **ВІЛЬШАНИ**, с. і фільварок, Луцький пов., Торчинська вол., 12 км. від Луцька. В кінці 19 ст. в селі О. було 20 дом. і 131 жителів, на фільварку 2 доми і 31 жителів. Село згадується в 1570 р., коли воно належало до Андрія Бабицького при Бабині. В 1577 р. Василь Бабицький платив від 4 дим., 20 город., 3 підсуд., 2 город., 3 коречних коліс, а в 1583 р. від 5 дим., 8 город., 2 вальних коліс і 1 боярина. В 1820-1826 р. село це належало до відомого на Волині городника Міклера (Т. Стецький. Волинь, том 1, стор. 190 і 193; Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 347-349).

ОЛЬШАНИЦЯ, с., Крем'янецький пов., Ямпільська волость, 47 км. від Крем'янця, при р. Горині. В кінці 19 ст. було там 112 домів і 649 жителів, дерев'яна церква з 1718 р. на місці ще старшої, церк.-прих. школа. Село згадується в 1442 р., коли воно належало до крем'янецького старости, Дениса Мокосієвича (Археологіч. Зборн. Вил. Ком., том 1, док. 19). Ольшаницю тоді отримав, разом з 18 селами, в заміну за місто Крем'янець. В 1583 р. з О. вносить Василь Козаревський за 2 дим., 2 вальних коліс, 1 ступи. В 1665 р. село належало до Христини Сенютової (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 79).

ОЛЬШАНКА або **ВІЛЬШАНКА**, річка, Ковельський пов., ліва притока р. Стобихови або Стобихівки, яка впадає до р. Стоходу, перепливаючи коло с. Карасина (Архів Ю.З.Р., ч. 6, том 1, стор. 505).

ОЛЬШАНИЦЯ або **ОЛЬШАНКА**, **ВІЛЬШАНКА**, с., Ковельський пов., Ст.-Костянтинівська вол., 19 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 187 жителів, колись село належало до ковельського староства. В 1628 р. платили з нього оренди 58 флоринів і 15 грошів річно.

ОЛЬШАНКА або **ВІЛЬШАНКА**, кол., Володимирський пов., Вербська вол., — 7 домів і 39 жителів.

ОМЕЛЬНО, с., Луцький пов., Колківська вол., 41 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 138 домів і 768 жителів, дерев'яна церква з кінця 19 ст., на місці бувшої там старої з 16-17 ст., паровий млин, початкова школа. Згадка про село О. з 1570 і 1583 р., коли воно належало до Івана і Андрія Кошків, разом з Журавичами. Пізніше село належало до церкви (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 296, 297). За переписом 1911 р. в с. О. було 1,042 жителів, гуральня (13,213 відер річ. прод.), цегельня (38,000 руб. річно), млин паровий (64,000 пуд. річ. прод.). До великої зем. власности в 1911 р. належало там 1,056 дес. В кінці 19 ст. на землях села було 6 курганів.

ОМЕЛЬНО або **ОМЕЛЬНА**, с., Рівенський пов., Дідковицька вол., 10 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 1,001 жителів, дерев'яна Покровська церква з 16 ст. і рим-кат. каплиця. Історична згадка про село О., як село Омелин з 1545 р., в описі луцького замку, коли то одна з городень замку належала до Гурка Омелянського з Омельна (Пам'ятники, том 4, від стор. 2-81, 86, 105). Крім того згадка в 1570 р., коли то Альбрехт Ласький за-

гарбує це село так, що селяни цих сіл, забравши худобу і коні, втікли з села Омелька (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 75-77). В 1545 р. Гурко Омелянський забезпечував 3 городні на луцькому замку, а в 1570 р. Гурки-Омелянські, Іван і Федір платили кожен від 22 дим. В 1583 р. з частини О. вносить Федір Гурко від 15 дим., 5 город., $\frac{1}{2}$ вального колеса і $\frac{1}{2}$ попа. В тому ж часі з О. платить від 20 дим., 4 город., 1 комір., $\frac{1}{2}$ попа Валентин Вкринський (Пам'ятники, ч. 4, стор. 2, 28, 86, 105, додаток 282).

ОМЕЛЬНО, слобода, Рівенський пов., Вирська вол.

ОМЕЛЯНКА Мидська, слобода, Рівенський пов., Стидинська вол., 76 км. від м. Рівного — 90 домів і 230 жителів.

ОМЕЛЬНИК, с. і фільв., Луцький пов., Полонська воєводство, 5 км. від Луцька. Село О. — 64 домів і 414 жителів, фільварок, 2 дом. і 16 жителів, церква від 16 ст. В 1545 р. село О. належало до Петра Сімашки і Михайлової Сімашкової. В 1570 р. від О. платять Федорова Бокієва, а в 1577 р. від 4 дим., 8 город. В 1583 р. платив Іван Бокій від 8 домів, 6 город., 4 город., 1 дорічного колеса і 1 попа.

ОМЕЛЯННИК, с., Луцький пов. Мале сільце між м. Луцьком і Заборолом, при старому тракті, висадженому старими липами. Належало колись до Чарнецьких (Архів ЮЗР., ч. 3, том 1, стор. 111, 124; Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 3, ч. 2, стор. 174 і 175 і том 4, ч. 2, стор. 76 і 87). За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 175 дес.

ОМИЛЬНЯ, кол., Звягельський пов., — 13 дом. і 83 жителів.

ОМИТ або **ОМИТО**, озеро, Пінський повіт, постало з виліву р. Струмень, 4 км. на північ від озера Небля і злучується з ним відногою. Довжина біля 2 км., ширина 1 км. Озеро це було і є дуже рибне, оточене майже недоступними, зарослими берегами і тільки від півдня має твердий берег, на якому положене село Омит.

ОМИТ, село, Пінський пов., над озером Омит, колись належало до Королівщини, а також до пінських греко-кат. єпископів. Селяни займалися рибальством, плисарством і полюванням. Місцевість ця дуже низька, заболочена і відлюдна.

ОНИШКІВЦІ, с., Дубенський пов., Вербська вол., 50 км. від Дубна, при малій річці, на тракті до с. Рудня Почайвська і залізничної станції. В кінці 19 ст. було там 47 домів і 301 жителів, дерев'яна церква з 1881 р., на місці старої з 1620 р. В кінці 18 ст. належало до Антонія Рогозинського, а по 1863 р. до Рахманова. За переписом 1911 р., до великої зем. власности в О. належало 233 дес.

ОНИШКІВЦІ, с., Заславський пов., Гринівська вол., 33 км. від Заслава, при допливі р. Гомори або Хомори. В кінці 19 ст. було там 146 домів і 865 жителів, мурована церква з 1832 р., на місці бувшої тут старшої, водяний млин, церк.-прих. школа. На полях села було колись 5 курганів і знайдено вістря бронзового спису.

ОНИШКІВЦІ, с., Крем'янецький пов., Шумська вол., 35 км. від Крем'янця, над р. Вілією. В кінці 19 ст. було там 70 домів і 494 жителів, дерев'яна церква з 1794 р. Село О. згадується в 1545 р. як власність кн. Івана Масальського-Мунчі, а також в тому часі в ревізії крем'янецького замку згадується городня того князя (Пам'ятники, том 4, від 2 стор. до 202, 209). В 1583 р. з с. О. платив вже Григорій Дениско Матвійвський від 14 дим. і 2 комір. (Пам'ятники, том 4, від 2 стор. до 202, 209). Село О. належало колись до кн. Острозьких. В 1713 р. село, разом з церквою, згадується в скарзі землянки Єлени Одинцівни Клітинської на Ходаковського (Архів ЮЗР., ч. 4, том 1, стор. 372).

При дорозі до села О., на горбі, велике перстенева городище, яке складається з кількох концентричних валів, дуже тепер розораних. Припадково знайдено там кераміку і вироби з заліза та кости, дозволяють віднести це городище до 8-9 ст. В околиці села в напрямі с. Тудорова було понад 40 курганів (О. Цинкаловський. Матеріяли до працезюв Волині... Варшава 1961 р.; Пам'ятники Київ. Арх. Ком., част. 4, том 2, стор. 202, 209; Архів ЮЗР., ч. 4, том 1, стор. 372). З теренів Онишковиць походить скарб римських монет з часів Трояна (О. Цинкаловський. Матеріяли до працезюв).

ОПАЦКІВЦІ, с., Звягельський пов., Кустовецька вол., 85 км. від Звягеля. Село над р. Деревичкою, при тракті з Любара до Лабуня. В кінці 19 ст. було там 201 дом. і 1,293 жителів, мурована церква з 1790 р., церк.-прих. школа. В 1911 р. в О. було 1,744 жителів, паровий млин

(20,000 пуд. річ. перем.), кооператива. До великої зем. власности належало 452 дес.

ОНУФРИНЩИНА або **ВЕЛЕСОВЩИНА**, уроч. при м. Володимирі. Є то острів, який знаходиться на багнах річки Луга, донедавна острів був вкритий лісом. Серед володимирчан старожилів, ще на початку 20 ст., кружляли перекази про монастир Онуфрія, який був на острові, а як подала гр. Домбровська і Гилецька, на різдв'яні свята у Володимирі співали коляду, в якій були слова: Три Велеси Богу поклонились... При вирубуванні лісу і випадкових земляних роботах, викопували в північній стороні острова цеглу і вугіль, перепалені кістки і фрагменти кераміки (?). Доступ до острова був утруднений, з огляду на оточуючу його трясовину.

ОПАЛИН, м-ко, Володимирський пов., Любомельська вол. (на північ. захід від Любомля, над р. Бугом). В 1810 р. в м. О. було 138 домів і 866 жителів, переважно жидів, римо-кат. костел, дім молитви (жидівський), млин, 6 крамниць, 7 ремісників і 2 ярмарки річно. Колись оселя належала до Любомельської вол., а в 13 ст. до Волинсько-Галицьких князів. В другій половині 14 ст. загарбана польським королем Казимиром і творила цілість з т. зв. „Ратенським клином”, аж до с. Ветли над Прип'яттю.

В 1638 р. місцевість цю перетворив в місто Б. Опалінський і назвав його від свого прізвища Опаліном, призначаючи два ярмарки річно — на Войтеха і Дмитра. В 1687 р. польський король затвердив для Опалина Магдебурське право і дав дозвіл місцевим міщанам будувати заїзdnі доми, броварні, солодовні, корчми, заложити аптеку, а також займатися ремеслом. Міщани могли позиватись до старшого жида, а за старими звичаями до старостинського суду.

В 1770 р. Опалин орендував Францішек Потоцький за оплатою 1,491 злотих польських. На початку 20 ст. в О. було 213 домів і 1,554 жителів, церква, костел, синагога, млин. В 1911 р. м-ко О. підупадає і за переписом того ж року було там 861 жителів, міщанська управа, однокласова школа, шпиталь, лікар, 7 крамниць, 1 горілчана державна крамниця і 5 ярмарків річно. На захід від містечка Опалина, між селами Головном, а Старою Гутою, бере початок р. Прип'ять.

ОЛАРИСИ, с., Крем'янецький пов., Радзівілівська волость, 40 км. від Крем'янця, над р. Ланівкою. Колись с. О. належало до Луцького пов. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. ч. 4, том 2, стор. 78, 85, 106). В кінці 19 ст. було там 117 домів і 785 жителів, дерев'яна церква з 1705 р. Село О. згадується в 1545 р., в часі ревізії крем'янецького замку, як маєток Олександра Коритенського, який був зобов'язаний утримувати на замку 1 городню. За переписом 1911 р. до великої зем. власности кн. Урусових належало в О. 2,902 дес. (по повстанні 1863 р.).

ОПАНАСІВЩИНА або **ПАНАСІВЩИНА**, Острозький пов., недалеко с. Бугриня (Архів ЮЗР., ч. 3, т. 1, стор. 484).

ОПТІВ, хут., Луцький пов., Більськовольська вол., 14 домів і 90 жителів, недалеко села Вілька Галуз. До великої зем. власности належало там 506 дес.

ОРАНИ або **ОРАНИ**, с., Володимирський пов., Хотячівська вол., 9 км. від Володимира, при річці Студиниці — притоці р. Бугу. В кінці 19 ст. було там 22 домів і 229 жителів, дерев'яна церква на місці старої (з 16 ст.), водяний млин. Оселя ця дуже стара і згадується в 1545 р., коли вона належала до Семена, Павла, Андрія і Мацька Оранських, які зобов'язані були забезпечувати 1 городню володимирського і 1 луцького замків. В 1570 р. частиною О. володіли Юхно, Григорій і Павло Оранські, а в 1577 р. з частини Орانی платив Матвій Вольський, Григорова Оранська і Семен Рязанович. Тоді власне згадується там „церква і піп”.

ОРВЯНИЦЯ, с., Рівенський пов., Дубровицька вол., 130 км. від м. Рівного, над р. Горинню, недалеко від залізниці, при тракті зі Степані до Дубровиці. В кінці 19 ст. було там 138 дом. і 726 жителів.

ОРДИНЦІ, с., Ст.-Костянтиновський пов., Колківська вол., 49 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 121 дом. і 742 жителів, дерев'яна церква з 1831 р. на місці старої, церк.-прих. школа. Колись село О. належало до кн. Острозьких і в 1593 р. було знищене татарами. В 1753 р. за Кольбушівською угодою перейшло до кн. Януша Любомирського, а в 1773 р. до Я. Кашуба, Петриковського і інших. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в с. О. належало 593 дес. (пом. Шумовський).

ОРЕЛИ, с., Звягельський пов., Киянецька вол. В кінці 19 ст. було там 225 жителів, 739 дес. селянської землі

і 399 дес. фільварочної землі. На полях, в кінці 19 ст., було кілька курганів і в уроч. „Церковисько” 2 кургани. При розкопуванні одного з них знайдено миски з цини англійської роботи з буквами ІХ.

Село О. належало до звягельського ключа Любомирських, а по повстанні 1831 року перейшло до Уварових, Лапинських і Вольських.

ОРЖІВ, с., Рівенський пов., Клеванська вол., 20 км. від Рівного, над р. Усте. В кінці 19 ст. було там 183 дом. і 1,059 жителів, церква дерев'яна з 1770 р., великий тартак англійської спілки (Орлович. Пшеводнік по Волині). Село згадується в 1577 р., коли воно належало до Більова кн. Януша Чарторийського, який платив від 8 дим., 5 город., 4 город., а в 1583 р. княгиня Чарторийська платила з О. від 26 дим., 5 город, 4 город. За переписом з 1911 р. в О. було 1,578 жителів, шпиталь при тартаку, тартак (370,622 руб. річної прод.), 4 крамниці, шинок, водяний млин. Знайдено там половину бронзового енкалпіону (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.).

ОРИХОВЕ або **ОРИХОВО**, озеро, Пінський пов. Є це мале багнисте озеро серед величезних лісових мочарів в околиці між селами Кухче і Воля Річицька. Займає біля 4 га. обширу (малодоступне).

ОРИХІВ СТАРИЙ, с., Володимирський пов., Мелецька вол., на границі Волині і Полісся, над озером тої ж назви. Колись було це боярське село, від якого в 1564 р. платили Сосновські. Пізніше цим селом і озером володів манастир (?).

ОРИХІВ, хут., Ковельський пов., Лешківська волость. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 202 жителів.

ОРИХІВКА, с., Заславський пов., Бутовецька вол., 43 км. від Заслава, при р. Ікопаті і ставі. В кінці 19 ст. було там 120 домів і 694 жителів, дерев'яна церква.

ОРИШНИК, хутір (або Орішни), Володимирський повіт, Порицька волость. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 223 жителів.

ОРИШКІВЦІ, с., Крем'янецький пов., Білозірецька вол., 48 км. від Крем'янця, над р. Буглівкою, на півд. схід від м. Лановець. В кінці 19 ст. було там 102 домів і 574 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли і ким побудована, водяний млин, місцевість степова. Село згадується в 1565 р. як маєток Гнівошів Єловицьких з приводу боротьби

населення околичних сіл з кн. Вишневецькими (Архів ЮЗР, ч. 6, том 1, стор. 413). В 1583 р. від села О. платив Сава Єловецький за 7 дим., 2 город. В 1618-19 рр. село це під назвою Оришківці належало до „Анни з Тулин, княжни Олександрової” зі Збаража Порицької (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 413, там же ч. 6, том 1, стор. 52, 54). За переписом 1911 р. в О. було 606 жителів, водяний млин (20,650 пуд. річ. перем.), кредитове товариство. До великої зем. власности належало там 126 дес.

ОРЛІВКА або **ОРЛІВКА**, с., Рівенський пов., Березенська вол., 76 км. від Рівного. В кінці 19 ст. в селі було 60 домів і 463 жителів і на хуторі 2 доми і 11 жителів. Село О. положене 2 км. від р. Случі.

Остріг — замок з XIV ст. в Центрі Богоявленська Церква (зб. Ц.)

ОРЛИНЦІ, с., Заславський пов., Антонинська вол., 43 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 128 домів і 851 жителів.

ОРЛЯ або **УРЛЯ**, **ВІРЛЯ**, с., Крем'янецький пов., Почаївська вол. Село над притокою Ікви. На ставі, на острові руїни замку з 16 ст. За місцевим переказом там знаходилася стародавня ікона М.Б., яка пізніше була перенесена до Почаївської Лаври.

ОСА, с., Ковельський пов., Турийська вол., 32 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 141 жителів, дерев'яна церква з 1772 р. Колись село було церковне (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, додаток стор. 18). Село згадується в 1577 р., коли воно належало до м. Несухойже кн. Романа Сангушки, який платив з О. від 4 дим. В 1582 р. нале-

жало воно до Турийської волості і було там 3 дим., 4 город. (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 18).

ОСОВА, річка, Ковельський пов., пропливає під с. Волошки (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 573, 574).

ОСЕРБИ, с., Володимирський пов., Олеська вол., 37 км. від міста Володимира. В кінці 19 ст. було там 31 дом. і 171 жителів.

ОСЕКРІВ, с., Володимирський пов., Новодвірська волость, 32 км. від Володимира. В документах під назвою Секрів, Осекрово (Пам'ятники Київ. Арх. Ком., ч. 4, том 2, стор. 113 і там же ч. 4, том 1, стор. 347). В кінці 19 ст. було там 36 дом. і 229 жителів, дерев'яна церква. В 1577 р. село належало до Мануїла Болобина Осекрівського, який платив від нього за 3 дим. і 6 город., а в 1583 р. від 5 дим., 4 город і 1 комірника. Ще перед тим, в 1498 р., великий литовський князь Олександр відновив землянину Ваську і Івашкові Гринковичам Болобинам привілей на село Осекрів.

ОСЕРЕДОК, кол., Володимирський пов., Вербська волость, — 20 домів і 133 жителів.

ОСІВКА, оселя, Рівенський пов., Стидинська вол. — 14 домів і 109 жителів.

ОСИРА, річка, Звягельський пов. — ліва притока Случі, яка випливає з-під села Волоб'ївка.

ОСМИГОВИЧІ, с., Володимирський пов., Новодвірська вол., 45 км. від Володимира, при початках р. Стоходу. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 786 жителів, дерев'яна церква вже існувала перед 1583 р. і кілька разів відбудовувалася, початкова школа, водяний млин. Село згадується в 1545 р., під час ревізії володимирського замку, коли воно належало до Тихонової і Михайла Коринських, які утримували 3 городні луцького замку. В 1570 р. село О. належало до Андрія Романовського, а в 1583 р. до кн. Юрія Збаражського, який платив від О. з 11 дим., 12 город., 1 попа. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Зайцева належало 454 дес.

ОСМИЛОВИЧІ, с., Володимирський пов., Грибовецька вол., 23 км. від Володимира. Село при великому джерелі. В кінці 19 ст. було там 32 домів і 222 жителів. Село згадується в 1583 р., коли воно було в заставі у Богуша Луковецького, який з Осмилович і Лішні (старий) — в документах „Лішні” — платив від 22 димів. В самому

селі, недалеко від могилок було два кургани, які тут називали „Турицями”.

ОСІВ або **ОСОВА**, с., Луцький пов., Володимирецька вол., над р. Осівкою, притокою Горині, 20 км. від містечка Володимирця. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 212 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли і ким побудована. Колись село Осівка було відоме своїми бобровими гонами. До великої зем. власности Вишневецьких належало там 1,455 дес. (І. Крашевський. Спомини).

ОСНИКИ, с., Крем'янецький пов., Святецька вол., 52 км. від м. Крем'янця, над р. Жердею притокою р. Горині. Згадується як село новопостале. В кінці 19 ст. в селі О. було 77 дом. і 426 жителів, дерев'яна церква з 1754 р. (в церковному архіві до 1900 р. заховалося багато стародруків), водяний млин. Згадка про село О. з 1545 р., як видно з ревізії, належало до замку. Було тоді в О. 14 родин, які „на свободі” (Пам'ятники, том 4, від стор. 2 до 222). В 1570 р. Мартин Харницький платив з О. від 17 дим., 2 город., а в 1583 р. від 26 дим., 17 город., 7 комірників, 1 ремісника, 2 дорічних коліс і 1 ступи. В 1628 р. село О. належало до крем'янецького замку разом зі ставом і млином в селі Вороновп'ях і податок рівнявся 148 флоринів і 22 гроші. В 1726 р. О. належало до Войтеха Пленси, в 19 ст. до Ольшевських (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 340). В 1911 р. до великої зем. власности належало в О. 330 дес.

ОСНИЦЯ ВЕЛИКА і Мала сс., Луцький пов., Колківська вол. Села ці над р. Стиром. В селі Осниці Великій, в кінці 19 ст., було 77 дом. і 584 жителів, в Осниці Малій — 60 домів і 323 жителів. Дерев'яна церква існувала там ще перед 1583 р. В 1577 р. належала до кн. Михайла Чарторийського, який платив від неї з 3 дим., а в 1583 р. від 8 дим. і 2 город.

ОСНИЦЬК, с. і фільв., Рівенський пов., Вирська вол., 163 км. від м. Рівного, при болоті Гало, або Голе, на південь від м. Томашгорода. В кінці 19 ст. було там 58 дом. і 400 жителів, водяний млин. На фільварку 3 дом. і 17 жителів. Село тепер зветься Осецьк (в кінці 19 ст.). На полях села кілька курганів.

ОСОВА, с., Звягельський пов., Сербівська вол., при р. Спиринці, притоці річки Случі. В 19 ст. було там 66

жителів і 392 дес. селянської землі. Село належало до курчицького ключа Кучинських і гр. Менцінських.

ОСОВА, ос., Звягельський пов., Желобенська вол.

ОСОВА, с., Звягельський пов., Емельчинська волость. В кінці 19 ст. було там 17 домів і 205 жителів.

ОСОВА, с., Звягельський пов., Миропільська вол., 50 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 266 жителів.

ОСОВА, оселя, Рівенський пов., Стиденська волость. В кінці 19 ст. було там 83 домів і 893 жителів.

ОСОВЕЦЬ, с., Ковельський пов., недалеко від м-ка Турійська (Пам'ятники кн. Андрія Курбського. Київ. Арх. Ком.).

ОСОВСЬКІ БУДКИ, оселя, Луцький пов., Осовська вол. — 9 дом. і 65 жителів.

ОСОВСЬКІ БУДКИ або **БУДИ**, с., Ковельський пов., Турійська вол., 35 км. від Ковля — 37 дом. і 285 жителів.

ОСНИЦЯ, річка, Рівенський пов., — ліва притока р. Горині, впадає до неї в околицях села Дерезно. В давніх часах річка ця славилася далеко своїми бобровими жеремами так, як притоки Горині, річки Золя і Вонячка.

ОСТ, оселя, Рівенський пов., Степанівська вол., 104 км. від м. Рівного — 19 домів і 169 жителів.

ОСТАШІВКА, с., Острозький пов., Гущанська вол., 45 км. від м. Острога. Був то присілок села Сапожина, яке належало до В. Єловицьких (16-17 ст.). На початку 20 ст. було там 32 дом. і 218 жителів.

ОСТІВЩИНА, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., 41 км. від м. Володимира — 21 дом. і 142 жит.

ОСТІВКИ, с., Володимирський пов., Гущанська вол., 100 км. від Володимира — 56 домів і 350 жителів.

ОСТРА ГОРА, гора, Крем'янецький пов. Самітна гора на тереновому порозі Крем'янецької височини. На шпилі гори заховався камінний щит. На піскових узбіччях цієї гори знайдено кремінні знаряддя, нуклеуси і півфабрикати з епохи молодшого палеоліту (культура ориніяцька). Нижче на західньому узбіччі розорана і розмигта оселя т. зв. „висоцької культури” — кераміка, печі і залізний шляк з димарок (О. Цникаловський. Записки. Крем'янецьчина 1937-1938 р.).

ОСТРІВ, село і урочище, Луцький пов., Колківська вол., 35 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там — в селі

40 домів і 188 жителів, в урочищі 3 доми і 11 жителів. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до князів Максима і Онуфрія Сокольських, які платили з О. від 5 дим., 3 город., а в 1583 р. побір вносив Марко Сокольський (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 296-298). До великої зем. власности належало в О. 574 дес.

ОСТРІВ, хутір, Луцький пов., Осовська волость.

ОСТРІВ, кол., Луцький пов., Чаруківська вол., 35 км. від міста Луцька — 30 домів і 168 жителів.

ОСТРІВ або **ОСТРІВОК**, с., Луцький пов., на захід від м. Рожище (Архів ЮЗР., ч. 1, том 1, стор. 207, 214, 215).

ОСТРІВ, село, Пінський пов., при долині р. Стиру. В 19 ст. було там 28 дворів повнонадільних, 117 жителів, 1,692 дес. селянської землі, дерев'яна церква з 1720 р. Багато заболочених лугів. Колись належало до Яроцьких і Дубинецьких.

ОСТРІВ, уроч., Дубенський пов., недалеко від с. Жорнищ (Архів ЮЗР., ч. 6, т. 2, стор. 129).

ОСТРІВ, село, Дубенський пов. (в документах фігурує під назвою „Новий Острів”). Село положене над р. Пляшевою (Архів ЮЗР., ч. 6, т. 1, стор. 568, 569). Згадується с. О. в 1564 р. як маєток кн. Любецького (Опис Акт. Книги Київ. Центр. Архіву, № 2036, стор. 8, поз. 25). В 1650 р., під назвою містечка Ново-Острова, згадується це село, як маєток княгині Катерини Четвертинської (Архів ч. 6, т. 1, стор. 569, а також в багатьох інших документах 16 і 17 ст.). В 1870 р. було там 56 дворів і 445 жителів, церква дерев'яна — архистратига Михаїла — з 1650 р. На острові, серед боліт р. Пляшевої, могилки, на яких поховано козаків, що згинули під час битви під Берестечком. На початку 20 ст. почали там будувати церкву-пам'ятник, де в підземеллях зложено, викопані в різних місцях побоевища, козацькі кістки. Ця церква пам'ятник, з огляду на вибух Першої світової війни, не була закінчена і тепер можемо оглядати тільки її вівтарну частину. Крім цієї церкви є тут друга, дерев'яна, в якій, одного разу під час літургії, був гетьман Богдан Хмельницький. Недалеко тієї церкви — корпус невеликого монастиря, куди з цілої Волині почали збирати старі ікони, образи, старі друковані і рукописні книжки і документи. Майже все це пропало під час війни. Був для цього пам'яткового

місця відлитий найбільший дзвін на Волині, якого вивезли у східні губернії.

ОСТРІВ, село, Дубенський пов., 2 км. від села Добротинь, над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 43 дворів і 358 жителів, дерев'яна церква з 1799 р. — Михайлівська, покрита гонтами. Село згадується в 1545 р. в описі луцького замку, коли то йде мова про городню Матвія Зинковича з Остріва (Пам'ятники, том 4, стор. 2 до 76). Крім того в 1569 р., в універсалі короля Жигимонта Августа (Архів ч. 2, т. 1, стор. 7). В 1624 р. згадується О. як маєток Івана Коратинського (Арх. ЮЗР., ч. 6, т. 1, стор. 447).

ОСТРІВ, село, Дубенський пов., 1 км. від Княгинина, при притоці р. Горині і ставі, 24 км. від Дубна. Село належало до княгининського замку. Околиця багата в пам'ятники з часів неоліту. Згадується в 1577 р. і в 1563 р. як маєток Вишневецьких.

ОСТРИНІВ, село, Дубенський пов., Млинівська вол., 26 км. від Дубна, при р. Ікві. В кінці 19 ст. було там 33 домів і 346 жителів, дерев'яна церква на могилках з 1799 р., перед нею була стара з перед 1583 р. Село згадується в 1545 р., коли воно належало до Матвія Зинковича, який платив побір в 1570 р. В 1583 р. з Острова платив Василь Бальбас Ростоцький від 10 дим., 8 город., 10 город., 2 боярів і 1 попа. В 1624 р. село належало до Івана Коритинського, а в 19 ст. до Міончинських. Село розparcelьовано між галицькими селянами, додаючи їм луги над р. Іквою.

ОСТРІВ, село, Дубенський пов., Теслугівська вол., 49 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 100 домів і 616 жителів, дерев'яна церква з 1650 р. На фільварку — 1 дім і 11 жителів. Село згадується в 1564 р., коли то воно належало до кн. Богуша Любецького, а в 1568 р. до Михайла Дзялинського — від нього перейшло в 1650 р. до Катерини Чарторийської.

ОСТРІВ, хутір, Дубенський пов., Вербська волость.

ОСТРІВ, колонія, Володимирський пов., Киселинська вол., — 5 дом. і 40 жителів.

ОСТРІВ ВОЛОСОВСЬКИЙ або **ВОСЦИХОВСЬКИЙ**, Володимирський пов., Новодвірська вол. (дві колонії одинакової назви), — 20 дом. і 188 жителів (дивись острів Велесовщина під м. Володимиром).

ОСТРІВОК, село, Ковельський пов., 64 км. від Ковля, Хотішівська вол. — 26 домів і 159 жителів.

ОСТРІВОК, село, тепер передмістя Володимира, від північної сторони. Колись село О. було положене за багнами, через які пізніше насипано греблю, на якій постала вулиця, яка провадить до залізничного двірця. В 1583 р. О. належало до Олександрової Загоровської, яка платила з О. від 3 дим. На острові, серед мочарів, був колись оборонний замочок Загоровських, а пізніше садиба поміщика. На горбку, серед мочарів, була церква. В 1912 р. знайдено там камінну труну, а в ній кістяк молодої особи з довгим волоссям і стрічкою. На південний схід від села, при дорозі до Володимира, відкрито старі жидівські могили з 16 ст. На кам'яних плитах написи, які вказують на те, що ці могилки можна віднести до 15-16 ст. За переписом 19 ст. в О. було 63 домів і 348 жителів, цегельня. На полях села кілька курганів і часті знахідки пам'яток з часів неоліту (кераміка, знаряддя, землянки. — О. Цинкаловський. Записки. Володимирщина).

ОСТРІВСЬК, село, Пінський пов., Камінь-Коширська вол. Село над великим озером Острів'я. В 19 ст. було там 9 господарств і 45 жителів, місцевість дуже низинна, заболочена, багато лугів. Серед селян розвинуте рибальство і плисацтво. Село на схід від р. Веселухи.

ОСТРІВЦІ, село, Луцький пов., Володимирська вол., 104 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 240 жителів, дерев'яна церква (?).

ОСТРІВЦІ, село, Рівенський пов., Дубровицька вол., 148 км. від Рівного і 6 км. від Дубровиці. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 133 жителів. Село було положене в лісах, в низинній околиці.

ОСТРОВ'Я або **ОСТРОВАТЕ**, озеро, Пінський повіт, недалеко від р. Веселухи, 2 км. довге і 1 км. широке, посередині має острів. Північний і східний береги — багністі і малодоступні, а від західної і південної сторони тверді і піскуваті. Над озером був колись фільварок „Острівок”. В околицях озера Лука, Цілковицьке і Заруддя.

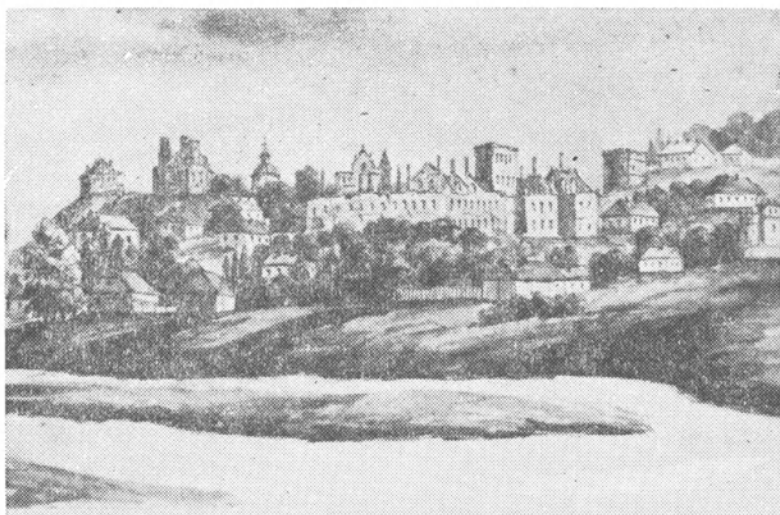
ОСТРИЦІ, село, Пінський пов., при границі з Кобринським повітом — 40 жителів, 312 дес. селянської землі, місцевість типово поліська.

ОСТРОВИ, село, Луцький пов., Колківська вол., (дивись с. Острів того ж повіту).

ОСТРІГ або **ОСТРОГ** (так, як поріг, порогу), місто над рікою Горинню, при устьях річок Вілії, Гнилого Рову і Збитенки, положене на тереновому порозі подільської височини, 293 метрів над рівнем моря, на ґрунтах переважно лесових. Археологічні дослідження і випадкові знахідки, як в самому О., так і в його околицях, потверджують заселення цих теренів ще в добу неоліту. Там відкрито численні оселі, робітні кремінного знаряддя, знахідки з бронзового періоду, раннього залізного періоду, а також римських часів і мандрівки народів. Промовляють за тим численні кургани, як при самому місті Острозі, так і на землях сіл Хорова, Гремячої, Гульчі, Мильська, Новосілок, Розважу, Тайкурів та інших. Самі назви таких осель, як Кургани, Могильці, Дуліби свідчать про архаїчність колонізації цього краю. В багатьох музеях України, Росії і Польщі з околиць О. переховується багато пам'яток минулих, передісторичних культур. Серед таких пам'яток переважають знаряддя з кременя і каменя, бронзи, заліза, а також кераміка, зброя і монети. Одною з найбільш імпонуючих і рідкісних знахідок з околиць м. Острога безперечно є скарб з села Хонякова, який складається зі срібних, позолочених посудин і інших предметів східного типу, які датуються на часи мандрівки народів (5-6 ст.). (О. Цинкаловський. Матеріали до працезюв Волині... Варшава, 1961 р.). Самі фізіографічні умови терену від найдавніших часів сприяли закладанню там осель, а пізніше городів. Топоніміка близьких до О. урочищ свідчить про стару слов'янську колонізацію цих теренів. З них згадаймо тільки деякі, положені в долинах річок Вілії, Гнилого Рову і Горині: Черепки, Маковище, Восковище, Ведмежа гора, Хвоцанський брід, Монастирок і багато інших.

Коли засновано там старий укріплений город невідомо, однак сама назва Остріг, яка згадується в наших літописах в 1100 р., промовляє за тим вже в 11 ст. ця укріплена оборонна оселя (городище) вже тоді вийшла зі своєї первісної ступені городища і уявляла старе городище і місто, яке осіло навколо нього, оточене частоколом, який в нашій середньовічній архітектурі прийнято називати „острогом”. Під цією назвою літопис згадує наш Остріг в 1100 році, коли то, по з'їзді наших князів у Вятичеві, О. було залишено князю Давиду Ігоревичу, якого

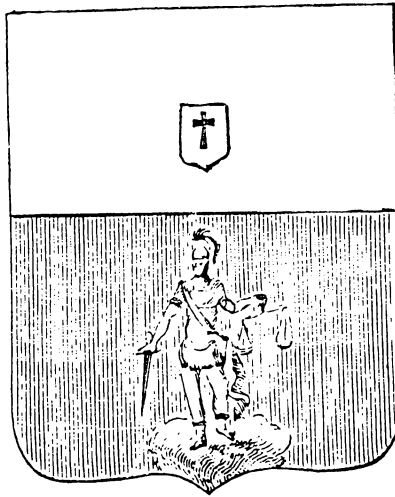

Історичні пам'ятки культурного Острога (мал. 19 ст.) (ц)

судили тоді за осліплення кн. Василька Теробовельського. Не довго просидів тут кн. Давид Ігоревич, бо кн. Із'яслав відібрав від нього Остріг, залишаючи йому тільки город Дорогобуж над р. Горинню, де Давид Ігоревич скоро помер і правдоподібно був там похований. Від цього часу про О. не маємо в старих джерелах ніяких згадок, можемо однак припускати, що від 12 ст. належав О. до Волинського Князівства, а пізніше увійшов в склад Волинсько-Галицької держави. Можемо припускати, що ще перед 14 ст. О. міг належати до Турово-Пінських князів, які були протопластами лінії князів Острозьких.

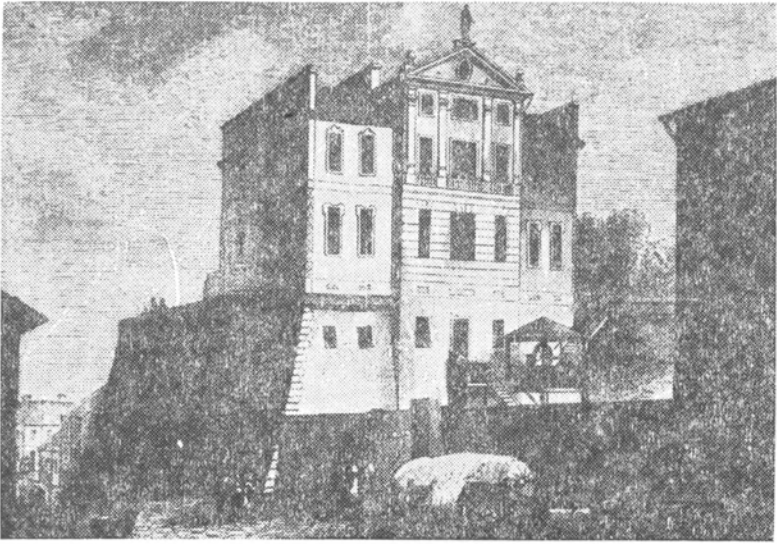
Першим, вповні відомим князем на Острозі був князь Данило Острозький, син кн. Дмитра. Про князя Данила Острозького згадується в 14 ст., в часі, коли польський король Казимир, який по смерті луцького князя і короля Юрія II Львовича займав Галичину, а також мав замір зайняти Волинь, кн. Данило Острозький разом з боярином перемишлянським Дідьком (або Дітком) Дмитром стримали збройно похід Казимира. По цьому, Данило признав над собою владу литовського короля Любарта Гедиминовича, який одружився з донькою волинського князя Юрія Бушею. В 1386 р. кн. Данило Острозький помер, залишаючи трьох синів: Федора, Олексія і Андрія. З них визначнішим був кн. Федір Данилович, про якого згаду-

ється в літописі під 1386 роком, коли то поширив він свою владу на сусідні від Острога городи: Корець, Хлоп'ятин, Іванин, Хрестове, Красне і Крупу. По смерті князя луцького Любарта, О. був відданий князю Льву Свидригайлу Ольгертовичу, який по кн. Витольді обняв на Волині владу. Спираючись на відданих йому князів-волинян, боярства і духовенства запровадив Свидригайло у своєму правлінні парламентарний спосіб керування державою, спираючись на свою приборну Раду. У всіх документах кн. Льва Свидригайла, крім його підпису і печаток фігурують підписи князів і луцького єпископа — членів Ради, при чому часто згадується: „а при тому були свідки, вірна наша рада”. Рада ця складалася з луцького владики Єфрема, визначних волинських і польських князів і землян, канцлера, підканцлерів, маршала, ключника, багатьох членів ради. Князь Федір Острозький був відданим прихильником Льва Свидригайла Ольгертовича, до того, що в тяжкій для Свидригайла хвилі, коли польські і литовські війська, схопивши його, посадили до крем'янецького замку в 1408 р., князь Федір, зміцнивши свої сили волохами і татарами, здобув замок і визволив Льва Свидригайла. Однак боротьба між Польщею і Волинню не вгавала і в 1432 р. поляки зайняли столицю Волині — Луцьк. Кн. Федір не тільки відбирає Луцьк, але з успіхом боронить від польської інвазії Поділля, опановуючи замки в Смотричі і Скалі, і нищить головну опору їх в Брацлаві, таким чином посуваючи границі Волинського Князівства далеко на південь і південний схід. Польський історик Длугош, признаючи військові успіхи кн. Федора О., його розум і відвагу, називає його у своїй хроніці — „мужем зі усіх литовських полководців Русі і Литви, найвідважнішим, який користувався великим авторитетом”. Провівши свої молоді літа в неустаючих походах і війнах, в яких брав особисто участь у завзятих боях і будучи багатократно пораненим в 1441 р., отримавши звання намісника старої столиці Волині — Володимира, постригається ченцем до Києво-Печерського монастиря, де доживає до глибокої старости і там вмирає. Залишив він двох синів — Василя і Данила Федоровичів О. Перший з них, відомий в історії під прізвищем Красного, був також прихильником кн. Льва Свидригайла і, як і його бать-

Герб м. Овруча: Вгорі ГВЗ, в долині на червоному полі Архангел Михаїл на хмарах з мечем у правій руці, а в лівій вага. Герб надав кор. Владислав IV у 1641 р.

ко, спільно боронив свій край. По смерті Свидригайла в 1452 р. був він найсильнішим князем на Волині, а разом з тим прихильником Великого Князівства Литовського. Збудував він в Острозі великий окольний замок, стіни якого оточували ціле місто, на старій замковій горі спорудив церкву Богородиці, а в місті Василевську. Помер він в 1450 р. і був похований в збудованому соборі, а пізніше тіло його перенесено до Києво-Печерської Лаври. Перед смертю поділив він свої величезні маєтності між двома своїми синами — Юрієм, який отримав м. Заслав з прилеглими містечками і селами і Іваном, який залишився в Острозі і отримав надгоринські терени, міста, замки і села. Таким чином рід кн. Острозьких поділився на дві галузі: князів Острозьких на Острозі і князів Збаражських, яких очолював кн. Юрій. Кн. Іван Василевич Острозький відзначився своїми успішними війнами з неустанним і грізним для Волині ворогом — татарами, задаючи їм тяжких страт, що дуже підірвало їх сили. Зміцнив він ще більше Остріг та інші оборонні замки на границі зі степом, а також побудував на передмісті О. велику, оборонну церкву і монастир в Межиріччі. Помер він у мо-

Замок — резиденція кн. Острозьких у Варшаві. В 19 ст. там був музичний інститут (тогочасний малюнок) (ц)

лодому віці, не здійснивши своїх оборонних плянів проти татарів, залишаючи синів Костянтина і Михайла (останній помер в молодості). Відзначаючись великим військовим хистом вже у 1497 р. був він гетьманом Великого Кн. Литовського. Продовжував він на Волині працю свого батька, зміцнював і модернізував Остріг і його окольний замок гарматами і іншою вогнепальною зброєю.

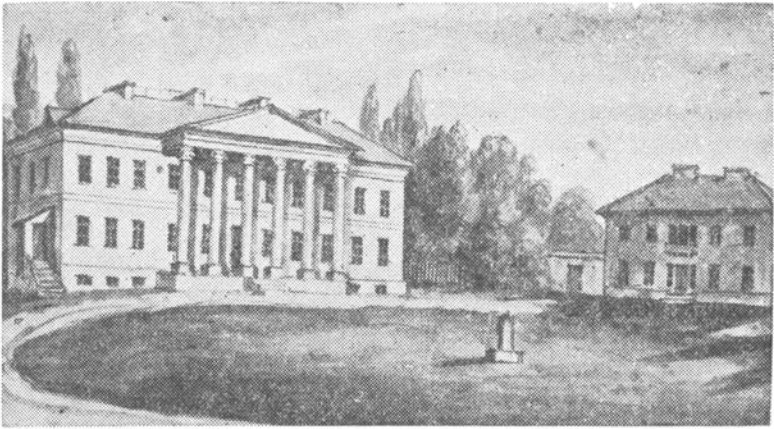
Князь цей увійшов до історії під високопохвальною і шляхетною назвою — Сципіона або Ганібала литовського за одержані перемоги над московським військом під Оршею в 1512 р., а також розгромом сильних татарських військ під проводом Менглі-Тирея, коли то розгромив, повертаючись через Волинь, татарів, а самого Менглі-Тирея, разом з трьома синами і 20,000 татарських вояків, захопив до неволі. Завдяки цій перемозі звільнив він около 40,000 бранців з Волині і Галичини, яких татарське військо гнало до ясиру. Полонених татарів, під с. Лопушною к. Вишнівця, привів він до Острога і частину їх осадив на його передмісті там, де „Татарська вулиця”.

На окрему увагу заслуговують щасливі походи цього князя на Крим. Слава про нього розходилася по цілій

Європі, а литовська столиця — Вильно і польська — Краків тріумфально вітали його під час в'їзду до їх городів, виголошуючи на його честь тріумфальні вірші-діферамби. Отримав він почесні і титули від польського короля, а місто його, Остріг, в 1528 р. дістало Магдебурзьке право. Князь Костянтин Іванович залишився однак найбільш вірним і відданим своєму народові, тримався своєї віри і звичаїв. Побудував він у Вильні дві муровані церкви і особливо піклувався Києво-Печерською Лаврою, добродієм якої був до смерті. Поховано його в підземеллях великої Лаврської церкви у 1533 р. Його ренесансовий пам'ятник уявляв собою одну з перлин цього стилю на наших землях. По смерті кн. Костянтина Івановича, Остріг з величезними маєтками, перейшов до старшого його сина Іллі, на той час старости брацлавського і винницького, а молодший син помершого князя Костянтина, залишився при своїй матері в м. Турові, над р. Прип'яттю. Тут він під опікою матері зростав і вчився, щоб пізніше стати найбільшою прикрасою роду кн. Острозьких.

Його старший брат Ілля Острозький оженився в 1539 р. з полькою — Беатою Костелецькою, нешлюбною дочкою польського короля Жигимонта, який правдоподібно вплинув в тому напрямку на кн. Іллю Острозького. Таким чином до староруського і православного княжого роду Острозьких уперше увійшла особа польського походження і до того католичка. Від цього шлюбного зв'язку народилася у них дочка-одиначка Ельжбета або Гальшка, яка стає найбагатшою панною на Русі, Польщі і в Литві (А. Пшездзецкі: „Ягелльонкі Польске” в 16 ст., том 5, стор. 52).

По смерті кн. Іллі в 1542 р. спадщину по ньому отримав його молодший брат з Турова, кн. Костянтин Костянтинович. Отримав він цю спадщину по батькові і старшому братові Іллі — 620 сіл, 100 містечок, 25 городів, величезні простори незаселених, переважно степових земель, замків, кінських стаднин і величезні грошові капітали, а також титули маршала Волинської Землі, Володимирського Старости і Київського Воеводи. Відзначаючись великим і бистрим розумом і відвагою, успішно він боронив свою батьківщину від неустанних татарських нападів, відносячи над ними великі перемоги під Синявою, Дубном, Острогом. За прикладом своїх предків К.К. три-

Палац в Острожці (мал. 19 ст.) (ц)

мався своєї нації, віри, мови і звичаїв, впроваджуючи однак все, що було на той час прогресивним в західній Європі. Тому не легко було йому підписати акт Люблинської Унії в 1569 р., згідно з якою Волинь прилучено до Корони і ще важче, по довгих дискусіях, а навіть погрози в його сторону вжити війська, з великим трудом і тяжким передчуттям згодився він на церковну унію в Бересті в 1596 р.

Сам зі своїм близьким оточенням залишився при своїй вірі, підтримуючи щиро усіх тих, хто словом або чином, навіть зі зброєю в руках, боронив самобутності народу і його „благочестія” і культури. Остріг за його часів був не тільки сильною мілітарною фортецею, але і культурною столицею усього українського народу.

До Острога з усіх сторін України, а також з Греції, з'їжджалися всі ті, кому лежало на душі щастя українського народу. Проживали там Северин Наливайко, провідник селянських повстань 1594-96 рр., брат його Дем'ян Наливайко, український церковний діяч, який був членом гуртка викладачів Острозької школи і опікун Острозької друкарні, гетьман українського козацтва — Петро Конашевич-Сагайдачний, що вчився в Острозькій школі, відомий пізніше своїми успішними походами на Туреччину і Крим, грецький вчений Кирил Лукаріс та багато інших визначних людей того часу. Великою заслугою кн. Костянтина Костянтиновича Острозького було заложення і утримування, майже на свій кошт, першої в Східній Ев-

ропі вищої школи, т. зв. „Триязичної Академії”, де викладали в українській, староруській, грецькій і латинській мовах. Професорами були тут учені такої міри, як: Герасим Смотрицький, Лука — Митрополит Білгородський (серб), Кирил Лукаріс — ректор академії (грек), Никифор (грек), Павло Палеурус (чех, соціянин), Дем'ян Наливайко, Зизаній Тустановський, Ян Лятош (поляк, математик), Каспер Ціхоцький (поляк, вихователь) та інші. Крім академії відкрито в Острозі школу для дітей і друкарню. Школи для дітей відкрито також в Дермані і Володимирі. З острозької друкарні, яка була під опікою і доглядом Є. Смотрицького і, де працювали Іван Федорович і Мстиславець, вийшла друком в 1581 р. перша слов'янська Біблія і інші книги як богослужбового, так і політичного характеру. Вийшло з цієї друкарні 20 книжок з багатьох галузів, як релігійного, так і громадсько-культурного напрямку. В 1608 р. помер кн. Костянтин Костянтинович Острозький і поховано його в замковій церкві в Острозі.

Князь Костянтин Костянтинович Острозький залишив трьох синів — Івана, Олександра і Костянтина, з котрих останній помер в 1595 р. Спадщину по кн. Костянтині К. поділили між собою Олександр і Іван, який перший з кн. Острозьких прийняв католицтво і нове ім'я Януша (Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 4, стор. 1-106). По смерті бездітного кн. Івана (Януша), в 1620 р., рід кн. Острозьких вигасає. Величезні земельні маєтки — городи, замки і села, а в тому і Остріг, по лінії кн. Олександра перейшли до кн. Любомирських, а від них до Ходкевичів, після смерти Алоїзи (з Ходкевичів) Остріг, як ординація з маєтками, перейшов до кн. Заславських, а від них до кн. Сангушків. Нові господарі Острога, ревні католики, збудували в центрі міста єзуїтський монастир і при ньому колегію, яка мала на цілі виховувати молоде покоління місцевої, православної, української шляхти в дусі католицизму і ворожого відношення до свого народу. Цьому єзуїтському монастиреві і колегії не судилось однак довго проіснувати. В 1648 р., під час загального повстання на Україні, війська гетьмана Богдана Хмельницького здобули місто Остріг і спалили недавно вибудований монастир і колегію. Так скінчилася бурхлива історія цього міста, бо Остріг ніколи вже не осягнув своєї славної історії

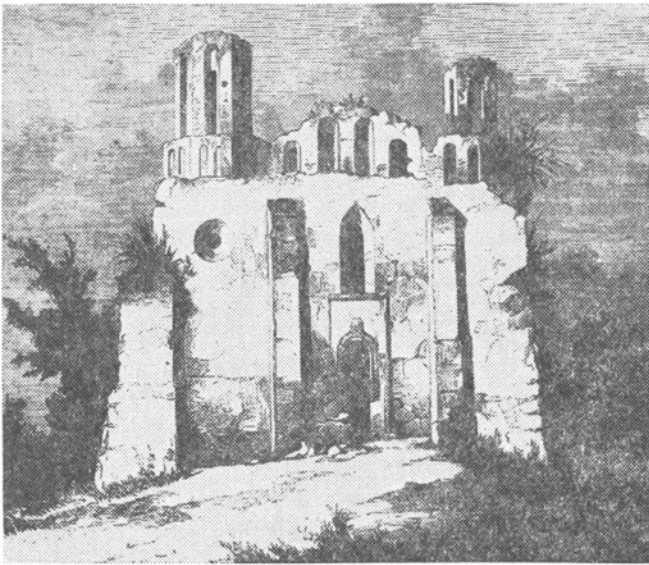

Лицева сторінка Острозької Біблії, Остріг, 1580-81.
Перша друкована Біблія на Сході Європи.

15-16 ст. В 1766 р., на підставі постанови сенату Польщі, всі ординації перейшли до держави. Доходи з них йшли на утримання преорства — старшини рим-кат. орденів і 6 командорств мальтанського ордену, даючи їм на утримання величезну суму — 300,000 пол. злотих. Найбільшого свого розквіту місто досягнуло в 16 ст. З огляду на відсутність люстрації і інших документів з цього періоду, які так яскраво представляють розвиток і занепад таких волинських міст як: Володимир, Луцьк, Крем'янець, м. Остріг, як приватна власність кн. Острозьких, не має таких документальних даних. Однак, судячи з інших джерел, місто це було розлегле і людне, а його населення складалося з багатьох тисяч міщан, ремісників, купців, людних монастирів, війська, слуг, вчителів шкіл і академії. Постійно проживало у місті біля 2,000 шляхти і боярів, які мали там свої доми і палаци. Через місто, ще з найдавніших часів проходили сухопутні торговельні шляхи з заходу на схід і відомий в римських часах водяний шлях з півдня р. Горинню аж до Прип'яті, в околиці Турова і Пінська. Видно, що часті ярмарки і щоденні торги відбувалися на Зарванецькій вулиці, про що свідчить старе волинське прислів'я „Гамір і натовп, як на Зарванецькій вулиці”. В 1793 р. Остріг перейшов до царської Росії, як повітове (уездне) місто Волинської губернії. В 1808 р. відомий польський політичний і культурний діяч Фадей Чацький, отримав дозвіл від царського уряду на відкриття в Острозі двоклясової шляхетської школи, яку по 1831 р. переорганізовано в чотириклясове „уездное училище”, а в 1868 р. додано до нього ще дві класи. В 1821 р. велика пожежа знищила значну частину міста, коли згоріло багато домів, крамниць, складів і церква, яких колись в О. було дев'ять: три церкви з 15 ст., 4 з 16 ст. і 2 з 17 ст.

З пам'яткових, старих будівель Острога, як старі укріплення з 13-14 ст., до наших часів не заховалося й сліду. Були вони дерев'яні і не перетривали навіть до 15 ст. До нашого часу з 15 ст. перетривала лише будівля Богоявленської церкви, Мурована Вежа, Кругла Вежа і Нова Вежа з 16 ст. З огляду на зріст міста виникла потреба поширення старих укріплень, які залишилися тільки частинно — Татарська і Луцька вежі. В 17 ст. місто ще більше розрослося і, як виявляють останні дослідження проф.

Церква готицького стилю Острозького замку перед реставрацією в 19 ст. (ц)

Г. Логвина, складалися вони з рову, валу і дерев'яних рубаних стін, з чого залишилися тільки вали і рови. Замок також був обмурований стінами і вежами, як і палати князів Острозьких і кам'яний колодязь. Всі ці архітектурні об'єкти були зв'язані в одну оборонну систему.

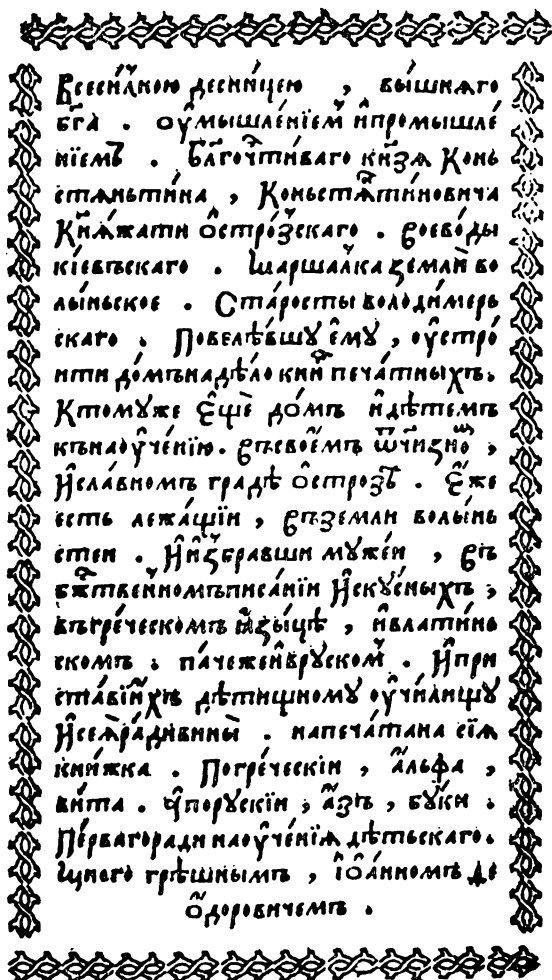
Надзвичайно цікавим в Острозі є стиль церкви Богоявлення, яка є зразком еkleктичної будівлі того часу і заховала традиційні риси церкви з 11-13 ст., але позначився на ній переможний готицький вплив того часу, особливо у вікнах, полталах, на камінних рамах вікон, впливи того ж готицького стилю позначилися і на т. зв. „Мурованому Будинку”. Вежі острозького замку збудовані з вапняного і піщого каменів, також заховали архаїчний стиль старої Русі, однак впливи ренесансу виразно позначилися на високих аттіках і глухих аркадах, що так часто виступають на інших замках Правобережної України (Г. Логвин. Замок в Острозі. Пам'ятники архітектури 15-16 ст., Київ, 1959 р.). З археологічних пам'яток в околиці міста Острога, по дорозі до міста Дубна, до кінця 19 ст., було 2 кургани, до села Білашова 1 курган і недалеко від т. зв. „Нового міста” 20 курганів. Як у самому місті, так і в його пригородах знайдено було кілька

монетних скарбів 16-17 ст. За переписом 1911 р. в Острозі було 17,560 жителів, з них майже 4,390 українців, 1,727 поляків і 10,419 жидів, незначна кількість протестантів та магометанів. Населення Острозького повіту (без міста) в тому ж 1911 р. рівнялося 186,470 жителів, з яких українців (православних) було 157,600, поляків (католиків) 13,026, жидів 10,334. Магометан-татарів, оселених тут князями Острозькими, залишилось лише 319 осіб.

В місті Острозі за переписом 1911 р. було: Повітова земська управа, земський лікар, земський агроном, ветлікар, пошта і телеграф, поліція, жандармерія, повітова скарбниця (казначейство), державний ретифікаційний склад, управитель острозькими удільними маєтками, мировий суд (З'їзд мирових судів), два мирові слідчі, нотарі, в'язниця, дивізіон артилерії, піший Рильський полк, міський староста, міщанська управа, шкільний інспектор, мужеська гімназія, жіноча школа граф. Блудової, 2-клясова міська школа, одноклясова приходська школа, початкова одноклясова школа, жидівська одноклясова школа Талмуд-Тора, земський шпиталь, жидівський шпиталь, лікарня Кирило-Мефодіївського Братства і притулок, жидівський дім для старців і для дітей-сиріт, Острозьке Кирило-Мефодіївське Братство, комітет Червоного Хреста, т-во допомоги бідним ученикам гімназії, товариство допомоги бідним горожанам, острозьке пожежне т-во, громадський клуб, 4 акушерки, 5 аптечних складів, 2 аптеки, 216 крамниць, державна горілчана крамниця, гуральня (173,484 відер 40% горілки річ.), 13 лікарів, 4 дентистів, 1 ветлікар, 7 гостинниць, 1 кіно, 10 книгарень, 2 кредитові товариства, 5 складів дерева, водяний млин, бровар, 5 приватних, судових оборонців, кооператива, фабрика свічок, 2 друкарні, 11 ресторанів, 3 фотографі, фабрика черепиці, фабрика екіпажів (повозів) і 24 ярмарки річно.

ЛІТЕРАТУРА: Е. Руліковський: Князьове на Острогу Острожци, Краків, 1880; Левіцкі К.: Ксьонжента Острожци в службе Жечипосполітей, 1938, Рувне, „Рочнік Волинські; Максимович: „Письма о князях Острожських к. гр. А. Блудовой”; Густинський літопис 1343 р.; А. Хойнацький: „Патерик Волинсько-Печерський, 1888 р. М. ст. 98-99; Архівум кс. Сангушкун-Любартовичув, том I, стор. 6-7 і стор. 29; Архів Ю.З.Р., ч. 1, том I, стор. 203 і 319; А. Ра-

фальський „Свято-Троїцький храм бувший в Острозі на Волині”. Вол. Епар. Вед. за 1883 р. № 23 і 24, стор. 669, 681 і 696-707; П. Шумовський: Остріг. Історичний нарис. Накл. Инст. Дослідів Волині, 1964 р.; Е. Ліковські: „Унія Бжеска 1569 р., Варшава, Гебетнер і Вольф, 1907 р.; П. Батюшков: „Волинь історич. судьби Ю-Зап. Края”, С-Петербург, 1888 р.; Г. Н. Логвин: Замок в Острозі, Держ. Вид. Віів, 1955 р.; В. Антонович: Розкопки в стране деревлян; Т. Стецький: Волинь, Львів, 1864 р.

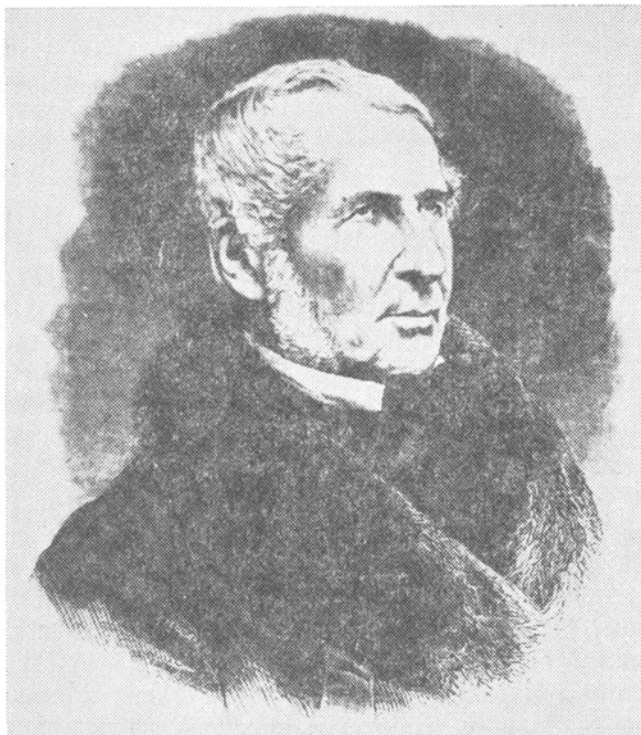
Друкарський первісток Волині — передмова
 до Читанки, Остріг, 1580 р.

ОСТРИКІВЦІ або **ОСТРИКОВИЦІ**, с., Ст.-Костянтинівський пов., Решківська вол., 11 км. від м. Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 134 жителів. Колись О. були боярським селом (бояр Кузминських), яке тягнулось до красилівського замку. В 1583 р. село О. належало до волості кн. Костянтина Острозького, який платив з нього від 2 дим., 8 городників.

ОСТРОЖЕЦЬ, містечко, Дубенський пов., Млинівська вол., 37 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 104 домів і 1,361 жителів, дерев'яна церква з 1752 р., а перед нею була з 16 ст., церк.-прих. школа, 2 млини, цегельня. Оселя ця згадується на початку 15 ст. як власність кн. Дмитра Головні, яку потверджує в 1446 р. за кн. Іваном, волинський князь Лев Свидригайло. Від цієї місцевості потомки князя Івана Головні прибрали прізвище Головнів Острожецьких. В 1528 р. О. отримав Магдебурзьке право. За переписом луцького замку в 1545 р. кн. Острожецький (не мішати їх з кн. Острозькими) був зобов'язаний забезпечувати дві городні луцького замку. В 1570 р. кн. Головня Острожецький з Острожецької волости платив від 195 дим., 5 реміс., 5 комірників, 15 город., 3 боярів путних, 11 горілчаних котлів. В 1583 р. тільки з самого О. платив він від 12 дим., 12 ринкових домів, 16 вуличних домів, 16 домів на півланках, 1 кушніра, 13 дим., 8 город., 4 ком., 3 вальних коліс, 4 боярів, 1 попа (з того довідуємося, що вже в 16 ст. була там церква). В 1583 р. кн. Андрій Федорович Головня записує О. з іншими оселями своїй жінці Настазії Іловицькій, яка передає усе це майно другому своєму чоловікові Миколі Сімашкові, який у 1602 р. продав О. (Архів Ю.З.Р., Численні згадки з 16 ст.) Іванові Кашовському (землянину волинському) (Пам'ятники, том 4, від 2 стор. до 79, 105). В 1563 р. є згадка про поранення в О. жида Юска Аграновича, а в 1566 р. про напад і грабунок у нього грошей і речей (Опис актів книги Київ. Центр. Архіву, № 2037, стор. 25). В 18 ст. О. належав до земель Олізарів. За переписом 1911 р. в О. було 1,537 жит., однокласова школа, фабрика цигаркового паперу (річ. оборот. 175,230 руб.), кредитове товариство, земська випозичальня сільсько-господарських машин, міщанська управа, 6 крамниць, горілчана державна крамниця і 4 ярмарки річно. До острожеського ключа маєтків А. Ледуховського в 1911 р. належало

там 7,045 дес. В містечку залишилося чотирикутне городище, зайняте фільварком. Недалеко від містечка друге городище, оточене ровом, валом около 300 метрів в обводі. Біля містечка було 4 кургани. Знахідки — кремінне знаряддя, а на городищі — клад монет.(?)

ОСТРОПІЛЬ, містечко, Звягельський пов., Остропільська вол., 15 км. від м. Ст. Костянтинова, над р. Случчю, на південь від Звягеля, в степовій частині повіту. В 1871 р. було там 741 дом. і 2,411 жителів, 2 церкви, мурований костел з 1838 р., на місці, де був старий, з 1776 р., 2 доми молитви — жидівські, 48 крамниць, 41 ремісників, палац з городом і парком, 2 водяні млини над р. Случчю. Колись містечко належало до князів Острозьких і тоді було спустошене татарами — в роках 1593 і 1669. Утерпіло під час козацько-польських воєн 1595 і 1648 рр. Відбулася там велика битва козаків і повстанців з поляками в 1648 р. На чолі козацько-повстанських відділів стояв полковник

Тимко Падура (1801-1871) — поет, вихованець
Крем'янецького ліцею, писав латинкою.

Кривонос, а польських Станислав Лаянцкоронський. За постановами Кольбушівської угоди з 1753 р. О. перейшов до Любомирських, а від них до Беньовських і Швейковських. До остропільського ключа належало 4,250 дес. — фільварки в: Старомійську, Сербинівці, Левківцях, Калиновцях і Рідкодубах. За переписом 1911 р. в О. було: 4,572 жителів, волость, міщанська управа, пошта і телеграф, земська поштова станція, земський лікар, 2-клясова школа, одноклясова школа, 2 акушерки, аптека, 4 аптечні склади 32 крамниці, бібліотека, горілчана державна крамниця, 2 лікарів (приватних), 1 дентист, 1 книгарня, скуп коней, склад лісових товарів, медоситня, 3 водяні млини над р. Случчю (1. 400,000 пуд. річ. перемолю, 2. 300,000 пуд. річ. перемолю, 3. 150,000 пуд. річ. перем.), склад сільсько-господарських машин, ресторан і 24 ярмарки річно. До великої зем. власности належало в О. в 1911 р. 2,942 десятин.

В частині містечка „Сербанівки”, над р. Случчю було кругле городище. Друге городище було при усті р. Білки до Случі, в урочищі Замчище. Недалеко від містечка О., над р. Случчю, було два городища в урочищі Кобила, тут знаходили кераміку і пряслиці(?). На південний захід від О. — 2 кургани (майже розорані).

ОХЛОПІВ, село, Володимирський пов., Підберезька вол., 58 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 105 домів і 1,057 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Село згадується в 1545 р., під час ревізії луцького замку, коли воно належало до землян волинських Охлоповських, які забезпечували дві городні луцького замку. В 1570 р. Василіса Дахно, Борис і Яким платили з села Охлопова за цілість (Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 4, ч. 2, стор. 88, 91, 117; Архів ЮЗР., ч. 2, том 1, стор. 5, 7, ч. 4, том 1, стор. 404, 406).

ОХМАТКІВ, село, Дубенський пов., Княгининська вол., над рікою Стиром, 34 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 29 дом. і 257 жителів, дерев'яна церква з початку 17 ст., а перед тим була там стара з 16 ст. Село під назвою Охватава фігурує в 1430 р., коли було воно надане кн. Львом Свидригайлом „служі svojому” Іванові Мукосіївичеві в тому ж 1545 р. належить до Грицька Непатушого (Пам'ятники, том 4). В 1545 р. власність землянина Грицька Непотушого, який утримував в луцькому замку дві

городні. В 1577 р. з села О. вносить побір Михайло Загорівський від 3 дим., 5 город., 2 город., а в 1583 р. Олександр Загорівський платив від 2 дим. і 5 город., 4 комірників, і 1 попа. В 1624 р. О. належав до Романа Загорівського, разом з Волицею Охматівською (Архів ЮЗР., ч. 6, том 1, стор. 445 і 446 і Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 4, ч. 2, стор. 86 і 106).

ОХОТИН, колонія, Луцький пов., Торчинська вол., 16 км. від м. Луцька — 14 домів і 118 жителів.

ОХІТНИКИ, село, Володимирський пов., Олеська вол., 35 км. від Володимира, на схід від Олеська. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 229 жителів.

ОГИВЦІ, село, Крем'янецький пов. Село колись належало до кн. Острозьких і за Кульбушівською угодою подаровано кн. Сангушкам, ординатору Собещанському (в Острозі).

ОХНІВКА, село, Володимирський пов., Вербська вол., 11 км. від Володимира. Був це присілок села Верби. В дерев'яній церкві до 1915 р. переховувалася рукописна стара Євангелія з 16 ст. На маргінесах цієї Євангелії записані даровизни на землю і предмети: книжки, дзвони тощо, для охнівської церкви у половині 16 ст. Опрацювання 1927 р. проф. І. Огієнком в Варшаві „Вербська Євангелія”. В кінці 19 ст. в О. було 122 домів і 454 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. О. Дверницької належало 2,848 дес.

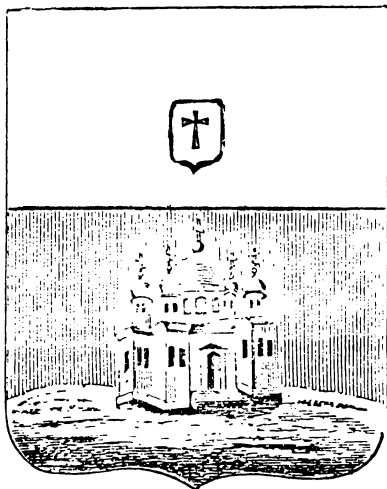
ОХРИМОВИЧІ, село, Звягельський пов. До великої зем. власности належало там 179 дес.

ОЧЕРЕТИНКА, село, Звягельський пов., Курницька вол. В кінці 19 ст. було там 148 жителів і 1,253 дес. селянської землі. Колись село належало до соколовського ключа маєтків гр. Ільїнського. В 19 ст. належало до кількох власників. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в О. належало 182 дес.

ОЧЕРЕТЯНКА, присілок, Заславський пов., 13 км. від м. Заслава, Славутська вол. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 113 жителів.

ОЩІВ, село, Володимирський пов., Скобелецька вол., 58 км. від м. Володимира, на схід від Горохова. В кінці 19 ст. було там 89 домів і 603 жителів, дерев'яна церква з 17-18 ст., 2 млини. Згадується село О. в 1545 р., коли то воно належало до Івана і Михайла Ощівських. В 1570 р.

Ощівські платять: Василь за 6 дим., 7 город., 1 млинського колеса і 1 коршми; Тимко від 6 дим., 7 город.; Михайло від 6 дим., 6 город і Микита з 6 дим. і 6 город. В 1577 р., крім Ощівських, платить з О. Станислав Защинський. В документах на грунтах села О. згадується урочища: Волоховне і Туре поле (Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 4, ч. 2, стор. 87, 89, 114 і Архів ЮЗР., ч. 2, том 1, стор. 5 і 8, а в ч. 6, стор. 40-42). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в О. і Перішковичах до пом. Сурменевої належало 1,095 десятин.

Герб м. Острога: Вгорі ГВЗ, вдолині на червоному полі п'яти-купольна церква. Згідно заяви жителів цей герб О. надали ще князі Острозькі.

П

ПАВЛІВ, кол. Луцький пов., Торчинська вол., 4 км. від Луцька. Німецький євангелицький дім молитви (кінець 19 ст.).

ПАВЛІ, село, згадується в 1438 р., коли то кн. Лев Свидригайло надає його Зінькові Хотинському. Положення села неустійнено. (Галецькі: Остатне лята Свидригайла... стор. 289).

ПАВЛІВКА СТАРА і НОВА, дві колонії, Рівенський пов., Рівенська вол. В кінці 19 ст. було там 47 домів і 294 жителів.

ПАВОЛЧКА, село, Звягельський пов., Миропільська вол., 65 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 443 жителів, на південь від м. Мирополя.

ПАВЛОВИЧІ, село, Володимирський пов., Киселинська вол., 27 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 90 домів і 725 жителів, дерев'яна церква на місці старої, яка існувала там уже в 1583 р., церк.-прих. школа, млин. Село П. згадується в 1545 р., коли то належало до Грицька Янчинського. В 1577 р. належало до міста Локач і кн. Романа Сангушки, який платив з П. від 9 дим. ланових, 6 дим. на півланках, 3 город., а в 1583 р. той же платив від 9 ланів, 1 город. і 1 попа. До 1914 р. на полях П. було 54 курганів, в 3 розкопаних знайдено кістяки і кераміку — посуд.

ПАВЛЮЧКА, річка, притока р. Горині, впливає з кривинських лісів, в Острозькому повіті.

ПАДАЛІВКА, село, Луцький пов., Рожищанська вол. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 207 жителів і належало до Орановських. В 1911 р. до великої зем. власности в П. належало 348 дес.

ПАЛЕСТИНА, дивись м. Дубно.

ПАЛЬЧА, село, Дубенський пов., Олицька вол., 48 км. від Дубна. (В документах часто — Пальче, Палич). Село над р. Конопелькою, на границі Луцького повіту. Колись село належало до жидичинського монастиря (Пам'ятники,

Київ. Арх. Ком., том 4, ч. 2, стор. 107). В кінці 19 ст. було там 23 домів і 587 жителів, водяний млин. В 16 ст. село належало до волинських земель Загоровських. В 1545 р. і 1570 р. до жидичинського монастиря, а в 1577 р. було власністю олицького замку кн. Михайла Чарторийського, з якого він платив від 8 дим., 10 город., 1 город. В 1583 р. кн. Станислав Радзивил платив з села П. від 7 ланів. За переписом 1911 р. в селі П. було 583 жителів, парово-водяний млин (16,000 пуд. річн. перемолу).

ПАНАСИ або **ПАНАСЄ**, хутір, Ковельський пов., Хотяшівська вол., 15 домів і 101 жителів.

ПАНАСІВКА, село, Звягельський пов., Любарська вол., при притоці р. Случі, 91 км. від м. Звягеля. На початку 20 ст. було там 29 домів і 214 жителів, до великої зем. власности належало там 294 дес.

ПАНКІВЦІ, село, Крем'янецький пов., Ямпільська вол., село при р. Горині і великому ставі на цій річці. В другій половині 19 ст. було там 40 домів, дерев'яна церква і мурована коршма. Село належало тоді до ямпільського ключа (Пам'ятники, Київ. Арх. Ком., том 4, ч. 2, стор. 200, 206 і Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, додаток, стор. 244). В кінці 19 ст. було там 181 домів і 703 жителів, дерев'яна церква з 1774 р., на місці бувшої старої з 1728 р., церк.-прих. школа від 1884 р. Село згадується в 1545 р., коли воно належало до Беати з Косцелецких, княгині Острозької і яке було набуте Беатою від крем'янецьких земель Денис-ковичів. В 1583 р. село П. належало до Янушпільської волості кн. Стефана Збаражського, який з П. платив від 12 дим., 4 город., 4 вальних коліс, 1 попа. Перед тим в 1545 р. село П. згадується, коли жителі його були зобов'язані збудувати 1 городню на крем'янецькому замку. В селі П. до кінця 19 ст. залишився старовинний звичай т. зв. „Неньського Великодня”, коли то померлі діти, в четвер по Великодні, сходять на землю і стоять при могилах, в яких було поховано їх розлучене з душею тіло. Селяни стримуються в цих днях від робіт в полі. В старій церкві з 18 ст. переховувалися презенти на землі надані кн. Вишневецькими. За переписом 1911 р. в селі П. було 760 жителів, 2 крамниці, горілчана крамниця, кредитове товариство і два водяні млини. В тому ж році до

великої зем. власности Марії Тарновської належало в П. 778 дес. На полях села П. був до 1914 р. 1 курган.

ПАНТАЛІЯ, село, Дубенський пов., Дубенська вол., 2 км. від м. Дубна, при шосі Дубно-Луцьк-Рівне. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 132 жителів. Назву свою село отримало від великого і гарного парку, який був тут до початку 19 ст.

ПАРА, село, Пінський пов., над р. Простирнь, яка злучує р. Стир з р. Прип'яттю. В 19 ст. в селі було 31 дворів і 183 жителів. Місцеві селяни займаються переважно рибальством, пласатвом і полюванням. Село оточене мережею русел, які утруднюють комунікацію. В 19 ст. і першій половині 20 ст. серед населення, особливо серед дітей був розповсюджений „колтун” (Хвороба, коли волосся склеюється і творить один зліпок).

ПАРАМУДИ, хутір, Дубенський пов., Крупецька вол.

ПАРИДУБИ, село Ковельського пов., Маціївська вол. (В актах 16 ст. село виступає під назвою Поридуби). В кінці 19 ст. було там 141 домів і 750 жителів, дерев'яна церква під назвою „Стародавня” з перед 1565 р., церк.-прих. школа, 3 вітряки. Урочища на землях села: Дем'янчі болота, Мохнаті лози, Турова лізка, Місячні лози, Бабин місток. (Архів Сангушків том 4, стор. 172-176).

В 1540 р. село належало до королеви Бони, а від неї перейшло до московського емігранта кн. Андрія Курбського. (Іванішев: Жизнь Курбского, том I, стор. 247). В 1565 р. село належало до т. зв. „негородового староства”, городільського і було там 20 селян, коршма, дві садиби і 1 піп. Село було оточене великим бором. Вибірні дерева доставляли до р. Бугу, де виробляли великі довбані човни — ком'яги. В 16 ст. з села П. було 69 зл. і 17 грошів доходу. За часів приналежности до кн. А. Курбського належало до Миляковицької волості і було там 19 ланів і 2 боярів. За люстрацією 1628-29 рр. села Паридуби і Седлища (Селища) давали 308 флоринів доходу.

ПАРИДУБИ Коритницькі і Врубські, два малі села у Володимирському повіті, 27 км. від Володимира — присілки м. Коритниці, над р. Бугом. Разом було там в кінці 19 ст. 45 домів і 285 жител.

ПАРОХОНСЬК або **ПОРОХОНСЬК**, село, Пінський повіт, Погостська вол., село над р. Бобрік. В 19 ст. було там

44 дворів повнонадільних, 2 дерев'яні церкви з 1771 р. і 1764 р. Терен трохи горбковатий, а земля досить врожайна в порівнянні з оточуючими низинами і болотами. Переважають однак луги. Серед селян розвинуте рибальство. Колись село належало до кн. Любецьких.

ПАРТИНЦІ, село, Заславський пов., Грицівська вол., 38 км. від м. Заслава, село при малій притоці р. Гомори (Хомору). В кінці 19 ст. було там 47 домів і 318 жителів. Земля чорноземна і дуже врожайна.

ПАСІКА, колонія, Володимирський пов., Киселенська вол., 40 км. від Володимира. На початку 20 ст. було там 34 домів і 258 жителів.

ПАСІКИ, село, Дубенський пов., 3 км. від містечка Козина.

ПАСІЧНА, село, Звягельський пов., Остропільська волость, село на границі з Поділлям, 109 км. від Звягеля, положе в степовій околиці. В кінці 16 ст. було там 98 домів і 466 жителів, мурована церква з 1847 р., церк.-прих. школа. До великої зем. власности в кінці 19 ст. належало там до гр. Потоцького 566 дес. (частина населення до пом. Дорожинських).

ПАХИНЯ, село, Крем'янецький пов., Вербовецька волость, 40 км. від Крем'янця, над р. Жирак. В кінці 19 ст. було там 33 домів і 238 жителів, водяний млин. В 18 ст. П. належало до ново-вишневецького ключа. На горі під селом ще до 1939 р. заховалося велике ранньо-середньовічне городище, частинно вже розоране. Знати однак сліди ровів і валів. При глибокій орці селяни видобувають з землі, обпалені бруси і дубові палі стін і веж бувшого там невідомого в історичній літературі міста. На поверхні городища і при р. Жираку багато череп'я з 9-10 ст. В околиці городища і в урочиську села часто знаходять залізну зброю і знаряддя, бронзові і срібні прикраси і керамічні вироби. За місцевим переказом було там колись місто — „Вишгород”. В лісі, на високій горі заховалося друге городище, оточене валами і ровами, біля 300 кроків в обводі (О. Цинкаловський. Записки. Крем'янецьчина і Матеріяли до прадзеюв Волині... Варшава 1962 р.).

ПАШКІВЦІ, село, Крем'янецький пов., (в документах Башківці або Баківці), село над безіменною річкою, яка

впадає до Вілїї, на півд.-схід від Крем'янця (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 201 і 107).

ПАШКІВЦІ, село, Ст.-Костянтиновський пов., і та сама волость, при річці Ікопоть, 4 км. від м. Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 693 жителів, дерев'яна церква з 1781 року, на місці ще старшої з 16 ст., церк.-прих. школа від 1885 р. Село П. згадується в 1593 р., коли воно належало до кн. К. К. Острозького і була спустошена татарами. Пізніше село ділить долю острозької ординації. В 1753 р. на підставі т. зв. Кульбишівської угоди подароване кн. А. Четвертинському і кн. Любомирському. В 1778 р. належало до Войтеха Івановського. За переписом 1911 р. в с. П. було 898 жителів, горілчана державна крамниця, кредитове товариство, водяний млин.

ПАШОВА, село, Дубенський пов., Берестецька вол., над р. Ставок, 47 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 374 жителів, дерев'яна церква з 1758 р. Село згадується в 1545 р. в описі луцького замку, де на той час була городня землянина Івана Дутого з „імення його Пашови” (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, від 2 стор. до 86-107). Крім того П. згадується в 1593 р., як село Крем'янецького пов., яке належало до пана Лаврика Древинського. Ще в 16 ст. була там церква Покрови (Архів, ч. 1, том 6, стор. 96-99). Село недалеко від містечка Боремля (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 81-106). За переписом 1911 р. в П. до великої зем. власности належало 252 дес. В документі з 1583 р. згадується група курганів в напрямі м. Боремля.

ПАШУКИ, село, Заславський пов., Хоровецька вол., 48 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 172 домів і 885 жителів, дерев'яна церква на могилах з 1773 р. початкова школа з 1884 р. Село Пашуки згадується в 1589 р. як власність кн. Заславських. В тому ж часі було спустошене татарами. В 17 ст. переходить до кн. Сангушків. В 1648 і 1651 рр. П. згадується, як маєток землянина Підгородинського. Під час воєнних подій в 1648 р. в П. було 78 домів разом з сусідніми селами, які належали до Підгородинського, а в 1651 р. тільки 9 домів (Арх. Ю.З.Р. ч. 7, том 2, стор. 485). За переписом 1911 р. в П. було 638 жителів, кредитове товариство, земська випозичальня сільсько-господарських машин.

ПАШУКИ, село, Заславський пов., Шепетівська волость, 20 км. від Заслава, при притоці р. Гомори або Хомори. В кінці 19 ст. було там 93 домів і 602 жителів, дерев'яна церква з 1773 р., церк.-прих. школа. В 1648 і 1651 рр. село належало до земель Погрошовських.

ПАШУКИ, село, Острозький пов., Довжецька вол., 42 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 61 домів і 313 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. Голєбського належало там 467 дес. На поляк 20 курганів.

ПАШУТИНЦІ, село, Ст.-Костянтинівський пов., Красилівська вол., 25 км. від Ст. Костянтінова, при р. Бужокі і маломалинському ставі, на границі з Поділлям. В кінці 19 ст. було там 117 дом. і 693 жителів, дерев'яна церква з 1779 р. Село колись належало до кн. Острозьких, які в 1583 р. платили за 6 дим., 1 город., а в 1593 р. П. було знищене татарами. Належало колись також до острізької ординації і подароване гр. Ільїнському в 1753 р., а в 1806 р. село належало до пом. Ярошинських.

ПАЩИХА, колонія, Дубенський пов., Княгининська волость, 34 км. від м. Дубна — 11 домів і 247 жителів.

ПЕКАЛІВ, село, Дубенський пов., Млинівська вол., 13 км. від Дубна, над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 374 жителів, дерев'яна церква з 1876 р. на місці старої, невідомо коли побудованої (17 ст.?). Село П. згадується в 1545 р. разом з Млиновом, коли належало до Якубової Монтовтової. В 1583 р. належало П. до Олександра Сімашки, від якого він платив за 10 дим. і 3 город.

ПЕЛЖА, село, Дубенський повіт, Млинівська вол., 36 км. від Дубна, в документах виступає також під назвами: Польще, Польз. В 19 ст. було там 39 домів і 280 жителів, дерев'яна церква з 1883 р. на тому ж місці, де була стара з 1583 р. Село згадується в 1545 р. під назвою Ползи в описі луцького замку, в якому була городня Богданової Ползкої з Полз. (Пам'ятники том 4, від 2 стор. до 82, 90, 105). В 1559 р. і в 1664 р. належало до Луки Ольшанського з Ольшаниці. В 1564 р. згадується, як маєток Михайла Малинського (Опис актів книг Київського Центр. Архіву, № 2038, стор. 11 по 24). В 1577 р. кн. Мартин Велицький платить з П. від 7 дим., 3 город., а в 1583 р. від 6 дим. і 3 город. і 1 вального колеса. Частина села П. належала

до кн. Головні Острожецького. В 1654 р. П. належало до Михайла Малинського. Було там квадратне городище (або замчище з bastіонами на рогах). Кожна сторона 85 метрів. Заховалися рови і вали. В полі 1 курган (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.). В половині 19 ст. було там 76 дворів і 647 жителів, в тому 15 поляків, 38 жидів, 7 караїмів.

ПЕЛЗА або **ПЕЧАЛІВКА**, колонія, Рівенський повіт, Березенська вол., 56 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 33 домів і 188 жителів, євангелицький дім молитви, вітряк.

ПЕЛЧА, село, Дубенський пов., Вербська вол., 27 км. від Дубна, недалеко від р. Ікви. В кінці 19 ст. було там 222 домів і 1306 жителів, мурована церква з 1827 р. (перероблена з млина). Село колись належало до кн. Януша Сангушки і від нього перейшло до кн. Єлисавети Боратинської. В 1583 р. П. належало до Дубенської волості і платили за неї від 12 дим., 6 город., і 2 підсудків.

ПЕНДЮХИ, урочище, Володимирський пов., Любомельська вол., — 11 домів і 68 жителів.

ПЕНЬКИ, колонія, Володимирський пов., Вербська волость, — 10 домів і 40 жителів.

ПЕНЬКИ, хутір, Звягельський пов., Сербська волость, — 10 домів і 63 жителів.

ПЕНЬКИ, село, Заславський пов., Бутовецька волость, 33 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 95 домів і 778 жителів, дерев'яна церква на могилках з 1887 р., церк.-прих. школа від 1876 р., вітряк і водяний млин. В 19 ст. село П. було власністю Ф. Крашевського — сина письменника І. Крашевського. Село постало в 19 ст. на грунтах викорчуваного лісу. За переписом 1911 р. було там 749 жителів, гуральня (16,780 відер річн. прод. 40% горілки), кооператива. До великої зем. власности належало 138 дес.

ПЕНЬКІВ, село, Рівенський пов., Костопільська вол., 69 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 253 жителів. В 20 ст. село належало до Грохольських.

ПЕНКІВЦІ, село, Ст.-Костянтинівський пов., Купельська вол., 55 км. від м. Ст.-Костянтінова. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 285 жителів, дерев'яна церква з 1883 р., школа від 1892 р. Село в 19 ст. належало до Ясевичів.

ПЕРЕБРОДИ, хутір, Ковельський пов., Камінь-Коширська вол., — 8 домів і 48 жителів.

ПЕРЕВАЛИ, село, над рікою Турією, Володимирський пов., Олеська вол., 32 км. від Володимира. В документах 16 ст. часом фігурує під назвою Пшевали. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 419 жителів. Було це колись церковне село. В 1564 р. згадується тут замок „Perevaly Oppidum” і тоді згадується, що була там занедбана церква і убогий піп. На річці Турії млин (2 камені млинські). Від 1564 р. існувала там перша сільська парафія на Волині. В тому ж році Перевали платять шосу (податку) від 3 ланів — 1 флоріна, від 13 разом по 4 гроші, від церкви — 1 флор. 15 грош., від млина — 12 грошів, від „бань горілчаних” по 24 грошів, від 2 пекарів по 6 грошів, від 9 жидів — 9 флор. (Пам’ятники кн. Курбського, том 2, стор. 227 і Архів Ю.З.Р. ч. 1, том I, стор. 771 і 72. Статті Сендульського про П. Волин. Єпарх. Ведом. за 1875 р.). В 1578 р. П. належало до Фальчевського. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в П. до пом. Войцеховської Із. належало 563 дес. і від інших 215 дес., разом 778 дес. При селі чотирикутне замчисько і 10 курганів. Була колись там рим.-кат. каплиця з 1464 р., збудована пом. Гурком. В самому селі на городах при хатах до 1933 р. було кілька курганів.

ПЕРЕВЕРЕДІВ, село, Дубенський пов., Млинівська волость, 20 км. від Дубна, над рікою Іквою. В кінці 19 ст. було там 32 доми і 404 жителі, дерев’яна церква з 1879 р. на місці старої. Село згадується в 1545 р. в описі луцького замку, коли то згадувалось тут городню Грицька Перевередівського з Перевдова (Пам’ятники том 4, від 2 стор. до 74). Крім того П. згадується в документі з 1566 р., в заповіті вищезгаданого (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2042, стор. 17, поз. 202).

В 1569 р. в універсалі польського короля Жигимонта Августа, коли то змушено до присяги на вірність Річиполитої Василя Перевередівського. В 1570 р. платять з П. Василь і Михайло Перевередівські, той останній платить від 6 дим., 4 город., 6 боярів путних, $\frac{1}{2}$ вального колеса, а Мартин Коблинський від 3 дим., 4 город., і 1 вального колеса. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в П. належало 330 дес.

ПЕРЕДІЛИ, село, Рівенський пов., Дідковицька вол., 22 км. від Рівного. За переписом 19 ст. було там 31 домів і 303 жителів. Село П. згадується в 1577 р., коли воно належало до Муравиці пані Виленської, яка платила від П. від 6 дим., 2 город., а в 1583 р. платив Андрій Висиківський від 11 дим.

ПЕРЕКАЛЄ, село, Дубенський пов., Княгининська волость, 34 км. від Дубна, над рікою Стиром. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 300 жителів, дерев'яна церква Покрови з 18 ст., на місці ще старшої. Було це колись церковне село, положене на схід від м. Боремля. В 18 ст. був там василіянський монастир і визначним ігуменом цього монастиря був доктор Венедикт Загурський (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. і Архів Ю.З.Р.). Село П. Згадується в 1545 р. в описі луцького замку, де серед городень згадується „городня Богдана Перекальського з Перекал”. (Пам'ятники том 4, від стор. 2 до 88). Оселя ця належала довший час до родини волинських земель Перекальських (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том I, стор. 321). В 1570 р. з П. платили Дахно і Андрій Перекальські, а в 1577 р. Федір Паско. За переписом 1911 р. в П. до великої зем. власности гр. Потоцького належало 926 дес.

ПЕРЕКАЛЄ, село, Пінський пов., над р. Стиром — 139 дворів і 2,432 жителів. На річці в 19 ст. були там бобри. Маєток Ордів.

ПЕРЕДМИРКА, село, Крем'янецький пов., Борсуковецька вол., 31 км. від Крем'янця. Село над р. Горинню і великим ставом. В кінці 19 ст. було там 141 домів і 945 жителів, дерев'яна церква з 1744 р. на місці старої з 1583 р., церк.-прих. школа від 1880 року, два великі водяні млини. Серед ставу, на острові старе замчище з 16-16 ст. Село П. згадується в 1583 р., коли воно належало до кн. Вишневецьких, з П. платили від 7 дим., 4 город., коваля, 2 вальних коліс, 1 ступи, 1 попа і 1 боярина. Фундушний запис для місцевої церкви, наданий кн. Михайлом Вишневецьким (батьком) неславної пам'яті Яреми Вишневецького). Село положене над малим потоком, притокою р. Горині. За переписом 1911 р. в селі П. було 1,130 жителів, одноклясова школа, 2 крамниці, водяний млин пом. Жевуського.

ПЕРЕКОПИ, колонія, Володимирський пов., Вербська вол., — 11 дом. і 72 жителів.

ПЕРЕКУРКА, село, Володимирський пов., Гушанська вол., 81 км. від Володимира, 4 км. від села Гуши, при заболоченій долині. В кінці 19 ст. було там 54 доми і 313 жителів.

ПЕРЕМІНКА, село, Рівенський пов., Костопільська волость, 43 км. від м. Рівного, над р. Став. В кінці 19 ст. було там 34 доми і 107 жителів, тартак. Від непам'ятних часів була там рудня, де виплавляли залізо з місцевої лімонітової руди. Селяни переважно займалися колись видобуванням руди і роботою при її перепродукції.

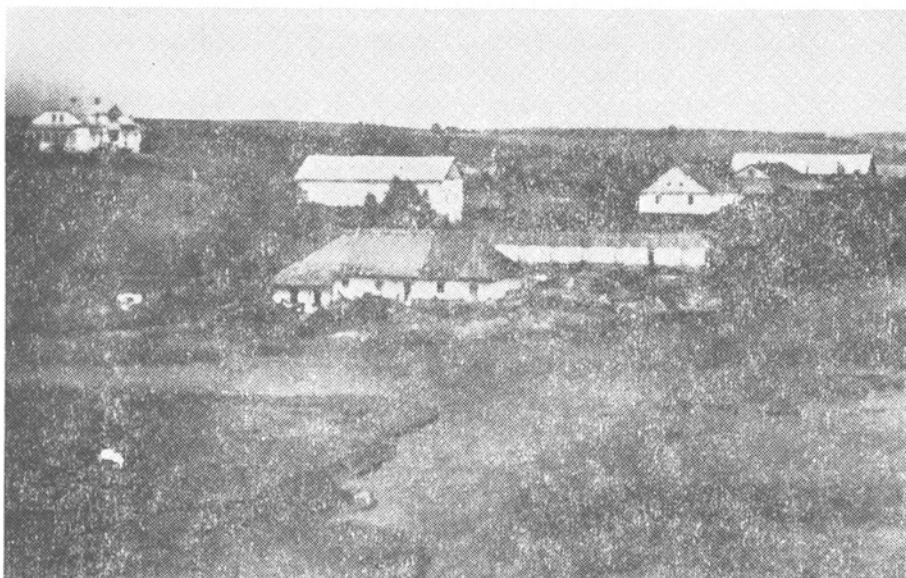
ПЕРЕМІЛЬ, село, Дубенський пов., Берестецька вол., 65 км. від Дубна. Село над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 113 домів і 647 жителів, дерев'яна церква з 1880 р., церк.-прих. школа від 1883 р. Переміль був колись княжим городом і вперше згадується в літописах в 1098 р. в зв'язку з осліпленням кн. Давидом Ігоревичем теребовельського князя Василька, коли то кн. Давид Ігоревич пропонує кн. Василькові вибрати собі один з пропонованих ним городів Всеволож (над р. Бугом), або Шепель (коло Луцька) або Перемиль. В 1196 р., коли тесть кн. Київського кн. Рурик Ростиславович попалив і поруйнував волость великого князя волинсько-галицького Романа Мстиславовича, Володимир поїхав з кн. Мстиславом просто до кн. Романа, недалеко від Перемиля. В 1211 р. знову літопис згадує Перемиль, коли то Данило і Василько, при допомозі кор. польського Лешка, опанували городи: Тихомель, Перемиль від кн. Олександра.

В 1224 р.: „Мстислав зятя свого (Данила) любов'ю і почтив його великими дарами і з братиєю видвся в Перемилі”. Три роки по цьому в 1227 р. знову згадка про П.: „Данило і Василько пустиша Ярослава і даста йому Перемиль і пізніше Межибоже”. В 1240 р. П. був, як і інші міста Волині, знищені татарами і більше на історичній арені не з'являються і тільки в 1601 р. маємо про цей город згадку (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 283-286). Ще перед тим в 1545 р. згадується Перемиль — замок і (можемо припустити, що і оселя) в описі луцького замку, де між іншим говориться: — „Перемиль — замок з села-

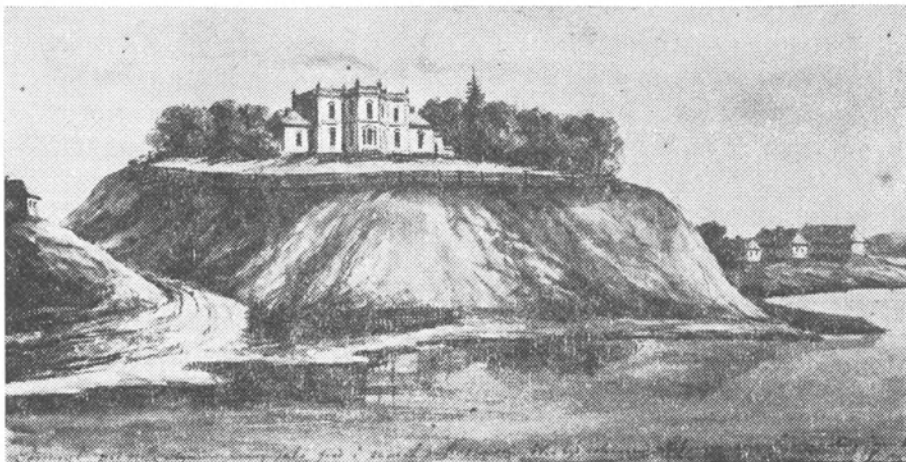
ми випросив собі князь Константин(?) для князів Вишневецьких”. (Пам’ятники том 4, вюл 2, стор. до 181).

В 1564 році П. фігурує у скарзі землянина Микити Ошовського, який обвинувачував пана Ходаковського, який хотів його ув’язнити (опис акт книг. Київ. Центр. Архіву № 2038, стор. 3, поз. 7). В 1566 р. П. згадується, як маєток кн. Льва Сангушки-Кошерського (там же № 2040, стор. 9, поз. 5). В 1583 р. кн. Лев Сангушко-Кошерський платив з П. від 18 ланів, 1 дим., 19 город., 9 город., 3 ремісників, 4 вальних коліс, 3 перекуп., 1 боярина. В 19 ст. П. належав, як село, до Ігнацега Петрушевського. Була там крім вищезгаданої, друга церква „упразньоная” св. Параскевії. За переписом 1911 р. до великої зем. власності в П. належало до пом. Петрушевського — 1441 дес. На березі р. Стиру заховалося (до 1915 р.) кругле городище біля 430 метрів в обводі, де були забудовання фільварку. В полі 5 курганів. (В. Антонович. Труди 11 археол. з’їзду, 1901 р.).

ПЕРЕМІЛІВКА, село, Дубенський пов., Малинська волость, 21 км. від Дубна, при притоці р. Стубли. В кінці 19 ст. було там 37 дом. і 381 жителів. В початку 20 ст.

Перемиль — удільний город з XII-XIII ст. (Колись там було городище і укріплення)

Старий замок в Перемилі над Стиром (мал. 19 ст.) (ц)

належало до Дмоховських і Киселів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там — 467 дес.

ПЕРЕМІРКА, село, Рівенський пов., 7 км. від села Піски(?).

ПЕРЕМИШЛЬ або **ПЕРЕМИСЛЬ**, село, Заславський пов., Жуківська вол., 33 км. від Заслава. Село при притоці р. Гнилий Рів. В кінці 19 ст. було там 142 домів і 900 жителів, церква на могилках з 1857 р. на місці старої, початкова школа від 1870 р. Село Перемишль (не треба мішати з містом Перемишлем, над рікою Сяном у Галичині), згадується в 1583 р., коли то кн. Михайло Заславський платив з П. від 1 дим., 1 город. і 1 убогого. В 1648 р. село належало до Павла Гуца і було там 22 дим., а в 1650 р. 9 дим., в 1651 р. тільки 1 дим. (Архів Ю.З.Р. ч. 7, том 2, стор. 476).

ПЕРЕМОРІВКА, село, Крем'янецький пов., Шумська вол., 52 км. від Крем'янця (колись у Дубенському повіті). В кінці 19 ст. було там 25 домів і 162 жителі, дерев'яна церква з 1753 р., смолярня, цегельня і гуральня. Останньо село належало до Могильницьких. За переписом 1911 р. в П. до великої зем. власности належало 667 дес.

ПЕРЕНЯТИН, село, Крем'янецький повіт, Радзивилівська волость, 19 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 47 домів і 288 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли збудована. Село П. згадується в 1545 р. під час опи-

су крем'янецького замку під назвою „Перенятого”. Село належало до Василя Батьківського, а від 1570 р. до Гоських (Пам'ятники том 4, від 2 стор. до 226). В 1564 р. згадується в скарзі землянина Данила Погоринського (опис актів книги Київ. Центр. Архіву № 2038, стор. 13, поз. 20). В 1735 р. під назвою містечка виступає, як власність волинського землянина Михайла Ледуховського.

В актах 1735 р. бачимо, що до с. Перенятина належало село Підзамче („містечко і село Підзамче — Перенятин...”) По перенятинському замку залишилися тепер в уроч. „Старики”, недалеко від церкви вали і рови, квадратної форми з виступами званими „рондлями” на наріжниках. За переписом 1911 р. в селі П. до великої зем. власности належало 311 дес.

ПЕРЕПІЛКИ, урочище, Луцький пов., Полонська вол. Село колись належало до Олександра Сімашки, від якого в 1577 р. платив він від 6 дим. і 3 город., а в 1583 р. від 5 дим.

ПЕРЕРІЗКА або **ПЕРЕРИШКА**, слобода, Рівенський пов., Селищанська вол., — 16 домів і 85 жителів.

ПЕРЕРОСЛЄ або **ПЕРЕРОСЛЯ**, село, Дубенський пов., Судобицька вол., 18 км. від Дубна, при р. Тартаківці (в документах часом виступає під назвою Переполе). В 19 ст. було там 48 домів і 480 жителів. Село згадується в 1583 р., коли належало до дубенського замку кн. Костянтина Острозького, який платив від нього за 5 дим., 2 город., 4 город.

ПЕРЕРОСЛЄ або **ПЕРЕРОСЛЯ**, село, Острозький повіт, Перерослинська волость, 33 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 116 домів і 698 жителів, дерев'яна церква з 1739 р. одноклясова школа Мін. Нар. Прос. Село П. згадується в 1570 р. і 1583 р., коли воно належало до Корницьких. В 1602 р. П. було власністю кн. Острозьких, від них перейшло до Конецпольських, а пізніше до Яблоновських, Потоцьких, Валевських, Завішів і останньо в 19 ст. належало до Могильницьких. За переписом 1911 р. було в П. 985 жителів, волость, земська поштова станція, одноклясова школа, фельдшерський пункт, 1 крамниця і земська випозичальня сіль.-господарських машин. На полях села П. 1900 р. було 3 кургани, з яких один розкопав Ра-

дзиминський. На полях викопано золоту монету гривну. (В. Антонович. Труди 11 Арх. з'їзду, 1901 р.).

ПЕРЕСІКИ, колонія, Володимирський пов., Новодвірська волость, 43 км. від Володимира. На початку 20 ст. було там 42 доми і 296 жителів.

ПЕРЕСИЛАНКА, колонія, Рівенський пов., Деражинська волость, 45 км. від м. Рівного — 24 доми і 175 жителів.

ПЕРЕСЛАВИЧІ або **ПЕРЕЯСЛАВИЧІ**, с., Володимирський повіт, Порицька волость, 37 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 44 доми і 349 жителів, водяний млин. Село згадується в 1583 р., коли воно належало до кн. Олександра Поричського (або Порицького), з якого він платив податок.

ПЕРЕСОПНИЦЯ, село, Рівенський пов., Дідковицька волость, 22 км. від м. Рівного і 9 км. від Клевані. В кінці 19 ст. в селі П. було 75 дворів і 619 жителів, дерев'яна церква Миколаївська, невідомо коли і ким побудована, на старому городищі, над р. Стублюю. В околиці села урочища: Пастовник, Купянці, Шпихлір. За шляхом: Надатки, Мигор, Пасошисько, Коло Бузу, Видомні, Загайок, Плесо, Клин, Кургани, Хоруські городи, Долина, Широка, Довга сіножать, Баранівка і Замостя (за річкою Стублюю).

Пересопниця згадується вже у 12 ст., як город, який входив у склад Турівського князівства. В 1139 р., турівський князь В'ячеслав розпочав боротьбу зі своїм небожем київським князем Із'яславом Мстиславовичем та захопив городи, які належали до київської волості. Одначе у своїх плянах В'ячеслав не мав успіхів і мусив занехати боротьбу та залишитися при двох городах — Пересопниці і Дорогобужі. Незадовго доля всіхнулася кн. В'ячеславу і йому запропонували зайняти київський стіл, але В'ячеслав відмовився, не хочучи вступати у княжі усобиці. Кн. Із'яслав все ж знайшов собі союзників в угорському королі Гейзі, Володиславі Богемському і Болеславі Кривоустому та з великим військом підступив під Пересопницю. Поява під Пересопницею таких великих військових відділів могла загрожувати цілій Русі. Союзники Із'яслава нараховували тільки одної кінноти 10,000. На поміч пересопницькому князю В'ячеславу поспішив хо-

робрий галицький князь Володимирко. Довідавшись про це союзне військо, побоявся йти далі і затримався в Чермерині, радячи князю Із'яславові помиритися.

Після довгих колотнеч з'їхалися врешті князі в 1150 р. до Пересопниці і цілували хреста на знак замирення. На цьому ж пересопницькому з'їзді признали Пересопницю за сином кн. Юрія — Глібом. Але не довго панував спокій. Князь Із'яслав знову зібрав військо, здобув Луцьк і підступив під Пересопницю, де несподівано напав на князя Гліба, який стояв з військом над р. Стублею і князь Гліб змусив Із'яслава повернутись до Києва і назавжди зректися Пересопниці.

Потім П. отримав другий син кн. Юрія — Андрій Боголюбський, але не надовго, бо Із'яслав, втікши до Угорщини, отримав там допомогу і прийшов під Пересопницю, здобув город і рушив на Київ. В 1154 р. кн. Із'яслав помер і Пересопниця дісталася кн. Мстиславу Із'яславичу, який провадив за неї довгу боротьбу з кн. Юрієм (Довгоруком). В 1171 р. кн. Мстислав і Ярослав на чолі волинського і галицького війська остаточно обсадили Пересопницю. Тільки на початку 13 ст. за кн. Мстислава Німого, на довший час запанував спокій в пересопнинському князівстві. Розумний і хоробрий цей князь, який заслужив на ім'я „мужа сили надзвичайної”, дбав про свій город і повертаючись із страшної січі над р. Калкою, побудував у П. монастир Богородиці. По смерті Мстислава Німого, батьківську спадщину отримав його син Іван.

У 1240 р. татарська орда під проводом Батия знищила майже усі городи старої Русі, а в тому і Пересопницю. Однак по відході татарів, городи почали відбудовуватися і люди поверталися до своїх рідних міст. В 1240 р., коли П. не встигла ще відбудуватись, напали несподівано литвини, але їх загони були розгромлені. В 1399 р. орда хана Едигея, спустошила цілий край над р. Стублею і спалила Пересопницю. Від того часу город П. не зміг вже піднятися з руїни і тратить своє значіння, як княжий город і належить у литовській добі до маєтків кн. Чарторийських, котрими володів цей княжий рід аж до 1773 р. Перша згадка про колишній монастир, який заснував там кн. Мстислав Німий, по його зруйнуванні була з 1490 р. Литовський кн. Жигимонт I потвердив права на цей монастир

Тут колись був Пересопницький монастир (автор в пошуках) (ц)

за кн. Юрія Чарторийського, який перший з цього роду перейшов на латинство і почав занедбувати пересопницький монастир.

Монастир в П. ще за часів князів в передмонгольський період був наділений великими маєтками, які пізніше перейшли до єзуїтських місіонерів в Клевані, так що монастир зовсім підупав, а сама монастирська церква заховалася. Ще у 1561 році у цьому монастирі була написана відома пересопницька учительна Євангелія в старо-українській мові, а графічна сторона цього рукопису свідчить про дуже високий розвиток тодішнього графічного мистецтва. (О. Цинкаловський. Пересопниця. Наша Батьківщина, Львів 1937 р. Річник I, стор. 16-21).

Городище старого городу Пересопниці положене в долині р. Стубли і займає біля 4 га. Вали і рови як і його поверхня тепер обернуті в орне поле. В'їзд на городище з західньої сторони з передмістя „Замостя”, через міст, який був там через річку Стублу. В цьому урочищі відкрито велике цвинтарище з 11-12 ст. З городища і його околиць зібрано багатий керамічний матеріал і вироби з заліза, скла, бронзи, кості і рогу. Тепер на городищі кілька селянських хат. На тому ж урочищі розкопане цвинтарище з часів коморовської культури і цінний скарб бровових предметів в глиняній посудині. В околицях се-

ла знайдено фігурку бронзового коника (італійський імпорт, бронзову шпильку до волосся і кілька маленьких глиняних посудин з 5-6 ст. — Висоцька культура. (О. Цинкаловський. Матеріяли до прадзеюв Волині і Вол. Полісся. Варшава, 1961 р.). В кінці 19 ст., як подає В. Антонович, на полях П. в напрямку села Білева було біля 170 курганів (тип поховання волинський). На південній західній границі старі християнські могилки, багато з могил прикриті камінними плитами. Відкрито там оселю з часів неоліту. (А. Сендульський с. Пересопниця. Вол. Єпар. Ведом. 18800 № 11).

ПЕРЕТОКИ, фільварок, Дубенський повіт, Олицька волость — 7 домів і 76 жителів.

ПЕРЕСПА або **ПЕРЕШКА**, село, Володимирський пов., Пульменська вол., 85 км. від Володимира, на північ від Пульменського озера. В кінці 19 ст. було там 89 домів і 556 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало в П. 456 дес.

ПЕРЕСТА (можливо Переспа), Луцький пов., Городецька волость, село над р. Горинню, на північ від Городця. В кінці 19 ст. було там 11 домів і 55 жителів. До великої зем. власности пом. Б о р и с о в о ї належало там 1243 дес.

ПЕРЕСПА, село, Луцький пов., Рожищанська вол., 30 км. від Луцька, на захід від Лютенського болота, при залізниці і шосі з Ковля до Рівного. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 367 жителів, паровий млин, фолюш. Село було власністю Гулевичів.

ПЕРЕХОДИ, хутір, Луцький пов., Щуринська волость. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 94 жителів. Село названо так від старого урочища, де відбувалися щорічні переходи звірят з півдня до різних поліських пуш.

ПЕРКОВИЧІ, село, Ковельський пов., Любитівська волость (в документах часом під назвою Парковичі), 16 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 37 домів і 416 жителів, дерев'яна церква. Село згадується в 1545 р., коли воно належало до Федька Сербина. В 1570 р. була то власність Михайла Сербина, а в 1583 р. належало до Остапа Колпитовського зі села Колпитова.

ПЕХТІЇ або **ПЕХТИ**, село, Заславський пов., Грицівська волость, 39 км. від Заслава. В 19 ст. було там 75 до-

мів і 432 жителів, церк.-прих. школа. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 231 дес.

ПЕЧАНІВКА, село і залізнична станція, Звягельський пов., Полонська вол., 69 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 771 жителів, дерев'яна церква з 1771 р., церк.-прих. школа від 1859 р. За переписом 1911 р. в селі П. було 789 жителів, одноклясова школа, 7 крамниць, горілчана державна крамниця, кооператива і реставрація. До великої зем. власности належало там 330 дес. і 1250 пом. Кодерського.

ПЕЧАЛІВКА, село, Рівенський пов., Костопільська волость, 54 км. від м. Рівного, недалеко від залізниці Рівне-Лунинець. В кінці 19 ст. було там 168 домів і 1209 жителів, паровий млин. В напрямку села Пупкова кругле городище до 1000 метрів в обводі. За переписом 1911 р. в селі П. було 1222 жителів, одноклясова школа, 1 крамниця, горілчана крамниця, кредитове товариство і земська вишкільна сіль-господарських машин.

ПЕЧИВОДИ, село, Звягельський повіт, Берездівська волость, 42 км. від Звягеля, при р. Корчик і ставі. В кінці 19 ст. було там 126 домів і 742 жителів, дерев'яна церква з 1762 р., церк.-прих. школа від 1860 р. В 1536 р. село П. належало до кн. Іахима Корецького. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в П. до пом. Марцеля Микулича належало 1450 дес.

ПЕЧИНКА або **ПЕЧИНКИ**, село, Луцький пов., Володимирівська вол., 118 км. від Луцька, недалеко від р. Стубли і стубельського озера. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 435 жителів. Колись село належало до гр. Красицьких. При р. Корчик було в 19 ст. 29 курганів.

ПЕЧИРНА, село, Крем'янецький пов., Вишгородецька вол., 54 км. від Крем'янця. Село над р. Самець (в документах часом Печерка або Печурка). В кінці 19 ст. було там 100 домів і 650 жителів, дерев'яна церква з 1756 р. побудована на місці старої, церк.-прих. школа від 1885 р. Село згадується в 1618 р. коли воно належало до кн. Олександрової зі Збаража Порицької. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 413). В 1596 р. село знищене татарами. В 19 ст. село належало до Жигичевських. В камінистих високих берегах р. Самця і в бувших там печерах знищених під час видобування каменя натраплено на сліди огнищ і кремін-

них знярядь з періоду молодшого палеоліту. Знаходили там селяни кістки таких звірят як мамут (дослідження О. Цинкаловський 1937-1939 р. Записки. Крем'янещина).

ПЕЧИХВОСТИ, село, Володимирський пов., Підберезька волость, 50 км. від м. Володимира, при малому потоці і старому тракті з Галичини до Володимира. В кінці 19 ст. було там 140 домів і 1097 жителів, дерев'яна церква з 16 ст., вітряк. Село згадується в 1545 р. як власність волинських земель Божийв або Бокийвичів. В 1570 р. і 1577 р. з П. платила Федорова Бокийова від 7 дим., 12 город., Пилип Бокий від 5 дим., 12 город. В 1583 р. платив Іван

Микола Потоцький — староста Канівський — фундатор монастиря в Почаєві (ц)

Бокий-Печихвостський від 29 дим., 5 город, 1 попа, а Пилип Бокий від 10 дим. і 5 город. До великої зем. власності в Печихвостах в 1911 р. належало 995 дес.

ПЕЧИСЬКА, уроч., Володимирський пов., на південь від замку в с. Зимні коло Володимира.

ПЕЧИСЬКА, село, Ст.-Костянтинівський пов., Кульчинська волость, при Красиліві, 30 км. від м. Ст. Костянтинівна, при р. Понорі. В кінці 19 ст. було там 160 домів і 875 жителів, церк.-прих. школа від 1889 р. Село згадується в 1598 р. як власність кн. Костянтина Острозького. Знищене тоді ж татарами, а пізніше поділило долю острозької ординації, коли то в 1753 р. було подаровано кн. Л. Любомирському, а біля 1781 р. перейшло до Понятовських. По польських повстаннях с. П. належало до кн. генерала Волинського.

ПІВНЕВА ГОРА, село, Острозький пов., Хорівська волость (перед тим Плужанська волость) — 13 домів і 91 жителів.

ПІВНИК, хут., Володимирський пов., Вербська вол., передмістя м. Володимира.

ПІВЧЕ, село, Дубенський пов., Будеражська волость, 82 км. від Дубна. Село над р. Збитенкою, 3 км. від с. Будеража. В кінці 19 ст. було там 89 домів і 484 жителів, дерев'яна церква св. Михайла з 1777 р. на місці старої з 16 ст. Село згадується в 1322 р., коли разом з Будеражом було надане князем луцьким і володимирським Любартом Гедиминовичем Соборній церкві св. Іоана Богослова в м. Луцьку. В 1583 р. П. належало до Острога, від якого кн. Костянтин Острозький платив за 7 дим. В половині 19 ст. в с. Півче було 152 жителів, 448 дес. селянської землі і 765 дес. фільварочної землі. (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том I, стор. 203, 207). На ґрунтах села урочища: Ренче, Кам'янка, Діброва і Ріжок. Село оточували старі дубові ліси. В лісі 1 курган. В околиці села часті знахідки кремінних і камінних знарядь з часів неоліту.

ПІДБЕРЕЗИ або **ПІДБЕРЕЗЄ**, село, Володимирський пов., Підберезька волость, 48 км. від Володимира, над річкою Полонкою. В кінці 19 ст. було там 139 домів і 996 жителів, дерев'яна церква від 16 ст. Село це згадується в 1570 р., коли воно належало до пані Федорової Бокиєвої, яка платила з П. від 4 дим., 7 город., а в 1583 р. Іван

Бокий платив від 20 дим., 3 город., 1 попа, а Данило Костошкович (син писаря володимирського Костюшки) платив від 7 дим. і 5 город. Колись П. було селом луцьких єпископів (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том I, стор. 202). За переписом 1911 р. в П. була волость, однокласова школа і горіччана державна крамниця.

ПІДБІРЦІ, село, Дубенський пов., над р. Іквою (в документах 19 ст. Подборци), 3 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 344 жителів, дерев'яна церква з 1850 р. на місці старої з 16 ст., початкова школа від 1881 р. В 16 ст. в П. був жіночий монастир сестер Василянок, заснований в 1592 р. кн. Костянтином Острозьким, від 1630 р. греко-католицький, який скасовано у 1832 р. В 1448 р. кн. Юрій Василевич Острозький продав село Підбірці разом з Милятином братові своєму Івану за 16 кіп грошей литовських. В 1594 р. передає село П. для утримання цього монастиря. В 1602 р. той же князь Острозький признає право того монастиря ловити рибу тригубицею і вільний вируб у всіх околичних лісах.

ПІДБОЛОТТЯ, село, Пінський пов., в долині р. Ясьолди. В половині 19 ст. було там 17 дворів. Місцевість типowo поліська — піски, болота й багато лугів. Місцевість безлісна. Селяни крім рільництва займаються рибальством і плисацтвом. В 19 ст. село належало до пом. Пусловських.

ПІДБОЖЕ, уроч., Дубенський пов., Млинівська волость — 12 домів і 62 жителів.

ПІДВИСОЧЕ, село, Рівенський пов., Висоцька волость, 163 км. від Рівного, над р. Чаків. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 294 жителі (на карті Висоцьк, Висоцьки) при залізниці Дубровиця-Лунинець.

ПІДГАЙЦІ, село, Володимирський пов., Микулицька вол., 12 км. на південний схід від Володимира, при шосі з Володимира до Луцька. В кінці 19 ст., було там 40 домів і 249 жителів. Колись село належало до Спаського монастиря у Володимирі.

ПІДГАЙЦІ, село, і колонія, Дубенський пов., Млинівська вол., 13 км. від м. Дубна, при р. Ікві і ставі. В селі П. в кінці 19 ст. було 20 домів і 479 жителів, а в чеській колонії 19 домів і 443 жителів. В колонії був лютеранський дім молитви. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том I, стор. 186). До великої зем. власности належало 234 дес.

ПІДГАЙЦІ, село, Дубенський пов., над р. Стиром на півд.-зах. від м. Острожця. Колись було власністю жидичинського монастиря. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 207 жителів.

ПІДГАЙЦІ, село, Крем'янецький пов., Борківська вол., 13 км. від Крем'янця, при р. Котовці. В кінці 19 ст. було там 103 домів і 720 жителів, дерев'яна церква з 1882 р. Село згадується в 1545 р., коли воно належало до кн. Андрія Вишневецького, який з села П. платив від 16 дим., 2 город, 2 вальних коліс і 1 фолюша. В 19 ст. с. П. належало до Ожаровських. Село згадується в 1545 р., коли то належало до кн. Вишневецьких. (Пам'ятники том 4, від 2 ст. до 200-210).

ПІДГАЙЦІ ВЕЛИКІ і **МАЛІ**, села, Луцький пов., недалеко від передмістя Луцьк-Гнідови. В кінці 19 ст. в П. Великих було 21 домів і 230 жителів. В П. Малих — 19 домів і 229 жителів, на фільварку — 5 домів і 43 жителі, в колонії — 48 дом. і 129 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. Піотровських належало там 574 дес.

ПІДГРІЦІ, село, Рівенський пов., Дітковицька вол., 26 км. від Рівного і 6 км. від с. Милостова. В кінці 19 ст. було там 16 домів і 155 жителів. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до Єрофея Гойського, який платив від 5 дим., 7 город, 4 млинських коліс, а в 1593 р. власником села був Іван Чаплич-Шпановський, який платив з П. від 6 дим. і 5 город.

ПІДГОРОДНО, село, Володимирський повіт, Любомельська вол., 54 км. від Володимира, село над р. Вижевкою, при залізниці Любомель-Ковель. В кінці 19 ст. було там 231 домів і 1,419 жит., дерев'яна церква з 16 ст., початкова школа одноклясова, оліярня. В старому архіві на церковному стрісі в 1932-33 рр. було знайдено Б. Ольховським Апостол Швайпольда Фіюля. (Архів Ю.Р.З. ч. 6, том 1, ст. 214). За переписом 1911 р. в П. належало до великої зем. власности 245 дес.

ПІДГОРОДЕ або **ПІДГОРОДДЯ**, село, Пінський пов., між рр. Стоходом і Веселухою, положене серед лісів і мочарів, віддалене від доріг, на північ від села Шини, недалеко від озера Червище. На північ від села — село Заліз-

ниця. Було то хіба найбільш типове, поліське село в цій околиці.

ПІДДУБИ, хутір, Володимирський пов., Крименська вол., 11 дом. і 75 жителів.

ПІДДУБИ або **ПІДДУБИЦІ МАЛІ**, село, Звягельський пов., над р. Корчиком, на півд.-захід від м. Корця. В кінці 19 ст. було там 144 селян і 745 дес. селянської землі, дерев'яна церква — Успенська. Село колись належало до Забаро-Корецького ключа. В 17 ст. була то власність кн. Чарторийських, від них перейшло до Любомирських, а пізніше до Малинських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Малинських належало там 1593 дес.

ПІДДУБЕЦЬКА РУДНЯ, село, Звягельський повіт, Ємельчинська вол., 3 км. від Ємельчика, над р. Убортею і ставом. Село невелике, селяни займаються лісним промислом. В околицях села було кілька курганів. За переписом 1911 р. величезні простори землі вкриті переважно лісами, по польських повстаннях належали до Уварових — 65,300 дес.

ПІДДУБИЦІ, село, Луцький пов., Піддубецька вол., при шосі з Луцька до Рівного, при річці Коноплянці. В кінці 19 ст. було там 33 доми і 427 жителів, мурована в бароковому стилі церква з 18 ст., млин, початкова школа. На фільварку 3 дом. і 10 жителів. Був там колись Піддубецький монастир. Згадка про село П. з 1541 р., коли то село належало до Дахнової, а в 1570 р. платив вже з цього села Григорій Гулевич. Останньо село належало до Сумовських. За переписом 1911 р. в селі було 564 жителів, волость, земська поштова станція, фельдшерський пункт, горілчана державна крамниця, 2 ярмарки річно. До великої зем. власности пом. Сумовських належало там 930 дес. Під селом за шосою група курганів біля 100 і друга група біля 60 (тип волинський). Знаходили там знаряддя, вироблені з кременя і каменя.

ПІДЖАРИ, колонія, Володимирський пов., Киселенська вол., — 11 домів і 104 жителі.

ПІДЗАМЧЕ, село, Крем'янецький пов., Радзивилівська вол., 38 км. від Крем'янця. Село над малим потоком і ставком. В кінці 19 ст. було там 78 домів і 506 жителів, дерев'яна церква невідомо коли і ким збудована, перебудована в 19 ст., і церк.-прих. школа від 1885 р. В кінці 19 ст. се-

ло належало до гр. Тарновських. За переписом 1911 р., в селі П. було 413 жителів, гуральня (32,000 відер річної прод.), горілчана крамниця, кредитове товариство, кооператива. До великої зем. власности пом. Туркевичів належало там 750 дес. В околиці села П. в 1937 р. відкрито оселю з початків залізної доби (культура т. зв. висоцька), як рівнож пам'ятники з ранньо-середньовічного періоду.

ПІДКУРКІВ, село, Рівенський пов., Дітковицька вол., 18 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 48 домів і 410 жителів(?).

ПІДЛЯЩИКИ, село, Заславський пов., Антоновецька вол., 37 км. від м. Заслава. За переписом 19 ст. було там 61 домів, 425 жителів, початкова школа від 1882 р.

ПІДЛІССЯ або **ПІЛІССЕ**, урочище, Луцький пов., недалеко від села Цьмини, Торчинська вол., — 10 домів і 53 жителі.

ПІДЛІСЦІ (в документах ПІДЛЯЩАНИ), село, Крем'янецький пов., Бережецька вол., 6 км. від Крем'янця, недалеко від р. Ікви. В кінці 19 ст. було там 73 доми і 346 жителів. Недалеко від с. Підлісць над р. Іквою було село „Підлисецький млин” (Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 4, част. 2, ст. 214-218; Архів Ю.Р.З., ч. 5, том I, ст. 2). В селі на стоці гори старі могили, де за переказом старожилів в 1651 р. було поховано багато померлих там поранених козаків під Берестечком гетьмана Богдана Хмельницького.

ПІДЛІСКИ, село, Володимирський пов., Скобелецька вол., 59 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 216 жителів.

ПІДЛІСЦІ, село, Заславський пов. В кінці 19 ст. було там 119 дворів, церква з 1791 р., біля неї мурована дзвіниця. В церкві багатий архів з 18-19 ст. Від 1865 р. в селі існує церк.-прих. школа. Звертає на себе увагу мурована корчма, яка зараховується до пам'яток старої архітектури на Україні. Фільварок колись належав до кн. Сангушків. На полях села 1 курган (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду, 1901 р.).

ПІДЛІСИ, село і кол., Ковельський пов., Велицька вол. В кінці 19 ст. було там 97 домів і 477 жителів, дерев'яна церква з 1745 р., смолярня. Про стару церкву згадується в актах часів кн. Льва Свидригайла. В околиці урочища: „Волижник”, „Залоцько”. Село П. згадується в 1564 р.,

коли воно належало до кн. Четвертинських (Опис Актив Книги Київ. Центр. Архіву, № 2038, ст. 11-20). Від Четвертинських П. перейшло до кн. Солтановичів-Сокольських і кн. Святополк-Четвертинських. В 1574 р. П. було власністю пані Богдани Лагодовської. В 1608 р. село П. належало до кн. Збаражських, пізніше до Сокольських і Єловицьких, з котрих останні обдаровують місцеву церкву.

ПІДЛІСКИ, село і колонія, Острозький пов., Бугринська вол., 27 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 383 жителі, дерев'яна церква — Іллі з 1742 р., церк.-прих. школа від 1885 р. До села належала колонія — 22 доми і 122 жителів. До великої зем. власности належало там 100 дес.

ПІДЛІСКИ, урочище, коло села Бугриня в Острозькому повіті, при притоці р. Горині і берестейсько-київській шосі, 34 км. від Острога. Від півд. заходу підходили до села великі ліси, а від півдня т. зв. „Тайкурська височина”. В кінці 19 ст. було там понад 40 дворів і 324 жителів, дерев'яна церква Ільїнська з 1742 р., збудована землянином волинським Гулевичем. Пізніше село перейшло до Заленських. В селі гарний палац, парк і овочевий сад. Селяни, крім рільництва, займалися лісовим промислом. За переписом 1911 р. в селі П. до великої зем. власности належало 162 дес.

ПІДЛІСКИ, село, Рівенський пов., Межирицька вол., 44 км. до Рівного, при старому тракті з Межирича до Рівного, недалеко від р. Горині. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 334 жителів. Село колись знаходилося над границею великих надгорянських лісів, з яких випливало багато річок, правих притоків р. Горині.

ПІДЛІСЦІ, село, Дубенський пов., Ярославецька вол., 37 км. від Дубна, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 205 жителів. Згадується с. П. в 1570 р., коли то разом з селами Ярославичами і Воротневим належали до Михайла Дзялинського, а в 1577 р. з П. платив Хведір Дзялинський від 7 дим., 3 город. В 19 ст. село П. належало до пом. Скомпських, а пізніше частина перейшла до чеських колоністів.

ПІДЛІПКИ, село, Крем'янецький пов., Радзивилівська вол., 28 км. від Крем'янця, при старій дорозі з Вишневця до Радзивилова. За переписом з 19 ст. було там 64 домів

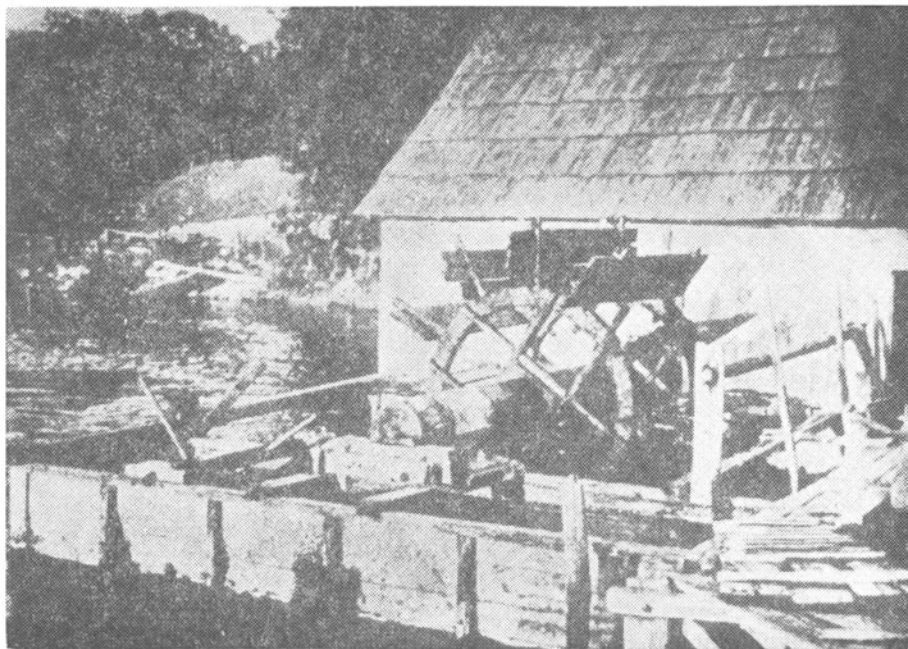
і 323 жителів. Колись село належало до гр. Тарновських. В околиці села, особливо в напрямку піскових надм коло села Гаї Левятинські, відкрито в 1936-38 р. поселення з мезоліту, неоліту. Часті знахідки кремінних камінних знарядь (О. Цинкаловський. Записки. Крем'янещина 1937-1938 р.).

ПІДЛОЗЦІ, село, Дубенський пов., Торговицька вол. Село положене з лівої сторони р. Стиру. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, част. 2, ст. 76, 90, 108, 185).

ПІДЛУЖЕ або **ПІДЛУЖЖЯ**, село, Дубенський повіт, Вербська вол., 10 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 57 домів і 386 жителів, дерев'яна церква на місці старої з 1868 р., водяний млин. До великої зем. власности в селі П. належало 215 дес.

ПІДЛУЖНЕ, урочище, Луцький пов., на ґрунтах села Цьмини.

ПІДЛУЖНЕ, село, Рівенський пов., Костопільська вол., 49 км. від Рівного і 20 км. від м. Степані, при р. Горині. В кінці 19 ст. було там 140 домів і 929 жителів, католицький мурований, побудований Радзивилами, костел, почат-

„Млин-пливак” в Підлужжі к. Рівного (фото з 1937 р.) (ц)

кова школа, 2 водяні млини, бровар. Село колись належало до кн. Радзивилів, а пізніше перейшло до „удельного ведомства”. За переписом 1911 р. в П. було 1179 жителів, державний маєток „удельного вед.”, 2-класова школа, 1 крамниця, 1 горілчана державна крамниця, кредитове товариство, кооператива.

ПІДЛИПИ, село, Звягельський пов., Емельчинська волость, 51 км. від Звягеля. В половині 19 ст. було там 356 жителів селян і 3,061 дес. землі, смолярня з 6-ма котлами. В кінці 19 ст. населення зросло і було там тоді 266 домів і 1,582 жителів, дерев'яна церква з 1750 р., церк.-прих. школа. Село П. згадується в 1583 р. як власність кн. Костинтина Острозького. За переписом 1911 р. в селі П. було 1997 жителів, паровий, вальцевий млин, державна горілчана крамниця. На ґрунтах села було колись кілька курганів, в розкопаному у 1898 р. одному кургані знайдено 1 шкелет, 1 посуд і кресило. (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.).

ПІДЛУБЕЦЬКА або **ПІДЛУБЕЦЬКЕ**, оселя, Звягельський пов., Емельчинська вол. В кінці 19 ст. було там 36 жителів і 235 дес. селянської землі. Село належало в 19 і на початку 20 ст. до одного з найбільших осередків магнацького господарства гр. Уварових (Дивись Емельчин і околиці).

ПІДПІНСЬКИЙ ДВІР к/м. Пінська. В кінці 19 ст. належав до пом. Осмолівських.

ПІДРАЛІВКА, слобода, Рівенський повіт, Седлищанська вол., — 15 домів і 120 жителів.

ПІДРИЖИ або **ПОДРИЖЕ**, село, Ковельський повіт, на півд. захід від містечка Кашівки, над р. Стоходом, 50 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 148 домів і 731 жителів, дерев'яна церква і тартак. До села належала колонія — 3 доми і 10 жителів. Село згадується в 1628 р., коли то належало до Кашовських, пізніше до Ворцлів і Мошинських.

ПІДРІЧЧЯ, село, Ковельський пов., Камінь-Коширська вол., 44 км. від Ковля, на південь від містечка Михнівки, над р. Турією і з південної сторони 4 невеликих озер. В кінці 19 ст. було там 32 домів і 259 жителів, земля піскувата, маловрожайна.

ПІДРУД'Є, хутір, Володимирський пов., Вербська волость, — 6 домів і 29 жителів.

ПІДЧЕРЕВИЧІ Старі і Нові, Луцький пов., Рафалівська вол., над р. Стиром, з другої сторони положене село Вараж або Варяж. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 593 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли і ким збудована, водяний млин над притокою р. Стиру. Згадується село в 1583 р. коли воно належало до кн. Чарторийських, які платили з П. від 8 дим., місцевість типово поліська.

ПІДСИР'Є, село, Ковельський пов., Камінь-Коширська вол., 46 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 297 жителів.

ПИЛЬКИ або **ПІЛКИ**, село, Заславський пов., Михнівська вол. Село при джерелах, недалеко від села Чиживки. В кінці 19 ст. було там біля 50 дворів і 400 жителів, дерев'яна церква — Дмитріївська з 1759 р., була (на поч. 20 ст.) покрита гонтами, початкова школа. До села належало урочище „Береги”.

ПІСКІВ або **ПЕСКІВ**, село, Рівенський пов., Седлищанська вол., село над р. Зульнею, 54 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 97 домів і 600 жителів, дерев'яна церква з 1753 р. Село на землях „удельного ведомства”. Коло села П. німецька колонія тієї ж назви — 32 домів і 242 жителів. Село згадується в 1577 р., коли то належало до степанського замку кн. Костянтина Острозького, який платив з села П. від 4 дим., 4 город., а в 1583 р. від 5 дим. і 4 город.

ПІСКИ РІЧИЦЬКІ, село, Ковельський пов., Хотяшівська вол., 67 км. від Ковля, при р. Турії. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 242 жителів. На піскових надмах зауважено гнізда дрібних кремінних зрарядь т. зв. „Хвалебоговицької культури” (О. Цинкаловський. Записки. Ковельщина, 1939 р.).

ПІСОЧНЕ, оселя, Володимирський пов., 46 км. від Володимира. Жителів 51. В селі паровий млин.

ПІСОЧНЕ або **ПІСОЧНО**, село, Ковельський пов., Селищанська вол., 30 км. від Володимира, над р. Вижевкою. За переписом 19 ст. було там 76 домів і 382 жителів, початкова школа, вітряк. Село згадується в 1577 і 1583 рр., коли воно належало до містечка Несухойж кн. Романа Сангушки, який платив від П. за 7 дим., 5 город, а в 1583 р.

від 3 дим., 5 город. В кінці 16 ст. село це належало до жида „старозаконного”, який мав ім'я Іван. За певними геральдичними дослідженнями був він протопластом старого роду Івановичів-Пісчанських (Опис луцького замку з 1545 р.; Архів кн. Сангушків том 3, стор. 411). Село це в 1547 р. належало до мілицького монастиря над рікою Турією (Архів Ю.З.Р. ч. 1, ст. 370). За переписом в 1898 р. було там 52 дворів. До великої зем. власности в 1911 р. належало до пом. Козаринів 813 дес.

ПАСТУШКІВ, село, Дубенський пов., Млинівська вол., 35 км. від Дубна, 2 км. від села Довгошиї. В кінці 19 ст. було там 48 дом. і 370 жителів. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до олицького замку кн. Михайла Чарторийського, який платив з П. за 11 дим, на вологах, 4 дим на півланках.

ПІЩА або **ПИЩА**, село, Володимирський пов., Пульменська вол., над озером Пульменським, або Сельським озером, 127 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 205 домів і 1675 жителів, дерев'яна церква з 17 ст., значно перебудована, каплиця, вітряк, церк.-прих. школа. За переписом 1911 р. в селі П. було 1644 жителів, гуральня, кооператива і горілчана крамниця. До великої зем. власности належало там 3, 538 дес. В місцевій переробленій церкві є ікони зі старої, неіснуючої церкви, серед яких, як твір місцевого художника самоука, заслуговує на увагу образ „Іона во чреве кіта”...

ПІЩАНСЬКИЙ, брід, урочище, Пінський пов., між селами Смородськом і Витицьким (Ревізія пушч і перех. Вилен. Архів Ком.).

ПІЩАНИЦЯ, слобода, Рівенський пов., Селищанська волость.

ПІЩАНИЦЯ, колонія, Луцький пов., Городецька волость — 9 домів і 71 жителів.

ПІЩАНИЦЯ, передмістя Володимира, поле за могилками, де було в 1831 р. місце казні.

ПІЩАНКА, хутір, Острозький пов., Кунівська волость.

ПІЩАТИНЦІ, село, Крем'янецький пов., Борсуковецька волость, 23 км. від Крем'янця, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 975 жителів, дерев'яна церква з 1761 р. Згадка про село П. з 1545 р., коли воно належало до Петра Денисовича і згадується в описі крем'янецько-

го замку (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, від 2 ст. до 201). В 1750 р. П. належало до Настасії Львової Кличанівської, з якого вона платила від 9 дим, 2 город, 1 млинського колеса, а з другої частини платив Панас Андруськович. В 1583 р. з того ж села П. платив Семен Дениско Матвіївський за 14 дим., 4 город., 2 город., 2 вальних коліс і 1 ступи. В 1713 р. П. було власністю Михна Гумницького, в аренді у Гавриїла Влодарського, пізніше П. перейшло до Ледуховських (Архів Ю.З.Р. ч. 6, додаток, ст. 309).

ПІЩІВ, село, Звягельський пов., волость Піщівська, 22 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 130 домів і 939 жителів, дерев'яна церква з 1776 р., початкова школа. Село П. належало колись до кн. Чарторийських, пізніше до кн. Сангушків. В 1577 р. П. згадується, як землянське село при корецькому замку, за яке платили від 7 дим. В 19 ст. до піщевського ключа належало 18 великих маєтків, разом 18,242 дес. За переписом 1911 р. в селі П. було 921 жителів, 2-кляс. школа. Два кургани, з них один в саді фільварку, другий при шосі до Звягеля.

ПИЛАЙ, село, Заславський пов., Сульжинська волость, над річкою Покорою, там було 125 домів і 735 жителів, дерев'яна церква — Покровська, з 1889 р. на місці старої з 16 ст., школа від 1840 р. Згадується село П. в 1589 р., як маєток кн. Януша Заславського. В кінці 16 ст. село було спустошене татарами. Останньо село П. належало до гр. Потоцьких. В згадці про село П. виступає воно під назвою Пилії в 1601 р. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, ст. 291).

ПИЛИПИ або **ГАЛІВКА**, село, Острозький пов., Хорівська вол., 16 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 122 жителів.

ПИЛИПИ, слобода, Старокостянтинівський пов., Чернеливецька вол., 35 км. від Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 70 домів і 471 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. Рота належало там 1,040 дес.

ПИЛИПИ КОШАРИ, село, Звягельський пов., Миропільська волость, 63 км. від Звягеля, над річкою Хвостівкою. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 319 жителів. Старовірський дім молитви. Жителі прибули сюди з Росії,

коли то за давніх царських часів „старообрадців” переслідувано.

ПИЛИПОВИЧІ КОРЕЦЬКІ, село, Звягельський повіт, Піщівська волость, 10 км. від м. Звягеля, над р. Церемом. В кінці 19 ст. було там 62 домів, 342 жителів. В 1577 р. П. належало до Межиріччя кн. Корецьких, які платили від 5 дим., 3 город. За переписом 1911 р. в селі П. було 512 жителів, 3 крамниці, горілчана крамниця, паровий млин (20,000 пуд. річ. перем.). Над р. Церемом квадратне замчисько (або городище), 142 метрів в обводі, на городищі курган і 5 камінних хрестів і 22 надмогильні плити. В околиці села 2 кургани (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду, 1901 р.).

ПИЛКИ, село, Заславський пов., Михнівська волость, 17 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 99 домів і 453 жителів, дерев'яна церква з 1759 р., церк.-прих. школа.

ПИНДРИКИ, колонія, Рівенський пов., Дерезенська вол., 37 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 339 жителів.

ПІНСЬКИЙ МІСТ, хутір, Володимирський пов., Вербська вол. — 6 домів, 65 жителів.

ПИРАТИН, село, Дубенський пов., Вербська вол., на північ від р. Ікви, 16 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 451 жителів, дерев'яна церква з 180 р. В 1583 р. село П. належало до Антона Єловицького, а в 1607 р. була то власність кн. Олександра Чарторийського (Архів, ч. 6, том I, ст. 342-344). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в П. належало 431 дес.

ПИРКОВИЧІ, село, Ковельський пов., Турийська вол. Село при малому озері на південь від м. Ковля. В 19 ст. було там біля 30 домів і 207 жителів, село при тракті з села Туличева до Ковля. За переписом 1911 р. до великої власности належало в П. 599 дес. пом. Болеслава Дорогоєвського.

ПИСАРІВКА, село, Старокостянтинівський пов., Чернелівська вол., 30 км. від м. Старо-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 99 домів, 678 жителів, мурована церква з 1874 р. на місці старої, церк.-прих. школа від 1891 р. В 1583 р. село П. належало до кн. Костянтина Острозького, який платив від нього за 3 дим., 4 город. В 1593 р. село було спустошене татарами. В 1753 р. П. поділило до-

лю сіл, які залишилися по кн. К. Острозькому і переходило з рук до рук. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в П. до поміщиків Бжозовських і Колонно-Ческовських належало 908 дес.

ПИСАРІВКА, село, Старокостянтинівський пов., Решнівська вол., 13 км. від м. Ст. Костянтинова, над самою границею Поділля. В кінці 19 ст. було там 69 домів і 467 жителів. Село положене в степовій смузі Волині.

ПИХИ, село, Володимирський пов., Шацька вол., 96 км. від Володимира — 29 домів і 199 жителів.

ПИШКИ, село, Звягельський пов., Остропільська вол., 110 км. від Звягеля, село при притоці Случі. В кінці 19 ст. було там 117 домів і 519 жителів, дерев'яна церква з 1771 р., церк.-прих. школа від 1870 р. Село положене в степовій смузі Волині.

ПЛАВ, річка, притока р. Стиру. Довжина — 46 км., пропливає в околицях багнистих, на певних відтинках до 1911 р. була вже сканалізована.

ПЛЕСНА або **ПЛЕЩИН** (в документах часом Плеснов), Заславський пов., Шепетівська вол., при р. Очеретинці — на південний захід від Шепетівки, 22 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 163 домів і 862 жителів, дерев'яна церква з 1798 р. на місці старої, тепер неіснуючої, початкова школа. Село згадується в документах в 1583 р., як власність кн. Михайла Заславського, який платив від П. від 2 дим., 2 город. В 1648-1651 рр. належало до кн. Володислава Збаражського (Архів Ю.З.Р. ч. 7, том 2, стор. 486). В кінці 19 ст. належало до Альфреда Потоцького.

ПЛЕШИЦЬ, с., Пінський повіт. Село серед непрохідних болот і річки Струменя. На початку 20 ст. було там 26 дворів і 109 жителів. Селяни переважно займалися рибальством і плисацтвом.

ПЛИСКА, с., Крем'янецький пов., Білозірецька вол., 65 км. від Крем'янця, при джерелах р. Буглівки. За переписом 19 ст. було там 129 домів, 789 жит., дерев'яна церква з 1750 р., церк.-прих. школа від 1859 р. Село згадується в 1583 р., коли воно належало до кн. Олександрі Порицької, в 1619 р. належало до Анни Порицької (Архів ч. 6, том I, ст. 412). В церковному архіві до 1914 р. зберігалася рукописна Євангелія з 16-17 ст., подарована до цієї церкви священиком Федором Мельником-Плисець-

ким. Крім того були там інші стародруковані слов'янські і латинські книги і документи. На захід від села (біля 3 км.) 1 курган.

ПЛИСКА, село, Дубенський пов., Судобицька вол., 13 км. від Дубна, над р. Галкою. В кінці 19 ст. було там 87 домів і 792 жителів, дерев'яна церква — Покрови, з 1884 р., на місці бувшої там старої з 16-17 ст., церк.-прих. школа від 1887 р. Село згадується в 1566 р. як власність землян волинських Федора Хмари, який продав с. Плиске Федорові Чапличеві-Шпановському. В 1588 р. Іван Чаплич платив від с. П. з 8 дим., 8 город. (Опис акт книг Київ. Центр. Арх. № 2040, ст. 39-46), ще перед поділом між Іваном і Петром Чапличем-Шпановськими (Опис акт. книги Київ. Центр. Арх. № 2036). На полях в напрямку м. Дубна 1 великий курган, на ньому 4 камінні хрести.

ПЛОСКЕ, село, Острозький пов., Довжецька вол., 37 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 455 жителів, дерев'яна церква з 1778 р. церк.-прих. школа. Згадується село П. в 1568 р. в зголошенні королівського землянина Івана Семеновича про збройний спротив урядовців і селян (Опис акт книги Київ. Центр. Арх. № 2042, ст. 26 і 31, п. н. 298, 371). В 1583 р. село П. належало до Острога, кн. Костянтина Острозького, який платив з П. від 7 дим. За переписом 1911 р. в селі П. було 673 жителів, 1 крамниця, горілчана державна крамниця, водяний млин (15,000 річн. перем.), гуральня (28,676 відер річн. прод.). До великої зем. власности належало там 677 дес. до кн. Святополк-Четвертинського і 447 до Костянтина Яворського. Коло села 2 кургани.

ПЛОСКА або **РАТКІВ**, село, Рівенського пов., Дітковицька волость, 20 км. від Рівного, над р. Стублою, 3 км. від с. Милостова. В кінці 19 ст. було там 69 домів і 502 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 118 дес.

ПЛОСКА, хутір, Володимирський пов., Крименська волость, 100 км. від м. Володимира — 29 домів і 203 жителів, хутір над рікою Лють.

ПЛОСКИНІ, село, Пінський пов. (або Плоськино, Плоськин), 1 км. від с. Погосту. В 19 ст. було там 30 осель і церква, фільварок Скирмунтів — 5,409 дес. Місцевість низинна і заболочена, багато лугів.

ПЛОТНИЦЯ ВЕЛИКА, село, Пінський пов., над рікою Плотницею, на півден. схід від Пінська. Була то околиця боярська, а пізніше належала до т. зв. „загородової” шляхти, при старому тракті з Пінська до Давидгородка над р. Горинню, 40 км. від Пінська. В 19 ст. було там біля 42 осель і до 200 жителів, дерев'яна церква. Плотницька волость обіймала 24 села — 1975 жителів. До старої Плотницької волості, що належала до пінських князів в 1555 р., належали боярські дворища в: Івовичах, Хомичах, Трохимовичах, Кричовщина, Тимошівщина, Страховщина і Рідчиці (Пісцевая книга княжеств Клецкого і Пінского. Труды Вил. Арх. Ком.). Виступав там ще на початку 20 ст. надзвичай цікавий тип боярських дворищ. Місцевість типово поліська, луги, ліси, рибальство і мисливство. Серед нащадків бувших бояр і шляхти, яка цуралася місцевих селян, було розповсюджене п'янство і самоволя.

ПЛОТНИЦЯ МАЛА, село, Пінський пов., на т. зв. Заріччі. В 19 ст. було там 22 господарства і 67 жителів, гута скла (біля 4,600 кут скла річн. прод. — дохід 1,000 руб.). До великої зем. власности належало там 4,100 дес. переважно луги і ліси.

ГЛОТНИЦЯ, річка, Пінський пов., на Заріччі. Річка впливає з лісів і мочарів в околиці села Рухча і впадає до р. Прип'ятки, відноги р. Прип'яті. Колись відоме своїми „бобровими гонами”.

ПЛОТИЧЕ, озеро, Пінський пов., Хоєнська вол., займає 7 кв. моргів і оточене з усіх боків лісами і болотами.

ПЛОЩЕВА або **ПЛОЩЕВО**, село, Пінський пов., недалеко устя р. Ясьолки. В кінці 19 ст. було там 19 дворів і 67 жителів. Місцеві селяни займаються майже виключно рибальством і плисарством. Під селом урочище „Доброгощ Острів”. (Пісцевая книга пінского староства — 1561 р., том 2, стор. 242). Місцевість дуже низька і заболочена, велика власність належала в П. до роду Ордів (Гощ. Площево, том 3, стор. 166).

ПЛОЩА — ЛОМАНІВСЬКА, колонія, Луцький пов., Полонська волость, 10 км. від м. Луцька — 37 домів і 257 жителів.

ПЛУЖНЕ, село, Острозький пов., Плуженська вол., 20 км. від м. Острога, при малій притоці р. Вілії. В кінці 19 ст. там було 397 домів і 2,500 жителів, дерев'яна цер-

ква з 1703 р., а перед нею була церква з 16 ст. (в початку 20 ст. в стані руїни), на могилках друга церква, школа від 1864 р. До села належали колонії: Ядвинин, Михайлів, Княженин і Феуерстентхаль. Фільварочної землі 2,600 дес. лісу, і 2,988 дес. поля. Гарний палац над ставом. За переписом 1911 р. в селі Плужому було 3,620 жителів, волость, земська, поштова станція, лікар, акушерка, 2 крамниці, гуральня (13,534 відер горілки річн. прод.), державна горілчана крамниця, однокласова школа. До ключа великої зем. власности в с. П. належало до пом. Едварда Тишкевича — 12,433 дес. Колись село належало до кн. Острозьких, а в 1753 р. перейшло до Конецьпольських, пізніше до Яблоновських, Тишкевичів (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, ст. 418). В сусідньому лісі овальне городище, оточене подвійним валом і ровом, на поляк було багато курганів. На тому ж полі знайдено скринькову труну з камінних плит. Дуже часті знахідки пам'яток з періоду неоліту (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.).

ПЛЯШІВКА або **ПЛЯШІВКА КОЗИНСЬКА**, село, Дубенський пов., Берестецька волость. Село над річкою Пляшівкою, недалеко від українсько-польського побоевища під Берестечком в 1651 р. Село при усті р. Пляшівки до Стиру. В кінці 19 ст. було там 79 домів і 512 жителів, дерев'яна церква з 1887 р. на місці старої з 16-17 ст. Село П. згадується в 1545 р. В описі луцького замку, де в числі городень була городня Данила Рогозинського з Рогозна і з Пляшевої. (Пам'ятники том 4, від 2 стор. до 116).

В 1566 р. в донесенні королівського шляхтича Гнівша Калусовського документ про з а н я т т я плашевських ґрунтів (опис акт книги Київ. Центр. Арх. № 2040, стор. 6, поз. 28). За переписом 1911 р. до великої власности в П. належало — 742 дес. Тоді ж в Пляшевій К. було 705 жителів, однокласова школа, горілчана державна крамниця і водяний млин (6,000 пуд. річн. перем.).

ПЛЯШЕВА, колонія, Луцький пов., Тростянецька вол., 20 км. від Луцька — 24 домів і 178 жителів. В урочищі тієї ж назви 4 дом. і 31 жителів. В 1911 р. в П. було 180 жителів, початкова школа, водяний млин (12,000 пуд. річ. перем.).

ПЛЯШІВКА або **ПЛЯШЕВА МАЛА**, село, Дубенський пов., Теслуґівська волость, недалеко від села Рідькова, 49

км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 72 доми і 438 жителів. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том 1, додаток стор. 134).

ПОБЕРЕЗИ, село, Луцький пов., Торчинська вол., над р. Полонкою, при ставі. В 19 ст. було там 27 домів і 171 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. Грохольської належало 910 дес.

ПОБОЄВИЩЕ, горбовина, Пінський пов. Є то висока горбовина, яка тягнеться над болотом 35 км. від м. Пінська, на землях села Стошани. Там, як оповідає місцева легенда, литовські князі Скирмонт і Кукувойтих в 1220 р. одержали перемогу над військами володимирського князя Мстислава. Тепер на побоєвищі залишилося багато курганів, в яких місцеві селяни знаходять багато цікавих і цінних пам'яток з цього часу — зброю, підкови, цвяхи тощо.

ПОВІТТЄ або **ПОВІТТЯ**, а також **ПОВІТ**, село, Ковельський пов., Лешківська вол., 113 км. від Ковля, над Оріхівським каналом, на південь від Рубового озера, на котрому є Заловицьке озеро. Є то одна з кількох осель висунутих на найдавший край Волинської землі. В кінці 19 ст. було там разом з присілком Трави 378 домів і 1,470 жителів. Село положене серед розлеглих болот. До 1900 р. комунікація з с. П. була дуже трудною. Під час розтопів, або довгих дощів до села можна було дістатись лиш човном. В селі була церква з 1782 р. (Акти іздан. Виленського Арх. Ком. том 23, ст. 305). Першу церкву збудовано там в 1655 р. Колись село входило до складу Ратенського староства. За переписом 1911 р. в селі Повітте було 1,696 жителів, одноклясова школа, 4 крамниці, горілочана державна крамниця.

ПОВУРСЬК, село, Ковельський пов., Повурська вол., 32 км. від Ковля (в старих документах виступає під назвою Поворсько, Поворськ). Село недалеко від р. Стоходу, при старому тракті з Луцька до Пінська. В кінці 19 ст. було там 191 домів і 1,315 жителів, дерев'яна церква від 16-17 ст., церковно-приходська школа, вітряк. Село згадується в 1498 р., коли воно належало до Андрія Сангушки (Архів Сангушків том 3, стор. 28). В 1511 р. село П. переходить до кн. Іллі Острозького, а пізніше знову до кн. Сангушків. До року 1565 П. належав до Анни Дес-

потовни (Опис акт книг Київ. Центр. Архіву №2089, стор. 9-25, а також Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 3, від 1 ст. до 89 і там же том 3, ч. 2, ст. 49-59 і том 4, від 2 ст. до 180). За переписом 1911 р. в селі П. було 1,664 жителів, волость, земська поштова станція, однокласова школа, фельдшерський пункт, 3 крамниці, горілчана крамниця, до великої зем. власности пом. Поморського належало там 1,114 дес., до пом. Глембоцького — 980 дес. і до інших 253 дес. — разом 2,347 дес. П'ять км. від села П. в напрямку села Смоляри велика група курганів (біля 50), які звуться там „Татарські Гори” (В. Антонович).

ПОГАНКА, село, Ковельського пов., Голобська вол., 21 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там — 39 домів і 266 жителів.

ПОГАНЦІ, село, Рівенський пов. В 1490 р. 16 грудня пані Хведька Пашкова, дочка Духновича відписує своєму чоловікові Василеві Хребтовичеві маетки Яблонь і Пелжу.

ПОГОРІЛА, село, Звягельський пов., Баранівська волость, 46 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 87 домів і 627 жителів, початкова школа. Колись належала до Барановицького ключа Любомирських, пізніше Строгонових і Гагариних. За переписом 1911 р. в селі П. було 314 жителів, скляна гута (14,000 руб. річ. обор.). На полі було кілька курганів.

ПОГОРІЛА ВИЩА, село, Ст.-Костянтинівський повіт, Сквородоцька вол., 11 км. від Ст.-Костянтинова, над р. Іквою (південною). В кінці 19 ст. було там 91 домів і 501 жителів, дерев'яна церква, початкова школа з 1876 р. В 1782 р. село належало до кн. Святополка-Четвертинського. За переписом 1911 р. в селі П. було 585 жителів, гуральня (15,972 від. горілки річ. прод.). До великої власности тоді ж належало 580 дес. На полях села 2 кургани (В. Антонович).

ПОГОРІЛА НИЖЧА, село, Ст. Костянтинівський пов., Сквородська вол., 11 км. від м. Ст.-Костянтинова. Село при р. Ікві (південній). В кінці 19 ст. було там 161 домів і 802 жителів, дерев'яна церква з 1835 р. на місці, де була стара (16-17 ст.), початкова школа від 1376 р., водяний млин. Колись село П. належало до Кузминської волості кн. Костянтина Острозького (від 1517 р.). Перед тим на-

лежало до красилівського замку. В 1593 р. спустошене татарами. Від початку 17 ст. ділила долю острозької ординації і в 1753 р., на підставі Кульбишівської угоди подароване кн. Олександрю Чарторийському, а від нього перейшло до кн. Любомирського. В 1800 р. належало село П. до Жевуських, потім до Гіжицьких. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 4, частина 2, ст. 228; Архів Ю.З.Р. ч. 3, том 2, стор. 703-704, і ч. 6, том I, ст. 290). На полях села П. було 2 кургани (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.).

ПОГОРІЛЕ, урочище, Луцький пов., є то місцевість над р. Горинню в середньому її бігу. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 1, част. 3, стор. 190; том 4, част. 2, стор. 90, 103, 112 і Архів Ю.З.Р. част.1, том 1, ст. 347).

ПОГОРІЛВКА, село, Рівенський пов., Селищанська вол., 65 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 84 до- мів, 1,087 жителів, дерев'яна церква з 1843р. на місці не- існуючої старої. В 1629 р. с. П. належало до губківського ключа Станислава Даниловича, червоногородського старости і було тоді там 97 дим. В 1683 р. власність Анни з Даниловичів — Цетнерової. В 18 ст. село належало до Невіркова.

ПОГОРІЛЦІ, село, Дубенський пов., 6 км. від м. Дуб- на, при шосе з Дубна до м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 109 до- мів і 1,262 жителів, дерев'яна церква з 1733 р., каплиця, церк.-прих. школа. Село П. згадується в 1561 р. в скарзі Михайла Мишки-Варковицького на урядовців і селян кн. Василя Костянтиновича Острозького (Опис акт кн. Київ. Центр. Арх. № 2085, ст. 26, 28, поз. 17, 22). В 1637 р. є згадка про священників того села Самуїла і Іонаша Ярмаркевичів, які склали і написали рукою „Суботник” в 1693 р. За переписом 1911 р. до великої зем. власности гр. Єлизавети Шувалової належало там 13,368 десятин.

ПОГОРИЛЬЦІ, село, Крем'янецький пов., Ямпільська вол., 59 км. від Крем'янця, над р. Нивкою. В кінці 19 ст. було там 98 до- мів і 692 жителів, дерев'яна церква з 1755 р., церк.-прих. школа від 1882 р. Село згадується в 1583 р. як маєток Анни Глембоцької, яка платила від П. за 7 дим., 5 город., 4 комір. Про початки села кружляє там легенда, що 7 км. від села П. був старий волинський город Тихо- мель, зруйнований в 1241 р. татарами. Частина жителів цього города, з огляду на страшну руїну цього міста і

сморід від людських тіл, не хотіла вже повертатися на старі місця і заснувала нову оселю під назвою Погорільці. В 18 ст. село П. належало до кн. Яблоновських. За переписом 1911 р. в селі П. до великої зем. власности належало 303 десятин.

ПОГОРИННЄ або **ПОГОРИННЯ**, є то величезні простори землі над р. Горинню, особливо в її середньому і північному бігу, які в 12-13 ст. належали до Володимира — Галицького князівства. Перед тим П. входило в склад Київської Держави. Границі П. можемо установити провізорично. Від сходу границя П. доходила до р. Случі, переходячи її у східньому напрямку, гублячись в лісах межиріччя Случі і Уборті, а на північному сході доходячи до величезного болота Гало або Голе, де граничним городком П. була Біла Вежа. На півночі село П. доходило майже до Прип'яті, де градичило з Турівською і Пінською землями, більш-менш по лінії Городка і Небля, де на захід граничило з Пінським князівством над р. Прип'яттю. На півдні границі Погориння і особливо володінь погоринських князів було мало постійне і мало встановлене, так як і на заході, де доходили майже до р. Стиру.

До П. належали такі міста: Городно (на північ від Дубровиці), Степань і Кричильськ над Горинню, Дубровиця, Столин, Давид-Городок, Тихомель, граничний Корчик, а в певних історичних періодах до П. належали такі волинські міста, як Пересопниця, Вигошів і Шумськ. Від часу прилучення П. до Волинсько-Галицького князівства, з'являються там майже незалежні князівства, які згодом роздрібнюються, переходячи на положення васальних, а навіть до того, що стають служилими боярами. В кінці 13-14 ст. південна частина П. увійшла в склад Луцького князівства і в литовсько-руському періоді стали ці землі підставою до розвитку і поширення волостей кн. Острозьких.

Північна частина П. розпалася на Городельське, Степанське і Дубровицьке князівства. Погориння згадується в Повесті Врем. Лет, під роком 1097, в Іпатієвському літописі в 1235 р. під час війни Данила Романовича з кн. Михаїлом і Із'яславом (А. М. Андріашів. Очерки історії Волинської землі до кінця 14 ст. Київ 1887 р. ст. 38 і інші).

ПОГОСТ ЗАГОРОДНИЙ, містечко, Пінський пов. Оселя належала колись до кн. Друцько-Любецьких і в 19 ст. було там біля 100 домів і 408 жителів, школа, церква з 1769 р. До волості належало 12 сіл, а до великої зем. власности належало 10,840 дес. Землі тут мало родючі, багато лугів і лісів, в яких ще у 19 ст. були такі звірята як: лось, ведмідь, бобри вовки, лиси. Головний дохід для маєтків походив з млинів, оренд, рибальства, вирубу лісів і полювання. В Погості Загородному народився відомий на Волині польський історик і бібліотекар в містечку Порицьку — Лукаш Голембіовський.

ПОГОСТ ЗАРІЧАНСЬКИЙ, містечко, Пінський повіт, над мережею рукавів р. Стиру, на південь від м. Пінська, на т. зв. „Заріччі”, містечко положене недалеко устя Стиру до Прип'яті. Словом „Погост” в старій Русі окреслювали місця тодішньої адміністративно-податкової влади, де згромаджувано було натуральні оброки, данини. Відбувалися там суди княжих тавунів. Часто на більших погостах будовано палати, церкви, постійні склади товарів (Сергеевич „Князь і вече”). Управляли погостами соцькі або старости. Польський дослідник Руліковський вважав, що слово „погост” постало від слова „гость” — купець. На тому ж пні „гость”, „гість” розвинулися часті назви на Волині і Поліссі як: Гоща, Мирогоща, Радогощ, Пирогощ тощо. В кінці 19 ст. в П. З. було біля 350 жителів (переважно жидів), була церква і синагога. В околиці містечка залишилися сліди валів і курганів. В 17 ст. під час польсько-козацьких воєн містечко П. було майже знищене. Належало містечко до кн. Збаражських, а пізніше до Нелюбовичів. В 1802 р. прилучено до царської Росії, а землі забрані до Скарбу, з якого надані генералові Миколаю Репніну-Волинському. Велика власність становила там 3,037 дес., багато водяних млинів, пропинації (вишинк — продаж горілки), рибальський промисл і сплав лісів. Земля, особливо над р. Стиром врожайна, багато лугів. Місцеве населення займалося переважно рільництвом, рибальством і плисацтвом (Пам'ятники. Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 130, 143, 10).

ПОГУЛЯНКА, село, Ковельський пов., Великоглушанська вол., 80 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 24

домів і 220 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 5,754 дес. — пом. Малюжкович.

ПОГУЛЯНКА, колонія, Рівенський пов., Степанська волость — 16 домів і 104 жителів.

ПОГУЛЯНКА, село, Луцький пов., Селинська волость 8 домів і 129 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 243 дес.

ПОДОЛЯКИ, село, Рівенський пов. В 15 ст. село належало до маєтків волинського князя Свидригайла (О. Галецький. „Остатне лята Свидригайли на Волині”).

ПОДОЛЯНИ, село, Острозький пов., Бугринська вол., 27 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 359 жителів. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до кн. Костянтина Острозького, який платив з П. від 3 дим. на чверті, 2 боярів путних на півдворищах. Пізніше село П. належало до Іюдки, який запровадив в цьому селі на той час високорозвинуте господарство, як на фільварку так і серед селян, які відзначились своєю здатністю. Кожне селянське господарство мало по кілька корів, коней і кількадесят овець. Одночасно селяни відзначалися тверезістю і високим рівнем культури.

ПОДРИЖІ або **ПІДРИЖІ**, село, Ковельський пов., село над р. Стоходом. В старих документах село виступає під назвою Подреже, Подріж. Згадується в 16 ст., коли воно належало до Василя і Івана Сіماشків (Архів Сангушків том 4, ст. 324 і Опис володимирського замку з 1545 р. Пам'ятники. Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, ст. 133). Від Сіماشків село перейшло до Борзо-Богатих Красеньських, Воловичів і вкінці до кн. Святополк-Четвертинських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Калужина належало там 697 дес.

ПОДСИНІВКА або **ПІДСИНІВКА**, село, Ковельський повіт, Селинська волость, недалеко від села і озера Синовського, над р. Турією. Колись село П. належало до мілецького монастиря. (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том 1, стор. 370).

ПОЖАРИСЬКА, село, Луцький пов., Рожищанська волость, при Лютинецькому болоті, на північ від містечка Рожища. Село в 19 ст. мало 28 домів і 111 жителів. За переписом 1911 р. в селі П. до великої зем. власности пом. Тшенецької належало 1,131 дес.

ПОЗДНІ або **ПОЗНА**, село, Рівенський пов., Дубровецька волость, 12 км. від Дубровиці. Село при дорозі до містечка Висоцьке. (Кількість домів і жителів невідома).

ПОКАЩІВ або **ПОКОЩІВ**, село, Дубенський пов., Сербинська волость, 48 км. від м. Дубна. Село над р. Вербівкою. В кінці 19 ст. було там 67 домів і 423 жителів, дерев'яна церква з 1883 р. на місці старої, від якої залишилась стара дзвіниця. В 15 ст. село П., разом з селом Хоролупами, надає кн. Лев Свидригайло луцьким православним владикам. В 1577 р. село П. належало до олицького замку Радзивилів, які платили від 9 дим. на волоках, 3 город., 2 город. Під назвою Покощова виступає як маєток владик луцьких в 1585 р. в документі про передання церкви в П. греко-кат. єпископу Кирилу Терлецькому (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том 1, ст. 209). Крім того в 1590 р. згадується як маєток луцького собору (Архів Ю.З.Р., ч. 1, том 1, ст. 275, 276). За переписом 1911 р. в селі П. було 320 жителів, початкова школа (німецька), 1 крамниця, паровий млин (8,000 пуд. річного перем.) і фабрика сільсько-господарських машин. В тому ж році до великої зем. власности в П. належало 370 дес. Під лісом до 1900 р. було 5 курганів. На ґрунтах села знаходять багато пряслиць з червоного шиферу (В. Антонович).

ПОКОЩІВКА, село, Заславський пов., Білогородецька волость, 19 км. від м. Заслава, при дорозі з м. Білогородка до Корниці. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 554 жителів, школа церк.-прих. Велика власність належала до славуцького ключа кн. Сангушків.

ПОКОСИ, село, Рівенський пов., Дідковицька волость — 18 домів і 83 жителів.

ПОКОСЬ, річка, Ковельський повіт.

ПОКОЩІВ, колонія, Звягельський пов., Сербська волость, — 37 домів і 265 жителів.

ПОКРОВА, річка, ліва притока р. Стиру, відома також під назвою — Бачки, Радоставки і Пустої.

ПОЛАПИ або **ПОЛОПИ**, село, Володимирський пов., Згоранська вол., 76 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 195 домів і 1,159 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., на місці старої з 16 ст., церк.-прих. школа.

ПОЛІК або **ПОЛИК**, колонія, Луцький пов., Тростянецька волость — 11 домів і 66 жителів.

ПОЛІССЯ (дивись вступну статтю словника).

ПОЛИЦІ або **ПОЛИЦЯ**, село, Ковельський пов., Камінь-Коширська волость, на півд. схід від Камінь-Коширська, 65 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 160 домів і 1176 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли і ким збудована, в церковному архіві до 1914 р. переховувалося багато стародруків. В околиці села П. були слідуючі урочища: Горильсько, Соснів груд (на Поліссі словом „груд” називають місце високе з твердив ґрунтом, звичайно оточене болотами або лугами), Красний берег, Селище Яномисль або Мислин і Королюк. В селі від 19 ст. існувала церк.-прих. школа і вітряк. Згадується село в 1583 р., коли воно належало до Григорія кн. Коширського (Сангушки). За переписом 1911 р. в селі П. було 877 жителів, горілчана крамниця, тартак (13,000 руб. річн. обороту). До великої зем. власности пом. Владислава Гордона належало там 5,342 десятин.

ПОЛИЦІ, село, Луцький пов., Рафалівська волость, над залізницею Ковель-Сарни, 103 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 140 домів і 954 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. на місці старої з 16-17 ст., початкова школа. За переписом 1911 р. в селі П. було 1,310 жителів, 2 крамниці, горілчана крамниця, гуральня (14,236 від. горіл. річно), (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том 1, стор. 93, 85-97).

ПОЛОВЛЄ або **ПОЛОВЛЯ**, село, Луцький пов., Володимирська волость, 120 км. від м. Луцька, над р. Стублою, недалеко від Зеленецького озера, в околиці типово поліській. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 343 жителів. Село це згадується в 1577 р., коли воно належало до містечка Чарторійська, кн. Михайла Чарторійського, який платив від П. за 10 дим. В 19 ст. село належало до пом. Кобилянського і Гедройця.

ПОЛОЗІВ або **ПОЛОЗКА**, село, Володимирський пов., Шацька вол. Село недалеко від джерела р. Прип'яті. В кінці 19 ст. було там 22 домів і 153 жителів. Місцевість низька, заблагнена і маловрожайна.

ПОЛОМИ, урочище, Звягельський пов., Ємельчинська волость, 71 км. від м. Звягеля. В 1911 р. було там 16 жителів, 1 крамниця і тартак (15,500 руб. річн. прод.).

ПОЛОНКА, річка, ліва притока р. Стиру. Впливає з Володимирського повіту, під селом Пустомити спливає на схід і впадає до р. Стиру під селом Новоставом.

ПОЛОНКА, річка, Рівенський пов., притока р. Стубли, пропливає в околицях м-ка Клевань.

ПОЛОНКА, село і колонія, Луцький пов., або ПОЛОННЕ, Рафалівська волость, 102 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 74 домів і 520 жителів, дерев'яна церква. Згадується село П. в 1577 р. коли воно належало до кн. Чарторийських, які платили з 1 дим., а в 1583 р. від 5 дим.

ПОЛОНКА або **ПОЛОННЕ** (в документах — Полони, Полонка Владичина), Полонська вол., Луцький повіт, 39 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 308 жителів, дерев'яна церква. На колонії було 2 доми і 13 жителів. Колись була то власність луцьких владик (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. і Архів Ю.З.Р.). В старих документах під назвою Полонне Гаштольтове на півд. захід від м. Луцька. До Полонської волості колись належали села: Баїв, Гірка, Городище, Коршів, Кущиків застінок, і Оздів. В 1545 р. село належало до підчашого волинського Миколая Гаштольда (див. „Скоровідз Новицького, ст. 635). Пів км. від села над р. Черногузкою було городище і група курганів (12) і в напрямку Луцька 17 курганів, коло села Голишева — 2 кургани. В документах з 1590 р. згадується курган — Могила Серебриця.

ПОЛОННЕ, містечко, Звягельський пов., Полонська волость, 65 км. від м. Звягеля, при р. Гоморі, при старих шляхах до Острога і Бердичева. Положене воно в степ. лісовій смузі Волині. Містечко П. належить до однієї з найстарших осель Волині і було воно колись великим містом, центром полонського удільного князівства. Найдавніша історична згадка про місто Полонне походить з 10 ст., коли воно й оселя належали до великого князя Володимира Святославича, який надав П. Київській Десятинній церкві. В 18 ст. П. було вже укріпленим городом, однак по татарському погромі тратить своє первісне значення, але вже в 14 ст. за волинського князя Любарта Гедимновича П. стає знову великим і багатим містом. В 16 і на початку 17 ст. місто Полонне належало до латифундів кн. Острозьких, від яких на підставі Кульбишівської угоди перейшло до кн. Любомирських. Там в 1638 р. гетьман

Острианиця одержує велику і блискучу перемогу над польським гетьманом Потоцьким, коли то місцеve православне духовенство виступило посередником між гетьманом Острианицею і Потоцьким, що гетьмана Острианицю коштувало життя.

В 18 ст. П. перейшло до польських магнатів Понінських. В 19 ст. м-ко П. ділилося на П. Старе і П. Нове, а крім того належали до нього пригороди: — Воля, Майдан, Тернів і інші. Крім того, до полонського ключа входило п'ять великих сіл: Ізабелин, Горошки, Бортниця, Манастирка, Хоромець, Гамарія і Вигнанка. В Гамарії до 1915 р. заховався ще палац над великим ставом, на горбку, оточений парком. Палац цей постав там на старому замчищі, оборонні вали і рови якого, можна було ще легко завважити і такі оборонні споруди як рештки стін і веж замку з 17 ст. Згадується ця оселя в 1570 р., від якої побір платив Альбрехт Ласкі, а в 1577 р. кн. Костянтин Острозький платив з П. від 31 дим. ринкових, 23 дим. вуличних, 31 дим на півдворищах, 13 дим. — по 4 гроші, від 15 ремісників, за 8 дим. перекупнів і 7 ремісничих — по 7 грошей. В 1583 р. той же вносив від 12 дим. ринкових, 26 вуличних, 26 нужденних хат, 1 різника, 1 дударя, 5 ремісників. В 1589 р. заплачено від П. і сусідніх Сульжиць 10 флоринів.

За переписом 1911 р. в містечку Полонне було біля 2,150 домів і 13,000 жителів, 9 церков, волоське управління, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, суд, 2-класова школа, 1-класова школа, жидівський „Талмуд-Тора”, фельдшерський пункт, жидівський шпиталь, амбулаторія, 3 аптеки, 4 аптечні склади, акушерка, 141 крамниць, 2 бібліотеки, 4 книгарні, 4 лікарів, 3 дентистів, 1 вет.-лікар, 7 гостинниць, 2 кіно, 3 цегельні, 1 гарбарня (18,000 руб. річ. прод.), ошадна і кредитова каси, банкерська контора, 9 складів дерева, тартак (18,600 руб. річ. прод.), медоситня, 4 млини — 750,200 пуд. річ. перем., 5 перукарень, паркетна фабрика, бровар, 8 кравців, 3 приватних судових оборонців, кооператива і земський склад сільсько-господарських машин, скляна гута (60,000 руб. річ. прод.), друкарня, 7 ресторанів, фабрики — порцелянова і фаянсова — „Богемія” — 18,903 руб. річ. прод., Зусмана — 150,000 річ. прод. і Бричка 4,500 річ. прод.,

3 фотографі, 11 складів збіжжя, фабрика черепиці, чавунно-лиярська фабрика (4,400 руб. річ. прод.) і 24 ярмарки річно.

ПОЛОННЕ НОВЕ — передмістя містечка Полонного, Звягельський повіт. В кінці 19 ст. було там 267 домів і 1,626 жителів (дивись м-ко Полонне, Звягельський повіт).

ПОЛОНСЬКА або **ПОЛОНСЬКА ЮРИДИКА**, оселя на півд-захід від Полонного. В кінці 19 ст. було там 9 жителів, земля належала до „казни”.

ПОЛОШИН, слобода, Луцький пов., Силенська вол. На початку 20 ст. було там 6 домів і 59 жителів.

ПОЛОВИННИКИ, село, Старокостянтинівський пов., Решнівська вол., 9 км. від м. Ст.-Костянтинова, на півд-схід від міста, при притоці р. Случі. В 1867 р. було там 50 домів, а в кінці цього століття 60 домів і 375 жителів. До великої зем. власности в 1911 р. належало в П. 272 дес.

ПОЛЬОВА, хутір, Дубенський пов., 45 км. від м. Дубна. В 1914 р. було там 52 жителі і водяний млин (20,000 пуд. річ. перем.). Хутір постав в урочищі Полова, — 69 жителів. Місцевість горбковата і піскувата.

ПОЛТВА або **ПОЛКВА**, річка, Старо-Костянтинівський і Острозький пов. Впливає під селом Ординці і під Теофіполем, Семеновим, Миклашами творить стави. Пливе в північному напрямку і під м. Ляхівцями впадає до р. Горині.

ПОЛЯНІВКА, село, Звягельський пов., Баранівська волость, 43 км. від м. Звягеля, над притокою р. Случі — Жабричкою. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 356 жителів.

ПОЛЯНИ, село, Крем'янецький пов., Вишневецька волость, 27 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 426 жителів. Село згадується в 1583 р., коли воно належало до кн. Степана Збаражського, який платив з П. від 6 дим., 4 город., 1 дорічного колеса, 1 ступи, і 3 боярів.

ПОЛЯНИ, село, Рівенський пов., Березенська вол., 27 км. від залізничної станції Степань, над річкою Мутвицею, 71 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 107 домів і 930 жителів, дерев'яна церква з 1848 р., на місці старої. Село згадується в 1583 р., коли воно належало до князів Головнів-Острожецьких, які платили з П. від 10 дим., 3 город., 1 боярина.

ПОЛЯНА МИЦКЕЛЯ, колонія, Рівенський пов., Сиденська вол., — 20 домів і 78 жителів.

ПОЛЯНІВКА, село, Рівенський пов., Тучинська вол.

ПОЛЯНИ або **ПОЛЯНЬ**, село, Острозький пов., Кривенська волость, 19 км. від м. Острога, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 237 домів і 792 жителів. Колись були там великі млини і фабрика паперу. Селяни займалися переважно рільництвом, а зимою виробом клепок тертиць і рибальством, як рівнож тримали багато худоби і випалювали вапно. В 1911 р. в селі було 1,060 жителів, 1 крамниця, фабрика паперу (69,275 річ. прод.) і горілчана державна крамниця.

ПОЛЯНИ, село, Старо-Костянтинівський пов., Волочиська вол., 101 км. від Ст-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 114 домів і 659 жителів, початкова школа від 1885 р. За переписом 1911 р. в П. до великої зем. власности пом. Мельникова належало 271 десятин.

ПОЛЮХНО, село, Володимирський пов., Підберезька вол., при старому тракті з Порицька до Стоянова (в Галичині). В кінці 19 ст. було там 9 домів і 94 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли побудована. Можливо, що колись це село було в Луцькому повіті і виступало під назвою Полчан, Полчани, Полганів, Пулчанів. Було це церковне село. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 3, част. 2, стор. 175, 183 і том 4, ч. 2, стор. 89; Архів Ю.З.Р. ч. 1, том 1, стор. 102).

ПОЛЯХВА, село, Острозький пов., Білогородецька волость, 33 км. від м. Заслава, недалеко від р. Синяви, на границі Острозького повіту. В кінці 19 ст. було там 296 домів і 1,607 жителів, церква на могилах. Згадка про село П. з 1421 року, коли то великий литовський князь Вітовт дарує це село своєму слугі Павлу за вірну службу. В 1593 р. П. належало до кн. Заславських і тоді ж було спустошене татарами. Пізніше власність кн. Сангушків.

ПОМІРКИ, оселя, Володимирський пов., 3 км. від міста, на початку 20 ст. було там 33 жителів і цегельня.

ПОМІСТІВКА, хутір, Звягельський повіт, Полонська волость — 8 домів і 57 жителів.

ПОНЕБЕЛЬ, село і фільварок, Рівенський повіт (в документах Понебиль, помилково Поневель), село над р. Живець, 10 км. від м. Рівного, при залізниці і шосі з Рів-

ного до Луцька і Ковля, і старому тракту з с. Обарова до Бронник. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 257 жителів, дерев'яна церква з 1767 р., початкова школа від 1886 р. Село згадується в 1570 р. і 1583 р. коли воно належало до Федора Кад'яновича Чаплича-Шпановського, який у 1577 р. платив від 12 дим. і 8 город. В 1595 р. кн. Юрій Чарторийський згадує П. як пограничне село, яке фігурує в документі під час запису його сестри Олені Горностаєвої. (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том 1, ст. 475). В 1719 р. і 1787 згадується там церква св. Параскевії. В кінці 19 ст. на полях П. коло могилок, було 13 курганів, на одному з них стояв хрест.

ПНІВКА, село, можливо село Пньовно в Пінському повіті, недалеко від сс. Городок і Шиловичі, в 18 ст. П. належало до Вишневецьких. Колись село П. належало до кн. Дольських, пізніше перейшло до католицького ордену Піярів. По польських повстаннях село перейшло до царського генерала Щитнікова. В 19 ст. в селі П. було 32 домів і 556 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Грунти досить врожайні, багато сіножатей. (Мушинський — ксьондз, Кроніка колегіум любішовського. Кракув 1876 р., ст. 136, 137).

ПОНЯТІВСЬКИЙ СТАВ, урочище, Дубенський повіт (дивись с. Микитичі).

ПОНИНКА, село, Звягельський пов., Полонська вол., 45 км. від м. Звягеля, при старому тракту із Звягеля до Полонного, село лежить над р. Гоморою. В половині 19 ст. було там 75 жителів і 256 десятин селянської землі. До барона Брандля належало 241 дес. В кінці 19 ст. було там 24 домів і 398 жителів, кістопальня. За переписом 1911 р. в П. було: — 928 жителів, волость, однокласова школа, 3 крамниці, горілчана державна крамниця, водяний млин (7,200 пуд. річ. прод.), велика фабрика паперу, кооператива, 3 пункти скупки шмаття. До великої зем. власності в 1914 р. в П. належало до пом. Завадзького — 554 дес. В кінці 19 ст. було там розкопано 5 курганів.

ПОНИТВА, річка, Дубенський повіт, ліва притока р. Ікви, яка впадає між м. Дубном і селом Вербою.

ПОНИЧІВ або **ПОВНИЧІВ**, село, Володимирський повіт, Вербська вол., 4 км. від Володимира, на півд-схід. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 228 жителів.

ПОНОРА, річка, Старо-Костянтинівський пов., Колківська волость. Пропливає через с. Печиська і Севрюки і впадає під селом Росолівці до р. Ікопоті.

ПОНОРА, село, Острозький пов., Анопільська вол., 28 км. від Острога, над р. Тулею або Сорокою, при старому тракті з Острога до Житомира. В кінці 19 ст. було там 89 домів і 645 жителів, церк.-прих. школа. Село було колись промисловим. Крім рільників — селян було там 6 ткачів, 2 мулярів, 3 шевців, 1 кравець, 1 скляр. В багатьох місцевостях коло села на глибині 2 метрів під землею виступає збита верства торфу біля 1 метра за grubшки. Над р. Покорою паровий млин. Колись село належало до маєтків кн. Острозьких. В 1602 р. належало до кн. Олександра Острозького, пізніше перейшло до кн. Яблоновських. В 1838 р. село поділено між пом. Кашубським і Пашкевичем, а в 19 ст. належало до Ворчинських, пізніше до Омелянських. Церква дерев'яна з 1882 р. на місці старої з 16 ст., яка згоріла разом з цілим селом в 188? р. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в П. належало 126 десятин.

ПОНЯТИЧІ, село, Пінський пов., при безіменній річці, при залізниці з Пінська до Берестя. В 19 ст. було там 21 домів, повнонадільна оселя і 77 жителів. Колись місцевість вкривали ліси, було там багато лугів. В 19 ст. село належало до Пуславських.

ПОПВКА, річка, Звягельський пов., впливає з околиці села Мартинівки і Корчівки і впадає до р. Случі.

ПОПВЦІ, село, Звягельський пов., опущене село, яке знаходилося колись в Остропільській волості. (Архів Ю.З.Р. том 1, ч. 1, стор. 241).

ПОПВЦІ, село, Крем'янецький пов., Бережецька волость, 16 км. від Крем'янця, над р. Іквою, яка творить там став. В кінці 19 ст. було там 89 домів і 495 жителів, дерев'яна церква з 1745 р. Згадується в 1583 р., коли село належало до кн. Андрія Вишневецького, який платив від П. за 11 дим. і 6 город. В 1630 р. було власністю кн. І. Потоцького. В 1794 р. в селі П. була погранична митниця на кордоні з Австрією.

ПОПВКА, колонія, Луцький пов., Щуринська волость — 7 домів і 68 жителів.

ПОПІВКА, колонія, Луцький повіт, Піддубецька волость — 7 домів і 42 жителів.

ПОПОВІ ДУБИ, урочище, Луцький пов., на ґрунтах села Цмини.

ПОПІВКА, річка, притока р. Случі в Звягельському повіті.

ПОПІВКА, село, Володимирський пов., Вербська волость. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 144 жителів.

ПОПІВКА, колонія, Володимирський пов., Новодвірська волость, 17 домів і 114 жителів.

ПОПІВЦІ, село, Старо-Костянтинівський пов., та ж сама волость, 6 км. від м. Старо-Костянтинова, над ставом і притокою р. Случі, рікою Шихівкою, на північ від м. Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 590 жителів, дерев'яна церква з 1785 р., забезпечена в 1785 р. Никодимом Вороничем, початкова школа від 1886 р., водяний млин. Село згадується в 1503 р. як маєток кн. Костянтина Острозького, який платив з нього від 17 дим., 1 город. і 1 дорічного колеса. В 1593 р. село П. було спустошене татарами. Пізніше П. ділило долю сіл, які належали до Острозької ординації. В 1753 р. на підставі Кульбишівської угоди дароване Вільчопольському, а по повстаннях до Воронцових, Курдановських і Лукиновських. За переписом 1911 р. в селі П. було 644 жителів, цегельня (15,000 руб. річ. прод.) і фабрика черепиці. До великої зем. власности належало в 1914 р. 1221 дес. (пом. Скібинський).

ПОПІВЦІ, село, Острозький пов., Хорівська вол., 5 км. від м. Острога, при малій притоці р. Горині. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 95 жителів. Село було положене серед лісів. Селяни, крім рільництва, займалися виробом клепок і брусів, які справляли р. Горинню, а також видобували вапняковий камінь. Колись село належало до кн. Острозьких і в 1606 р. було власністю Януша Острозького. Від Острозьких село перейшло до францішканського монастиря в Межиріччі, від якого в 1844 р. П. переходить до „казни”. В околиці села часті знахідки знарядь з неоліту (О. Цинкаловський. Записки).

ПОПОВИЧІ, село і колонія, Ковельський пов., Голобська волость. Село при залізниці Ковель-Рівне, 33 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було в селі П. 23 домів і 242 жите-

Палац в Попівцях, пов. Старокостянтинів (фото з 1914 р.) (ц)

лів, в колонії 27 домів і 99 жителів. Ще перед 1583 р. існувала там церква. Згадка про село з 1577 р., коли воно належало до Гаврилової Бокієвої, яка платила з П. від 5 дим., 2 город. В 1583 р. село належало до Олександра Сімашки (при мельницькому ключі), який платив в П. від 6 дим., 6 город. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі П. належало 288 десятин.

ПОРВАНЧЕ, село, Володимирський пов., Підберезька вол., 57 км. від м. Володимира (в документах часом під назвою Первинче або Порвань). В кінці 19 ст. було там 121 домів і 829 жителів, дерев'яна церква існувала ще перед 1577 р. Село згадується в 1570 р., коли воно належало в частинах до Семена Дрозденського, а в 1577 р. до Івана, Кузьми, Михна і Кліма Дрозденських та Кліма і Кузьми Порванецьких. В 19 ст. село належало до графа Фадія Тарновського — 803 десятин. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 77, 83, 112; Архів Ю.З.Р. ч. 2, том I, стор. 5, 8, 10).

ПОРИЦЬК СТАРИЙ, село, Володимирський пов., Порицька волость, 33 км. від м. Володимира, над р. Лугом і притокою Рудою. Стара назва села — Порічеськ, над старим трактом до Сокаля і Белза в Галичині. В кінці 19 ст. було там 105 домів і 643 жителів, дерев'яна церква на місці дуже старої з 14-15 ст., початкова школа. В 1407 р. кн. Вітовт подарував село П. своєму слuzі Іллі Вячкови-

чу. Село в 15 ст. належало до величезної волості Ворчаків, які в цій частині Волині мали понад 30 сіл і містечок, а в цьому і Порицьк, затверджених з ними кн. волинським Львом Свидригайлом. Частина цих латифундіїв в 16 ст. належала до кн. Поричеських або Поріцьких. В 1577 р. кн. Олександр Порицький вносив з Порицька Ст. від 4 дим., ланових, 3 дим. на півланках, 3 город., 1 город., а в 1583 р. від 6 дим. і 2 город. Від кн. Порицьких оселя перейшла до волинських земель Загоровських, а від них до польської родини графів Чацьких. На сіножатях над р. Луг 6 курганів (О. Цинкаловський, Записки).

ПОРИЦЬК НОВИЙ, містечко, Володимирський повіт, Порицька волость, над р. Рудою і над багатьма малими притоками р. Лугу, 33 км. від м. Володимира. Колись лежало при великих пушах — Порицькій і Завидівській. В кінці 19 ст. в м. Порицьк Н. було 418 домів і 2,369 жителів, мурована церква з 18 ст., костел, палац, два млини, бровар, склади дерева і годівля арабських коней. Оселя ця дуже стара, яка згадується в 16 ст. (а Старий Порицьк на початку 15 ст.), в році 1577, коли то містечко належало до Хведори Дзялинської, землянки волинської землі (дивись Берестечко), яка тоді платила від П. за 17 дим., 10 город., а кн. Олександр Порицький з містечка Порицьке від 4 дим., 4 город., 5 город. В 1583 р. кн. О. Порицький платив від містечка П. від 3 дим. ринкових, 12 домів вуличних, 4 нужденних хат, 2 перек., 3 дим., 6 город., 3 город., 2 комірників, 2 вальних коліс і 1 попа (окремо від села Порицька). В 1583 р. кн. Порицький платив з містечка П. 2 флорини 14 гр. шосу, а з ріллі 1 флор. 15 грош., з городників, 1 попа, ремісників, аренд — 20 флор., загалом 30 флор. і 11 грошей. За переписом 1911 р. в містечку П. було 2,956 міщан, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, поштова земська станція, 2-класова школа, фельдшерський пункт, лікар, аптека, 48 крамниць, склад дерева, бровар, годівля арабських коней, щомісячні ярмарки. В 1914 р. до великої зем. власности гр. Ст. Чацького належало в Порицьку і околицях 4,896 десятин землі (переважно лісу). В лісі в урочищі „Городи” є сліди квадратного городища (вали і рови).

ПОРОВІЗ, урочище і оселя, Острозький пов., Здолбунівська вол., 37 км. від м. Острога. На початку 20 ст. було

там 232 жителів, фабрика дубового паркету (25,700 руб. річ. прод.).

ПОВРОЗІВ або **ПОВОРОЗІВ**, хутір, Острозький пов., Здолбунівська волость — 7 домів і 181 жителів.

ПОРОМ, слобода, Рівенський пов., Седлищанська волость — 18 дом. і 85 жителів.

ПОРОМІВ, село, Володимирський пов., Хотячівська волость, 24 км. від Володимира, 3 км. від р. Буга, по дорозі до села Сліпча (на Холмщині). В кінці 19 ст. було там 72 домів і 577 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., на місці ще старшої з 16 ст. До 1914 р. переховувалися там цінні старі ікони і рукописи. На полях села Поромова в напрямку р. Бугу, над потоком Селниця сліди осель з бронзової доби. (О. Цинкаловський. Записки. 1932 р.).

ПОРОХОНСЬК, село, Пінський пов. В кінці 19 ст. було там 108 жителів, дерев'яна церква. Село в 19 ст. належало до кн. Любецьких.

ПОРОХНЯ, село, Ст.-Костянтинівський пов., Моначинська волость, 84 км. від м. Ст. Костянтинова. Село положене над р. Жаборічкою (в документах виступає під назвою Прихня). В кінці 19 ст. було там 179 домів і 1,085 жителів, дерев'яна церква з 1739 р., церк.-прих. школа. Згадується село П. під 1463 роком в поділі кн. Семена Висилевича Збаражського, якого внучка Анна-Тетяна Гольшанська вносить с. П. з іншими селами до маєтностей кн. Костянтина Острозького. Під кінець 18 ст. П. належало до гр. Потоцьких, а від них перейшло до Собещанських і Чосновських (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 228). За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. Скібінського належало там 482 десятин.

ПОРΟΣЛЯ, колонія, Володимирський пов., Киселенська волость.

ПОРСЬК ВЕЛИКИЙ, село, Ковельський пов., Велицька волость, 3 км. на північ від р. Стоходу, в документах виступає як Порсько, на півд. схід від містечка Мельниці. Згадується село П. під 1498 р. як маєтність кн. Андрія Сангушки (Ахів Сангушків, том 3, стор. 28), в 1511 р. переходить до кн. Острозьких, Ілли, а пізніше знову до кн. Сангушків. В 1565 р. Порськ належав до Ганни Деспотівни (Опис актов книги Київ. Центр. Архіву № 2039, стор. 9-25), крім того в Пам'ятниках Київ. Арх. Ком. том 3, від

1-89 стор., і Архів Ю.З.Р. ч. 1, том 1, стор. 343-344. В документальній згадці з 1527 р. село Порськ або Порцьк належало до Івана Хребтовича (Архів кн. Сангушків том 3, стор. 313 і Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, від 2-185 стор.).

Пізніше село П. перейшло до Петра Загоровського (Архів Ю.З.Р. ч. 6, т. 1, ст. 47-49), а від Загоровських до волинських землян Сімашків. В 18 ст. село Порськ перейшло у польські руки. В кінці 19 ст. в Порську Великому було 75 домів і 438 жителів, дерев'яна церква з 1729 р., фундації Сімашків. За переписом 1911 р. в П. до великої зем. власности належало 507 десятин. На горбку коло села група курганів (до 50). В одному з них знайдено людський кістяк, 2 бронзові кільця, а в околиці камінний молот-сокиру з серпентину. (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду 1901 р.).

ПОРСЬК МАЛИЙ, село, Луцький пов., Щуринська волость, 37 км. від м. Луцька, над р. Стоходом. Село положене при залізниці і шосі з Ковель-Рівне. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 387 жителів, дерев'яна церква. В 1911 р. належало там до великої зем. власности 300 десятин.

ПОСНИКІВ, село, Дубенський пов., 1 км. від села Вильбичі, Малинська волость. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 211 жителів.

ПОСТІЙНО, село, Рівенський пов., Дерезинська волость, 42 км. від м. Рівного, на півн. схід від містечка Деражні. В кінці 19 ст. було там 195 домів і 1,251 жителів, дерев'яна церква св. Петра й Павла з 1739 р. Село мало такі назви вулиць: Начилівка, Козинці, Гайдуки і Підворонці. В селі було 2 фабрики смоли, а в околицях оселі були німецькі колоністи, водяний млин, гуральня. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 75-77). Село згадується в 1577 р., як „село степанського замку” кн. Костянтина Острозького, який платив від 7 дим. на півдворищах, 13 дим. на чверті, а в 1583 р. від 14 дим., 6 комірників, 5 город. За переписом 1911 р. в селі П. до великої зем. власности належало до пом. Житинського 1,256 дес., до пом. Позвонської — 300 дес., до пом. Раутт — 667 дес. і до пом. Оміцінського — 1,524 десятин.

ПОСТУПЕЛЬ, село, (або часом Поступля), Ковельський пов., Гірницька вол., 65 км. від м. Ковля. В кінці 19

ст. було там 76 домів і 286 жителів. Колись село входило до ратенського староства. В 1628 р. за село вносили 1 флор. і 1 гріш податку. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 158 дес.

ПОСЯГВА, село і хутір, Острозький пов., Бугринська волость, 41 км. від м. Острога (колись волость Здолбиця). Село при двох ставах. В кінці 19 ст. в селі П. було 39 домів і 422 жителів, дерев'яна церква з 1775 р., церк.-прих. школа від 1885 р., три млини при ставах. Село належало до Барських; на хуторі було 9 домів і 34 жителів. Згадується село П. в 1545 р. під назвою Посехова і Посігви в описі луцького замку, як маєток Спосіговських і Звіря Львовича та Мацькової Хотийковичевої (Пам'ятники том 4, від 2 до 88-102 стор.). Крім того під назвою села Посяговець згадана в 1569 р. в універсалі польського короля Жигимонта Августа, коли то властителька цього села Оксаква-Посяговська овдовіла (Архів Ю.З.Р. ч. 2, том I, стор. 12). В 1566 р. П. виступає в скарзі Федора Хомяка Смородовського, а в 1563 р. в документі про відмову заповіту пані Марії Посяговецької (Опис актів книги Київ. Центр. Архіву № 2037, стор. 28, поз. 27). В урочищі „Троянів” в 18 ст. було село Троянів Дуб, яке заложив там татарин Кердей на пустих ґрунтах, які отримав від короля за те, що прийняв християнську віру. Рід Кердея розрісся, оселяючись в різних селах. Таким чином постали такі прізвища як: Кердеї Мильські, Тайкурські, Посяговецькі і були споріднені з багатьма волинськими родами. По повстаннях 1831-1863 рр. землі ці перейшли до „казни”. В кінці 19 ст. П. належало до гр. А. Ілінського. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 6, ч. 2, стор. 76, 88, 102 і Архів Ю.З.Р. ч. 2, том 1, стор. 9-12). На полях села П. в кінці 19 ст. було 2 кургани (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду 1901 р.).

ПОТАПОВИЧІ, село, Пінський пов. Село над р. Піною. Колись належало до пінського православного, а пізніше греко-кат. Василіянського монастиря. В половині 19 ст. було там 26 дворів і 105 жителів. Селяни займаються рільництвом, рибальством, експлуатацією дерева в околичних лісах і плисарством. Місцевість дуже низинна, багниста і багата рибою.

ПОТАШНЯ, слоб., Рівенський пов., Седлищанська волость, — 20 домів і 89 жителів.

ПОТАШНЯ, оселя, Володимирський пов., Коритницька вол. — 10 домів і 120 жителів.

ПОТУТОРІВ, село, Крем'янецький пов., Дедеркальська вол., (в документах часом Поулторів), 38 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 98 домів і 661 жителів, мурована церква Покрови з 1799 р. Село згадується в 1513 р., коли то король Жигимонт надав це село Богданові Боговитиновичеві. В 1583 р. П. належав до Станислава Лаща, який вносив за 10 дим. і 2 город. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі П. належало 311 десятин.

ПОЧАЇВ СТАРИЙ, село, Крем'янецький пов., Почаївської волості, 25 км. від м. Крем'янця, при великому джерелі і при старому тракці з Крем'янця до Радзивилова і Бродів (в Галичині). В кінці 19 ст. було в П.Ст. 128 домів і 1,009 жителів, дерев'яна церква з 1743 р. з „опасанням”, покрита гонтами і дерев'яна каплиця. Село згадується в 1570 р., коли воно належало до Єрофея Госького і з П. Ст. в 1583 р. землянка Госька платила від с. П.Ст. від 38 дим., 89 город. і 2 попів. Село положене недалеко від містечка Нового Почаїва в місцевості горбковатій і мальовничій. В 19 ст. на лугах Ст. П. росло кілька велетенських дубів, з якими місцеві селяни в'язали кілька старих леґенд.

ПОЧАЇВ НОВИЙ, містечко і монастир — Почаївська Лавра, Крем'янецький пов., Почаївська волость, 23 км. від м. Крем'янця. До 16 ст. ця оселя звалася Єрофеївкою, яку надала на честь свого чоловіка Єрофея, волинська землянка Госька (або Гойська) і який був тоді суддею луцьким. Назва ця однак не утрималася довго. В 1583 р. Госька з містечка Єрофеївки платила від 10 домів ринкових, 24 домів вуличних, 11 ріль міських і 20 інших вуличних домів, 5 ремісників, попа і 10 флор. чопового, разом 43 флор. і 27 грошів. Перша згадка про П. походить з 1527 р. з ревізії крем'янецького замку, коли згадується там городня Гаврила і Єрофея Гоських. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ст. 39). В 1564 р. ротмістр королівських військ Єрофей Госький записує своїй дружині Ганні „іменія”: Почаїв, Савчиці і Комнатів. В 1578 р. Почаїв, Кімнатка, Свішиці, Лаховий, частина с. Лідихова і Бережець належали до Єрофея Госького, який в тому ж році своїй дру-

жині Ганні з Козинських записує замок Крупу і містечко над р. Горинню з гарматами і всякою стрільбою і засобами. Ганна Козинська, землянка волинська, православної віри віддала своєму народу, вірі і культурі, отримала від патріярха з Константинополя, який об'їздив Україну, ікону М.Б. Ікону цю Г. Козинська-Госька подарувала до почаївської церкви разом з селами і підданими до монастиря, який вже тут віддавна разом існував.

По смерті Ганни Госької, містечко Почаїв і монастир перейшли до Фірлеїв, які відзначалися своїм нелюдським відношенням до місцевих міщан, селян і ченців. Родина ця залишила по собі ганебні спомини як серед місцевого населення, так і громадян цілої Волині і України. Довший час архимандритом Почаївського монастиря був відомий на Україні церковний і культурний діяч, родом з Галичини, Іов Залізо. Біля 1650 р. Феодор і Єва з Бережецьких — Домашевські збудували на місці старої церкви і монастиря велику муровану, ренесансову церкву і монастирські будинки православного монастиря, який в тяжкій боротьбі з єзуїтами, турками і греко-католицьким єпископатом

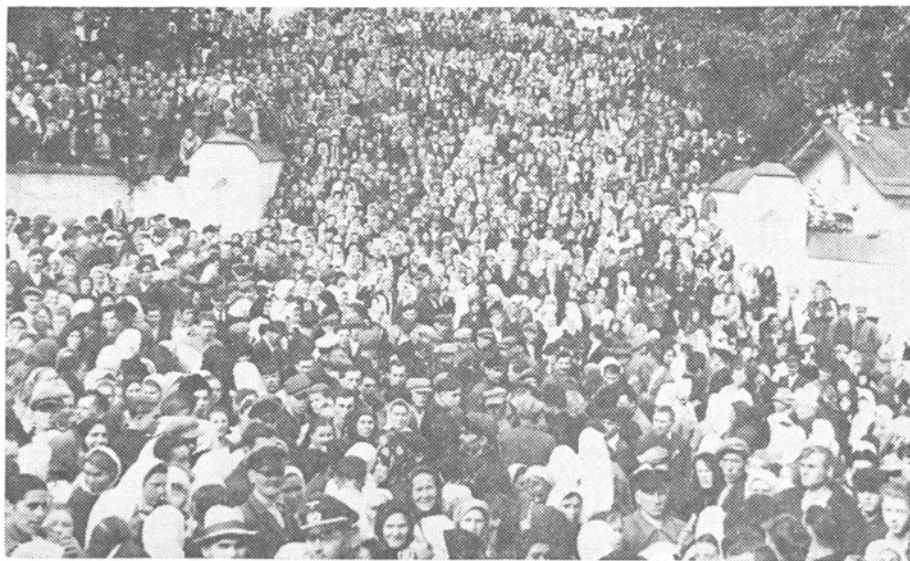

Почаївська Лавра, пов. Крем'янець.

перетривав до 1720 р. В цьому році монастир перейшов до ордену Василіян. На місці старого монастиря і церкви граф Миколай Потоцький збудував нову розкішну, барокову церкву. Перейшов він з римо-католицизму на східний греко-католицький обряд і помер у Почаївському Монастирі, як чернець на 76 році життя. В старій церкві Почаївської Лаври ще в 1651 р. поховано архимандрита Іова Залізо. Від неславної пам'яті Фірлеїв, Почаїв перейшов до кн. Вишневецьких, а в 1740 р. до Радзивилів. Пізніше до Яна Тарновського, а в 1831 р. до „казни”, а василіянський монастир скасовано.

Від 1618 р. була там при монастирі друкарня, з якої виходили не тільки книжки літургічного і взагалі релігійного змісту, але також політична література, а навіть сільсько-господарчі підручники. До 1919, а навіть 1925 рр. переховувалась там велика бібліотека і архів, в якому знаходилося багато рукописних книжок, стародруків і документів. Про монастир існує багата література, як у релігійних так і світських видавництвах.

Почаївська Лавра положена на тереновому порозі Поділля і Волині, в дуже мальовничій околиці. В 1870 р. в містечку П. було 109 домів і 922 жителів, в тому 47% жидів, монастир, 7 церков, синагога, жидівський дім молит-

Паломництво до Почаївської Лаври, 1941 рік.

ви, фабрика воскових свічок, цегельня, вапняна піч, гарбарня, 15 крамниць, 19 ремісників, поштова земська станція. За переписом 1911 р. в містечку Почаєві було: 2,442 жителів, міщанська управа, волость, пошта, телеграф, земська поштова станція, Почаївська Лавра (монастир), дубенський чоловічий монастир (при Лаврі), 2-класова школа при Лаврі, 2-класова церк.-прих. школа, зразкова школа, 1-класова школа, земська лічниця, шпиталь при Лаврі, судовий оборонець, акушерка, аптека, аптечний склад, 45 крамниць, 6 бібліотек, горілчана державна крамниця, продаж ікон, лаврська книгарня, 2 кредитові товариства, 3 склади лісових товарів, лаврська друкарня, паровий млин (26,000 пуд. річ. перем.).

При Лаврі видавництва: Почаївський листок, руский вінок, монастирський календар, стінна бібліотека, в Лаврі: шкілька овочевих дерев, почаївська кооператива, фабрика свічок, племінна годівля худоби, 2 ресторани і 24 ярмарки річно. Самі будинки Почаївської Лаври є незвичайно цінним архітектурним об'єктом, пристосованим до оборони. Про оборону почаївського монастиря від турків і татарів в головній церкві заховалися стінописи, а також інші образи-картини, які мають велику етнографічну і історичну вартість. Серед місцевого селянства і міщан ще до кінця 19 ст. заховалися старі пісні, думи про облогу монастиря, які там виспівували під акомпаніаментом „ліри” сліпі лірники. Під час свят з'їздилися і сходилися багатотисячні прочани не тільки з Волині і цілої України, але з найдаальших закутків Росії, Білорусі, а навіть з Сибіру.

ПОЧЕКАЙКА, урочище, Володимирський пов., Грибовецька волость, на ґрунтах села Кречів. Високо положена піскова надма над р. Бугом, де від непам'ятних часів був пором через цю річку.

ПОЧАПИ або **ПОЧЕПИ**, село, Ковельський повіт, Любомельська волость. В кінці 19 ст. було там 23 домів і 90 жителів. Місцевість типово поліська, віддалена від більших доріг і осель.

ПОЧАПИ, село, Володимирський пов., Любомельська вол., 63 км. від м. Володимира, на північ від залізниці Любомель-Ковель. В кінці 19 ст. було там 140 домів і 808 жителів, початкова школа.

ПОЧАПІВ, село, Пінський пов., над затокою р. Піни, 4 км. від Пінська, на мальовничій височині. В кінці 19 ст. було там 15 дворів і 48 жителів і 2,297 дес. землі. Місцевість на поліські умови багата, луги, догідні умови рибальства, селяни займаються плисарством і рибальством. Більшість урожайних земель належало до пом. Свежинського.

ПОЧАПИЦІ, хутір, Ст.-Костянтинівський пов., Авра-тинська вол., 8 домів і 44 жителів.

ПОЧИПКИ або **ПОЧЕПКИ**, село, Острозький повіт, Сіянецька вол., при р. Котунці, притоці р. Вілії. В кінці 19 ст. було там 77 домів і 605 жителів, дерев'яна церква. Село згадується в 1583 р., коли воно належало до Івана Чаплича Шпановського, який платив від П. за 8 дим., 8 город. і 5 город. В околиці села, на схід на піскуватих надмах, над річкою Котунькою стверджено автором сліди неолітичних осель і зібрано багато кремінних знарядь і кераміки (О. Цинкаловський. Записки, Крем'яничина, 1937 р.).

ПРАВИТИН ВЕЛИКИЙ, село, Звягельський пов., Берездівська вол., 30 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 255 домів і 814 жителів, дерев'яна церква з 1882 р. на місці старої, церк.-прих. школа. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там до пом. Ходаковського — 325 дес.

ПРАВИТИН МАЛИЙ, село, Звягельський пов., Берездівська волость. В кінці 19 ст. було там 111 домів і 695 жителів, початкова школа. За переписом 1911 р. було там 210 десятин землі, яка належала до великої власности.

ПРАЦЮКИ, село, Рівенський пов., Дубровецька вол., на південь від Дубровиці. На початку 19 ст. було там 19 домів і 109 жителів.

ПРИВЕРЕДІВ або **ПЕРЕВЕРЕДІВ**, село, Дубенський пов., Млинівська вол., над р. Іквою. В другій половині 19 ст. було там 36 дворів і 306 жителів, дерев'яна церква з 1879 р. Село згадується в 1545 р. під час ревізії луцького замку, коли воно належало до Грицька Перевередівського, який був зобов'язаний утримувати на згаданому замку 3 городні (Яблоновський. Ревізія, ст. 35 і Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 74, 84, 104 та Архів Ю.З.Р. ч. 2, том 1, стор. 8 і 9). Крім того село П. згаду-

ється в різних документах з 16 ст., коли власником цього села були волинські земляни Перевередовські (Опис акт. книги Київ. Центр. Архіву № 2040, стор. 6, поз. 34 і там же № 2042, стор. 17, поз. 202).

ПРИВІТІВКА, село, Пінський пов., Мороченська вол. В половині 19 ст. було там 85 жителів і 4,758 дес. належало до великої зем. власности Терлецького.

ПРИВІТІВ, село, Звягельський пов., Полонська вол., 76 км. від м. Звягеля, село положене над р. Чеплівкою або Чаплівкою. В кінці 19 ст. було там 185 домів і 1,242 жителів, дерев'яна церква з 1760 р., церк.-прих. школа з 1868 р. Село це згадується в 1585 р., коли воно було надано кн. Костянтином Острозьким, своєму сину Янушу. На полях П. 3 кургани (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.).

ПРИПУТНІ, село, Заславський пов., Заславська вол., 8 км. від м. Заслава, при річці Понорі. В кінці 19 ст. було там 132 домів і 921 жителів, дерев'яна церква з 1751 р., дуже стара, була покрита гонтами, біля неї також дзвіниця, церк.-прих. школа. Село колись належало до Славуцької волості. На полі коло села 1 курган. (В. Антонович. Труди 11 з'їзду 1901 р.)

ПРИПУТЕНЬКА, річка, притока р. Горині, пропливає під селом Припутні.

ПРИПУТЕНЬКА, присілок, Заславський пов., 8 домів і 43 жителі.

ПРИП'ЯТКА, річка, рукав р. Прип'яті в Пінському повіті, на землях Плотницької волості. Оточує низинний і лісовий острів, довгий на 9 км. і 5 км. широкий. В половині свого спливу приймає річку Плотницю.

ПРИПЕТЬ або **ПРИП'ЯТЬ**, річка, права притока ріки Дніпра, яка пропливає через ціле Полісся з заходу на схід. Бере свій початок недалеко від села Головка в західній частині Волинського Полісся, в великому болоті Тенетисько і пропливає кількома відногами на північний схід, часто майже зовсім гублячись в розлогих мочарах і трясовищах. Далі тече кількома відногами в напрямку м. Ратне і від цього місця зачинає зватися Прип'яттю. Назва річки правдоподібно походить від слова, а може і назви урочища „Перепеть”, яка знаходиться там в її долині, коло озера Тур. Спливаючи від містечка Ратна на північ-

ний схід, в околицях села Невір, П. творить цілу сітку відніг. Від села Ветли річка П. повертає на схід, перепливає через озеро Любязь і спливає на північ від озера Небель, з котрим злучується багатьома відногами, з яких найбільша то р. Струмінь. Далі на схід П. тече цілим лямбіринтом рік і річок аж до устя р. Стиру, від якого також кількома річищами спливає, змінюючи свій напрямок. Прип'ять приймає від півдня річки: Вижевку, Турію, Стохід, Стир, Горинь, Ствигу, Свиноводи, Уборть і Сколодинку, а від півночі Піну, Яселду, Бобрик, Цну, Лань, Глуху Лань, Случ, Птичу, Іну, Ненач і багато менших потоків.

Пропливаючи на схід, в напрямку м. Мозира, ріка П. змінює свій характер; низькі болотисті береги уступають місце високим, які від Мозиря творять так зв. „Мозирську горбовину”. Ще перед устем до р. Дніпра П. приймає від півдня річки Желань і Уж (або Вуж), а від півночі р. Вить і Брагинку. Перепливаючи широкою долиною з заходу на схід на протязі 748 км., річка Прип'ять займає басейн величиною 114,300 км. Спад річки дуже незначний, а течія дуже лінива (на 579 км. спад = 37 метр.). На цій довжині П. є досить глибокою і майже не має бродів. Найвищий рівень води припадає на кінець березня, а покрита льодом річка на протязі 4 місяців. Судна доходять (на захід) до Пінська, а далі т. зв. „королівським каналом” до р. Буга. Річка ця, як вказують останні археологічні досліді, відіграла велику ролу в міграційних рухах і розповсюдженні культур вже в найдавніших часах нашої праісторії. На світанку нашої державности ця водяна артерія зі сходу від Дніпра аж до р. Буга була вкрита селами, городами і погостями. З горбкованої Волині і через Волинське Полісся пропливають від півдня такі річки як Стир і Горинь, які злучують далеке Поділля з північними географічними регіонами. Таким чином ціла водна система Прип'яті з її південими і північними притоками творила і творить потужну гидрографічну сітку, яка очевидно використовувалась в далекому минулому. На заході можливості пов'язання двох річкових систем, цебто Дніпрового, через р. Прип'ять з басейном Висли через Буг.

Джерела Прип'яті знаходяться тільки кілька кілометрів від середнього бігу р. Бугу, а річка Пина впливає

з великого болота, що при високому рівні води переми-
нюється в озеро і своїми водами живить також річку Му-
хавець — праву притоку р. Західнього Бугу. Ця геогра-
фічна ситуація вже в найдавніших часах нашої праісторії
й історії була широко використовувана при міграціях, як
праслов'янських так і слов'янських племен, а також як
торговельний шлях, як в римському періоді, часах пле-
мінних слов'янських організацій і в нашому ранньому і
пізньому середньовіччі.

Значення р. П. як шляху, який провадив на схід, ро-
зумів і польський король Казимир Великий, який в 1366
р. зайняв ключеву позицію над р. П. — Ратно. Розуміли
це київські, мозирські і пінські міщани, користуючись ши-
роко водяним шляхом П. для транспорту товарів на схід
до Києва і через Угруськ до Холма і Люблина. Не менш
важливим було значення цієї річки і для Волині і Волин-
ського Полісся, через які з півдня на північ спливали такі
річки як Турія, Стохід, Стир, Горинь і Случ. Як бачимо
не поминув мовчанкою р. Прип'ять так в а ж л и в и й акт
з 1545 р. „Ревізія Українних Замків”, коли то володимир-
ські і луцькі купці протестували, що на притоці р. П.,
р. Стиру в м. Чарторийську накладали на них тяжке не-
справедливе мито, яке гальмувало розвиток торгівлі тих
найбільших і найбагатіших міст Волині.

Доцінюючи велике значення р. Прип'яті як великого
водяного шляху, ще в 16 ст. за королеви Бони розпоча-
лись проби пов'язання басейну р. Прип'яті з басейном
р. Висли. Таким чином вже в 18 ст. постало для сполучен-
ня басейнів цих річок кілька каналів як Огінського, Коро-
лівського і багато т. зв. „водопроводів”, які засимілюва-
ли ці канали водою з великих поліських озер (Антін Бу-
жанський. Ріка Прип'ять та її допливи. Праці Інст. Досл.
Волині. Вінніпег 1966 р.).

ПРОБАЛІВКА, село, Звягельський пов., Любарська
волость, 87 км. від Звягеля, над р. Случчу, малою її при-
токою. В кінці 19 ст. було там 182 домів і 1,060 жителів,
мурована церква з 1862 р. на місці старої дерев'яної з 17
ст. Село згадується в 1601 р., коли воно належало до кн.
Януша Острозького, яке тоді ж було спустошене татара-
ми. За переписом 1911 р. в П. до великої зем. власности
належало 351 десятин.

ПРОГОНІВ, колонія і урочище, Луцький пов., Торчинська волость, 31 км. від м. Луцька. Колонія в П. на початку 20 ст. було там 18 домів і 120 жителів.

ПРОЖАР, колонія, Рівенський пов., Седлищанська волость — 15 домів і 40 жителів.

ПРОКАЗИ, село, Крем'янецький пов., Радзивилівська волость, 43 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 28 домів і 130 жителів. В 19 ст. село належало до Тучиських.

ПРОСІКА або **ПРОСІЦЬКА БОЛЯРНЯ**, село, Звягельський пов., Сербська волость. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 178 жителів. В 1911 р. було там 292 дес. пом. землі Менцінських.

ПРОСТОРИНЬ, **ПРОСТРИНЬ**, **ПРОСТРИНЯ**, річка в Пінському повіті. Злучує вона р. Прип'ять зі Стиром, пропливає від села Старі Коні до села Пара. Довжина річки 11 км. Злучує також р. Струмінь з Прип'яттю і має кілька менших розгалужень. Береги малодоступні, багністі, течія повільна.

ПРОХІД або **ПРОХОДИ**, село, Ковельського пов., Гірницька волость, 54 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 229 жителів. Село положене на північ від м. Ратна.

ПРОХОРИВКА, село, Заславський пов., Бутовецька волость, 43 км. від м. Заслава. В 19 ст. було там 37 домів і 244 жителів. На північ від села став.

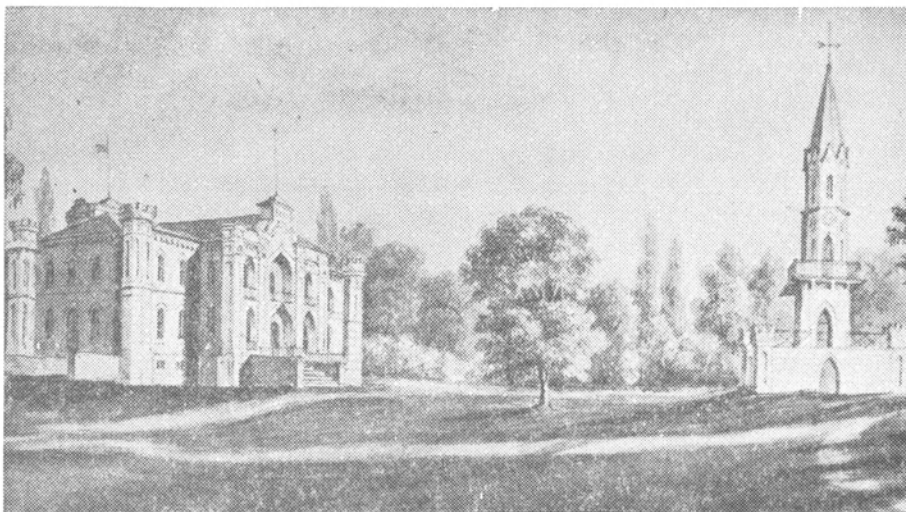
ПРУРВА або **ПРІРВА**, хутір, Луцький повіт, Володимирецька волость. На початку 20 ст. було там 20 домів і 109 жителів.

ПРУСКИ або **Прусси**, село, Острозький пов., 27 км. від м. Острога і 1½ км. від села Угощ, над безіменним потоком. В кінці 19 ст. було там 62 домів і 629 жителів. Село згадується в 1583 р. як власність Олександра Козинського, який платив від села П. з 3 дим., 2 город. За переписом 1911 р. в селі П. до великої зем. власности належало 416 дес.

ПЕСІ ГОНИ, тепер село **ГОЛИБІСИ** або **ГЕЛИБІСИ**, Крем'янецький пов., Шумська вол., при р. Вілії, недалеко від містечка Шумська. В кінці 19 ст. було там 55 дворів. Згадка про село в 16 ст., коли воно згадується під назвою Песі Гони в скарзі архимандрита обицького монастиря. В 1703 р. П. Г. згадується, як маєток кн. Януша Вишне-

вещького (Архів Ю.З.Р. ч. 3, том 2, стор. 525). В селі стара і стилева дерев'яна церква з 1770 р., початкова школа від 1886 р. По повстаннях 1831 і 1863 рр. село перейшло до полковника Павла Сітнікова. Село положене над великим ставом, з другої сторони містечко Шумськ.

ПТИЧА, село, Дубенський пов., Вербська волость, 19 км. від м. Дубна, при р. Тартаківці, притоці р. Ікви. Село недалеко від шоси Крем'янець-Дубно. В кінці 19 ст. було там 145 домів і 908 жителів, дерев'яна церква з 1846 р. на місці старої, яка згадується в документах 1725 і 1746 рр., католицький костел, початкова школа. Колись село Птича належало до крем'янецького замку, пізніше перейшло до кн. Острозьких. В 1545 р. село П. належало до кн. Василя Острозького, який зобов'язаний був до забезпечення городні на крем'янецькому замку. (Яблоновський. Ревізії, стор. 93, 98, 104; Архів Ю.З.Р. ч. 4, том 1, стор. 373 і Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 200, 209, 223). В 1583 р. П. належало до волості дубенського замку кн. Острозьких, які платили від П. за 16 дим., 8 город. і 3 підсудків. В 1713 р. виступає як містечко Птиче, яке належало до Єлени Клитинської (Скарга священника Івана Ходаковського, Архів Ю.З.Р. ч. 4, том 1, стор. 373). За переписом 1911 р. в селі П. було 1312 жителів, одноклясова школа, горілчана державна крамниця, кредитове товари-

Старий готичський палац у Птичі (ц)

тво, кооперація, станція випозичання сільсько-господарських машин. На ґрунтах села сліди валів городища (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду 1901 р.).

ПУЗІВ, село, Володимирський пов., Коритницька волость, 13 км. від м. Володимира. Село це було положене на границі великих стержарицьких лісів. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 587 жителів, дерев'яна церква, фундації волинських земель Пузинів з 16 ст. В 1570 р. власники цього села Василь, Тимош і Федора платили з села Пузова. В 1545 р., як то видно з Ревізії Володимирського замку, село П. належало до волинського землянина Богдана Пузовського, який був зобов'язаний утримувати в луцькому замку 1 городню. В 1577 р. побір з Пузова платили Тимофей, Павло і Семен Пузовські (Яблонівський. Ревізія стор. 55; Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 114; Архів Ю.З.Р. ч. 1, том 2, стор. 92, 373 і ч. 4, том 1, стор. 223). За переписом 1911 р. в селі П. до великої зем. власности належало 662 дес. (пом. Ємеліан Врублевський). На острові серед лугів в урочищі Паровець — городище (О. Цинкаловський. Матеріяли до прадзеюв Волині і Волинського Полісся. Варшава, 1962 р.). До великої зем. власности в селі П. належало 105 десятин.

ПУЗИРКИ ВЕЛИКІ, село, Заславський пов., Новосільська волость, 27 км. від м. Заслава, при малій притоці р. Гомори. В кінці 19 ст. було там 263 домів і 1,421 жителів, дерев'яна Михайлівська церква з 1835 р. на місці старої (розібраної), початкова школа від 1874 р. Село згадується під назвою Пузиркове (Пузирків) в 1589 р., коли воно належало до Заславської волості і тоді ж було знищене татарами. В 1601 р., як то бачимо з донесення луцьких возних Щуки і Янковського (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 292). Село це було в 19 ст. власністю гр. Альфреда Потоцького. На землях села 1 курган, а в урочищі „Залучино” сліди старої оселі, де виорюють багато черепків і заліза (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду 1901 р.).

ПУЗИРКИ МАЛІ, село, Заславський пов., 43 км. від Заслава, Антонинівська волость (перед тим Жуківська волость). В кінці 19 ст. було там 152 домів і 1,000 жителів, дерев'яна церква з 1868 р. на місці старої, каплиця на могилках, церк.-прих. школа від 1860 р. Село належало ко-

лись до гр. Потоцьких, а перед тим до кн. Сангушків. В селі гуральня (8,875 від. річ. прод.).

ПУКАЗКА або **ПОКАЗКА**, урочище, Звягельський повіт, Полонська волость. На початку 20 ст. було там 27 до- мів і 163 жителів.

ПУЛГАНІВ або **ПОЛГАНІВ**, село, Луцький пов., По- лонська волость, 13 км. від м. Луцька, при старому тракті з Луцька до Боремля. До села належала колонія. В кінці 19 ст. було там 77 до- мів і 483 жителів, в колонії 17 до- мів і 125 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., на місці старої. Була то родинна садиба відомих на Волині землян Пере- тятковичів, які на протязі століть виконували обов'язки адміністративні і судові в Луцьку, а також родина На- гроцьких. Колись частина села Пулганова належала до луцького домініканського монастиря і по польських пов- станнях була сконфіскована. Знайдено на землях села П. скарб босфоранських і херсонських монет з 3 і 2 століть ст. ери. (О. Цинкаловський. Матеріяли до прадзеюв Во- лині і Волинського Полісся. Варшава, 1962 р.). Відомий ще скарб з Пулганіва празьких грошей.

ПУЛГАНИ, село, Володимирський пов., Бранська вол., 88 км. від Володимира, на бувшій границі з Галичиною. В кінці 19 ст. було там 84 до- мів і 577 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., млин над р. Судилівкою, вітряк. Село зга- дується в 1577 р. як власність волинського землянина Ва- silica Деревинського, який вносив від П. за 2 дим., 10 го- род., а в 1583 р. з частини села П. платив Михайло Кори- тенський, а з другої Деревинський. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в П. належало 1,139 десятин до Е. Загурської.

ПУЛИСКИЙ БРІД, урочище на ґрунтах села Стара Вижова в Ковельському повіті.

ПУЛЕМЕЦЬ, село, Володимирський пов., Пулемецька волость, 127 км. від Володимира, по дорозі з с. Пульма до села Хрипська, на північ від великих озер Свитязя, Пульма і на схід від р. Бугу. В кінці 19 ст. було там 160 до- мів і 1,799 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Місцевість типово поліська, земля піскувата і глинувата. На піско- вих надмах над р. Бугом знахідки мезолітичних культур — тардензаської і хвалибоговицької (О. Цинкаловський. Записки. Володимирщина 1983 р.). За переписом 1911 р.

в селі П. було 1,407 жителів, дві крамниці, 1 крамниця з горілкою, кредитове товариство і кооператива. До великої зем. власности пом. Вижиговського належало там 11,083 десятин.

ПУЛЬМО, село, Володимирський пов. (в документах часом під назвою Пульма). Село положене на вузькому перешийку між Пульменським і Свितязьким озерами, 114 км. від м. Володимира. Грунти легкі і піскуваті. В кінці 19 ст. було там 205 домів і 1,703 жителів, дерев'яна церква з початку 20 ст. на місці старої з 18 ст., волосне правління, пошта. На піскових надмах знаходять кремінні знаряддя з неоліту і мезоліту. За переписом 1911 р. в селі П. було 1,601 жителів, волость, 5 харчових крамниць, 1 горілчана крамниця і 4 ярмарки річно. До великої зем. власности гр. Платерів де Броель належало там 1,944 дес.

ПУЛЬМО, озеро, Володимирський пов., Пульменська вол. Належить до групи польодових озер західньо-волинського Полісся, де озера зосереджуються на заході при р. Бузі. Пульменське озеро положене 161.9 над рівнем н.р.м., має максимальну довжину 6,100 метр. і ширину 3,500 метр., поверхня 1,619 га., максимальна глибина 18 метр. Має воно два глибинні доли — перше на 18 метр., а друге на 11 метр. глибоких, між якими дно озера підноситься до 2.5 метр. нижче поверхні води. Місцеві рибаки цей підводний горб називають „гора”. Південно-західній і північно-західній полаті озера мілкі. Походження назви озера Пульмо не є остаточно вясненим, однак більшість лінгвістів вважає цю назву за індоєвропейського походження. (І. Розвадовський, Студія над назвами вод слов'янських. Краків 1948 р.).

ПУЛЯНІВКА, слоб., Звягельський повіт, Романівська волость, при притоці р. Случі. В кінці 19 ст. було там 72 домів і 421 жителів. На ґрунтах села два городища (В. Антонович) і кілька курганів.

ПУПКІВ (по-польськи Пемпкув), село, фільварок, Рівенський пов., Костопільська вол. До великої зем. власности належало там в 1911 р. 1,018 десятин.

ПУСТА, річка, ліва притока р. Стиру. Річка також відома під назвами: Покровка, Радоставка і Бачка.

ПУСТИНКА, село, Володимирський пов., Олеська вол., над р. Неретвою. В кінці 19 ст. було в П. 18 домів і 85 жи-

телів. На грунтах села кілька курганів (О. Цинкаловський. Записки 1933 р.).

ПУСТОІВАНЄ, село, Дубенський пов., 30 км. від м. Дубна, при ставі. При селі урочища: Точок, Білозірка, За Руднею. В половині 19 ст. було там 8 домів і біля 50 жителів, дерев'яна церква з 1775 р. Село під назвою Іване згадується в 1545 р. в описі луцького замку і належало тоді до Олехна і Михайла Козинських (Пам'ятники том 4, від 2 до 118 стор.). В 19 ст. Пустоїване належало до гр. Амор-Тарновського. В околицях села знайдено кременне вістря до спису, два глиняні горщики з „конічеським дном” і пряслиця з овруцького шиферу. В 1914 р. в селі П. було 667 жителів, горілчана крамниця і водяний млин (8,000 річ. перем.).

ПУСТОМИТИ, село, Рівенський пов., Тучинська вол., 39 км. від м. Рівного. За переписом 19 ст. було там 39 домів і 512 жителів, дерев'яна церква з 1876 р. на місці бувшої тут старої. За переписом 1911 р. до великої зем. власности Чеслава Прушинського належало в селі П. 400 дес.

ПУСТОМИТИ, село і колонія, Володимирський пов., Свинюхська вол., 51 км. від м. Володимира. Село при джерелах р. Полонки, притоці р. Стиру. В кінці 19 ст. в селі П. було 84 домів і 663 жителів і в колонії 62 доми і 1,064 жителів, дерев'яна церква. В 1545 р. село належало до церковних маєтків. В тому ж році фігурує як маєток Михайла Сімашки — писаря луцького (Яблонівський. Ревізія, стор. 61, 62, 67, 83; Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 178). В 1570 р. село належало до Барцеля Гнівоша, який платив з нього від 3 дим., дворищ, 4 город., 5 город., а в 1583 р. від 12 дим., 6 город., 5 город., 3 комірн. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в П. належало 656 дес. Знахідки кременного знаряддя (В. Антонович).

ПУСТОМИЦЬКИЙ МАЙДАН, колонія і слобода, Рівенський пов., Тучинська вол., 47 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 180 жителів.

ПУТРИНЦІ, село, Заславський пов., Заславська вол., над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 85 дворів і біля 500 жителів, дерев'яна церква з 1870 р. Над р. Горинню в урочищі була печера 12 метр. довга (В. Антонович).

ПУХОВА, колонія, Рівенський пов., Кустинська во-
лость, 21 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 33 до-
мів і 180 жителів.

ПУЩА — це первісний ліс, який колись займав су-
цільною лавою величезні простори земель. Затрималися
вони тепер переважно на менше врожайних землях, піску-
ватих і заболочених, положених далеко від осель і доріг.
Пущі відігравали колись велику роль під час міграцій
людських громад і племен, а також встановлення дер-
жавних кордонів. Первісну пущу характеризують, як фі-
зіографічні особливості терену, так і рослинність, серед
якої немало реліктів старої флори. Таким чином розви-
ток флори, або зникнення декотрих непристосованих
рослин до кліматичних і ґрунтових умов, сприяла на про-
тязі тисячі літ підборові одних і зникнутих других ре-
ліктів природи. Від найдавніших часів пущі нищили сти-
хійні пожари, які поставали від громовиць або необереж-
ності з огнем людей. Ніщо однак так не нищило пущі,
як вирубування людиною. З розвитком рільництва, люди-
на потребувала все нових і нових теренів під орні поля.
Величезні простори лісів, особливо в поближі оселі ви-
палювано або по старому „вижарувано”. На Волині і Во-
линському Поліссі збереглися назви сіл і урочищ, які
свідчать, що там колись була пуща — Жари, Жариха,
Вижари, с. Зджари, Пожари, Зольня тощо. Таким чином
горів не тільки ліс, але і великі сухі торф’яні болота, обер-
таючись в озера, а по пожарах краєвид цілком змінювався.
Однак ніщо так нищівно не ділало на пущу, як вирубу-
вання пущанських теренів людиною. Пропливаючі через
Волинь на північ великі, сплавні річки, як Буг (західний),
Вижевка, Турія, Стохід, Стир, Стубла, Горинь і Случ спри-
яли сплавлюванню дерева з найдальших закутків Волині
й Волинського Полісся.

Зрубане зимою дерево „терєбили” до малих приток
великих річок і в’язали їх в плиси. Весняні води зносили
їх річками до головної артерії Полісся — Прип’яті, якою
„гнали” плиси через Мозир і Чорнобиль до Дніпра, а
Дніпром до Києва і далі в безлісні райони Старої Русі.

В 14 і 15 ст. велика київська держава впала під та-
тарською навалою. Волинські і південно поліські землі
перейшли до волинських, а пізніше литовських князів,

магнатів і землян. Від 15-16 ст., входячи в склад Литовського Князівства, Волинь, як один з найзаможніших країн Річипосполитої, зачинає шукати собі доріг до західних ринків, дорогами вздовж Прип'яті аж до Буга і через забагнені терени Ясьолди до р. Мухавця. Цими дорогами йшли місцеві товари, однак великі маси дерева з пушч рушали на захід лише по перекопаних Королівського і Огінського або Дніпровузького каналах.

Експлуатація пушч в цьому часі була такою великою, що за період 18-19 ст. від великих волинських і поліських пушч залишилися тільки спомини. Цілу весну і літо керувалися тисячі плісів Прип'яттю, Бугом і Вислою до портів Балтійського моря. Серед селян Полісся на початку 20 ст. кружляло прислів'я: „Було колись Полісся, а тепер вже по лісі” (А. Бужанський. Річка Прип'ять та її допливи. Праці Інституту Дослідів Волині. Канада, Вінніпег, 1966 р.).

ПУЩІ на Волині і Волинському Поліссі, які збереглися в 19 ст.: 1) Гатинська (навколо села Гать на Пінщині), зачинається від ур. Комарова і Переділ. В цій пушці згадуються борти Порицької Миколи Курдесевича. 2) Ковельська — Вижевська пушча починалася в уроч. „Теремці”, півтори милі від ур. „Лав” і простягалася до ур. Княжий двір, а від того урочища розтягалася до Чорної річки і за тією річкою угору до дороги, яка проходила з села Паридуби аж до Вижви (Ревізія пушч і переходів 1554 р.). 3) Ковельсько-Нюєнська пушча починалася в уроч. Жеготина і річки Турії і простягалася до р. Скорчі (Рев. пушч і перех. Вил. Арх. Ком.). 4) Купетицька пушча починалася недалеко від устя р. Бобрика і простягалася до р. Прип'яті. 5) Корецькі, Губківські, Олицькі, Клеванські, Чарторийські, Червоногорицькі, які належали до луцького ключа королівських маєтків від 14 ст., знаходилися між селами Озаріч і Кухчі, в напрямку містечка Небля з королівським селом Кужелечин і сходили через р. Прип'ять і Піну коло Долзка і Балайдича до озера Гнилого в Бездинській, Тараканській, Кобринській і Пружанській, через р. Мухавець, на Козлобородські болота під річкою Городовицею, через р. Ільську між Шерешевом і Вищими Корчмами. Звідси через село, поля і двір Шерешівський до Біловежської пушчі. Через ці пушчі, як про це подано в Ревізії

Пуцц і переходів звірів (Вил. Арх. Ком.), відбувалися щорічні міграції звірят з українських степів і плавів, з Брацлавщини через Винницю і Білоцерковські пустоші в стоцище р. Прип'яті і далі на північний захід аж до Біловезького матечника (Ревізія пуцц і перех. звіринних 1554 р. 1554 р. Вил. Арх. Ком. Вильно. 1867 р.). Пінські пуцці, над р. Ясьолдою починалися від уроч. „Розкопаный млинок” на р. Отарі, друга в кульжицькому вйтовстві від озера Скорина (Рев. пуцц і перех. 1554 р.), в Пуцці Вяжські, також розпочиналися в Пінщині і йшли в північно-захід. напрямку.

Крім пуцц вкритих лісами, були на Волинському Поліссі пуцці-багна: у Ковельському повіті Попелеве болото, Дубова пуца, Теребовецькі болота, болота над р. Турією, Веселухою, Стоходом, Стиром, Стублою, на півн. схід від с. Городна, величезні і недоступні болота Гало або Гале, на схід і на північ. схід над річками Льюою, Ставичою і Мутвицею. Ці останні займали пустоші і непрохідні болота до 200 км., які відділяли Волинь і Волинське Полісся від землі Дерев'ян. Крім згаданих великих пуцц переважно на Волинському Поліссі в центрі самої Волині, великі простори земель були вкриті густими, непрохідними лісами. З них треба згадати Порицькі ліси, на південь від містечка Порицьке, Кречівські ліси в урочищі „Вовчок”, Стенжарицькі ліси, які займали простори, на північний захід від м. Володимира, Свинаринські ліси на північ від Киселина, Лютенські ліси і болота коло м. Рожища, старі ліси коло Великої Глуші і Щедрогощі. Лісові і заболочені терени коло села Обгофська і Стара Гута, так зв. „Волинське Мале Полісся” і ліси на північний захід від Новограда Волинського, в напрямку Глумчи, Королівки і Ємельчина над р. Убортею і Яблонець. (Рев. пуцц і переходів. Вил. Арх. Ком.).

П'ЯНЕ або **П'ЯНЄ**, село, Дубенський пов., Малинська вол., 15 км. від Млинова і 32 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 72 домів і 601 жителів, дерев'яна церква з 1874 р. на місці старої з 1583 р., церк.-прих. школа від 1887 р., два водяні млини. Село згадується в 1481 р., коли то Лукерія Ігнатова Боровикова заставила це село під назвою Пиян за 30 кіп литовських кн. Михайлу і Костянтину Острозьким. В 1583 р. село П. належало до берездів-

ського ключа і платили з нього від 30 дим., 8 город., 1 вального колеса і 1 попа. Як видно з продажі п. Боровиковою село П. кн. Острозьким при підписанні цього акту продажі були князі: Іван Юр'евич Жеславський і пан Яцько Іелович, пан Немира Толпежинський, пан Цат-Офремович, пан Юхно Зенькович і пан Іван Кортевич. Акт підписано в Острозі (Архів кн. Сангушків том I, стор. 77 і 78). В кінці 19 ст. в селі П. було дві гуральні і два млини. За переписом 1911 р. в селі П. було 672 жителі, 1 крамниця, гуральня (75,542 відер горілки річно). В 19 ст. фільварок належав до Марії Ледуховської.

П'ЯТИГОРИ, село, Острозький пов., Здолбунівська волость, 34 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 37 домів і 438 жителів, дерев'яна церква з 1881 р. на місці старої з 17 ст. Село згадується в 1583 р., коли воно належало до кн. Острозького, який платив з П. з 4 дим., 2 підсудків, а частина належала до Богдана й Івана Покотилівичів П'ятигорських. За переписом 1911 р. до великої зем. власності належало 310 дес. В селі до кінця 19 ст. захоувалися вали бувшого там замку, на якому тепер фільварок.

П'ЯТИДНІ, село, Володимирський пов., Вербська волость, 7 км. від м. Володимира, над р. Лугом. Колись село належало до маєтків володимирських владик. Село згадується в 1261 р. в Іпатієвському Літописі, коли то після зруйнування кн. Васильком, Бурундай затримався тут і розбив обозовище, з якого дав наказ розорати і розкопати вали й інші укріплення столиці — Володимира. В 1577 р. село П. належало до володимирської єпископії, з нього платили від 4 дим., 7 город., 3 вальних коліс, а в 1583 р. від 3 дим., 5 город., 3 город., 1 ремісника, 2 вальних коліс і 4 рибалок. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 275 жителів, водяний млин при р. Лузі. На північ від села за річкою натраплено на камінні скринькові гроби з неоліту. За переписом 1911 р. до великої зем. власності Софії Ледуховської належало там 1,466 дес. На сінажаттях над р. Лугом городище. Поверхня городища уявляє червону перепалену глину.

П'ЯТИКОРОВИ, село, Володимирський пов., Хорівська волость, 29 км. від м. Володимира, над р. Свинорийкою. В кінці 19 ст. було там 32 домів і 168 жителів. Колись се-

до належало до володимирських владик. В 1577 р. за П. плачено від 8 дим., 5 город., а в 1583 р. від 9 дворищ, 1 дим., 5 город.

Р

РАБІВКА, село, Ст.-Костянтинівський пов., Моначинська волость, 75 км. від м. Ст. Костянтінова. В кінці 19 ст. було там 217 домів і 1,182 жителів, мурована церква з 1853 р. на місці старої дерев'яної з 17-18 ст., церк.-прих. школа. Село згадується в 1583 р., коли то кн. Андрій Вишневецький платив від с. Р. за 4 дим., 6 город. В 18 ст. Р. належало до Ястшембських, пізніше до Чосновських. За переписом 1911 р. до Чосновських належало в селі Р. 653 дес.

РАБОТИЧІ, слоб., Звягельський пов., Романівська волость, 16 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 53 домів і 307 жителів. До великої зем. власности належало там в 1911 р. 370 дес.

РАДЕХІВ, село, Володимирський пов., Любомельська вол., 54 км. від м. Володимира, при тракті Володимир-Любомель. В кінці 19 ст. було там 193 домів і 664 жителів. Був там колись католицький василіянський монастир, а перед тим монастир августинів, збудований в 1701 р. волинським землянином, який перейшов на католицизм. З цього монастиря залишилися тільки руїни. До 1831 р. село належало до польського генерала Виджги, пізніше до Баницьких. В 1831 р. сконфіковано. (А. Сендульський. Вол. Єпарх. Вѣдом. 1874 р.). В селі від 18 ст. була початкова школа (при василіянському монастирі).

РАДІВ, село, Дубенський пов., Млинівська вол., 20 км. від м. Дубна, село на півн. схід від Дубна при малому потоці. В кінці 19 ст. було там 43 доми і 379 жителів. За переписом 1911 р. в селі Р. до великої зем. власности належало 447 дес.

РАДИЧ, село, Звягельський пов., Романівська вол., 15 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 47 домів і 328 жителів.

РАДИЧІВ або **РАДИЖІВ**, село, Луцький пов., Осовська вол., 132 км. від м. Луцька. За переписом 19 ст. було там 38 домів і 249 жителів. В 1577 р. село Р. належало до

кн. Чарторийських, які платили з нього від 9 дим., а в 1583 р. вдова по Михайлі Чарторийському платила від 18 дим.

РАДЗИВИЛІВ або **РАДИВИЛІВ**, містечко, Крем'янецький пов., Радзивилівська вол., 40 км. від м. Крем'янця, при річці Славня, на бувшій австрійській границі. Містечко при шосі і залізниці з Дубна до Бродів. В кінці 19 ст. було там 950 домів і 6,955 жителів, дві церкви: мурована з 1874 р. і дерев'яна на могилах з 1856 р. Оселя ця згадується в 1564 р., коли то під назвою „Радзивилова” виступає як містечко (Опис актів книги Київ. Центр. Арх. № 2038, стор. 13, поз. 20). В 1568 р. виступає Р. в скарзі митного слуги Великого князя Литовського Айзика Бородавки (Опис акт книги Київ. Центр. Арх. № 2042, стор. 36, поз. 417).

Містечко це було заложене кн. Радвилами і в 1570 р. з Р. платили вони, з села і містечка, від 65 дим. міських і селянських, 25 дим. ринкових і 123 вуличних, 9 город. і 4 млинських коліс. В 1577 р., з огляду на татарські спустошення містечка, не плачено з Р. поборів, а в 1589 р. з Радвиліова заплачено 14 флоринів і 22 грошей, від продажу горілки, ремісників, комірників, пекарів, просолів — 27 флор. і 8 грош., чопового з аренди — 80 флор. Разом 122 флоринів. В 1775 р. містечко Радзивилів належало до Мальчевських і було тоді там 146 домів. Від Мальчевських перейшло до Мьончинських, які заложили в Р. друкарню в 1787 р. В цій друкарні друковано книжки у гебрайській мові. За борги перейшов Р. до Карла Шульца. В 1789 р. постає там велика гарбарня шкіри. Від Шульців перейшло до баронів Турно, а від них до Гушинських. По 1831 р. Р. дістається пом. Поповим, а від них переходить до Урусових (Т. Стецький. Волинь сер. 2, стор. 195, 197 і Балинський М. „Старожитня Польска” том 2, стор. 902, 1422). За переписом 1911 р. в містечку Радзивилів було 6,976 жителів. Свій розвиток головним чином містечко завдячує положенні при австрійській границі, де була велика таможня, через яку з царської Росії до Австрії і з Австрії до Росії переходило багато товарів. Так у 1911 р. через радзивилівську таможню пройшло з Росії до Австрії товарів на 6,221,975 руб., а ввезено з Австрії на 4,922,605 руб. Вивозили збіжжя, худобу, шкіри (сирі),

вовну, лісові матеріяли та інші сировини. Ввожено з Австрії до Росії: сіль, господарські машини, мануфактуру, вина, люкс-товари, фарби тощо. В містечку Р. було волосне правління, міщанська управа, пошта і телеграф, залізнична станція, земська поштова станція (кінна), суд, нотар, митниця (таможня), погранична волинська бригада, полк донських козаків, приватна жіноча гімназія, 2-клясова залізнична школа, 2-клясова сільська школа, одноклясова жидівська школа, земський католицький дім для старців, жидівський дім для старців, пожежна охорона, громадський клуб, позичкова агенція, убезпечинева агенція, 2 акушерки, аптека, аптечний склад, 5 аптечних крамниць, 122 крамниці, 3 книгарні, 3 дентистів, кіно, 4 фабрики віденських меблів (87,000 руб. річн. прод.), експорт пшениці, 2 водяні млини (68,000 пуд. річн. прод.), фабрика мила, бровар, фабрика перлямутрових гудзиків, фабрика свічок, 2 друкарні, 5 ресторанів, 3 фотографів, 10 збіжових контор, представництво фірми машин до шиття „Зінгер”, 5 експлуатаційних контор, 5 фірм експорту яєць. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в Радивиліві належало до поміщиків Урусових 2,902 дес. (Весь Юго-Западный Край. Київ. 1914 р.).

РАДИВИЛЬЩИНА, колонія, Луцький пов., Торчинська волость — 9 домів і 57 жителів.

РАДКІВ, острів на р. Турії, в Ковельському повіті.

РАДКІВЦІ, село, Ст. Костянтинівський пов., Ст. Костянтинівська волость, на півн. схід від м. Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 337 жителів.

РАДОГОЩ, село, Пінський пов., село над р. Піною. Шлюз на р. Пінь, 1 км. від села Жабочанка.

РАДОГОЩ, урочище, коло м. Пінська, на границі з селом Гнівчиці.

РАДОГОЩ, річка, ліва притока р. Ясьолди в повіті Пінському.

РАДОВИЧІ, два хутори, Володимирський пов., вол. Кримно на півночі повіту і вол. Верба під Володимиром.

РАДОВИЧІ (в документах — Радочез, Радочиже, Нарадочиже), село, Володимирський пов., 27 км. від м. Володимира, Порицька волость. Село над р. Лугом. В селі урочища: Жажковицька дорога, Тристянець, Шатнетиський став. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 505 жителів,

паровий млин. Село згадується в 1545 р. під час ревізії володимирського замку, як власність Дениса Радовицького, який був зобов'язаний утримувати 1 городню на замку. (Яблоновський. Ревізія, стор.51, 54 і 86; Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 4, ч. 2, стор. 113 і Архів Ю.З.Р. том I, ч. 4, стор. 80 і 88). Колись село було власністю Спаського монастиря у Володимирі. За переписом 1911 р. в селі Р. до великої зем. власности належало 470 дес.

РАДОВИЧІ, село, Ковельський пов., Турійська вол., на південь від м. Ковля — 22 км., при старій дорозі з Турійська до Киселина т. зв. „Волова дорога”. В кінці 19 ст. було там 103 домів і 710 жителів, млин, гуральня. Село згадується під час ревізії володимирського замку в 1545 р. як власність вдови Настасії Кирилівни Радовицької, яка була зобов'язана утримувати 1 городню на цьому замку. Пізніше село Р. перейшло до Онуфрія Стецького (Яблоновський. Ревізія, стор. 12; Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 26, 108 і 184; Архів Сангушків, том 4, стор. 389). За переписом 1911 р. в Р. було — 794 жителів, однокласова школа, крамниця, гуральня (21,105 відер горілки річно). До великої зем. власности належало там 312. десятин.

РАДОГОЩ ВЕЛИКА або **РАДОГОЩА**, село, Острозький пов., Переросленська вол., 33 км. від м. Острога, над притокою р. Вілії. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 674 жителів, дерев'яна церква — Михайлівська з 16 ст., початкова школа. Село це згадується в документах з 1396 р. як власність кн. Федора Даниловича Острозького (Архів Сангушків том I, стор. 20). В 1570 р. разом з Козином Р. належало до Богдана Патрикія Сенюти, який у 1577 р. платив з Р. від 3 дим., 3 город. В 1583 р. платив Миколай Патрикєвич Сенюта й Іван Патрикєвий Радогоський та Богдан Патрикєвич. Був там від 16 ст. маєток волинських земель Сенютів. Був він одним з найбільш діяльних аріянських діячів на Волині. Побудував він в Р. великий, мурований аріянський храм, спровадив туди учителів аріянського напрямку із заходу. Ще до кінця 19 ст. в урочищі „Костелисько” заховалися руїни цього „збору”, а також аріянський цвинтар, де заховались камінні пам'ятники з написами, які не були відчитані. Найбіль-

ший розквіт аріанської діяльності на Волині припадає на 17 ст. (Левицький. Аріяни на Волині. Київська Старина).

РАДОГОЩ МАЛА, село, Острозький пов., Плужанська вол., 17 км. від м. Острога, над допливом р. Вілії. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 348 жителів, дерев'яна церква з 1800 р. на місці старої з 16 ст. В 1396 р. вел. князь литовський Вітовт потверджує за кн. Федором Даниловичем Острозьким права його батька на м. Остріг і крім того надає йому село Радогощ. В 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив з Р. від 2 дим., 3 підсудків, 1 дорічного колеса, 1 попа. Населення, крім рільництва, займалося перегоном смоли, виробом тертиць, балок, гонтів і клепок. Село Р. Мала було присілком села Добрині і належало до плужанського ключа. В 18 ст. належало до кн. Яблоновських.

РАДОМЛЬ, колонія, Ковельський пов., Любитівська вол., 11 км. від м. Ковля — 17 домів і 157 жителів. За переписом 1911 р. в селі Р. було 118 жителів, млин (30,000 під. річн. перем.), і вітряк.

РАДОМИШЛЬ, село, Луцький пов., Полонська вол., 26 км. від м. Луцька, по дорозі з Боремля до Луцька. В кінці 19 ст. було там 205 домів і 1,363 жителів, дерев'яна церква з 16 ст., початкова школа, оліярня. Село згадується в 1545 р., під час ревізії луцького замку, за якого платили тоді в Р. 18 дворич. Село мало обов'язок висилати до „Високого замку” в Луцьку людей на варту, а також виконувати обов'язки при господарському дворі на передмісті Красне, де проживало 11 рибалок. В 1570 р. село Р. належало до Торговиці кн. Костянтина Острозького і було там 12 дим., 14 город., 12 город., а в 1583 р. село було в заставі у Антонія Яблоновського, який платив від 40 дим., 16 город., 14 город., 12 город., 4 боярів і 1 попа. За переписом 1911 р. в селі Р. було 1,980 жителів, горілчана державна крамниця, кредитове товариство. До великої зем. власности належало там 309 дес. В напрямку до села Баковець було 10 курганів.

РАДОСТІВ, село, Ковельський пов., Лелеківська вол., 121 км. від м. Ковля. Село над Білозірським каналом. В 19 ст. терени села належали до скарбу російської держави. В 16 ст. село Р. належало до ратенського староства, до столових дібр польських королів. В цьому селі про-

живали кметі — слуги замкові (ратенського замку). (Архів Ю.З.Р. ч. 7, том 2, стор. 309). За переписом 1911 р. в селі Р. було 1,280 жителів, 3 крамниці і 1 крамниця горілчана.

РАДОХІВКА, село, Рівенський пов., Дідковецька волость, 31 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 47 домів і 373 жителів. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до Єрофея Гойського, який платив від 8 дим., 10 город. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі Р. належало до пом. Миколи Іваницького — 500 дес.

РАДОШИН, село і колонія, Ковельський пов., Голобська волость, 22 км. від м. Ковля. Село положене при старому тракті з Ковля до Пінська. В кінці 19 ст. було в селі 90 домів і 659 жителів, дерев'яна церква з 16 ст., яка існувала до кінця 19 ст., два вітряки, початкова школа, колонія — 15 домів і 40 жителів. До кінця 19 ст. в селі було ще багато курних кат. В селі і на полях урочища: Долговежиця, Вербень, Застав'є. За ревізією луцького замку в 1545 р. село належало до Семена і Гаврила Радошинських, які були зобов'язані утримувати 1 городню луцького замку, крім того „робити побуй”, а властиво достачати тертиць на покриття дахів. В селі залишились виняткові старі звичаї, пісні й оповідання, а про історію Р. багатий історичний архівний матеріал. В 1570 р. село Р. належало до пані Романової Гулевичевої, яка в 1577 р. платила з Радошина від 15 дим., 7 город., 5 город., 1 дорічного колеса, а в 1583 р. платив Дем'ян Гулевич від 14 дим., 5 город. Перед Гулевичами, як то видно з документів з 1519 р., село Р. належало до Мицкайла Борковича Радошинського (Архів Сангушків том 3, стор. 188), а від нього перейшло до Романа Гулевича (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 38-39).

На полях, пів кілометра від села, в кінці 19 ст. було 2 кургани, а на захід від села — 1 курган. Село положене на захід від містечка Мельниці і на північ від залізниці і шосе з Ковля до Рівного. До великої зем. власности в 19 ст. належало там 1,173 десятин.

РАДОШІВКА, с., Крем'янецький пов., Дедеркальська волость, 39 км. від м. Крем'янця, при старій дорозі з Ямполя до Шумська. В кінці 19 ст. було там 77 домів і 571 жителів, дерев'яна церква з 1774 р. Село це згадується

в 1542 р., коли воно постало там на грунтах села Лепишівки. Тоді власне в селі Р. було трьох путних боярів (Пам'ятники том 4, від 2-222 стор.). В 1576 р. село це було власністю Ганни Крушинської, вдови по Станиславі Крушинському (Курбський, том 2, стор. 264-265), а в 1565 р. село належало до А. Вумбарської. (Опис актов книги Київ. Центр. Архіву № 2040, стор. 37, поз. 21). Село положе на лівій притоці р. Горині, на півн. захід від Ямполя. Колись належало до крем'янецького замку. За переписом 1911 р. в селі Р. було 560 жителів, 1 крамниця і гуральня (24,906 відер гор. річн. прод.). До великої зем. власности в селі Р. належало тоді 570 дес. (пом. К. Чосновський).

РАДОШІВКА, село, Заславський пов., Славуцька волость, 7 км. від м. Заслава, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 274 домів і 1,491 жителів, дерев'яна церква з 1794 р., каплиця на могилках, церк.-прих. школа від 1868 р. Село згадується в 1520 р. під назвою Підосівки, яке тоді належало до Єлени кн. Заславської, а пізніше до її сина Кузьми Заславського. Були там урочища: Радосельська пуща, Світле озеро (Архів Сангушків, том 3, стор. 203-204). Пізніше Р. знову перейшло до рук кн. Заславських (Архів Санугшків, том 4, стор. 277 і том 4, стор. 315, 379, 380, 417, 468, 469). В 18 і 19 ст. було власністю кн. Сангушків.

РАДОШИНКА або **РАДОШИН**, село, Ковельський повіт, Сушишенська вол., 31 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 277 жителів.

РАДУЛИН, село, Звягельський пов., Смолдирівська вол., 27 км. від м. Звягеля, в половині 19 ст. було там 286 жителів і 1,304 дес. селянської землі, а в кінці того ж сторіччя 184 домів і 1,055 жителів, дерев'яна церква з 1862 р. на місці старої, невідомо коли побудованої. Велика зем. власність пом. А. Потоцького — 2,600 десятин.

РАЙ або **РАЙКИ**, село, Ковельський пов., Кременська волость. Згадується в Іпатіївському Літописі під 1284 роком, в якому кн. володимирський, Володимир Василькович (відомий під назвою — філософ), вертаючи з Камінця до Любомля, затримався в городі (тепер городище) Рай. Городище бувшого тут городу Раю знаходиться в селі Раєвище або Яревищі, недалеко від містечка Ратна, Ко-

вельського повіту. При пробних дослідженнях виявилось, що культурна верства на городищі Рай містить в собі кераміку з 12-13 ст. Хворий і вмираючий кн. Володимир Василькович просив кн. Мстислава і володимирського владику Евстигнія, щоб вони прибули до Раю.

РАЙКИ, село, Звягельський пов., Кустовецька волость, 104 км. від м. Звягеля, над притокою р. Случі, недалеко від містечка Острополя. На полі в кінці 19 ст. був курган. За переписом 1911 р. в селі Райках було 838 жителів, однокласова школа і водяний млин (20,000 пуд. річн. перемолу).

РАЙ-МІСТО, село, Луцький пов., Щуринська волость, 41 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 34 дома і 217 жителів, дерев'яна церква і млин.

РАКІВ ЛІС, село, Ковельський пов., Камінь-Коширська волость, 50 км. від м. Ковля, на північний захід від містечка Камінь-Коширського — 3 км. Село ділиться на дві частини: — Довга Нива і Старе Село.

В 18 ст. належало до гр. Красицьких, пізніше перейшло до Ордів. За переписом 1911 р. було там 185 домів і 1,183 жителів, дерев'яна церква, школа, млин, гуральня.

РАКІВСЬКИЙ МЛИНЕЦЬ, урочище коло села Раковичі, Ковельський пов., згадується в 1554 р. (Ревізія пуш і переходів, Вилен. Арх. Ком.).

РАКІВКА, річка, Володимирський пов., Скобелецька волость, притока р. Липи.

РАКОВЕЦЬ ЧЕСНОВСЬКИЙ, село, Крем'янецький повіт, Вишневецька вол., церква з 1860 р., 61 дворів і 290 дес. пом. землі. В кінці 19 ст. було там 74 домів і 571 жителів, церква з 1700 р. дуже спорохнявіла, в руїні.

РАКОВЕЦЬ ВЕЛИКИЙ, село, Крем'янецький повіт, Вишневецька волость, пізніше Заруденська волость, на південь від Вишневеця, при безіменному потоці, 31 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 95 домів і 729 жителів, дерев'яна церква з 1870 р. на місці старої, про що свідчить старий цвинтар з плитами, які мають написи з 17 ст. В селі початкова школа від 1877 р. При Раківці Великому присілок Раківець Малий. В 17-18 ст. Р. належав до вишневецького ключа кн. Вишневецьких (Архів Ю.З.Р. ч. 3, том 2, стор. 525). В 19 ст. село належало до Бончковських — 241 дес. Пізніше село Р. перейшло до

Бакинського губернатора Рогі. Село згадується в 1583 р., коли належало до кн. Михайла Вишневецького, який платив від Р. за 3 дим., 3 город. По дорозі з Р. до Бутиня, над малим поточком, який впадає до р. Горині в 1938 р., відкрито оселю з римського періоду (О. Цинкаловський. Записки. Крем'янецьчина).

РАКІВЩИНА, село, Володимирський пов., Грибовецька волость, 30 км. від м. Володимира, був то колись присілок села Заболотці. В кінці 19 ст. було там 53 домів і 342 жителів. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до Литовського замку, кн. Михайла Чарторийського, разом із селом Заболотцями, з яких Чарторийський платив від 6 дим. ланових, 3 город., 1 комірника, а в 1583 р. з самого Ракулина від 6 дим. і 4 город.

РАПОТІВ або **РЕПОТІВ**, село — тепер не існує, або існує під іншою назвою. Згадувалось на Волинському Поліссі. В червні 1458 р. в документі, виставленому в Острозі, коли то пан Олехно Юр'евич Жюсич продав панові Дробишеві Мжюричу село Конюхи з Рапотовим і з усіма, які до нього належали.

РАСНИКИ, присілок в Крем'янецькому пов., згадується в 1578 р., коли то був записаний разом з замком і маєтком Крупі Йосифом Гойським жінці своїй Анні з Козина.

РАСНИКИ, село, Острозький пов., Бугринська волость, 46 км. від м. Острога, над р. Горинню. Село положене на горбовищі. Була там в 18 ст. церква, палац і початкова школа. Грунти дуже врожайні, пшенично-бурячні. Колись село належало до пом. Лазнинських, від яких перейшло до І. Стецького, а від нього купила Р. кн. Аба-мелек. За переписом 1911 р. в селі Р. було 1,024 жителів, 1 крамниця і гуральня (22,839 відер горілки річно). В тому ж році до великої зем. власности в Р. належало до пом. Ішинського — 411 дес. Знайдено там клад монет часів короля Яна Казимира (В. Антонович. Труди 11 Арх. З'їзду, 1901 р.).

РАСНО, озеро, Пінський пов., на півд. схід від озера Завище, серед болот і лісів, в малодоступній околиці.

РАСТІВ, село, Ковельський повіт, Турийська вол., 29 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 97 домів і 543 жителів, дерев'яна церква з 16 ст., початкова школа, млин

над р. Ревень. В селі вулиці: Село, Заставе. Село Р. згадується в 1478 р., коли то належало до Олехна Монтовта (Архів Сангушків том 3, стор. 15). В 1520 р. село належало до Андрія Сангушки, як видно з документів вже у 16 ст. була там церква. В 1577 р. село належало до Несухоїжського замку кн. Романа Сангушки, який платив з Р. від 5 дим. на півдвор., а в 1583 р. село належало до Турійська і платили від нього за 5 дим., 2 город., 3 город. і 1 дорічного колеса. На ґрунтах села були урочища: Під Никодимом, Перетік, За вижарами, Заячиха, Заброди, і Ростів.

РАСТОВЕЦЬ або **РОСТОВЕЦЬ**, село, Луцький повіт, Тростянецька вол., 9 домів і 69 жителів.

РАТАІ, урочище, Острозький повіт.

РАТЕНСЬКА ПЛЯНТА, село, Ковельський пов., Гірницька вол. Була там колись гута ратенського замку.

РАТНІВ, **РАТНУВ**, в документах **РАТНО**, село, Луцький пов., 11 км. від м. Рівного, над річкою Чорнорічкою, в Полонській волості. В кінці 19 ст. було там 54 домів і 400 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до Іванової Загоровської, яка платила від Р. за 8 дим. і 3 город. В 19 ст. належало до Горайських — 701 дес.

РАТНО, містечко, Ковельський пов., Гірницька вол., 52 км. від м. Ковля, при р. Прип'яті і її притоках, над шосею Ковель-Берестя (Брест). Містечко положене в околиці заболоченій і нездоровій, в забагненій і часами недоступній долині Прип'яті. В кінці 19 ст. в містечку Ратні було 371 домів і 5,085 жителів, дві церкви, костел, синагога і жидівський дім молитви. Початки Ратна, як оселі, губляться в далекій минувшині середньовіччя, коли там був укріплений город над такою важливою торговою артерією, як р. Прип'ять. Потверджує велике стратегічне значення Р. експансія польського короля Казимира (1340-1370 рр.), який провадив агресивну політику до Волинсько-Галицької держави і по смерті короля Юрія II, глибоко вривався т. зв. „Ратенським клином” вздовж р. Прип'яті на схід аж до города Ветли. Таким чином вузькою смугою малодоступних теренів відділив він воюючу тоді з Польщею Литву від Волині, як рівнож здобув собі доступ до водяного шляху на схід аж до Дніпра.

В 1433 р. за часів кн. Льва Свидригайла Ратно належало до кн. Сангушків (Архів Сангушків, том I, стор. 32). В 1441 і 1443 рр. місто і укріплене городище все належить до тих же Сангушків. В 16 ст. засновано там Ратенське староство. В 1564 р. Ратно було центром Ратенського староства, в 1635 р. згадується там „Причистенська церква”, крім другої т. зв. „Замкової”. В тому ж році бургомістром Р. був Грицько Турмин, а в містечку були тоді такі назви вулиць: — Занітецька, Засторонецька, а священиком був Михайло Кульчицький (Акти Вил. Арх. Ком. том 23, стор. 29, вступ Площенського; Архів Ю.З.Р. ч. I, том 6, стор. 657).

Від кн. Сангушків по 1537 р. Ратно перейшло до господаря — короля (Архів Сангушків, том 4, стор. 109). Друга церква в Р. Рождества побудована в 1614 р. Під час „ліквідації унії”, місцеві міщани і селяни виказали сильний опір, міцно тримаючись греко-католицького обряду. Серед місцевого населення заховався переказ, що колись перед побудованням замку була там невелика оселя рибалок і перевізників над р. Прип'яттю. Сама назва Ратна промовляє за тим, що був вартовий пункт на заході Прип'яті, обсаджений колись ратними людьми (військом).

В половині 16 ст. Ратно вже було містечком і платили з нього 3 гривни державного податку, від 71 ремісників платили по 4 гроші, від 17 перекупів солі по 6 грошів і від 3 попів по 2 флорини, від млина 12 грош., від жидів

Вигляд поліського села (мал. 19 ст.) (ц)

по 60 флоринів. В 16 ст., а можливо і раніше, в Р. була окрема православна парохія і при ній згадується „воскресенський” піп. До містечка належали села Гірники і Комарово, а до т. зв. Ратенського староства належало понад 20 сіл з їх доходами з корчм, мостів і млинів. За переписом 1911 р. в Ратні було 5,085 жителів, міщанська управа, пошта, земська поштова станція, суд, земська лічниця, акушерка, аптека, аптечний склад, 24 крамниці, 2 ресторани, 8 ярмарків річно. В тому ж часі до великої зем. власности в Р. належало до поміщика Софії Войташ — 1,412 десятин. Над р. Прип'яттю на високій, підсипаній горбовині, оточеній з усіх сторін непрохідними болотами заховалося старе ратенське городище, яке до цього часу не було досліджене. (Любомирський. Ратно. Бібліотека Варшавська. 1855 р., том II, стор. 209, 232; А. Бужанський. Прип'ять і її допливи. Праці Інституту Дослідів Волині. Канада, Вінніпег 1966 р., Н. Теодорович. Описание Церквей і приходов Волинської Єпархії. Ковельський уезд Ратно). В 1933 р. Ковельське староство, не дивлячись на спротив міщан Ратна, забрало цінні пергаміни, що переходувались в церкві і міщанській управі. Документи ці підтверджували права місцевих міщан на ґрунти і привилеї надані їм в 15 і 16 столітті. (Мова о пергамінових документах старо-руських).

РАФАЛІВКА, містечко над р. Стиром, в північній частині Луцького пов., при залізниці Ковель-Сарни. Оселя значно розбудована по проведенні залізниці. В старих документах фігурує, як оселя Рафалів над р. Стиром. В кінці 19 ст. було це містечко Р. тієї ж волості, 98 км. від м. Луцька. У Рафаловці було в 1911 р. — 192 домів і 2,000 жителів, дерев'яна церква, синагога, 3 доми молитви (жидівські), 2 млини і 8 ярмарків річно. В 1870 р. в Р. було 170 домів і 754 жителів, в цьому 93% жидів, церква, католицький костел, дім молитви, 13 крамниць, 20 ремісників. Колись містечко Р. належало до Нарциза Олізара. По повстанні 1831 р. сконфісковано і передано до скарбу. До рафалівської волості в 19 ст. належали села: — Бологовичі, Мосієвичі, Палиця, Жолудськ Малий (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, (додаток), стор. 92, 93, 95, 299). За переписом 1911 р. в містечку Р. було — 2,042 жителів, волость, міщанська управа, пошта, 2-класова школа, земська лічниця, акушер-

ка, аптечний склад, 33 крамниці, горілчана державна крамниця, фабрика і склад черепиці, 4 ярмарки річно. До великої зем. власности в Р. належало 285 десятин. Біля містечка 1 курган. (О.Ц. „Записки”, 1933 р.).

РАФАЛІВКА, оселя, Луцький пов., Тростянецька волость — 8 домів і 59 жителів.

РАХМАНІВ, село, Крем'янецький пов., Шумська вол., 32 км. від м. Крем'янця, село при малім потоці і ставі. В кінці 19 ст. було в Р. 78 домів і 504 жителів, дерев'яна церква з 1730 р. на місці старої з 15-16 ст., початкова школа, одна з них від непам'ятних часів, невідомо коли і ким заложена, друга від 1882 р. В селі, котре було колись містечком, урочища: — „На валі”, „Стадниця” і „Залужжя”. Колись Р. був містечком, оточеним валами і ровами і над ставом, який творить р. Вілія, був замок. Вали містечка Р. і рештки руїн замку заховалися до 1914 р. Колись Рахманів був відомим під назвою — Пегаси (що в перекладі з грецької на нашу мову означає грецького символічного, крилатого коня муз, символа поетичного екстазу, означає ця назва також назву збір зірок зодіаку — Пегас).

Оселя Р. згадується в 16 ст., коли вона належала в 1513 р. до волинських земель Боговитинів-Корчаків (Енциклопедія Повшехна, том 3, стор. 902). Рід Боговитинів з Волині заслужився перед Великим Литовським Князівством і був відомим в дипломатичній службі, беручи участь в дипломатичних місіях в Москві. В 17 ст. до Р. був призначений визначний дідаскал, український письменник, освітний діяч, знавець друкарства Кирило Транквіліон Ставровецький (помер в половині 17 ст.). В 1619 р. надрукував він в місцевій друкарні (яку можливо і заложив) Учительну Євангелію (тобто розважання над євангельською тематикою). Ця Євангелія розійшлася по Україні, а також трапила до Москви, де з наказу царя Михайла Федоровича, разом з іншими працями Транквіліона Ставровецького, була спалена, як еретицька книжка. З тієї ж рахманівської друкарні вийшло тлумачення ієромонаха Кипріяна з Острога, книжка під наголовком — „Чотирнадесят толковиній апостольських посланій Іоана Хризостома” та інші церковно-філософські книжки (А. Сендульський. м. Рахманів, Крем'янецького Уезда 1871 р.

№ 5, стор. 130-131). По смерті (в 1603 р.) Софії Михайлівни Боговитинової, Р. перейшов до кн. Юрія Михайловича Чарторийського (Т. Стецький. Волинь, сер. 2, стор. 455-459, додаток 9).

В 1618 р. власником рахманівського замку стає кн. Ярема Вишневецький, а по його смерті Р. переходить до його сина, короля польського Міхала Вишневецького. В 1672 р. велика пожежа знищила рахманівський замок, а по трьох роках містечко було знищене татарами. В 1725

Лицева сторінка „Учительного Євангелія” друкарні К. Ставроцького в Рахманові 1646 р.

р. Р. підупадає і містечко перейшло до кн. Радзивила, який занедбав містечко і замок, від яких залишилися руїни. Рахманівська „Учительная Євангелія” видрукована в маєтності кн. Вишневецької була прикрашена кольоровими заставками і гербами роду князів Чарторийських. Додано до тексту епіграми і вірші і починалося „передмовою до чительника”. Крім того у вступі зазначено, що видана вона „старанням, коштом і накладом Транквиліона, за позволенням її милості княгині Вишневецької Михайлової” в 1619 р. В 1860 році ключ рахманівських маєтків купив від Радзивилів пом. Ромуальд Бистрий, який перейшов на сектанство. В 1860 р. властителькою Р. — Залужжя і села Літовища була Марія Сементовська. До року 1914 в місцевій церкві переховувались стародруки і рештки архіву. (Т. Стецький. Волинь, том 2, Рахманів). Походження назв м. Рахманова і Пегас не вияснена. Можливо, що як перша так і друга назва зв'язана з розповсюдженням тоді серед освічених людей легенд про літописних Рахманів, які провадили блаженне життя десь у далекій Бактриї, або з відомим на Україні „Рахмановим Великоднем”.

За переписом з 1911 р. до великої зем. власности в Р. належало 355 дес. Як подавав в кінці 19 ст. В. Антонович, при в'їзді до Р., коло греблі на острові було чотирикутне городище, кожна сторона 50 кроків, а крім того заховалися фундаменти двох веж. Над малим потоком між Р. і Шумськом оселя з римської доби (кераміка) — О. Цинкаловський.

РАЧИН, село, Володимирський пов., Підберезька волость, 76 км. від м. Володимира, на північ від містечка Горохова. В кінці 19 ст. було там 103 домів і 829 жителів, дерев'яна церква (Арх. Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 284).

РАЧИН, село, Дубенський пов., 4 км. від м. Дубна, при залізниці Броди-Здолбунів. В кінці 19 ст. було там 150 домів і 883 жителів, дерев'яна церква Козьми і Дем'яна з 1858 р. на місці старої з 17 ст., початкова школа від 1874 р. Село згадується в 1545 р. під назвою Радчина в описі луцького замку (Пам'ятники том 4, від 2 до 126 стор.). В 1561 р. Р. згадується в скарзі Михайла Мишки про пограбування його підданих (Опис актов книги Київ. Центр. Арх. № 2035, стор. 16, поз. 2). В селі тоді згадується урочище „Завале”. В 1583 р. село належало до Ду-

бенської волості кн. Костянтина Острозького, який платив від Р. за 16 дим., 9 город. і 7 підсудків (Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 4, ч. 2, стор. 126).

РАЧЕ або **РАЦІ**, село, Звягельський пов., Романівська волость, 73 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 489 жителів.

РАШТІВКА, село, Заславський пов., Бутовецька волость, 49 км. від м. Заслава, село при р. Деревичці і ставі, на північ від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 113 домів і 662 жителів, дерев'яна церква з 1756 р., церк.-прих. школа. Останньо велика власність належала до Синцицького і Красуцького.

РЕВЕНЬ, річка, притока р. Турії, в Ковельському повіті, пропливає через село Раствів.

РЕВУХА, річка, Острозький повіт.

РЕВУШКИ, село, Ковельський пов., Турійська вол., 36 км. від м. Ковля, на південний захід від м. Ковля, на границі з Володимирським повітом. В кінці 19 ст. було там 34 домів і 251 жителів.

РЕЙОВИЧІ, село, Володимирський пов. Колись село входило до Любомельського повіту.

РЕМЕЛЬ або **РЕМЛЯ**, село, Рівенський пов., Хустинська вол., 20 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 351 жителів.

РЕМЧИЦІ або **РЕМЧИЧИ**, село, Луцький пов., Осовська вол., 140 км. від м. Рівного, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 172 домів і 1,056 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., водяний млин. Село згадується в 1577 р. як „село степанівського замку”, від якого платилося за 6 дим. на півдворищ., 5 дим. на чверті двор., а в 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив від 11 дим., 3 город.

РЕНЕВІ НИВКИ, урочище, Пінський пов., згадується в Ревізії пуц і переходів Вил. Арх. Ком.

РЕНЧІВКА, колонія, Володимирський пов., Крименська волость — 14 домів і 99 жителів.

РЕТІВКА, село і колонія, Луцький пов., Тростянецька волость — 15 домів і 111 жителів.

РЕТІВ ЛІС в Луцькому повіті, до якого луцькі міщани мали право вирубу і вивозу дерева до опалювання своїх домів.

РЕШНІВКА, хутір, Заславський пов., Хоровецька волость — 2 доми і 7 жителів.

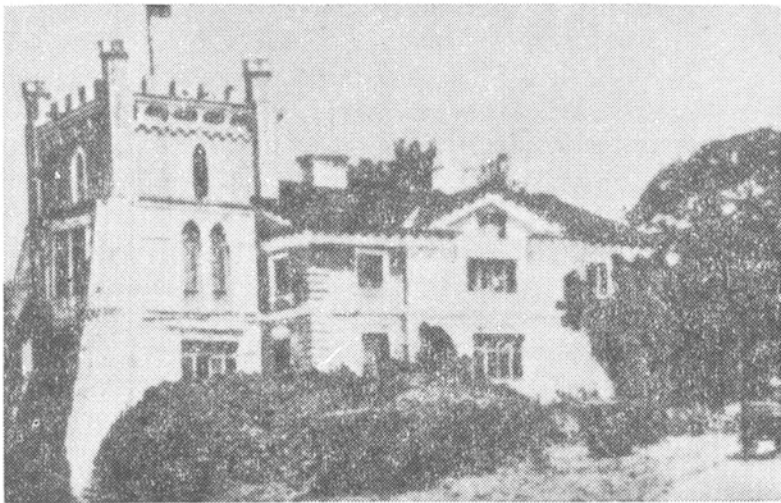
РЕШНІВКА ВЕЛИКА, село, Заславський пов., Судилівська волость, 33 км. від м. Заслава, село над притокою р. Случі, на захід від містечка Полонного.

В кінці 19 ст. було там 194 домів і 1,052 жителів, дерев'яна церква з 1719 р., церк.-прих. школа. Село Р. згадується в 1589 р., коли воно належало до кн. Костянтина Острозького і тоді ж було сплюндроване татарами. В 1601 р. під назвою Решневки, відома також з реляції возних луцьких, як знищене татарами (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 290). На полях села знайдено діоритову сокирку, добре вишліхтовану .

РЕШНІВКА або **РАШНІВКА КОСА**, село, Заславський пов., Судилівська волость, 28 км. від м. Заслава. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 292). В кінці 19 ст. було там 86 домів і 482 жителів, церква з 1741 р., церк.-прих. школа з 1867 р. В 1593 р. спустошена татарами.

РЕШНІВКА, село, Крем'янецький пов., Заруденська вол., 36 км. від м. Крем'янця. Село положене серед гір, при невеликій річці. В кінці 19 ст. було там 115 домів і 808 жителів, мурована церква, перебудована із старої з 1759 р., в 1881 р., церк.-прих. школа від 1880 р. Село згадується в 1463 р. під назвою Ряшнівки, як маєток кн. Солтана Збаражського (Архів Сангушків, том I, стор. 55). В церковному архіві в 19 ст. переховувалася згадка Стефана Барановського про „грамоту” греко-кат. єпископа Льва Шептицького. (Вол. Єпарх. Вед. 1873 р., № 21-22, стор. 953). За переписом 1911 р. в селі Р. було 1160 жителів, 1 крамниця, гуральня (25,473 відер горілки річно), горілчана державна крамниця. Під вівтарем старої дерев'яної церкви з 1759 р. Р. був знайдений монетний скарб 44 фунти і 9 лотів, де було 38 червінців; голляндських, польських, шведських, флорентинських, венгерських, чеських, австрійських і трансильванських, решта то срібні монети з 17-18 ст.

РЕШНІВКА, село, Ст.-Костянтинівський повіт і вол., 16 км. від м. Старо-Костянтинова, над р. Коростенкою. В кінці 19 ст. було там 160 домів і 990 жителів, дерев'яна церква з 1783 р. на місці старої, початкова школа від 1870 р. Село згадується в 1592 р., коли воно належало д-

Палац в Решнівці (19 ст.) (ц)

Острозької волості кн. Костянтина Острозького і котра у цьому ж році була знищена татарами. В 1753 р. за Кульбишівською угодою подарована Понінському. В 19 ст. село належало до Прушинських (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 291). За переписом 1911 р. в селі Р. було 1,147 жителів, волость, 1 крамниця, одноклясова школа, фельдшерський пункт, кредитове товариство і насінне господарство, яке належало до Прушинських. У тому ж році в Р. до великої зем. власности належало 104 десятини.

РЕШНІВКА, село, Ст.-Костянтинівський пов., Колківська волость, 41 км. від м. Ст. Костянтинова. Село над притокою р. Ікопоті. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 393 жителів. Колись село входило до ординації кн. Острозьких. В 1753 р. на підставі Кульбишівської угоди подароване пом. Коликам, а від них перейшло до Кадлубиських, які розпродали землю селянам.

РЕШНІВЩИНА, хутір, Заславський повіт, Хоролинська волость, 46 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 48 домів і 286 жителів.

РЕШІВ, село, колись було в Полонській волості. Село було опущене жителями по татарському спустошенні (Архів Ю.З. Р. ч. 6, том I, стор. 290).

РЕШУЦЬК, село, Рівенський пов., Кустинська волость, 14 км. від м. Рівного, при притоці р. Горині. В кінці 19 ст.

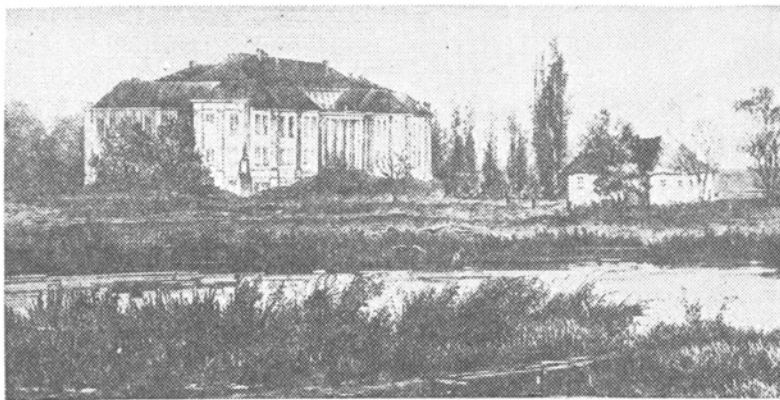
було там 21 домів і 162 жителів. Село згадується в ревізії луцького замку в 1545 р., коли разом з Решуцьком зобов'язаний був землянин Краєвський з Коптевич забезпечувати 1 городню луцького замку (Пам'ятники том 4, від 2 до 86, 105 стор.). В кінці 19 ст. в лісі був 1 курган (В. Антонович. Труди 1901 р.).

РЖИЩІВ, село, Володимирський пов., Дружкопільська вол. Село на б. австрійській границі. До великої зем. власности 1911 р. до поміщика Александрова належало там 740 десятин.

РІВ, річка, права мала притока, а властиво віднога р. Прип'яті.

РІВКИ, село, Острозький пов., 33 км. на схід від м. Острога. Земля чорнозем, який відзначається своєю родючістю. В 19 ст. було в Р. 132 дворів і біля 1,000 жителів, дерев'яна церква — Троїцька — з 1755 р., церк.-прих. школа. Колись село належало до кн. Острозьких, пізніше перейшло до Яблоновських, а від них до Красінських і Ленкевичів. В 1820 р. на полях села Рівки російський князь Костянтин робив перегляд литовського війська. На полях села Р. в кінці 19 ст. було 137 курганів.

РІВНЕ, місто. Назва походить від слова рів, рови, якими був оточений рівенський замок, що знаходився в долині річки Устя. Як бачимо, в документах з 16 ст., оселя ця виступає під назвою Рівное — Рівне, коли то волинський землянин Іван Дичко продав село своє в Луцькому повіті на ім'я Роное князю Семену Василевичу Несвицькому. В 1707 р. Рівне згадується в „Дневнику і путевих заметках кн. Б. Куракіна” під назвою Ровное (по польськи РУВНЕ, по-українськи РІВНЕ). Вивчення старих укріплень старого рівенського замку стверджує припущення, що головними оборонними фортифікаціями були рови і вали, якими був оточений цей замок, положений в підмоклій долині р. Устя. С л о в н и к І. Сташевського з 1959 р. подає „Równie” — назва ця не означає рівне поле, як випроваджує Брікнер, але утворено кінцівку „но” до назви Рів. Підтверджується це також вимовою цієї назви місцевими селянами — Рівне, до Рівного іт.д. Місто положене над р. Устем, яка творила там великий став. За переписом 1857 р. в м. Р. було 7,000 жителів і 551 домів, 230 крамниць і складів і 34 інших торговельних під-

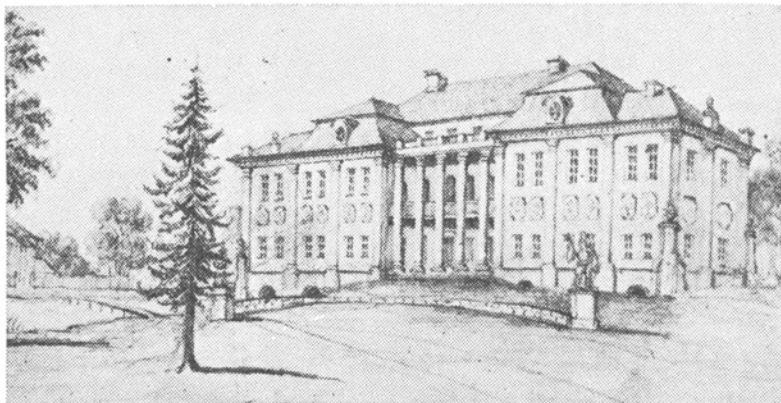
Палац Любомирських у Рівному (мал. 19 ст.) (ц)

приемств, 200 постійних ремісників і 150 ремісників сторонніх, кілька ремісничих фабричок, багато гостинниць — заїздів, кілька ресторанів і столових, кафе (Т. Стецкі, „З бору і степу”), 4 православні церкви (дерев’яні). Найстаршу з них побудувала в м. Рівному Марія Сіماشкова-Рівенська в 15 ст., згадується там церква ще в 1680 р. і 1637 р., друга Успенська з 1731 р. третя Св. Степана з 1848 року.

Перша писана згадка про Р. походить з часів Волинсько-Галицького Князівства з 13-14 ст., пізніше Р. перейшло до Дичків. Від волинських земель Дичків переходить на початку 15 ст. до роду кн. Несвицьких або Несвіжських, а в 1481 р. за дочкою кн. Несвіжського Анастасією переходить до маєтності князів Гольшанських і тоді ж король польський і великий князь литовський Казимир надає оселі Р. Магдебурзьке право (Н. Теодорович. Істор. Стол. Описание вол. епар., том II, стор. 438). В кінці 15 ст. Р. належало до кн. Семена Василевича Несвіжського, який по смерті жінки переселився до Рівного і побудував тут найстарший в цьому місті замок в підмоклій долині р. Устя. Обкопав він острівець глибокими ровами, затримав греблею воду в р. Усті, наповнюючи глибокі і широкі рови водою.

В 16 ст. Р. перейшло до кн. Острозьких, а від них, на підставі т. зв. Кульбишівської угоди (в 1723 р.) стає власністю кн. Юрія Олександровича Любомирського, який перобудував старий рівенський замок, а ціле місто оточив

ровами і валами. За кн. Станислава Любомирського невелике до того часу містечко розрослося у велике місто. Від старого рівенського замку до початку 20 ст. залишилися в долині р. Устя ледве помітні вали і рови, на його місці залишився однак палац, закінчений кн. Станиславом. По перепровадженні через м. Рівне залізниці Ковель-Київ, Радивилів-Здолбунів-Рівне і Рівне-Луїнець, а також шосейних доріг Ковель-Луцьк-Рівне-Київ і Рівне-Дубно-Радивилів, місто Рівне розрослося у великий торговельний центр Волині. Це місто положене на пограниччі Волині і Полісся. Рівне зробилось головним центром для розподілення, обміну продуктами місцевого виробництва і використання. На початку 20 ст. м. Рівне стає найкращим і найбільшим містом тодішньої Волині, яке пов'язу-

Палата над ставом у Рівному (мал. 19 ст.) (ц)

не було 257 км. залізницею зі столицею України — Києвом. В 1911 р. кількість населення міста сягає 33,722 жителів. З них православних (переважно українців) — 13,240, католиків (переважно поляків) — 2,804 жителів, протестантів — 928 жителів і жидів 19,142, магометан — 301 жителів. В тому ж 1911 р. в м. Рівному було: Повітова земська управа, повітове земське товариство (собрание) земський шпиталь, агроном, санітарний лікар, вет-лікар, повітовий інженер, земська поштова станція (кінна), повітове поліцейське правління, жандармерія, з'їзд мирових суддів (суд), мировий посередник, пошта, телеграф, телефон, залізничний поштовий відділ, державна скарбниця

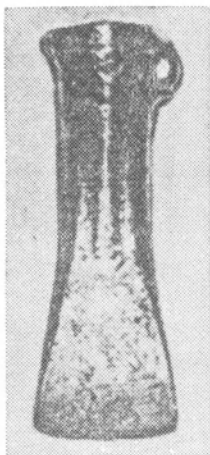

(казначейство), рівенський відділ державного банку, третя округа волинського акцизного правління, державна фабрика ретифікації горілки, прокурор, слідчий, 2 нотарі, мировий суд, в'язниця, військовий штаб 11 армійського корпусу, два артелерійські дивізіони, штаб пішої дивізії, 2 полки піхоти, шкільний інспектор, середня, реальна школа (реальное училище), жіноча гімназія, три двоклясові школи, 1 двоклясова жидівська школа, 3 одноклясові школи, жидівська школа — Талмуд Тора, 1 двоклясова жіноча школа, 1 одноклясова жіноча школа, земський шпиталь, жидівський шпиталь, товариство сестер милосердя, жидівський притулок, нічліжний дім, 9 добродійних товариств, 3 клуби (шляхотський, громадський і жидівський), 16 книгарень, 3 кафе, 3 кіно, 3 театри, 9 друкарень, 6 фотографів, 115 крамниць, автобусне сполучення (приватне), 13 акушерок, 3 аптеки, 3 вет-лікарі, 13 дентистів, 39 гостинниць, фабрика гільз — до цигареток, інженер-архітект, 2 цегельні, фабрика виправи шкір для взуття, фабрика цукерків, тартак, 12 торгівців лісом, 8 складів дерева, фабрика макаронів, фабрика меблів, па-

Сучасне Рівне — Собор на головній вулиці міста.

ровий млин (18,250 пуд. річн. перем.), газовий млин Панка (2,000,000 пуд. річн. перем.), 5 фабрик мила, редакція газети „Юго Западная Волинь”, бровар, 6 приватних судових оборонців, кооператива, 2 ресторани, цукровня, фабрика сільсько-господарських машин, 6 складів сільгосп. машин, фабрика тютюну, позичкова каса, хімічно-бактеріологічна лабораторія, чавунно-машинна фабрика і фабрика бричок та інші дрібні підприємства. В Рівенському повіті в 1911 р. було: обшар земель повіту — 7,567 квадр. верстов. Жителів в повіті (не рахуючи міста) з переписом 1911 р. — 304,969. З них православних (переважно українців) — 211,247, католиків (переважно поляків) — 24,192, протестантів — 30,833, баптистів — 1,189, жидів — 36,516 жителів.

Бронзовий клин з 2-го тисячоліття до нашої ери, знайдений в с. Іскри біля Рівного.

Зі старого рівенського замку з 15-18 ст. не залишилося майже ніяких слідів.

До рівенського ключа маетків кн. Любомирських в Рівному, Олександрії й інших місцевостях повіту за списком 1911 р. залишилося 15,672 дес. В кінці 19 ст. залишилося 2 кургани на грунтах м. Рівного, 3 км. від міста при шосі земляне укріплення „Батарей”, в околиці і самому місті знайдено кілька камінних і кремінних сокир, в 1877 р. в околиці міста знайдено круглий римський щит, прикрашений різьбою, яка зображає триумфальний похід,

в 1890 р. знайдено там же бронзовий цельт і римську бронзову фігурку жінки, а також багато інших пам'яток, які тоді переховувалися в різних музеях Росії, а останньо в музеї барона Штейнгеля, в сусідстві з Рівним селі Городку. В рівенській гімназії вчився видатний письменник українського походження Володимир Короленко, відомий своїми поступовими поглядами, який часто виступав проти соціальної і національної нерівності в царській Росії. Погляди його широко відбилися в його таких багатьох творах як: „Без язика”, „Кустарі”, „Історія мого сучасника”. Його творчість пов'язана широко з українським народом і культурою: „Сліпий музикант”, „Ліс шумить”, „Сорочинська трагедія”, „Котляревський і Мазепа”. Цинив він високо українську народню поезію, музику, знався майже зі всіма письменниками, поетами і артистами України, займався перекладами. Помер Короленко у м. Рівному в 1921 р., де його похоронено на місцевому цвинтарі.

РІВНЕ, село, Володимирський повіт, Гуцанська вол., на північ від залізниці Ковель-Холм, 77 км. від Володимира, 15 км. від Любомля, при старому тракті з Володимира до містечка Опалина, над р. Бугом (західним). За переписом 1911 р. був там водяний млин і 2 крамниці. До великої зем. власности належало там 1,368 дес. (в тому до пом. Богатка — 356 дес.). В селі Р. було в тому ж році 1,371 жителів, дві крамниці, горілчана державна крамниця і шкілька овочевих дерев Олександра Кончевського.

РІПКИ, село, Острозький пов., на лівому березі р. Горині. Невелике село, яке належало колись до славуцького ключа кн. Сангушків, пізніше виступає під назвою Ріпище.

РІДКА, село, Острозький пов., Семенівська вол., 60 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 61 домів і 391 жителів. Село згадується в 1583 р. як власність кн. Юрія Пузини, який вносить від с. Р. за 12 дим. і 5 город. До великої зем. власности в селі Р. належало 607 десятин.

РІДКОДУБИ, хутір, Звягельський пов., Остропільська волость.

РІДКОДУБИ, село, Дубенський пов., Вербська вол. В кінці 19 ст. було там 78 домів і 391 жителів.

РІДЬКІВ, село, Дубенський пов., Теслугівська вол., 49 км. від м. Дубна, сторожівка на б. кордоні з Австрією. В кінці 19 ст. було там 114 домів і 747 жителів, дерев'яна церква з 17 ст., на фільварку 1 дім і 20 жителів. Село згадується у 1566 р. в скарзі луцького земського писаря Миколая Коритенського (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2040, стор. 15, поз. 38). За переписом 1911 р. в селі Р. до великої зем. власности належало 553 десятин.

РІДЧА, село, Крем'янецький пов. Борківська вол., 14 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 63 домів і 402 жителів.

РІПИЩЕ, хут., Заславський пов., Хорошинська вол. — 6 домів і 26 жителів.

РІПКА або **РІПКИ**, село, 9 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 172 домів і 1,172 жителів, дерев'яна церква з 1791 р. на місці старої з перед 1764 р., початкова школа від 1871 р. Село в кінці 17 ст. було спустошене татарами.

РІПИЩЕ, село, Острозький пов., Кривенська вол., 22 км. від м. Острога, на півд. захід. Колись село було оточене болотами і дугами. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 371 жителів. Колись село належало до волості кн. Острозьких, пізніше перейшло до Яблонівських і Напрушевських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 466 десятин.

РІПКИ, село, Заславський пов., село при малому допливі р. Горині. В кінці 19 ст. було там 135 дворів, церква з 1791 року, школа від 1871 р. Село згадується в 1601 р. в оśвідченні луцьких возних Щуки і Янковського про те, що разом з іншими селами в цій околиці Р. були зовсім знищені татарами. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 291). Недалеко від села в кінці 19 ст. був курган.

РІЧИЦЯ або **ВЕСЕЛІВКА**, село, Рівенський пов., Ви́соцька волость, 168 км. від м. Рівного, на північ від „Почаївського озера”, з лівого боку р. Горині, в місцевості типово поліській. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 577 жителів. Село було колись заселене боярами (пізніше шляхтою).

РІЧИЦЯ МИДСЬКА, колонія, Рівенський пов., Стиденська вол., — 8 домів і 76 жителів.

РІЧИЦЯ, село, Рівенський пов., над р. Горинню, 28 км. від м. Рівного, Тучинська волость. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 558 жителів, дерев'яна церква з 1775 р., початкова школа з 1886 р., водяний млин, гуральня, тартак. Колись село належало до Ксаверія Іюдки.

РІЧИЦЯ, село, Ковельський пов., Хотячівська вол., 65 км. від м. Ковля. Село над р. Турією, де був міст на тракті до Ратна. В кінці 19 ст. було там 167 домів і 854 жителів, дерев'яна церква з 19 ст. на місці старої з 17 ст., церк.-прих. школа. До села належали колись присілки: Річиця і Мельниш. Село згадується в 1502 р., коли воно належало до кн. Сангушків (Архів Сангушків том I, стор. 147). В 1503 р. згадка в Архиві Сангушків том 4, стор. 91, в 1544 р. село Р. належало до королеви Бони, як столові добра. При селі урочище — „Татарська гора”, на якому натраплено на неокресленої культурної приналежності „гробу”, кераміку і ручні жорна. На інших піскових надмах в околицях села зібрано кременні знаряддя тарденуаської і хвалібоговицької культур.

РІЧИЦЯ, село, Пінський пов., Столинська вол., при залізниці з Рівного до Луниця, при старому тракті з Висоцька до Столина. В кінці 19 ст. було там 26 дворів (повнонадільних). Місцевість досить врожайна, але малолюдна. Селяни займалися рибальством, плісарством і рільництвом. Колись в селі Р. був фільварок пом. Виріонів — 213 волоків.

РІЧИЩЕ, фільварок, Дубенський пов., Олицька волость — 7 домів і 39 жителів.

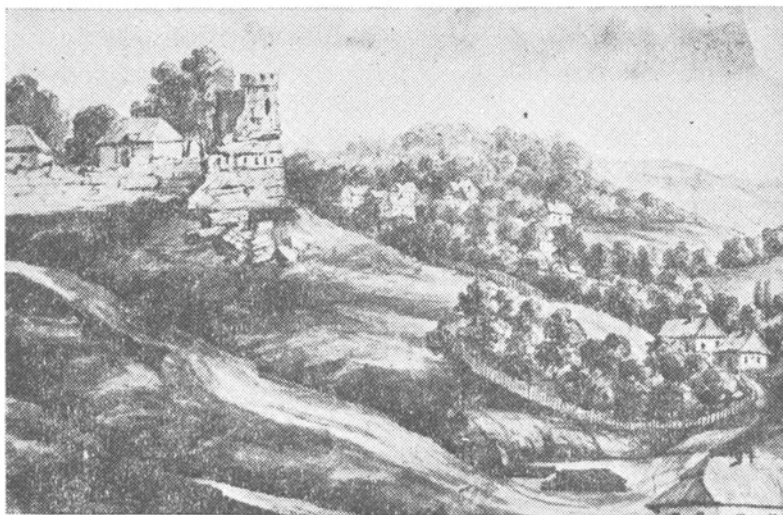
РІЧКИ, лісова оселя, Звягельський повіт, 38 км. від м. Звягеля на північ. В кінці 19 ст. було там 91 домів і 572 жителів.

РІЧКИ, колонія, Звягельський пов., Куренська вол., 63 км. від м. Звягеля — 11 домів і 72 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі Р. належало до А. Залеського 1,750 десятин.

РІЧИЧИНА, уроч., Звягельський пов., Корецька вол — 15 домів і 52 жителів.

РИБЧИЦІ, село, Рівенський пов., на південний захід від волості Дубровиці. Село положене серед лісів, 5 км. від с. Залішан. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 221 жителів. Село положене на лісових вирубах в 18 ст.

РИДОМЛЬ або **РИДОМЕЛЬ**, село, Крем'янецький повіт, Олексинецька вол., 35 км. від м. Крем'янця, при старому шляху з Олексинця до Почаєва, в горбковатій, вкритій ярами місцевості. В кінці 19 ст. було там 296 домів і 2,304 жителів, дерев'яна церква оригінальної архітектури з 1780 р., на місці старої з 16 ст. В церковному архіві до 1938 р. переховувалась книжка-стародрук з 17 ст. під наголовком „Серце чоловічеськое”, видана друкарнею в Києво-Печерській Лаврі. Заховалося там кілька ікон з 17-18 ст. В селі була від 1869 р. церк.-прих. школа. Це село дуже старе і вже у 1430 р. було надане кн. Львом Свидригайлом Іванові Мокосіївичеві. В 1445 р. село Р. належало до Семена Цатина, а в 1575 р. до волинського землянина Романа Гойського (з Ридомля і Густечка або Устечка). В 1583 р. від села Р. платив побір Юрій Гойський від 49 дим., 27 город., 2 вальних коліс, 1 попа. Серед села на урвистій горі заховалися руїни великого замку і рештки стін, цегли, кафлі, залізні предмети тощо. (Пам'ятники том 4, від 2 до 202 стор.; Архів Ю.З.Р. ч. 7, том I, стор. 5 і 6). В 17 ст. Р. належав до кн. Чарторийських, а перед тим до Соломерецьких. Пізніше перейшов до пом. Жищевських. За переписом 1911 р. в селі Р. було 2,948 жителів, одноклясова школа, фельдшерський пункт, 2 крамниці, горілчана крамниця, кредитове товариство, земська

Залишки руїн укріплень у Ридомлі, пов. Крем'янець (мал. 19 ст.) (ц)

випозичальня сіль.-господарських машин. До великої зем. власности в селі Р. належало у тому ж році 310 десятин.

РИБЧАНЦІ, село, Звягельський пов., до великої зем. власности в 1911 р. належало до пом. Мазаракі — 703 десятин.

РИКАНІ ВЕЛИКІ, село, Дубенський пов., Ярославецька вол., 43 км. від м. Дубна, на південний захід від містечка Острожця, при малій притоці р. Стиру. В кінці 19 ст. було там 28 домів і 231 жителів. Селянської землі на той час було там 500 моргів, фільварочної стільки ж. Земля дуже врожайна — чорнозем. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 444 деесятин.

РИКАНІ МАЛІ, село, Дубенський пов., положене при Риканях Великих і відділене тільки греблею. За переписом 1911 р. було в Р. Малих 21 домів і 200 жителів, дерев'яна церква. Село згадується в 1402 році, коли то кн. Лев Свидригайло надає це село своєму дворянину Сімашці: Рикані, Лаврівське Дворище, Омельниц, Озденіж і Добратин. В 1545 р. село Р. належало до Василя Сімашки. В 1570 р. і 1583 р. разом зі селом Топильно належали до Івана Борзобогатого Красенського, луцького і острозького владики. В 18 ст. Р. належало до Раціборських, а від них перейшло до Житинських, пізніше до Любомирських. Біля 1 км. від села група 50 курганів. В 1862-1872 рр. кн. Любомирський розкопав 22 кургани і знайшов в них кістки людей, глиняний посуд, залізні речі, камінні буси і янтарні, лунниці, кульчики і перстені. В 1898 р. проф. В. Антонович і Житинський розкопали 11 курганів, тип поховання волинський. Під час розкопок знайдено рукоять від меча (В. Антонович. Труди 11 Арх. З'їзду 1901 р.). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в Р. Малих належало 341 десятин.

РИКОВИЧІ, село, Володимирський пов., Порицька волость, 36 км. від м. Володимира. Село над річкою Білухою. За переписом з кінця 19 ст. було там 298 домів і 1,180 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., водяний млин. В околиці села 1 курган.

РИЛІВКА, село, Заславський пов., Хоровецька вол., 55 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 109 домів і 807 жителів, дерев'яна церква на місці старої (з 16 ст.) з 1821 р., церк.-прих. школа від 1865 р.

РИМАЧІ, село, Володимирський пов., Любомельська вол., 66 км. від м. Володимира і 10 км. від заліз. станції Дорогуськ, при залізниці Ковель-Холм. Село положене над Ягодинським озером і малій притоці р. Бугу. За переписом 1911 р. в селі Р. було 1,042 жителів, горілчана крамниця, кооператива.

РИЛОВИЦЯ, село, Пінський пов., над безіменною, притокою р. Пилипівки, недалеко від залізниці Берестя-Пінськ. В другій половині 19 ст. було там 5 господарств і 32 жителів.

РИЛАВИЦЯ, пригороддя, де заховалися ще оборонні вали м. Володимира, а колись до половини 19 ст. були там великі водяні млини, кафлярні і міська застава. З Рилавиці розходяться старі шляхи на південь в сторону Порицька і на схід через Торчин до Луцька. В околиці Р. знаходять дуже часто пам'ятки з 10-14 ст. В кінці 19 ст. Р. належало до міста Володимира, пізніше до Люцанських (468 дес.).

РИЛАВИЦЯ, річка, притока р. Лугу, до якого впадає на передмісті Рилавиця. Ріка Рилавиця впливає з Когиланських лісів. Входила вона колись разом зі ставом до фортифікаційно-оборонної системи Володимира в 10-14 століть.

РИСОВАТА, село, Заславський пов., Хоролинська волость, 50 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 32 домів і 221 жителів.

РИСВЯНКА або **РІЗВЯНКА**, село, Рівенський пов., Турчинська вол., 35 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 383 жителів.

РИТА, річка, притока р. Мухавця, впливає з Мокранських лісів, на границі з Ковельським повітом і на терені пінського Полісся, пропливає через села: Малорита і Великорита і впадає до р. Мухавця під селом Литвин. Річка має 37 км. довжини, пропливає в північному напрямку звинним коритом. В нижній своїй течії Р. урегульована. Широка до 32 метр. і глибока до 3 метр. Дно річки на півдні багнисте, а ближче до устя піскувате. Протікає там між високими піскуватими надмами, підмоклими лугами. Назва річки походить від слова „рити” (копати), що промовляє за тим, що річка ця була здавна регульована і яка була потрібна для транспорту човнів і товарів

з басейну р. Прип'яті до зах. Бугу (А. Бужинський „Річка Прип'ять та її допливи”. Праці Інст. Дослідів Волині. Канада, Вінніпег, 1966 р.).

РИТЕЦЬ, хутір, Володимирський пов., Пульменська волость.

РИЧИХІВ, село, згадується в 1445 р., коли то кн. Лев Свидригайло надав це село боярам Чоботам (Архів. ЮЗР. том I, нр. 45). Невідомо, де це село було положене на Волині.

РИЩІВ, село, Володимирський пов., Бранська вол., 76 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 99 домів і 600 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., млин. Село згадується в 1570 р., коли то платив за неї Лев Рищинський від 5 дим., 4 город., а в 1583 р. Лев Рищинський платив з частини Р. від 3 дим. і 2 город.

РОВАНЦІ або **РОВАРИЧІ**, село над р. Стиром в Луцькому повіті. Колись воно належало до капітули греко-кат. в Луцьку (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том I, стор. 181)

РОВИ, колонія, Ковельський пов., Туринська вол., — 9 домів і 60 жителів.

РОГАЧІВ, містечко, Звягельський пов., Рогачівська волость, 22 км. від м. Звягеля, при тракті із Звягеля до Полонного — містечко при р. Случі. В 1870 р. в Р. було 79 домів і 249 жителів (в тому 98% жидів), дерев'яна церква, жидівський дім молитви, бровар, скляна гута. Селяни і міщани Р. мали разом 860 десятин землі. Велика власність в 1870 р. займала 11,709 десятин. За переписом в кінці 19 ст. в Р. було 150 домів і 1,826 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли і ким збудована, волосне правління, 2 смолярні, 2 гуті скла, фабрика оцту, тартак, фабрика цигарок, водяний млин і 7 ярмарків річно.

Рогачів згадується в 1577 р. як село звягельського замку кн. Костянтина Острозького, який платив з Р. від 1 дим. дорічного., 3 дим. на півдворищах, 14 дим. на чвертьдвор. і 16 город. За переписом 1911 р. в Р. було 3,308 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, одноклясова школа, фельдшерський пункт, жидівський шпиталь, лікар, аптека, склад аптечних товарів, 19 крамниць, фабрика тонкого паперу, гуральня (21,798 відер річн. прод.), горілчана крамниця, паровий млин (30,000 пуд. річн. прод.) і 12 ярмарків річ-

но. До великої зем. власности в Р. належало до пом. Цисвинського — 1,502 дес., до пом. Гемецького — 2,062 дес. і 156 — хутір. Разом — 3,720 десятин.

РОГАЧІВ, село, Рівенський пов., Клеванська вол., 11 км. від м. Рівного, при шосі і залізниці з Рівного до Ковля. В кінці 19 ст. в Р. було 34 домів і 219 жителів, дерев'яна церква існувала ще перед 1583 р. В 1570 р. село належало до волинських земель Рогачевських. В 1577 р. Яцько з Рогачева платив від 5 дим., 2 город., а в 1583 р. Левко Перекальський з частини цього села платив від 5 дим., 2 город. і $\frac{1}{2}$ попа. Коло села в кінці 19 ст. було 13 курганів, з них бар. Штейнгель розкопав 2 і знайшов при них горщики, бронзовий перстень і залишки взуття.

РОГИ, колонія, Звягельський пов., Ємельчинська вол., 46 км. від м. Звягеля — 48 домів і 275 жителів.

РОГИ СУХІ, колонія, Рівенський пов., Межирицька вол. — 15 дом. і 85 жителів.

РОГІЗНО, село і чеська колонія (або Рогізне), Дубенський пов., Теслучівська вол., 38 км. від міста Дубна, над притокою р. Стиру, на південь від м-ка Демидівки. В кінці 19 ст. було в Р. 160 домів і 1,075 жителів, мурована церква, а перед тим в 16 ст. дерев'яна. Село згадується в 1545 р. в описі луцького замку, коли там були городні Рогозовських з Рогозна і Волкова. В описі луцького мосту згадується дві городні: — Данила і братів його Рогозинських з Рогозна і Пляшевої (Пам'ятники том 4, від 2 стор. до 18, 85, 114, 116). Рогізно і Рогозинські згадуються в акті з 1564 р. в справі безправного вирубу лісу панею Федорою Требуховською (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2038, стор. 12, поз. 10), а також в інших судових документах 16 ст. В 1583 р. в Р. свої частини мали Матвій, Василь, Дмитро і Данило Рогозинські. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в Р. належало до Нагородських — 838 дес. + 146 до хутора. На ґрунтах села в кінці 19 ст. було городище, ніким не досліджене.

РОГІЗНО, село, Володимирський пов., Микулинська вол., на півд. захід від містечка Оздютичі, недалеко від шоси Володимир-Луцьк. Велике лісництво і шкілька овочевих дерев.

РОГІЗНО, село, Звягельський пов., Остропільська волость, над р. Понівкою, притокою р. Случі. В 1867 р. бу-

ло там 120 домів і 730 жителів, 658 десятин селянської землі і 406 двірської землі пом. Ізбицьких, дерев'яна церква з 1790 р., церк.-прих. школа. Село положене в степовій смузі Волині на границі з Поділлям.

РОГІЗНЕ — два хутори у Володимирському пов. — один в Микулицькій, другий в Хорівській волостях.

РОГОВИЧІ, село, Володимирський пов., Локачівська вол., 25 км. від м. Володимира, село над р. Свинорійкою, на схід від м. Локачі, при дорозі з м. Локач до с. Білостока. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 247 жителів, дерев'яна церква, яка існувала ще перед 1583 р. За панування кн. Льва Свидригайла (в 15 ст.) належало до княжої волості, пізніше до владик луцьких. В 1577 р. з села Р. платили від 12 дим. вуличних, 7 городн., а в 1583 р. від 12 ланів, 2 дорічних коліс і двох попів (Архів Сангушків том 3, стор. 69-72 і 73 та 449) — згадує про князів роговицьких Михайла і його сина Івана. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. том 4, ч. 2, стор. 110).

РОГОВИЦЬКИЙ хутір, Заславський пов., Хоролинська вол., — 10 домів і 57 жителів.

РОЖИНА або **РОЖНИЦІ** або **РОЖНИЧІ**, в документах часто Ражничі. Село колись належало до Луцького замку, надане в кінці 16 ст. кн. Костянтину Острозькому разом з двома дворищами в Рудниках. Це село кн. К. Острозький дає своїй сестринці, як посаг, коли виходила заміж за Івана Духну. (Яблоновський. Ревізія, стор. 84 і Пам'ятники Київ. Арх. Ком., том 4, ч. 2, стор. 180).

РОЗАНКА, колонія, Луцький пов., Піддубецька вол., — 8 домів і 44 жителів.

РОЗВАЖ (часом Розважне), село, Острозький пов., Хорівська вол., 3 км. від м. Острога. Село над р. Горинню, знаходиться в дуже мальовничій околиці. В кінці 19 ст. було там 105 домів і 699 жителів, дерев'яна церква з 1781 р. на місці старої з 16 ст., початкова школа. Село, з огляду на близькість міст, починає наслідувати міщан, як в одежі, так і в мові (19 ст.). Під самим селом велике джерело, яке впливає з під гір. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до острозького замку кн. Острозьких, які платили від Р. за 11 дим. на півдворищах, 5 дим. на чверті, 6 город., а в 1583 р. від 12 дим., 4 підсудків і 1 попа. По Кульбишівській угоді село перейшло до Мала-

ховських, а від них до гр. Чацьких. По повстанні 1831 року skonфісоване і віддане російському генералу Ферзеніві, який продав Р. гр. Ільїнському. В околицях села дві групи курганів (разом 20), а в селі городище, на якому містилась садиба поміщика і церква. За переписом 1911 р. в селі Розважі до великої зем. власности Марковича належало 654 десятини.

РОЖНИЧІ, село, Луцький пов., Колківська вол., в кінці 19 ст. було там 73 домів і 400 жителів. В селі в 19 і початку 20 ст. була гарбарня.

РОЖНИЦЬКИЙ МАЙДАН, Луцький повіт, Колківська волость — 25 домів і 123 жителів.

РОЖИЩЕ, містечко, Луцький пов., Рожищанська вол., 24 км. від м. Луцька, при залізниці Ковель-Рівне, над р. Стиром, при старому тракті з Луцька до Сокаля. В кінці 19 ст. було там 383 домів і 4,890 жителів, дерев'яна церква і каплиця кат., синагога, жидівський дім молитви, цегельня, смолярня, гуральня, бровар.

Рожищанська волость складалася з біля 100 осель. Містечко Р. віддавна належало до владик луцьких і острозьких. В 1583 р. владика Іван Красеньський платив від Р. від 25 дим. вуличних, 3 нужденних хат (ринкові доми на той час були попалені татарами), від 2 шевців, 1 ремісника, 21 ланів — 21 флоринів і від чопового — 40 флор. В 1870 р. було там тільки 192 доми і 860 жителів, 27 ремісничих верстатів сукна, 17 крамниць і 2 ярмарки річно. В 1777 р. перебував там єпископ луцький Кипріян Стецький, екзарх митрополії руської, пізніше містечко перейшло до Стройновських а по повстанні 1831 р. подароване кн. Багратіону Імеритинському. В містечку і його околицях були урочища: Боброве ставище, Чиживка, Чорний Ліс, Човниця, Глимениця, Камінь, Лютича, Мошонка, Піщанка, Прудник, Рилівка, Раківська Пуща, Шинка, Тополя, Вищуп.

В 1911 р. в містечку Р. було — 3,648 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція (кінна), ветеринарний лікар, акцизний дозір, суд, євангелицький пастор, одноклясова школа, жидівська школа, аптека, земська лічниця, 5 аптечних складів, 3 лікарів, 105 крамниць, гуральня (21,800 відер горілки річно), дві лікарні, 1 дентист, 2 кредитні товариства, два

млини (317,000 пуд. річн. прод.), майстерня ремонтів сільсько-господарських машин, земський склад виборового насіння, 1 фотограф, 4 ресторани і 2 ярмарки річно. В тому ж часі до великої зем. власности в Р. належало до поміщика Мекк — 8,934 десятин і до інших — 310 десятин. В околиці містечка над р. Стиром, в напрямку села Навіз, в урочищі річки Стиру знайдено кістяк мамута, а на полях кілька камінних і кременних знарядь (О. Цинкаловський. Записки. 1933 р.).

РОЖИЧНА, село, Заславський пов., Хоролинська вол., 27 км. від м. Заслава, 15 км. від станції Шепетівки. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 644 жителів, дерев'яна церква св. Дмитра з 1796 р., церковно-прих. школа від 1867 р. В половині 19 ст. було там 109 дворів. В кінці 19 ст. в селі Рожичні зберігся дуже багатий фольклор, списаний священиком Петром Бичковським. З огляду на те, що зібраний ним багатющий матеріял представляє собою унікальну збірку на Волині, подаємо джерело, з якого можна запізнатися з цим цінним матеріялом (Теодорович Н. Историческое описание церквей і приходств Волинської Епархії. Том 3. Уезда Кремянецкий і Заславский, стор. 604, 614). В кінці 19 ст. в селі Рожичні, над ставом був курган, а на ньому стояли три камінні хрести.

РОЗДІЛЬНА, колонія, Володимирський пов., Вербська вол. — 13 домів і 62 жителі.

РОЗТОКИ, село, Крем'янецький пов., Почаївська вол., 34 км. від Крем'янця, при р. Ікві. В кінці 19 ст. в селі Р. було 142 дом., і 1,187 жителів, дерев'яна церква з 1779 р., церк.-прих. школа від 1864 р. Село згадується в 1545 р. в ревізії крем'янецького замку, як маєток Івана Балбаса, який був зобов'язаний утримувати 1 городню з сіл Розток і Поріччя (Пам'ятники том 4, від стор. 2 до 200, 210). В 1570 р. Р. належало до Григорія Балбаса — крем'янецького земського писаря, а в 1583 р. село в частині, належало до Василя Балбаса Розтоцького, який платив з цього села від 10 дим., 4 город., 5 город., 1 боярина, а друга частина села Р. до Григорової Болбасової — 10 дим., 2 город., третя частина Р. належала до Іванової Болбасової, яка платила від 8 дим., 4 город., 3 город., і 1 вального колеса. За переписом 1911 року в селі Р. до великої зем.

власности Іванова належало 1,321 дес. і 169 до інших, разом 1,490 десятин.

РОКИНІ, колонія, Луцький пов., до якої належало — 214 дес. землі.

РОКИТА або **РОКИТО** село, Володимирський пов., Кримська вол., 116 км. на північ від Володимира, при шляху з села Кримка до Ратна. Село положене в піскуватій і заболоченій місцевості. В кінці 19 ст. було там 192 дома і 1,031 жителів, оліярня.

РОКИТНИЦЯ, село, Ковельський пов., (в місцевій вимові — Рокетниця), Любомельська вол., 15 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 61 домів і 498 жителів, дерев'яна церква з 1787 року, вітряк, смолярня. Село згадується в 1535 р., коли воно належало до володимирської православної єпископії (Архів Сангушків, том 4, стор. 108). Село колись знаходилося при „Островському болоті” (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том I, стор. 374).

В 1577 р. з села Р. платив владика володимирський від 13 дим., 5 четвер., 6 город., а в 1583 р. від 24 дим., 2 город., 1 город., 1 комірника, 12 різників і 1 попа. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в Р. належало 454 десятин.

РОКИТНИЦЯ, село, Володимирський пов., Хотячівська вол., 20 км. від м. Володимира на південний захід. В кінці 19 ст. було там 16 домів і 172 жителів. Село згадується в 1570 р., коли то належало до кн. Михайла і Олександра Вишневецьких, які платили від Р. від 4 дим. і 5 город.

РОКИНІ, колонія, Луцький пов., Торчинська вол., 11 км. від м. Луцька. На початку 20 ст. було там 72 домів і 480 жителів.

РОКИТНО, болота і піскові надми на схід від р. Горині аж до р. Уборті.

РОКИТНО, село, Рівенський пов., 47 км. від м. Рівного, недалеко від залізниці Рівне-Лунинець. В кінці 19 ст. було там 54 домів і 393 жителів, смолярня.

РОМАНІВ, містечко, Звягельський повіт, Романівська волость, 65 км. від м. Звягеля, при р. Люсній, притоці р. Тетерівки (басейн р. Тетерева). В старих документах місцевість ця згадується під назвою Романова Великого, яка була положена при тракці з Полонного до Житомира.

В 19 ст. було там 141 домов і 818 жителів, до яких належало з наділу 1,920 десятин. В тому ж часі була там волость, дерев'яна церква з 1772 р. на місці старої з-перед 1751 р., жидівський дім молитви, аптека, кінна поштова станція, гуральня і смолярня. До 1817 р. в Романові була школа для глухо-німих при монастирі сестер Візиток. Був там в 19 ст. великий палац, в якому було понад 100 кімнат, а в ньому багаті збірки малярства, різьб і пам'ятників старовини і дорогоцінні меблі. При палацу був великий парк і звіринець. В самому палаці театр опери і балету. Всі ці багатства належали до гр. Ільїнського, котрого фаворизував російський цар Павло. Під час повстань палац, разом з цінними збірками, бібліотекою і архівом згорів в 19 ст.

Колись ця розкішна маєтність з 17,152 десятинами належної до неї землі, отримала по кн. Острозьких жінка кн. Ілії Острозького — Беата (Ревізія житомирського замку). В 17 ст. ці добра перейшли до Дмитра Богухвала, який був зобов'язаний утримувати вежі житомирського замку. На підставі Кульбишівської угоди з 1753 р. Романів був подарований польським королівським урядом Олтажевському, від якого пізніше усе це перейшло до гр.

Двір бабуні польського письменника І. І. Крашевського в Романові
(мал. 19 ст.) (ц)

Ільїнського, а від нього до Стецьких (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том 2, стор. 484).

В кінці 19 ст. в Р. було 510 домів і 1,789 жителів, дерев'яна церква з 1772 р. на місці старої з 1751 р., початкова школа. До 1921 р. була там єзуїтська школа. За переписом 1911 р. в Р. було 6.664 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, 2 клясова школа, жидівська школа „Талмуд-Тора”, фельдшерський пункт, лікар, аптека, 5 аптечних складів, 35 крамниць, гуральня (25,157 відер річної прод.), 2 млини перемолу дубової кори (44,000 пуд. річн. перем.), 2 кредитові товариства, гарбарня, 2 лісові склади, паровий млин (24,000 пуд. річн. перем.), 2 ресторани і 24 ярмарків річно. В напрямку села Богне в 19 ст. було 3 кургани.

РОМАНІВ, село, Заславський пов., Хоровецька вол., 31 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 695 жителів, церк.-прих. школа від 1865 р., фільварок кн. Сангушків, при джерелах малого допливу р. Горині.

РОМАНІВ, хутір, Заславський пов., Білогородська волость, — 9 дом. і 57 жителів.

РОМАНІВ, дві колонії під тією ж назвою в Луцькому пов., Шуринській волості, 27 км. від м. Луцька. На початку 20 ст. було там 41 домів і 258 жителів.

РОМАНІВ, село, Луцький пов., Піддубецька вол., 33 км. від міста Луцька. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 815 жителів, дерев'яна церква, початкова школа, водяний млин (колись це село було волосне). Село Р. згадується в 1,570 р. (разом із селом Вортневом) як власність воеводи подільського Кішки. В 1577 р. належало до Хведора Дялинського, який платив від нього за 3 дим., 2 город. В останніх роках 19 ст. належало до родини Кучинських.

РОМАНІВ. Давня назва містечка Колш, Луцького повіту.

РОМАНІВКА, колонія, Володимирський пов., Прицька вол., 31 км. від м. Володимира — 38 домів і 215 жителів.

РОМАНІВКА, колонія, Луцький пов., Торчинська волость, — 11 домів і 101 жителів.

РОМАНІВКА, село, Звягельський пов., Романівська волость, 11 км. від м. Звягеля, при тракті із Звягеля до Житомира, над р. Крошевенкою. В половині 19 ст. було там

60 домів і 125 жителів, селянської землі 981 дес. В кінці 19 ст. було в Р. 129 домів і 748 жителів, дерев'яна церква з 1834 р. на місці старої. Колись село належало до кн. Острозьких, а від 1650 р. до Алоїзи Ходкевичевої. За переписом 1911 р. в Р. було 898 жителів, волость, земська поштова станція і 2-класова школа. Коло села було 2 кургани, розкопані Хойнацьким (19 ст.).

РОМАНИН, присілок, Заславський пов., Жуківська волость — 19 домів і 93 жителів, цегельня.

РОМАНІВСЬКА СЛОБОДА, Звягельський пов., Романівська волость, 10 км. від Звягеля — 65 домів і 380 жителів. Велика земська власність належала до Уварових-Мезнецевих.

РОМАШКІВЩИНА, село, Дубенський пов., Олицька вол., 55 км. від м. Дубна. Село це при р. Путилівці. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 243 жителів, дерев'яна церква з 1742 р., церк.-прих. школа від 1887 р., став, при ньому водяний млин, гуральня. Село згадується в 1577 р. як „село землян олицьких”, які платили з нього від 2 дим., 3 город. і 4 город., а в 1583 р. кн. Станислав Радзивил платив від Р. від 2 ланів. В тому ж селі, на могилках була в 19 ст. дерев'яна церква — стара, на дубових підкладах, покрита була гонтами.

РОМЕЙКИ, село, Луцький пов., Городецька вол., при р. Вирці, 104 км. від Луцька на північний схід. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 832 жителів. Село при старих шляхах з Городця до Степані і Чарторійська. За переписом 1911 р. до великої зем. власности до пом. Рибнікова належало там 2,830 десятин.

РОМЕШКІВ або **РАМЕШКІВ**, слобода, Рівенський повіт, Стидинська вол., — 5 домів і 40 жителів.

РОСЛАВКА, присілок, Крем'янецький пов., Почаївська волость, 31 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 280 жителів.

РОСОЛІВЦІ, село, Ст. Костянтинівський пов., Кульчинська вол., 13 км. від м. Ст. Костянтинова, на півн. захід від міста Ст. Костянтинова, при великому ставі, при р. Понорі. В кінці 19 ст. було там 191 домів і 1,239 жителів, мурована церква з 1817 р. на місці старої з 17 ст., церк.-прих. школа від 1890 р. В 15 ст. село належало до Петра Боговитиновича. В 1528 р. син його продав Р. кн.

Костянтину Острозькому. У 1593 р. село Р. належало до Костянтинівської волості і тоді ж було спалене татарами. В 1753 р. на підставі Кульбишівської угоди подароване кн. Францішку Любомирському, пізніше перейшло до Венжових, а від них до Грохольських. Останньо (19 ст.) належало до Янковського і братів Хоменків. За переписом 1911 р. в селі Р. було 1,222 жителів, водяний млин (40,000 пуд. річн. перем.), і горілчана державна крамниця. В тому ж часі до великої зем. власности в Р. пом. Грохольського належало 233 дес., а до Янковського 405 дес. В селі в 19 ст. було городище або замчище (не досліджуване) і на південь від села 3 кургани.

РОСОХА, річка, права притока р. Бачки, притока р. Стиру. Довжина 3 км.

РОСОХА або **РОЗСОХА**, річка, притока р. Прип'яті в пов. Кобринському. Серед місцевого населення відома під назвою Кривиця і тільки в Пінському пов., починає зватися Росохю.

РУБЕЛЬ, село над границею з Пінським пов., над р. Горинню, в Хорській вол. В 19 ст. було там 35 повнонадільних господарств і понад 1,000 жителів. Місцевість багата рибою, лугами, лісами. Грунти намулені і врожайні. Селяни, крім рільництва, займаються рибальством і плисацтвом.

РУБЛЯНКА, село, Заславський пов., Новосільська волость, 36 км. від Заслава. Село при р. Самець. В кінці 19 ст. було там 143 доми і 810 жителів, дерев'яна Михайлівська церква з 1750 р., церк.-прих. школа від 1872 р. В кінці 19 ст. на ґрунтах села було два розорані кургани.

РУБЧА або **РУБЧЕ**, село, Рівенський пов., Кустинська вол., 15 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 189 жител. Село згадується в 1577 р., як село клеванського замку кн. Іванової Чарторийської, яка платила від села Р. за 4 дим. і 3 город. За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. Рогальова належало 465 десятин.

РУДА, **РУДКА**, **РУДНЯ** — назва осель і урочищ, поширених на Україні і особливо, на Волині і Волинському Поліссі. Назва ця промовляє за тим, що у цій околиці знаходилася або і тепер ще знаходиться руда (залізна). Руду цю видобували в різних історичних періодах, починаючи

з найстаршого гальштату. Найстаршим слідом такої рудні на Волині відкриті були в 1937 р. на узбіччю „Острої Гори”. Знаходилась там на оселі т. зв. Висоцької культури 5-6 ст. с.е. великі скупича болотячої руди (лімоніту) і зруйнована піч т.зв. „димарка” (О. Цинкаловський. „Матеріяли до прадзедів Волині і Волинського Полісся”, стор. 101, Варшава, 1961 р.). Як виказали поверхневі дослідження на терені як Волині так і Полісся, а також зіставлення топономастичного матеріялу з цих теренів, оселі під назвою Рудні, Руденка, Руда, вкривають цілу Волинь і особливо Волинське Полісся. Керамічний матеріял, який вдалося зібрати безпосередньо в тих оселях промовляє за тим, що рудні можемо віднести до часів від раннього середньовіччя аж до 19 ст. До перших можемо віднести Рудні, що знаходяться в поблизу старих ранньосередньовічних городищ і селищ, а також такі, які назвою своєю кажуть про своє давнє походження як наприклад: Варяжська Рудня, Мечна Рудня. Серед назв рудень звертають увагу десятки рудень в долині р. Случі, а серед них місцевість Харалуг або Харалужа. Поверховні дослідження правдоподібно виявили там сліди численних димарок і болотячої руди. Особливого розвитку набрали оселі з назвою Руда, Рудня в періоді 14-15 ст. В словнику „Стара Волинь” описані досить докладно діючі ще в 19 ст. рудні, де витоплювали залізо, яке заспокоювало місцеві потреби населення, як то в сільському господарстві, будівництві, виробництві зброї тощо.

Подаючи тут оселі з назвами Рудня, Руда, які перетривали до наших часів, застерігаємось, що не використано тут урочищ з назвами Рудні, Руденки, Руди і т.д. Залізна руда, яка виступає на Волині і Волинському Поліссі є екзогенного, тобто поверховного походження. Трапляється ця руда у великих родовищах на болотах, на дні річок і озер. Видобуту руду перед процесом випалювання в невеликих печах домницях або димарках висушувано, перемелювано, і відсівано. Під час процесу витоплювання, тяжкі частинки металю обсувалися у вигляді пороватої маси, яка звалася крицею і уявляла собою нерегулярні брили, покриті шлаком. Для процесу витоплювання потрібна була температура 1400-1540°. Остиглу крицю збивали великими дерев'яними молотами і надавали

ій форму пляцка. Для прискорення процесу плавни і підвищення температури до димниці вгнітали міхами повітря, особливо під час видобування сталі, коли то більша кількість поданого до печі кисню, який підвищував твердість металю і зменшував його пластичність. Про технологію виробу мечів в Старій Русі згадує в своїх працях учений з Хорезму Аль-Беруні: „Руси виробляють свої мечі зі „шапуркана”, а вістря і стержні з „нарможану” (перше — то залізо, а друге — то сталь).

На Волині і Волинському Поліссі від найдавніших часів використовували місцеві лімонітні руди і витоплювали з них як залізо так і сталь. Залізний промисл на Волині і Поліссі осягнув великого розвитку в добі Волинсько-Галицької держави і в 15-17 ст. Не стратив він свого значення і пізніше, бо ще у 19 ст. на Волині, а особливо на Волинському Поліссі в половині 19 ст. існували Рудні (як села так і урочища), де з місцевої руди виробляли не тільки наральники, ножі, сокири й інші знаряддя, але й сільськогосподарські машини, хрести і пам'ятники, цвяхи, а навіть зброю.

Незвичайно цікава і важлива справа про розвиток залізного промислу на Волині і Волинському Поліссі, становить само по собі окрему і широку тему до опрацювання.

РУДА, село, Володимирський пов., Вербська вол., 17 км. від м. Володимира, в долині р. Турії. В кінці 19 ст. було там 53 доми і 278 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли побудована. Село згадується в 1545 р. як присілок с. Верби, належало до Сольяна. Також згадується в 1583 р., коли воно було в заставі Івана Хрустицького, який платив від 8 дим., 6 город. і 2 вальних коліс.

РУДА, колонія, Володимирський пов., Новодвірська вол., 49 км. від м. Володимира — 21 домів і 144 жителів.

РУДА, село, Володимирський пов., Любомельська волость, 54 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 132 домів і 755 жителів.

РУДА, річка, доплив р. Лугу, Володимирський пов., Порицька вол., над р. Рудою, село Топилище.

РУДА, оселя, Володимирський пов., на границі Ковельського повіту, при залізниці Ковель-Берестя.

РУДА, село, Луцький пов., Городецька вол., 105 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 126 домів і 755 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., початкова школа, млин.

РУДА, село, Рівенський пов., 10 км. від села Погорилівка.

РУДА або **РУДНЯ**, село, 10 км. на північ від Дубровиці, при старому річищі Горині.

РУДА, село, Рівенський пов., Клеванська вол., 30 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 337 жителів. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до Клевані княгині Іванової Чарторийської, яка платила від нього за 8 дим., 2 город. і 3 город.

РУДА, село, Рівенський пов., Костопільська вол., 65 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 230 жителів.

РУДА КРАСНА, село, Рівенський пов., Клеванська волость. За переписом 1911 р. було там 462 жителі, водяний млин (200,000 пуд. річн. перем.), склад муки.

РУДЕНКА, колонія, Рівенський пов., Тучинська вол., 43 км. від м. Рівного — 12 домів і 147 жителів.

РУДЕНСЬКИЙ МАЙДАН, слобода, Рівенський повіт, Тучинська волость, 35 км. від м. Рівного — 12 домів і 147 жителів.

РУДЕЦЬКА, колонія, Дубенський пов., Ярославецька вол., — 16 домів і 131 жителів.

РУДІВКА ВАРЯЖЕЛЬ, с., Рівенський пов., Стиденська вол., 79 км. від Рівного — 16 домів і 103 жителів.

РУДИЦЯ, урочище (пізніше Заріччя). Ревізія пущ і переходів звірячих. Вид. Арх. Ком.

РУДКА, фільварок, Володимирський пов., Бранська волость.

РУДКА, оселя, Володимирський пов., Скобелецька волость, — 5 домів і 53 жителів.

РУДКА, урочище, Дубенський пов., Млинівська вол., 31 км. від м. Дубна — 21 домів і 212 жителів.

РУДКА, село, Дубенський пов., Княгинівська вол., 33 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 43 домів і 591 жителів, дерев'яна церква з 1771 р., початкова школа. В палаці на початку 20 ст. переховувалася велика бібліотека до 10,000 томів і архів. Село згадується в 1545 р. як власність волинського землянина Василя Рудецького. Ма-

єток цей в 1451 р. наданий був кн. Львом Свидригайлом Урсутові і села Р. „Заставе”, „Страклів”, які вже в 1583 р. належали до Федора Рудецького і з яких платив він від 14 дим., 11 город. В 18 ст. село Р. належало до польської родини Стшельбицьких, які збудували там в 1771 р. церкву. В половині 19 ст. — власність Волянських. В кінці села, над болотом сліди городища або замчища. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі Р. належало до Волянських 1,300 десятин. (Пам'ятники, том 4, від 2 ст. 78, 85, 114), та інші документи з 16 ст., переважно скарги про „наїзди” і грабіжи.

РУДКА, село, Крем'янецький пов., Бережецька вол. Село недалеко від р. Ікви, 13 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 101 домів і 468 жителів, дерев'яна церква, церк.-прих. школа. Село колись належало до крем'янецького замку і за ревізією цього замку з 1545 р. було там 9 селян тяглих. Пізніше село перейшло до кат. єпископа в Вильні, Януша (сина короля Жигимонта). В 1936 р. натраплено недалеко від Рудки на багату могилу з пізньоримського періоду. Розкопав цю могилу делегований Варшавського Державного Музею магістер О. Цинкаловський і при кістяку знайшов кілька посудин ліплених руками, а також на гончарському крузі скляний невеликий кубок, срібні остроги, фібулу, кістки до гри тощо. (О. Цинкаловський. „Жице Кшеменецке”. 1939 р. „Груб готський з Рудки”). За переписом 1911 р. в селі Р. до великої зем. власности належало 352 десятин.

РУДКА, село, Пінський пов. Село над безіменним потоком, притокою Стоходу. Терени піскуваті, болота і ліси. Колись до Чарнецьких належало там 27 волоків, пізніше перейшло до Ордів. В половині 19 ст. в селі було 50 господарств.

РУДКА, село. Пінський повіт, при старому шляху з Пінська до Поріччя, ґрунти — пісковаті надми і болота. В селі в кінці 19 ст. було 20 господарств. Місцевість відзначається своїми добрими лугами, річищами і озерцями. Селяни займаються рільництвом і плисарством.

РУДКА, село, Пінський пов., в долині р. Стоходу. Ґрунта — то переважно луги і піски. В кінці 19 ст. було там 15 господарств.

РУДКА ВИЖЕВСЬКА, село, Ковельський пов., Седли-

щанська волость, 35 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 171 жителів. Село при р. Вижевці, по дорозі з Любомля до Вижви.

РУДКА СИТОВСЬКА, село, Луцький пов., Городецька вол., 65 км. від Луцька — 10 домів і 60 жителів.

РУДКА БІЛЬСЬКОВОЛОСЬКА, село, Луцький повіт, 117 км. від Луцька. На захід від великого Кованського болота і озера Біле, при шляху з Маневич до Мульчиць (над Стиром). В кінці 19 ст. було там 107 домів і 614 жителів. Місцевість глуха і відлюдна. Колись село належало до кн. Чарторійських. На піскових надмах сліди неолітичних осель.

РУДКА, село, Луцький пов., Рожищанська вол., 33 км. від м. Луцька, на півн. захід від м. Рожище. В кінці 19 ст. було там 72 домів і 388 жителів. Село положене недалеко від Лютинського болота. Церква з 18 ст., невідомо ким збудована. Колись село належало до луцького монастиря.

РУДКА, село, Луцький пов., Колківська вол., — 10 домів і 55 жителів.

РУДКА або **РУДА КУКІЛЬСЬКА**, село, Луцький пов., Медведівська вол., над р. Мутвицею, притокою р. Стиру, 20 км. від Маневич в північній частині повіту. В 19 ст. село належало до Целецьких. В с. Р. було 1911 р. 20 дом. і 176 жителів.

РУДКА, урочище, Луцький пов., недалеко від села Грузятина.

РУДКА, оселя, Луцький пов., на північ від містечка Колки.

РУДКА НОВА, Рівенський пов., Березинська вол., недалеко від р. Случі.

РУДКА, урочище, Рівенський пов., Рівенська волость, 3 км. від м. Рівного — 11 домів і 321 жителів. За переписом 1911 р. в Р. було 120 жителів, німецька початкова школа, 1 крамниця, 2 цегельні (40,000 руб. річн. прод.).

РУДЛІВ, село, Дубенський пов., Княгининська вол., 31 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 16 домів і 209 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Село згадується в 1561 р., коли воно належало до кн. Івана Масальського, який віддав це село своїй дочці Аграфині (по чоловікові Козинської). Пізніше Р. згадується як маєток жидичинського монастиря (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том I, стор. 100 і 101). В 1577

р. село належало до торговицького ключа кн. Корецької, яка платила від Р. за 2 дим., 4 город. 2 город., 2 боярів, а в 1583 р. від 3 дим., 3 город. і 2 вальних коліс — 1 флорина. В 1619 р. село Р. належало до кн. Самійла Корецького.

РУДНЯ, хутір, Володимирський пов., Киселинська волость, 38 км. від м. Володимира. Виступає часто під назвою Мовчановська Рудня. При болотняній долині р. Турії. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 169 жителів.

РУДНЯ, село, Дубенський пов., Крупецька вол., 33 км. від Дубна, при залізниці Здолбунів-Радзивишів — 17 домів і 132 жителів.

РУДНЯ, присілок, Заславський пов., Судилківська волость, 54 км. від м. Заслава — 19 домів і 143 жителів.

РУДНЯ, хутір, Звягельський пов., Романівська вол.

РУДНЯ, урочище й оселя, Звягельський пов., Полонська вол., 67 км. від м. Звягеля. В урочищі — 21 домів і 134 жителів, в оселі — 29 домів і 175 жителів.

РУДНЯ, урочище, Звягельський пов., Баранівська волость.

РУДНЯ, село, Звягельський пов., належало до ключа Гульськ над р. Случчю.

РУДНЯ БОРОВИНСЬКА, село, Ковельський пов., недалеко від села Борове, на захід від містечка Несухойжи (Пам'ятники. Житнь Курбського на Волині).

РУДНЯ, село і колонія, Луцький пов., Рожищанська вол., 22 км. від м. Луцька. В селі — 43 домів і 466 жителів, колонія 12 домів і 59 жителів.

РУДНЯ, село, Луцький пов., Осовська вол., 139 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 67 домів і 370 жителів.

РУДНЯ, хутір, Луцький пов., Колківська волость.

РУДНЯ, село, Луцький пов., недалеко від села Ситниці й Озери.

РУДНЯ, село, Луцький пов., при селі Омельні. Село колись належало до гр. Красицьких.

РУДНЯ, село, Рівенський пов., Висоцька вол., 42 домів і 291 жителів. Село недалеко від р. Горині.

РУДНЯ, село, Рівенський пов., недалеко від Космачі.

РУДНЯ, село, Рівенський пов., Вирська вол., 104 км. від Рівного.

РУДНЯ, село, Рівенський пов., 1 км. від села Малих Селищ.

РУДНЯ, село, Рівенський пов., коло села Мидська, над малим потоком, притокою Горині.

РУДНЯ НОВА, село, Рівенський пов., присілок села Лончин. В початку 20 ст. було там 6 домів „будинків”, млин і водяна фризерка.

РУДНЯ ЯНЧА, село, Звягельський пов., Емельчинська вол., 6 км. від м. Звягеля, при р. Уборті. В кінці 19 ст. було там 121 дом. і 784 жителів.

РУДНЯ КОЗИНСЬКА, Луцький пов. До великої зем. власности належало там 324 дес.

РУДНЯ — КАРПИЛІВКА, село, Рівенський пов., Немо-вицька вол., — 7 домів і 41 жителів.

РУДНЯ КЛЕНОВА, село, Рівенський пов., Селищанська вол., 109 км. від м. Рівного — 22 домів і 81 жителів.

РУДНЯ КУКУРИКИ, село, Ковельський пов., Маціївська вол., 43 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 487 жителів.

РУДНЯ МАЛОСЕЛИЩАНСЬКА, Рівенський пов., Вирська вол., при р. Тусталі, притоці р. Случі, 114 км. від м. Рівного — 15 домів і 97 жителів.

РУДНЯ МИДСЬКА, село, Рівенський пов., Стиденська вол., 72 км. від м. Рівного — 26 домів і 172 жителів.

РУДНЯ МИКОЛАЄВИЦЬКА, село, Звягельський пов., Емельчинська вол., 76 км. від Звягеля, при болотах над р. Жеревом. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 317 жителів.

РУДНЯ НЕМИЛЬСЬКА, слобода, Рівенський пов., Селищанська вол., 78 км. від м. Рівного. На початку 20 ст. було там 20 домів і 78 жителів.

РУДНЯ НЕПОМУЦИНІВСЬКА, село, Звягельський повіт, 43 км. від м. Звягеля, над р. Тенею. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 158 жителів, водяний млин, смолярня. За переписом 1911 р. в селі Р. Н. було 273 жителів і паровий млин.

РУДНЯ НОВА, село, Звягельський пов., Куренська волость, 35 км. від м. Звягеля. На початку 20 ст. було там 30 домів і 268 жителів.

РУДНЯ НОВА, село, Луцький повіт (див. село Градиськ).

РУДНЯ НОВОКНЯЗЬ або **НОВОКНЯЖІ СЕЛИСЬКА**, Рівенський пов., Березенська вол., 102 км. від м. Рівного, при правій притоці р. Случі. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 118 жителів. На річці були колись млини до крушення руди. Головним осередком, як переказують старожили, була оселя Князь — село при р. Случі, де скуповлювали і звозили руду.

РУДНЯ ПІДЛУБИНСЬКА, село, Звягельський повіт, Емельчинська вол., 52 км. від м. Звягеля, 2 км. на північ від Ємельчина, де при ставі були колись крушильні руди. В кінці 19 ст. було там 50 дом. і 299 жителів, водяний млин, оліярня, гарбарня. За переписом 1911 р. село належало до Уварових. В тому ж році було там 227 жителів і вальцевий паровий млин (200,000 пуд. річн. перем.). Коло села 6 курганів.

РУДНЯ ПОЧАІВСЬКА, село, Дубенський пов., Крупецька вол., 33 км. від м. Дубна. Село над річкою Пляшевою, при тракті з Крем'янця до Козина і при залізниці із Здолбунова до Радзивилова. В кінці 19 ст. було там 22 домів і 178 жителів, а в 1911 р. 171 жит., земська лічниця, лікар, випозичальня сільсько-господарських машин, поштова земська станція, фабрика паперу (50,000 руб. річн. прод.), буфет при залізничній станції, ресторани. Була то кінцева станція для прочан, які приїздили до Почаєва.

РУДНЯ ПОГРЕБОВСЬКА, село, Рівенський пов., Селищанська вол., 71 км. від м. Рівного. За переписом 1911 р. було там 24 домів і 119 жителів.

РУДНЯ ПОГОРИЛІВКА, при лівій притоці р. Случі.

РУДНЯ СОЛПИНСЬКА, слобода, Рівенський пов., Селищанська вол.

РУДНЯ СТАРА, село, Звягельський пов., Куренська волость, 46 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 66 домів і 405 жителів.

РУДНЯ ТОЛЕЦЬКА, село, Звягельський пов., Рогачівська вол., 13 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 42 дом. і 240 жителів.

РУДНИКИ, село, Ковельський пов., Старокошарська вол., 9 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 41 домів і 169 жителів.

РУДНИКИ, село, Луцький пов., Колківська вол., 43 км. від м. Луцька, на південь від м. Колок. За переписом

1911 р. було там 92 домів і 525 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли збудована. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до несухоїжського замку кн. Романа Сангушки, який платив з Р. від 20 дим., 3 город., а в 1583 р. Федір Сангушко платив від 6 дим., 4 город.

РУДОКОПИ, колонія, Звягельський пов., Куренська волость, 33 км. від м. Звягеля — 26 домів і 156 жителів.

РУЖА, фільварок, Володимирський пов., Микулицька вол., належав до Рушкевичів.

РУЖИН, село, Ковельський пов., Старокошарська волость, 12 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 565 жителів, дерев'яна каплиця, церква з 15-16 ст. (тепер неіснуюча), початкова школа, млин, вітряк.

РУЖИН під назвою Ружині згадується в 16 ст., коли село належало до князя Михайла Ружинського, а від нього перейшло до князя Михайла Сангушки (1510 р.). Тоді власне згадується „околишніх боярів” (Архів Сангушків том 3, стор. 72, 73). Село Р. було родовим селом князів Ружинських, яких тут перший раз згадується в 1503 р. (Архів Сангушків том 3, стор. 33). З цього княжого роду Ружинських походив козацький гетьман Евстахій Ружинський і багато політичних діячів і членів братств на Україні. Рід князів Р. походив зі старого волинського княжого роду Роговичів (1475 р.). (Архів Сангушків том 1, стор. 72). Евстахій Ружинський був одним з основників Запорізької Січі. Був він намісником воєводи у Києві в 1575-81 рр. і завдяки своїм здібностям успішно провадив боротьбу з татарами. Син його Михайло був гетьманом реєстрового, козацького війська, другий син Кирик був черказьким старостою, а його син Роман в 1610 р. стояв на чолі військ Лжедимитрія (другого). В 1785 р. с. Ружин належало вже до польської магнатської родини Вільгів, а пізніше перейшло до Сементовських. В кінці 19 ст. частина села Ружин звалася — „Гривиця”. Серед місцевого українського населення аж до 19 ст. заховалось свято — Навський Великдень, яке святковано в четвер по Великодні. Другим старим звичаєм було святкування — „Справлення Коляди” на вілею Різдва. Другого лютого селяни святкували там т. зв. „Громниці”, а 24 червня свято „Купали”. Святочні свічки за місцевим звичаєм вішали на дверях стайні, що протидіяло злим духам. До 1915 р. се-

ред селян Р. збереглися місцеві коляди і весільні пісні (Н. Теодорович. Описание сел і приходов Вол. Епарх. Ковельський пов.). На грунтах села Р. збереглися назви таких урочищ: — Брищижа, Гірки, Клиновичі, Кримно, Локош, Наддай, Основецьке болото, Сіверухи, Селицьке болото, Татарська струга, Туриськ, Забріддя, Залісся, Зеленка. (Пам'ятники Київ. Арх. Ком. ч. 4, том I, стор. 314, 337, 454, 455 і додаток стор. 17; а також там же том 2, стор. 101, 104). За переписом 1911 р. в селі Р. до великої зем. власности до пом. Сементовського належало 1,526 дес. За селом, по дорозі до м. Турійська земляні вали „Батерея”, 2 км. від Р. два кургани, на одному з них камінний хрест.

РУЖЕВЩИНА, хут., Дубенський пов., Теслувівська волость.

РУСІВ, село, Володимирський пов., (в документах часом — Русов, Русув), 1 км. від м. Володимира і 6 км. від Устилуга. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 321 жителів, водяний млин. В селі в р. 1577 була церква. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до владики луцького і за яке він платив від 6 дим., 2 город., 1 млинського колеса і 1 попа.

РУСИВЛЬ, село, Острозький пов., 35 км. від м. Острога, Гошанська вол. Село при річці Берестівці. В кінці 19 ст. було там 164 домів і 1,141 жителів, дерев'яна церква з 1878 р. на місці бувшої там старої з 16 ст. Історична згадка про село Русивель з 1562 р. як маєток волинських земельн Чапличів-Шпановських (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2036, стор. 4, поз. 7). Крім того в 1583 р. як власність Мартина Межинського. В 1617 р. фігурує в актах луцьких возних, як знищене татарами (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том 1, стор. 380-382). Перед тим якийсь час село Р. належало до кн. Богуша Корецького і Романа Гостського. За селом 20 курганів, які селяни називають „Лицарські Могили”.

РУСИНОВЕ БЕРЕСТЕЧКО, село, Дубенський повіт, Боремельська вол., 3 км. від села Малова, над р. Стиром, 6 км. від м. Луцька. В другій половині 19 ст. було там 44 дворів і 375 жителів, дерев'яна церква з 1885 р., побудована на місці старої з 16 ст. Село свою назву отримало від прізвища старої родини місцевих землян — Русинів.

Село згадується в ревізії крем'янецького замку в 1545 р., де власне згадано 1 городню, яка належала до Андрія Яцка і Федора Русинів (які в тому часі володіли рівнож с. Берестечком) — (Пам'ятники том 4, від 2-77 ст.).

Крім того, в заяві з 1563 р. Федора і Яцка Русинів, яка торкалася поділу земель (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2037, стор. 14), а також в інших збережених документах з 16 ст., в яких як власність Русинова-Берестечка виступає рід Русинів. В 1570 р. Р.Б. належало до владики пінського, від якого платив він за 8 дим., 1 боярина і 11 город. В 1577 р. була то власність Хриницького з Хрінова (на Володимирщині), а в 1656 р. належало Р.Б. до Гавриїла Гулевича. Пізніше село перейшло до Борзобогатих-Красенських, а в 18 ст. до Піонтковських і Загоровських. За переписом 1911 р. в Р.Б. до великої зем. власности належало 354 дес. В кінці 19 ст. на полях села було 20 курганів (В. Антонович. Труди арх. З'їзду 1901 р.).

РУСОВИЧІ або **РУСОВИЧКИ**, село, Володимирський пов., Грибовецька вол., 22 км. від м. Володимира, при старій дорозі з Володимира до Крилова над р. Бугом. Був то колись присілок села Будятич. В кінці 19 ст. було там 32 доми і 223 жителів. На південь від села при дилювальному березі р. Бугу, під розмитим лесом виступають ледовикові валуни.

РУХЧА, село, Пінський пов., при дорозі зі Столина до села Вульвич, над р. Стиром, положена за великими тшинсько-рачинськими болотами. В кінці 19 ст. було там 25 повнонадільних дворів і до 1868 р. фільварок Скирмунтів, який пізніше перейшов до Гартінга. До рухчанського ключа належав також фільварок Тмінь 530 волоків, переважно лісів, болот і сіножатей. Земля піскувата, підмокла і маловрожайна.

С

САБАЧИХА або **ЗАБАЧИХА**, **ЗОБАЧИХА**, село тепер неіснуюче, згадується над границею ґрунтів села Лозови, на вододілі між р. Гнилою Гнізною і її притокою, р. Гніздичною. На полях С. було урочище „Розкопана могила”.

СІВЕРЦІ або **САВЕРЦІ**, **САВЕРКИ**, село, Заславський пов., Грицівська вол., 26 км. від м. Заслава. Село над притокою р. Гомори, на південний схід від Заслава, в околиці високої і врожайній. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 354 жителів.

САВИЧІ, село, Заславського пов., Судилківська вол., 29 км. від м. Заслава, 3 км. від села Травлина. В кінці 19 ст. було там 21 домів і 132 жителів і клінкерна фабрика — 9,000 руб. річ. прод.

САВИЧІ, село, Рівенський пов., Крустинська вол., 11 км. від м. Рівного, 2 км. від села Хотиня. В кінці 19 ст. було там 23 доми і 164 жителів.

САВОШИ, село, Володимирський пов., Бережецька волость, 61 км. від м. Володимира, на північ від залізничної станції Ягодин (Ковель-Холм). В кінці 19 ст. було там 19 домів і 111 жителів.

САВЧИЦІ, село, Крем'янецький пов., Бережецька волость, 17 км. від м. Крем'янця, недалеко від містечка Бережці, над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 44 домів і 268 жителів. Село згадується в 1570 р., яке тоді було в заставі у Григорія Болбаса (волинського замлянина). Пізніше належало до гр. Тарновських.

САВЧИНСЬКЕ ДВОРИЩЕ. Земельна власність в Пінському пов., яка згадується в 1580 р., як власність Протасевичів (Ревізія пущ і переходів звір. Вид. Вил. Арх. Ком., стор. 805).

САВЧУКИ, село, Дубенський пов., Крупецька вол., 33 км. від міста Дубна, 3 км. від містечка Козина, на схід від дороги з Козина до Демидівки. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 192 жителів.

САДИ, село, Дубенський пов., Дубенська вол. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 716 жителів. Село положене на т. зв. Пелчанській височині. В каменоломах, які знаходились в околиці села, видобуто багатий палеозологічний матеріал, окреслюючий постання пелчанської височини.

САДІВ, село, Луцький пов., Торчинська вол., 37 км. від м. Луцька над р. Полонкою, притокою р. Стиру, при дорозі з Затурець до Несвіжа. За переписом в кінці 19 ст. було там 188 домів і 888 жителів, дерев'яна церква, існуюча ще перед 1583 р., тепер на її місці мурована. В селі початкова школа, 2 млини, при дорозі до села кілька камінних хрестів волинського типу. Село це дуже старе і згадується в 1284 р., коли то володимирський князь Володимир Василькович записує С. жінці своїй разом зі

Камінний хрест типовий на Волині на цвинтарі в Садовій з 18 ст. (ц)

селом Сомином. Великий архів зі старої церкви перевезено автором до Львова. В 1570 р. село С. належало до Фрончака Хвальчевського, а в р. 1577 Петро Хвальчевський вносив з нього за 43 дим., і 36 город. В 1583 р. з села С. платилося від 26 дим., 14 півланків, 15 город., 10 комірників, 1 попа, 2 водяних млинів. В 18-19 ст. з села Садів утримувала єпископська кафедра — кат. в Луцьку.

САДКИ, село, Острозький пов., Суємецька вол., 22 км. від м. Острога на півд. схід. Село над притокою р. Горині. Село розляглося на схилах долини, на дні якої пропливає річка, яка впливає з лісового урочища „Курак” або „Куразь”. В кінці 19 ст. було там 58 домів і 405 жителів, водяний млин, школа. Оселя ця згадується в 1478 р. разом із селом Квасовим, якими володів пан Ванько зі своїми братами і паном Олехном Джусою. В 1570 р. частина села С. належала до Григорія Джуса, а друга належала до Яхима Лаша, з якої той платив від 8 дим., 4 город., 1 город., 2 боярів путних. В 1577 р. з С. платилося від 10 дим., і 2 город. Пізніше село С. належало до Фірлеїв. За переписом 1911 р. в селі С. до великої зем. власности належало 125 десятин.

САДОВСЬКИЙ ВИСЛОК, село, Луцький пов., Торчинська вол., 33 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 24 домів і 126 жителів.

САДОЧКИ, село, Крем'янецький пов., Дедеркальська вол., 44 км. від Крем'янця, 3 км. від села Потуторова. За переписом з кінця 19 ст. було там 103 домів і 627 жителів, дерев'яна церква Іоана Богослова з 1746 р. Село згадується в 1561 р., коли воно належало до братів Григорія і Михайла Джусів, пізніше село С. перейшло до кн. Богдана Корецького, який записав С. своєму братанкові Семенові Хрептовичу-Богоринському. В 1579 р. С. згадується як маєток волинської землянки Настасії Богданової Джусинки (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том 1, стор. 110, 112, 113 і Опис акт книги Київ. Центр. Арх. № 2035, поз. 4). В 1583 р. платив з села С. Валентин Вкринський. За переписом 1911 р. в С. було 750 жителів, кредитне товариство і земський склад насіння. Околиця багата в знахідки з часів неоліту.

САДОЧКИ МАЛІ, село, Крем'янецький пов., Шумська вол., на північ від м. Шумська, при малій притоці р. Вілії, 33 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 40 домів

і 253 жителів, дерев'яна церква — Миколаївська, невідомо коли і ким збудована. В 19 ст. був там фільварок пом. Стройновських.

САЛИХА ВЕЛИКА, село, Заславський пов., Антонинівська вол., 37 км. від м. Заслава, при старій дорозі з Бутовець до Ляховець. В кінці 19 ст. було там 90 домів і 697 жителів, початкова школа.

САЛИХА МАЛА, село, Заславський пов., Новосільська вол., 359 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 50 домів і 369 жителів.

САМАРИ, село, Ковельський пов., Лешківська вол., 83 км. від Ковля. Село положене над озером Лукове або Луки і Забранне, при дорозі з Ковля до м. Кобрин. На півдні від села проходить Турський канал, який злучує озеро Тур з озерами Оріхово і Оріховець. На розлеглих надмах над озером Лукове, в урочищі Мацієва, трапляються численні скупича неолітичної кераміки, пам'ятки з бронзової доби, кістки людей і звірят, вугілля, а також пам'ятки з ранньосередньовічного періоду (кераміка і залізні предмети). В околицях села урочище „Татарське”. В кінці 19 ст. було там 364 домів і 2,216 жителів, дерев'яна церква і початкова школа. В околичних пушах ще в кінці 19 ст. було багато таких звірят як ведмідь, вовки, рисі, бобрини, лось, куни, видри. Село Самари під назвою Самаровичі згадується в документах з 1565 р. Село належало тоді до Ратенського староства (Люстрація з 1565 р.). В 1618 р. село було власністю вдови по польському гетьманові Синявському — (Акти Вил. Арх. Ком. том 23, стор. 44, 47). В 15-16 ст. згадується в селі С. про „русько-го попа”. Назагал місцевість глуха, нездорова, віддалена від більших доріг. Селяни переважно займаються рибальством, плисацтвом, полюванням і вирощуванням худоби.

САМЕЦЬ, річка, притока р. Гнилоп'ять, яка впадає до р. Тетерева.

САМІЙЛОВИЧІ, село, Володимирський пов., Шацька вол., 91 км. від м. Володимира, на південь від містечка Шацька. В кінці 19 ст. було там 55 домів і 497 жителів. Село в типово поліській околиці.

САМОВОЛЯ, село, Володимирський пов., Порицька вол., 40 км. від м. Володимира, село було положене серед лісів. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 339 жителів. Село

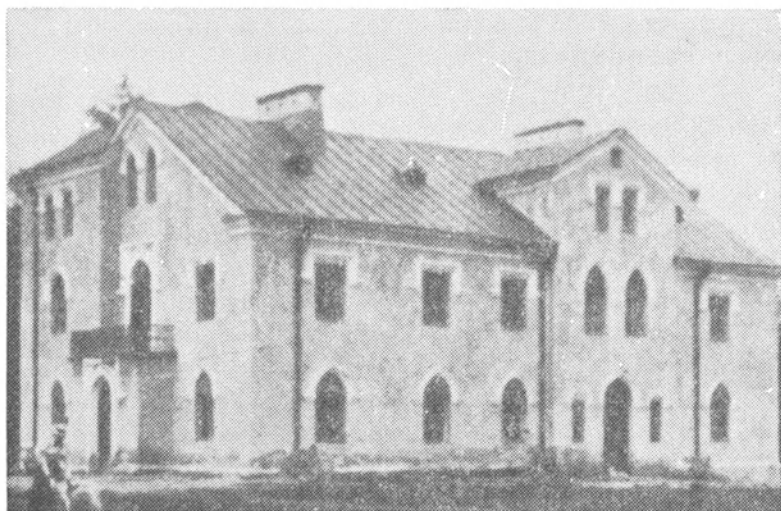
згадується в 1583 р., коли воно належало до містечка Порицьк кн. Олександра Порицького.

САМОСТРІЛИ, село, Рівенський пов., (в документах часом Сарностріли), Межиріцька вол., 95 км. від м. Рівного, при тракті з Корця до Межиріччя, недалеко від р. Случі. Село положене в мальовничій околиці. В кінці 19 ст. було там 72 домів і 883 жителів, дерев'яна церква з 1861 р. на місці бувшої старої. Грунт чорноземний, врожайний. На південь від села проходить шосе із Звягеля до Рівного. Село було колись осередком межиріцького ключа і належало до кн. Корецьких, Чарторийських, Глібовичів, Любомирських, Малинських, а в 1789 р. до Борейків, які запровадили там взірцевий сад, сквери, ботанічний парк. Частина рослин походить з С. як наприклад дикий сорт троянд. Їх переплянтовано до крем'янецького ботанічного парку. Сам Борейко був особистим приятелем Т. Чацького і опікуном шкіл, зложених орденом Пуярів і Чацьких. (Написав „Паментнікі”, надруковані в Тижодніку Петербурскім”). Село в 1577 р. належало до Межиріччя кн. Корецьких, які платили від 6 дим. В околицях села, в кінці 19 ст. було 164 кургани (В. Антонович. Труды 11 Арх. з'їзду, 1901 р.).

САМОХОВИЧІ або **СЕМЕХОВИЧІ**, село над озером Семеховицьким, Пінський пов., 7 км. від села Невель. В половині 19 ст. було там 16 осель, дерев'яна церква з 1830 р. на місці старої. Колись велика власність належала до Пуславських.

САМОХОВИЦЬКЕ ОЗЕРО, Пінський пов., на Заріччі. Має більш як 1 км. довжини і 1/2 км. ширини, береги низькі, від західної сторони покриті лісом. Озеро рибне і селяни займаються рибальством.

САМЧИКИ, село, Ст.-Костянтиновський пов., Гешнівська вол., 13 км. від м. Ст.-Костянтинова, над р. Случ, на пограниччі Звягельського повіту. В кінці 19 ст. було там 184 домів і 1,265 жителів, мурована церква, невідомо коли і ким побудована, церк.-прих. школа від 1889 р. Село колись входило до Кузьминської волості, а пізніше до Костянтинівської волості кн. Острозьких. В селі віддавна було кілька водяних млинів. Село С. в 1593 р. було спустошене татарами. В 1753 р. С. належало за Кульбишівською угодою до кн. Фр. Любомирського, а по повстаннях 1831-

Палац готицького стилю у Самчицях з 16 ст. (ц)

1863 р. до Угрюмових. Від них в початку 20 ст. перейшло до м. Шестакова — 1,118 десятин. За переписом 1911 р. в селі було 1,714 жителів, 2 крамниці, горілчана крамниця, гуральня (26,127 відер горіл. річно), водяний млин (400,000 руб. річн. прод.) і скуп збіжжя. До кінця 19 ст. в селі над річкою Случчю збереглося городище (або замчище).

САМЧИЦІ, село, Ст.-Костянтинівський пов., Сквородоцька вол., 22 км. від Ст. Костянтинова, на границі з Поділлям. В кінці 19 ст. було там 129 домів і 684 жителів, деревяна церква з 1881 р. на місці старої з 16 ст. Колись село належало до красилівського замку кн. Костянтина Острозького, до початку 17 ст. В 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив з С. від 6 дим., 4 город., 1 вального колеса, 1 попа. В 1753 р. за Кульбишівською угодою віддано село С. кн. Чарторийським і Ст. Любомирському. В 1800 р. С. перейшло до Жевуських, а в 1860 р. купив це село з ліцитації Ботавія. Від нього перейшло, як то видно з перепису 1911 р. до Мазараків — 636 десятин. Недалеко від села в лісі 1 курган.

СТАНИКІВКА, колонія, Рівенський пов., Березненська вол., 72 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 24 домів і 162 жителів.

САПАНІВ, село, Крем'янецький пов., Білокриницька вол., 3 км. від м. Крем'янця, над р. Іквою і розлеглих тор-

фовищ в її долині. Грунти піскуваті і маловрожайні, виполокані водами стікаючими з подільської височини, часом аж до крейдяного підгрунтя. В 1870 р. в селі С. було 172 домів і 1,187 жителів, дерев'яна церква з 1848 р., яка була спалена під час першої світової війни. Оселя ця є дуже стара і згадується в ревізії крем'янецького замку ще в 1545 р., коли то населення села Сапанова було зобов'язане давати до крем'янецького замку двох сторожів (Пам'ятники том 4, від 2, стор. 214). За переписом 1911 р. в селі Сапанові було 1,425 жителів, фабрика дерев'яної заболоні (8,000 руб. річно), 2 водяні млини. В околицях села, особливо в піскових кочугурах над р. Іквою коло водяного млина знаходять сліди великих робітень з часів неоліту і бронзової доби, як то кремінні ядрища (нуклеуси), сколки, товчки, скробачі, вістря до списів і стрілок до луків і кераміку. Особливо багато зібрано серпів з кремення. При копанні торфу на дні викопів на піскуватому підкладі часто знаходять сліди вогнищ, кераміку, кістки і роги звірят та кремінні знаряддя. (О. Цинкаловський. Записки. Крем'янецький пов. 1937-1938 р.).

САПАНОВЧИК, село, Дубенський пов., Вербська вол., 31 км. від м. Дубна, над р. Іквою, на північ від села Сапанова. В кінці 19 ст. було там 42 домів і 270 жителів.

САПОГІВ, село, Луцький пов., Рожищанська вол., 11 км. від Луцька, на схід від Жидичина, недалеко від р. Коноплянки і залізниці та шосе (з Рівного до Ковля). В кінці 19 ст. було там 29 домів і 175 жителів. Колись село С. належало до Жидичинського монастиря і було забрано в 19 ст. до „казни”. Село згадується в 1570 р., коли воно належало до згаданого монастиря і з якого в 1583 р. платило побір від 3 дим. і 2 город.

САПОЖИН, село, Острозький пов., Гощанська вол., 55 км. від м. Острога (на схід) при шосі Звягель-Рівне. В кінці 19 ст. в селі С. було 89 домів і 605 жителів. Село колись належало до кн. Острозьких і на підставі постанов Кульбишівської угоди перейшло до Яблоновських. Грунти — чорноземні і врожайні, на північ від села розлягалися великі ліси. До села належав присілок Осташівка. За переписом 1911 р. до великої зем. власности пом. Понинських належало там 848 десятин.

САРНИ, містечко, Рівенський пов., Немовицька вол., над р. Случчю, при залізниці Київ-Ковель, 132 км. від м. Рівного. Колись місцевість Сарни звалася Доротичами. В кінці 19 ст. було там 193 двори і біля 1,600 жителів, в тому 50 римо-кат. і 60 жидів, дерев'яна церква з 1725 р., початкова школа, два водяні млини. Земля піскувата і маловрожайна. За переписом 1911 р. в містечку С. було 5,048 жителів, суд, пошта і телеграф, ремонтні майстерні при залізничному депо (197,884 руб. річн. прод.), 2-клясова школа, земська лічниця, залізнична лічниця, 4 акушерки, аптека, 2 аптечні склади, 106 крамниць, 2 горілчані крамниці, 3 лікарів, 1 вет-лікар, 2 дентистів, 3 гостинниці, кредитне товариство, паровий млин (40,000 пуд. річн. продукції), судовий оборонець, земська випозичальня сільсько-господарських машин, друкарня, фотограф і 12 ярмарків річно. За тим же переписом, до великої зем. власности колись Масальських, а пізніше Шахматових належало там 8,000 дес. По перепровадженні через С. залізниці, яка перетинає ціле Волинське Полісся, містечко Сарни значно розрослося і оживилось. В околиці С. знайдено

Сарни — залізнодорожний двірєць.

кілька діоритових і кременіних сокир і стріл (О. Цинкаловський. Записки).

САРНІВКА, колонія, Звягельський пов., Романівська вол., 72 км. від м. Звягеля — 20 домів і 233 жителів.

САРИНКА, село, Пінський пов. Село згадується в 1693 р., коли то було подаровано Яном Дольським монастиру пиярського — римо-кат. ордену.

САСАНІВКА, село, Заславський пов., Грицівська вол., 43 км. від м. Заслава, при малій притоці р. Гомори (або Хоморі). В кінці 19 ст. було там 76 домів і 484 жителів, дерев'яна церква з 1789 р. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 140 десятин. В околицях села, в лісі 4 кургани (В. Антонович, Труди 11 Арх. З'їзду, 1901 р.).

САТНІВ, село, Дубенський пов., Малинська вол., 27 км. від м. Дубна. Село при р. Стубелці. В кінці 19 ст. було там 92 домів і 791 жителів, дерев'яна церква з 1682 р. на місці ще старшої, гуральня і три млини. Село згадується в 1523 р. разом з Жорновим маетком кн. Костянтина Острозького, який платив з С. від 12 дим., 5 город., 8 город., 5 підсудків і 1 попа. В 1545 р. село С. належало до королевої Бони (Пам'ятники том 4, від 2 до 128, 139 ст.). Крім того С. згадується в 1562 і 1561 роках (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2035, 2036, 2038).

В 1606 р. власником С. була кн. Анна Острозька (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том 1, стор. 339, 340). В 1583 р. С. було записане кн. Іллюєм Острозьким жінці своїй Беаті Костелецькій (матір Гальки Острозької). В 1618 р. при поділі між кн. Острозькими припадає кн. Янушу Острозькому, який був тоді каштеляном Краківським. В 16 ст. був там великий замок, що належав до кн. Острозьких, від якого залишилися до кінця 19 ст. вали з чотирьома бастіонами. За переписом 1911 р. в селі С. було 800 жителів, однокласова школа, акцизний уряд, 1 крамниця і гуральня (54,593 відер річн. прод.). За тим же переписом до великої зем. власности пом. Амелії Богушової належало там 1894 дес. над р. Случчю, на півн. схід від Кузьміна. В кінці 19 ст. було там 120 домів і 675 жителів, мурована церква. Згадується С. в 1583 р., коли то кн. Острозький платив з села С. від 11 дим., 9 город., 2 вальних коліс і 1 фолюша. За Кульбишівською угодою 1753 р. С. перехо-

дять до кн. Ол. Чарторийського, пізніше до Любомирського. Останньо С. належало до старовіра Лашкова.

САХНІВЦІ, село, Заславський пов., Новосільська вол., 20 км. від Заслава, над р. Гоморою. В кінці 19 ст. було там 126 домів і 729 жителів. Село С. згадується в 1583 р., коли воно належало до кн. Михайла Заславського, який з С. платив від 2 дим. На ґрунтах села 1 курган.

СВАЛОВИЧІ, село, Пінський пов., Заріччя над відногою р. Прип'яті, яка впливає з озера Любязь, званого там Пороком аж до устя р. Стоходу, в Любешівській волості. Колись село належало до кн. пінських, пізніше до королівщин, а в 1702 р. належало до Корженевського — пінського хорунжого, пізніше до Чарноцьких. Деякий час було тут негородове староство, з якого річно платили 8½ золотого. В другій половині 19 ст. було в С. 9 осель. На ґрунтах С. є урочище — Новогоща. Селяни займалися переважно плисацтвом і рибальством (Місцева книга пінського староства том 2, стор. 492).

СВАРИНЬ, село, Ковельський пов., Лелеківська вол., 125 км. від м. Ковля. Село положене над Білозерським каналом, що впливає з Білого Озера і впадає до Дніпробузького каналу. Село положене в розлеглих мочарах і лісах. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 443 жителів. Селяни займаються сплавом лісу.

СВАРНІ або **СВАРИНЬ**, село, Луцький пов., Городецька вол., 114 км. від м. Луцька, на захід від Городця, при допливі р. Вирки. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 520 жителів. До великої земельної власности в 1911 р. належало там 1,171 десятин.

СВАРИЧЕВИЧІ, село, Пінський пов., над р. Стублею, правою притокою р. Стиру, Рачинська вол. В половині 19 ст. в селі було 40 дворів, дерев'яна церква св. Юрія, яка мала 7 волоків землі і 1 волоку лісу. Сваринські ліси, а колись Сваричивська пуща була відома своїми дубовими і ялівцевими деревами. Частина села належала колись до французького рим.-католицького монастиря в Пінську. У Сваричівській пущі в роках 1552-1555 згадуються старі дворища: — Охримовичів, Остапковичів, Нагорних, Кухаревичів, Ковалевичів, Білановичів, Витконовичів, які несли службу при замку в Городці. Село Сваричевичі положене в низькій місцевості, над р. Стублею, на північ від

розлеглих багон „Мореченських”, в яких серед урочищ треба згадати: Ліс-Май, Хмелевиці і Вітольдове. Колись ці ліси і пущі належали до князів Туровських, а пізніше пінських, а в 1581 р. перейшли до королевої Бони, яка надала ці околиці Занковичеві. (Ревізія пущ і переходів, стор. 325, Вид. Вил. Арх. Ком.). В 1558 р. С. згадується при розграниченні пущ. Пізніше С. отримали литвини Скирмунти. В 19 ст. в селі була цегельня і фабрика черепиці. При весняних розтопах і дощів комунікація була дуже трудна.

СВЕРИНИ, оселя, Звягельський пов., до великої зем. власности пом. Сірачинського в 1911 р. належало там 600 десятин.

СВИГА або **СТВИГА**, річка, права притока р. Прип'яті, бере свій початок в околиці с. Свиновицька Буди на Овруччині і пливе в північному напрямку, до Білої Вежі через піскуваті і глухі околиці. Від цього села перепливає далі через озеро Став, переважно глухими і сильно забagnеними теренами до села Оздамич і тут змінює свій напрямок на східний і коло села Погосту впадає до р. Прип'яті, приймаючи зліва р. Моству. Приблизна довжина річки 160-170 км. В заболочених теренах, особливо весною і під час дощів русло річки часто губиться серед болот і розливів. Заболочені і малодоступні терени між р. Горинню і Ствигою віддавна творили натуральну племінну границю між Волинянами і Деревлянами, про що свідчать археологічні дослідження (Ю. В. Кухаренко. Поліссе і его место в процесі етногинеа Слов'ян. Полесс лінгвістика археологія, топоніміка. Изд. „наука”, Москва, 1968 р.).

СВИДНИКИ, село, Ковельський пов., Голобська вол., 34 км. від Ковля. Село при залізниці і шосі Ковель-Рівне, над малою притокою р. Стоходу, на границі б. Луцького пов. В кінці 19 ст. було там 22 домів і 168 жителів.

СВИДОВЕ, хут., Ковельський пов., Лелеківська вол., — 17 домів і 70 жителів.

СВИНАРИН, село, Володимирський пов., Новодвірська вол., 27 км. від Володимира. Село знаходиться над болотом, з якого випливає р. Стоход. В кінці 19 ст. було там 116 домів і 793 жителів, дерев'яна церква з 19 ст. на місці старої з початку 17 ст., школа, вітряк. Село згаду-

ється під час ревізії луцького замку в 1545 р., коли воно належало до володимирського і в половині до луцького замку. Свилярин в тому часі належав до Петра Манатича, який був забов'язаний утримувати одну городню луцького замку (Яблоновський, Ревізії, 54, 83).

За поборовою ревізією Крем'янецького повіту з 1570 р., село С. належало до Михайла Дзялинського, який зі своїх маєтків платив з 33 волоків, 24 город., 11 дим., 4 дворищ і корчми. В 1577 р. С. знаходився в Луцькому повіті і належав до Хведори Дзялинської, яка платила від 14 дим., 12 город. В 1583 р. С. знову повертається до Володимирського повіту, як власність кн. Олександра Пронського, який тоді був луцьким старостою (Яблоновський. Волинь, стор. 34, 55, 125).

Пізніше С. входив у склад острозької ординації. За переписом 1911 р. в С. було 806 жителів, велика смолярня і 1 крамниця. В свиляринських лісах, в різних лісових урочищах ще до 1914 р. було багато могильників і окремих курганів недосліджених археологами (Автор. З оповідань старого гайового, 1933 р.). В 19 ст. село належало разом з великими лісами до гр. Чацького з Порицька. В другій половині 19 ст. велика Свиляринська пуца була сконфікована.

СВИНКА, річка, права притока р. Стиру, впадає до нього в околиці містечка Рожищ, Луцького повіту.

СВИННА, село, Заславський пов., Хоролинська вол., 42 км. від Заслава, над притокою р. Гомори. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 489 жителів, дерев'яна церква з 1746 р. За реєстром підданих крем'янецького замку в 1583 р. належало до Полонської волості кн. Януша Острозького і в 1589 році було ступошене татарами (Яблоновський. Волинь, стор. 132 і Архів ЮЗР. ч. 6, том I, стор. 290). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі С. належало 564 дес.

СВИННА, село, Ст. Костянтинівський пов., і волость. В документах виступає під назвою: Свиня, Свиняня, Свинно. Село при джерелах р. Случі, недалеко від б. границі з Галичиною, біля 60 км. від м. Ст. Костянтинова. Колись село належало до Кузминської волості і було там 96 домів і дерев'яна церква. В кінці 19 ст. було там 220 домів. З реєстру побор. крем'янецького замку з 1583 р., село на-

лежало до кн. Костянтина Острозького (Яблонівський. Волинь, стор. 129). В 18 ст. С. належало до ключа Чеховицького кн. Михайла Вишневецького (Т. Стецький. Волинь, том 2, стор. 342).

СВИННА, село, Ст. Костянтинівський пов., і та сама волость, 9 км. від м. Ст. Костянтинова, над притокою ріки Случі. В кінці 19 ст. було там 312 домів, 1,595 жителів, дерев'яна церква з 1740, початкова школа від 1877 р. Село колись належало до красилівського замку кн. Костянтина Острозького і входило до складу Костянтинівської волості. В 1598 р. село Свинна було цілком спустошене татарами. В 1753 р. на підставі Кульбишівської угоди було подароване кн. А. Четвертинському і Любомирському, пізніше перейшло до Жевуських, а від них до Іліїнських. За переписом 1911 р. в селі С. було 1646 жителів, однокласова школа, 1 крамниця, горілчана державна крамниця, млин (180,000 пуд. річн. перемолю) і ошадна каса. До великої зем. власности поміщиків Іліїнського і Де-Мозара належало там 1,127 десятин. В лісі два кургани.

СВИНОБИЧІ, село, Звягельський пов., Смолдирівська вол., 30 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 144 домів і 810 жителів та 1,079 десятин селянської землі. В кінці 19 ст. належало до гр. Альфреда Потоцького.

СВИНОВОДИ, притока р. Прип'яті. Довжина 48 км., широка від 2-15 метр., місцями до 20 метр. До села Рудні Семеновської пропливає лісами, а далі на схід багнами і болотами. Впадає до р. Прип'яті в місцевості Хлупин.

СВИНОРИЙКА, права притока р. Лугу. Впливає з джерел в селі Роговичах на схід від містечка Локачі, пропливає через село Бискупичі Руські і впадає до р. Лугу під селом Чесний Хрест, творячи там розлеглі мочари. Довжина річки 32 км.

СВИНЮХИ, містечко, Володимирський пов., Свинюхська волость, 45 км. від м. Володимира, при старому тракту з Володимира до Горохова. Містечко положене над ставом. В 1870 р. було там 64 домів і 1,042 жителів, в тому 36% жидів, дерев'яна церква, два доми молитви для жидів, фабрика потасу, 212 ремісників і щотижня ярмарки. Містечко дуже старе, а оселя С. сягає 12 ст. В 1157 році літопис згадує С. з приводу походу кн. Юрія і Ярослава Галицького на город Володимир: „Юрій поєднався з Яро-

славом Галицьким в селі Свинюхах, а звідти пішов на Володимир і зупинився в селі Хвалемичах (під Володимиром). На другий день вони пішли до города. Юрій стояв коло Гридшиних воріт, Ярослав обсадив Київські ворота...” Надовго не маємо про С. документальної звістки, аж у 1512 р. польський король і великий князь литовський Жигимонт Старий підтверджує права на село С. Михайлові Василевичеві, а по більше як 40 роках знову маємо історичну звістку про С., подану у ревізії луцького замку у 1545 р., коли то оселя ця належала до писаря Михайла Свинюхського.

З ревізії видно, що у С. побирали мито по 1 грошу від возу (Яблоновський. Ревізія, стор. 63, 82). В 1561 р. пом. Свинюхський заложив С. за 1,000 кіп грошей литовських. За реєстром поборовим володимирського замку в 1570 р., була то власність Гнівоша і Балтазара Олексювського, а в 1583 р. платили вони із села С. від 2 дим. ринкових, 21 дим. на передмісті, 8 перекупів, 6 жидівських слуг, 26 городників, 14 город. В 1589 р. С. належало до Собеских, який був надворним хорунжим (Яблоновський, Волинь, стор. 22, 76, 122 і 155). По тому було тут староство, з якого у 1770 р. платив Вацлав Жевуський, воевода краківський „кварти” — 2,863 зол. (Опис акт Книги Київ. Арх. Ком. № 2035, стор. 31, поз. 2). В 1790 р. Свинюхи отримали магдебурзьке право і призначені були тут ярмарки. За переписом 1911 р. в селі було 2,109 жителів, волость, однокласова школа, міщанська управа, шпиталь, 10 крамниць, горілчана державна крамниця і 5 ярмарків річно. (В. Антонович. Труди 11 арх. з'їзду, 1901 р.). В 1915 р. на полях С. відбулася велика битва російських царських військ з німецько-австрійською армією. В битві полягла велика кількість бійців як з одного так і з другого боку.

СВИНЮХИ, село, Крем'янецький пов., Ст. Олексинецька вол., 35 км. від Крем'янця. Село положене над правою притокою р. Горині в місцевості високій, врожайній мальовничій. В кінці 19 ст. було там 112 домів і 720 жителів, дерев'яна церква з 1784 р., на місці ще старшої. Село згадується в 1568 р. як власність землянина Бальцера Гнівоша (опис акт книги Київ. Центр. Арх. № 2042, поз. 55, стор. 5). В 19 ст. було там 98 дворів. Село тоді належало

до Андріївської волості (тепер містечко Новий Олексинець), кн. Андрія Вишневецького, який платив з нього від 11 дим., 5 город., 2 вальних коліс (Яблоновський. Волинь, стор. 144). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі С. належало 385 дес. На полях села С. відкрито автором оселю з римського періоду (Записки. Крем'яччина. О. Цинкаловський).

СВИРИДИ або **СВЕРИДИ**, село, Заславський пов., Новосільська вол., 28 км. від м. Заслава, при правій притоці р. Гомори. В кінці 19 ст. було там 120 домів і 710 жителів.

СВИТКИ, колонія, Володимирський пов., Вербська волость — 8 домів і 48 жителів.

СВИТЯЗЬ або **СВИТЯЖ**, село, Володимирський пов., Пульменська вол., біля 100 км. від м. Володимира. Село над озером тієї ж назви. В кінці 19 ст. було там 400 домів і 2,041 жителів, дерев'яна церква (тепер мурована), однокласова школа. Село розляглося на півд.-східньому сухому, піскуватому березі озера. Населення, крім рільництва, займається рибальством. На південь від села мале озеро під назвою Линове, а за ним урочище „Турове болото”. Село колись належало до міста Любомля, а в 14 ст. знайшлося в складі сіл, прилучених польським королем Казимиром до т.зв. Ратенського Клина і увійшло в склад королівщини. В 16 ст. належало до Холмської землі. В 1863 р. сконфісковане. За переписом 1911 р. велика власність в селі С. 2,772 дес. належала до Софії Драгомирової. На ґрунтах села в кінці 19 ст. знайдено денари римського цісаря Марка Аврелія.

СВИТЯЗЬ або **СВИТАЖ**, озеро, у Володимирському пов., Пульменської волост. Є то найбільше озеро з групи волинсько-поліських озер. Назву свою завдячує піскуватим твердим берегам, які на Поліссі зветься „Пульмами”. Це величезне озеро має 9,2 км. довжини і 4,6 км. ширини. Глибина досягає 22 метр., середня глибінь 11 метр. Дно озера піскувате, береги лагідні. Разом з озерами Пульменським, Люцимиром і Чорним є вузькі пересмики, через які проходить старий тракт з Володави до Шицька і Кримна і шоса Володава-Любомель. На північ від цієї групи великих озер розкинуті менші озера як: Лука, Перемуть, Островське, які відзначаються грізними берегами. По се-

редині Святижського озера є острів, зарослий лісом. Часті половині винищили значно рибостан озера Святизь.

СВОЗ, СВОЖ, село, Луцький пов., Рожищанська волость, над р. Коноплянкою, недалеко від її устя до р. Стиру. Село колись належало до луцького замку і за ревізією того замку у 1545 р. було там два дворища, обов'язком яких було возити вугілля до гнідавського двору (Яблоновський. Ревізія. стор. 78). За побор. реєстром володимирського замку з 1577 р. село С. належало до Несухойжської волості князів Романових Сангушків, за які платили вони від 3 дим. на півдворищах. В 1587 р. село С. належало до Луцького пов., і було власністю кн. Федора Романовича Сангушки і було там 3 дим. (Яблоновський. Волинь. 65, 85).

СВИЧІВ або **СВОЙЧІВ**, село, Володимирський пов., Вербська вол., 20 км. від Володимира. Село положене на захід від містечка Оздютич. При селі колонія тої ж назви. В кінці 19 ст. було в селі С. 47 домів і 204 жителів, церква і рим.-кат. костел, школа і крамниця. В колонії — 9 домів і 55 жителів. Село колись було оточене великими лісами. Згадується в 1570 р., коли належало до крем'янецького замку і було власністю землянина волинського Хведора Когилінського, який платив із С. побори. В 1583 р. платила побір Анна Михайлова Хренницька з сіл Оздютич і Свойчова (Яблоновський. Волинь, стор. 34, 69, 125).

СВИЧІВКА, колонія, Володимирський пов., Вербська вол., 22 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 43 домів і 337 жителів. Колонія постала в другій половині 19 ст. на лісових вирубах.

СВИДЕНЬ, урочище, Пінський пов., або Свиденський Острів в Любешівській волості. Згадується в 1555 р., коли то був наданий королевою Боною Іжові Урбану (Ревіз. пущ і перех., стор. 127). В 1870 р. належало до Василя Есовстова — 46 волоків землі.

СВИЦІВ або **СВИЦІВ**, с., Дубенський пов., Княгининська вол., 33 км. від Дубна, при старому тракті з Крем'яця до Луцька, при р. Яловиці, притоці ріки Стиру. В кінці 19 ст. було там 128 дом. і 562 жителів, водяний млин, дерев'яна церква з 1885 р. на місці старої, побудованої в 1706 р. і забезпеченої батьком відомого борця за волю українського народу проти польської магнатерії Данила

Братковського в 1622 р. Село дуже старе і згадується в документах в 1396 р., коли воно було надане кн. Федорові Острозькому великим литовським і волинським князем Вітовтом. (Архів Сангушків т. I, стор. 20). За ревізією луцького замку з 1545 р. С. був власністю родини Свіщовських: — Андрія, Івана, Фалелея і Василиси, котрі разом з іншими були зобов'язані утримувати кілька городень луцького замку (Яблоновський, Ревізія, стор. 38, 440, 43, 50, 55 і Пам'ятники т. 4, від 2, стор. 85 і 115). В 1562 р. С. згадується як маєток маршала волинської землі, Петра Загоровського (Опис акт. книги, Київ. Центр. Архів № 2036, 2040, 2042). В 1622 р. як видно з ерекції, що переховувалася в церкві, село належало тоді до Богдана Братковського, з якого він платив данину. В 1577 р. платив з села С. з 5 дим., а Левко Свішевський з 3 дим., а Семен з 4 дим.

В 1701 р. згадується с. С. як маєток венденського підчашого Данила Братковського. Видно це зі скарги волинського землянина Миколая Семиховського, який доносить, що Данило Братковський віддав цей маєток своїм синам, а сам виїхав до полковника Палія, який провадив тоді війну з Польщею (Архів Ю.З.Р. ч. 2, т. 2, стор. 391-192). Данило Братковський розпочав свою політичну кар'єру за польського короля Яна Казимира і в 1669 р. брав участь в посольстві Польщі і Литви до Москви. В 1702 р. при переході Д. Братковського від Палія на Волинь, був арештований над річкою Случчю (яка тоді була границею України і Польщі), про яку серед волинян заховалося прислів'я: — „Знай, ляше, що по Случ, то наше!” (Архів Ю.З.Р., ч. 3, т. 2). Пізніше Свищів перейшов до Ледуховських.

СВИДІВКА, річка в півн.-схід. частині повіту недалеко від м-ка Красностава, права притока ріки Корчика.

СВІДНИКИ або **СВИДНИКИ**, с., Ковельський пов., на південь від м-ка Мельниці, над рікою Стоходом, при шосі і залізниці Ковель-Рівне. За реестром поборовим 1577 р. село знаходилося в повіті Володимирському і належало до Олександра Сімашки, володимирського підкоморого, який платив із С. від 8 дим. на півланках і 5 город., від коршми, і від роблення горілки (Яблоновський, дивись Свидники).

СВИТЕЦЬКЕ ОЗЕРО або **СВІТЛИЦЯ**, в пов. Пінському, на північ від села Задовже, волость Кухацька Воля, 1½ км. на півн. захід від великого озера Небель. Озеро довге на 1 і ½ км. ширини, овальної форми, багате рибою. В 16 ст. пінський князь Федір Ярославович надав тут дворище лещинському монастирю в Пінську (Рев. пуш і переходів, стор. 131).

СВЯТА ГОРА, урочище, Володимирський повіт, в селі Зимні. Гора над рікою Лугом, на якій від непам'ятних часів був монастир. Згадується про цей монастир у Печерському Патерику в 11 ст., коли перебував там Мойсей Угрин, лицар Ярослава Мудрого, який постригся в монахи цього монастиря. На початку того ж 11 ст. архимандрит Києво-Печерської Лаври Варлаам, їдучи до Греції, затримався в цьому монастирі і тут помер. На місці старого монастиря і церкви в кінці 15 ст. князь Олександр Чарторийський вибудував велику нову церкву і замок. На терені замку і малої Троїцької церкви до цього часу не було перепроваджено археологічних розкопок.

СВЯТЕ, с., Дубенський пов., Будеражська вол., 37 км. від Дубна, над ставом засилюваним малою річкою Чарнявкою, яка є притокою ріки Збитенки, що впадає до ріки Горині. Околиця лісова, при великих Гурбівських лісах, річка Чернявка бере свій тут початок з великого і багатого в воду джерела. В кінці 19 ст. було там 20 дом. і 138 жителів, водяний млин при ставі. Колись село С. входило до ординації кн. Острозьких. Околиця багата в знахідки пам'яток з часів неоліту і раннього середньовіччя. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 597 дес.

СВЯТЕ, село, Рівенський повіт, Кустинська волость, 18 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 87 жителів.

СВЯТЕЦЬ, село, Крем'янецький пов., Святецька вол., 60 км. від Крем'янця, при джерелах притоки р. Горині, на границі Старокост., Янтинівського повіту. В кінці 19 ст. було там 510 домів і 2,934 жителів, дві дерев'яні церкви з 1712 р. і 1871 р., початкова школа. Оселя дуже стара, часто витримувала татарські напади і знищення. Було це найбільше село в Крем'янецькому повіті. Село належало в 1736 р. до Стебельського, і Януша Вишневецького.

Серед місцевих селян кружляла легенда, що село С. за-снували козаки, які по полтавській битві відійшли до польської частини Волині. За переписом 1911 р. в с. Святці було 3,820 жителів, волость, 2-клясова школа, фельдшерський пункт, 4 крамниці, горілчана державна крамниця, і паровий млин (30,000 пуд. річ. перем.).

СВЯТЕЦЬ, річка в Крем'янецькому повіті, притока ріки Горині (в документах часто виступає Святоха, або Свентоха).

СВЯТЕЦЬКІ ХУТОРИ, Крем'янецький пов., Святецька вол., 65 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 484 жителів.

СЕВЕРИНИ, с., Звягельський пов., над р. Осирою. В кінці 19 ст. було там 230 жителів і 498 дес. селянської землі, церква. До великої зем. власности поміщиків Сіраковських належало там 435 дес.

СЕВЕРИНІВКА, кол., Володимирський пов., Коритницька вол., 10 км. від Володимира — 17 домів і 111 жит.

СЕВЕРИНІВКА, кол., Луцький пов., Городецька вол., 76 км. від Луцька, було там 42 доми і 164 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало 738 десятин.

СЕВРЮКИ, с., Старокост. пов., Колківська вол. 42 км. від м-ка Ст. Костянтинова. Село положене над ставом р. Помори. В кінці 19 ст. було там 227 домів і 1,345 жителів, дерев'яна церква з 1792 р., церк.-прих. школа з 1886 р. Колись село належало до Базалійської вол. кн. Острозького. В 1618 р. село було знищене татарами. В 1753 р. на підставі Кульбишівської угоди подароване Фр. Любомирському, пізніше належало до поміщиків Колисків, а в 19 ст. належало до польського генерала Бенедикта, від якого забрано по повстанні 1831 р. до „казни” і подароване царському урядовцю Трапезникові, пізніше російському генералові Холщевникові. Частина перейшла до Малинських. За переписом 1911 р. в с. Севрюках було 1,494 жителів, 5 крамниць, кредитове товариство, паровий млин — 84,000 пуд. річ. перемолу. На полях села до кінця 19 ст. був 1 курган. (В. Антонович, Труди 11 Арх. З'їзду 1901 р.). До пом. Малікова належало там 228 десятин.

СЕДМЯРКИ, село, Луцький повіт, Чаруківська вол., 20 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 53 доми і 312

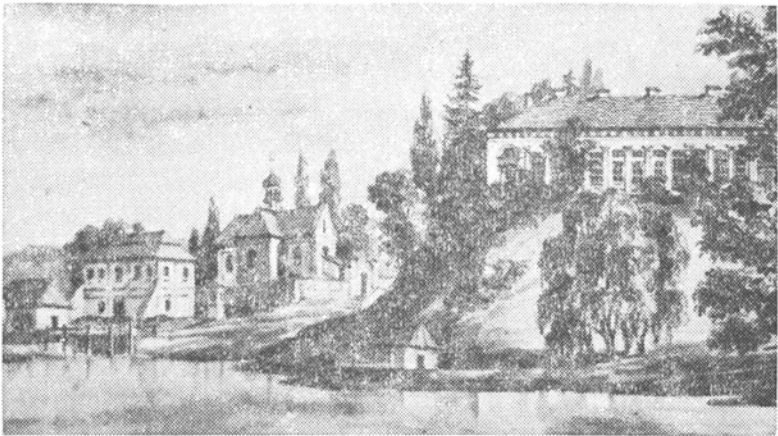

жителів, дерев'яна церква з 18 ст., колись село належало до гр. Грохольського, пізніше до Трусевичів. На полях села 1 курган.

СЕКОНЬ або **СІКОНЬ**, село, Ковельський пов., Селищанська вол., 19 км. від Ковля, над сошою Ковель-Берестя. Село положене в піскуватій і багністій околиці. В кінці 19 ст. було там 109 домів і 564 жителів, дерев'яна церква на місці, де була стара, яку намалював Тарас Шевченко під час свого побуту на Волині. В каплиці, на могилах зберігся образ М.Б., який за переказом, малював Т. Шевченко і котрий, по збудованні нової церкви, був перенесений до каплиці (О. Цинкаловський. Шевченко на Волині. „Життя і Знання”, 1933-1934 р. Львів). Серед місцевих селян є переказ, що на дворі місцевого фільварку переховувався портрет кн. Андрія Курбського, який постійно проживав у Ковлі і в місті Вижві. На північний захід від села в напрямку присілка Сушок, на розлеглих піскових надмах стверджено оселю з часів неоліту і зібрано багато кремінних знарядь і кераміки. При земельних роботах селяни часто натрапляють в верствах зеленкової верстви глинки на брили янтару (О. Цинкаловський. Записка Ковельщина 1933-1934).

СЕКРИВА — дивись с. Осекрів, Володимирський пов.

СЕЛЕЦЬ, с., Володимирський пов., Микулицька вол., 11 км. від Володимира, на високому березі над р. Лугом і великим ставом. За переписом кінця 19 ст. було там 96 домів і 724 жителів, мурована церква на місці бувшої старої дерев'яної з 16 ст., мурований римо-католицький костел, при млині бровар і початкова школа. До 1915 р. був там над ставом, серед ботанічного парку великий палац, який нараховував понад 100 кімнат і який під час I світової війни був розібраний, а цеглою з нього висипано греблю через долину ріки Лугу. Село ділилося на „муроване”, де проживала фільварочна і палацова служба і „дерев'яне”, де жили селяни. Село згадується в 1570 р., коли воно належало до князя Михайла Чарторийського, а від 1583 р. до вдови по кн. Михайлові, який платив від села С. від 14 димів на волоках, 2 город., 5 город., 3 вальних коліс, і 1 ступи. По смерті Михайла Чарторийського, село перейшло до його сина Олександра і належало до Литовежського замку. Пізніше село С. належало до Сапі-

Селець біля Володимира (мал. 19 ст.) (ц)

гів, Шептицьких, Чацьких, а за переписом 1911 р. до Полонського належало 1,404 десятин. Село тоді нараховувало біля 1,000 жителів, була там 2-класова школа, гуральня, горілчана крамниця і водяний млин. На полях села в кінці 19 ст. був великий курган.

СЕЛЕЦЬ, село, Володимирський пов., Бранська вол., 66 км. від Володимира, в північній стороні містечка Дружкополя. За переписом 19 ст. було там 105 домів і 658 жителів, дерев'яна церква з 17 ст., римо-католицький костел фундації Сапігів з 1668 р. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 127 дес.

СЕЛЬНИЦЯ, річка, Володимирський пов., Хотячівська вол., впливає з-під села Поромова і впадає до ріки Бугу. На піскуватих її берегах над Бугом сліди старих культур бронзової доби. (О. Цинкаловський. Записки, Володимирщина, 1931-1932).

СЕЛЕЦЬ, с., Ковельський повіт, Турійська вол., 18 км. від Ковля, над рікою Турією. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 441 жителів. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до несухойжського замку кн. Романа Сангушки, який платив від нього за 6 дим. на півдворищах, 6 город., а в 1583 р. платилося з села С. від 6 дим., 2 город., 3 город., 2 дорічних коліс.

СЕЛЕЦЬ або **СЕЛЬЦЕ**, село, Ковельський пов., Мельницька вол., 7 км. від Мельниці і 40 км. від Ковля, в селі урочища: Гребельна і Гай. В кінці 19 ст. було там 83 дома

і 533 жителів, дерев'яна церква з 1745 р. і кілька вітраків. Колись був там бернардинський костел. Село згадується в 1543 р., коли воно належало до волинських князів Велецьких. В 1633 р. перейшло до Миколая Малинського — луцького підсудка, пізніше до Сапигів, а від нього до Яблоновських, Запашевських і Потоцьких. Фільварок під назвою Підліси, належав до сокільського ключа Іловецьких. За переписом 1911 р. належало там до фон-Круга 6,291 дес.

СЕЛЕЦЬ, село, Рівенський пов., Дубровицька вол., 149 км. від Рівного, над рікою Горинню і її численними рукавами, недалеко від містечка Дубровиця. В кінці 19 ст. було там 173 доми і 1,999 жителів, дерев'яна церква святого Миколая, невідомо коли і ким збудована. Колись село враз з містечком Дубровицею, належало до Пінського повіту, (Пам'ятники князя А. Курбського, т.І, стор. 276). При річці водяний млин.

СЕЛИБЕРИ або **СЕЛИБЕР**, присілок села Жорнище, Дубенський пов., Олиська вол., 10 км. від села Олика. Село згадується в акті 1766 р., який отримав волинський землянин Ело-Малинський на села Жорнище і Селибер. Присілок Селибер був тоді малим сільцем. Пізніше село С. перейшло до князя Радзивилів. В кінці 19 ст. в присілку С. було 12 домів і 77 жителів.

СЕЛИСЬКА, колонія, Володимирський повіт, Коритнецька волость, 13 км. від Володимира — 17 домів і 112 жителів.

СЕЛИЧІВ, село, Звягельський пов., Берездівська вол., 39 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 94 доми, 590 жителів, дерев'яна церква з 1873 р. на місці старої, час будови якої невідомий, церковно-прих. школа від 1873 р. Село згадується в 1577 р. як село землян корецького замку, які платили від нього за 10 дим. і 8 город.

СЕДЛИЩЕ або **СЕЛИЩЕ**, село, Пінський пов., при старому тракті з Пінська до Рівного. В 19 ст. в С. було 51 дворів і 228 жителів. До поміщиків Чарнецьких за переписом належало 1,630 десятин. Село положене над рікою Стоходом, де було кілька млинів, рибне господарство і випасові луки.

СЕЛИЩЕ, село, Ковельський повіт, Селищанська вол., 27 км. від м. Ковля і 5 км. від ст. Мізіво. В кінці 19 ст.

було там 140 домів і 902 жителів, дерев'яна церква, початкова школа, 2 крамниці, два вітряки. Село згадується в 1572 р., як власність кн. Михайла й Олександра Вишневецьких. В 1577 р. село належало до Івана Чаплича-Шпаковського. За переписом 1628 р. С. входило в склад Ковельського староства, а в 1807 р. належало до кн. Святополка Четвертинського. За переписом 1911 р. в С. було 1,056 жителів, 2-класова школа, кооператива. До великої власності належало 278 десятин.

СЕЛИЩЕ, присілок села Городище в Заславському повіті.

СЕЛИЩЕ, урочище на грунтах села Радошина в Ковельському повіті.

СЕЛИЩЕ, колонія, Луцький пов., Торчинська вол. — 10 домів і 52 жителів.

СЕЛИЩЕ, фільварок, Луцький повіт, Піддубенська волость.

СЕЛИЩЕ, слобода, Луцький повіт, Силенська вол., 8 домів і 55 жителів.

СЕЛИЩЕ ВЕЛИКЕ, село, Рівенський пов., Селищанська вол., 77 км. від Рівного, над рікою Тустань, на захід від села Губкова, до котрого колись належало. В 1629 р. разом зі селом Щикличином мало 55 домів. В кінці 19 ст. було там 1,127 жителів. А велика власність належала до Валецьких.

СЕЛИЩА МАЛІ, село Рівенського повіту, Вирівська вол., 29 км. від Сарн. В половині 19 ст. було там 24 доми і 203 жителів, дерев'яна церква з 1777 р. В слободі тоді ж було 50 домів і 706 жителів. Село колись належало до Овруцького пов. на Київщині. В місцевій церкві св. Василя до 1915 р. переховувалися цінні ікони з 15-16 ст. — Страшний суд — Рай і Пекло. В 16 ст. кілька сіл і рудень належало там до старого волинського землянського роду Бабинських з Бабина. В 1563 р. С. належало до Василя Бабинського, пізніше до Петра і Василя. Була там в 16 ст. одна з найбільших рудень на Волині. В 17 ст. село це згадується як власність Миколи Бабинського, відомого на Волині ариянина. Окремо від села був фільварок, де було 5 домів і 17 жителів. В 1556 р. село згадується як власність Олександра Сімашки (Архів ЮЗР, ч. 3, т. I, стор. 103). Крім того в 1708 р. оселя ця під назвою Селищ ви-

ступає як власність пана Кшиштофа Гурського, коли то міщанин з Межириччя Пашенко з відділами вільних людей нападав на панів і жидів. (Архів ч. 3, т. 3, стор. 5-8). В 1748 р. було видано постанову суду про повішення місцевого коваля Тимоша з Селищ. (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, стор. 437 — додаток). За переписом 1911 р. в С. Вирської волості було 400 жителів, земська поштова станція, 2-клясова школа, земська лічниця, 12 крамниць, горілчана крамниця і склянна гута (110,000 руб. річної продукції). До поміщика Страшинського належало 1,300 десятин.

СЕЛЬЦІ або **СЕЛЬЦИ**, село, Ковельський пов., Гірницька волость, 73 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 106 жителів.

СЕЛИЩІВ, село, Звягельський пов., над рікою Корчином. В половині 19 ст. було там 158 жителів і 631 дес. селянської землі і 515 дес. фільварочної землі; колись село належало до кн. Корецьких, пізніше подароване Яблонівським.

СЕЛО, або **КРИВЕ**, село, Пінський повіт, 11 км. на південь від Пінська, в 19 ст. було там 9 осель. Колись село належало до держави, а в 1775 р. віддано Скермунтом (Волюмина Лег. Фоль. 681).

СЕЛЬЦЕ або **СІЛЬЦІ**, село, Рівенський пов. Березенська вол., 76 км. від Рівного, над рікою Случчю, 1 км. на північ від Березна. За переписом в кінці 19 ст. було там 72 доми і 526 жителів, мурована церква з 1849 р. на місці бувшої там старої. Село належало до поміщиків Малинських. За переписом 1911 р. в селі С. було 544 жителів, горілчана крамниця, бровар.

СЕМАКИ або **СЬОМАКИ**, **СЕМАКІВКА**, село, Звягельський пов., Емельчинська вол., над рікою Яблонець і Релиця, притока ріки, Вуж або Уж. За переписом 19 ст. було там 167 жителів і 1,358 дес. селянської землі, смолярня на великих чотирьох котлах. Село належало до Емельчинських маєтків Уварових, які отримали ці землі по польських повстаннях 1831 і 1863 рр.

СЕМАКИ або **СЬОМАКИ**, село, Заславський повіт. В кінці 19 ст. було там 95 дворів, дерев'яна церква з 1790 р. і церк.-прих. школа від 1867 р. Село належало до заславського ключа маєтків кн. Сангушків.

СЕМЕНІВ, село, Острозький повіт, Семенівська вол., при ріці Поляхівці, притоці ріки Горині, 59 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 211 дом. і 1,340 жителів, дерев'яна церква з 1760 р. на місці старої з 16 ст., каплиця, початкова школа з 1878 р. Над рікою Горинню збереглося ще в кінці 19 ст. квадратне укріплення, частинно вже розкопане, посередині майдану видніли фундаменти мурованого замку. В селі став і водяний млин. Земля чорнозем і родюча на крейдяному підкладі. Селяни з успіхом займалися не тільки рільництвом, але й годівлею коней і худоби. Село колись належало до відомого на Волині землянського роду Сенютів, пізніше перейшло до Яблоновських, а від них до Сапігів. Село Семенів згадується в 1545 р., коли воно належало до Григорія Сенютича наполовину з Василем і Юхном Єрмолинським. В 1583 р. з села С. платили Андрій Чолганський від 14 дим., 6 город., 3 комірників, 1 вального колеса, 1 ступи і 1 попа, а Роман Ірмолинський від 13 дим., 5 город. За переписом 1911 р. в с. С. було 1,551 жителів, волосне правління, однокласова школа, 1 крамниця і 1 склад дерева. До великої зем. власности належало там 403 дес. На полях села 1 великий курган (В. Антонович).

СЕМЕНІВКА — ГОЛЕНДРИ і СЕМЕНІВКА СОЛТИСИ, Володимирський пов., Коритницька вол. Два села в Володимирському пов. 28, 37 км. від Володимира — 16 дом. і 173 жителів.

СЕМЕНОВА або **КРИНИЦЯ**, село, Рівенський повіт, Дубровицька вол., 147 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 164 жителів, цегельня, а в 1911 р. 420 жителів, паровий млин, цегельня.

СЕМЕНОВА або **СЕМЕНІВ**, село, Старокост. пов., пізніше Острозький пов., на границі з Крем'янецьким пов, над рікою Полквою, або Полтавою, притокою ріки Горині.

СЕМЕНЮХИ, хут., Дубенський пов., Теслугівська волость — 21 домів і 143 жителів.

СЕМЕРЕНКИ або **СЕМЕРИНКИ**, село, Луцький пов., Щуринська вол., 40 км. від Луцька (в басейні ріки Стоходу). В кінці 19 ст. було там 40 домів, 300 жителів, дерев'яна церква. В 19 ст. належало до Житинських 370 дес. землі. В околицях села знайдено скарб грошей 14-15 ст.

(Музей Штенгеля у Городку в Рівенському повіті кінця 19 ст.). В селі знайдено кістки мамута.

СЕВЕРИНКИ, село, Старокост. пов., Скворородецька вол., 22 км. від м. Ст. Костянтинова, на південний схід в Скворородах, на границі з Поділлям. В кінці 19 ст. було там 116 домів, 687 жит., дерев'яна церква з 1783 р., початкова школа від 1887 р. Колись село було селом кузьминських боярів і належало до красилівського замку. На початку 16 ст. село належало до кн. Костянтина Острозького (1583 р.), пізніше до красилівського ключа і в 1593 р. було спустошене татарами. Село поділило долю осель, які належали до ординації Острозьких і в 1753 р., на підставі Кульбишівської угоди були подаровані К. Шидловському, а в 1783 було власністю Павла Ромака. Два км. від села було квадратне укріплення, довжини валу з кожної сторони біля 5 метрів. Вали порослі лісом.

СЕМИДУБИ, село, Дубенський пов., Судобицька вол., 11 км. від Дубна, при старій дорозі з Шумська до Дубна. В кінці 19 ст. було там 120 домів і 729 жителів, дерев'яна церква св. Димитрія з 18 ст., церк.-прих. школа від 1881 р. В половині 19 ст. в С. було 65 дворів і 551 жителів. За переписом 1911 р. в С. було 828 жителів, акушерка, 2 крамниці, горілчана крамниця. В 19 ст. село належало до Євгенії Журавської.

СЕМИХОВИЧІ, село, Пінський пов., Мокранська вол. В половині 19 ст. було там 52 жителів і дерев'яна церква.

СЕМКИ, село Луцького пов., Колківська вол. В кінці 19 ст. були там руїни замку.

СЕНЬКИ, село, Ковельський пов., Заболоцька вол., 63 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 164 жителів.

СЕНЮВ або **СИНІВ**, село, Рівенський пов. Тучинська вол., 44 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 743 жителів, дерев'яна церква з 1595 р. В 1577 р. село С. належало до Романа Гойського (до м-ка Гощи), який платив з нього від 29 дим. і 19 город.

СЕНИГІВ, село, Звягельський пов., Берездівська волость, 38 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 486 жителів.

СЕРБИ, село, Звягельський пов., Сербська вол., 27 км. від Звягеля, при ріці Бересток, притоці ріки Уборти, в око-

лиці лісовій і піскуватій. В кінці 19 ст. було там 120 до- мів і 1,270 жителів, дерев'яна церква, пошта, нова школа від 1874 р. Селянської землі було там 2,794 дес. і фільвар- рочної 692 дес. Колись село належало до Звягельського ключа кн. Любомирських. В кінці 19 ст. почали осідати там німці, був водяний млин. За переписом 1911 р. в селі було 2,040 жителів, волость, земська поштова станція, од- ноклясова школа, німецька початкова школа, аптечний склад, 2 крамниці і ресторан. В лісі, в урочищі „Землин” в кінці 19 ст. було 107 курганів. (В. Антонович, Труди 11 арх. з'їзду 1901 р.).

СЕРБИ СТАРІ, колонія, Звягельський повіт, Серб- ська волость, 30 км. від Звягеля — 24 доми і 70 жителів.

СЕРБИНІВЦІ, село, Звягельський пов. До поміщика Саранчева належало там 872 дес. і до поміщика І. Свей- ковських 1,299 дес.

СЕРБИНІВСЬКІ ФІЛЬВАРКИ, на південний схід від села Серби, в місцевості лісовій і забагненій, в напрямку ріки Уборті.

СЕРГІВКА, колонія, Звягельський пов., Романівська волость, 9 км. від міста Звягеля — 101 домів і 608 жителів.

СЕРГІВКА, колонія, Рівенський повіт, Крустинська волость, 18 км. від Рівного, — 33 доми і 200 жителів.

СЕРГІВКА, оселя, Острозький пов., Бугринська вол., 42 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 42 доми і 349 жителів.

СЕРЕДНЄ КОЗИНСЬКЕ, присілок, Дубенський пов., Крупська вол. — 17 домів, 122 жителів, столярня і водя- ний млин.

СЕРЕДИ, село, Звягельський повіт, Емельчинська вол., 36 км. від Звягеля, при ріці Перетік. В половині 19 ст. було там 341 жителів і 2,187 десятин селянської землі. А на початку 20 ст. було 272 домів і 1,468 жителів. Вели- чезні земельні простори належали до У в а р о в и х (біля 60,000 дес.)

СЕРЕДНЄ, урочище, Дубенський пов., Крупецька во- лость, 33 км. від Дубна. Був там водяний млин (16,000 пуд. річного перемоу) — 56 жителів.

СЕРЕДИНЦІ, село, Заславський пов. Село при трьох ставах на притоці р. Гомори. В кінці 19 ст. було там 104 дворів, три водяні млини, дерев'яна церква — Покровська

з 1750 р., церк.-прих. школа від 1867 р. Село згадується в 1601 р. як маєток землянина Гомерки (або Хомерки, Хомяки). На підставі реляції луцьких возних в 1589 р. село С. було знищене і спалене татарами. (Архів ЮЗР, т. I, ч. 6, стор. 292). До великої зем. власности в 1911 році належало там 1,235 десятин.

СЕРЕДНЄ, урочище, Звягельський повіт, Буряновська волость, — 4 доми і 48 жителів.

СЕРЕДНЯ, село, Звягельський пов., Смолдирівська волость, 31 км. від Звягеля. В середині 19 ст. було там 36 жителів, а в кінці того ж століття 70 домів, 487 жителів, належало до Смолдерівського ключа гр. Альфреда Потоцького. В 19 ст. була там велика гута скла і смолярня.

СЕРЕДИ, село, Звягельський повіт.

СЕРАХОВИЧІ або **СЕРЕХОВИЧІ**, село, Ковельський повіт, Несухойжська вол., 24 км. від Ковля, над озером Серахове. В кінці 19 ст. було там 205 домів і 1,315 жителів, дерев'яна церква на місці старої з 16 ст. Під час будови сучасної церкви ікони і образи з 15-16 ст.ст. розібрали селяни. В селі початкова школа, 2 вітряки і три фільварки, які належали до Целинських, Малевича і Деля Тур. Історична згадка про село С. в 1502 р., коли село належало до кн. Сангушків-Кошерських. Церква була тут в 16 ст. дерев'яна, крита гонтами з такою ж окремою від неї дзвіницею. Зі старої церкви перенесено до нової надзвичайно цікавий образ „Різдва Христового”, на котрому зображено сцену Різдва в старій поліській stodолі в лісі, а при відкритій брамі стояли пастухи в свитах і шапках. Колись село належало до Володимирського пов. За переписом 1911 р. в селі Сераховичах було 1,462 жителів, однокласова школа, лікар, 2 крамниці, горілчана державна крамниця, 3 фільварки (159 десятин) і колись рибне озеро. На лисковориневих кочугурах, на захід від села, знайдено пам'ятки мадленської палеолітичної культури, а на заболоченому пересмику між озерами під час копання рову натраплено на довбаний човен, в якому знайдено брили янтару і шкіряний гаманець, виповнений римськими денарами (О. Цинкаловський, „Матеріяли до прадзеюв Волині і Волинського Полісся”).

СЕРНИКОВА НОВА, урочище, Луцький повіт, Городенська вол. — 6 домів і 41 жителів.

СЕРКИЗІВ (в документах часом Черкизів), Володимирський повіт, Новодвірська вол., 33 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 81 жителів. В 1570 р. село С. враз зі селами Маковичами і Новим Двором, а також з передмістям міста Володимира належало до Миколая Добровського.

СЕРНИКИ, село і колонія (або Сірники), Луцький повіт, Торчинська вол., 10 км. від Луцька. В селі С. в кінці 19 ст. було 46 домів і 311 жителів і дерев'яна церква. В околиці — 45 домів і 293 жителів. Належало тоді до Іллі Пивницького. За переписом 1911 р. до пом. М. Скура-тової належало там 514 десятин.

СЕРНИКИ, село, Пінський пов., Лемешівська вол. Село положене над рікою Стублою, притокою ріки Стиру. Є то оселя дуже стара, згадувана в списі маєтків кн. Даниловича в 1449 р., коли С. належали ще до Олізара Шиловича. (В 16 ст. згадується в ревізії пуц і переходів Вел. княж. Лит., на сторінці 259). Пізніше село переходить до земель Палюховичів, а від них перейшло до кількох родів дрібного боярства, пізніше до шляхти. Було там 222 оселі і 1,356 жителів, церква дерев'яна св. Дмитра з 1821 р., на місці старої з кінця 15 ст. Селяни випасали багато худоби. Село згадує в своїх споминах польський письменник І. Крашевський.

СЕРНИЧКИ, село, 11 км. від Пінська. Було там в кінці 15 ст. 16 осель, і 94 жителів. Колись село належало до Скирмунтів.

СЕРНИЧКИ або **СІРНИЧКИ**, село, Володимирський повіт, Киселинська вол., 41 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 586 жителів, дерев'яна церква і водяний млин. До зем. власности належало в Сірничках 739 десятин.

СЕРНОВА, урочище, Крем'янецький пов., Радзивилівська вол., 46 км. від Крем'янця — 14 домів і 115 жителів.

СЕРХІВ, село, Луцького пов., при болотах Серхівському і Редівському, на північ від станції Маневичі, колись належало до волості Більсько-Вольської, 123 км. від Луцька. За переписом в кінці 19 ст. було там 127 домів і 698 жителів, дерев'яна церква, каплиця, початкова школа. Колись село належало до Богуша Крашевського, а в 1911 р. 5,167 дес. належало до А. Терещенка.

СЕСТРАТИН, село, Дубенський пов. (колись Луцький), Крупецька волость, 65 км. від Дубна, над р. Ланівкою, при бувшій границі з Австрією. В кінці 19 ст. було там 106 дом. і 623 жителів, дерев'яна церква з 1732 р., смолярня, бровар, гуральня. Село згадується в 15 ст., коли воно належало до волинських князів, а останньо до Льва Свидригайли. В 1545 р. село належало до кн. Василя Курцевича. (Пам'ятники т. 4, від 2, стор. 50, або опис акт книг. Київ. Центр. Архіву, № 1330). За переписом 1911 р. в селі С. було — 786 жителів, горілчана крамниця, водяний млин.

СЕХИ, село, (можливо Шахи), Рівенський пов., над рікою Львю, Дубровицька вол., 132 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 113 дворів і 922 жителів, дерев'яна церква з 1788 р. До пом. Хичевського належало там в кінці 19 ст. біля 1,000 десятин. На грунтах села знайдено кілька діоритових сокирок з просвердлиною (О. Цинкаловський, Записки, 1937).

СЕШКИ, село, Луцький пов., Колківська вол., 59 км. від Луцька (Можливо село Семки, недалеко від містечка Колок). В кінці 19 ст. було там 63 доми і 280 жителів. Один км. від села було чотирикутне земляне укріплення під назвою „Замок”. Залишилися рештки цегляного фундаменту, знаходять череп'я і вугілля. (В. Антонович, 11 арх. з'їзд 1901).

СИВІР, село, Острозький пов., Плужанська вол., 22 км. від Острога, 18 домів і 128 жит. Село було колись положене між лісами, 14 км. від півд. зах. від Острога. Місцевість низинна, доми побудовані на горбках, людинність бідна, доробляла в лісах вирубом тертиць.

СИВКА, слобода, Рівенський пов., Селищанська вол., 108 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 105 жителів.

СИВКИ, село, Заславський пов., Славуцька вол., над рікою Горинню, 6 км. від міста Заслава і 1 км. від села Радосівки. В кінці 19 ст. було там 93 доми і 575 жителів, 2 млини. За переписом 1911 р. в селі С. було 542 жителів, фабрика паперу і картону (річна продукція 44,500 руб.) і фабрика сукна (50,000 руб. річної продукції).

СИВКИ, село, Острозький пов., Уніївська вол., 43 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 112 домів і 711 жите-

лів, дерев'яна церква з 1875 р. на місці старої з 16 ст. або 17 ст., колись село належало до А. Радзиминського. Село положене на границі Крем'янецького повіту, в кінці 19 ст. мало 81 двір і 148 жителів, дерев'яна церква з 1875 р. на місці бувшої там старої, за переказом побудованої Федором кн. Острозьким. Село займає дуже врожайні чорноземні ґрунти, плекано там багато худоби і садів. Людність висока, brunети, добре збудована, вбиралась переважно в матеріяли ясні. Село колись належало до кн. Острозьких, а від них перейшло 1753 р. до Яблоновських і Сапигів. В 1824 р. перейшло до Радзиминських, який у 1881 р., один з перших на Волині, розпочав у тій околиці археологічні дослідження на теренах, де до 19 ст. збереглося багато могильників і пам'яток з часів неоліту. Виколав він у цій околиці перший скринковий гріб. Серед місцевих селян кружляли там про ці могилки легенди. Одна з цих легенд подає, що під цими могилками поховано „Волохів”, людей, які проживали у сусідньому селі під назвою Волошське. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 710 дес. В кінці 19 ст. на ґрунтах села, як свідчить В. Антонович, було 5 курганів, які розкопав А. Радзиминський, в яких знайшов людські кістяки, ручну кераміку, кремінні ножі, сокири, крім того на полях знайдено багато пам'яток з доби неоліту, залізні вістря і 2 сокири.

СИВКИ, село, Рівенський повіт, недалеко від села і замку в селі Губкові. Колись село належало до місцевих боярів, котрі несли службу при губківському замку і називалися будниками.

СИВЕРЮГА, урочище, Ковельський пов., на ґрунтах села Ружина.

СИЛЬНО або **СИЛЬНЕ**, **СЕЛЬНО**, село, Володимирський пов., Згорянська волость, 85 км. від Володимира, над Згорянським озером. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 277 жителів. Село разом із Згорянами вславилося від давна своїми льняними тканинами.

СИЛЬНО або **СИЛЬНЕ**, село, Луцький пов., 55 км. від Луцька. За переписом кінця 19 ст. в селі було 70 домів і 434 жителів, початкова школа. Село колись належало до ординації кн. Радзивилів. В 1577 р. кн. Михайло Чарторийський платив від цього села за 7 дим., 7 дим. на

півволоках і 1 дим на $\frac{1}{3}$ волока. В 1583 р. кн. Ст. Радзивил платив від 11 ланів і 4 городи.

СИЛЬНО або **СИЛЬНЕ**, Рівенський пов., 26 км. від Клевані.

СИЛЬЦІ або **СЕЛЬЦІ**, село, Острозький пов., Кривенська вол., 13 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 330 жит., а в 1911 р. на підставі перепису в селі С. було 402 жителів і тартак (22,839 руб. річної прод.).

СЕЛЯКОВИЧІ або **СІЛЯКОВИЧІ**, колонія, Дубенський пов., заложена на лісових вирубах в кінці 19 ст.

СИМОНІВ, село, Острозький пов., Гошанська вол., 33 км. від Острога, над притокою ріки Горині, 3 км. на південь від Гощи. В кінці 19 ст. було там 301 домів і 1,819 жителів, дерев'яна церква з 1873 р. на місці старої з 16 ст., школа церк.-прих. від 1865 р. За рікою Горинню квадратове городище або замчище. Грунти врожайні, крім рільництва селяни годують багато коней, корів і овець. Село С. згадується в 1545 р., коли воно належало до Матвія Зенковича і Андрія Вільгорського, які були зобов'язані до ремонту одної городні луцького замку. (Пам'ятники, Київ. Арх. Ком. т. 4). За люстрацією Луцького повіту з 1570 р., волинський землянин Лев Вільгорський зі своїх маєтків: Вільгора, Уголец, Савидова і Сіманова платив за 20 дим., 9 город., 11 город., 4 боярів, двох млинських коліс, а Михайло Вільгорський, Матвій Остриєвський, пан Тимофій з села Сващева платили також податки з другої частини. Пізніше село належало до Малинських, як посаг Кароліни Малинської, перейшло до кн. Святополка-Четвертинського, пізніше належало до Сосновських і знову повернулося до Малинських. За переписом 1911 р. в селі С. було 2,321 дес. землі, гуральня (50,941 відер річн. продукції), кредитове товариство, земська випозичальня сільсько-господарських машин і склад насіння. На полях села С. до кінця 1911 року було 4 кургани, городище над рікою Горинню, оселя з часів неоліту, часті знахідки монет з 16 і 17 ст.

СИНІГІВ, село, Звягельський пов., Берездівська вол., на границі Заславського повіту. В кінці 19 ст. було там 59 жителів і 330 дес. селянської землі. Колись село належало до Берездовського ключа (дивись село Берездів).

СИНІВ, село, Рівенський повіт, 46 км. від міста Рівного. В кінці 19 ст. було там 113 дворів і біля 800 жителів, дерев'яна церква з 1595 р. невідомо ким побудована.

СИНІВ, село, Пінський пов., Ставецька вол. В кінці 19 ст. було там 57 жителів. Велика земельна власність належала до Пуславських.

СИНІВЦІ або **СИНЬОВЦІ**, село, Крем'янецький пов., Вербська вол., 40 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 140 домів і 809 жителів, дерев'яна церква з 1869 р. на місці старої з 1583 р. Село колись належало до гр. Мнішків. В 1583 р. під назвою села Синевич належало до кн. Олександрової Вишневицької, яка платила з нього від 8 дим., 4 город., 2 копір. і 1 попа.

СИНОВЕ або **СИНОВО**, урочище на грунтах села Підріжжя — ліс і болота.

СИНОВО або **СИНОВЕ**, село над Синівським озером, Ковельський пов., Датинська вол., 31 км. від Ковля, на північ від села Серахович. Місцевість типово поліська, піскувата, лісиста і заболочена. В 19 ст. було там 624 доми і 1,230 жителів. Колись село було боярське. Над озером зі східнього його боку дерев'яна церква. Місцеві селяни називали своє село Синів — Васильками від боярина Василя Рутого. Село складалося з двох частин: Синово Манастирське, яке колись належало до мілицького монастиря і Синове Ратенське, яке належало до бувшого замку в містечку Ратні, над Прип'яттю. За поборовим реєстром 1657 р. село належало до Несухойжської вол. кн. Романовичів Сангушків (Яблонівський, Волинь, стор. 65 і 114). Синовське озеро колись було сполучене каналами з рікою Турією, крім того село згадується в 1502 р., як власність князів Сангушків-Кошерських (Архів Сангушків, т. I, стор. 147), а від них перейшло як „надання” до мілецького монастиря (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, стор. 71). В 1537 р. село згадується як королівщина: — „Люди господарській, ратинській з села Синова на ім'я Левон Василькович, Іван Ходорович і Сава Процевич” (Архів Сангушків, т. 4, стор. 108). Пізніше село належало до маєтків ратенського староства. Тоді частина села, що належала до мелицького монастиря, звалася — „Скроб” (Синово Скроби, Архів ЮЗР, ч. 1, т. 6, стор. 511). Як переказують місцеві селяни, село Синово ніколи не відбувало пан-

щини. При дослідженнях села Синова й околиць, на піскових горбках недалеко від церкви стверджено пам'ятник з часів раннього палеоліту і мезоліту, культури хвалибоговицької і тарденуської. (О. Цинкаловський, „Матеріяли до прадзеюв Волині Волинського Поліся”. Варшава 1962 р.).

СИНЮТКИ, село, Заславський пов., Білогірська волость, 24 км. від Заслава, над рікою Горинню. В документах село виступає під назвою: Сенютки, Сенютка, Сенютиська. В кінці 19 ст. було там 100 домів і 538 жителів, дерев'яна церква з 1740 року, церк.-прих. школа. Колись село належало до Кузьменської волості, пізніше до крем'янецького замку. Село згадується в 1545 р., як власність кн. Кузьми Заславського, яке отримав він від крем'янецького замку, як про це свідчить ревізія крем'янецького замку з 1545 р. (Пам'ятники, т. 4, від 2, стор. 200 і 229). Під назвою Сенювки згадується як власність князя Януша Заславського в акті 1601 р., коли то село згадується в переліку знищених татарами сіл в 1593 р.

СИНЯВА, річка, Заславський пов., пропливає в повітах Заславському і Острівському. Починається з джерел під селом Мінківці, пливе в західньому напрямку і під містечком Крупцем, опливає м-ко Славутин і впадає до ріки Горині.

СИНЯВКА, село, Володимирський пов., Новодрівська вол., 43 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 34 доми і 241 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 535 десятин.

СИНЯКІВ, фільварок, Луцький пов., Піддубецька вол. — 4 доми і 26 жителів.

СИРАХОВА, колонія, Ковельський пов., Великоглушанська вол. — 7 домів і 43 жителів.

СИТАРІВКА або **СІТАРІВКА**, колонія, Луцький повіт, Рожищанська волость, 22 км. від Луцька — 17 домів і 107 жителів.

СИТЕЦЬК або **СІТЕЦЬК**, село, Пінський повіт, Плотницька вол., над рікою Плотницею — на Заріччі. В половині 19 ст. було там 13 дворів повнонадільних (30 десятин наділ). Колись околиця ця належало до королівщан, а перед тим до удільних пінських князів. В 1775 р. видана А. Скирмунтові, на той час судді і послу Пінського повіту.

СИТЕНКА, річка, Дубенський повіт, права притока ріки Слонівки (притоки ріки Стиру). Впадає до ріки Стиру на терені села Корсове (в Брідському повіті в Галичині).

СИТНО або **СИТНЕ**, два села Ситно Велике і Ситно Мале, Дубенський повіт, Крупецька вол., 46 км. від Дубна. Було це село, яке належало до „Казни” (Скарбове). В кінці 19 ст. в Ситні Великому було 88 домів і 617 жителів, дерев'яна церква з 16 ст., пізніша з 18 ст., церковно-прих. школа від 1861 р. Коло села урочища: — Клин, Ковалевщина, Рокитники. В Ситні Малому — 17 домів і 92 жит.

СИТНИЦЯ, колонія і урочище, Рівенський повіт, Дераженська вол. — 10 домів і 57 жителів.

СИТНИЦЯ, село, Луцький пов., Колківська вол., 45 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 470 жителів, при старому шляху з Луцька до Колок. На терені С. 1 курган.

СИТОВИЧІ, село, Луцький пов., Городецька волость, 127 км. від Луцька, над рікою Стоходом, на південь від села Гулевич. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 418 жителів, дерев'яна церква з 19 ст. на місці старої з кінця 16 ст. Село положене в типово поліській околиці при озері, зарослому очеретами і ситовям.

СІРНА, річка, притока ріки Стиру, Луцький повіт, Рожищанська вол. Починається в околиці села Литви біля 26 км. і впадає до ріки Стиру під селом Рокини.

СИТОВИЧІ, село, Ковельський пов. Село це згадується в 1635 р., коли воно належало до Іллі, а в 1683 до Дмитра Єловецького. Пізніше власність Гостинських.

СИЧІВКА або **СІЧІВКА**, село, Крем'янецький пов., Білокриницька волость, 3 км. від північного сходу від міста. Положена в гірській, мальовничій околиці, між лісами. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 100 жителів.

СІВЕР або **СИВЕР**, село, Острозький повіт, 4 км. від села М'якот, в басейні ріки Вілії, притоки ріки Горині. Колись присілок, належав до князів Острозьких, від яких спочатку перейшов до Яблоновських, а пізніше до Концепольських разом зі селом Сівер.

СІВЕРЦІ або **СИВЕРЦІ**, село, Заславський повіт, на північ від села Лотівка, недалеко від ставу, який посилює там притока ріки Горині.

СІКОНЬ або **СЯКОНЬ**, село, Ковельський повіт, Селищанська волость, при шосі Ковель-Берестя. Згадується в 1512 році, коли належало до князя Сангушки, пізніше до волинських земель Оранських (з Орань к/Володимира). (Архів Сангушків, т. 3, стор. 97, 98). В 1553 р. знову належить С. до кн. Сангушки-Ковельських, а від них село перейшло до королеви Бони, від неї до політичного втікача з Москви кн. Андрія Курбського (Іванішів, Курбський, т. I, стор. 41-43). По смерті князя Курбського село належало до Андрія Фірлея, а в 1830 р. до Дмитра Яблоновського. В селі збереглися дуже цікаві звичаї в народньому лікуванні про що подає Н. Теодорович в своїй праці про Ковельський повіт. (Описаніє церквой і приходов. Почаїв).

СЕМАКИ або **СЬОМАКИ**, село, Заславський пов., Хоровецька волость, 43 км. від Заслава, при ріці Корчик, 4 км. від Хоровця. В кінці 19 ст. було там 129 домів і 1,224 жителів, дерев'яна церква з 1790 р. і церк.-прих. школа.

СІОМАКІВКА, село, Звягельський пов., Емельчинська вол., 65 км. від Звягеля, при притоці ріки Ужа (або Вужа) Яблонці. В кінці 19 ст. було там 159 домів, дерев'яна церква з 1816 р., церк.-прих. школа з 1881 р., смолярня, селяни, крім рільництва, займаються випасом худоби і лісовими промислами та транспортом лісу. В лісі п'ять курганів.

СІННИКИ, село, Звягельський пов., 46 км. від Звягеля.

СІНИН, село, Пінський пов. Село над притокою ріки Ясьолди. В кінці 19 ст. було там 18 дворич. Село оточують просторі луги. Розвинуте там рибальство і плисарство.

СІННЕ, село Рівенського повіту, Тучинська волость, 34 км. від Рівного. Село на північний схід від пущі. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 566 жителів, дерев'яна церква з 1800 р. на місці старої. В 1436 р. князь Лев Свидригайло надає село Петрові Ланівському (Архів ЮЗР, т. I, № 24). Село згадується в 1545 р., коли воно належало до Петра Кердейовича, на той час пінського старости (Пам'ятники, т. 4, стор. 132). В 1577 р., було власністю Івана Кердеєвича, який платив з С. від 17 домів. Крім того згадується в скарзі Криштофа Гурського на міщанина Грицька Пашлика про напад на його двір в селі Сінному (Архів ЮЗР,

ч. 3, т. 3, стор. 8). Крім того ще в 16 ст. село С. згадується в скарзі про „спалення дерев на межі жидом Ізраїльцем” на поташ. (Опис акт-книги Київ, Центр. Арх. № 2037, стор. 8, поз. 31). За переписом 1911 р. в селі С. до поміщика Белоцерковського М. належало 1,273 дес., а до Євгена Коломийця в тому ж селі належало 1,272 дес.

СІНЧЕ, село, Пінський повіт (в документах Сінчини). Село положене над рукавом річки Струмінь при дорозі-греблі з села Морочно до Невеля. В кінці 19 ст. було там 16 дворів, дерев'яна церква з 1790 р. — св. Миколая. Околиця відлюдна і забагнена, селяни займаються рибальством і плисацтвом. Вода цієї околиці відзначається багатими половами риби. В 16 ст. село С. належало до волинських землян Олізарів, яке в 1554 р. Олізар Дмитрович записав землянину Тюникові (Ревізія пущ і переходів, стор. 69).

СІРАКІВКА, колонія, Володимирський повіт, Вербська вол., 13 км. від Володимира — 30 домів і 157 жителів. До земельної власності в колонії С. в 1911 році належало 237 домів.

СІРНА, річка, Луцький повіт, на границі з Володимирським повітом. Бере початок в околиці села Сірники. Спливає на схід і творить одинадцять ставів. В селі Рокитні впадає до Стиру.

СІРНИКИ або **СИРНИКИ**, село, Луцький пов. В документі, виставленому в 1450 р. в Києві, Роман Олізар заповідає нащадкам своїм усе своє рухоме і нерухоме добро в землі Київській, Волинській і на Поділлі своїй дружині і своїм синам, а в цьому і село Сірники. Знайдено там склад монет з 17 ст.

СІРНИЧКИ, село, Володимирський пов. Село при дже-релах річки Сірни, на півд. схід від міста Кисилина.

СІРЧЕ, село, Ковельський повіт, Хотяшівська вол., 53 км. від Ковля. В селі було Хотяшівське лісництво до 1915 р.

СІЯНЦІ, село, Острозький пов., 22 км. від Острога, село над безіменною річкою, яка впливає з великих лісів під назвою „Кураш”, при старому тракті до Острога. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 676 жителів, дерев'яна церква з 1743 р., церк.-прих. школа від 1884 р. Грунти — піскуватий чорнозем, дуже врожайний. В селі був колись

новий великий сад і став, а при ньому водяний млин. Від парку залишилася тільки алея старих лип. Село широко розляглося в долині річки, будинки великі, селяни, крім рільництва, займаються виховом коней і худоби. Колись село належало до Фірлеїв, а від них перейшло до Шенявських. Село згадується в 1562 р., коли належало до Михайла і Григорія Джусів, а в 1570 р. Григорій вносив від сіл Сіянець і Ставків. За переписом 1911 р. в селі С. було 735 жителів, волость, земська поштова станція, фельдшерський пункт, 1-класова школа, 3 крамниці. До великої зем. власности в тому ж році належало там 227 десятин.

СКАЛИН, село, Заславський повіт, мала оселя, недалеко від села Судилкова і Шепетівки.

СКАБОРИВЩИНА, колонія, Володимирський повіт, Підберезька вол., 54 км. від Володимира — 190 м. і 154 жителів.

СКАРЖИНА, урочище, Старокост. пов., Базалійська волость.

СКАРПІВЦІ, село, Звягельський пов., колись належало до полонського ключа.

СКИБАРА, урочище, Ковельський пов., згадується під 1554 р. (Ревізія пущ і переходів, 1554 рік).

СКИБА або **СКИБИ**, село, Володимирський пов., Любомельська вол., 65 км. від Володимира. Колись село належало до Любомельського староства. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 500 жителів, дерев'яна церква, невідомо коли і ким побудована.

СКИРМАНІВКА, село, Заславський пов.

СКЛИК, село, Пінський пов. Колись село належало до кн. Чарторийського. (Ревізія пущ і переход. Вилен. Арх. Ком.).

СКНИТ-ВЕЛИКИЙ, село, Острозький пов., Анопільська вол., 27 км. від Острога, над р. Чижлею (колись належало до Довжецької вол.). В кінці 19 ст. було там 105 домів і 663 жителів, дерев'яна церква з 1875 р., на місці старої з 17 ст., церковно-прих. школа від 1884 р. Грунти чорноземсько-глиняні, врожайні. Розвинута культура пшениці і ячменю (бровар в Славуті), багато лугів, годівля худоби і коней, забудовання великі і чисті. Місцеві селяни дуже люблять гарно одягатися. В 1577 р. була то влас-

ність кн. Острозьких, пізніше перейшло до Яблоновських. При поділі князя Івана (Януша) і Олександра, село це називано „Скнит Павловичів”. В 1577 р. кн. Острозький платить з цього села від 5 димів на півдворищах, 3 дим. на чверті, 4 городи., а в 1583 р. з 3 дим., 4 підсудків і 1 дорічного колеса. За переписом 1911 р. в селі Скнит Вел. було 664 жителів, водяний млин, 1 крамниця, земська випозичальня сільсько-господарських машин і склад виборового насіння.

СКНИТ МАЛИЙ, село, Острозький пов., Довжецька вол., 35 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 90 домів і 522 жителів, а на початку 20 ст. 167 дворів і 1,344 жителів, дерев'яна церква з 1732 р., церк.-прих. школа від 1884 р.

СКОБЕЛКА, село, Володимирський пов., Скобелецька вол., 59 км. від Володимира, недалеко від містечка Горохова. В кінці 19 ст. було там 156 домів, 965 жителів, дерев'яна церква з 17 ст., початкова школа. В 19 ст. село належало до марковицького ключа.

СКОВОРІДКИ, село, Старокостянт. пов., Сквородинська вол., 16 км. від Ст.-Костянтинова, 3 км. від границі Поділля. В кінці 19 ст. було там 317 дом., 1,770 жителів, мурована церква з 1878 р. на місці старої дерев'яної з 1583 р., початкова школа від 1871 р., аптека. Колись село належало до Кузьминської вол. під назвою Сквородиня і належало до князя Кост. Острозького. В 1583 р. було при м. Костянтинові. Платив за нього князь К. Острозький з 21 дим., 11 город., 1 дорічного колеса, і 1 попа. В 1593 р. і в 1618 р. село Ск. було майже цілком знищене татарами. В 1753 р. на підставі Кульбишівської угоди подароване князю Чарторийському і Ст. Любомирському, біля 1788 р. куплене поміщиком Гіжицьким. За переписом 1911 р. в С. було 1,823 жителів, волосне правління, одноклясова школа, 4 крамниці, склад дерев, кооператива, земська випозичальня сільсько-господарських машин. По дорозі до села Мотрінки в лісі було до кінця 19 ст. 10 курганів (В. Антонович, Труди 11 археолог. з'їзду 1901 р.).

СКОМОРОХИ, фільварок, Ковельський пов., недалеко від села Буциня. До поміщика Казимира Бельського належало 1,730 десятин.

СКОРИНА, озеро, Пінський пов., в околиці с. Куриличина (Кужилічина), Ревізії пуц і переходів звіряних, стор. 12.

СКОРОДНІ ГОРИ, урочище, Ковельський пов., над Стибиховським озером, недалеко від села Карасина.

СКОЧИЩЕ, урочище, Пінський пов., недалеко від села Пулкович. Згадується в 1545 р. в Ревізії пуц і переходів на стор. 249.

СКОЧИЩЕ, урочище, в Рівенському повіті, недалеко від села Цепцевич і с. Степангороду, в долині р. Стубли. (Крашевський І. Вспомнення з Полесья, Волині і Литви).

СКРЕЧЕТІВКА, село, Рівенський пов., Дераженська волость, 2 км. від села Деражня, над р. Горинню.

СКРИГОЛІВ, село, Володимирський пов., Бранська волость, 86 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 74 доми і 460 жит. В 1570 р. село належало до Михайла Єло-Малинського, землянина волинського.

СКРИПНИЦЯ або **СКРИПИЦЯ**, Володимирський пов., 76 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 60 дом. і 378 жителів.

СКРИШТІВКА, село, Луцький пов., 54 км. від Луцька — 20 дом. і 239 жителів.

СКУЛИН, село, Ковельський пов., Любашівська вол., на півн. схід від Ковля. В кінці 19 ст. було там 134 доми, 785 жителів, дерев'яна церква на місці старої з 1604 р. (Люстрація з 1628 р.), початкова школа. На землях села урочища. Княжа гора, Негамля. Колись село входило до Ковельського староства. Згадка про село С. з 16 ст., коли село належало до „дібр господарських, як Королівське іменя”. Від 1564 р. село С. належало до політичного втікача кн. Андрія Курбського (Жизнь Курбського на Волині, т. I, ст. 15). По його смерті село перейшло до кн. Острозьких і Сімашків (Архів ЮЗР, ч. 5, т. I, стор. 165).

СКУПЕ, озеро, Пінський пов., в околицях села Цішковиці. В 1520 році надане разом з іншими озерами князем Федором Ярославовичем Пінським пінському монастиреві на Лещу (Ревізія Пуц і переход., стор. 129, 295).

СКУРАТИЧІ, хутір, Пінський пов., 28 жителів. Належало до пом. Скирмунтів.

СКУРЧЕ, село, Луцький пов., Чаруківська вол., 33 км. від Луцька, над притокою р. Полонки, на пограниччі з Во-

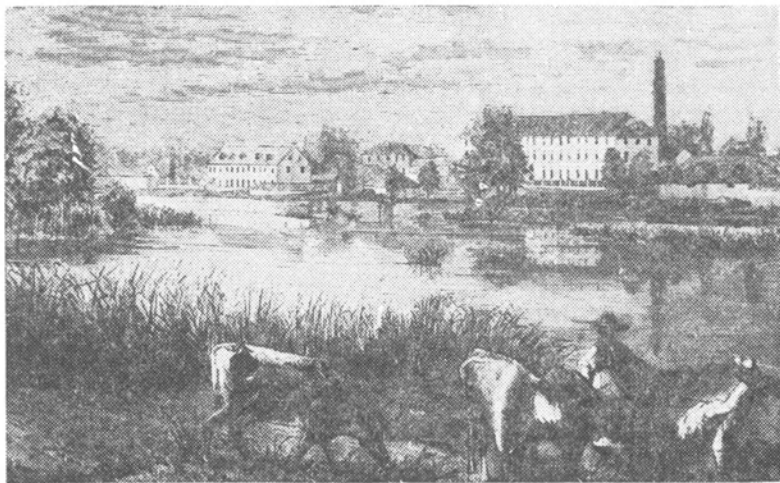
лодимирським пов., на південний захід від містечка Торчина. В кінці 19 ст. було там 157 домів і 899 жителів, дерев'яна церква з 17 ст., католицький костел, початкова школа, 2 млини. В 18 ст. село С. належало до гр. Потоцьких, а за переписом 1911 р. 921 десятин належали до Красицьких. На городищі села Скурча був знайдений скриньковий (з камінних плит) гріб, в ньому людський кістяк, а при ньому два бронзові нараменники (бранзолети). (В. Антонович, Труди 11 Арх. З'їзду 1901 р.).

СЛАВНЕ, село, Рівенський пов. Згадується в 1478 р. в грамоті пана Василя Джуси (Українська грамота 15 ст., Київ, 1965 р.).

СЛАВОТИЧІ або **СЛАВЕТИЧІ**, село, Луцький повіт, Тростянецька вол., 31 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 62 дома і 341 жит.

СЛАВУТА, м-ко, Заславський пов., Славуцька вол., 25 км. від міста Заслава, при річці Горині і її правому допливі. Містечко положене по обох боках ріки. На притоці були три стави. Околиці містечка горбковаті і піскуваті, порослі гарними лісами. Славуту zaloжено в 1634 р. на місці осель Волі і Деражної. Початкова назва села була Славутина і належала до кн. Заславських (Архів Сангушків, т. 3, стор. 203 і 204). Місцевість ця згадується в 1650, 1651, 1653 роках. (Архів ЮЗР, ст. 476). По вигасненні роду кн. Збаражських Славута перейшла до кн. І. Любомирського, пізніше до кн. Сангушків і до 1917 р. належала до них. Завдячуючи старанням кн. Сангушків, польський король Август надав С. Магдебурське право. В гарному палацу над рікою Горинню були там згромаджені великі архівні колекції і велика бібліотека — понад 5,000 томів, яка могла похвалитися такими інкунабулами як Острозька Біблія з 1581 р., Радзівільська 1568 р., Львівська 1577 і майже всі польські хроніки, а також багато рукописних книжок: — „Монуменга Дукум ін Острог” і багато інших цікавих документів, які відносилися до визвольних воєн українського народу з 17-18 ст. Переховувалися там родові хроніки волинських князів. Матеріяли ці частинно було видано кн. Сангушком під редакцією Зигмунта Радзимінського.

У тому ж палацу було багато картин, портретів історичних осіб, в тому гетьмана Івана Мазепи. В місцево-

Славута — фабрика сукна і хліборобських машин (19 ст.) (ц)

му музеї була велика колекція старої зброї, прапорів, бунчуків, булав, перначів тощо. Від 1754 р. було założено там друкарню, але по польському повстанні в 1831 р. царський уряд її зліквідував. До 1917 р. була там фабрика паперу, сукна, механічні майстерні, відливи з заліза, курорт і лікування кумисом і інші дрібніші підприємства. Обшири земель, які належали до славуцького ключа, простягалися аж до Поділля пасмом до 38 км. Належало таким чином до С. понад 100,000 десятин орної землі і 30,000 дес. лісу. Крім того до Славутина належало місто Звягель (Новоград-Волинський), три містечка і 97 сіл. В самій Славуті в кінці 19 ст. було 3 церкви, одноклясова школа від 1865 р., двоклясова лютеранська школа, німецька школа, лютеранська кірха, римо-католицький костел, суд. В містечку було тоді 924 дома і 8,050 жителів. За переписом 1911 р. в м-ку С. було 7,878 жителів, волость, міщанська управа, пошта і телеграф, земська поштова станція, 2 судових слідчих, середня комерційна школа, двоклясова школа, земська лікарня, кумесове лічництво, шпиталь, жидівський притулок, діточий притулок, 6 акушерок, аптека, 6 аптечних складів, 4 лікарів, 2 дентисти, 1 гостинниця, 9 крамниць, картонова, плакетна фабрика, гарбарня, 2 кредитні товариства, водяний млин (40,000 пуд. річного прод.), бровар (21,250 руб. річ. про-

дукції), шкілка овочевих дерев, 4 судових оборонців, кооператива, позичкова каса, терпентинярня, 2 друкарні, 3 фабрики толю (55,000 руб. річної продукції), 2 ресторани, 2 фотографі, фабрика черепиці, чавуно-лиярна фабрика, ярмарки щомісяця. В Славути проживав і творив поет, співак і музикант Каетан Відарт. (О. Волинець „Наша культура”, Варшава, 1959 р. № 4, стор. 7). По дорозі до села Цвітохи було в кінці 19 ст. кругле городище і група курганів (В. Антонович. Труды 11 Арх. з'їзду 1901).

СЛОБІДКА, село, Острозький пов., Хорівська вол., 2 км. від Острога, на ріці Горині. В кінці 19 ст. було там 117 домів і 593 жителів.

СЛОБІДКА ДЕРАЖЕНСЬКА, село, Звягельський пов., Піщанська вол., 25 км. від Звягеля — 18 домів і 124 жит.

СЛОБІДКА КНЯЗІВСЬКА, село, Звягельський повіт, Романівська вол., 8 км. від Звягеля — 32 доми і 191 жителів.

СЛОБІДКА СЕРБІВСЬКА, село, Звягельський повіт, Сербівська вол., в місцевості лісовій, на захід від річки Уборті. В кінці 19 ст. було там 124 селян і 884 селянської землі. Село належало колись до Любомирських, пізніше до Козакевичів.

СЛОБІДКА МАРГАРИТІВКА, колонія, Звягельський пов., Сербська вол., 27 км. від Звягеля — 34 доми і 255 жит.

СЛОБІДКА РОМАНОВЕЦЬКА, село, Звягельський повіт, Романівська вол., 10 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 380 жителів.

СЛОБІДКА ЧЕРНИЦЬКА, село, Звягельський пов., Романівська вол., 20 км. від Звягеля, на початку 20 ст. було там 63 доми і 477 жителів. Колись с. належало до Яблонівських, пізніше до Тишкевичів.

СЛОБОДА, село, Дубенський пов., Млинівська вол., 2 км. від Млинова, при шосе з Дубна до Луцька.

СЛОБОДА, село, Старокост. пов., Чернилівська вол., 35 км. від міста Ст.-Костянтинова. Колись належало до поміщика Ратова, 38 домів і 327 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 196 дес.

СЛОБОДАРКА, колонія, Луцький пов., Рожищанська вол., 30 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 71 домів і 347 жителів, євангелицький дім молитви.

СЛУКІВЦІ, село, Старокост. пов., село згадується в 1753 році, коли то на підставі Кульбишівської угоди було дароване гр. Сапізі.

СЛУЧ, річка, назва її, правдоподібно, походить від пня „лучити” злучувати. Є то права південна притока ріки Горині (не треба її змішувати з лівою притокою тієї ж ріки Прип'яті, яка бере початок недалеко міста Слуцька).

Случ, яка пропливає через Волинь і Волинське Полісся, починається в Старокостянтинівському повіті з горбовини під селом Чугель (недалеко Базалії). До містечка Любару пливе в північ-схід. напрямку і під містом Звягель змінює свій біг на північний, в кінці змінює напрямок на півд. захід. Впадає до ріки Горині кількома рукавами коло села Велюнь, на південь від міста Висоцька. Довжина річки біля 420 км. від 18 до 50 метрів широка, глибина її від 3 до 15 метрів. Береги річки високі, а в середній течії скелисті. Пропливає через мальовничі околиці.

З огляду на скелі, які творять дно річки в середньому її відтинку, Случ мало надається на сплав тяжких човнів або плисів. Однак археологічні знахідки над берегами тієї річки свідчать, що була вона відома як водяний шлях в другому — четвертому сторіччі н.е. (А. Бужанський. Ріка Прип'ять та її допливи. Канада-Вінніпег 1966). В 19 ст. було на ріці Случі 5 пристанів, 3 спусти, 5 поромів, 22 мости, 55 гребель і багато бродів. Річка пускає в місяці березні і розливається в половині квітня. Стає сплавною вище м. Звягеля. В 1859 р. Случчю сплило більш, як 900 плисів і човнів, навантажених збіжжям (варторсті 247,088 рублів).

З лівої сторони до Случі впадають річки: Ікопоть, Білка, Деревлянка, Гомора, Смолка, Церем, Корчик, Осика, Попівка та інші менші притоки. З правої сторони ріки: Бліва, Нивка, Щербіж, Тня, Вершниця, Цвила, Перевізна, Бобер, Став, Козарня, Деснянка, Грабарка, Криваль, Коранька, Заяча. (Власт. І. Оповідання історичні з дзеюв околиці Случа, і ей допливів. Квартальник гісторичний т. I, 1898 рік, стор. 219).

СЛУЧ, річка на південному кінці Пінського повіту. Відокремлюється від головного корита під селом Луки

і злучується знову коло села Бухличі. Пропливає понад 6 км. зміцнена стругою з розливів ріки Горині.

СМЕРДИН або **СМІРДИН**, село, Луцький пов., Тростянецька вол., 38 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 83 доми і 553 жит. Село С. згадується в 1577 р., коли воно належало до містечка Соколя, князя Марка Сокульського, який платив з села С. від 14 дим., а частина належала до Харлинського, який платив від 8 дим. В 1583 р. з того ж села платили — перший від 4 димів, 1 город., другий від 5 димів., 2 город. Пізніше село належало до Єловецького, а від нього перейшло до Стемпковських. За переписом 1911 р. до пом. Н. Пипзула належало 810 дес.

СМИГА, оселя, Дубенський пов., Судобицька вол. на початку 20 ст. було там 420 жит., великий тартак (70,000 руб. річної продукції), паровий млин (300,000 пуд. річного перемолу), ресторан.

СМИГА, колонія, Дубенський пов., Судобицька вол., в лісі, яка належала до крем'янецького ліцею — 6 домів і 68 жителів, тартак. До поміщика Шмита в 1911 р. належало там 541 дес.

СМИКІВ, село, Дубенський пов., Боремельська вол., 48 км. від Дубна, при лівій притоці ріки Стиру. В кінці 19 ст. була там 44 доми і 270 жителів. В 1545 р. село належало до Богдана Смиковського, який платив від цього села з 8 город, 6 город., а Мишко Смиковський і Андрій Гречка в 1577 р. платили враз з Григорієм і Богданом Смиковським. В 1583 р. ще платила Андріїва Смиковська. Урочища: Ілковське, Хтонька, Озерища, Пушкарева долина.

СМИКІВ, село, Володимирський пов., Підберезька волость. В кінці 19 ст. було там 33 доми і 225 жителів. Село згадується в 1570 р., коли належало до Федорової Бокиєвої (при містечку Милятині), яка в 1577 р. платила від 2 дим., 3 город., 4 млинських коліс, а в 1583 р. платив з села Іван Бокий Печихвостський, володимирський підкоморий, від 6 димів і 4 город., а Пилип Бокий від 4 дим.

СМІДИН або **СМИДИН**, село, Ковельський пов., Маціївська вол., 24 км. від Ковля. Село дуже старе і заховалися в ньому урочища: Вітольдова гора і Засядківське дворище, Вирвихвости, Замчище. В кінці 19 ст. було там 399 домів і 2,673 жителів, три дерев'яні церкви, з них одна

стара з 16-17 ст. В цій церкві заховався іконостас з 17 ст., до 1914 р., в Смідинській старій церкві переховувався Октоїх, друкований у Кракові в 1491 р. Швайпольдом Фіолем. Других дві церкви з 1693 р., де царські врата, як то видно з напису, були виконані в Ясах в Румунії. Третя церква нова з 1884 р. на місці старої.

Село Смідин згадується, як волость Смідинська, в кінці 13 ст., а також в документах з 1508 року, коли село С. належало до князів Сангушків, а волость Смідинська до володимирського замку (Опис володимирського замку з 1545 р., Пам'ятники Київ. Архів. Ком., том 4). В урочищах Вирвихвости серед болота вали перстеневого городища, яке складається з трьох концентричних валів (Архів Сангушків, т. 3, стор. 56, 568 і 61-63). В 1564 р. село С. належить до політичного емігранта з Москви кн. Андрія Курбського, а в 1570 р. побір платив зі Смидина кн. воевода волинський Чарторийський від 169 дим., 31 город., 2 ремісників і 1 млинського колеса. В 1583 р. село С. належало до містечка Важви. Село почало підупадати, а остаточно знищив його князь Курбський, який отримав Ковельське староство. З люстрації 1628 р. село С. тримав Фірлей з Дубровиці, в 18 ст. село С. належить до князів Вишневецьких. За переписом 1911 р. в Смідині було 2,977 жит., однокласова школа, крамниця, горілчана крамниця, земська випозичальня сільсько-господарських машин. Коло села в кінці 19 ст. було 3 кургани, які тоді ще не були розорані. На захід від болота „Вирвихвости”, на піскових надмах відкрито автором оселю з періоду молодшого палеоліту (типові т. звані „високі скробачки”. О. Цинкаловський. Записки. Володимирщина 1933).

СМОЛДИРІВ, село, Звягельський пов., Смолдирівська вол., 22 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 294 дома і 1,641 жителів. Дерев'яна церква з 1736 р. і така ж на могилках, церковно-прих. школа. В 1704 р. село належало до Анни Голинської, в оренді в Габриеля Міжигевського. За переписом 1911 р. в селі було 1,786 жителів, волость, однокласова школа, 2 крамниці, 1 горілчана державна крамниця.

СМОЛКА, річка, Звягельський пов., притока р. Случі. Річка С. постає з кількох потоків: — Бронники, Лилиївка і кілька менших приток, які випливають з горбків під

селом Старолабунський майдан, впадає до ріки Случі під м. Звягель, прийнявши там малий потік Окіп.

СМОЛЯВА, село, Дубенський пов., Берестецька вол., 66 км. від Дубна, над малою річкою Білий Луг, яка впадає там до ріки Стиру. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 650 жителів, дерев'яна церква з 1783 р., церк.-прих. школа від 1861 р. Село С. згадується в 1561 р., коли воно належало до кн. Сангушків-Коширських і було заставлене в 1565 р. князем Львом Сангушком разом із селом Мервою „жидам”: — Батькові і Мошкові Мисановичам. В 1583 р. належало до кн. Сангушків-Коширських при Горохові, а в 1601 р. знову кн. Сангушко заставив це село Абрамові і Гецові з Турийська і Торчина. (Опис акт. книг. Київ. Центр. Архіву № 2035, стор. 25, т. I). Бірчими в тому маєтку на той час були: — Григор Букоємський і Андрій

Дзвіниця в Смиглові, пов. Луцьк, з 1743 р., тепер неіснуюча (ц).

Куверецький. Село С. згадується на той час у багатьох документах 16 ст. (див. Архів ЮЗР, т. 4, від 2). За переписом 1911 р. до поміщика Е. Інглезі належало 1,150 десятин. На терені села знайдено в кінці 19 ст. клад монет з 16-17 ст.ст. (В. Антонович, Труди).

СМОЛИГІВ, село, Луцький пов. (пізніше у Володимирському пов.), Киселинська волость, над рікою Сірною, лівою притокою річки Стиру, на захід від міста Торчина. В кінці 19 ст. було там 70 домів і 421 жителів, дерев'яна церква з 16 ст., як то видно з документу 1570 р., коли волинський землянин Іван Гулевич платив від села С. від 4 дим., 20 город., 6 город., 1 млинського колеса, 1 попа, а в 1583 р. він же платив з третьої частини від 8 дим., 6 город., 1 попа. Ще перед тим в р. 1577 частина села належала до вдови землянина Доростайського, при містечку Торчині, котра платила від 6 дим. і 4 город., а в 1583 р. село перейшло до римо-католицького єпископа в Луцьку, при Старому Торчині, на ґрунтах села 1 курган (В. Антонович, Труди 11 археологічного з'їзду 1901).

СМОРДВА, село (за переказами старих селян село колись звалося Смердва, Смородва), Дубенський повіт, Млинівська волость, 17 км. від Дубна. Село положене над притокою р. Ікви, на південний захід від містечка Млинова, недалеко від села Липибоки. Згадка про це село з 1545 р. в описі луцького замку, де була городня землянина Хомицького зі Смордви і друга з тієї Смордви — Івана Хомицького. (Пам'ятники, т. 4, від 2, стор. 86, 104). Крім того до справ, зв'язаних зі селом Смордовою в 16 ст. переважно кримінальних, знаходяться в описі акт книги Київ. Центр. Архів №: 20, 36, 2037, 2038, 2039, 2040, а також в Архіві ЮЗР, ч. 6, т. I, стор. 136, 53. В кінці 19 ст. було там 107 домів і 1,002 жит., мурована церква з 1787 р. на місці старої дерев'яної, невідомо коли збудованої. В тому ж часі належало село С. до Януша Ледуховського. Крім того село згадується в 1570 р., коли то частинно належало до Петра Хомяка й Тита Хомяка, луцького городського судді, а в 1583 р. до Тихна Хомяка й Петра Хомяка. За переписом 1911 р. в селі С. було 1,346 жителів і 1 крамниця, гуральня (45,019 відер річної продукції) і горілчана крамниця. До пом. Ледуховського Андрія належало тоді 2,585 десятин. На ґрунтах села було 5 курганів (В. Антонович, Труди 11 археол. З'їзд 1901 р.).

СМОРДІВ, село, колись у Луцькому повіті, згадується в грамоті кн. Льва Свидригайла, виставленої цим князем для слуги свого Сеньки Хомяка.

СМОРЖІВ, село, Рівенський пов., Клеванська вол., 29 км. від Рівного, над допливом ріки Горині, 3 км. від містечка Клевані. В кінці 19 ст. було там 44 доми і 312 жителів, дерев'яна церква з 1751 р., на місці ще старшої з 1583 р. Село С. згадується в 1577 р., коли належало до княгині Іванової Чарторийської, яка платила з С. від 7 димів, 4 город., а в 1583 р. кн. Іван Бистриковський платив з того ж села від 11 димів на ланах і 20 на півланках, 2 городи і 1 попа.

СМОРЩКИ, село, Заславський пов., Тернавська вол., 32 км. від Заслава, над р. Гоморою, яка там творить став. В кінці 19 ст. було там 175 домів і 1,098 жителів, дерев'яна церква з 1836 р. на місці старої з 17-16 ст.ст., церк.-прих. школа від 1862 р. За місцевими переказами село Сморщки було колись містом, яке звалось Морун, через яке проходив торговельний шлях з Києва до Волині і Галичини (так звана Бердичівська дорога). Місто Морун було знищене татарами, а людність вирізана. Залишилися там тільки земляні вали аж до 19 ст., на яких стояв колись фільварок кн. Сангушків і де часто ще у кінці 19 ст. викопувано людські кістяки. В церковному архіві до 19 ст. було багато стародруків і документів зі старої, тоді вже не існуючої церкви. Коло села С. була група курганів.

СМОЛЯРИ, село, Володимирський повіт, Вербська волость, на північний схід від села Хворостова. В кінці 19 ст. було там 11 домів, 60 жителів.

СМОЛЯРИ СВІТЕЗЬКІ, село, Володимирський повіт, Шацька вол., 109 км. від Володимира — 10 домів і 51 жителів.

СМОЛЯРИ СТОЛИНСЬКІ, село, Володимирський пов., 98 км. від Володимира. Село при болотах, з яких випливає ріка Прип'ять, положених на схід від ріки Бугу (захід). На захід від них проходить малопомітний вододіл між стоцищами річок Дніпра і Висли. В кінці 19 ст. було там 152 доми і 849 жителів, початкова школа (А. Бужанський. Ріка Прип'ять та її допливи. Праця Інст. Дослід. Волині, Канада — Вінніпег, 1966 р.

СМОЛЯРИ РОГОВІ, село, Володимирський пов., Велицька вол., 87 км. від Володимира на захід від боліт над

джерелами р. Прип'яті. В кінці 19 ст. було там 49 дом. і 315 жителів.

СМОЛЯРИ — ГОЛЯНИ, село, Володимирський пов., Крименська вол., 98 км. від Володимира. Над болотами ріки Прип'яті, на південь від Крименських озер. В кінці 19 ст. було там 114 домів і 737 жителів.

СМОЛЯРИ СВИТЯЖСЬКІ, Володимирський пов., на південь від великого володимирського озера Світязя, недалеко від болота, з якого випливає ріка Прип'ять.

СМОЛЯРИ, село, Ковельський пов., Волинська вол., 40 км. від Ковля, над рікою Стоходом. В кінці 19 ст. було там 64 доми і 446 жителів. До великої зем. власности в 1911 році належало там 988 дес. (пом. Свідерських).

СМОЛЯРНЯ СТАРА, село, Звягельський пов., Полонська вол., 70 км. від Звягеля, там же урочище Смолярня Нова. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 134 жителів.

СМОЛЯРНЯ, хутір, Луцький пов., Щуринська волость (бувша Рожищанська).

СНІГУРІВКА, село, Крем'янецький пов., Вишневецька вол., село положене недалеко від великого ставу над рікою Горинню в селі Передмирці при старому тракті з Вишнівця до Лановець. Був то колись присілок села Передмірки.

СОБЩИЦІ, село, Луцький пов., Більськовільська вол., 104 км. від Луцька, на північ від Рафаловки. В кінці 19 ст. було там 95 домів і 635 жит. Село належало до Чарторийського замку, за яке в 1577 році платили князі Чарторийські від 8 дим. і 4 город. В околиці села С. люди мали лиху славу розбійників і злодіїв.

СОБКІВЦІ, село, Старокост. пов., Купельська вол., 22 км. від міста Ст. Костянтинова, над джерелами притоки ріки Случі. В кінці 19 ст. було там 153 доми і 977 жителів, дерев'яна церква з 1873 р., на місці старої, яка була ще в 1829 році, початкова школа від 1876 р. Колись село належало до князів Вишневецьких. В 19 ст. велика власність належала до поміщика Зеленського.

СОБОЛІВКА, село, Старокостянт. пов., Авратинська вол., 76 км. від міста Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 24 доми і 164 жителів.

СОБ'ЯТКИ, село, Луцький пов., Городецька вол., 63 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 93 доми і 483 жи-

телів, дерев'яна церква з 18 ст. За переписом 1911 р. до поміщика Кириенка М. належало там 770 десятин.

СОКІЛ або **СОКОЛИ** — є то давня назва села Курчиць, в Звягельському повіті, Згорянська вол., 79 км. від Володимира — 25 домів і 155 жит.

СОКОЛІВ, село, Звягельський пов., Курневська вол., 38 км. від Звягеля, над річкою Туровою, правою притокою Случі, при шосі Звягель-Житомир. В кінці 19 ст. було там 84 доми і 660 жителів, дерев'яна церква з 1883 року. В 18 ст. було там 18 домів і 112 жителів, дерев'яна церква. При цьому 65 жидівських домів і 312 дес. селянської землі, церква, бровар, гуральня. Під оселею С. колись татарські загони розбили війська польського короля Жигимонта І. В 1765 р. оселя ця отримала Магдебурські права. Соколовські лятафундії, які належали в 18 ст. до гр. Ільїнського, осягли там около 10,500 дес. (9 сіл). В кінці 19 ст. землі ці були заселювані переважно німецькими колоністами. Частина належала до гр. Тишкевича, а від 1609 р. до Гойських. За переписом 1911 р. в селі С. було 1,065 жителів, земська лічниця, аптека, аптечний склад, 13 крамниць, горілчана державна крамниця, 2 шинки і 12 ярмарків річно.

СОКОЛІВ ЧЕСЬКИЙ, слобода, Звягельський пов., 30 домів і 147 жителів.

СОКІЛНИКИ або **СОКОЛЬНИКИ**, урочище, Володимирський пов., Грибовицька вол., лісове урочище над річкою Бугом, яке колись належало до старого волинського землянського роду Корчаків, до яких в 14-15 ст. належала ціла південна частина Володимирщини (над Бугом). Пізніше землі ці за князя Свидригайла перейшли до литовезького замку, а в 17 ст. до крилівського замку, для якого місцева людність робила повинності, між іншим при будові крилівського замку.

СОКИРИЧІ або **СИКИРИЧІ**, село, Луцький пов., Тростянецька вол., 19 км. від Луцька, при ріці Конопельці, при усті до неї р. Доброї, на південний схід від Рожищ. Село колись належало до римо-католицького ордену Тринитарів в Луцьку. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 93 жителів. До великої зем. власности в 1911 р. до поміщика Демянова належало там 586 десятин.

СЕКИРИНЦІ або **ШЕКИРИНЦІ**, **СІКИРИНЦІ**, село, Острозький пов., Перерослинська вол., 90 км. від Острога.

Село положене на чорноземлях, на рівнині. Крім рільництва розвинута годівля худоби, садів і бджільництво. В кінці 19 ст. було там 150 домів і 1,059 жителів, дерев'яна церква з 1739 р., церк.-прих. школа від 1885 р. Селяни високої фізично доброї і гарної будови. Село належало колись до численних маєтків князів Острозьких і до винницького старства на Поділлі. До великої зем. власности належало там в 1911 р. 945 десятин.

СОКОЛИЩЕ, село, Ковельський пов., Датинська вол., над озером Синовським. З цього дворища колись походила родина бояр Городовичів. В кінці 19 ст. було там 208 домів і 1,394 жителів.

СОКОЛІВКА, село, Крем'янецький пов., Вишгородська волость, 48 км. від Крем'янця, над рікою Свинорийкою або Гребелькою. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 529 жителів, дерев'яна церква з 1853 року, а старша ще з 18 ст., на місці, де була стара. В 1583 р. належало до вишгородського ключа кн. Олександра Порицького, який платив від неї за 6 дим., 5 город., 4 город. і 1 вального колеса. В 1601 р. відома під назвою Соколівки і належала до воеводи волинського. (Архів ЮЗР, 6, т. I, стор. 291). В 1662 р. під тією ж назвою Соколівки, Крем'янецького повіту належала до козацького старшини. (Пам'ятник т. 4, 3 ст.", 171). До великої власности Єпішова належало — 400 дес.

СОКОЛІВКА, передмістя містечка Вишгородка.

СОКОЛІВКА, село, Пінського повіту, над притокою Огинського каналу. В кінці 19 ст. було там 19 дворів. Належало колись до „негородового” Озаріцького старства, а пізніше перейшло до Скирмунтів.

СОКОЛІВКА, село, згадується, коли воно на підставі Кульбишівської угоди в 1753 р. даровано князем Острозьким князю Сапізі.

СОКУЛЬ або **СОКОЛЬ**, містечко, Луцький пов., Рожищанська вол., 40 км. від Луцька, 28 км. від м. Колок. В кінці 19 ст. було там 208 домів і 1,402 жителів, дерев'яна церква невідомо коли збудована, однак будову церков можемо віднести до 15-16 ст.ст., коли то в 1577 р. кн. Марко Сокільський платив там від 30 ринкових дим., 248 вуличних домів, 60 убогих домів і 8 люзних людей. А в 1583 році побір платив той же князь від чопового 25 флоринів, з 46 дом. „заострожних” (з чого видно, що містеч-

ко було оточене навколо валами і парканами), 3 рибалок, 2 дударів, 3 вальних коліс і 1 попа.

В 1589 році Маркова Сокольська платить 30 флор. податку з 21 рилі і кількох попів, дударів, млинських коліс, чопового, 70 флорінтів. Разом 137 флорінтів і 7 грошей. В 1612 році село і далі належало до роду кн. Сокульських, пізніше як посаг переходить за князівною Олександром до Криштофа Яблоновського. В 1714 р. С. належить до Дмитра Яблонського, військового Новгородського. Пізніше перебуває в заставі у І. Єловецького, а пізніше переходить до родини Стемпковських. В тому часі постійних переходів від одного до другого власника заховався перепис цього містечка. Ще в 1565 р. отримав Сокуль магдебурське право від короля Польщі і великого князя Литви Жигимонта. Десь у 17 ст. в м-ку С. було 98 домів і 777 жителів, дві церкви, костел, жидівський дім молитви, 2 крамниці, 17 ремесників і 2 ярмарки річно. До містечка С. належало село Навоз. За переписом 1911 р. в м-ку Сокулі було 1,453 жителів, міщанська управа, 6 крамниць, горілчана державна крамниця і 5 ярмарок річно. До великої зем. власности Стемпковських належало там 2,017 десятин. За дослідженням і записом в місцевих літописах, містечко було оточене валом і ровом. (В Антонович, Труди 11 Археол. З'їзду 1901 р.).

СОЛЕНЕ ДУБ'Я, урочище, Пінський пов. (Ревізія Пуш і Переходів Звірят. Вид. Арх. Ком.).

СОЛОВИН, село, Луцький пов., Рожищанська вол., 37 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 119 жителів. До великої зем. власности належало там 204 десятин (1911 р.).

СОЛОВИЧІ, село, Ковельський пов., Туринська вол., 26 км. від Ковля, над притокою ріки Турії. В кінці 19 ст. було там 74 доми і 485 жителів. Село колись належало до володимирського замку і виступало в різних часах своєї історії під назвами Соловичі, Сволловичі, під яким згадується за короля Вітовта в поч. 15 ст. В 1429 р. згадується це село в грамоті цього князя, якою він надає це село „панові Бедрухові”, який приймає ці селища і заповідає виплатити 60 кіп подільських півгрошиків. (Які були биті за часів князів Андрія і Юрія II). Грамота ця писана в Туринську володимирському (Українські грамоти 15 віку, Київ, 1965 р. „Наукова думка”). В 16 ст. село під назвою

Соловці належало до кн. Романа Сангушки, з якої в 1577 р. Сангушко платив з двох сіл С. від 7 дим., 10 город., а в 1583 р. від села Солович Малих від 3 дим., 6 гор., а з Великих С. від 4 домів, 2 город. і 3 город.

СОЛОВИ або **СОЛОВ'Є**, село, Острозький пов., Криванська волость, 6 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 111 домів і 637 жит. Село колись було положене над границею великих Вельбовецьких лісів. Грунти не відзначаються своєю родючістю, натомість гарні луги і випаси уможливили селянам розвинути годівлю худоби, коней і овець. Разом з тим були там родючі овочеві сади, а також багато пшениці. Село колись належало до кн. Острозьких, пізніше перейшло до Яблонівських, а по конфіскації в 1854 році до гр. Зубової, від котрої незабаром відкупив це село Ісаак Герман.

СОЛОВ'ЄВА або **СОЛОВІВКА**, **СОЛОВЕЯ**, село, Ковельський повіт, Датинська вол., 27 км. від Ковля і на південний схід від Мелець, над рікою Турією. Колись село належало до Мелицького монастиря. В 1577 р. і в 1583 році село С. належало до Кн. Романа Сангушки (при Несухоїжах), який платив від нього за 3 дим., на ланах і 4 город.

СОЛОМИЯ, **СОЛОМИВКА**, село, Рівенський пов., Любиковицька вол., 127 км. на північ від Рівного. В кінці 19 ст. було там 43 доми і 219 жит. (II км. від Дубровиці).

СОЛОМ'ЯК, колонія, Рівенський пов., Селещанська вол., 73 км. від Рівного — 54 доми і 424 жителів.

СОПАЧІВ, село, Луцький пов., Рафалівська вол., 113 км. від Луцька, над рікою Стиром. В кінці 19 ст. було там 97 домів і 589 жителів. В 1584 р. село належало до Гнівоша Олексівського, який платив від нього за 13 димів і 2 город.

СОРОКА, річка, ліва притока ріки Корчика, яка під містечком Анополем творить став і приймає річку Чоломин.

СОЛОМИР, фільварок, Пінський пов., між селами Вишунки і Вішни.

СОЛОНІВ, село, Дубенський пов., Теслугівська вол., 48 км. від Дубна, село над р. Стиром, на південь від Боремля. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 429 жителів, дерев'яна церква з 17-18 ст. Колись село належало до луць-

ких владик. Село згадується в 1545 р. під назвою Слонва (в Луцькому повіті), як маєток землянина Чати або Цати. В 1570 р. С. належав до Івана Семеновича Шута, а в 1583 році до С. Чоповського. В 19 ст. село було власністю Чосновських. Недалеко від села в кінці 19 ст. заховалася ще частина городища або замчища. (В. Антонович, Труди 11 арх. З'їзду 1901 р.).

СОЛОТВИН, село, Ковельський пов., Голобська вол., 30 км. від Ковля, на пограниччі Володимирського і Луцького повітів. (В документах село згадується під назвою Соловин). В кінці 19 ст. було там 66 домів і 468 жителів. Колись село С. належало до володимирських владик і в 1577 р. владика володимирський платив з нього від 18 дим., 9 город. на чверті, а в 1583 р. з 21 домів і 5 город., 1 города, 2 комірників, 2 ремесників, 1 боярина і 1 пустої рилі. За переписом 1911 р. в селі С. до поміщика Крупського належало 611 десятин. В 1891 р. в околиці села знайдено монетний склад, що складався з польських, чеських і інших монет 16 ст.

СОЛПА МАЛА, село, в документах Солпа (Мала і Велика), Рівенський повіт, Селищанська вол., на пограниччі із Звягельським пов., на південь від Межирічя, над рікою Случчю, 61 км. від Рівного. В кінці 19 ст. в Солпі Великій було 19 дом. і 259 жителів, а в Солпі Малій 23 доми і 464 жит.

СОЛТАНІВКА або **СОЛТАНОВА**, Дубенський повіт, Бударажська вол., 22 км. від Дубна. Був там присілок села Мощаниці. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 141 жителів. В 1753 р. на підставі Кольбушівської угоди село подароване Любомирському, а в 1775 р. перейшло до Дунінів-Карвицьких.

СОЛЯНКА, колонія, Звягельський пов., Здолбицька вол., 29 км. від Звягеля — 17 дом. і 140 жителів.

СОМИНО, село, Володимирський пов., Олеська вол., 41 км. від Володимира, село при озері Соминському. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 468 жителів, дерев'яна церква одна з найстарших на Волині і оліярня. Село згадується в 13 ст., коли то володимирський князь Володимир, або Володимирко, син князя Василька, згадує село С. у своєму передсмертному заповіті. (Іпатіївський літопис 1284 р.). Другою згадкою про село Сомино є грамота Великого князя Литовського Олександра, який надає

в 1499 р. це село своїому дворянину Івану Русиковичу. В грамоті цій згадується і попереднього власника села С. — Козарина і його братанця Тишка, котрих забили там соминські люди. В 1545 р., під час ревізії володимирського замку, село С. належало до землянина Русина, котрий змінив його на село Лашки. В тому ж році село С. було в заставі у кн. Сангушків, а в 1570 році „пані Маціївська” платила з цього села від 20 димів, 40 город, 4 комір., 1 млинського колеса. В 1577 і 1583 роках село С. належало до Вишневецьких. Платили вони з нього від 5 дим. і 2 городів. Невелике Соминське озеро завжди було дуже рибне, але ґрунти убогі, піскуваті і маловрожайні. Згадана церква і її інтер'єр дуже старі і вбогі. На дерев'яній дзвіниці церкви заховалося ще велике залізне дугоподібне било.

СОМИНО, озеро, Пінський повіт, Телеханська волость. Довжина понад 1 км., ширина $\frac{3}{4}$ км. Положене серед лісів і недоступних мочарів.

СОМИНО, озеро, Рівенський пов., на захід від Горині, Висоцька волость.

СОМИНО, озеро, на схід від м-ка Сарни, в південній стороні великих боліт між р.р. Горинню і Львою. Береги майже недоступні. Над озером оселя, що складалася на початку 20 ст. з 15 дворів.

СОМИНО, лісове урочище, Пінський пов. Знаходиться воно в пущі між Смородськом, Витецьким і Селалищами. Згадується в 1558 р. (Ревізія Пущ і перехід. Вил. Арх. Ком., стор. 10).

СОРОКОДУБИ, село, Старокост. повіт, Чернелевська вол., при притоці ріки Случі, 42 км. від міста Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 82 доми і 534 жителів, дерев'яна церква з 1881 року на місці давньої з 1768 р., церк.-прих. школа від 1884 р. Село С. згадується в 1593 році, коли воно належало до кн. Острозьких і в тому ж році було спустошене татарами. На підставі Кольбушівської угоди було подароване кн. Ігнатію Сапізі. В першій половині 19 ст. належало до поміщика Рудзкого, пізніше до Василевського і Жардецького, Лепківського, Лелевських.

СОСНИНА, урочище, Старокост. повіт, Безалинська вол. — 4 доми і 29 жителів.

СОСНИНА, хутір, Дубенський повіт, Крупецька вол., 3 дом. і 27 жителів.

СОСНІВОЧКА, село, Звягельський пов., Білогородська волость, в початку 20 ст. було там 42 доми і 197 жителів.

СОСНІВКА, село, Звягельський повіт, Білогородська волость, 24 км. від Заслава і 10 км. від Білогородки на захід, при старому шляху до Лановець. В кінці 19 ст. було там 148 домів і 845 жителів, дерев'яна церква з 1800 р. на місці старої, церк.-прих. школа від 1871 р. Село колись належало до славутського ключа маєтків князя Сангушки. В церковному архіві до 1914 р. заховалися рукописні книжки: 1) Тріюдь списана в 1732 р. з кінцевим „словом” до чительника. 2) Евангелія (рукописна) з 1728 р., списана священиком Федором Хвостовським-Лютаревським. Село С. згадується в 1583 р., коли воно належало до князя Михайла Заславського, який платив від цього села за 4 дим., 8 город., 2 город.

СОСНІВКА, село, Звягельський пов., Шепетівська волость, 13 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 225 жителів, церква з 1789 р., дерев'яна з такою ж окремою дзвіницею. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 300 десятин.

СОСНІВКА, село, Крем'янецький пов., Борківська волость, 24 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 468 жителів, водяний млин. В 19 ст. село належало до Собещанських і Островських — 141 дес. і 255 дес. землі.

СОСНІВКА, село, Острозький пов., Анопільська вол., 39 км. від Острога, при старому тракті, що провадив до Житомира. За переписом кінця 19 ст. було там 44 доми і 293 жителів. Село колись належало до кн. Острозьких, пізніше до Яблоновських, від них до Гурських, пізніше 318 десятин перейшло до Затова.

СОСНІВКА, хутір, Острозький пов., Кривинська вол. — 10 домів і 63 жителів.

СОСНО, озеро. Пінський пов., положене між котлинами ріки Прип'яті і Струмені, в Хоєнській вол., в місцевості дуже низькій, на південь від ріки Струменя, з якою злучується коритами і річищами. Має більше як півтора кілометра довжини і 1 ширини. Озеро дуже рибне.

СОФІВКА (по-польськи Зофіювка), фільварок, Володимирський пов., Вербська вол.

СОФІВКА, колонія, Володимирський пов., Микулицька вол., 11 км. від Володимира — 33 доми і 185 жителів.

СОФІВКА, колонія, Володимирський пов., Скобелецька вол., 58 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 72 доми і 452 жителів.

СОФІВКА, село, Дубенський пов., Вербська вол., 22 км. від Дубна. На початку 20 ст. було там 80 домів і 452 жителів.

СОФІВКА, колонія, Звягельський пов., Емельчинська вол., 63 км. від Звягеля — 17 домів і 83 жителів.

СОФІВКА, слобода, Луцький пов., Силенська вол., 44 км. від Луцька — 186 домів і 2,317 жителів, міщанська управа, пошта 16 крамниць, фабрика скла.

СОФІВКА, село, Луцький пов., — в селі було 4 гарбарні.

СОФІВКА, фільварок, Луцький пов., Полонська вол., 8 км. від Луцька — 11 домів і 51 жителів.

СОФІВКА, німецька колонія, Рівенський пов., Висоцька волость, 2 км. від м-ка Висоцька, над рікою Горинню. В Садибі — „Бродець” була колись гуральня. В цій німецькій колонії була до 1914 р. лютеранська кірха. В 1867 р. на терені Софіївки знайдено було склад вагою 4 фунти. Склад складався зі слідуочих срібних річей: 3 брансолети, 1 монета — гривна, київського типу і 12 монетних гривен у вигляді довгих штабок з нарізами, на одній з тих (монет) була буква X, на другій — МЛ. В кінці 19 ст. в колонії проживало 173 жителів.

СОФІВКА, колонія, Рівенський пов., Висоцька вол., 3 км. від Висоцька. Був там євангелицький дім молитви.

СОФЯНІВКА або **САФЯНІВКА**, село, Ковельський повіт, Велицька волость, 59 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 249 жителів.

СОХИ, село, Рівенський пов., Дубровицька вол., 136 км. від Рівного — 28 домів і 196 жителів.

СОХОЖИНЦІ або **СОХУЖИНЦІ**, **ХОВЖИНЦІ**, село, Заславський пов., 18 км. від Заслава і 40 км. від залізниці в Шепетівці. В кінці 19 ст. було там 86 дворів біля 800 жит., дерев'яна церква з 1882 р. на місці бувшої там старої, церковно-прих. школа. Село згадується в документах під назвою Ховжинці, яке в 16 ст. належало до кн. Я. Заславського, крім того в 1601 р. згадується про село, що

було знищене татарами в 1593 р. (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, стор. 299).

СОШКИ, село, Заславський пов., Судилківська вол., 28 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 69 домів і 393 жителів, дерев'яна церква з 1782 р. на місці старої. Згадується в 1548 р. під назвою Сушок, коли було воно власністю кн. Кузьми Заславського, а в 1601 р. доносили про це село люцькі возні як про спустошене татарами в 1589 р. На теренах села урочище — Голомадівська Долина, Ступник, (Архів кн. Сангушків, т. 3, стор. 456). За переписом 1911 р. в селі С. було 410 жителів і водяний млин (15,000 пуд. річ. продукції). На теренах села в урочищі Жидівка в кінці 19 ст. було 6 курганів, а в уроч. Березина 5 курганів (В. Антонович, Труди 11 археологічного з'їзду 1901 р.).

СОШИШНО, село, Ковельський повіт, Сошишнівська вол., 30 км. від Ковля, при залізниці. В кінці 19 ст. було там 195 домів і 1,227 жителів, дерев'яна церква і школа. На терені села урочища: Сова, Дубова Нивка, Середи, Підмосте, Задовжне, Язи, Березова берва, Збич. На терені села на початку 20 ст., було знайдено гр. Шумовським залізний інкрустований сріблом спис. Досліди виказали, що напис на списі був зроблений у готицькій мові „Тіділярис”, що значить „відважний їздець” або „міцний їздець”.

Автором знайдено на полях того ж села другий залізний спис з тієї ж римської доби, але гладкий не інкрустований. Крім того виступає там кераміка з римського і ранньо середньовічного періоду. За переписом 1911 р. в селі Сошаці було 1,423 жит., земська поштова станція, однокласова школа, тартак (10,000 руб. річної продукції), паровий млин (8,100 руб. річн. прод.). В сусідньому присліку Сошишно-Заруддя до пом. Ползікова належало 7,276 десятин землі.

СОШНИКИ, хутір, Луцький пов., Рафалівська вол., 102 км. від Луцька — 18 дом. і 161 жителів.

СОШИЩЕ, село, Крем'янецький пов., Шумська вол., 30 км. від Крем'янця, на північний захід від Рахманова, в горах вкритих садками. В 16 ст. село С. належало до Рахманівського ключа. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 246 жителів.

СОШНА, фільварок і село (часом Сожно), Пінський пов., волость Загорянський Погост. В 19 ст. було там 53 двори і 189 жителів. Грунти для Полісся добрі і врожайні, переважно луги і ліси. В 1869 р. до поміщика Де ля Гард'дье належало там 600 дес.

СОШИЩАНСЬКІ БУДИ, село, Ковельський пов., Сошищанська вол., 43 км. від Ковля — 19 домів і 39 жителів.

СПАСІВ, село, Дубенський пов., Мізоцька вол., 28 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 90 домів і 583 жителів, дерев'яна церква з 1749 р. Село згадується в 1564 р., як маєток Григорія Олександровича Ходкевича в скарзі на боярів кн. Беати Острозької і в тому ж році в скарзі землянина господарського Василя Шашкевича на землян С. Спасова (опис кат. книг. Київ. Центр. Архіву № 2038, стор. 5, ч. 6, і 6, 9). В 1577 р., пані Виленська (на Муравиці) платила від С. від 8 дим. і 3 город. А від 1583 р. Спасів належав до Андрія Вишневецького, який платив з С. з 11 дим. За переписом 1911 р. в селі було 727 жителів, 1 крамниця, кредитове т-во, кооператива. Коло села був в 19 ст. камінний хрест.

СПІВАКИ, село, Острозький пов., Плужанська вол., 19 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 144 жителів. До великої зем. власности в селі С. 1911 р. належало до поміщика Горлова 1,292 дес.

СПРОЖНЕ, хутір, Звягельський пов., — 5 домів, 41 жителів.

СРІБНЕ або **СТРІБНО**, 48 км. від Дубна, при р. Ситинці. В кінці 19 ст. було там 71 дворів і біля 540 жит. За переписом 1911 р. в селі С. було 756 жителів, дерев'яна церква Михайлівська з 1865 р. До великої зем. власности в селі С. належало в 1911 р. 802 десятин.

СТАВ (Старий), село, Володимирський пов., (колись Луцький пов.). В 1583 р. село належало до горохівського ключа кн. Сангушка-Кошерського (Яблонов. Волинь).

СТАВ, село, Старокост. пов., за ревізією 1583 р. село належало до Волочиська, до кн. Степана Вишневецького.

СТАВ РІЧКА, а за картою Хшановського і Поля, річка Ставча в Луцькому повіті (Див. ріка Сірна).

СТАВ, річка, притока західнього Бугу. Випливає з низьких лугів села Літовежа і перепливає через ліс „Дубина”, де була затримана греблею, на котрій був водяний млин. З бігом річки другий водяний млин був в селі Кре-

чові. Ця мала річка відзначалася постійними нерестами шупаків, які щовесни у великих кількостях входили з ріки Бугу.

СТАВЕЦЬКИЙ МЛИН, кол., Рівенський пов., Дераженська вол. — 13 домів і 85 жит.

СТАВИСЬКА або **СТАВИЩА**, велике урочище над рікою Бугом, Володимирський пов., Хотячівська вол., при двох малих притоках цієї річки. Урочище це багате в пам'ятники з часів неоліту, бронзу і раннього середньовіччя. Є там два городища, одне з часів неоліту (культури лійчатих амфор і можливо трипільської культури), друге не досліджене. (О. Цинкаловський). На високих берегах вздовж цілого урочища часто натрапляємо на сліди землянок, камінне і кремінне знаряддя, тощо. Місцеві селяни називають ці високі береги над бужними лугами — „Тургородом”. На цих же островах серед лугів випадково натраплено на оселю з доби бронзу. На східньому березі в ур. „Чуб” на городищі високий курган (О. Цинкаловський, Матеріяли до праdzeюв Волині і Волинського Полісся, Варшава 1962 р.).

СТАВИСЬКА, хутір, Володимирський пов., Бранська вол., — 9 дом. і 58 жителів.

СТАВИЩЕ, село, Дубенський пов., Олицька вол., 2 км. від села Дерна, 55 км. від Дубна на лівому березі притоки Путиловки. В кінці 19 ст. було там 32 дома і 368 жителів. За побор. реестром 1577 р. село належало до Мартина Велинського, який платив з села С. від 6 димів і 2 город. (Яблоновський, Волинь, стор. 62). Пізніше село належало до Богданової Пелзької (Яблоновський, Ревізія, стор. 38, 42), а в 1583 р. належало до Михайла Ружинського (Яблоновський, Волинь, стор. 95).

СТАВОК, село, Ковельський пов., Турійська вол., 22 км. від Ковля, на захід від містечка Турійськ. В кінці 19 ст. було там 48 домів і 254 жителів, початкова школа. За побор. реестром 1577 р. було це село у Володимирському пов., і належало до М. Несухойж кн. Сангушки, з якого він платив від 5 дим., 1 города, 1 дорічного колеса. В 1579 р. за тим же реестром село належало до Олександра Сімашки, володимирського підкоморного. Платив він тоді з С. від 6 дим. і 4 город. Знайдено там в кінці 19 ст. грошевий скарб (502 монеті) з 16 ст., а також набір сріб-

ного пояса, перстені і гудзики у вигляді гузів в срібній оправі.

СТАВОК, село, Луцький пов., Олицька вол. За побор. реєстром 1577 р. село належало до олицького замку і платилося від нього за 16 дим. і 1 город. В 1583 р. кн. Радзивіл з Олики й Несвіжа платив з 11 дим. 1 город. і 1 вального колеса (Яблоновський, Волинь, стор. 109).

СТАВОК, село на пограниччі Дубенського і Луцького пов. Колись належало до рим-кат. єпископів в Луцьку.

СТАВОК, село, Луцький пов., Піддубенська вол., 15 км. від Луцька — 12 дом. і 177 жит.

СТАВОК, село, Острозький пов., 3 км. від села Борисова (Було колись власністю Яблоновських).

СТАВОК, село, Рівенський пов., Дераженська вол., 35 км. від Рівного, над великими ставами, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 103 дом. і 565 жителів, дерев'яна церква з 1743 р. При селі озеро Закот, початкова школа. За побор. реєстром з 1577 р. село С. належало до двора в селі Крупі, з якої платили від 14 дим. і 10 город. В 1583 р. плачено з 8 ланів, 4 город., 1 вального колеса. Село належало до Єрофея Гоща (Яблоновський, Волинь, стор. 41, 85, 91). За переписом 1911 р. в селі С. було 660 жителів, 2 крамниці, гуральня (8,635 відер річ. прод.). До поміщика Курчевського належало в С. 711 дес.

СТАВОК, село, Пінський пов., при усті ріки Ставок до Ясьолди, 10 км. від Пінська, при старому тракті Пінськ-Несвіж. В кінці 19 ст. було там 30 дворів і 121 жителів, дерев'яна церква на місці старої Іохима і Анни з 1504 р., коли то князь пінський Феодор Ярославович зробив гойний запис до цієї церкви, надаючи 19 селян і озеро.

СТАВОК, річка, Пінський пов., права притока ріки Ясьолди, устя під селом Рудавина.

СТАВКИ або **СТАВИЦІ** або **СТАВЧИН**, село, Володимирський пов., Олеська вол., 43 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 136 домів і 785 жителів, дерев'яна церква. Колись село належало до Залеських. За переказами, в селі Ставках перебував, як гість Тарас Шевченко, був він гостем родини Богдана Залеського, з котрим перебував на засланні.

Село Ставки положене на південний схід від Володимира при джерелах ріки Неретви. Село згадується в 1545 р., коли належало до Андрія Гнівоша і Юрія Овлочимсько-

го, які були зобов'язані утримувати дві городні на володимирському замку. В 1570 р. Григорій Овлочимський платив з Овлочима, Ставок, Ганська, від 25 дим., 14 город., 2 боярів путних, 1 млинського колеса. З Овлочимських відомі тут в 16 ст. Григорій, Юр'їва й Іван і Гнівош (Яблоновський. Волинь, стор. 20, 72, 73, 120, 121, 123). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі Ставки належало 1,703 дес. На ґрунтах села коло містка натраплено на неолітичну оселю (Записки, О.Ц.).

СТАВКИ, колонія, Луцький пов., Щуринська вол., 6 домів і 35 жит.

СТАВКИ, село, Рівенський пов., Рівенська вол., 8 км. на південний захід від Рівного. В кінці 19 ст. було там 44 доми і 398 жителів, церква дерев'яна, в 1880 р., з огляду на старість, запечатана і на її місці побудовано нову муровану.

СТАВКИ або **СТАВОК**, село, Рівенський пов., Деражинська вол., 40 км. від Рівного, над рікою Горинню. За реєстром поборовим 1577 р. село належало до землян степанського замку, які платили від нього від 5 димів на півдворищах і 6 город. В 1583 році село належало до Степанської волості і платили за нього від 5 дим., 6 город. і 1 попа. (Яблоновський, Волинь, стор. 40, 83).

СТАВКИ, уроч., Рівенський пов., на ґрунтах села Ленчин.

СТАВРІВ, село, Дубенський пов., Ярославичська вол., 38 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 40 дом. і 199 жителів, дерев'яна церква з 1876 р. Колись село належало до волинських землян Солтанів. В 1545 р. під час ревізії луцького замку згадується як маєток королеви Бони. Була тоді на замку королівська страклівська городня. В 1582 р. село С. згадується як власність Василя Борзобогатого-Красинського.

СТАВРІВ, село, Луцький пов., на захід від Торговиці, колись був то присілок села Красного і належав до луцького замку. За ревізією того ж замку в 1545 р., — „Село Красное з присілками — Більче, Кольнятиче, Ставрів, Перекладовичі були у господаря” його милості, який дав Василію Інковичу в держаніє” (Яблоновський, стор. 86).

СТАДНИКИ, село, Острозький пов., Бугринська вол., 27 км. від Острога, при малому потоці, що впадає до ріки Горині. В кінці 19 ст. було там 43 доми і 350 жителів,

дерев'яна церква з 1880 р. на місці старої з 17 ст. Село положене на рівнині, ґрунти врожайні, чорнозем, багато сіножатей. Крім рільництва, місцеві селяни займалися годівлею худоби, овець і рибальством. Село колись належало до князів Острозьких, де ці князі утримували великі отари коней. В 1503 р. село це надано, разом із селом Колесниками, княжній Маруши, дочці кн. Михайла Острозького — Мацієві Єловицькому. В 1583 р. з села С. платив Іван Одинець від 5 дим. і 3 городи. За переписом 1911 р. до поміщика Могильницького належало там 1353 дес. На ґрунтах села до кінця 19 ст. був 1 курган. Натраплено там на багату могилу, з якої видобуто кремінні знаряддя і бронзовий інвентар. Крім того, окремо знайдено там срібну обручку київського типу і кілька таких же ушкоджених (В. Антонович. Труд. 11 Арх. з'їзду 1901 р.).

СТАДНИЦЯ, присілок, Крем'янецький пов., Почаївська вол.

СТАІ, урочище, Володимирський пов., Грибовицька вол., на терені села Кречова.

СТАЙНІ або **СТАНІ**, кол., Володимирський повіт, Олеська вол., 30 км. від Володимира — 28 домів і 154 жителів.

СТАЙНЕВИЧІ, село, Луцький пов., Володимирська волость.

СТАНИСЛАВІВКА, кол., Володимирський пов., Вербська вол., 18 км. від Володимира — 22 доми і 163 жителів.

СТАНИСЛАВІВКА, кол., Луцький пов., Щуринська волость, 31 км. від Луцька — 26 домів і 101 жителів.

СТАНИСЛАВІВКА, кол., Луцький пов., Щуринська волость, 27 км. від Луцька.

СТАНИСЛАВІВКА, колонія, Рівенський пов., Дідковицька вол., 17 км. від Рівного — 15 домів і 48 жителів.

СТАНИСЛАВІВКА, кол., Рівенський пов., Кустинська вол., 20 км. від Рівного — 15 домів і 131 жителів.

СТАНІСЛАВІВКА, село, Ковельський пов., Хотяшівська вол., 47 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 218 жителів.

СТАНИСЛАВІВКА, колонія, Ковельський пов., Любимівська вол., 11 км. від Ковля — 20 домів і 219 жителів.

СТАНІСЛАВІВКА, колонія, Острозький пов., Плужанська вол., 16 км. від Острога — 27 домів і 162 жителів.

СТАНІСЛАВІВКА, село, Звягельський пов., недалеко від міста Острога. Село це в 19 ст. було опущене.

СТАРА ГУТА, село, Заславський пов., Хролинська волость, 63 км. від Заслава. За переписом 1911 р. було там 917 жителів, фабрика паперу, тартак, школа, лікарня, бібліотека, скуп шмат, крамниця мануфактури, 2 крамниці, фабрика паперу (1,400,000 руб. річної продукції).

СТАРА ГУТА, село, Звягельський пов., Барановецька вол. На початку 20 ст. було там жителів 61, і 146 десятин селянської землі. По 1831 р., оселя належала до Гагарина, пізніше до Строганових.

СТАРА ГУТА СЕРБІВСЬКА, Звягельський пов., Сербська вол., оселя на початку 20 ст. мала 52 доми і 1,529 дес. фільварочної землі. В кінці 19 ст. великий обшир земель продано до колонізації німецьких колоністів.

СТАРА ГУТА, оселя, Володимирський пов., Коритницька вол., — 8 домів і 31 жителів.

СТАРА ГУТА, колонія, Володимирський пов., Вербська вол.

СТАРИКИ, село, Звягельський пов., на південний схід від Звягеля. Село колись належало до Звягельської вол.

СТАРИКИ КРУПЕЦЬКІ, село, Дубенський пов., передмістя бувшого містечка Крупця.

СТАРИКИ КОЗИНСЬКІ, Дубенський пов., Крупецька вол., при містечку Козин, 33 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 41 домів і 303 жителів.

СТАРИКИ, село, Дубенський пов., Берестецька вол., 62 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 77 домів і 410 жителів.

СТАРИКИ, село, Крем'янецький пов., Радзивилівська вол., 35 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 194 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 127 десятин.

СТАРИКИИ, село, Рівенський пов. (частина села Козина).

СТАРИКИ, над рікою Случчю, Старокостянтин. пов., 4 км. від міста Ст.-Костянтинова (на схід).

СТАРИНА, уроч., Володимирський пов., Гушанська вол. За переказами був там колись город Угруськ 12-13 ст. При майже розмитому городищі, над рікою Бугом, в урочищі „Старина” є місце „стовп”, на якому була колись мурована вежа. З городища цього зібрано численні

пам'ятки з 12-13 ст., а в тому зброю, мечі, сокири, списи тощо. (Іпатіївський літопис).

СТАРИНА, озеро, Пінський пов. Це велике озеро в 1870 р. разом з іншими озерами: Більча, Лука, Вюнис, Казаново, Глухий замок, надане до монастиря в Луді (Єгуменський пов.).

СТАРИЙ СТАВ, ос., Володимирський пов. В 1583 р. оселя належала до Горохівської волості кн. Кошерських.

СТАРІ БУДИ або **Майдан**, Дубенський пов., 1 км. від села Пелчи.

СТАРА БУДА, дворище, Пінський пов., при дорозі до села Колодна в Столинському окрузі.

СТАРІ КОНІ, село, Луцький пов., над відногою ріки Стиру, яка злучається з Прип'яттю. Від містечка Погостя над Стиром 24 км. Церква з 1790 р. Околиці порослі були великими лісами. Селяни, крім рільництва, займаються плисарством і рибальством. Околиці села Старі Коні належали колись до королівщини в Пінському пов. В 16 ст. село належало до Шидловських, а в 1532 р. до королевої Бони, від якої перейшло до Семена Ораньського.

СТАРИЙ ШЛЯХ, Володимирський повіт, переходив з Порицька через ліси аж до Сокаля.

СТАРОЖУКІВ, фільварок, Рівенський пов., Клеванська вол., до великої зем. власности належало там в 1911 р. — 510 дес. (Удільне Відомство).

СТАРОКОСТЯНТИНІВ, містечко, в південній частині Волині, при річці Случі і ставах, при старих шляхах до Кузмина, Синяви, Заслава і Острога, при притоці Ікопоті, до ріки Случі. В 1914 р. через Стар-Кост. пройшла залізниця. В 1885 р. в містечку Ст.-Кост. було 1,813 домів, з них 97 мурованих і 1,716 дерев'яних. Інших будинків 2,172, з них 286 мурованих і 1,886 дерев'яних. В тому ж році в місті С-К. було 18,100 жителів, з них 318 шляхти, 36 духовних, 13,217 купців, міщан і 67 чужинців, в цьому біля 6,070 українців, 463 кальвіністів, 11,622 жидів і 5 магометанів, 4 муровані церкви, 1 мурований костел, 2 муровані синагоги і 19 жидівських домів молитви. Крім того 1 шпиталь, 1 притулок, 2 дво-клясові школи (чоловіча і жіноча), а також школа для жидів. Жиди займалися майже виключно торгівлею. В тому ж 1885 р. в місті було 545 ремісників, 12 фабрик, на яких працювало тільки 18 осіб, продуктивність цих фабрик сягала 29,449 рублів.

Були то: фабрика тютюну, 3 олійні, 2 фабрики мила, бровар, цегельня і фабрика поташу. В містечку була розвинута збіжова тогівля з Австрією і портом в Одесі.

За історичним переказом колись на місці, де знаходиться тепер місто Ст.-Костянтинів, було село Колишинці, якому кн. Костянтин Острозький надав магдебурзьке право і назвав місто своїм іменем. Пізніше, у відрізненні від містечка Костянтинова на Паділлі, назвав це м. — Старокостянтинівим. В кінці 19 ст. і на початку 20 ст. в містечку Старокостянтиніві було 20,344 жителів, серед яких було 7,200 українців, 1,175 кат.-поляків, 11,787 жидів і 20 магометанів.

В 16 і 17 ст. місто Ст.-Костянтинів, висунуте далеко на південний схід, на границю причорноморських степів, було сильним оборонним пунктом, проти татарів та турків, де зустрічалися два світи, осілий рільничий і степовий кочовників. Змагалися там не тільки мілітарні сили, але вже в 16 ст. і на початку 17 ст. місто Ст.-Кост. було одним з найсильніших осередків реформаторських течій і центром розповсюдженого на Україні соціалізму. Місто, починаючи від свого заложення, постійно було об'єктом татарських нападів і облог, а в часі визвольної боротьби українського народу в 17 і 18 ст. Старо-Костянт. замок облягали то війська Максима Кривоноса, то гетьмана Богдана Хмельницького, то полковника Палія. В 1669 р., Ст. 1669 р. був там гетьман Дмитро Дорошенко. По 1793 р. місто те прилучено до царської Росії, до Брацлавської губернії.

За переписом 1911 р. в Ст.-Кост. було 20,344 жит., з того українців 5,856 осіб, поляків 1,175, жидів 11,782, магометан (татарів) 20 осіб, повітова земська управа, агроном, земська поштова станція, поліційне управління, пошта і телеграф, державна повітова скарбниця, акцизне управління, державна гетифікація горілки, судовий з'їзд, нотар, в'язниця, полк піхоти, міська управа, шкільний інспектор, чоловіча 8-клясова гімназія, міська 2-клясова школа (5-річна), міська одноклясова школа, жидівська одноклясова школа і Талмуд-Тора, 2-клясова жидівська школа, земський шпиталь, жидівський шпиталь, притулок, жидівський притулок, сільсько-господарча школа, Товариство Червоного Хреста, Товариство допомоги звільненим в'язням, громадський клуб, військовий клуб, 4 ап-

теки, 9 акушерок, 7 аптечних складів, 74 крамниці, 2 лазні, 3 бібліотеки, 5 державних горілчаних крамниць, 12 лікарів, 4 дентисти, 2 вет-лікарів, 6 гостинниць, 1 кіно, 4 книгарні, 5 товариств взаємного кредиту, склад дерева, 1 олійня, 1 медоситня, паровий млин (вальцевий), 2 миловарні, 3 фриз'ери, 1 приватний суд. оборонець, кооператива, 2 ресторани, цукровня (576,000 пуд. цукру річно), земський сільсько-господарський машинний склад, 4 приватні склади машин, фабрика тютюну, літній театр, 4 друкарні, 4 фотографи, 9 збіжових крамниць, 3 чавуно-лиярні фабрики, 5 ювелірів і біля 30 ярмарків річно. В місті збереглися залишки валів і муровані стіни і руїни старого замку кн. Острозьких. До 1919 року заціліла ще замкова брама. За В. Антоновичем, в місті при усті ріки Ікопоті до Случі було городище довжиною до 375 сажень, ширини на 250 сажень, в обводі 1,000 саж. Західня частина валів (правдоподібно міських зруйнованих під забудовання). В околиці міста Ст.-Кост. було 8 курганів. При земляних роботах в місті знайдено кілька монетних складів з 16-17 ст. По великих маетках кн. Острозьких з великої земельної власности в Ст.-Костянт. залишилося ще 2,681 дес., що належали до поміщика Алдра Дубасова.

СТАРОМИЛЬСЬК, село, Острозький пов., Здолбунівська вол., 33 км. від Острога, при річці Ставі і греблі на ній, на південь від Рівного при залізниці Рівне-Київ і Рівне-Броди. За переписом 1911 р. було там 122 жит. і водяний млин — (100,000 пуд. річного перем.).

СТАРОСІЛЛЯ, село, Луцький пов., Колківська вол., 52 км. від Луцька, над рікою Стиром і малою його притокою. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 1,070 жит., дерев'яна церква невідомо коли і ким збудована, церк.-прих. школа від половини 19 ст. На піскових надмах над рікою Стиром розкидано багато кераміки з часів неоліту і бронзової доби. На полях, на березі ріки Стиру кругле городище під назвою Гора, а на полях два кургани так звані „Кляпини могили”. (О.Ц. „Неоліт над р. Стиром, 1933).

СТАРОСТАВ, село, Володимирський пов., Скобеленська вол., 62 км. від Володимира, при невеликому ставі і старій дорозі з Радехова, до Свинюх і Милятина. В кінці 19 ст. було там 32 доми і 191 жителів. Місцевість багата і врожайна.

СТАРОСТИН, село, Ковельський пов., Гірницька вол., 55 км. від Ковля. Село при дорозі з міста Ратна до Мокран (дорога переходить там через Турський канал). За переписом з кінця 19 ст. було там 31 домів і 175 жителів.

СТАХІВ, село, Пінський пов., в котловині ріки Прип'ятянки над озерною стругою. В кінці 19 ст. було там 162 доми і 1,123 жит., переважно боярів на дворищах. В 1524 р. королева Бона надає боярам Проньком Сажинське дворище. В околиці села в 19 ст. було багато курганів. Місцеві селяни переказували за старими оповіданнями, що там було поховано 100 половців, забитих князем Карчевським.

СТАХІВ, фільварок, Ковельський пов., Голобська вол., 27 км. від Ковля. На початку 20 ст. було там 7 жителів і гуральня від 1886 року.

СТАХОВЕЦЬКИЙ КОЛОДЯЗЬ або **СТАХОВЕЦЬКА ЛАЗНУХА**. Водяна струга, яка входить до ріки Пини в Пінському повіті, в околиці села Стахович. Згадується в документах 1522 р. (Ревізії пущ і перех. Вил. Арх. Ком., стор. 110).

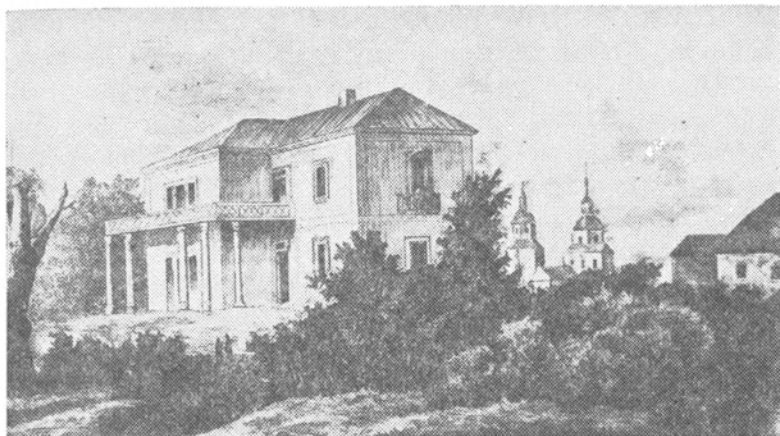
СТАВІВЦІ, урочище (або Стаховичі-Городище), згадується в документах з 1524 р. (Ревізія пущ і переходів, Вилен. Археолог. Ком., стор. 125).

СТАХОВИЧІ, село, Пінський пов., близько поштової дороги Пінсько-волинської, нижче села знаходиться шлюз на ріці Пині. В кінці 19 ст. було там 15 дворів і 50 жителів. До великої зем. волості Рачимських належало там 9,039 дес. Згадується в документі з 1522 р., як „Королівщина” (Рев. пущ і переход. Вил. Арх. Ком., стор. 10).

СТАШКІВЦІ, село, Старокостянтинівський пов., згадується в 1583 році, коли воно належало до Костянтинівської волості кн. Костянтина Острозького, який платив від С. 24 дим., 14 город., 2 вальних коліс і 1 фолюша. (Яблоновський, Волинь, стор. 129).

СТЕБЛІ або **СТЕБЛЄ**, село, Ковельський пов., Любитівська вол., 16 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 95 домів і 584 жителів. Колись село належало до Володимирського повіту. В 1588 р. село Стеблі належало до Милянницької волості кн. Андрія Курбського, пізніше до Ковельського старости (Люстрація з 1627 р.).

СТЕКОВЕЦЬ, острів, Пінський пов., острів на болотах, колись належав до „королівщини” **СТЕТИЧІВ**, нада-

Палац в Стеблові, праворуч церква (мал. 19 ст.) (ц)

ний в 16 ст. Семці Домановичеві (Ревіз. пуц і переходів. Вил. Археолог. Ком., стор. 238).

СТЕНЖАРИЧІ, село, Володимирський повіт, Коритницька вол., 23 км. від Володимира. Село було колись у великому лісі, який простягався на північ до села Землиці, Олеська і з'єднувався з лісами над рікою Вижевкою, простягаючись до великого озера Тур, і далі у глибину Полісся. В кінці 19 ст. було там 105 домів і 786 жителів, дерев'яна церква з-перед 1565 р., початкова школа, цегельня і столярня, фільварок, 5 домів і 82 жителів. Село згадується в 1565 році, коли воно належало до Городенського повіту (по Городенській унії) і було на той час в селі С. 27 кметів, на 8 дворищах, 15 загород, коршма, млин і 1 піп. Бартники давали 8 медових данин — 25 відер і 2 частини і 4 зміни вартості 52 зол. 4 грош. Бір при селі добрий, не винищений. Дохід з села С. 93 золотих і 3 ден. При селі була „Воля”, а в ній 5 кметів. В 1565 р. до фільварку звезено 900 кіп жита, 40 вівса, 12 проса, білої гречки, гороху в рік. На північ від села 2 кургани. Один з них розкопано і знайдено глиняний посуд і два кремінні ножі. (Антонович В. Труди 11 з'їзду). За переписом 1911 р. в селі С. до гр. Браницького належало 5,267 дес. і до поміщика Студинського 300 дес.

СТЕПАН-ГОРОД, село, Луцький пов., Володимирецька вол. Село положене в найбільш на північ віддаленій частині повіту, при ріці Стублі, яка спливає там на північ

і впадає серед болотяних просторів, коло села Гривнович до ріки Стиру, в околиці віддаленій від городів і міст. Над р. Стублою сліди круглого або овального городища. В селі „Пірна” на північ від Степан-Города був колись млин до перемолу руди. До великої зем. власности в 1911 р. належало там до Журавських 4,678 десятин, і до пом. Сторожина 2,511 дес. Переважно ліси і болота.

СТЕПАНЬ, містечко, Рівенський пов., Степанська вол. Містечко положене на лівому високому березі ріки Горині, 75 км. від міста Рівного. Оселя і город згадується в 13 ст. як столиця удільного степанського князівства. Згадується про село С. в Густинському літописі, в 1290 р. „В ту же зіму представися Іоан Глібович, внук Ростислава Руриковича; і начать по нем княжити в Степаню, син його Володимир”. Крім того в Іпатіївському літописі під 1292 р. згадується: „В літо 6,800 (1292 р.) представився Степанський князь Іван, син Глібов . . . і поча княжити по нім син его Володимир”. Город Степань на той час належав до Погоринських городів.

В 15 ст. маємо згадку про село С. у Шлейцера, який вичислюючи городи на Волині, згадує Степань (на підставі безіменного літопису де подає: „а се городи Волинські: — . . . Степан на Горині”).

Виправи татарів долиною ріки Горині в глиб Полісся причинилися до зруйнування Погорини й упадку цього краю. В кінці 15 ст. Степань знову з'являється на історичній арені як власність князя Юр'ївича Гольшанського і Дубровецького (1499 р.) В 1503 р. і 1510 р. Степань отримує право ярмарків на просьбу княгині Анастасії Семенівни Дубровецької. В 1511 р. належить село до кн. Іллі Острозького (Метрика Литовська 194, стор. 740), кн. Ілля Острозький в 1539 р. записав Степань Беаті Костелецькій, а в 1574 місто це знову повертається до дому кн. Острозьких, а властиво отримує тільки половину кн. Кост. Костянтинович. Під час поділу між Іваном (Янушем) і Олександром Острозькими Степань отримав Іван Острозький, на той час каштелян краківський і володів С. аж до смерті в 1620 р. Потім місто перейшло до кн. Заславських, від них пізніше до Любомирських і Сангушків.

По Кульбишівській угоді С. було подаровано І. Любомирському. По вигасненні старого волинського роду князів Степанських в кінці 13 ст. на С. розточують опіку

Залишки замку в Степані, вдалині видніє церква (мал. 19 ст.) (ц)

перші русько-литовські князі Любарт, Вітовт і Свидригайло. Той останній в 1451 р. витримував за мурами Степані облогу військ короля Ягелла. В тому ж замку перебував під час походу король Степан Баторий, а в 1648 р., під час воєн між Україною і Польщею, там перебував полковник Степан Чарнецький. Відбулася тоді під С. велика битва між українськими і польськими військами. В 1706 р. перебував там шведський король Карл XII, який по зайнятті Гродна, бистрим маршем підійшов на Волинь. В 1710 році перебував там російський цар Петро I. Від 1775 р. С. належала вже до Юзефа Потоцького, а від нього перейшла до Ворцелів. Старе Степанське городище, а колись і город знаходилося там, де тепер (1914 р.) руїни мурованого замку, побудованого в 16 ст. кн. Острозькими.

Був той замок колись сполучений зводовим мостом з містом. В урочищі „Манастирщина” був колись монастир св. Михайла, згадка про який збереглася з 16 ст., а в 1627 р. було зроблено опис Степанського монастиря Золотолинським і Вержитравським, з доручення кн. Острозьких. Ці документи склалися з описів і особистих листів кн. Костянтина, Івана Острозького і надання до цього монастиря „десятини усякого хліба” з маєтків степанського замку. Крім того, монастир мав і свої маєтки (Мидськ, Манастирська вілька). На теренах Степані були такі урочища: Замчисько, Манастирище Лоднини, Білі

Береги, Гнилице, Грива. В Михайлівському монастирі перебував митрополит Київський Лука (Білгородський) і Ієремія митрополит Пелагонський. Опущений і не підтримуваний місцевими волинськими князями ренегатами, монастир швидко хилився до цілковитої руїни. Річка підмивала монастирські будівлі і врешті вони звалилися до річки. Містечко С. віддавна оточували великі пущі, в яких množилися такі звірі: лосі, ведмеді, вовки, бобри, дики, рисі та інші. В прилеглих околицях містечка в полях і лісах були урочища: Грива, Великий Копанськ, Волоша, Гниле Озеро, Попів Вир, Малишків.

В кінці 19 ст. в м-ку С. було 190 дворів, 3,869 жителів, з цього 2,200 жидів, 1,592 українців і 77 поляків, волосне правління, 3 водяні млини, тартак, столярня, три церкви, з яких дві відзначалися своєю архітектурою. Високі і великі, оточені дерев'яними опасаннями, переповнені іконами і образами, з яких немало було цехових фундацій. Були це на Волині одні з найкращих архітектурних об'єктів українського сакрального мистецтва на Волині.

Часто, ще на початку 20 ст. приходили до своєї церкви місцеві міщани-ремісники одягнені в цехові кафтани синього кольору і запалювали перед фундованими цехами вівтарями двохметрові свічки, глибоки телеграфічного стовпа. При Троїцькій церкві, котра була колись „Соборною”, була від непам'ятних часів школа і притулок, утримувані кн. Острозькими (Церкви переважно з 18 ст., на місці, де колись були ще старші).

Римо-католицький костел збудовано Станіславом Ворцелем в 1803 р. По польських повстаннях 1831 і 1863 рр. великі маєтки Ворцелів були сконфісковані за їх уділ в цих повстаннях. До містечка належало 43 місцевості в Степанській волості, було 130 селянських домів і 985 домів належало до інших власників: міщан, купців і ремісників (кінець 19 ст.). За переписом 1911 р. в м-ку Степані було 6,400 жителів, волосне управління, міщанська управа, земська поштова станція, пошта і телеграф, 2-класова школа, земська лікарня, акушерка, аптека, аптечний склад, 77 крамниць, державна горілчана крамниця, кооператива, фабрика і склад черепиці і 9 ярмарків річно. Тоді ж в Степані і околицях належало до пом. Василя Острогородського — 21,670 дес. і до пом. Другоша — 7,990 десятин.

СТЕПАНИ або **СТЕФАНИ**, хутір, Володимирський повіт, Минулиська вол.

СТЕПАНІВКА, с., Володимирський пов., Вербська вол., 17 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 22 доми і 163 жителів.

СТЕПАНІВКА, с., Звягельський пов., Емельчинська волость, 57 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 82 доми, 327 жителів, селянської землі було там 781 дес. Село належало до емельчинського ключа пом. Уварових. Село над р. Рилицею, притокою р. Уборті.

СТЕПАНІВКА, с., Острозький пов., Бугринська вол., 27 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 286 жителів.

СТЕПАНІВКА, с., Острозький пов., Уніївська вол., 41 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 66 домів і 445 жителів, дерев'яна церква з 1801 р. на місці старої з початку 18 ст. Село це згадується в 1430 р., коли було надане литовським князем Свидригайлом волинському землянину Ело-Малинському і довгі часи належало до тієї родини. Село положене в горбковатій місцевості на чорноземах. Селяни, а особливо селянки відзначалися, як уродою так і національним українським вбранням дуже багатим і оригінальним. Крім рільництва, розводять вони там коней, худобу і вівці.

СТЕПАНІВКА, с., Крем'янецький пов., Шумська вол. (село на схід від м. Шумська). За реєстром поборовим 1570 р. село належало до землянина Степана Шумського і його родини. З цього маєтку платили вони від 50 домів і 21 город., 23 город., 2 боярів путних і за п'ять млинських коліс. В 1583 р. Стефанова Шумська платила тільки за 2 доми (Яблоновський, Волинь, стор. 30 і 141).

СТЕРБЕЛЬСЬКА ПУЩА. Була вона у Луцькому пов. До пущі цієї уходи дозволялося людям Жидичинського монастиря і церковним людям володимирського владика, до котрого належало село Сушишно (Ревіз. пущ і переходів. Вилен. Археолог. Ком. Вильно 1867 р.).

СТЕПАНІПІЛЬ, філь., Пінський пов., на схід від с. Деревок, на піскуватих легких землях.

СТРІЛЯНКА урочище, Ковельський повіт, на ґрунтах села Борки того ж повіту.

СТЕЦЬКИ, с., Заславський пов., Бутовецька вол., 44 км. від Заслава, над притокою р. Гомори (або Хомори),

на захід від Старокостянтинова. В кінці 19 ст. було там 71 домів і 423 жит., дерев'яна церква з 1781 р. і церк.-прих. школа від 1886 р. Село згадується в 1589 р., коли воно належало до кн. Костянтина Острозького і було спустошене татарами в тому ж році (Архів ч. 6, т. I, стор. 291). Школу в с. Стецьках заложив в 19 ст. студент волинської духовної семінарії, Іван Качковський, котрий вчив по хатах, не побираючи ніякої заплати. Качковський не тільки вчив дітей грамоти, але також учив співу, колядок, молитов. Таким чином І. Качковський ціле своє життя присвятив науці дітей і молоді в селі Стецьках. Ім'я самовідданого вчителя і друга до цього часу згадується місцевими селянами. По його смерті відкрито там церк.-прих. школу (1886 р.). До великої зем. власности в С. 1911 р. належало 486 десятин.

СТЕЦЬКОВЦІ, с., Крем'янецький пов., спустошене колись татарами (тепер в Старокост. повіті).

СТЕБЛІВЦІ, с., Звягельський пов. Було це село Кузьминської вол., тепер опустіло (Пам'ятники, Київ. Археол. Ком. т. 4, ч. 2, стор. 228, 229).

СТИДЕНЬ або **СТИДИНІ**, с., Рівенський пов., Стиденська вол., 18 км. на півд. захід від Степаня. Село ділиться на Стидень Великий і Стидині або Стидень Малий. В документах село згадується під назвою: Стиден, Стидзін, Студзин. Село над малою лівою притокою р. Горині, 66 км. від Рівного. В кінці 19 ст. в Стидині Великому було 114 домів і 738 жителів, дерев'яна церква з 1768 р. Село згадується в 1407 р., коли то кн. Вітолд надає його слuzі своєму Іллі В'ячиновичеві кілька сіл у Володимирському і Луцькому повітах.

В 1577 р. С. було селом степанського замку, й мало тоді чотири доми на чверті лану, а в 1583 р. князь, воєвода київський Острозький платив з С. від 4 городів. В 19 ст. село належало до Степанського ключа Ворцеля. В Стидині Малому в кінці 19 ст. було 83 доми і 743 жителів. Село згадується в 1583 р., коли воно належало до міста Дубна і було там 12 домів і 6 город. За переписом 1911 р. в С. Великому і Малому Стидині було 1,603 жителів, волость, земська поштова станція, фельдшерський пункт, 3 крамниці, м'ясна крамниця, 12 ярмарків річно. До пом. Єзерського в 1911 р. належало 6,728 десятин.

СТИДЕНКА, кол., Рівенський пов., Стиденська вол., 66 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 258 жителів.

СТИР, річка, одна з найбільших на Волині. Починається коло села Підгірець в Галичині і впадає недалеко від с. Бережець до р. Прип'яті в Пінському повіті. Назва Стир, так як інші більші річки України Дніпро, Дністер. За дослідником номенклатури теперішніх слов'янських земель назви ці є походження фракийського, які виступають в південно-східній Волині (Лер-Сплавинський, Пролованшизна, стор. 7-8, Кракув 1946 р.). Стир перепливає через Галичину, Волинь і Полісся. Початок має в північно-східній Галичині, при стоках вододілу між сточищем Чорного і Балтійського морів, недалеко від джерел західнього Бугу і р. Серету. Постає р. С. з кількох струг, з котрих найбільша випливає з околиці Гутисько-Суходоли. Пропливає через село Станіславчин, де до нього впадає потік Ліберця і там творить широкі болота. При селі Микві впадає до С. р. Судилівка і пливе у східньому напрямку під с. Кутровим, змінюючи напрямок на півд. схід і пропливає під Берестечком, Перемишлем, Гимнищами, Боремлем і Торговицею, під якою до С. впадає р. Іква.

Далі пропливає коло Луцька, Рожищ, Колок, Чарторийська і Рафалівки. На Пінщині відділює рукав, що зветься Простір і злучується з Гнилою Прип'яттю, змінюючи напрямок на більше східний. Впадає при селі Бережці до Прип'яті. Загальна довжина С. біля 500 км. Береги на півдні досить високі, а на теренах Полісся часто заболочені. Дно річки на Волині переважно піскувате, а на Поліссі болотяне і замулене. Річка С. на цілій своїй довжині є сплавною, а перешкоди робили численні шлюзи і водяні плаваючі млини, яких було в кінці 19 ст. на р. С. біля 60. Через річку С. мости були в Більчу, Торговиці, Луцьку, Бережцях, Колках, Боровичах, Куликовичах і Вульвигах. Ліві притоки С. — Судилівка, Зборишівка, Тиква, Ставга, Лютиця, Залізниця і Гнила Прип'ять; з правого боку С. приймає: рр. Суху, Валику, Сестрятин або Слонівку, Пляшівку, Ікву, Коноплю, Корнин і Стублу, над якою були колись великі розливи. Колись С. була відома своїми численними язами і рибальським промислом.

Від села Старі Коні, Стир має характер типової поліської ріки забагненої, що спливає численними рукавами.

Піскові надми виступають в околицях м-ка Колок, Мульчиць, Муравина і Старих Коней. Доходять там вони до 15 метрів висоти. Там перепливає С. через просторі болота, вкриті зарослями, дрібним лісом і травами. Болота ці звичайно поперерізувані численними ровами і вижарами. Ширина річки досягає там 120 метрів, а глибина до 5 метрів. Стир розмерзає десь около 20 березня і замерзає в половині грудня. На початку 20 ст. розпочалася слаба комунікація пароплавами з Пінська до Старих Коней і до Луцька.

СТІБ, притока р. Лугу у Володимирському пов. (притока р. Бугу).

СТІЛО, уроч., Звягельський пов., Піщівська вол.

СТІЛО, уроч., Звягельський пов., Баранівська вол.

СТІЛО або **СТОЙЛО**, або **ЗЕЛЕНЕ СТОЙЛО**, оселя, Звягельський пов., Корненська вол., належала до соколовського ключа маєтків гр. Ільїнського, а останньо до пом. Кревцових. До великої зем. власности належало там 2,459 десятин.

СТІЛО або **СТОЙЛО**, с., Острозький пов. Село над р. Вілією, 11 км. від Острога, по дорозі до села Каніва, положене серед старих лісів, на маловрожайному і каменистому ґрунті. Були там колись боярські дворища, населення займалося переважно ковальством, тесельством, столлярством, колодійством. Свої вироби продавали вони на ярмарках в містечках і селах. Займалися також годівлею коней і худоби. Село це дуже давне і вже в 1430 році було надане волинським землянам Ело-Малинським. В 1911 р. було там 23 доми і 175 жителів.

СТІЛО-БОЯРСЬКЕ, уроч., Володимирський пов., Микулицька вол., на теренах села Хмелева.

СТОБИХОВА або **СТОБИХІВКА**, с., Ковельський пов., Сошишанська вол., 33 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 293 жит. В селі заховалися до 19 ст. дуже старі звичаї, пісні, коляди, вишивки і писанки.

СТОБИХОВО, озеро, на захід від м-ка Стобихова, понад 1 км. довге і $\frac{1}{2}$ км. широке. Береги піскові і доступні. Згадується в 16 ст. коли воно належало до Луцького пов. (Ревиз. пуц, і переход. . . Вил. Арх. Ком. 1867 р.).

СТОБИХІВКА, річка, ліва притока Стохода, 25 км. довга і до 6 м. широка, 1.5 метрів глибока. Пропливає мало доступною, багнистою долиною, місцями зарослою лі-

сом. Починається С. в багнах коло села Радощі, пливе спочатку в північ. напрямку, а пізніше півн.-схід. на схід і впадає за м-ком Стобиховою до р. Стоходу. Від заходу до С. впадає р. Вільшанка.

СТОБИХОВА або **СТОБИХІВ**, м-ко, Ковельський пов., 46 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 128 домів і 668 жителів (20% жидів), дерев'яна церква, дім молитви, гуральня, цегельня, млин, 2 крамниці, 2 ремісників і 1 ярмарок річно. Містечко Стобихів або Стобихова згадується в 1703 р., як власність Степана і Петра Печецького (Архів ЮЗР ч. 6, т. I, стор. 268 і 269). До 1838 р. була в Стобихові стара дерев'яна церква, покрита гонтами, трьохкупольна з широким опасанням навколо. Серед міщан і селян збереглися до початку 20 ст. старі і цікаві весільні обряди, наприклад т. зв. „Русальський Великдень” під час Зелених Свят. За переписом 1911 р. в С. було 1467 жителів, міщанська управа, земська поштова станція, земська лічниця, 6 крамниць, державна горілчана крамниця, водяний млин, 4 ярмарки річно. До пом. Анастасії Леонард належало там 2,324 дес., в кінці 19 ст. в С. знайдено монетний скарб з 17 ст. (В. Антонович, Труди 11 Археолог. З'їзду 1901 р.).

СТОВПИ або **СТОВБИ**, с. Звягельський пов., Жолобенська вол., 27 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 445 домів 292 жителів. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 303 дес.

СТОВП, уроч. Володимирський пов., при до половини розмитому городищі, — Вільна Угруська.

СТОВПИН, с., Рівенський пов., Межирицька вол., 51 км .від Рівного. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 881 жителів, дерев'яна церква з 1864 р. на місці старої, початкова школа, вітряк. В кінці 19 ст. було там трьохкутне городище і 2 кургани. (В. Антонович, Труди 11 Археолог. З'їзду 1901 р.). Село належало в 1577 р. до кн. Корецьких.

СТОВПЕНЬ або **СТОЛПЕЦЬ**, с., Дубенський повіт, Вербська вол., 25 км. від Дубна, над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 111 домів і 773 жителів. Часто виступаюча назва на Волині, Холмщині, Поліссі і Галичині. Назва ця постала від слова стовп, що означало вежу окремо стоячу, або при городищу. Цей вид фортифікації розвинувся у Волинсько-Галицькому князівстві в 13 і 14 ст. За поборовим реєстром 1570 р. село С. належало до Петра

Хом'яка, а в 1583 р. до Малинського (Яблоновський, Волинь, стор. 25, 140). За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало 567 дес.

СТОВПЕЦЬ, с., Крем'янецький пов., Дедеркальська волость. За реєстром 1583 р. село належало до землянина Яроцького, який платив від нього за 4 дим. В кінці 19 ст. було там 46 жителів, 25 домів.

СТОВПИ, с., Звягельський пов., Жолобинська вол., 27 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 37 жителів, 161 дес. селянської і 451 дес. фільварочної землі, належало до берездовського ключа. За переписом 1911 р. було там 440 жителів, початкова німецька школа, 1 крамниця і паровий млин (25,000 пуд. річ. продукції).

СТОЛПЕЦЬКЕ або **СТОВПЕЦЬКЕ**, с., Звягельський пов., Емельчинська вол., 75 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 37 домів і 179 жителів.

СТОЛИН, м-ко при річці Горині в Пінському пов. і залізниці Рівне-Лупинець. Оселя завжди тяжила до Висоцька і Дубровиці. Відлегла на 61 км. від Пінська. Там сходяться старі шляхи з Давидгородка, Висоцька, Мозира і Пінська. Місцевість ця згадується в літописах в 11-12 ст., як одне з погоринських городів. Думають, що там проживав кн. Давид Ігорович, якого за осліплення кн. Василька позбавлено стола у Володимирі і надано йому деякі погоринські городи. В 16 ст. С. належав до кн. Соломирецьких, а в 18 ст. до кн. Вишневецьких. В 1570 р. С. перейшов до Потіїв (Поцеїв) і Солтанів. Місцевість ця відіграла в 11-15 ст. велику роль, про що свідчать його назви і зосередження як сухих так і водяних шляхів. На старому столинському городищі знаходили багато пам'яток з 11-13 ст. Були там також великі варстати, де споконвіку виробляли великі човни — комяги відомі на припецькому шляху аж по р. Буг.

СТОЖОК, с., Крем'янецький пов., Білокриницька вол., 17 км. від Крем'янця. Оселя положена в горбковатій, лісовій околиці, на просмиках і перевалах з західньої Волині на схід до города Шумська і Данилова. Село при потоці Коловиниці. Оселя ця була колись городом про що свідчить літопис з 1073 р. В 1261 р. волинсько-галицький кн. Василько і владика Холмський Іоан вийшли сюди на зустріч татарського хана Бурундая. Зустріч відбулася в городі Шумську і за наказом Бурундая князі волинсько-га-

лицькі змушені були самі поруйнувати свої городи, а в тому Стожок. Однак з бігом часу Стожок стає знову оборонним городом. В 14 ст. польський король Казимир Великий охоче затримується в С. і навіть висловлював бажання побудувати там палац.

В 1366 р. Стожок належав до луцького і волинського князя Любарта, а в 1392 р. кн. Лев Свидригайло Ольгерович отримує від литовського кн. Вітолда, який панував на Волині, город Стожок з волостями (Стецький Т. Волинь, сер. 2, стор. 91; Акти Археог. Ком. видані в СПб в 1846 р.). В 15 ст. довго належав С. до королівщини, а в 16 ст. переходить до кн. Святополк-Четвертинських. В описі крем'янецького замку з 1545 р. зазначено, що С. був вислуженим кн. Четвертинськими і перейшов від них до кн. Збаражських, а від них до Вишневецьких, пізніше в 1725 до кн. Радзивилів. По тому С. переходив з рук до рук до Чесновських та інших і по польських повстаннях 1831 і 1863 р. опинився в руках російського чиновника А. Вороніна.

Серед старих місцевих селян збереглися старі легенди про старий монастир „Спаса”, про який залишилася історична згадка з 1633 р. (Стецький Т. Волинь, сер. 2, додаток № 12, стор. 465 і 467), монастир цей згорів в 17 ст. і залишилися на вершку гори в лісі лише руїни. На горі „Туриці” була мурована церква св. Трійці, збудована на місці монастирища, відомим поступовим діячем 16 ст. архимандритом Почаївського монастиря — Іовом Залізо (1551-1651). Йдучи лісовими долинами на схід, з лівого боку, на горі „Уточ” руїна старого замку. За переписом 19 ст. в С. було 44 доми і 454 жителів, мурована церква на місці, де була в 1583 р. стара. В 1583 р. княгиня Матвіїва Четвертинська платила з С. від 4 дим., 6 город., 1 боярина і 1 попа. Околиці с. Стожка дуже багаті в різні пам'ятки, починаючи від найстаршої кам'яної доби (палеоліту), молодшої кам'яної доби неоліту, пам'яток з періоду бронзового віку, римського періоду й інших. Зацілили там старі могили з камінними хрестами, а в лісі, як подає В. Антонович (Труд. 11 з'їзду 1901), знайдено довгий обосічний меч.

СТОЯНІВКА, с., Крем'янецький пов., Радзивилівська вол., 33 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 23 доми і 118 жителів.

СТОЛИНОК, с., Пінський пов. Було там в 19 ст. 92 жит., а фільварок належав до пом. Стаховського.

СТОЛЯРНЯ, кол., Володимирський пов., Киселинська вол., 33 км. від Володимира — 15 дом. і 234 жителів.

СТОПИРКА, річка, ліва притока ріки Вижви, яка спливає заболоченою долиною.

СТОРОЖИНЦІ, с., Крем'янецький пов. Згадується в 1583 р. в Вишневецькій волості кн. Вишневецького (Яблонівський, Волинь, стор. 135).

СТОРОЖІВ, с., Звягельський пов., на півн. зах. від Корця, над р. Корчиком. В другій половині 19 ст. було там 259 жителів і 598 дес. селянської землі, гуральня. Село належало до піщавського ключа кн. М. Сангушки, пізніше перейшло до гр. Потоцького.

СТОРОЖИНЦІ, с., Острівський пов., 9 км. на південь від м. Острога. Колись село належало до плужанського ключа. Село заселене боярами, які там несли службу. Забудовання гарні, усі жителі грамотні. З огляду на неврожайні ґрунти, населення доробляло собі ремеслом.

СТОРОНИЧІ, с., Острозький повіт, Плужанська вол., 16 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 47 домів і 331 жителів, смолярня. Колись село належало до Яблонівських.

СТОХІД, річка, права притока р. Прип'яті, 220 км. довжини. Названа так тому, що пропливає широкою, заболоченою долиною кількома руслами, творячи немов мережу рукавів і каналів. Впливає недалеко села Маковичі в Володимирському пов. на півд. схід від м-ка Киселина. Протікає через Луцький і Ковельський повіти і недалеко від села Червище входить на терен Пінського повіту, пропливаючи дуже заболоченими і забagnеними місцевостями, вкритими часом густим лісом. Під містечком Любитів розходиться двома рукавами, з котрих один напроти села Хотилія і впадає до озера Любязь. Річка початково спливає на півн. схід аж до села Угли і звідти під острим кутом завертає на півн. захід. Другий рукав р. С. біля 135 км. довжини розділюється на велику кількість рукавів, творить багато островів і острівків. Ширина і глибина річки невідома, течія повільна, береги низькі, багністі, порослі лісом. Часті тут піскові надми, які довгими валами проходять по кілька кілометрів. На цих видмах виступають пам'ятки старих мезолітичних культур (тардензан-

ської і хвалибоговицької), а також кремінне знаряддя з часів неоліту, кераміки з бронзової і початку залізного періоду (лужицька, висоцька, лятенського періоду та інші). Весною рівень води в С. значно підноситься і води затоплюють прибережні околиці до 2 кілометрів шириною. Річка доступна для невеличких човнів, а від м-ка Любешова для більших крип. Сплав плисів можливий тільки при високому рівні води. Крім кількох малих річок до С. впадають річки Мельниця, Стобихова, Ясенівка, і Лопниця.

СТОШАНИ, с., Пінський пов., 42 км. від Пінська, при дорозі з Ковнятина до Згранського Погосту. В кінці 19 ст. було там 32 двори і 119 жителів та 886 дес. селянської землі. Колись велика земельна власність належала до Завишів. Село згадується в документі з 1503 р. під назвою Тошаничани (Ревіз. пущ і переходів, стор. 103). Пізніше оселя С. була віддана в оренду єзуїтам у Пінську, а в кінці 19 ст. належала до Е. Корсака. В околиці села група курганів. Від 13 ст. на землі польсько-пінські часто нападали литвини і ятвяги більше для користи, грабунку, але завжди майже відходили в ліси на північ.

СТРАКЛІВ або **СТРАКОЛІВ**, с., Дубенський пов., 4 км. від м. Дубна, над р. Іквою. На ґрунтах цього села по перепровадженні залізниці, постала там станція (на лінії Здолбунів-Броди). В кінці 19 ст. було там 25 домів і 290 жителів, мурована церква з 1779 р., збудована Пузининою. Колись був там чоловічий монастир, зложений в 1665 р. Анною, жінкою Михайла Пузини, крем'янецького замкового підсудка. В першій половині 19 ст. С. прилучено до Василянського монастиря в Крем'янці. Село згадується ще в 1545 р., коли воно належало до Юхни Тороканського, а в 1569 р. до Богдана Патрикія Радогоського. (Пам'ятники ч. 4, т. 2, стор. 207). Тоді село виступає під назвою Траклово в універсалі польського короля Жигимонта Августа з приводу Люблинської унії. (Архів ЮЗР, ч. 2, т. I, стор. 10).

В 1570 р. Федір Руденський зі свого маєтку Рудки і заставленого маєтку Страклівського платив від 11 дим. і 1 города, а в 1583 році з тих маєтків платив князь Юрій Пузина від 6 дим., 2 город., 3 город. (Яблоновський. Волинь, стор. 11, 13, 97, 140). За переписом 1911 р. в С. було 771 жителів, одноклясова школа, 4 крамниці, горілча-

на крамниця і шинок. (Петров Н. Краткіє свєдєня о сущєствующих православних монастирах Волинї. Вол. Епар. Вєд. 1867 р. № 8, стор. 146).

СТРАХОЛИН, кол., Луцький пов., Щуринська вол. — 9 дом. і 51 жителїв.

СТРИГАНИ, с., Острозький пов., Криванська вол., 23 км. від Острога над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 276 жителїв, 2 водяні млини, 1 вітряк. За переписом 1911 р. в С. було 310 жителїв, вальцовий водяний млин (300,000 пуд. річного перемолу). До кн. Святополка-Четвертинського належало (1911 р.) 2,493 десятин.

СТРИЛЬСЬК, с., Рівенський пов., Любиковичівська волость, над р. Случчу, 11 км. від станції Сарни, і 132 км. від Рівного, з другої сторони річки — велике болото і потїк Скочин. На початку 20 ст. було там 294 дома і 1,971 жителїв, дерев'яна церква з 1829 р. на місці старої з 16 ст., початкова школа від 1845 р., державний маєток. Оселя згадується в 1578 р., коли вона належала до княгинї Марії Юрієвої Курбської, з дому кн. Гольшанської. В місцевій церкві переховувалися ікони з 15 до 16 ст., виконані до Стрілоської церкви. Перед тим в архіві церковному були рукописні й стародруковані книги. За переписом 1911 р. в С. було 2,500 жителїв, одноклясова школа, 4 крамниці, горїлчана крамниця, кредитове т-во, склад лісових товарів, виріб камінних хрестів, жорен і оселків. В околиці села на березі ріки Случі знайдено скарб срібних монет (19 ст.).

СТРИБ, річка, Володимирський пов. Є то властиво горїшній біг р. Лугу, який випливає під Печихвостами. Пливе на півн. захід нижче Стрільни, входить на терени Луцицької вол. в Сокальському повіті, пропливає границю повітів і під селом Щарпанці знову повертає до Володимирського повіту і там пливе під Милятином, Порицьком і впадає до р. Лугу.

СТРИЙ, слобода, Рівенський пов., Смоличівська вол., 83 км. від Рівного — 22 дома.

СТРИЇВКА, с., Звягельський пов., Смолдирівська вол., 11 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 110 дом. і 645 жителїв, церк.-прих. школа від 1874 р. До великої зем. власности в 1911 р. Старосвицьких належало 564 десятин.

СТРІЛЬЧЕ, с., Володимирський пов., Підберезька волость, 45 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 88

дом. і 593 жителів. Село згадується в 1565 р., коли воно належало до Горохівського пов. і жило там 26 селян (кметів) на дворищах і 8 кметів на різних наділах. Був тоді там піп, дворищ 17 і бортних. Медова данина чинила 13 зол. і 24 гр. В цьому ж році до панського фільварку звезено 1313 кіп жита, 12 кіп ярини, 191 копи пшениці, 30 кіп проса, 5 „брогів” гороху, 3 стоги сіна. Дві копи жита давали омолоту 1 корець і 1 мірку (млинарську), однак 19 корців городенської міри йшло на один гданський лашт. До пом. Е. Кжижановського в 1911 р. належало там 488 дес.

СТРОКИ, с., Старокост. пов., Теофапільська вол., 60 км. від Ст.-Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 640 жит., дерев'яна церква з 1773 р. і церк.-прих. школа. В 1753 р. на підставі Кульбишівської угоди с. Строки було дароване останніми Острозькими ординатами кн. Сапізі. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало в С. — 103 дес.

СТРУГИ, урочище, Пінський повіт, на грунтах села Глинна, згадується 1555 р. (Ревіз. пуц і переходів звірят. т. 91).

СТРУМЕНЬ, річка, лівий рукав річки Прип'яті (в Пінському пов.). Починається від великого збірника води — озера Небля і вливається одним руслом до р. Піни під Пінськом, а другим рукавом до ріки Ясьолди під Качановичами. Злучується також з р. Стиром через рукав, що звється Простір.

СТУБЛА, річка в Луцькому і Пінському повітах, притока ріки Стиру, випливає з села Зелениці в Луцькому повіті, перепливає через озеро Липко і кількома рукавами, засилювана з більших і менших озер, заболоченою долиною доходить до с. Степан-города і села Гірка, перепливаючи далі на північ на терені Пінського повіту. Під селом Серники лучиться на заході з річкою Простирнь, а другий рукав цієї річки на північному сході, через великі болота і ліси доходить до села Гривкович і тут серед заболочених і дуже низьких теренів впадає до р. Стиру. Характер долини річки має вигляд первісної пуці, болота, драговини, недоступні грузки млаки. Ширина річки доходить до 20 метрів, глибина 0.5-2.5, місцями до 6-7 метрів малі озера і озерця небезпечні навіть в зимі, тому

що при великих морозах не замерзають. (І. Крашевський, Всповнення з Волині, Полеся і Литви).

СТУБЛА, річка (або Стубелка, Стубло, Стубелко). Річка пропливає з півдня на північ, часто змінюючи своє корито. Річка згадується в Іпатіївському літопису під 1583 р. (В селі Білуха річку місцева людність називала Білухою). Назва праслов'янська і в болгарській мові слово „Стубель” означає криницю. Вживається ця назва в слов'янських мовах для означення заглиблення, чари, начиння і т.п. (Розвадовський. Студія над назвами слов'янських вод., стор. 202-203, Кракув 1948). Річка має 94 км. довжини і впадає до р. Горині, приймаючи з лівої і правої сторони кілька невеликих струг. В 1792 до 1795 р. річка Стубла була границею між Польщею і царською Росією.

СТУБЛО, с., Дубенський пов., Мізоцька вол., 28 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 176 жителів. Село згадується в 1583 р., що було положене при джерелах р. Стубли. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 412 дес. Був там невеликий палац і гарний парк, заложений ботаніком Міклером.

СТУДИНИЦЯ, річка, притока ріки Ствиги. Довжина річки біля 40 км., ширина 2-5 метрів. Глибока від 2 до 5 метрів. Дно піскове, береги низькі, підмоклі, пропливає долиною багнистою, вкритою лісами.

СТУДИННЕ або **СТУДИНЕ**, с., Володимирський пов., Киселинська вол., 45 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 41 домів, 282 жителів.

СТУДЯНКА, с., Дубенський пов., Судобинська вол., 27 км. від Дубна, над рікою Іквою. В кінці 19 ст. було там 89 домів і 481 жителів, дерев'яна церква з 1740 р. Село згадується в 1477 р. під назвою Студянка, коли воно належало до пана Івашка Ільча, котрий мав замір замінити С. з Немирою Вовчковичом і його дітьми: Івашком, Панасом і Немирою. (Архів Сангушків т. I, стор. 73). Крім того с. С. згадується як маєток кн. Острозького в 1545 р. в описі крем'янецького замку (Пам'ятники т. 4, від 2 ст. 200 і 203). В 1563 р. була це власність кн. Костянтина Острозького. (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2Р37, стор. 10 і 16). В 1911 р. було там 667 жителів і водяний млин. (100,000 пуд. річ. перемолу).

СТУДЯНКА, річка (в документах часом „студена вода”), Володимирський пов. Права притока р. Західнього Бугу. Розпочинається коло села Калусова, перепливає коло Діхтіва, Ласкова і впадає до Бугу в м-ку Устилузі. Колись було на ній кілька млинів, а в тому і володимирської єпископії. Пропливає глибокою підмоклою долиною, де не бракує глибоких замулень і трясовищ.

СТУПНО, с., Дубенський пов., Будеражська вол., 27 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 180 домів і 1,203 жителів, дерев'яна церква з 1747 р., на місці, де була стара, церк.-прих. школа від 1887 р., водяний млин. Село згадується в 1428 р. в грамоті кн. Вітовта, який записує село С. разом з іншими княгині Ганці, яка вийшла заміж за кн. Василя Острожського (Архів Сангушків т. I, стор. 29). Крім того в 1444 р., на підставі засуду копного суду визначення границь села Ступна, а також в 1474 р., коли то Федько Козловський продає с. Ступно Андрушці Федоровичу. (Архів Сангушків, т. I, стор. 69).

В 1561 р. с. С. згадується ще в акті суду про села, що належали до Григорія Ходкевича (опис акт. Книги Київ. Центр. Архіву № 5035). На захід від села, на горбовині велике овальне городище, оточене високими ровами і валами. Крім того 3 кургани. В околиці городища, особливо на підгороді, знайдено понад 10 бронзових хрестів — енкалпійонів 12-13 ст., а також кераміку, прикраси і залізну зброю з цього ж періоду, і кремінне і камінне знаряддя. Місцевий священик о. Война переховував зібрані там пам'ятки старини. (О. Цинкаловський. Записи 1937 р. Дубенський повіт).

СУДИЛКІВ, містечко, Заславський пов., Судилківська вол., над малою притокою р. Горині, 25 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. там було 775 домів і 5,180 жителів, дві дерев'яні церкви, з 1740 р. Дмитрівська і з 1738 р. Троїцька (Ця друга, з огляду на свою старість, на початку 20 ст. була розібрана). На її місці в 1882 р. збудовано другу також дерев'яну. В м-ку римо-католицький костел і початкова школа. Серед містечка зносяться вали „Старе замчище”. Ще в кінці 19 ст. вали і рови, які оточували замчище, були досить добре збережені. В акті 1543 р. згадується, що тоді С. належав до кн. Іллі Острозького, старости брацлавського і винницького. В 1601 р. С. згадується в донесенні луцьких возних Щуки і Яковського,

з якого видно, що С. був спустушений в 1589 р. татарами. Містечко С. належало тоді до землянина волинського Христофора Лабунського. В 1632 р. висланий агент кн. Збаражського доносив, що спіткав князя Лабунського на Волині під містечком Судилковим, звідки козацькі війська пішли в сторону Київського Полісся. Сили козацького війська обраховував він на 30,000.

В 1627 р. С. переходить від землян Лабунських до Аксасів (або Оксаків). В 18 ст. С. належав до Станіслава Любомирського. В судилківському замку Любомирський підписав надавчий акт на користання Магдебурським правом цехових ткачів. В 1892 р. С. був куплений варшавським купцем Захриєю Нипаничем. За переписом 1911 р. в С. було 5,991 жителів, волость, міщанська управа, пошта і телеграф, однокласова школа, земський фельдшерський пункт, жидівська лічниця, лікар, дентист, аптека, 30 крамниць, гуральня (14,570 відер горілки річної продукції), горілчана державна крамниця, 5 шкіряних фабрик (36,000 руб. річн. продукції), газово-енераторний млин, бровар (4,680 р. річної продукції), земська випозичальня сільськогосподарських машин, два рази місячно ярмарки і великий скуп збіжжя. Головними товарами на ярмарках була худоба, коні, вироби з дерева, кераміка, колеса до возів і екіпажів, чоботи, кожухи. В тому ж 1911 р. належало до пом. Мелер-Закомельського 5,628 дес. При містечку 4 кургани.

СУДИЛІВКА, річка, Дубенський пов., ліва притока р. Стиру, впадає до р. Стиру під с. Мервою, вище м-ка Берестечка. Впливає з болота і спливає у східньому напрямку. Довжина 28 км.

СУДИЛІВКА, с., Луцький пов., Шуринська вол. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 74 жителів.

СУДИМОНТИ, оселя, Заславський пов. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 220 десятин.

СУДКІВ, село, Острозький пов. (часом в документах згадується під назвою Садки). За побор. реєстром 1570 р. село належало до Іоахима Лаща, з якого він платив з 8 дим., 4 город., 2 боярів путних, а Григорій Джус з Сінич і садківської частини платив з 9 служб, 5 боярів путних, 9 город. і 1 млинського колеса. В 1577 р. Лащ платив з С. 20 дим., 2 город., а в 1583 р. Джус зі свого села С.

з 5 дим., 4 город. (Яблоновський. Волинь, стор. 5, 16, 52, 107).

СУДОБИЧІ, с., Дубенський пов., Судобицька вол., 16 км. від Дубна, при малій річці Тартаківці, притоці ріки Ікви, 15 км. від Дубна. Село над шосею Крем'янець-Дубно. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 339 жителів, дерев'яна церква з 1878 р. на місці, де була ще старша. Колись маєток належав до пом. Берга. За переписом 1911 р. в С. було 431 жит., волость, однокласова школа, водяний млин (12,000 пуд. річного перемолу), горілчана крамниця. До великої зем. власности в С. в 1911 р. належало 557 десятин. В лісі була в 19 ст. група курганів. (О. Цинкаловський., Записки).

СУДЧЕ, с., Пінський пов., вол. Куховецька Воля, на Заріччі. В кінці 19 ст. було там 96 дворів і 325 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. До пом. Чарнецьких належало там в 19 ст. 2,863 дес., млини, рибні господарства і цегельня. Місцевість типово поліська — болота, луги, ліси.

СУЄМЦІ, с., Звягельський пов., Смолдирівська вол., 23 км. від Звягеля, над річкою Смолкою. В кінці 19 ст. було там 314 домів і 1,667 жителів, дерев'яна церква з 1775 р. і початкова школа від 1867 р. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до кн. Острозьких, які платили з С. від 6 дим. на півдворищах, 9 город., а в 1583 р. від 22 дим., 6 город., 1 водяного колеса і 1 попа (Яблоновський, Волинь, стор. 42 і 84). За переписом 1911 р. в С. було 1974 жителів, гуральня (22,304 відер річного продукту), 3 крамниці, водяний млин (5,737 пуд. річн. продукції), на березі р. Смолки кругле городище під назвою „Раківець”, а за річкою 10 курганів.

СУЙМИ, с. Дубенський пов., Будеражська вол., 28 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 409 жителів, млин, гуральня. За переписом 1911 р. в С. було 457 жителів, 1 крамниця, кредитове товариство, гуральня (18,300 відер річного продукту), тоді ж в с. С. до великої зем. власности належало 352 дес.

СУКАЧІ або **СУКОЧІ**, с. Володимирський пов., Головенська вол. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 392 жителів.

СУЛЬЖИН, с., Заславський пов., Сульжинська вол., 24 км. від Заслава, при р. Гоморі (або Хоморі), її притоках і ставах, при старому тракті Заслав-Старокостянтинів. В кінці 19 ст. і на початку 20 ст. було там 55 домів і 544

жителів, дерев'яна церква з 1887 р. на місці старої, спальної два рази татарами, церк.-прих. школа для дівчат. Село згадується в 1518 р., коли належало до ключа маєтків кн. Марії Семенівни Рівенської і її чоловіка кн. Семена Василича Несвіжського. В документах з 16 ст. село Сульжин виступає під назвою Схульзинці. (Архів кн. Сангушків, т. 3, стор. 167-168). Крім того, під назвою Шульжинець, згадується, як маєток кн. Іллі Острозького (там же т. 3, стор. 456).

В Сульжині в половині 16 ст. були боярські родини Леона і Сенка Линковських. На підставі опису луцьких возньих в 1589 р., С. був спустошений татарами, а також понищено цілу Сульжинську волость (Архів ЮЗР ч. 6, т. I, стор. 290). Колись С. був містечком з сильним замком, від якого не залишилося ні сліду. За поборовим реєстром 1570 р. С. належав до кн. Острозьких, з котрого побір платив Антін Іловицький, намісник Острозький. В 1577 р. кн. Кост. Острозький, київський воевода, платив з містечка С. від 24 домів ринкових, 19 домів вуличних, з 24 на півдворищах, 3 ремісників, як мали городи з 5 дим. і з перекупів. В 1583 р. кн. Іван (Януш) Острозький платив побори з міста Сулженець.

На підставі Кульбишівської угоди Сульжин або Сульжинці було дароване Яблоновському, який був тоді „литовським чашником”. В 19 ст. С. належав до Цихонського, Нартова і Гусаковського. В околицях м-ка Сульжина відбулася битва між польськими військами під проводом Суходольського і козацькими зі з'єднаннями Таборенка і Донця. За переписом 1911 р. в С. було 1,152 жит., волость, земська поштова станція, 1-клясова школа, фельдшерський пункт, і мануфактурна крамниця. До великої зем. власності належало в С. тоді ж 443 дес. В околиці С. два кургани.

СУЛОВО, с. Пінського повіту, Бродницька волость, в кінці 19 ст. було там 47 жителів і 519 дес. селянської землі. Колись фільварок належав до Будзинських.

СУНЯ, оселя, Луцький пов., Городецька вол., 121 км. від Луцька — 18 домів і 124 жителів.

СУРАЖ або **СУРАЖЬ**, **СУРАЗЬ**, с., Крем'янецький повіт, 38 км. від Крем'янця, над р. Вілією. В кінці 19 ст. було в С. 185 домів і 1,219 жителів, мурована церква перероблена з костела ордену єзуїтів, збудованого в С. 1730 р.,

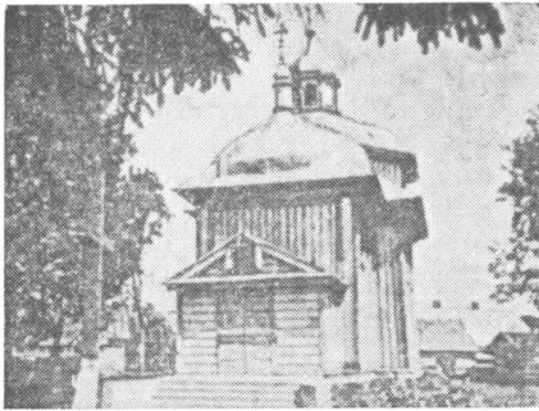
початкова школа від 1862 р. Оселя ця дуже стара і можливо назва її постала від слова „Сурожь”. Місцевість заселена кримськими греками — (сурожцями), можливо що тут з непам'ятних часів в лісах на північ від города Шумська постав грецький монастир, який названо Суражський. По татарському погромі і знищенні занепав і Сураж. За кн. Острозьких маємо про С. згадку, коли був містечком і оборонним замком. В 16 ст. С. належав до кн. Василя Острозького, а від нього перейшов до Анни Альойзи Острозької, яка вийшла замуж за Ходкевича (Архів ЮЗР, ч. 1, т. I, стор. 676-677). Тоді ж татари сильно спустошили місто Сурож.

В акті 1659 р., коли потверджено Гадяцьку угоду, згадується при цьому монастир і шпиталь св. Трійці в Острозі, котрий з містечком Суражем і волостями забрали єзуїти (Пам'ятники, т. 3 від 3, стор. 317). Пізніше згадка про С., як місто трапляється досить часто. В 1773 р. С. перейшов до підкоморого луцького І. Страйновського, а від нього до Корвіцьких і до Раковських. В 1828 р. С. і його величезні лісові простори були сконфісковані царським урядом. (Стецький Т. Волинь, сер. 2, стор. 74-80; Сендульський А. Сураж Кремянецького уезда. Волинь, Епарх. Ветом. 1873 р. № 19, стор. 666-668). До 1914 р. і пізніше в С. заховалися оборонні вали і рови старого замчиська і міста, а при давньому єзуїтському костелі, а тепер церкві, лежали гармати зі старого замку. За переписом 1911 р. в С. було 1,390 жителів і водяний млин. В околицях села було багато курганів, з яких в кінці 19 ст. залишилося лише 70. В селі знайдено було золоті монети (неокреслені), бронзові хрестики-енкелпіони і кремінні та камінні знаряддя. (В. Антонович, Труды 11 археологічного з'їзду 1901).

СУРМИЧІ, пригород м. Дубна, по правій стороні р. Ікви. В кінці 19 ст. було там 16 домів і 134 жителів, дерев'яна церква старовинна з 1700 року. За переказом, пригород колись заселявали військові, які стерегли гарнізон замку, граючи на сурмах.

СУРМИЦЯ, річка, Дубенський пов., права притока р. Ікви, пропливає через пригород Сурмичі.

СУСЬК, село Луцький пов., Тростянецька вол., 27 км. від Луцька. В документах — Суско, Сушко. Село над р. Коноплянкою (або Коноплею), на півд. схід від м-ка Со-

Церква в Сурмичах з 18 ст.

каля. В кінці 19 ст. було там 101 домів і 552 жителів, дерев'яна церква на місці старої з 16 ст. За поборовим реєстром 1570 р. С. належало до кн. Андрія Масальського, з якого в 1583 р. платив він з 13 дим., 2 город., 2 вальних коліс, а кн. Марко Сокольський від 1 боярина, 1 попа, Княгиня Дмитрова Буремельська платила від частини Суська за 4 дим., 10 город. (Яблоновський, Волинь, стор. 33, 58, 61, 90, 91, 95, 106). За переписом 1911 р. до великої власности в С. належало 165 дес.

СУСЬК або **СУСК**, с., Рівенський пов., Клеванська вол., 23 км. від Рівного. Село над р. Горинню, через яку був там в кінці 19 і на початку 20 ст. дерев'яний міст (1 км. довжини), збудований під час I-ої світової війни. В кінці 19 ст. було там 42 доми і 285 жителів. На ріці Горині в 19 ст. була пристань, через яку протранспортовано в 1865 р. 53,225 пудів зерна. За побор. реєстр. 1577 р. село належало тоді до Клеванської волості, княгині Іванової Чарторийської, а в 1583 р. до кн. Юрія Чарторийського (Яблоновський, Волинь, стор. 47 і 88). За переписом 1911 р. в С. було 458 жителів, державний маєток і горілчана державна крамниця.

СУСЛИ, с., Звягельський пов., Смолдирівська вол., 14 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 95 жителів, дерев'яна церква з 1771 р. Село С. згадується в документі 1577 р., як село Сушель. В 1583 р. була це міщанська оселя і було там 63 хати, положені на державних ґрунтах, набутих міщанами міста Звягеля від гр. П. По-

тоцького. В 1577 р. було це село замкове. На суслівських полях було багато курганів (Яблоновський, Волинь, стор. 42, 84). В. Антонович в кінці 19 ст. число їх подає на 50.

СУХА ВОЛЯ, с., Володимирський пов. Село тепер не існує, було на пограниччі Володимирського і Ковельського пов., в околиці с. Свиначина і Купечова. За побор. реєстром володимирського замку з 1570 р., Станислав Деменський зі своєї частини села Сухої Волі і Черни платив з 480 ланів і пів дворища (Яблоновський, Волинь, ст. 24).

СУХА ВОЛЯ — пригород м. Острога.

СУХА ВОЛИЦЯ, с., Дубенський пов., село над р. Стублою, на захід від м-ка Мізоча.

СУХЕ, с., Пінський пов., Бродницька вол. В кінці 19 ст. було там 45 дворів. Колись село належало до пінського василіянського монастиря на передмісті Пінський Лещ.

СУХІВЦІ, с., Рівенський пов., Дідковицька вол., 29 км. від Рівного, над безіменним потоком. В кінці 19 ст. було там 54 доми і 568 жителів, мурована церква Покровська на місці старої. Село згадується в 1587 р., як маєток луцького старости кн. Олександра Пронського (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, стор. 161). Крім того в році 1744, як власність каштеляна Київського Казимира Стецького (Архів ЮЗР, ч. 6, т. 2, стор. 74).

СУХОВЕРХИ, урочище, Пінський пов. (Ревіз. пуц і переходів...).

СУХОВОЛЯ, с., Звягельський пов., Городницька вол., 39 км. від Звягеля, на схід від р. Корчика. На початку 20 ст. було там 71 домів і 469 жителів. В половині 19 ст. 126 жителів і 652 дес. селянської землі. В селі від 1870 р. була церк.-прих. школа. Більша власність належала до пищавського ключа маєтків гр. Марії Потоцької.

СУХОВІЛЬКА або **БОВДУРКА**, **БЕРЛИНКА**, притока р. Стиру, впливає з околиць села Суховолі в Блідському повіті і недалеко від бувшої границі з Австрією впадає до р. Стиру.

СУХОВОЛЯ або **СУХА ВОЛЯ**, **СУХОВАЛИ**, **СУХІВ**, с., Луцький пов., Полонська вол., 26 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 48 домів і 320 жителів, а за переписом 1911 р. 91 домів і 499 жителів. Село над р. Стиром, на північ від Луцька. За побор. реєстром луцького замку 1577 р. село належало до Торговицької волості князів Корецьких, які платили від нього від 6 дим., 2 город. і 1 боярина.

В 1588 р. О. Яловицький платив з С. 35 дим. і 1 города. (Яблонівський, Волинь, 50, 93). За переписом 1911 р. до пом. Т. Крижановського належало там 900 десятин.

СУХОДОЛИ, с., Володимирський пов., Хотячівська вол., 10 км. від Володимира, при притоці р. Бугу — Студянці. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 580 жителів, дерев'яна церква в чужому т. званому „синодальному стилі”. До 1937 року була там друга церква на „старих могилах”, дуже архаїчної конструкції, трьох-подільна. Кожний з трьох зрубів був збудований окремо і не був „зв'язаний” з іншими двома зрубами. Церкву цю збудували волинські земляни Загоровські в 16 ст. з модриневого дерева. До кінця 1914 р. зберігся там іконостас старого письма (так зване „глухий”), ікони, рукописні книжки, стародруки, метрики тощо перенесено до нової церкви і в 1935 р. було це все забране автором і передане до Львівського Українського Архіву. При цій старій церкві в 16 ст. був заснований О. Загоровським притулок для старців і калік. Село Суходоли згадується в 1570 р., коли то Василь Загоровський з сіл Суходіл і Діхтова платив від 20, ½ дворищ, і 27 город. В 1583 р. пані Василева жінка Загоровська платила зі Суходіл від 32 дим., 3 город., 2 комірників і 2 дорічних коліс, 2 боярів і 1 попа (Яблонівський, Волинь, стор. 20 і 114). За переписом 1911 р. були там гуральня і горілчана крамниця. До пом. Гуровського належало там 1,128 дес. доброї орної землі і переважно дубових лісів. На горбку за селом фільварок, парк і мурований дім поміщика. На терені села знайдено топір-молоток з сармацького пісковика (Маєвські. Топоркі каменне, 7).

СУХОДОЛИ, с., Крем'янецький пов., Радзивилівська волость, при бувшій границі з Австрією і при залізниці з Радзівілова до Бродів. Було там в початку 20 ст. 8 домів і 49 жителів.

СУХОЖА, річка, згадана в „Ревізії пуц і переходів” в 1554 р. Пропливала вона в урочищі „Старе ставище”.

СУХОЖИНЦІ, с., Заславський пов., Тарновська вол., 24 км. від міста Заслава. В кінці 19 ст. було там 161 домів і 826 жителів, дерев'яна церква з 1882 р. на місці старої, церк.-прих. школа. Село належало до кн. Сангушків.

СУШИБАБА, село, Володимирський пов., Новодвірська волость, 46 км. від Володимира — 24 доми і 153 жит.

СУШИЦЬК, с., Пінський пов., над р. Ясьолдою. Було там в половині 19 ст. 22 двори, просторні луги, рибальство, селяни займалися переважно плисарством і рибальством. Терени колись належали до королівщини і в 1717 р. за С. платили 42 зол. гебриди (Волюмина Легум VI, фоль. 373).

СУШИШНО, с., Ковельський пов., в документах Сушильно, Сушинно, Сушично. На границі Ковельського і Володимирського пов., 23 км. від Ковля. Колись С. належало до владик володимирських, а в 19 ст. була то власність Комарів і Запрудських, 500 волоків орної землі і 450 лісу. За поборовим реестром володимирського замку з 1577 р., владика володимирський Федосій з церковного маєтку Суфчин (Сушично) платив від 19 дим., 5 четвертин, 10 городників. В 1583 р. той же владика платив від 46 дим., 2 ремісників, 1 дорічного колеса, 1 попа, 1 боярина (Яблоновський. Волинь, стор. 68 і 119). В 1856 р. на полях Сушишна було знайдено вістря залізного спису інкрустоване сріблом (дві свастики, кільця кругів і напис готськими рунами TILARDIS). Статті про знахідку уміщені в „Вядомосьцях археологічних III, стор. 52-53, як рівнож в Словнику Географічним III, стор. 657. Крім того на полях того ж села знайдено діоритовий молот.

СУШВЦІ, село, Острозький пов., Семенівська вол., 61 км. від Острога, над рікою Горинню на схід від Ямполья. В кінці 19 ст. було там 116 домів і 771 жителів, дерев'яна церква з 1856 р. на місці старої.

СУШНИЦЬКЕ ОЗЕРО, Пінський повіт, в долині ріки Ясьолди з лівого боку, між селами Сумицьк і Городище, в обсязі Пінковицької волості. Довжина до 2 км., ширина більш як пів км. Озеро зливається з р. Ясьолдою. Озеро належить до найбільш рибних в околиці.

СУШКИ, с., Ковельський пов., Седлищанська вол., 17 км. від Ковля, ґрунти то переважно піскові надми на глиниковатому підложжі. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 323 жителів. Два кілометри від села було в кінці 19 ст. 3 кургани. На піскових розвіяних вітрами надмах часті знахідки з часів неоліту і бронзового періоду. (О. Цинкаловський, Записки, Ковельський повіт, 1923 р.).

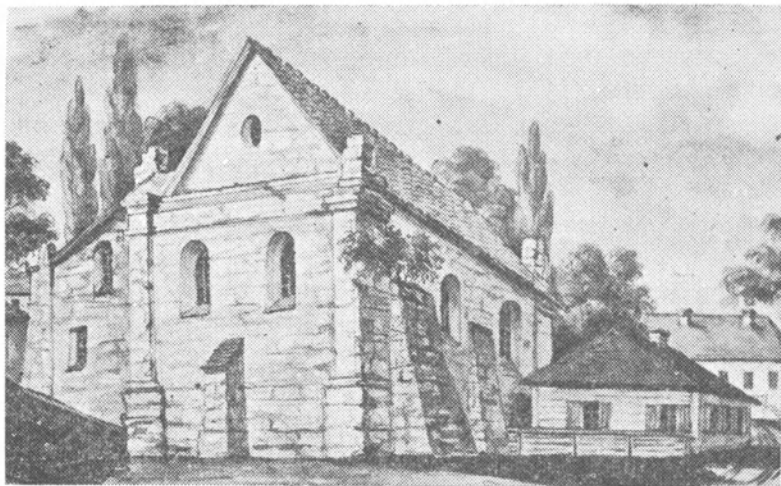
СУШКИ, село, Старокостянт. пов., Красилівська вол., 21 км. від Ст. Костянтинова. В документах часто під назвою Сошинці, при тракті зі Старого Костянтин. до Запа-

динець. За побор. реєстр. крем'янецького замку з 1583 р. село належало до Полонської волості князя Костянт. Острозького київського воеводи і в кінці 16 ст. було спустошене татарами.

СУЩЕВИЧІВ, хутір, Зв'ягельський повіт, Романівська волость, — 32 доми і 220 жителів та 80 дес. орної землі.

СЯБІРКА, село Звягельський повіт, Романівська вол., 54 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 37 домів і 413 жителів.

СЯГРІВ, село, Звягельський повіт, Хролинська вол., 43 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 87 домів і 447 жителів, дерев'яна церква з 1888 року на місці старої з 17 ст. Село згадується в 1589 р. під назвою Сьвигри в Полонській волості кн. Януша (Івана) Острозького. Село було зруйноване в кінці 16 ст. татарами. В 1601 р. згадується, як село кн. Януша Острозького. За переписом 1911 р. в С. було 126 жителів і паровий млин (25,000 пуд. річного перемолу). До пом. Паркевського належало там 639 десятин.

Синагога в Степані (19 ст.) (ц).

Т

ТАБАЧУКА, хутір, Дубенський повіт, Крупецька волость, 45 км. від Дубна — 19 домів і 106 жителів.

ТАБОРИ або **ТАБУРИ**, с., Звягельський повіт, 44 км. від Звягеля, Баранівська вол., над лівою притокою ріки Случі. В кінці 19 ст. було там 67 жителів і 213 десятин селянської землі, належало до баранівського ключа маєтків Гагариних, а від них перейшло до Строгонових.

ТАДЕУШПІЛЬ, оселя, Звягельський пов., Баранівська вол. В 1867 році було там 56 домів і понад 150 жителів, належало до маєтків пом. Строгонова.

ТАНКИ, село, Звягельський пов., Сербська вол., 35 км. від Звягеля, над рікою Цвілею. В кінці 19 ст. було там 37 домів і 444 жит., 865 дес. селянської землі. Село належало до курчинського ключа поміщика Кучинського, пізніше до графа Менчинського. В 1628 році згадується як власність Гаврила Гойського — київського каштеляна, який платив з Т. від 2 димів і 1 города.

ТАЙКУРИ, село, Острозький повіт, Здолбунівська волость, над старим трактом з Острога до Рівного, 38 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. в Т. було 95 домів і 757 жителів, мурована церква з 1731 р., церк.-прих. школа від 1896 р., римо-католицький костел. Село і замок згадується в 1648 р. в листі воеводи київського і брацлавського Адама Киселя про бої козаків під містечком Гощею, які підступили під місто Рівне і тайкурський замок. (Пам'ятника ч. 1, від 3 ст. — 193). Крім того Т. згадують в акті 1649 р., скерованого тим же Киселем до Осолінського, про стан польського війська (Пам'ятники, ч. 1, від 3 — 399-401). Правдоподібно, що тайкурський замок збудовано в 1614 р., коли то надано Т. грамоту на заложення містечка на Магдебурському праві, відзначаючи його гербом Св. Юрія. Від Вишневецьких переходило містечко Т. часто до інших рук, аж в 1866 р. власником його бачимо гр. Олександра Ільїнського.

Як подають документи, маєтність ця належала колись до протопластів відомого і дуже багатого волинського

землянського роду Кірдеїв. Розросла родина К. оселювалася в різних місцевостях Волині, приймаючи прізвиська в залежності від назви місцевості, в якій оселювалися. Так постали Кірдеї — Вільгорські, Богуринські, Гошецькі, Тайкурські, Посягвецькі, Мильські, Шпановські. Тут в Тайкурах жив Іван Чаплич-Шпановський, військовий волинської землі і від нього ця резиденція перейшла до Вишневецьких. Не раз тайкурський замок відбивав татарські напади, про які серед місцевого люду заховалися легенди, які часто зв'язують постання курганових могильників з татарськими і козацькими побоевищами, що очевидно не відповідає дійсності. Дослідження курганів виявили в них волинський поховний обряд, а також часто є то могили з періоду неоліту. Крім розкопаних і розкиданих курганів при побудові залізниці в околицях Т. на початку 20 ст. залишилося їх там ще кілька. За переписом 1911 р. в Т. було 992 жителів, 6 крамниць, фабрика дубового паркету (33,565 руб. річн. прод.).

ТАЛЕЦЬКА РУДНЯ, с., Звягельський повіт (дивись Рудня).

ТАЛЬКИ, село, Звягельський пов., Рогачівська вол., 13 км. від Звягеля — 80 домів і 240 жителів, 491 десятин селянської землі, колись власність Яблонівських.

ТАРАЖ або **ТАРАЗЬ СТАРИЙ**, село, Крем'янецький повіт, 33 км. від Крем'янця, над рікою Іквою і ставом, в місцевості горбковатій і родючій, при дорозі з міста Вишнівця до Почаєва. В кінці 19 ст. було там 112 домів і 922 жителів, дерев'яна церква з 1778 року, збудована на городищі, на місці старої, церк.-прих. школа з 1861 року. Село згадується в 1463 р., як маєток князів Збаражських. (Архів князя Сангушки т. I, стор. 54, 55). Другу згадку про село Т. маємо з 1475 р., коли то село належало до князя Василя Василевича Збаражського (там же, стор. 69 і 70).

За даними ревізії крем'янецького замку з 1545 р. село Т. під назвою Таразя, згадується як власність кн. Дмитра Вишневецького, який був зобов'язаний до забезпечення двох городень того ж замку „з іменей своїх” — Таразя, Комарина, Крутніва (Пам'ятники, т. 4, від 2, стор. 201, 206). За переписом 1911 р. в Т. було 1612 жителів, горілчана крамниця і водяний млин (30,000 пуд. річного перемолу), до поміщиків Микити Мінакова належало там 420

десятин, і до поміщика Нікшича — 510 десятин. В околиці с. Таража і особливо на городищі знайдено багато знарядь і зброї з доби неоліту, а також раннього середньовіччя. Ціле село, починаючи від городища, було оточене ровом і валом, 1 курган (19 ст.).

ТАРАЖ НОВИЙ, с., Крем'янецький повіт, Почаївська волость, 27 км. від Крем'янця, при дорозі з Вишнівця до Почаєва. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 441 жителів, дерев'яна церква з 1861 року. Село поділяло від давніх часів долю Таража Старого.

ТАРАЖ, с., Луцький повіт, Колківська вол., 48 км. від Луцька на південь. В кінці 19 ст. було там 57 домів і 358 жителів.

ТАРАЖ, с., Луцький пов., над трактом села Гайнівки до м-ка Колок.

ТАРАЖ, с., Пінський пов., Кухецьковільська вол., на південь від Пінського повіту, між річками Стиром і Веселухою, в околиці низькій і заболоченій. Недалеко на північ озеро тієї самої назви.

ТАРАНІВКА, с., Звягельський пов., 65 км. від Звягеля, Миропільська волость. За переписом 1911 р. було там 915 жителів і гуральня (30,596 відер горілки річно).

ТАРАСІВКА, фільварок, Володимирський пов., Грибовицька волость, — 1 дім і 18 жителів.

ТАРАСІВКА, село, Ковельський повіт, Седлищанська волость.

ТАРНАВКА, с., Дубенський пов., Крупецька вол., 33 км. від Дубна, 3 км. від м-ка Козина. За переписом 1911 р. в Т. було 298 жит., пошта і телеграф, гуральня (28,115 відер горілки річної прод.), водяний млин (40,000 пуд. річної продукції). Тоді ж до поміщика Торкавського Казимира належало там 1,629 десятин.

ТАРНАВКА, село, Заславський пов. (В документах Тернувка, Терновка). Село при джерелах р. Гомори (або Хомори), 13 км. від м-ка Білозірки, на півд. захід від міста Заслав. Фільварок належав до славуцького ключа кн. Сангушки.

ТАРНОБІР, присілок, Крем'янецький пов., Бережецька вол. — 10 домів і 39 жителів. За переписом 1911 р. в с. Тарнобір було 88 жителів, два тартаки (60,000 руб. річної прод.).

ТАРНОВОЛЯ, колонія, Луцький повіт, Рожищанська вол. — 26 домів і 156 жителів.

ТАРТАК, село, в 1911 р. було там 707 жителів, 1 крамниця, скляна гута (38,000 руб. річної прод.).

ТАРТАК, село, Рівенський повіт, або Тартак Яринівський, Березинська вол.

ТАРТАК, хутір, Рівенський пов., Степанська вол., 83 кілометрів від Рівного — 24 доми і 286 жителів.

ТАРТАК, хутір, Острозький пов., Кунівська волость.

ТАРТАК, село, Дубенський пов., Судобицька волость, 24 км. від міста Дубна — 19 домів і 98 жителів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 137 десятин.

ТАТАРИНЦІ, село, Крем'янецький пов., Борсуковецька вол., 33 км. від Крем'янця, над рікою Горинню, при старій дорозі з Ланівець до Вишнівця. В документах часом Татаринівці. В кінці 19 ст. було там 57 домів і 453 жителів, мурована церква з 1757 р. на місці старої, за переказом був там монастир. Село згадується в 1545 р., коли належало до городничого Андрія Куневського (Яблоновський, Волинь, 94). Згідно з побор. реєстром Крем'янецького повіту, з 1583 р. кн. Лев Волонецький з села свого Татаринець і з Красної Луки платив від 14 димів, 4 город., 3 комірників, 1 вального колеса, 1 ступного колеса, а Андрій Куневський платив від 2 димів, 4 город., 6 підсусідків, 3 боярів (Яблоновський, Волинь 139, 142). З документу 1595 р., 26 липня довідуємося, що земляни куновські, які служили князю Льву Збаражському, отримали від нього села Татаринівці, Якимівці, Краснолуку за 500 кіп литовських грошей. В 1734 р. згадуються Татаринці, як власність Курдвановської (Архів ЮЗР, ч. 3, т. 3, стор. 57). За переписом 1911 р. в с. Т. до поміщика Значко-Яворського належало 300 десятин. На полях села в 19 ст. було біля 10 курганів, а з них два звалися — „Татарські могили” (В. Антонович, Труди 11 з'їзду 1901 р.).

ТАТАРІВКА, село, Звягельський пов., Остропільська волость.

ТАТАРСЬКА ВУЛИЦЯ, пригород міста Острога (вулиця), Хорівська вол. В кінці 19 ст. було там 67 домів і 515 жителів. Положена від північної сторони міста Острога. Складалася з кількох селянських дворів під високою горою, з-під якої впливав струмок і злучувався там

з річкою. Частина оселі збудована на горі за яром і має назву „Шатерники”, друга частина направо від Розважської дороги, яка простягається аж до ріки Горині, зветься „Хижниками”. На горі могилки, які там мають назву „Татарські Могилки”, крім того є старі могилки в частині „Шатерники”. Земля там родюча на крейдяному підкладі, а коло села Чижин виступає камінь — вапняк. Це колись окреме село входило до ординації кн. Острозького, згадує про це село в 1629 р. як про нову оселю, де поселено татарів: Галенбека, Асака, Бурдана, Косима, Кулиба, Казі-Бека, Мурзу, Кутляка, Арсала, Каді, Ахмета. Роди татар поступово вигасали і асимілювалися. На підставі Кульбишівської угоди з 1753 р., село це було подароване Іваном-Янушом Острозьким кн. Сангушці, а від нього перейшло до Малаховських. В 1796 р. забрано до „казни”, подаровані Ферзенові. Від 1802 р. перейшло до гр. Ільїнського, а по польським повстанні до Блудової.

ТАТАРСЬКА СТРУГА, потік під містом Ковлем, на ґрунтах с. Ружина.

ТАТАРСЬКИЙ ГРУД (Груд на Поліссі означає місце підвищене, сухе, положене серед болота). Є то півострів серед боліт на ґрунтах села Губків.

ТАТАРЩИНА або **ТАТАРІВКА**, с., Звягельський пов., Корецька волость, 35 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 26 домів, 181 жителів і 381 десятин селянської землі. Село колись належало до корецького ключа маєтків кн. Корецьких, пізніше перейшло до кн. Чарторийських, Потоцьких, а по повстаннях до „казни”.

ТАШКИ, село, Заславський пов., Славуцька вол., 20 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 63 доми і 408 жителів, а за переписом 1911 р. — 433 жителів, паперова фабрика (32,000 руб. річної продукції), належало село Ташки до славуцького ключа кн. Сангушків.

ТВЕРДИНІ або **ТВЕРДИНЬ**, село Володимирського повіту, Киселинська вол., 43 км. від Володимира на схід і на північ від старого тракту Володимир-Луцьк. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 684 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., малий фільварок. За переказами місцевих селян, колись проходили там оборонні вали з півночі на південь, від яких не залишилося й сліду. В старих документах село виступає під назвою Твордині, Твердині. Село положене над забагненою притокою ріки Стоходу, на пів-

нічний захід від Кисилина. За ревізією луцького замку в 1545 р. з Твердинь платив Яків Холпитовський, який був зобов'язаний утримувати одну городню на володимирському замку. За реєстром поборовим володимирського замку, село Т. належало до Олізара Кірдея (Або Кордея). (Яблоновський, Волинь, стор. 22). Те саме село правдоподібно згадує ревізія луцького замку 1545 р., як власність землянина Твердинського, який разом з іншими був зобов'язаний утримувати 1 городню на луцькому замку (Яблоновський, Волинь 40), за переписом 1911 р. до великої зем. власности в цьому році в Т. належало 980 десятин (до трьох поміщиків). В урочищі „Кучминя гора” 15 курганів.

ТВЕРДОХЛБИ, хутір, Дубенський повіт, Крупецька вол., 3 доми і 19 жителів.

ТВОРИНИЧІ або **ТВАРИНИЧЕ**, село, Володимирський пов., Хорівська волость, 32 км. від Володимира, над рікою Лугом. В кінці 19 ст. було там 42 доми і 242 жителів. Село згадується під час ревізії володимирського замку в 1545 р., як власність князів Єроховицьких (або Роговицьких) — Івана, Василя, Федорової, які з Хорова, Ружина і Творинич були зобов'язані утримувати 1 городню на володимирському замку. (Пам'ятники т. 4, стор. 1). За побор. реєстром 1570 р. село Т. належало частинно, разом з с. Ружином і Орсином до кн. Михайла Ружинського, а друга частина до кн. Остафія Ружинського, а також до їх брата Дмитра Ружинського. В 1577 р. частина села Т. була власністю кн. Михайла Ружинського (з Ялович), а друга частина до Степана і Остафія Ружинських, з чого вони й платили податки (Яблоновський, Волинь, стор. 10, 20, 21, 60, 74, 116, 117, 125).

ТЕКЛЯ, село, Володимирський повіт, Кривеньська волость, 117 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 138 домів і 846 жителів. Початкова школа, каплиця.

ТЕКЛИН, село, Ковельський пов., Хотяшівська вол., 54 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 51 домів і 372 жит.

ТЕКЛІВКА, село, Рівенський повіт, Березинська вол., 76 км. від Рівного — 38 домів і 248 жителів.

ТЕКЛІВКА, село, Луцький пов., Осовецька вол., 132 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 59 дом. і 340 жит.

ТЕЛЕЖИНЦІ, село, Заславський повіт, Михнівська волость, 14 км. від Заслава, в оселі урочища — Ступник,

Губливищина. В кінці 19 ст. було там біля 100 дворів і 800 жителів., дерев'яна церква з 1755 року, церк.-прих. школа від 1885 року. Колись село належало до кн. Сангушків.

ТЕЛЬЧЕ або **ТЕЛЬЧА**, оселя, Луцький пов., Колківська волость, 77 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 365 жителів.

ТЕЛЕХАНИ, м-ко, Пінський пов., над Огинським каналом, при старому тракті з Мінська до Запілля і з Пінська до ст. Косова. Колись було там 65 домів і 607 жителів, дерев'яна церква, шпиталь, лікар, водяне управління, школа дорожних кондукторів. Колись була там фабрика фаянсу, зложена М. Огинським, до якої глину спрощували з Городка (коло Столика). Потім фабрику зліквідовано. Містечко Телехани віддавна належало до волинських кн. Дольських, а пізніше перейшло до князя Вишневецького, в 18 ст. до Осинських. Один з них відзначився своєю роботою при будові так званого „Огинського каналу”, який злучує р. Шуру з Ясьолдою. Колись цей канал звався „Телеханським каналом”. До Телеханського ключа маєтків належало в 19 ст. 41,378 дес.

ТЕМНИЙ ЛЯД або **ТЕМНОЛЮНД**, село, Пінський повіт, недалеко від тракту з Деревна до Ляхвич.

ТЕМНЕ, урочище, Рівенський повіт, Висоцька волость — 6 домів і 62 жителів.

ТЕМНОГАЙЦІ, село, Крем'янецький повіт, Борківська волость, 21 кілометрів від Крем'янця. Село над притокою ріки Вілії, на захід від села Загайці. В кінці 19 ст. було там 151 домів і 957 жителів, дерев'яна церква з 1865 року на місці старої, церк.-прих. школа від 1885 р., бровар. Село Т. згадується в 1583 р., коли то Щасний платив від нього з 6 дим., 2 город., 2 городники. (Яблонівський, Волинь, 147). В 1637 р. Т. згадуються, як маєток Ірини (Раїни) Козирад-Боговитиної в фундушному записі Загаєцькому монастиреві Іоана Милостивого (Пам'ятники, т. 4, від 1, стор. 78-80). В 1726 р. Т. згадується, як власність житомирського мечника Міхала Прушинського, а пізніше Оттона Краугюнга (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, додаток стор. 339). В церковному архіві до 1914 р. було багато стародруків з 17-18 ст. За переписом 1911 р. в Т. було 1,167 жителів, горілчана крамниця, кредитове товариство, земський склад насіння.

ТЕМНЕ, оселя, Луцький пов., Колківська вол., 6 домів і 24 жителів.

ТЕМРІВ ЛІС, Ковельський повіт, на ґрунтах села Борки і Остівки.

ТЕНЕТИНСЬКА або **ТЕНЕТИСЬКО**, болото, Ковельський повіт, на захід від містечка Ратна, в котрому формується і з котрого випливає ріка Прип'ять. На захід починається коло села Столинських-Смолярів і творить розлогі болота, багна, млаки і численні річища і рукави, в околицях села Здомисля формує своє корито і приймає там назву р. Прип'ять. (А. Бужанський, Ріка Прип'ять та її допливи. Вінніпег, 1966. Канада).

ТЕНЯ або **ТНЯ**, річка, Звягельський пов., Курницька вол. Розпочинається в Житомирському пов., в болотах „Пропастниця”, і спливає на північний захід, творячи по дорозі кілька ставів. Впадає до Случі з правої сторони, під селом Івашківкою. З правої сторони, де впадає до неї ріка Тиня.

ТЕОДОРІВКА, село, Звягельський пов., Баранівська вол. В кінці 19 ст. було там 23 двори. Село колись належало до новозвягельського ключа маєтків Уварових і Мезенцових.

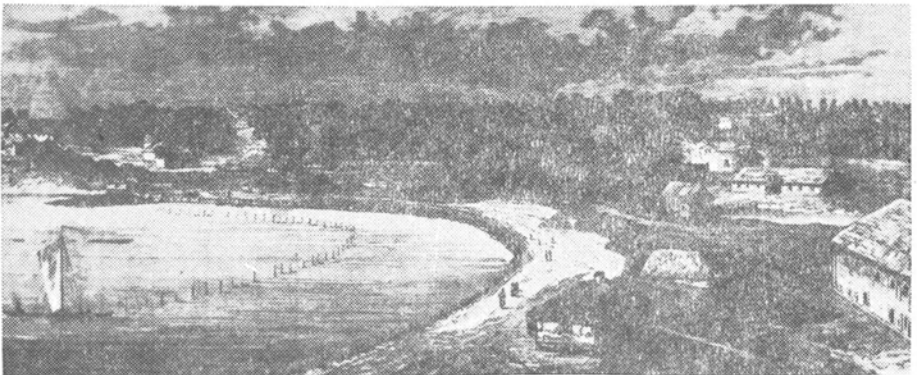
ТЕОДОРІВКА (ЧУДЕЛЬКА), село, Рівенський пов., Вирська вол., 131 км. від Рівного — 23 доми і 204 жителів.

ТЕОФИПІЛЬ, містечко, Старокост. повіт, Теофіпільська вол., 65 км. від Старо-Костянтинова. В документах виступає під назвою; Камінь, Камінь Човганський, або Чоланський, пізніше Човган або Чувган. Містечко над рікою Повквою, притокою ріки Горині і великим ставом. В кінці 19 ст. було там 536 домів і 4,438 жителів, мурована церква з 1893 р. на місці старої з 1764 р., яка також збудована була на місці старої, невідомо коли побудованої. В містечку Т. була початкова і церк.-прих. школа, 70 крамниць, 68 ремісників, друга церква дерев'яна, мурований костел, синагога, 2 доми молитви (жидівські), поташарня, цегельня, 5 ярмарків річно. Місцевість ця під назвою Камінь згадується в 1420 р., коли вона була надана волинським кн. Вітольдом своєму слугі Павлові, які присвоїли собі прізвища Човганських, як то видно з документу 1570 р., коли то Андрій Човганський платив податок з цього села. Назву Теофіпіль надано Човгану Теофілем Сінявським. Нова назва — Теофіпіль не зацепилася і міс-

цеве населення вживало аж до 1914 р. стару назву Човган. Була там десь у 1831 р. тринітарська школа, а по ліквідації тринітарських шкіл, замінено 4-класовою шляхецькою школою. Від Яблоновських Т. перейшов до Сапигів і був сконфіскований в 1864 р. і наданий царському генералу Ліпранді. В 1824 р. в Т. народився філолог і знавець слов'янських мов Юліян Комковський, який закінчив Київський університет, спочатку вивчав філологію, а пізніше природничі і медичні науки (до 1899 р.). Від 1868 р. проживав у Києві, написав і видав Літопис Нестора, життя Кирила і Мефодія, Вступ до слов'янських мов і нарис географії. За переписом 1911 р. в містечку Т. було 4,327 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, фельдшерський пункт, суд, жидівський шпиталь, початкова школа, 2-класова школа, жидівський притулок, притулок для селян, аптека, 4 аптечні склади, 78 крамниць, гуральня (7,779 відер горілки річно), лікар, дентист, 2 кредитові товариства, 5 складів дерева, вальцевий млин, судовий оборонець, 2 кооперативи, 3 шинки, 9 складів скупку збіжжя, 24 ярмарки річно. В 1911 р. до поміщика Стаховського належало 742 дес. В околицях м-ка кулька курганів.

ТЕПЕНИЦЬ, село, Пінський пов., Жабчинська волость. В другій половині 19 ст. було там 58 жителів. Велика зем. власність належала до гр. Красицьких.

ТЕРАТИН, село, Дубенський повіт. (В документах 1570 р. — Тератін, а в 1589 р. Ператин). Село над притокою ріки Ікви. За побор. реєстром 1570 і 1583 р. Т. нале-

Вигляд Теофполя (Човгана), (мал. 19 ст.) (ц)

жало до А. Єловецьких, крем'янецького, земського судді (Яблоновський, Волинь, стор. 28, 137).

ТЕРЕБЕЙКИ, село, Володимирський пов., Бережецька вол., 58 км. від Володимира, над залізницею Ковель-Холм, 10 км. від станції Дорогуська (на Холмщині). В кінці 19 ст. було там 56 домів і 380 жителів.

ТЕРЕБЕНЬ, село, Доброславська вол., Пінський пов., над р. Бобрік, недалеко від тракту Пінськ-Слуцьк. В кінці 19 ст. було там 49 дворів. Грунти піскуваті і заболочені. До поміщика Скірмунтів належало там 2,136 десятин.

ТЕРЕБЕНСЬКЕ ОЗЕРО, 7 кілометрів від Городищанського озера в Пінському повіті.

ТЕРЕБЕШІВ, село, Пінський пов., на Заріччі, над рікою Горинню, при волинському старому тракті через Столин до Давидгородка і Лахви, 85 км. від Пінська. В другій половині 19 ст. було там 26 дворів і 107 жителів, дерев'яна церква, волость, до якої належало 11 сіл і 1 містечко, місцевість мальовнича, багата в ліси, луги, рибу і звірину. Селяни займаються рільництвом, рибальством, плісарством і полюванням. До поміщика Олешів належало там 7,207 десятин. Село згадується в документі під 1558 р., коли воно належало до князя Богдана Соломирецького (Ревізія пуш і переходів, ст. 10 Вил. Арх. Ком. 1867 р.).

ТЕРЕБІЖ, село, Володимирський повіт, не існує тепер. Колись було у східній частині Володимирського повіту, недалеко від границі Ковельського і Луцького повіту. За побор. реестром володимирського замку з 1577 р., село це належало до Миколаєвої Домбровської, яка платила з Т. від 1 дим. на півдворищі. В 1583 р. Т. належало до Федора Колмовського, який платив з нього за 2 дим., 2 городи, 1 дорічного колеса, і 1 попа. (Яблоновський, Волинь, 77 і 122).

ТЕРЕБИН, село, Пінський пов., на Заріччі, Лемешівська волость, 13 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 8 дворів. До поміщика Пласковського й Ордів належало там 2,626 десятин. Розвинуте рибальство і виріб в малих гуральнях горілки із збіжжя. Місцеві селяни — рибалки і плісарі. Місцевість низька, заболочена, комунікація переважно водяними шляхами. Багато лугів. В 15 і 16 ст. пінські князі надавали в Т. ґрунти і дворища. Так в 1495 р. в Т. отримав маетки від княгині Марії-Івашко Полозо-

нич, а кн. Федір Ярославович затвердив це надання в 1500 році, що в 1522 р. було признано королем Жигимонтом. (Ревіз. пущ і переход. Ст. 104-107. Вил. Арх. Ком. 1867).

ТЕРЕБИЩЕ, село, Пінський пов., Плотницька вол., Назви з пнем терєб: — Терєбіж, Терєбище, Терєбині й інші, постали для окреслення місць, де перетягали до річок (переважно зимою) колоди і в'язали їх в плиси. Весною, коли приходила повінь, плиси ці спливали з найдальших закутків Волині і Полісся до більших річок, а ними до Прип'яті. В половині 19 ст. в с. Терєбищу було 9 дворів і 31 жителів. До великої земельної власности належали великі обшири маловрожайної землі, болота, карликові і старі будівельні ліси, доступні тільки зимою.

Городище в Теремнім (ц)

ТЕРЕМНЕ або **ТЕРЕМНО**, **ТЕРЕМИЦІ**, с., Луцький пов., Піддубецька вол., 5 км. від Луцька, на півд. схід. В половині 19 ст. було там 35 домів і 435 жителів, а на початку 20 ст. 141 домів і 747 жителів. Колись село Т. належало до луцького замку, пізніше до луцьких владик, котрі за поборовим реєстром 1583 р. платили з с. Т. від 12 дим., 6 город., 4 комірників, 1 дорічного колеса, 2 боярів, 1 попа (Яблоновський, Волинь, стор. 92). В документах з 1571 р. згадуєються в Т. урочища — „Сто могил” і „Медвежа могила”, а крім того при шосі 45 курганів. В околиці села знайдено камінний молот з просвердленою (В. Антонович. Труд. 11 архівного з'їзду 1901 р.).

ТЕРЕМНЕ, село, Острозький пов., Кунівська вол., 33 км. від Острога, на пограниччі Крем'янецького повіту. Село положене на багnistій рівнині, порослій сосновим лісом. Колись село належало до кн. Острозьких. За переписом кінця 19 ст. було там 87 домів і 476 жителів, дерев'яна церква з 1879 р., на місці старої невідомо коли збудованої. В лісі над малим потоком велике городище овальної форми, а в напрямку лісництва сліди видобуваної колись там руди, в вигляді неглибоких ямок (одна коло другої). По польському повстанні 1831 р. село Т., яке належало до Сапігів, забрано до „казни”. В околиці знайдено кілька камінних і кременних знарядь.

ТЕРНАВКА або **ТЕРНІВКА**, село, Заславський повіт, тієї ж волості, 27 км. від Заслава, над малою притокою річки Гомори (або Хомори). В кінці 19 ст. було там 296 домів і 1,747 жителів, мурована церква з 1870 р. на місці старої, початкова школа від 1870 р. Село це згадується в 1518 р. під назвою селища Тернавки, маєтку Яцька Сенютича, володимирського городничого, коли то король Олександр підтвердив за ним в числі інших осель також і Тернавку, що була тоді в Кузминській волості (Архів кн. Сангушків, т. 3, стор. 174). Від Яцька Сенютича Т. перейшла до кн. Василя Федоровича Святополка-Четвертинського, про що згадується в документі з 1532 р. В 1520 р. кн. Костянтин Іванович Острозький заскажував людей з Тернавки (Архів Сангушків, т. 3, стор. 174, 398, 195, 399, 416, 505-510). В 1545 р. за постановою суду, с. Т. залишається за кн. Кузмою Заславським. (Пам'ятники т. 4, від 2 стор. 200). В 1601 р. під назвою Терновка, Луцького повіту, фігурує в списі спалених і сплюндрованих в 1589 р. місцевостей в околицях Заслава (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, стор. 292). За переписом 1911 р. в селі Т. було 1,774 жителів, волость, одноклясова школа, горілчана крамниця, кредитове товариство і земська випозичальня сільсько-господарських машин.

ТЕРНІВКА, село Крем'янецького пов., Почаївська волость, недалеко від залізничної станції Рудня. За ревізією крем'янецького замку з 1545 р. село належало до кн. Заславських (Яблоновський, Ревізія, стор. 93). В 1583 р. від села Р. платив Михайло Краєвський побір з 12 дим., 6 город., 4 город., 4 комірників і 1 дорічного колеса (Яблоновський, Волинь, 144). 3 км. від села 1 курган. Знайдено

в 1806 р. клад 50 монет срібних, в тому 32 празькі гроші і 4 куски срібла.

ТЕРЕНТІВ, село, Острозький пов., Гощанська вол., 37 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 72 доми і 440 жителів. Село при шосі Берестя (Брест)-Київ. Околиця горбковата, безлісна, земля чорноземна. За поборовим реєстром Луцького повіту з 1557 р., Роман Гойський з с. Т. платив з 3 дим., 11 город. (Яблоновський, Волинь, стор. 54). Пізніше до Соломерецьких, а від них до Михаловських і Рогозинських. Селяни, крім рільництва, займаються годівлею коней і транспортом.

ТЕРЕНТЬЄВО або **ТЕРЕНТІВ**, село, Рівенський пов., Тучинська вол., недалеко села Сінів.

ТЕРНЬ, с., (1583 р.) або Дерьн (1577 і 1583 рр.). Місцеве населення називає своє село Дерна. Село в Дубенському повіті, Олицька вол., при ріці Путилівці, притоці ріки Горині, на північний захід від Олики. Село згадується в 1577 р. як власність олицького замку кн. Михайла Чарторийського, який платив з нього від 2 димів на волоках, 3 дим. на півволоках і 1 город. В 1583 р. князь Станіслав Радзивіл, платив від 7 дим., 1 города, а князь Головня Острожецький у тому ж році платив з Т. від 6 димів, 5 город, 1 боярина. Село тоді належало до Острожецької волості. (Яблоновський, Волинь, стор. 46, 49 і 109). При дорозі до с. Одереди чотирикутне городище або замчище.

ТЕРЕПІЛЬ, колонія, Рівенський повіт, волость Рівне — 24 доми і 210 жителів.

ТЕРЕШІВ, село, Дубенський повіт, Малинська вол., на півн. схід від м-ка Торговище, 27 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 29 домів, 206 жителів. Село згадується в 1545 р. під час ревізії луцького замку, коли воно належало до землянина Івана Масальського (Яблоновський, Ревізія, 42-5). В 1570 р. Дмитро Косанський платив від своїх сіл Т., Толмачова, Тушинь, і Явчиць від 16 димів і 10 город. (Яблоновський, Волинь, стор. 12). За переписом 1911 р. в с. Т. була одноклясова школа, 1 крамниця і паровий млин (8,000 пуд. річ. перемолу).

ТЕРЕШКИ, село, Старокост. пов., Корчевська вол., 33 км. від Ст. Костянтінова. За переписом 1911 р. в с. Т. було 978 жителів, 2-клас. школа, 2 крамниці, гураляня (20,606 відер 40° горілки річно), горілчана крамниця. До пом.

Грохольських належало 2,540 десятин. За переписом в 19 ст. було там 150 домів, 685 жителів, мурована церква з 1853 р., початкова школа від 1871 р. В 1583 р. село належало до Базалійської волості кн. Острозьких. В тому ж році село Т. було спустошене татарами. Коло села було 5 курганів, а на полях знайдено кілька кремінних знарядь. (В. Антонович, Труди 11 Археологічного З'їзду 1901 р.).

ТЕРЕШКІВЦІ, с., Володимирський повіт, або Терешковець, Скобелецька волость, 58 км. від Володимира, над річкою Білою Криницею. За переписом в кінці 19 ст. було там 50 домів і 348 жителів. За поборовим реєстром з 1577 р. і в 1583 р. Т. належало до Василя Ощовського, який платив з них від 4 дим. і 4 городи (Яблонівський, Волинь, стор. 59, 101).

ТЕРЕШКІВСЬКА СЕЛИЦЯ, село, яке колись було в Крем'янецькому повіті, або в західній частині Старокост. повіту, в Базилійській волості.

ТЕРКИ, село, Луцький пов., Чаруківська вол., 20 км. від Луцька (на картах часом Тернки). В кінці 19 ст. було там 40 домів і 283 жителів. В 19 ст. село належало до Гроховських.

ТЕСІВ, село, Острозький пов., Суемецька вол., 24 км. від Острога, над притокою р. Горині і ставом, при старому тракці, що провадить до шоси. В околиці великі дубові ліси. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 664 жителів, дерев'яна церква з 1876 р., церк.-прих. школа від 1884 р. Село Т. згадується в 1478 р., коли Васько Джусиг з Квасилова зі своїм братом Олексою Джусом поділилися дідижною своєю, при тому згадується тут с. Тесів. (Українські грамоти 15 ст., Академія Наук Української РСР, Київ, 1965 р., № 31, стор. 67). В кінці села на горбку був колись замок при великому джерелі. Збереглися там в кінці 19 ст. грубі фундаменти, рови і вали. Грунти дуже врожайні, чорноземні. Селяни, крім рільництва займалися годівлею коней і худоби. В селі вживали оригінального малого плужка. За побор. реєстром Луцького повіту в 1570 р. Т. належав до Михайла Павловича, який з частини своїх маєтків в Тесові, Хрінакові, Боготковицях, Новгороді і Вельгорі платили від 28 дим., 12 город., а в 1583 р. з с. Лісова за 13 дим., 3 город., 7 комірників. Пізніше село Т. належало до Сіянецького ключа Фірлеїв, а від них пере-

ходило до Бертрамів і Кушелевських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало в Т. 103 десятини.

ТЕСЛУГІВ, село, Дубенський повіт, Теслугівська вол., над рікою Пляшівкою і ставом, 44 км. від Дубна. В документі виступає Т. під назвою: Тестілів, Теслухів. В кінці 19 ст. було там 145 дом. і 954 жителів, дерев'яна церква Дмитра Солунського з 1873 р. на місці старої з 16 ст., початкова школа від 1879 р. В церкві в кінці 19 ст. була дуже багата бібліотека, де були унікальні стародруки, а також рукописи і документи. За ревізією луцького замку 1545 р. Т. належав, разом зі селом Крупцем, до Михайлової Свинюхської, яка була зобов'язана утримувати сама одну городню луцького замку, а враз з іншими ще дві городні (Пам'ятники т. 4 і Яблонівський. Ревізії, стор. 37, 40, 55). За побор. реєстром Крем'янецького пов. в 1570 р. Іван Жоравецький, з частини маєтку Т. і сіл до цього маєтку приналежних, платив від 22 дим. і 15 город., 2 бояр путних, 2 ремісників, 5 бояр путних, 14 город., 4 ремісників, 3 млинських коліс, а Михайло Ж. від 37 димів, 5 город., 5 боярів (Яблонівський, Волинь, стор. 29, 30, 138, 140). Крім того, Михайло Коротинський, луцький земський писар з того ж маєтку Т. платив від 4 димів, 3 город., 4 город., 2 млинських коліс і одної ступи (вод.).

За переписом 1911 р. в с. Т. було 1,062 жителів, волость, земська поштова станція, однокласова школа, 1 крамниця, горілчана крамниця, кооператива, ощадна каса. До пом. Янковського належало 1,050 десятин. На острові, що є на ставі, були сліди замку в урочищі „Замок”. Укріплення ці були на половину розкопані ровом, наповненим водою. В обводі замок сягав біля 2 км. В документі з 1571 р. на землях села Т. згадується 2 кургани — „Велика могила” і „Курган Сторожовище”. Знайдено там камінну сокиру (виглажену).

ТЕСНІВКА, село, Звягельський пов., Романівська волость, над р. Лісна, при невеликому ставі. В кінці 19 ст. було там 111 домів і 734 жителів.

ТЕТЕРКА, село, Звягельський повіт, Курненська вол., 26 км. від Звягеля. В половині 19 ст. було там 32 дома, 172 дес. селянської землі і 1,097 фільварочної землі, що колись належала до соколовського ключа маєтків графа Ільїнського. На початку 20 ст. продано німецьким колоністам і було там 94 дома і 546 жителів.

ТЕТИЛЬКІВЦІ, село, Крем'янецька вол., того ж пов., 12 км. від Крем'янця. В старих документах згадано про Т. як новоселецький маєток, який граничив до селища „Верхньої Вилії”. В кінці 19 ст. було там 93 доми і 823 жителів, дерев'яна церква з 1775 р., в бібліотеці якої було багато стародруків і кілька рукописних книжок з 17 ст. (Рукописний „Єрмологіон”). За селом урочище, „Татарські гребельки”. Колись село належало до Джевицьких, пізніше до Масловських. В 19 ст. знайдено там монетний скарб. (В. Антонович, Теодорович, Труды Археолог. 11 з'їзду). За переписом 1911 р. до поміщика М. В. Маслова в селі Т. належало 503 десятини.

ТИВАРИЧІ, неіснуюче село в Старокост. пов., в Кузьминській волості, згадується в 1545 р. (Яблоновський, Волинь, 147 стор.).

ТИДЕНЬ, хутір, Острозький повіт, Ляховецька вол.

ТИКВА, річка (або Полонка) в Луцькому повіті, ліва притока р. Стиру. Починається коло села Пустомити у Володимирському пов. і пропливає через села Шурахи, Коршів, Гірку і під селом Новим Ставом впадає до ріки Стиру, пропливаючи около 45 км.

ТИКІВ, село, Звягельський повіт, Лабунська волость, 52 км. від Звягеля, над р. Почанкою, притокою р. Гомори (або Хомори). В кінці 19 ст. було там 114 домів і 796 жит., дерев'яна церква з 1794 р. Село в 16 ст. було спустошене татарами.

ТИЛЯВКА, село, Крем'янецький повіт, Білокриницька волость, 16 км. від Крем'янця, при старому шляху з 12-13 ст. між Крем'янцем і неіснуючим городом Даниловим (тепер городище в с. Одерадівці) і городом Шумським. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 691 жит., дерев'яна церква з 1793 р. на місці старої з 1631 р. Село згадується в 1545 р. як власність кн. Матвія Четвертинського, коли воно було надане, разом зі Стожком, Антонівцями його батькові Василеві королем Жигимонтом Старим (Яблоновський, Ревізія... стор. 97, 104). В 1583 р. княгиня Матвіїва Четвертинська платила від Т. за 7 дим., 3 город., 1 боярина (Яблоновський, Волинь, стор. 137). В 17 ст. Т. належало до кн. Вишневецьких, а пізніше до Ходкевичів, а на початку 19 ст. належало до францішканського римокатолицького монастиря в Крем'янці.

В селі над урвищем малої річки до 1914 р. збереглося кругле городище з трьома концентричними валами. На схід від центру села видно вали і рови, які тягнуться з села Угорська через Тилявку аж в околицю містечка Ляховець. Вали місцеві селяни називають „Кривулею” і становили вони укріплення літописного города з 13 ст. — Данилова (О. Цинкаловський, Записки, Крем'янецьчини 1937 р.). В околицях села Т. дуже часті знахідки пам'яток з часів неоліту, а в околицях Старого Данилова ранньосередньовічні. По польських повстаннях в 19 ст. село належало до пом. Александра Полякова. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в с. Т. належало 330 десятин.

ТИМІВКА, с., Звягельський пов., Романівська вол.

ТИНЯ або **ТНЯ**, річка, притока Случі. Впливає під містом Пулина в Житомирському пов. і, спливаючи на північний захід, впадає під селом Івашківкою до р. Случі.

ТИННЕ, село, Рівенський пов., Немовицька вол., 103 км. від Рівного, при р. Случі, на північ від Березна і Князь Села і на південь від притоки р. Случі — Тустані. В кінці 19 ст. було там 62 доми і 525 жителів, дерев'яна церква з 1754 р. В околицях знайдено поклади каменя вапняка, з якого випливають численні „кринички” і „безодні”, з яких формуються малі притоки Случі. Назва села походить від слова „тин”, стіна, якою воно було оточене. Село згадується в 1463 р., коли воно належало до кн. Збаражських, а в 1603 р., при поділі ординації кн. Острозьких, оселю цю отримав кн. Олександр Острозький. В пам'ятках Альбрехта Радзивила з 1636 р. читаємо: „В Висоцьку, чуючи про інкурсії (напади) татарів для боязні моєї жінки, як тільки переїхали ми через село Тинне, замінене на інші добра з виленською капітулою” (Радою ксьондзів).

В 1708 р. Т. належало до А. Любомирських, 26 червня 1660 р. козацькі війська розгромили під селом Тинним польські коронні війська і гнали їх під олицький замок, встановлюючи тут свою владу, однаково 18 ст. Т. знову належало до олицької колегії, а в 1797 р. цариця Катерина друга подарувала село Т. і околиці генералу Канонічину. За переписом 1911 р. в с. Т. було 1,225 жителів, 1 крамниця, горілчана крамниця, гуральня (11,329 руб. річн. продук.), водяний млин (50,000 пуд. річного пере-

молу). До великої зем. власности тоді ж належали в Т. 800 дес. В околиці кілька курганів (в 19 ст. — було 16).

ТИРАНІВКА, оселя і фільварок, до якого в 1911 р. належало 1,299 десятин.

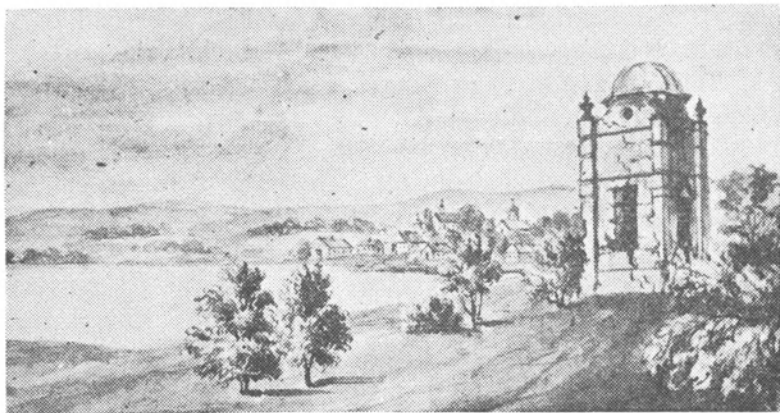
ТИРНОВИЧІ, село, Пінський пов., на Заріччі, Лемішівська вол., недалеко від ріки Струмені, 28 км. від Пінська. В половині 19 ст. було там 9 дворів і 47 жителів. Село належало до боярської родини Терновичів, до яких належало ще село Плотниця. В 16 ст. надане родині Ордів, з якої Семен Орда Яхович, пінський хорунжий, підписав надавчий документ в 1532 р. (Ревізія пуц і переходів стор. 81). Пізніше Т. частинно належало до василіянського монастиря в Пінську.

ТИТКІВ або **ТІТКІВ**, село, Заславський повіт, над рікою Гоморою, при усті ріки Почанки. В кінці 19 ст. було там 66 дворів і біля 450 жителів, дерев'яна церква св. Михайла з 1794 р. Село згадується в 1601 р., як спалене татарами в 1589. В 16 і 17 ст. село належало до Луцького повіту. За переписом 1911 р. в селі Т. до поміщиків Залеських належало 771 десятин.

ТИХОВИЖ, село, Пінський повіт, мале сільце при ледве помітній дорозі з с. Перекале до с. Кухоцька Воля, на схід від цього села серед лісів і боліт. Ближчих відомостей про Т. немає.

ТИХОЛЬ або **ТІХОЛЬ**, село, Крем'янецький пов. Село колись було в південній частині повіту на пограниччі зі Збаржським повітом. За переписом поборовим реєстрації Крем'янецького пов. село в 16 ст. належало до Бальцера Цетнара, який платив від нього за 5 димів, 4 городи, 2 город., 2 комірники (Яблонівський, Волинь, стор. 144).

ТИХОМЕЛЬ або **ТИХОМЛЬ**, село, старий середньовічний город Волині, який був положений над р. Горинню. Село тепер положене на схилі гори. В 1914 р. належало до Острозького повіту, Семеновської волості, 60 км. від Острога і 1 км. від містечка Ямполя, при ставі на ріці Горині і старому тракту з Заслава до Крем'янця. Звідки цей город отримав свою назву невідомо, однак з великою правдоподібністю можемо припускати, що кінцівка слова „мль”, або „мель” означає приналежність до когось (Бор-мель, Тих-мель, Радо-мель, Ридо-мель, або Радомль і т.д.). На підставі цього можемо припускати, що був це город або оселя Бора-Боримель.

Давній аріяньський гріб у Тихомилі над Стиром (мал. 19 ст.)

Першу звістку про Тихомель подає літопис під 1152 р., коли то князь Галицький Володимирко захопив городи, які тоді належали до Києва: — Бужеськ, Тихомль, Шумськ, Вигошів, Гнійницю. Київський князь Ізяслав Мстиславович, при помочі мадярського короля Гейзи, одержав перемогу над князем Володимиром, однак той при помочі підкупу, отримав знову страчені городи, а в тому Тихомель (Полное собрание русских летописей 1843 р., 69 стор.). Після того усе Погориння і г. Тихомель в 1157 р. знову підлягали власним князям.

В 1211 р. Іпатієвський літопис згадує Тихомель, коли князь Данило Галицький забирає від князя Олександра Белзького це городище. В 1214 р. малолітні князі, сини Романа Данило і Василько, під час боротьби за владу отримують це невелике і другорядне князівство і деякий час перебувають там зі своєю матір'ю. В 1226 р. Тихомель часово опановують мадяри, йдучи під Крем'янець. Останньою літописною згадкою про Т., коли знову випадають суперечки між Ізяславом кн. Київським і Данилом Волинсько-Галицьким, коли Ізяслав займає Тихомель, руйнує город і повертає до Києва. По смерті князя Данила, котрий об'єднує цілу Волинь, Тихомель отримав його брат Василько (А. Сендульський. Село Тихомель Острозького уезда Вол. Епарх. Вед. 1870 р., № 5, стор. 158-164). В 1240 р. під час татарської навали город і його укріплення були знищені і в 16 ст. Т. згадується вже як село, яке належало до волинського роду Сенютів. В 1570 р.

Федір Сенюта Ляховецький вносив з Т. побір як зі своєї власности (Яблоновський, Волинь, стор. 28).

Будучи аріянами (відлам лютеранів, які не признавали божества Христа), заложили вони в Т. свою святиню (кірху), в якій були похоронені. Ця святиня стояла на місці каплички, яку там побудовано пізніше, а за місцевими оповіданнями один з козацьких загонів в 17 ст. зруйнував аріянську святиню, а кістки Сенютів вкинули до р. Горині (Т. Стецький, Волинь. Тихомль і А. Сендульський, Волинь, Епар. Вед. 1870 р. і Левицький О. Аріане на Волині, Киевская старина). Від Сенютів Т. в 17 ст. перейшов до польських напливових родів Лещинських, Яблоновських, а пізніше до Сапігів. Ще до 18 ст. в Т. збереглася мурована вежа, яку там називано „аріяна”. Мала вона форму стовпа з трьома апсидами в середині. На внутрішній стороні стін, на обрамованнях вікон залишилися сліди поліхромії чотирьох евангелістів. Збереглося там до кінця 19 ст. замчисько, або як там його називають „Палачисько” на високій горі на схід від Т. Замчисько це було колись обкопане ровами і валами. На теренах села Т. заховалося багато курганів. Легенди, які подають, що під деякими курганами поховані були аріяни. Правдоподібно що ще у 15-16 ст. під Тихомельський замок використані старі городища города Т. з 13 ст. В околицях Т. до кінця 19 ст. зберігся частинно довгий рів, який простягався від села Нарилова в сторону австрійської границі. Ширина рову сягала до 5 метрів.

В 1616 р. Авраам Сенюта отримав привілей від короля Жигимонта III на надання оселі Магдебурзького права і побудови містечка. Однак містечко довго не проіснувало і в 18 ст. знову бачимо там оселю сільського типу. В 19 ст. в Т. було лише 42 двори і 334 жителів. Церква дерев'яна з 1733 р. на високій горі, де за переказом стояла стара з 15-16 ст., котра за документами була на „Білій горі”. Село значно оживлювала близькість багатого містечка Ямполя.

ТИХОТИН, село, Луцький пов., Щуринська вол., 32 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 53 дома і 357 жителів.

ТИШЕВИЧІ, село, Заславський пов., Сульжинська волость, 14 км. від Заслава, при р. Понорі. В кінці 19 ст. було там 79 домів і 372 жителів. Дерев'яна церква з 1763

р. Михайлівська. В архіві церкви дарунки з 1777 р., дані кн. Сангушками. Коли село належало до заславського ключа маєтків за побор. реєстром 1583 р., село під назвою Тисевичі належало до заславського замку кн. Михайла Заславського, від якого він платив за 2 дим., 2 город. (Яблоновський, Волинь, 134 стор.).

ТИШНИЦЯ, село, Рівенський повіт, Березенська вол., над р. Суллю, при притоці ріки Посанки, на північ від Княж-села, 65 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 69 домів і 577 жителів. За побор. реєстр. Луцького пов. з 1570 р., село належало до кн. Дмитра Козинського, wraz зі селами Толмаховом, Терешевом, і Явциями. В 1583 р. кн. Головня Острозький платив з Т. від 9 дим. і 5 город. (Яблоновський, Волинь, стор. 12 і 94). Колись був то пригород Князь-Села.

ТИШКОВИЧІ, с., Володимирський пов., Грибовицька вол., 21 км. від Володимира, при дорозі з Калусова до м. Крилова. В кінці 19 ст. було там 53 дома і 372 жителів, фільварок, 1 дім і 6 жителів, мурована округла церква на місці бувшої там старої з 16 ст., яку побудував волинський землянин Мишка. На місці цієї старої підупалої церкви збудував тут нову обозний війська запорізького Черняк, де і сам був похований. Трумна з його останками знаходилася до 1938 р. в її підземеллях. Село Т. дуже старе і згадується в 1460 р., коли то князь Лев Свидригайло надає Т. члену своєї королівської ради Немиречеві, разом із Литовежом та інш. селами у цій частині Володимирщини. Село Т. належало ще у 1452 р. до землянина Мишки або Митки, що було потверджене королем Казимиром Ягеллоном (Архів Сангушків, т. I, стор. 45).

В 1545 р. Т., як то видно з ревізії володимирського замку, було власністю князя Михайла Ковельського (Сангушка), (Яблоновський, Ревізія..., стор. 83). В 1583 р. Село належало до маєтків володимирських владик, які платили від нього за 4 дим., 3 комірників, 1 попа і 1 пустої рілі. Разом з тим княгиня Михайлова Чарторийська платила тоді ж з Т. від 6 ланів і 3 городів (Яблоновський, Волинь, 119, 124).

ТОБОЛЄ або **ТОБОЛКИ**, село, Пінський повіт, Порічеська вол., недалеко від границі з Кобринським пов., 32 км. від Пінська. В другій половині 19 ст. було там 125 жителів, а в кінці того ж століття 37 домів і 176 жителів.

Село колись належало до родини Ордів. Місцевість досить висока і врожайна.

ТОВАРНЯ ГОРА, урочище, Володимирський повіт, на ґрунтах села Шистова, над р. Лугом. Є то високий берег при самій річці. Досліди виказали, що на поверхні заораного терену виступає багато фрагментів кераміки з 12-13 століття.

ТОВИН, колонія, Звягельський пов., Емельчинська волость, 63 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 61 домів і 277 жителів.

ТОВСТИЙ ЛІС, урочище, Пінський пов. (Ревізія пушч і переход. Віленськ. Арх. Ком. 1967).

ТОВЩ, урочище, ліс, над річкою Бистриж (Притокою ріки Турії), Ковельський повіт.

ТОВЩА або **ТОВЩЕ**, село, Звягельський повіт, Романівська волость, 54 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 28 домів і 214 жит.

ТОЛАЧИН, село, Ковельський пов., Любомельська волость, 16 км. від Ковля, над озером Толачином. В кінці 19 ст. було там 33 доми і 249 жителів, дерев'яна церква з 1879 р. на місці старої з 16 століття. Колись село належало до поміщиків Ожешків. Село згадується в 15 ст., коли воно належало до „стрільця-ловця” (кн. Свидригайла) Негойля Зуба (з роду волинських земельн Зубовичів) (Пам'ятники Київ. Архів. Ком., т. 4, стор. 182). Від 1525 р. перейшло до кн. Андрія Сангушки. За переписом 1911 р. в селі Т. було 223 жителів, одноклясова школа, земська поштова станція і земська лікарня.

ТОКАРІВ, село, Звягельський пов., Баранівська волость. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 494 жителів, а в 1911 р. 1,350 жителів, школа, шпиталь і порцелянова фабрика Бердникова і Четкїна. (500,000 руб. річн. прод.).

ТОКАРІВКА, там же. До великої власности земельної Бердникова належало там 877 десятин.

ТОЛМАХІВ або **ТОМАХІВ**, село, Острозький пов. (в документах часом — Столмахів). Село на правому високому березі Горині, 35 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 110 домів і 894 жит., дерев'яна церква з 18 ст. — Миколаївська, ґрунти родючі, чорнозем. До кінця 19 ст. місцеві селяни носили довге, спадаюче на плечі волосся. Вбиралися в чорні свитки, часом зовсім білі, солом'яні капелюхи, зимою чорні баранячі, або з білого сукна шап-

ки так звані тут „магери”. На ногах мали ликові постолі (личаки), а на свята чоботи. Жінки носили найчастіше білі, короткі свитки, вовняні спідниці власної роботи, голови обв'язували булими з червоними отоками хустками, з-під яких спадало на плечі довге волосся. Літом ходили босо, а зимою в личаках, тільки у свята вбирали чобітки. У час ревізії луцького замку в 1545 р. Т. належав до Олехна і Михайла Козинських, які були зобов'язані утримувати одну городню цього замку (Яблоновський, Ревізія..., стор. 39, 48). За поборовим реєстром, луцького замку з 1570 р., частина Т. належала до кн. Михайла Ярославовича, а друга частина до Дмитра Козинського, з котрих побір платили разом з іншими особами. В 1583 р. Олександр Козинський з маєтку своєї матері платив побір від 5 дим., 1 вального колеса і від попівської землі (Яблоновський, Волинь, 10, 12, 98). На початку 18 ст. Т. належав до Андрія Ледуховського (Архів ЮЗР, ч. 3, т. 1, стор. 2, 519).

Пізніше половина Т. належала до кн. Соломирецьких, а від них перейшов до волинських земель Гулевичів. В 19 ст. часто переходив з рук до рук. За переписом 1911 р. в с. Т. було 859 жителів, 3 крамниці і млин (300,000 пуд. річ. перемолу). Від півдня на землях села сліди старого городища, або замчища, а в урочищі „Задериноги” 3 кургани, в яких знайдено кремінні знаряддя, бронзові і залізні предмети. (Антонович В. Труды 11 Арх. З'їзду 1901 р.). До великої зем. власности в 1411 р. належало в Т. 532 десятини.

ТОЛПИЖИН, село, Дубенський пов., Боремельська вол. Село над рікою Стиром. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 366 жителів, дерев'яна церква з 1787 р. Село згадується в 1561 р. в скарзі землянина Михайла Хрінницького про викос сіножаті в селі Толпижині (Опис акт. Книги Київ. Центр. Архіву № 2035, стор. 23, № 13), крім того в р. 1570 за побор. реєстром Луцького повіту Михайло Хрінницький зі своїх сіл Зріниць, Толпижина, Лопавча, Вичулкова і Гнидави, платив з 49 дворів селянських і 4 дворів боярських, 84 город., 2 млинських коліс (Яблоновський, Волинь, стор. 7).

ТОМАШІВ, колонія, Рівенський пов., Дераженська волость, 42 км. від Рівного — 31 домів і 225 жителів.

ТОМАШІВКА, колонія, Луцький пов., Піддубецька во-
лость — 15 домів і 52 жителів.

ТОМАШГОРОД або **СЕХИ**, с., Рівенський пов., Дуб-
ровицька вол., 122 км. від Рівного. Над рікою Льва, при
великому болоті Гало, або Голе, в пустинній, віддаленій
від міст і доріг місцевості, дуже нездорова і забагнена.
Під час весняних розтопів і великих дощів зовсім відрі-
заної від світу. Містечко сполучене трудною дорогою —
60 км. болота і броди, через село Вільку, Рудню і
Стрільськ над Горинню з м-ком Добровицею, де є заліз-
нична станція. На північній схід від Т. простягається най-
більше на Волинському Поліссі болото — Гале або Голе,
що розляглося в напрямку р. Прип'яті, майже на 150 кі-
лометрів і єдиною через нього дорогою є річка Льва і
Ствига, якими на початку весни плисарі сплавають де-
рево, вирубане в нетрях недоступних пушч і мочарів. Ти-
ми розлеглими, малодоступними, заболоченими пущами
з споконвіку проходила майже незламлива границя між
Київщиною, а Волинню, а ще перед тим племінна границя
між Волинянами і Деревлянами. Хто і коли заложив тут
город невідомо, правдоподібно, що з Білою Вежею (або
Біловезом на схід від Томаш города) були то найбільш
на схід висунені опорні пункти Волинян, а пізніше Пого-
ринських городів і Волинсько-Галицької держави. За спо-
стереженням місцевих мисливих і перебуваючих там ар-
хеологів і ботаніків, на цих теренах найдовше заховува-
лись вимерлі тепер звірята, як тури, лосі, бобри, лебеді,
качки різних порід, релікти деяких рослин, а на т. зв.
„грудах”, твердих місцях серед боліт видно помітні вали
і рови городів і курганів. Надзвичай цікавою є лексика
і етнографія цього недослідженого краю. В кінці 19 ст.
в Т. було 46 домів і 357 жителів, дерев'яна церква з 1788
р. З огляду на дуже підмоклі ґрунта, особливо весною
і восени, могилки знаходяться в селі Клесові. Міське прав-
ління Т. отримав в 1778 р. за старанням кн. Четвертинсько-
го. До поміщика Шичевського належало в околицях Т.
6,151 дес. В урочищі Бесідка в кінці 19 ст. було 2 кургани,
а 15 км. від м-ка в урочищі „Малки” 4 кургани. Знайдено
там склад „древніх монет”, вік і приналежність не розпіз-
нана.

ТОНІЖ, село в Турівському повіті, під волосним наг-
лядом, над річкою Мутвицею, 35 км. від міста Турова.

В кінці 19 ст. було там біля 400 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. і початкова школа.

ТОПИЛЕ або **ТОПУЛЕ**, село, Дубенський повіт, Ярославицька вол., 35 км. від Дубна, над рікою Стиром, на південний захід від села Острожця. В кінці 19 ст. було там 22 доми і 169 жителів. Село згадується в 1545 р. під час ревізії луцького замку, коли воно належало до Василя Сімашки, який з Топиля, Рикань і Млинища був зобов'язаний утримувати городні на замку (Яблоновський. Ревізія..., стор. 35). В 1579 р. Іван Борзобогатий Красенський зі своїх „імений” Дикань, Топілля і Грудова платив від 15 дим., 9 город., 11 город., а в 1583 р. також платив з сіл Галуча, Борошова, Кригова, Заборова, Кукань і Грушова 72 флор. і 10 грошів. (Яблоновський, Волинь, стор. 33, 102).

ТОПИЛИЩЕ або **ТОПОЛИЩЕ**, село, Володимирський пов., Порицька вол., 41 км. від Володимира, над рікою Рудою, притокою р. Луга. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 496 жителів, дерев'яна церква — невідомо коли і ким побудована. За побор. реєстр. Володимирського повіту з 1570 р. кн. Олександр Порицький з села Т. платив з 10 дворів і 14 город, а в 1583 р. від 11 дворів, 5 город., 4 город., 9 півдворищ (Яблоновський, Волинь, стор. 33 і 123).

ТОПІЛЬКА або **ТОПОЛЬКА**, село, Ковельський пов., 3 км. від Ковля — 18 домів і 102 жителів.

ТОПІЛЬНО, село і кол., Луцький пов., Рожищанська вол., 25 км. від Луцька, над р. Стиром. В кінці 19 ст. в селі Т. було 119 домів і 563 жителів, водяний млин і в колонії 4 доми і 21 жит. Село зараз при містечку Рожище. В документах згадується як — Підтопольсько, Топольки, Топіль. Село згадується при поборовому реєстрі деканату луцького, коли то ксьондз Томаш Хоенський з Тополія, Луциць, Бокова, Немечкого, і Луци платив за 59 дим., 23 город. (Яблоновський, Волинь, стор. 4). По польських повстаннях 19 ст., село подароване російському генералові Багратіону Імеритинському.

ТОПЕНЕЦЬ, село, Пінський пов., Жабчинська вол., 13 км. від Пінська. В кінці 19 ст. було там 14 дворів.

ТОПІРЧИКИ, село, Заславський пов., Михнівська вол., 11 км. від Заслава, село при усті невеликої притоки до ріки Горині. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 369 жителів.

ТОПОЛЯ, урочище, Пінський повіт, над рікою Стиром. Згадується в 1870 р., коли уряд надав ці землі Людзянському монастиреві (в Ігуменському пов.), право рибальства на річці Стирі при селі Вуйвичі, а також озеро — Карчевське, Община, Могила, Ястубне при Особовичах і урочища: Шаховець, Грушинський Груд, Грузке і крім того озеро Моложа Річище і при ньому урочище Кукол на р. Прип'ять, озеро Новинки і Берестово, річку Плотницю і коло неї урочища Обножні і Наливайки.

На річці Прип'яті від села Бережці до Очерища: озеро Струмень і Перетель. В урочищі Человець, Вотянки й Рів, Луки. Крім того озера — Старицьке, Більча, Лука, Вюння, Казново, Крино, Глухий замок, Острицька, Глумець, Колода, Довге, Берестечко і Обза. Ці урочища, річки і озера монастир виарендував від себе купцям до полу у всіх тих водах. Документ цей має велике значення при вивченні топонімики Пінщини.

ТОПОЛЯНКА, оселя, Луцький пов., Рожищанська волость, 28 км. від Луцька — 12 домів і 70 жит.

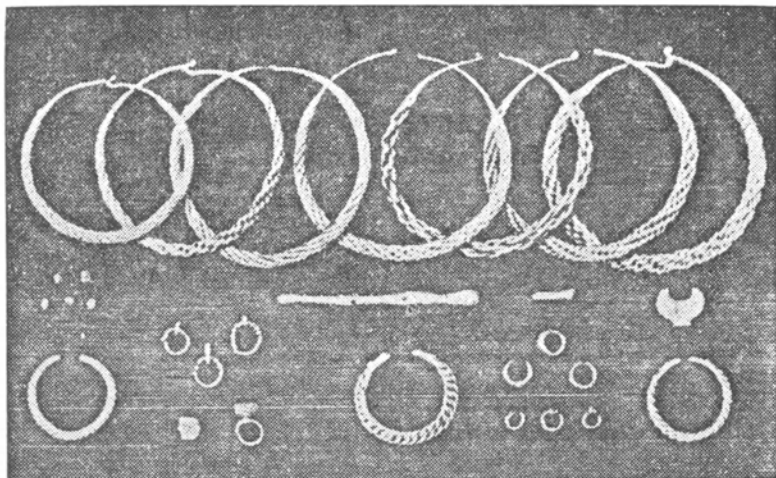
ТОПОРИ, село, Заславський пов., на південний схід від Заслава, Заславська волость. Колись село належало до Луцького повіту і згадується в реляції луцьких возних в 1583 р., як оселя сплюндрована і спалена татарами. (Архів ЮЗР, ч. 6, т. I, ст. 292). За поборовим реєстром Крем'янецького пов. з 1583 р., село належало до кн. Михайла Заславського, який платив з Т. від 8 дим., 3 город., 2 город. (Яблонівський, Волинь, стор. 134). В кінці 19 ст. в селі Т. було 98 дворів, дерев'яна церква — Покровська з 1788 р., в архіві якої переховувалось багато стародруків з 17-18 ст. В селі була церк.-прих. школа. Колись село належало до славуцького ключа. При дорозі 1 курган.

ТОПОРИЩЕ, колонія, Луцький пов., Щуринська волость — 6 домів і 44 жителів.

ТОПЧА або **ТОПЧЕ**, село і колонія, Рівенський пов., Межирицька вол., 65 км. від Рівного, над притокою Клецькою. В кінці 19 ст. було там в селі 29 домів і 355 жителів, в колонії — 26 домів і 362 жителів. За переписом 1911 року в селі Т. було 729 жителів, німецька початкова школа і паровий млин.

ТОРГОВИЦЯ, містечко, Дубенський повіт, 39 км. від Дубна, над рікою Іквою, недалеко від її устя до ріки Сти-

ру. В кінці 19 ст. в містечку Т. було 110 домів і 694 жителів, дерев'яна церква з 16 ст., римо-католицький костел з 1841 р., водяний млин, церк.-прих. школа і великі ярмарки у святочні дні. Згадка про Торговицю під назвою Торговицького села в Луцькому пов. з 1446 р., коли то князь Лев Свидригайло надає Т. слугі своєму Олійфорові (Архів Сангушків т. I, стор. 42). В 1545 р. Т. виступає при ревізії луцького замку, як маєток князя Масальського, де була „городня Торговицька князя Масальського Івана й Перкальського з Перекал” (Пам'ятники т. 4, від 2, стор. 75, 90, 117, 181).

Срібні речі з України-Руси, знайдені в Торговиці в 1972 р.

Від кн. Масальських Т. перейшло до Козинських в 1561 р., що видно з документу, який свідчить, що Аграфина Козинська в 1561 р. віддає туди на виховання своїх дітей (Опис акт князівни Київ. Центр. Архіву № 2035, стор. 20). Крім того згадується про Т. в 1564 і в 1568 рр. (Там само № 2042). В 1619 р. Т. належала до кн. Самуїла Корецького (Архів ЮЗР, ч. 6, том I, стор. 400 і 408). В 1680 році згадується в Т. замок і монастир домініканський. До торговицького ключа належали села: Радомишль, Суха Воля, Підлоще, Вільниця і Лихачівка. Анна, дочка кн. Самуїла Якимовича Корецького, забитого в Стамбулі в 1622 р. і Катерина Могилянки отримали по батькові Т. В 1669 р. польський король Михал Вишневецький, син Яреми Вишневецького надає Т. право на три

ярмарки, на які багато народу і купців з'їжджалося обмінювати товари й інші справи та контракти порядно залагоджувати. Були то перші контрактів ярмарки на Волині, які пізніше в 18 ст. перенесено до м. Дубна.

В 1705 р. зимував там з військом гетьман України Іван Мазепа, а пізніше король польський Станіслав Лещинський. За переписом 1911 р. в містечку Т. було 1,718 жителів, міщанська управа, земська станція, аптека, 52 крамниці, горілчана державна крамниця, водяний млин (40,000 пуд. річ. перем.) і кілька ярмарків. В тому ж часі до поміщика С. Медем належало там 1,214 десятин. При усті Ікви до Стиру вали городища.

ТОРГОВИЩЕ, село, Ковельський пов., Миляновицька вол., на пограниччі з Володимирським повітом, 23 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 111 домів, і 553 жителів, дерев'яна церква з 1866 р. на місці старої.

В околицях села багато курганів в урочищі Сичиха і Ситець. Село згадується в 1502 р., коли воно належало до князя Сангушки Андрія. (Архів Сангушків т. I, стор. 148). В 1583 р. було власністю Федора Сангушки (Архів Сангушків т. 3, стор. 438). За побор. реєстр. 1577 р. власність Романа Сангушки, який платив з Т. від 11 домів ланових і 6 город., а в 1583 році від 11 димів, 2 город., 4 город. (Яблоновський. Волинь, ст. 66, 113). Від Сангушків Т. перейшло до Осолінських, пізніше до Ожешків, а від них до Жещевських.

ТОРГОВИЩЕ, село, Пінський пов., Жабчинська вол. В кінці 19 ст. було там 68 жителів. Колись село належало до гр. Красицького.

ТОРОКАНІВ або **ТАРАКАНІВ**, село, Дубенський повіт, 5 км. на південь від Дубна, при шосі з Дубна до Радзивилова, при річці Ікви. В кінці 19 ст. було там 66 домів і 515 жителів. Дерев'яна церква з 1860 р. на місці старої, водяний млин. Село згадується в 1583 р., коли належало до Дубенської міської волості кн. Костянтина Острозького, який платив від Т. за 12 дим., 7 город. і 4 підсутки. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі Т. належало 145 десятин. При будові в 19 ст. дубенських формів знайдено там кремінні вістря спису, камінний молот-сокиру.

ТОРЧИН, містечко, Луцький пов., Торчинська вол., 27 км. від Луцька, при джерелах ріки Сірні, притоки ріки

Стиру, над старим трактом, пізніше шосею з Луцька до Володимира, а колись далі на захід до Червенських городів. Шлях той в 10-12 ст. біг з Луцька долиною ріки Полонки в напрямку міста Локачів, а пізніше долиною ріки Свинорийки проходив через село Селець і Чесний Хрест до Володимира. В кінці 19 ст. в містечку Т. було 299 домів і 2,675 жителів. Церква на колишньому городищі, римо-католицький костел, 4 доми молитви (жидівських), бровар, гуральня, 21 гарбарні, цегельня, 66 крамниць, хмільярня на 3 г., оселя, дуже стара і згадується в 1230 р. як укріплений г. Волинсько-Галицького князівства. Сама однак назва цього города Торчин свідчить про значно раніші історичні події, зв'язані з 12 ст., коли частина турків, які покинули степи під натиском Половців, були поселені на Волині (Так постали на Волині і Галичині такі назви осель, як: Торчин, Печеніжин, урочища Хозарщина і т.п. (Іпатіївський літопис 1230 р.).

Торчин, як город, згадується також у другій половині 14 ст., коли часово був захоплений Литвою. В привілеї польського короля і Великого князя Литовського Жигимонта I в 1540 р., про Торчин подали слідує: „Коли Юрій Хвальчевський, луцький єпископ римського обряду в селі Торчин, на той час приналежний до біскупа, власним накладом вибудував замок (на старому городищі) для забезпечення цілої околиці жителів і костельного майна під час ворожих нападів, дозволяємо йому назване село змінити на місто (оборонне).” Тоді католицький єпископ зобов'язаний був до утримування одної городні луцького замку. Торчинська волость складалася тоді з 2, 77 квадратних миль. Містечко і замок стали улюбленою резиденцією луцьких католицьких єпископів, а також першим на Волині осередком польської колонізації. Після Люблинської Унії в 1569 р. колонізація околиці Луцька і переслідування місцевих жителів, а в тому Торчина набрала широких розмірів, що викликали участь місцевих селян, міщан і дрібної шляхти в повстаннях 1594-96 і в великій визвольній боротьбі українського народу в 1648-54 роках. У 1795 р. Західня Волинь, а в тому і Торчин була приєднана до царської Росії. За переписом 1911 р. в м-ку Т. було 506 дом. і 4,223 жит., волость, поштова земська станція, міщанська управа, пошта, телеграф,

початкова школа, жидівський шпиталь, „Талмуд Тора”, земська лічниця, акушерка, аптека, 3 аптечні склади, 50 крамниць, гуральня (21,000 відер річн. прод.), два лікарі, 1 дентист, кредитове товариство, ощадна каса, 9 мануфактурних крамниць, два млини (145,000 річного перем.), склад сільсько-господарських машин, прокатна станція і магазин добірного насіння повітового земства, 4 ресторани, фотограф, 4 скупки збіжжя і 2 ярмарки річно.. Тоді ж до пом. Морстина в Т. належало 1,338 десятин. В містечку заховалися оборонні вали замку рим.-кат. луцьких єпископів, збудованим на старому городищі з 11-12 ст. На північ і на південь від містечка до кінця 19 ст. були заховані високі земляні вали, які доходили на північ до села Городинського, а на півдні до села Несвіча, творячи таким чином забору для доступу до столиці Волині — Володимира, зі східної сторони. За річкою Сірною до початку 20 ст. було 10 курганів. В 1890 р. на полі під Т. виорано залізного меча. За дослідженням І. Фіцке відкрито в околиці Т. могили зі скорченими кістяками, а в них амфори зі шнуровою керамікою, прикраси з шиферу і раковин, кремінні знаряддя, кремінне вістря до спису і стрілки до луку, які передано до музею у Луцьку 1938 р. (А. Цинкаловскі. Матеріяли до прадзеюв Волиня і Полєся Волинського. Варшава, 1961 р., стор. 45; В. Антонович. Труди 11 Арх. з'їзду 1901 р.).

ТУТОВИЧІ або **ТОТОВИЧІ**, село, Луцький пов., Городецька волость, 130 км. від м. Луцька, над р. Горинню, на півд. захід від села Цепцевич. В кінці 19 ст. було там 92 домів і 752 жителів, дерев'яна церква, млин. Згадується в 16 ст. в поборовому реєстрі луцького замку як село землян Степанських, які платили з Т. від 4 дим. на півдворищах, 5 дим. на чверті і 6 город. В 19 ст. село належало до пом. Романовських і Жултовського.

ТОЧЕВИКИ, село, Острозький пов., Хорівська вол., 5 км. на захід від м. Острога, при малому ставі, серед лісів. В кінці 19 ст. було там 42 дворів і біля 300 жителів, дерев'яна церква з 1857 р. Земля в околиці, а переважно ліси належали до „удельного ведомства”. Місцевість горбоковата, де часто виступає на поверхні вапнякове каміння, з якого місцеві селяни випалювали вапно. В першій половині 14 ст. кн. луцький і волинський Д. Любарт надав цю місцевість враз з іншими до луцького замку кн. Ос-

трозьких. За поборовим реєстром 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив з села Т. від 3 дим. і 1 дорічного колеса. (Яблоновський. Волинь, стор. 80). Пізніше село було надано луцьким і острозьким владикам (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том I, стор. 203). В 1561 р. село згадується в скарзі владики луцького і острозького Марка Жоравинського про грабунок Дерманського монастиря (Опис акт. книги Київ. Центр. Архіву № 2035, стор. 26, поз. 15). По переході кн. Івана Острозького на католицизм, село це було подароване кармелицьким монахам в Острозі, а по скасованні цього монастиря, село Точевичі перейшло до „казни”.

ТОЧИЩЕ, хутір, Ковельський пов., Хотяшівська волость — 6 домів і 28 жителів.

ТРАВИ, село, Ковельський пов., Лелеківська вол., — 105 км. від м. Ковля. Село у північній частині повіту над великим болотом „Дубове”. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 464 жителів.

ТРАВЛИН, село, Заславський пов., Судилківська волость, 27 км. від Заслава. В документах часто виступає під назвою — Травинче.

ТРАВИНЦІ. Село при джерелах р. Цвітохи, над залізницею Рівне-Бердичів. В кінці 19 ст. було там 149 домів і 858 жителів, дерев'яна церква з 1742 р., церк.-прих. школа. Село Т. згадується в 1517 р. як власність кн. Костянтина Івановича Острозького (Архів кн. Сангушків, том 3, стор. 158). В 1589 р. село Т. було спустошене татарами. В 1601 р. від кн. Острозького перейшло до Любомирських і було тоді там 10 дом. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 290). Під тим же роком згадується, як село Траволія, яке тоді належало до Любомирських. В актах, які торкаються визвольних воєн Богдана Хмельницького, було там біля 10 дим. За переписом 1911 р. в Т. було 1,000 жителів, паровий млин (13,500 пуд. річного перемолю), початкова школа.

ТРЕДОВИЧІ або **ТВЕРДОВИЧІ**, хутір, Ковельський пов., Лелеківська волость — 10 домів і 45 жителів.

ТРЕТЯНКИ, урочище, Заславський пов., Хролинська волость — 15 домів і 73 жителів.

ТРИБУХІВЦІ, село, Крем'янецький пов., село покинуте, вилюднене в Базалійській волості. Згадується в 1753

р. ,коли то на підставі Кульбишівської угоди 1753 р. було останнім острозьким ординатом подароване Сапізі.

ТРИГУБИЦЯ, колонія, Рівенський пов., Костопільська волость, 47 км. від м. Рівного. Колонія постала в урочищі Тригубиця. На початку 20 ст. було там 18 домів і 151 жителів.

ТРИ КОПЦІ, урочище, Звягельський пов., на ґрунтах містечка Городниця.

ТРИ КОРШМИ, оселя, Заславський пов., Любанська волость.

ТРИЛІСИЦЯ, село, Луцький пов., Щуринська вол., 30 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 151 жителів.

ТРИМИЛІВКА, село, Дубенський пов., можливо що під цією назвою було тоді село Перемилівка. За поборовим реєстром Луцького повіту з 1583 р. належало до Дубенської волості кн. Костянтина Острозького, київського на той час воеводи, з якої він платив від 9 дим., 6 город., 9 підсудків (Яблоновський. Волинь, стор. 82).

ТРИПУТНЯ або **ТРИПИТНЯ**, село, Луцький повіт, Осовська вол., 127 км. від м. Луцька, в північно-східньому куті Луцького повіту. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 408 жителів. В 19 ст. належало до пом. Хамців, де частим гостем бував польський письменник І. Крашевський

ТРИСКИ, село, Заславський пов., Антонинівська вол., 43 км .від м. Заслава, над р. Ікопоть, на якій був став і водяний млин. В кінці 19 ст. було там 102 домів і 761 жителів, переважно поляків.

ТРИСКИНІ, село, Луцький пов., Осовська вол., над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 132 домів і 739 жителів, водяний млин.

ТРИСТЕНЬ, село, Луцький пов., Щуринська вол., 40 км. від міста Луцька (в документах часом Тристей), на захід від містечка Рожищ. В кінці 19 ст. було там 78 домів і 574 жителів. Згадка про село Т. в ревізії луцького замку в 1545 р., коли воно належало до кн. Воронецьких, які з сіл Ворончина і Тристенъ були зобов'язані утримувати дві городні на тому ж замку (Яблоновський, Ревізія..., ст. 36, 40). Під час поборового реєстру Луцького повіту з 1577 р. село Т. належало до кн. Матуса Воронецького, який платив від нього за 6 дим., 16 город., 5 город., 4 город. В 1583 р. село було в аренді у Франца Круши (Яб-

лоновський. Волинь, стор. 58, 106). За переписом 1911 р. в селі Т. до пом. Карла Рабе належало 682 десятин.

ТРИСТОК, колонія, Володимирський пов., Киселинська вол., — 11 домів і 44 жителів.

ТРИСТЯНЕЦЬ, урочище, Володимирський пов., на ґрунтах між містечком Порицьк і селом Радовичами.

ТРОЯНІВКА, містечко, Луцький пов., Городецька волость, 79 км. від м. Луцька, над болотами і притокою р. Стохід, на границі Ковельського повіту, 16 км. від Городка. В половині 19 ст. було там 110 домів і 985 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., синагога і гуральня. На початку 20 ст. — 237 домів, 1,470 жителів, початкова школа. За переписом 1911 р. в Т. було 2,216 жителів, міщанська управа, школа і горілчана державна крамниця. На схід від Т. озера Вини і Градеське. Недалеко від містечка 1 курган.

ТРОЯНІВКА, село, Ст. Костянтиновський пов., Теофіпільська вол., 60 км. від Ст. Костянтинова. Село над притокою р. Полкви. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 602 жителів, дерев'яна церква з 1879 р. на місці старої, церк.-прих. школа від 1880 р. Село згадується в 1593 р., коли належало до Базалийської волості кн. Костянтина Острозького і було тоді спустошене татарами. На підставі Кульбишівської угоди 1753 р. подароване Сапізі. За переписом 1911 р. в селі Т. до великої зем. власности належало 103 десятин.

ТРОСТЯНЕЦЬ, село (в документах часом Тростеніч), Дубенський пов., Судобицька вол., 17 км. від м. Дубна, при невеликому потоці. В селі церква з 1880 р. на місці, де була стара з 16-17 ст. Один кілометр від села на стожковатій горі в урочищі „Страдеч” друга церква, невідомо коли і ким збудована. За поборовим реєстром 1583 р. Луцького повіту село Т. належало до кн. Костянтина Острозького, київського воєводи і маршала волинської землі, який платив побір з Т. від 6 дим., 5 город. і 2 підсудків.

ТРОСТЯНЕЦЬ або **ТРОСТЕНЕЦЬ**, село, Звягельський пов., Берестівська вол., 42 км. від м. Звягеля. На початку 20 ст. було там 42 домів і 293 жителів, 346 десятин селянської землі. Село належало до збаражського ключа кн. Чарторийських, а пізніше перейшло до Любомирських, від них до Малинських.

ТРОСТЯНЕЦЬ, село, Луцький пов., Колківська вол., 22 км. від міста Луцька, на границі Волині і Полісся. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 436 жителів, мурована церква, оборонна з амбразурами під піддашшям, побудована в 17 ст., школа. За поб. реєстром з 1570 р., князь Лев Войнич з маєтку свого Бобова і частини села Тростянецької Волі платив від 25 дим., 6 город., 1 коршми, а в 1583 р. був Т. власністю кн. Януша Заславського, який платив з Т. від 10 дим., 6 город., 2 город. (Яблоновський. Волинь, стор. 12, 87). Пізніше село Т. належало до Адама Гулевича, а частинно забрано до „казни” (скарбу). За переписом 1911 р. в с. Тростянці було 566 жителів, волоське управління, сільсько-господарська школа, земська лічниця, 1 крамниця, 1 акушерка, горілчана крамниця, кредитове товариство і вірцева шкілка овочевих дерев. Місцеве прислів'я: Тростянець — Поліссю кінець.

ТРОСТЯНЕЦЬ, село, Рівенський пов., Кустинська вол., 28 км. від м. Рівного, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 44 домів і 337 жителів, дерев'яна церква з 1752 р., збудована Іваном Гойським.

ТРОСТЯНКА, хутір, Острізький пов., Ляховецька волость, — 6 домів і 43 жителів.

ТРОСТЯНКА, село, Луцький пов., (часом Трестянка), на півд. захід від містечка Рожище, при дорозі з Рожищ до Торчина. Село згадується в 1577 р. в поборовому реєстрі Володимирського повіту, коли належало до Локацької волості кн. Романа Сангушки, який платив з Т. від 7 дим. на ланах і 1 город. (Яблоновський. Волинь, стор. 66).

ТРОСТЯНИЦЯ, річка, притока р. Мухавця (басейн р. Бугу), впливає з багон Гало і Гатча, які належать до великого комплексу т. зв. Дубових болот. Довжина річки 23 км., ширина до 20 метрів, глибина до 2½ метрів. Дно замулене, поросле водоростами, береги часом невідрізані і губляться в болотах і зарослях, зливаючись з оточуючими багнами.

ТРОСТЯНКА, село, Володимирський пов., Коритницька вол., при р. Лузі, яка недалеко впадає до р. Бугу (західнього), 10 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 64 домів і 459 жителів, водяний млин. За переписом 1911 р. в селі Тростянці була гуральня, заложена ще в 1883 р., де продукувано спирт зі збіжжя і картоплі (річ-

на продукція 39,450 відер горілки), водяний млин Білянкіна (90,000 пуд. річ. перемола).

ТУДОРІВ, село, Острозький пов., Тудорівська вол., при р. Рудці, 38 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. в Т. було 63 дворів і біля 450 жителів, мурована церква з 1740 р., церк.-прих. школа з 1884 р. Селянської землі в кінці 19 ст. було 1,000 десятин, фільварочної 1,500 десятин. Село положе на обох сторонах долини, яку пропливає р. Р., що бере свій початок з великих лісів, що розляглися від сходу. Річка ця творить там став, при якому був водяний млин. Від заходу с. Т. зносилася велика могила — місцеві люди називали її „Чорна Борода”. На північ від села було багато курганів (60) т. зв. „Лицарські могили”, на котрих лежать часом камінні плити, без ніяких написів. В лісі в урочищі „Пашуки” недалеко від села Клепачки і на полях села Плоска, в напрямку м. Звягеля, виступають цілі могильники і окремі кургани. Село Т. згадується в поборовому реєстрі Луцького повіту з 1577 р., як власність Романа Гойського, який платив від неї за 36 дим. і 13 город. Той же Роман Гойський з 1583 р. платив з Т. від 12 дим., 5 город. і 5 комірників. В 18 ст. село належало до Юзефа Стецького, хорунжого волинського воевідства, пізніше до Ясенського. За переписом 1911 р. в с. Т. до пом. Яновського належало 516 десятин.

ТРИБКИ, село, Луцький пов. (колись Володимирський повіт), Порицька вол., 38 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 52 домів і 310 жителів, водяний млин. Село згадується в грамоті кн. Витольда, коли він надав це село слугі своєму Іллі Вятковичу. В 1577 р. згадується, як село Луцького повіту, яке тоді належало до княгині Трубецької, яка платила від Т. за 5 дим. і 4 город., а в 1583 р., коли село належало до Володимирського повіту, княгиня Трубецька платила з Т. від 15 дворощ, 4 город., 2 ком. (Яблоновський. Волинь, стор. 59 і 118). За переписом 1911 р. був там водяний млин (8,760 пуд. річ. прод.).

ТРУБЛА або **ТРУБЛЯ**, **ТРУБЛЄ**, село, Ковельський пов., Маціївська вол., при залізниці Ковель-Холм, на захід від с. Таридуби, 24 км. від Ковля — 10 домів і 62 жит.

ТРУБИЧІ, село, Луцький пов. Село згадується в 1577 р. в поборовому реєстрі Луцького повіту, як „село степанського замку”, з якого платили від 6 дим. на півдвори-

щах і 3 город., а в 1583 р. з 5 дим. і 2 город. (Яблоновський. Волинь, стор. 39 і 83).

ТРУСИЛІВКА, село, Заславський пов., Тернівська волость, 39 км. від Заслава, над великим ставом і р. Ікопотею. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 509 жителів, мурована церква з 1837 р. Село згадується в 1589 р., коли воно належало до Заславської волості і було спустошене татарами (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 292). В новій церкві з 1837 р. знаходиться архів і бібліотека зі старої церкви з початку 18 ст. Село належало до кн. Сангушків.

ТУГОШАНИ, річка, Пінський пов., при селі Талехани (Ревізія пуш і перех. з 1867 р.).

ТУЛИЧІВ, село, Володимирський пов., Свинюхська вол., 55 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 162 жителів. В 1915 р. під час світової війни дуже понижене. Село згадується під назвою Тульчів або Фалічів, яке колись було на пограниччі Луцького повіту, на півд. схід від містечка Свинюхи. В 1545 р. село належало до Яцька і Томила Вороничів (Яблоновський. Ревізія, стор. 41, 54). За поборовим реєстром Луцького повіту з 1570 р. частина села належала до Томила Ворона Боратинського, а друга частина до Михайла Ворони, який платив від 1 путного боярина. В 1577 р. Томило Ворона платив з Т. від 1 дим. на півдворищі і 3 город., а в 1583 р. Михайло Ворона Боратинський платив з частини Т. (Яблоновський. Волинь, стор. 5, 9, 63, 101). За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 444 десятин.

ТУЛИЧІВ, село і колонія, Ковельський пов., Щуринська вол., 27 км. від м. Ковля, на границі з Володимирським повітом. В кінці 19 ст. було там в селі 92 домів і 639 жителів, а в колонії — 11 домів і 58 жителів, дерев'яна церква з 16 ст., яка в 1810 р., з огляду на стан руїни, була розібрана, а частину ікон, книжок і документів перенесено до нової. Село в половині 16 ст. належало до земель волинської землі Туличевських і князя Петра Голонні, який продав її кн. Ковельському (Сангушці) (Архів Сангушків, том 4, стор. 29).

Під час ревізії володимирського замку в 1545 р. село орендував Сімашко (Яблоновський, Ревізія, стор. 7, 83). За поборовим реєстром Володимирського повіту з 1583 р. Т. належав до Вижча, пізніше подаровано кн. Курб-

ському Андрію, який платив від Т. за 17 дим., 2 ремісників, 3 боярів (Яблоновський. Волинь, стор. 121). За переписом 1911 р. до великої зем. власності належало в селі Т. 555 десятин. В околиці, особливо в лісах, кілька курганів. В селі показують місце, де був колись замок.

ТУЛЯ або **ТУЛА**, річка, яка часами згадується під назвою Сорока. Пропливає в Анопільській волості Острозького повіту, над цією річкою положене село Понора (89 домів і 645 жителів). Пригадує назва цієї річки прізвище гетьмана Петра Тимона Сагайдачного, який проживав деякий час у Острозькому повіті.

ТУЛЯТИН або **ТУЛЯЦИН**, село, Пінський пов., Ставецька вол., 18 км. від м. Пінська. В кінці 19 ст. було там 61 жителів. Село належало до Скирмунтів, а пізніше 315 десятин до пом. Михаловських.

ТУЛЕЦЬКА РУДНЯ, оселя, Звягельський пов., Гульська вол. Було там в кінці 19 ст. 44 жителів, позбавлених земельного наділу. Маєток належав колись до гр. Ташкевичів і Яблоновських.

ТУМИН, село, Володимирський пов., Киселинська волость, 24 км. від м. Володимира — на схід. В кінці 19 ст. було там 60 домів, 420 жителів і дерев'яна церква. Колись село належало до волинських земель Губинських, від яких, як то видно з ревізії володимирського замку з 1545 р., загорнув кн. Кошерський (Сангушко) луцький староста (Яблоновський. Ревізії, стор.85). За поборовим реєстром Володимирського повіту 1557 і 1583 рр. село належало до локацького замку кн. Сангушків-Кошерських, які платили з Т. від 3 дим. на ланах і 2 город (Яблоновський. Волинь, стор. 67, 112). В 18 ст. село належало до василіянського монастиря у Володимирі, а по повстаннях забрано до „казни”.

ТУМЕНЬ, озеро (часом під назвою Тумиль), Пінський пов., Тереміжська вол., недалеко від р. Горині, при озері село Сморгдськ (3-4 км. від річки). Озеро є цікаве тим, що постало воно з розливів р. Горині. Простягається воно на кілька кілометрів, було колись оточене луцею. Береги має високі, сухі, порослі лісами і відзначається своїм багатством на рибу.

ТУМЕНЬ, село, Пінський пов., Тереміжська вол., 50 км. від м. Пінська, над озером тієї ж назви. В 19 ст. було

там 14 домів, 83 жителів. Жителі, крім рільництва, займаються рибальством і плисацтвом.

ТУНИКИ, пригород м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 184 жителів, дерев'яна церква з 1563 р., школа, могилки, на яких похована мати польського поета Словацького й інших визначних людей Крем'янця.

ТУПАЛЕЦЬ, село, Звягельський пов., Романівська волость, над р. Кропилівкою, в кінці 19 ст. було там 100 жителів і 1,126 десятин селянської землі. Село належало до ново-звягельського ключа пом. Уварових, пізніше до Мезевцевих.

ТУПАЛИ, село, Ковельський пов., Ст.-Кошерська вол., 19 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 39 домів і 365 жителів, дерев'яна церква з 1889 р. на місці старої. Село згадується в 1502 р., коли воно належало до кн. Сангушків. В 1565 р. кн. Олександр Сангушко надає це село своїйому слугі Іванові Перевиському. В 1545 р. належало до Сангушків-Кошерських (Курбський, том I, стор. 268-271). В 18 ст. і на початку 19 ст. село Т. належало до Яблоновських і Андрейковичів. Село при залізниці з Ковля до Холма. За ревізією володимирського замку в 1570 р. село належало до Пелагії Човганської, яка платила від 4 волоків (Яблоновський. Волинь, стор. 24).

ТУПЧИЦІ, село, Пінський пов., над відногою р. Струмінь, Лемешівецька вол., 20 км. від м. Пінська. В кінці 19 ст. було там 23 двори і фільварок дрібної шляхти, колись боярів-Колбів — 96 десятин землі.

ТУР, село над великим озером Тур, Ковельський пов., Заболоцька вол., 76 км. від м. Ковля. На північ від озера Т. мале озеро Святе. Село при залізниці Ковель-Берестя. В кінці 19 ст. було там 273 домів і 1,393 жителів, дерев'яна церква з 1886 р. на місці старої з 17 ст. Село Т. згадується в 16 ст., коли належало до ратенського староства — 1565 р. (Архів Ю.З.Р. ч. 7, том 2, стор. 293 і 316). В 1618 р. село Т. належало до Прокопа Сінявського (Акти Вил. Арх. Ком., том 23, стор. 44, 27). За переписом 1911 р. в селі Турі було 1,626 жителів, 3 крамниці і 3 ярмарки річно.

ТУР, озеро, Ковельський пов., Заболоцька вол., положе в північній частині Ковельського повіту, від с. Т. відходить на півд. схід Туровський канал, а далі Оріховський канал. Каналами цими стікає вода до Дніпра —

Бугського каналу. Турівське озеро має 538 метрів довжини і 3,440 ширини, 1,297 гект. поверхні і 12-13 метрів глибини. Злучене воно каналами з озером Луки і річкою Малою Ритою (допливом Бугу — Мухавця). Канали впадають до Дніпро-Бугського при Вигоцькім шлюзі. Озеро було колись дуже рибним, але в 1911 р. значно виексплуатоване. Береги дуже заболочені і тільки в деяких місцях доступні.

ТУР, хутір, Луцький пов., Рафалівська вол., — 4 домів і 58 жителів.

ТУР, оселя, Пінський пов., Хоєнська вол.

ТУРЕ-ПОЛЕ, урочище, Володимирський пов., при дорозі зі с. Ошова до містечка Оздютичі. Згадується в часі ревізії володимирського замку 1545 р., коли воно було надане володимирським міщанам з тим, щоб вони оплачували з нього чинш.

ТУРГАН РІГ, урочище, недалеко від Турова. За переказом місцевих людей, татарська орда, яка йшла зі степів України в 1390 р. долиною р. Горині заложила і тут свій табір.

ТУРИЦЯ, урочище, і кургани „Туриці” над р. Бугом. Звичайно, Турицями називають тут кургани, з котрими зв’язані легенди про „великолюдів” — турів. Кургани з такими назвами були в лісі коло села Мовникова, в селі Литовеж, в Цуцнові й інших. Інші кургани того ж типу звалися там „Велетнями”.

ТУРИЧАНИ або **ТУРИЧИН** (1570 р.), **ТУРИЧИНИ**, село, Володимирський пов., Олеська вол., 25 км. на північ від Володимира, над р. Турією. На ґрунтах піскуватих, але сухих. В кінці 19 ст. було там 106 домів і 625 жителів, дерев’яна церква з 19 ст. на місці старої з 16-17 ст., початкова школа, млин і смолярня. Село дуже старе, згадується в 1570 р. в поборовому реєстрі Володимирського повіту, коли то пан Гаврило Яковецький платив тоді з сіл Янович, Овадна і Туричина за 45 дим., 28 город., 15 город., 1 коршми, а Михайло кн. Курцевич з Турейчина, Ягодна і Новосілок з 19 дим., 3 боярів путних, 11 город., 1 млинського колеса, 1 півколеса і 1 коршми (Яблоновський, стор. 22, 24). Тоді ж разом з Дулібами, Загоднею Волею і Новосілками Т. належали (частинно) до княгині Василеної Болотиної. Поборовий реєстр з 1577 р. подає село Т. у Володимирському повіті як маєток кн. Курце-

вича Михайла. В 1583 р. той же Курцевич платив від частин села Т. від 7 дим., 2 город., 1 вального колеса, $\frac{1}{2}$ папа (перша згадка про церкву). Друга частина Т. була в аренді Мацея Вигнанського (Яблоновський. Волинь, ст. 34, 73, 123). В 17 ст. Т. переходить у польські руки. В 19 ст. власником села Туричан були Кшижановські. Над річкою Турією в кінці 19 ст. були вали бувшого там замку (можливо городище). На полях було 2 кургани, а в самому селі серед забудовань кілька вже затертих курганів. З другої, правої, сторони р. Турії село Дуліби, де до 1915 р. збереглося кілька курганів. За переписом 1911 р. в селі Т. до Альфреда Кшижановського належало 1,802 десятин і ще до двох інших поміщиків — 1,000 десятин.

ТУРІВ або **ТУРОВА**, село, Крем'янецький пов. Село тепер не існує в колицях м. Шумська і Суража. За поборовим реєстром 1570 р. власність кн. Івана Масальського, а в 1583 р. кн. Острозьких, з якого вони платили від 11 дим., 2 вальних коліс (Яблоновський. Волинь, стор. 34, 145).

ТУРИЙ РІГ, урочище, Пінський пов., в околиці села Морочного (Ревізія пущ і переходів звір., стор. 10. Вил. Арх. Ком. 1907).

ТУРІВКА, село, Острозький пов., Ляховецька вол., 60 км. від Острога, над ставом і річкою Турією, притокою р. Полкви. В кінці 19 ст. було там 119 домів і 957 жителів, дерев'яна церква з 1771 р. Доми глинобитні, земля чорноземна, родюча. Село згадується в 1421 р., коли то кн. Вігольд надав Т. слугі своєму Павлу (Архів Сангушків, том I, стор. 27). В 1565 р. Андрій Човганський вносить скаргу на Ганну Ярмолинську про неправне забрання Т. (Опис акт Київ. Центр. Арх. № 2039, стор. 32, 38). За поб. реєстром 1583 р., село Т. належало до Човганських і Миколая Ярмолинського, пізніше перейшло до Яблоновських, Сапігів і врешті до Прушинських.

ТУРКОВИЧІ, село і оселя, Дубенський пов., Вербська вол., 13 км. від м. Дубна, 4 км. від Камениці, при залізниці і шосі з Дубна до Радзивилова, над малою притокою р. Ікви. В кінці 19 ст. було там — в селі 50 домів і 264 жителів та в оселі 17 домів і 93 жителів. Село виступає в документах рівнож під назвами: Туриковичі, Турисковичі, Туликовичі. Село згадується під час ревізії крем'янецького замку в 1545 р., як власність Гнівоша Єловець-

кого, який з Т., Камениці й інших сіл був зобов'язаний утримувати велику городню за мостом і останню городню крем'янецького замку, яка була оперта в мур великої вежі (Яблонівський. Ревізії, стор. 95, 98). За поб. реєстром з 1570 і 1583 р. село Т. належало до Антона Єловцького (Яблонівський, Волинь, стор. 28 і 137). За переписом 1911 р. в селі Т. до великої зем. власности належало 337 десятин.

ТУРИНЩИНА, хут., Заславський пов., Хролинська волость — 6 домів і 39 жителів.

ТУРОВА, село, Звягельський пов., Рогачівська вол., 43 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 35 домів і 267 жителів.

ТУРНА, село, Пінський пов., 58 км. від Пінська.

ТУРОВА МОГИЛА або **ТУРИЦЯ**. Курган серед полів між селами Литовежом і Новою Лішнею.

ТУРОВЕ БОЛОТО, урочище, недалеко від м. Пінська і села Лапина (Ревізія пущ і переходів 1554 р.).

ТУРИГІВСЬКИЙ СТАН, урочище, Володимирський пов., на ґрунтах села Микуличі (над р. Луг).

ТУРИСЬК або **ТУРИЙСЬК**, містечко, Ковельський повіт, Турійська волость, над р. Турією, при старому тракті і залізниці з Володимира до Ковля, на фізіографічній границі між Волинню і Поліссям. В кінці 19 ст. було там 182 домів і 2,772 жителів, дві церкви, одна з них мурована з 1845 р., друга дерев'яна з 1662 р. на передмісті Липа. В містечку тоді був ще мурований костел, 2 жидівські домони молитви, 3 крамниці, 24 ремісників, 4 вітряки і водяний млин, ярмарки — 4 рази річно. Жителі Т. займалися фірманкуванням, рільництвом і ткацтвом, доставляючи полотно на цілу околицю. В 19 ст. рух і торгівлю в містечку значно збільшував приїзд сюди жидів з цілої Волині і Полісся. Ці прочани масово приїздили до Т., тому, що там проживав, широко відомий жидівський рабин — чудотворець. Оселя ця дуже стара і згадується в Повісті Временних Літ під 1097 р., коли то під час облоги Давида Ігоревича у Володимирі князями Васильком і Володарем, які осліпили кн. Василька. Лазар і Василь втікли до Турійська, кн. Давид Ігоревич, не маючи підтримки в міській громаді Володимира, обвинуватив їх у тому „і посла к володимирцем, глаголюще”: Ве не придохове на град ваш, ні на вас, не на враги своя, на Туряна

і на Лазаря і на Василя, ти бо суть намовили Давида... Туряк беже Києву, а Лазар і Василь воротися Турийську..." (Повест Врем. Лет, ч. 1, Вид. Ак. Наук, Москва-Ленінград 1950, стор. 177).

В 1205 р. Т. несподівано забрали ватаги литвинів і ятвігів... В 1366 р. Т. як королівщина належав до володимирського замку. В 14 ст. Т. належав до Федора Янушевича. За ревізією цього замку в 1545 р. Т. належав до кн. Романа Сангушки, володимирського старости і маршала Волинської землі. До Сангушків належав тоді замок, що знаходився серед багон над р. Турією, де було колись старе городище (в 11-14 ст.) і 15 околичних сіл. Крім того Сангушко безправно відібав від Яцька Зубовича, волинського землянина села: — Тогачин, Гаруму і Заліси, а від інших місцевих землян повідбирав замок „Четверть”, Уймоцевичі і Локачі, які за дрібницю забрав від княгині Четвертинської. В містечку Сангушко побільшив мита з купців і ремісників. В 18 ст. Т. належав до Оссолінських, де вони побудували палац. В 19 ст. добра турийські перейшли до Мошинських і Оскерки. Зі старих пам'яток в Т. заціліла стара, рукописна Євангелія з перелому 15-16 ст. В 1812 р. Т. належав до Ожешків. За переписом 1911 р. в Т. було 3,383 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, 2-клясова школа, бібліотека, земський амбулаторний пункт, акушерка, аптека, склад аптечних товарів, горілчана державна крамниця, 24 різних крамниць, газовий млин (25,000 пуд. річн. перемолу), кооператива і земська випозичальня сільсько-господарських машин, щомісячні ярмарки. В тому ж 1911 р. в Т. до цілого турийського ключа пом. Йосифа Суфчинського належало 8,901 десятин, а до інших 134 десятин. Із згадуваного в Т. старого городища в долині р. Турії тепер нічого не залишилось, тому що міська управа наказала зруйнувати той старий пам'ятник і землю з нього висипати греблю через долину р. Турії. В 19 ст. знайдено в містечку Т. скарб староруських монет, пояс і прикраси, які тепер знаходяться в „Єрмітажі” в Ленінграді. Крім того при дослідженнях старого городища над р. Турією знайдено багато середньовічної кераміки, рукоять (інкрустована), меч, ключі, бронзові хрести-енколпіони і скарб срібних нашійників-

гривен (О. Цинкаловський. Матеріяли до прадзєюв Волині і Волинського Полісся, стор. 195, 163).

ТУРИЯ, річка, притока р. Прип'яті. Починається у б. Володимирському повіті коло села Затурець, спливає на північний захід через село Холопичі, містечко Оздютичі, Доминопіль, мінає село Турію і Попівку, проходить коло села Блаженіка, Ягідна і Туричан в напрямку, де в селі Дулібах змінює свій біг на північно-східній, перепливає через Турийськ і від м. Ковля скеровується на північ, пропливає через м. Н е с у х о ї ж і, Мільці, Михнівку і в Щитенських болотах впадає до Прип'яті. Приймає по дорозі багато малих приток. Довжина річки Т. 241 км., долина має ширину від ½ до 4 км., долина заболочена, береги низькі, дно грузьке, заросле. Глибина від 1 до 4 метрів. Замерзає в початках місяця грудня, повінь в місяці березні. Річка сплавна тільки від Турийська. Найбільшими допливами є: Передільне, Глумиця (справа) і Березка і Крутич (справа). Рибальство розвинуте переважно в північній частині річки.

ТУРИЯ, село і колонія, Володимирський пов., Вербська вол., 15 км. від м. Володимира, над р. Турією. В кінці 19 ст. було там в селі 18 домів і 119 жителів, колонія постала в 1909-10 рр., на лісових вирубах. Село Т. згадується в 1545 р. під час ревізії володимирського замку, як власність Івана Хрептовича, який був зобов'язаний утримувати 1 городню на цьому замкові (Яблоновський. Ревізія, стор. 97). В околицях села на корчунку знайдено кремінну вишліфовану сокирку (О. Цинкаловський. Записки).

ТУРИЯ або **ТУРА**, село, Дубенський пов., над р. Іквою. В кінці 19 ст. було там 43 домів і 372 жителів, дерев'яна церква з 1773 р. За переказами село було збудоване серед глухих лісів в урочищі Туранка жителями села Волиці, які таким чином забезпечували себе від несподіваних нападів татарів. В 1866 р. село Т. було власністю Марії Груї, а пізніше належало до Райтарув, Киликівичів, Непокульчицьких (1883 р.) і Бурштинів, які мали там 800 десятин.

ТУРОВИЙ СТАН, Пінський пов., урочище в болотах і лісах, простягалось від р. Отори до р. Липень і входило

колись до Пінської пущі (Ревізія пущ і переходів, стор. 8, Вил. Арх. Ком., 1867 р.).

ТУРОВИЧІ або **ТУРОВИЦЯ**, село, Ковельський пов., Ст.-Костянтинівська вол., 15 км. від м. Ковля, над залізницею Ковель-Любомель. В кінці 19 ст. було там 53 до- мів і 363 жителів. Село згадується в 1540 р., коли воно належало до Василя кн. Сангушки, як село відступлене враз з Милянovichами королеві Боні, яка надала Т. кн. Андрію Курбському. Тоді ж (1583 р.) подано, що земля- нин волинський Гаврило Пошник Творинецький з Т. вно- сив від 4 ланів, а кн. Андрій Курбський від 9 ланів, 2 боя- рів. В 1628 р. Т. належало до Ковельського старства.

ТУРОПИН або **ТУРУПИН**, село, Володимирський по- віт, Вербська вол., село і колонія. В кінці 19 ст. було в селі Т. 124 домів і 482 жителів, дерев'яна церква, в ко- лонії — 23 домів і 136 жителів. Був там колись право- славний монастир. Під час ревізії володимирського зам- ку в 1545 р. була то власність волинського землянина Гаврила Яковецького, який був зобов'язаний утримувати 1 городню на тому замку (Яблоновський. Ревізія, стор. 11). За поборовим реєстром Володимирського повіту з 1577 р. пані Гаврилова Яковецька платила з Т. за 3 дим. і 4 город., а в 1583 р. платила від того самого села (Яб- лоновський, Волинь, стор. 55 і 117).

ТУРОХВА, урочище, Острозький пов., недалеко від м. Острога.

ТУРЧИН, село, Дубенський пов., Олицька вол., при ріці Путилівці. За поборовим реєстром Луцького повіту з 1583 р. село Т. належало до ординації Олени кн. Стани- слава Радзивила, який платив з нього за 6 город.

ТУРЧИНКИ, кургани, під містечком Оликою.

ТУРША, село, Крем'янецький пов. (16 ст.). За побо- ровим реєстром Крем'янецького повіту з 1583 р. село на- лежало до Кристофора Гоздиківського, який платив від нього за 6 дим., 7 город., 1 вального колеса і 1 боярина (Яблоновський. Волинь, стор. 147).

ТУМИН, село, Володимирський пов., Киселинська во- лость, 24 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 420 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Колись село належало до василіянського монастиря у Володими- рі, а по 1831 р. перейшло до „казни”.

ТУТОВИЧІ, село, Луцький пов. Село згадується в 15 ст., коли то належало до волинських князів, а в тому і до кн. Льва Свидригайла (О. Галецькі. Остантє лята Свидригайла на Волині, стор. 101). До великої зем. власности в 1911 р. належало в Тутовичах 2,055 десятин.

ТУТЯНКИ, село, Заславський пов. Село колись належало до ординації кн. Острозьких і на підставі Кульбишівської угоди 1758 р. дароване Любомирським.

ТУХЛЕ, озеро на схід від р. Горині.

ТУЧИН, містечко, Рівенський пов., Тучинська вол., 33 км. від м. Рівного, над р. Горинню і великим ставом, при тракті з Рівного на схід повіту. В кінці 19 ст. було там 246 домів і 2,345 жителів, дві церкви, костел, синагога, початкова школа, 9 малих фабрик сукна, бровар, водяний млин і 10 ярмарків річно. Церкви дерев'яні з 1730 і 1711 рр., костел мурований з 1779 р. При містечку були урочища: Надлужня, Рудка, Ріпище, Щирки, Воронів і Жолоб. Землі місцевих поміщиків займали, як саме містечко так села і слободи — Юзефівку, Шкіндерівку, Чеславиц, разом 1,232 десятин, які в 19 ст. належали до пом. І. Петраша. Тучин є дуже стара оселя, яка на початку 16 ст. належала до земельн Пупратів, а пізніше перейшла до Богдана Сімашки, який за ревізією луцького замку в 1545 р. був зобов'язаний утримувати дві городні того замку (Яблоновський. Ревізії, стор. 36 і 53). За поборовим реєстром того ж повіту з 1576 р., містечко Т. було власністю Олександра Сімашки, брацлавського каштеляна, який платив з Т. від 10 дим. ринкових, 10 півланків, 10 вуличних димів, 2 ремісників, 12 нужденних хат і 2 млинських коліс. (Яблоновський. Волинь, стор. 55 і 87). В кінці 19 ст. велика власність і містечко належали до Валевських, а в 1911 р. 1,987 десятин належало до Ол. Отвиновського (Пам'ятники, том 4, від 2, стор. 77; Архів Ю.З.Р. ч. 2, том I, стор. 9, там же ч. 3, том I, стор. 86, як рівнож — опис актів книги Київ. Центр. Архіву № 2037, стор. 31). За переписом 1911 р. в Т. було — 7046 жителів, пошта, телеграф, волость, міщанська управа, земська поштова станція, одноклясова школа, фельдшерський пункт, кірха, 2 лікарні, жидівський притулок, аптека, акушерка, 3 аптечні склади, 83 крамниці, гуральня (15,770 відер річн. прод.), 3 гарбарні, водяний млин (66,000 пуд. річн. перемолу), кооператива, земська випозичальня сільсько-

господарських машин, 5 фабрик сукна (селянського і на бурки), 3 шинки, 1 фотограф, 20 ярмарків річно. В сучасному пригороді „Старому Тучині” збереглися сліди валів і ровів городні або замчища, 500 метрів довжини і ширини. На полях містечка в кінці 19 ст. було 3 кург.

ТУШЕБИН, село, Дубенський пов., Млинівська вол., 29 км від м. Дубна, при джерелах річки Стубли. В кінці 19 ст. було там 64 доми і 467 жителів.

ТХОРИ, оселя, Рівенський пов., Сиденська вол., — 12 домів і 93 жителів.

ТЮТКЕВИЧІ або **ТЮТКОВИЧІ**, село, Рівенський пов., Рівенська вол. До села належала оселя Юридика. Разом з Юридиною в кінці 19 ст. було там 44 домів і 396 жителів. Село згадується в 1548 р., коли то було надане костелу в м. Рівному (Географічний словник). За переписом 1911 р. в селі Тюткевичах було 482 жителів, 5 крамниць, водяний млин (35,500 пуд. річного перемолу), кооператива, земська випозичальня сільсько-господарських машин і склад добірного насіння.

У

УБАРИСЬКА, урочище, Пінський пов., в околиці села Кошевичі. Село згадане в Місцевій Книзі Пінська. Вид. Вил. Арх. Ком., стор. 329, 1968 р.

УБЕРЕЖ, урочище, Рівенський пов., Степанська волость (часом Убережжя).

УБІЛЬЦІ, село, Острозький повіт. Село згадується в 1583 р. в поборовому реєстрі Луцького повіту (коли то Остріг належав до повіту Луцького), як власність кн. Костянтина Острозького, воеводи київського, який платив від села У. з 3 дим. і 1 підсудка (Яблонівський. Волинь, стор. 82).

УВАРІВКА, колонія, Звягельський повіт. Постала на грунтах маєтку, що належав до магнатів Уварових в Ємельчинській волості, 60 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 107 домів і 569 жителів.

УДРИЦЬК, село, Рівенський пов., Висоцька вол., 185 км. від м. Рівного, над р. Горинню, а властиво над її відногою „Ровом”. Село 3 км. від містечка Висоцька. В кінці 19 ст. було там 112 домів і 875 жителів, дерев'яна церква з 1714 р. Віднога ріки Горині — Рів, під час повіні заповнюється водою, яка оточує, ніби озеро, ціле село, так що дістатися до села У. можливо тільки човном. Село У. від непам'ятних часів належало до Висоцька і ділило долю цього містечка і замку. В кінці 15 і на початку 16 ст. село належало до кн. Гольшанських-Дубровицьких, а пізніше перейшло до кн. Соломерецьких, від них до Гедройців і Кошовських. В 17 ст. надано разом з іншими маєтками гетьману Павлові Тетері, який з невияснених причин записав Висоцьк і околичні села ксьондзам єзуїтам в Варшаві. По скасованні цього ордену в Польщі, усі ці маєтки перейшли до шляхти Вигоновських і Борейків, а пізніше до Руликовських. За селом, по другій стороні „Рову” стояла дуже стара дерев'яна церква з 1774 р. Село У. в кінці 19 ст. мало 43 двори і біля 300 жителів. Колись, в першій половині 19 ст. у фільварку відробляли 10 днів, які відпрацьовували як жінки так і

чоловіки. Селяни, крім рільництва, займалися рибальством, транспортом лісу до р. Горині і плисацтвом. В 1911 р. в селі У. було 489 жителів, державна горілчана крамниця, великий тартак (39,250 руб. річн. прод.). В околицях села над річкою знайдено кілька римських монет і великі куски янтару (О. Цинкаловський. Записки. 1936 р.).

УГЛИ, село, Ковельський пов., Велицька вол., 58 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 67 домів і 422 жителів, дерев'яна церква з 1760 р. Село У. згадується в 16 ст., коли належало до Василя Павловича, а від нього перейшло в 1591 р. до Сімашків, а від них в 1591 р. до Мація Малиновського, який володів ним до 1640 р. Пізніше, як більшість волинських сіл, опинилося в руках поміщиків Потоцьких, які по повстанні в 1831 р. продали село У. пом. Сіроткіну (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 216). Якийсь період володів селом У. Сапіга. За переписом 1911 р. в селі У. було 480 жителів, 1 крамниця, гуральня (24,933 відер річн. прод.), тартак (15,000 руб. річн. прод.).

УГЛИЦІ або **ВУГЛИЩЕ**, **ЗАВУГОЛЬЦІ**, село, Рівенський пов., Степанська вол., 91 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 194 жителів.

УГЛИЧІ або **ВУГЛИЧІ**, село, Рівенський пов., Дерезенська волость, 28 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 318 жителів.

УГІВ або часом **УГОВО**, село, Володимирський пов., Бранська вол., 65 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 53 домів і 368 жителів.

УГІЛЬЦІ або **ВУГІЛЬЦІ**, село, Острозький пов., Бугринська вол., 27 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 56 домів і 383 жителів, початкова школа.

УГОЛЬЦІ, **УГІЛЬЦІ**, **ВУГОЛЬЦІ**, урочище, Пінський пов., в околиці села Кошевич, згадується в 16 ст. в Писцевій Книзі на стор. 274.

УГОЛЬЦІ, село, Пінський пов., інакше село Морочна Мала. До кінця 19 ст. село належало до родини Терлецьких (37 волоків).

УГОРСЬК, село, Крем'янецький пов., Білокриницька вол., 20 км. від м. Крем'янця. Село в мальовничій околиці, оточене великими лісами. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 602 жителів, мурована церква з 1826 р. на місці, де стояла стара з 17 ст. Село згадується під назвою Угорсько, яке було по дорозі з Крем'янця до Шумська. Можливо

отримало свою назву в 13 ст. від великого обозовища, яке тут заложили Угри, ідучі до Шумська. Угорськ згадується в 1545 р. під час ревізії крем'янецького замку, коли належав до кн. Матвія Четвертинського і який був зобов'язаний мати на цьому замку кілька городні (Пам'ятники том 4, від 2, стор. 208). В 1568 р. як маєток кн. Євдохи Четвертинської (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2042, стор. 9, поз. 100). Останньо в 19 ст. У. належав до Тишкевичів, а по повстаннях 1831 і 1863 рр. перейшов до пом. Олександра Скарятини. На високій горі, за церквою заховалося на стожковатій горі городище (недосліджене). В долині, в якій положене село, видно сліди валів і ровів. Коло села збереглися старі могилки з камінними хрестами і плитами (О. Цинкаловський. Матеріяли до прадзеюв Волині і Волинського Полісся. Варшава, 1961 р.). За переписом 1911 р. в У. до пом. Алдра Скорятини належало 496 дес. і до інших 165 десятин.

УГРИНИЧІ, село, Пінський пов., Любішівська вол., село над р. Стоходом. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 58 жителів. Колись ця околиця належала до кн. Дольських на Волині, пізніше перейшла до пом. Чарнецьких, а від них до Ордів — 2,052 дес. В околиці багато лугів, боліт, розвинуте рибальство і багато водяних млинів.

УГРИНІВ, село, Луцький пов., Чаруківська вол., 28 км. від м. Луцька, недалеко р. Полонки. В кінці 19 ст. було там 89 домів і 602 жителів, дерев'яна церква з 17 ст., водяний млин. Село згадується в 1577 р. як власність Януша Угриновського, який платив від У. з 12 дим., 8 город., 14 город., а в 1583 р. від 16 дим., 2 город., 6 город., 2 дорічних коліс і 1 попа (Яблоновський, Волинь, стор. 57 і 110). За переписом 1911 р. в селі У. було 785 жителів, 1 крамниця, гуральня (34,345 відер горілки річно), тоді ж до пом. І. Зволінського належало 1,493 десятин.

УГРОВИЧІ, село, Острозький пов., село згадується в 1583 р. в поборовому реєстрі Крем'янецького повіту, коли належало до Черняхівської волості кн. Костянтина Острозького, виленського крайчого В.К.Л. і старости володимирського, який платив від У. з 4 дим., 3 город. і 2 город. (Яблоновський, Волинь, стор. 130).

УГРУСЬКА ВІЛЬКА або **УГРОВСЬКЕ** (кілька домів і городище), над р. Бугом, Гушанська вол. На другій, західній стороні р. Бугу село Угрусськ. В Іпатієвському літо-

писі в 13 ст. згадується там угруське єпископство, яке, видно, було там під час побудови Холма, нової столиці Галицько-Володимирського Князівства. В 1564 р. село У. разом з селом Волею знаходилося в Холмському повіті і платили з нього від 22 ланів, 3 загор., 1 волоцюги, 1 ремісника, 2 жидів і від церкви. В 1578 р. до Угровська належало ще село над р. Бугом — Вілька Угруська в ур. „Старина” над Бугом. Тепер там залишилися високі вали городища і фундаменти в місцевості „Стовп”. При городищі, а також і на самому городищі відкрито могили з 12-13 ст. (дивись село Вілька Угруська).

УЖАНИ або **ВУЖАНИ**, оселя, Луцький пов., Городецька вол. — 17 домів і 90 жителів.

УЖИНЕЦЬ, село, Дубенський пов., недалеко від шосе Дубно-Луцьк і ріки Ікви. В селі дерев'яна церква з 1881 р. на місці старої з 17 ст. Було то колись село, яке належало до гр. Ходкевичів. Село згадується в 1568 р. (Опис акт. книги Київ. Центр. Архіву № 2042, стор. 18). В 1572 р. перейшло від Монтовтів до Олександра Сімашки і ще в 1583 р. було його власністю, пізніше Дорогостайських (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 90).

УЖОК, колонія, Луцький пов., Рожищанська вол., 20 км. від м. Луцька — 23 домів і 151 жителів.

УЗЛУХА, річка, Пінщина, пропливає через села: Колонку, Озеряни і Круглівці (Ревізія пуц і переходів звір. Вил. Арх. Ком.).

УЄМСЬКИЙ ОСТРІВ, колонія, Володимирський пов., Хорівська вол., — 8 домів і 71 жителів.

УЙМА ЛОКАЦЬКА, село, Володимирський пов., Хорівська вол., 27 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 55 домів і 363 жителів.

УІЗДЦІ, село Дубенський пов., Малинська вол. В кінці 19 ст. було там 90 домів і 730 жителів, дерев'яна церква з 1887 р. на місці дуже старої, яку з огляду на небезпеку завалення, розібрали, церк.-прих. школа. Село згадується в 1545 р. в описі луцького замку, коли то згадується городня Єловича з Уїздців (Пам'ятники том 4, від 2, стор. 82). В 1577 р. Єлова Малинська з села У. платила з 30 дим., 12 город. і 6 комір. (Яблоновський. Волинь). За переписом 1911 р. до великої зем. власности в У. належало 685 десятин.

УЛА, фільварок, Заславський пов., Жуківська вол. — 3 доми і 44 жителів.

УЛАСЮКИ або **ВЛАСЮКИ**, село, Володимирський пов., Загоровська вол., 7 домів і 57 жителів.

УЛАЗЄ, урочище, Пінський пов., в околиці села Заборович. Згадується в документах 16 ст. (Пісцевая Книга. Вид. Вил. Арх. Ком., стор. 69).

УЛЬБАРІВ або **УЛЬБИРІВЦІ**, село, Дубенський пов., Варковицька вол., 27 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 55 дворів і 462 жителів. Крім того в чеській половині села 556 жителів — чехів, дерев'яна церква з 1869 р., два стави і два водяні млини. Село згадується в 1458 р. під назвою Олбировець в акті волинського землянина Олехни Юр'евича Джуса, який продав Дробошу Мжировичу свою дідівщину (Архів Сангушків том I, стор. 50).

УЛЬГІВКА, село, Володимирський пов., Скоблецька вол., при ставі і малій річці, 1 км. від містечка Горохова. В 19 ст. було там 100 домів і 606 жителів, дерев'яна церква.

УЛЬКА, річка, Дубенський пов., Судобицька вол., пізніше назва Тартаківка. Впливає з боліт коло села Обгофська Буда.

УЛЬХА, село, Звягельський пов., Баранівська вол., при усті р. Козарки або Хозарки. В кінці 19 ст. було там 42 домів і 176 жителів і 405 десятин селянської землі. Гарний палац, город і сад. Церква з 1872 р. Село було власністю Прушинських (19 ст.). За переписом 1911 р. в селі У. було 980 жителів, однокласова школа, горілчана крамниця і водяний млин, 2 км. від села, над р. Случчю, в урочищі „Крива Лука” було в кінці 19 ст. 5 курганів і в ур. „Вали” також 5 курганів, при усті р. Гомори до Случі.

УЛЬЯНІВКА, хутір, недалеко від села Мирополя. Налягало в 1911 р. до пом. Филипових — 1,130 десятин. В самій колонії — 48 домів і 282 жителів.

УЛЬТИНКА, село, Рівенський пов., Губківська вол., над р. Случчю, на границі Звягельського повіту. В 1629 р. село У. належало до Станислава Даниловича і було тоді там 38 дворів.

УЛЬЯШІВКА, село, Острозький пов., до пом. Прушинських в 1911 р. належало там 295 десятин.

УЛАШАНІВКА, с., Заславський пов., Славуцька вол., село при малій річці, 27 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 559 жителів, мурована церква з 1875 р. Проживали там переважно селяни, які займалися каменярством. Колись село належало до заславського ключа маєтків кн. Сангушків.

УЛАШАНІВКА, село, Острозький пов., 23 км. від м. Острога. Село колись було оточене лісами. Населення — селяни і збіднілі боярські родини. Доми боярів відрізнялися від селянських тим, що мали з фронту ганок. В лісі, на схід від села, урочище „Праволока”, де колись було село тієї ж назви, згадане під час поділу між кн. Острозькими в 1753 р. На підставі Кульбишівської угоди було це село подароване Яблоновським.

УЛАШАНІВКА, колонія, Звягельський пов., Курненська вол., — 18 домів і 97 жителів.

УЛАШИНЦІ, село, Крем'янецький пов. (або УЛАШИНІВЦІ). Село над р. Буглівкою, правою притокою р. Горині. За поборовим реєстром Крем'янецького повіту з 1583 р. село належало до кн. Олександра Порицького (Вишгородської волості), який платив від 5 дим., 6 город., 8 город., 1 вального колеса і 1 ступи (Яблоновський. Волинь, стор. 136).

УМАЙ або **УЙМ**, село, Володимирський пов., Локачівська волость, на півд. захід від м. Володимира. За поборовим реєстром Володимирського повіту з 1577 р. село належало до містечка Локач, кн. Романа Сангушки, який платив з нього за 4 дим. ланових, 2 город. (Яблоновський, Волинь, стор. 66).

УМАНЦІ, село, Володимирський пов., Свинюхська волость, 54 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 47 домів і 278 жителів.

УНІВ, село, Острозький пов., село над невеликим ставом, 45 км. на півд. захід, 15 км. від м. Ямполья, в місцевості знищеній ерозією. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 669 жителів, дерев'яна церква з 1740 р. Селяни, крім рільництва, займалися годівлею худоби. За поборовим реєстром Крем'янецького повіту 1570 р. село належало до Хведора Сенюти Ляховецького, пізніше до Яблоновських, а в 1818 р. до Косаковського. За переписом 1911 р. в У. було 774 жителів, волость, однокласова школа, фельдшерський пункт, горілчана крамниця, кредитове товари-

тво і земська випозичальня сільсько-господарських машин. Тоді ж в У. до пом. І. Беньковського належало 845 дес. В околиці У. знайдено в кінці 19 ст. кремінний, кривий ніж, бронзову бранзолету і скарб монет з 17 ст. (В. Антонович. Труди 11 Археологічного З'їзду 1901 р.).

УНЧАЙ, урочище, Пінський пов., серед розлеглих боліт, коло села Цьолковичі. Згадка про нього з 16 ст. (Пісцевая книга Пінськ. Вид. Вил. Арх. Ком., стор. 230).

УПИРИНЕЦЬ, урочище, Пінський повіт, на Заріччі, в околиці села Плотниці. В 1555 р. урочище це належало до трохимовського дворища (Пісцевая книга пінськ. Вид. Вил. Арх. Ком., стор. 198).

УПЕРІВКА, урочище, Пінський пов., над р. Ясьолдою, в Пінковицькій вол., згадується в 16 ст. (Пісцевая книга Пінськ., стор. 73, 379, 380, Вид. Вил. Арх. Ком.).

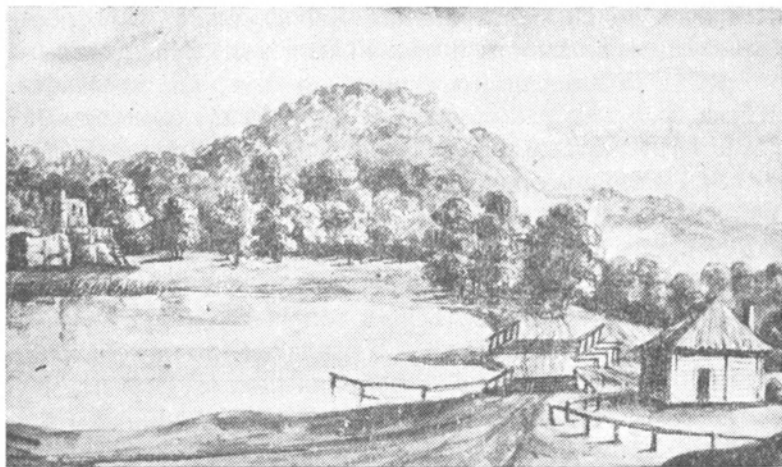
УПИРІВСЬКЕ болото, коло села Совригинського (Ревізія пуш і переходів, стор. 86).

УПОЛОВИЦЯ, урочище, Пінський пов., в околиці села Бобрович. Згадується в 1554 р., коли належало до боярів Єромичів (Пісц. книга Пінськ., стор. 143. Вид. Вил. Арх. Ком.).

УРВЕНА або **УРВЕНКА**, село, Острозький пов., Здобницька вол. За поборовим реєстром Луцького повіту село під назвою Урвяна в 1583 р. належало до кн. Костянтина Острозького, маршала волинської землі, який платив від нього за 7 дим., 1 город., 3 підсудків (Яблонівський. Волинь, стор. 81), пізніше належало до Порчинських. Колись був там гарний, невеликий палац (поверховий).

УРЛЯ, село, Звягельський пов., Баранівська волость. В кінці 19 ст. було там 66 жителів і 171 десятин селянської землі. Колись У. належало до баранівського ключа маєтків Барановських, по повстаннях 1831 р. до Гагариних і Строгонових. За переписом 1911 р. в селі У. було 50 жителів, тартак (16,000 руб. річн. прод.) і тоді ж до великої зем. власности належало 291 дес.

УРЛЯ або **ВІРЛЯ**, село, Крем'янецький повіт, Бережецька вол., 17 км. від Крем'янця. Село над малим потоком, який впливає з-під Почаєва. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 102 жителів. Колись на острові над ставом був замок волинських землян Домашевських, фундаторів і опікунів Почаївської Лаври, а також при греблі водяний млин. Село згадується в 16 ст., коли проживала там Анна

Залишки замку Ферлеїв в Урлі під Почаєвом (ц)

з Козинських Гойська, до якої вступив по дорозі до Почаєва, грецький митрополит Неофит (1559 р.), який подарував їй ікону „Богородиці”, пізніше перенесену до Почаєва (в 1648 р.). Під час козацьких визвольних змагань в 1648 р. замок і містечко були знищені і від того часу не могли встати з руїн (Т. Стецький. Волинь, том 2, стор. 190 і 191). В кінці 19 ст. з гарного стилем, мурованого замку в У. залишилися лиш 3 стіни до 6 метрів височини. За місцевими переказами урльський замок був знищений під час збаражської виправи. Пізніше містечко перейшло до Фірлеїв, а від них до гр. Тарнавських.

УСАДЧЕ, урочище, Пінський пов., коло села Купятич, яке згадується в половині 16 ст. (Пісцевая книга Пінск., стор. 348, Вил. Арх. Ком.).

УРШУЛИН, оселя, Рівенський пов., Тучинська вол., 39 км. від м. Рівного — 14 домів і 150 жителів.

УСИЦЬКИ БУДКИ, хутір, Луцький пов., Торчинська вол., 18 км. від Луцька — 15 домів і 125 жителів.

УСИЦЬКА ДІБРОВА, колонія, Луцький пов., Торчинська вол., — 12 домів і 86 жителів.

УСИЧІ, село, Луцький пов., Торчинська вол., 20 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 554 жителів, дерев'яна церква, млин. Село колись належало до Чарнецьких, а від них в 1831 р. перейшло до „казни”. Частинно

належало до Перетятковичів і Яворських. У 1911 р. до великої зем. власности в селі У. належало 843 десятин.

УСТЕЧКО, село, Крем'янецький пов., Старо-Олексинецька вол., над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 117 домів і 794 жителів, дерев'яна церква з 1862 р.

УСТИЛУГ, містечко (в документах — Устилов, 1545 р.), УЩИЛУЧ (1570 р.), УСТИБУГ (1577 р.). Містечко над р. Бугом, при устях річок Лугу і Студянки, 12 км. від Володимира і 25 км. від Грубешова. В кінці 19 ст. було там 125 домів і 1,666 жителів, в тому 89% жидів, дві церкви, синагога і жидівський дім молитви, початкова школа, пошта, 110 крамниць, 3 фабрики паленої костяної мукки. Над самою річкою Бугом здійснюється укріплення старого городища з 10 ст., т. зн. з періоду т. зв. Червенських Городів і наступних 11-13 ст., коли то УСТИЛУГ належав до волинського князівства — Волинсько-Галицької держави, часів Данила і Володимира і володимирського князівства часів кн.кн. Андрія і Юрія II. Устилуг відігравав тоді велике торговельне і політичне значення, як один з найбільших і найбагатших портів Волині, через який проходило багато таких товарів, як збіжжя, шкіра, ремісничі вироби і дерево. Річка Буг від міста У. ставала зовсім сплавною і уявляла собою головну артерію, якою спливали згадані товари до Польщі, Литви, Ятвгя і надбалтійських країн, особливо до головного порту Гданська.

В 1431 р. польський король, литовського походження — Казимир старався опанувати цю частину Волині, а в тому і м. Устилуг. Провадив він тому майже безпереривні війни з луцьким князем Львом Свидригайлом. За ревізією володимирського замку в 1545 р. містечко У. належало до Єронима Крупського (з Крупи), зятя волинського землянина Михайла Котовича (Яблоновський. Ревізія, стор. 11). В 1570 р. І. Крупський платив до володимирського замку з У. від 36 дим., 12 город., а Миколай Лусаковський з села Верби, Устилуга і сіл, що до нього належали від 93 дим., 2 боярів путних, 55 город., 69 городників, 17 комірників, 11 комірників вбогих, з 3 млинів, 2 горілчаних котлів, 2 коршми. В тому ж році виявлено залеглий побір від пані Юр'євої Говлочимської (з Овлочима) з частини маєтків в Овлочимі, Гаймах, Ставках, Устилуга з 20 дим., 12 город., 1 млинського колеса. За

поборовим реестром Володимирського повіту з 1583 р. з У. платив кн. Степан Збаражський від 16 дим., 9 город., 4 вальних коліс, одної ступи і $\frac{1}{2}$ попа. Частина Устилуга тоді належала до кн. Олександра Вишневецького (Яблоновський. Ревізії, стор. 20, 21, 72, 112, 116). В 18 ст. У. належав до Любомирських, а в 1765 р. надано містечку назву Ружиямполь, але ця назва не утрималася. За переписом 1911 р. в містечку У. була міщанська управа, пошта, телеграф, поштова земська станція, початкова школа, шпиталь (др. Носенко), лікар, аптека, 40 крамниць, бібліотека, гуральня, 2 крамниці з горілкою, кредитове товариство, склад дерева, водяний млин, щомісячні ярмарки. Тоді ж до Белянкиних належало 2,090 десятин. На грунтах У. в кінці 19 ст. було біля 30 курганів. З них кілька розкопав київський археолог Біляшевський — тип погребу волинський (В. Антонович. Труди 11 Арх. З'їзду 1901 р.).

УСТЕ або **УСТТЯ**, річка (в документах: Уще, Усче, Усчине, Уще...). Є то ліва притока р. Горині, впливає з-під Дермані і пропливає через Гульсу, м. Рівне і в селі Оржеві впадає до р. Горині. Довжина 56 км.

УСТЕ або **УСТТЯ**, село, Рівенський пов., Городницька вол., над р. Случчу, на схід від містечка Городниця. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 533 жителів, дерев'яна церква з 1884 р. на місці старої. Село У. згадується в 1583 р. як власність Михайла Козинського, який платив від нього за 6 дим., 4 город. (Яблоновський. Волинь, стор. 97). Перед тим У. належало до Межирицької волості кн. Корецького, який платив від 6 дим., 5 город. В 1590 р. власником села У. був Йоахим Корецький. В 1684 р. історична згадка про звільнення від панщини селян села Борове Евстафієм Тишкевичом, „який розповсюдив своєвілля хлопів”, даючи їм волю і самоуправу (Архів Ю.З.Р., том 2, ч .3, стор. 78). За переписом 1911 р. в селі У. було 458 жителів, горілчана крамниця і водяний млин (36,000 пуд. річн. перем.). В тому ж часі в У. до пом. Заленського належало 4,041 десятин. Недалеко від р. Корчика в кінці 19 ст. було в лісі 5 курганів (В. Антонович. Труди 11 Арх. З'їзду 1901 р.).

УСТЕ, острів в дельті р. Прип'яті, при озері Небель (або Нобел). В 1552 р. У. згадується в документах Спась-

кої пінської церкви, яка тоді належала до її священника (Пісцевая книга Пінск. Вил. Арх. Ком., стор. 163, 166).

УСЬКОЛАЗЗЯ, урочище, Пінський пов., недалеко від села Високе, Пінковицької вол. В 1553 р. належало до Василя Пілецького, міщанина пінського і до Любки Попелишанки, старостини рогачівської (Пісцевая книга Пінск., стор. 343, 394, Вил. Арх. Ком.).

УСТКАЙКА, колонія, Луцький пов., Шуринська волость — 5 домів і 39 жителів.

УСТЬЯНІВКА, село, Заславський пов., Хролинська волость, 42 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 42 дома і 240 жителів.

УТОГ, гора, Крем'янецький пов., Білокриницька волость, під селом Антонівцями. Гора вкрита лісом, під нею малодоступні печери. В околиці цієї гори знайдено багато кремінного знаряддя з неоліту. При урвищах гори У. видно ще вали, які оточують залишки якихось мурованих будівель, залишків бувшого там замку, невідомо коли і ким збудоване. Під горою джерело.

УТРИНЬКА, річка (або Утринка), Пінський пов. Впливає з Осовських Бродів. Згадується в 16 ст. в Ревізії пущ і переходів на ст. 14.

УТРИЦЯ, урочище, Пінський пов., Заріччя в околиці села Цьолковичі. Згадується в 1555 р., коли воно належало до Осмоловського і Германовського дворищ. Тепер в волості Морог (Пісцевая книга Пінск., стор. 229, Вил. Арх. Ком.).

УТОЛЯ, урочище, Пінський повіт.

УТОПІЛЬ, річка, Пінський повіт, яка згадується в документах 16 ст. Впливає з т.зв. „Вяжської пущі”.

УХОВЕЦЬ, село, Ковельський пов., Любитівська вол., 20 км. від м. Ковля на схід. В кінці 19 ст. було там 175 домів і 1,050 жителів, мурована церква з 1823 р. на місці старої з 17 ст. За поборовим реєстром 1570 р. село належало до Володимирського повіту до Петра Киселя, коли то платив він з У. від 4 дим., 2 город. В 1577 р. село належало до кн. Андрія Острожецького (не мішати з кн. Острозьким) уповноважений якого Іван Богданович платив від 20 дим. на дворищах. В 1583 р. кн. Головка-Острожецький платив з У. від 20 дим. і 10 город. (Яблонов-

ський. Волинь, стор. 23, 75, 94). В 1723 р. в руках Дмитра Яблоновського. Від 19 ст. був там мурований рим-кат. костел. В 1895 р. У. належав до Алексія Ізмаїльського. За переписом 1911 р. в селі У. було 1,344 жителів, одноклясова школа, горілчана крамниця, земська випозичальня сільсько-господарських машин. В оселі невелике озеро.

УТІХИ, урочище, Пінський пов., Заріччя в околиці села Пари. Згадується в 1555 р., коли належало до дворища Попковичів (Пісцевая книга Пінск., стор. 213).

Типічні будови дзвіниць на Волині й Волинському Поліссі. (Ц.)

Ф

ФАЛЬКІВ, оселя, Луцький пов., Торчинська вол., 17 км. від м. Луцька. В 1887 р. було там 15 домів і 79 жит.

ФЕДОРОВЦІ або **ФЕДОРІВЩИНА**, **ФЕДОРОВИЧІ**, **ХВЕДОРОВИЧІ**, **ФЕДОРІВКА**, село, Володимирський повіт, Вербська вол., над р. Лугом, 2 км. від Володимира. Від найдавніших часів був то пригород м. Володимира. Згадується в 1289 р., коли то кн. Володимир Василькович збудував там церкву і монастир св. Дмитра і власноручно списав для цієї церкви богослужбові книжки і обдарував її в срібло і золото (Повное Собрание Русских Летописей, том 2, Іпатіївський літопис. Москва 1962 р.). Пізніше про це село не маємо звістки майже 200 літ. В 1577 р. владика Феодосій (володимирський) платив від Ф. від 2 дим. на дворищах і 1 городника, а в 1583 р. від 2 дим., 2 комірників і 3 рибалок. Між Ф. і Володимиром водяні млини на Білих-Берегах належали до володимирських владик. Від бувших там найстарших церков Волині тепер нічого не залишилося, залишився лише горбок, де за переказами була „Стара Кафедра”. В 1886 р. перепроваджено там археологічні дослідження В. Антоновичем і Праховим, під час яких відкопано фундаменти трьохаксидної церкви, сліди аркасолій обломки фресків і 7 склепів. Під цими фундаментами відкопано фундаменти ще старшої і за описом ротундової церкви, яких однак не досліджено (В. Антонович. Труды 11 арх. З'їзду 1901 р. і Кіевская Старина 1887 р., стор. 17). В 1887 р. в селі Ф. було 21 домів і 127 жителів. Останні випадкові відкриття під час видобування крейди дозволили зауважити там вирубані в тій крейді печери.

ФЕДОРІВКА, село, Рівенський пов., 20 км. від села Чудля. В кінці 19 ст. було там 31 дворів і 212 жителів. Село серед боліт і річкою, яка впадає на півночі від Ф. до Соминського озера.

ФЕДОРІВКА, село, Заславський пов., Антонинська волость, 44 км. від Заслава. В 1887 р. було там 54 домів і 236 жителів.

ФЕДОРІВКА, оселя, Звягельський пов., Романівська вол., 27 км. від Звягеля. В 1887 р. було там 216 домів і 1,321 жителів.

ФЕДОРІВКА, присілок, Острозький пов., Бугринська вол., 44 км. від м. Острога. В 1887 р. було там 15 домів і 97 жителів.

ФЕДОРКИ або **ФЕДІРКИ**, с., Ст.-Костянтиновський пов., Волочиська вол., 67 км. від м. Ст. Костянтинова. За даними з 1867 р. було там 75 домів, а в 1887 р. — 180 домів і 880 жителів. В 18 ст. село належало до гр. Потоцьких, від них перейшло до Хилинських і Мьончинських. Село над річкою і ставом, в найбільш віддаленій на півд. захід частині повіту.

ФЕДІРПІЛЬ або **ФЕДОРПІЛЬ**, колонія, Володимирський пов., Вербська вол., 10 км. від м. Володимира. В 1887 р. — 16 домів і 98 жителів.

ФЕДЬКІВЦІ, село, Крем'янецький пов., Вишневецька вол., 1 км. від Вишнівця, при р. Горині і ставі.

ФЕРДИНАНДІВ, село, Звягельський пов., Остропільська волость, 123 км. від м. Звягеля, положене у степовій смузі Волині. В 1887 р. було там 85 домів і 516 жителів. Село на границі з Поділлям. Дерев'яна церква. До пом. Жураківського належало там в 1911 р. 287 десятин.

ФІЛЬВАРКИ МАЛІ, село, Крем'янецький пов., Великі фільварки, Борківська вол., 6 км. від Крем'янця. В 1887 р. було там 60 домів і 448 жителів.

ФІШНО, колонія, Луцький пов., Щуринська вол., 35 км. від м. Луцька. В 1887 р. було там 6 домів і 41 жит.

ФРАНІВ, колонія, Луцький пов., Тростянецька вол., 27 км. від м. Луцька. В 1887 р. було там 8 домів і 47 жит.

ФРАНКІВКА або **ФРАНУВКА**, присілок, Острозький пов., 30 км. від м. Острога. В 1887 р. було там 11 домів і 45 жителів.

ФРАНКОПІЛЬ, село, Рівенський пов., 6 км. від села Усте.

ФРИДРИХІВКА, колонія, Звягельський пов., Миропільська вол., 50 км. від м. Звягеля. В 1887 р. було там 33 домів і 250 жителів.

ФРИДРИХІВКА, село, Ст. Костянтиновський пов., над р. Збручем і ставом, по дорозі з Волочиськ до села Купелі. В 1887 р. в селі Ф. було 165 домів і 1,456 жителів,

залізнична станція, церква з 1882 р., початкова школа від 1876 р., касарні пограничної сторожі, цукровня „Збруч”, власність Мошинських — 692 дес. За переписом 1911 р. в Ф. було 6,862 жителів, шпиталь, військовий і громадський клуб, 3 акушерки, 2 аптеки, 2 аптечні склади, 28 крамниць, 2 бібліотеки, 1 горілчана крамниця, 1 кіно, 1 дентист, 1 цегельня (10,000 руб. річн. прод.), 2 склади дерева, виміна заграничної валюти, кооператива, цукровня (460,000 пуд. річн. прод.), склад сільсько-господарських машин, дві митні артілі, друкарня, ресторан, фотограф, експедиційна контора. Село постало в 19 ст. і завдяки митниці на російсько-австрійському кордоні розрослося в велике торговельно-промислове містечко.

ФРИЗІВКА, колонія, Звягельський пов., Романівська вол., 5 км. від Романова. В 1887 р. — 17 домів і 101 жит.

ФУСІВ, ФУСУВ, колонія, Володимирський пов., Підберезецька вол., 58 км. від м. Володимира. В 1887 р. було там 73 доми і 310 жителів. До пом. Махлинського належало там 1,056 десятин.

ФУТОРИ або **ХУТОРИ**, село, Ст. Костянтиновський пов., і та сама волость. В 1887 р. було там 42 доми і 345 жителів, дерев'яна церква з 1800 р. В 16-17 рр. село належало до ординації кн. Острозьких. В 1753 р. на підставі Кульбишівської угоди перейшло до Любомирських, пізніше до Жевуських. В половині 19 ст. до Кашовських належало 581 дес., а в 1911 р. до Деліковських — 508 дес.

ФУНДУШ, фільварок, Володимирський пов., Хотячівська вол., 13 км. від Володимира. В 1887 р. було там 3 доми і 58 жителів.

Х

ХАБАТІВ або **ГЛИНКИ**, хутір, Звягельський пов., Рогачівська вол., 44 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 24 доми і 126 жителів.

ХАРАЛУГ, село, Рівенський пов., Межирицька вол., 61 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 42 домів і 486 жителів. Околиця на північ від села Залізниця, по обох боках р. Случі аж до Тинного, Забари, Бобровської і Новокнязівської рудені, багата в залізну руду т. зв. лімоніт. На базі цієї місцевої руди поставали там різні Рудні, в яких виплавлювали залізо від непам'ятних часів аж до половини 19 ст. В 1961-1965 рр. відкрито там місцевими дослідниками печі до витоплювання заліза, віку печей не подано. Згадане село Харалужя і відкриття там рудень дозволяє припускати, що часто вживані в „Слові о полку Ігоревому” харалужі мечі були зв'язані з продукцією їх в Харалужі, тим більше, що слово „харалуг” до цього часу залишається нев'ясяненим.

ХВАЛЕМИЧІ, село, Володимирський пов., Микулицька вол., 5 км. від м. Володимира, над р. Лугом. В кінці 19 ст. було там 43 домів і 303 жителів. Село колись належало до володимирського замку, а від 1475 р. до кн. Михайла Сангушковича. В 1545 р. під час ревізії володимирського замку подано, що з села королівського Фалемичова (або Хвалемичів) забезпечували 1 городню на замках луцькому і володимирському. В 1570 р. урядовець воеводів виленських платив з Х. від 40 ланів, 22 город., 12 комірників, 8 боярів путних, 15 рибалок, 3 млинських коліс і 1 фолюша. Пізніше Х. переходить до Чацьких, а від них до Ледуховських. При річці Лузі до 1914 р. були звалища замчища оточеного болотами. В 1931 р. відкрито селище з 11-13 ст. (О. Цинкаловський, Матеріяли до прадзеюв Волині і Волинського Полісся. Варшава, 1962 р., стор. 22). Під селом до 1915 р. був 1 курган.

ХВІЙКА або **ХВОЙКА**, село, Ковельський пов., 8 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 9 домів і 43 жит.

ХАРКИ, село, Ковельський пов., Гірницька вол., 48 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 32 домів і 176 жителів.

ХАРКІВЦІ, село, Звягельський пов., Остропільська волость, 115 км. від Звягеля, на границі Волині і Поділля. В кінці 19 ст. було там 214 домів і 1,021 жителів, дерев'яна церква з 1878 р., церк.-прих. школа з 1870 р., селянської землі 2,499 десятин. Колись село належало до Любомирських, а пізніше до Жураковських. За переписом 1911 р. в селі Х. було 1,474 селян, одноклясова школа, горілчана крамниця і паровий млин (8,000 пуд. річн. перем.). В віддалі 1 км. від села був (19 ст.) курган.

ХАРУЧКА МАЛА, село, Рівенський пов., 55 км. від Рівного, на схід від містечка Межиричі. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 272 жителів. Колись село належало до Межирицької волості кн. Корецьких, які в 1577 р. платили від нього за 6 дим. і 5 город. Перед тим належало до волості кн. Острозьких, пізніше переходить з рук до рук: до Замоївських, Конецпольських, Стецьких, Вилежинських і інших.

ХАРУЧА або **ХАРУЧА ВЕЛИКА**, село, Рівенський повіт, 2 км. від м. Межиричі, 51 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 424 жителів.

ХАСЬК або **ХРАНСЬК, ГРАСК**, село, Луцький пов., 71 км. від м. Луцька, над р. Стиром (на захід), Чарторійська волость. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 607 жителів. В 1577 р. село при Чарторійську кн. Михайла Чарторійського, який платив з Х. за 7 дим.

ХВОЙКА або **ХВІЙНА**, колонія, Володимирський пов., Берестецька вол. В кінці 19 ст. було там 6 домів і 42 жит.

ХВОРОСТІВ, село, Володимирський пов., Олеська волость, 48 км. на північ від Володимира, над р. Вижвою. В кінці 19 ст. було там 155 домів і 815 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. на місці старої з 16 ст., початкова школа. Село згадується в 1583 р. як власність Грегорової Балбасової, яка платила від 15 дим., 5 город., 2 вальних коліс і 1 попа.

ХВОРОСНА, село, Пінський пов., — 83 жителів, 4,500 дес. землі, яка налажела в кінці 19 ст. до пом. Ставського.

ХВОЩІВКА, село, Звягельський пов., Берездівська волость, 31 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 153 домів і 881 жителів, в тому 60 поляків і 40 жидів, церква

з 1767 р. Колись село належало до Яблонівських і Підгірських. За переписом 1911 р. до пом. Погурського належало там 543 десятин.

ХВОЯНКА, слоб., Рівенський пов., Седлищанська волость, 64 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 371 жит. За переписом 1911 р. до пом. Твердолобова належало там 1,186 дес.

ХИЖНИКИ, село, Звягельський пов. (в документах Гижники), 105 км. від м. Звягеля, над р. Білкою, притокою р. Случі. В кінці 19 ст. було там 97 домів і 616 жителів, дерев'яна церква з 1791 р., церк.-прих. школа від 1872 р. Село згадується в 1583 р., яке тоді належало до кн. Острозьких, які платили від нього за 8 дим., 8 город., 2 підсудків. В кінці 19 ст. до селян села Х. належало 608 дес., а до великої зем. власности 643 десятин.

ХИЖІВКА або **ХИЖАВКА**, село, Звягельський пов., Жолобенська вол., 24 км. від міста Звягеля. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 452 жителів, водяний млин, початкова школа. Велика зем. власність в кінці 19 ст. належала до Прушинських, а від них перейшло до Вороніних.

ХИЛИН, фільварок, Рівенський пов., Висоцька вол.

ХИМРИЧІ або **ХИМРИЧ**, **ХИМРИН**, оселя, Звягельський пов., Миропільська вол., в кінці 19 ст. було там 11 домів і 192 жит. Село колись належало до миропільського ключа маєтків кн. Острозьких, від них перейшло до Любомирських, Валевських і Чапських.

ХИНОЧА або **ХИНИЧІ**, **ХИНОВИЧІ**, **ХИНОНА**, село, Луцький пов., Осовська вол., 35 км. від Луцька, над р. Стублюю при озері. В кінці 19 ст. було там 66 домів і 430 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., млин. Село колись було містечком. В 1577 р. належало до Чарторійської волості кн. Михайла Чарторійського, який платив з нього від 4 дим., а в 1583 р. від 26 дим., 2 вальних коліс. В кінці 19 ст. до пом. Венгжиновських належало там 2,920 десятин. За переписом 1911 р. до пом. Подгурської А. належало 7,287 дес. На північ від містечка Володимирця.

ХИНЦИНЩИНА, хут., Острозький пов., Кривенська вол., 14 км. від Острога — 10 домів і 43 жителів.

ХЛЯБИ, село, Пінський пов., оселя положена в місцевості заболоченій і малодоступній, 18 км. від села Платниці — 73 жит. Колись належало до Бартимовича і Чацьковського.

ХЛВИЩЕ, урочище, Пінський пов., (Згадується в Ревізії пуц і переходів на стор. 67).

ХЛОПОТИН, містечко, Звягельський пов. Первісна назва містечка Красний Став. Оселя колись була потверджена, як власність, кн. Федора Даниловича Острозького, разом з м. Остроподем князем Вітовтом і Владиславом Ягайлом, при чому Федір Острозький отримав Х. як свою дідівщину. В 1435 р. кн. Іван Четвертинський отримав від кн. волинського Льва Свидригайла привілей на містечко Хлопотин. В 1537 р. Х. купує кн. Федір Сангушко і в короткому часі продає його кн. Іллі Острозькому. В 1577 р. Х. фігурує при берездовському ключі маєтків кн. Костянтина Острозького, який платив тоді з Х. від 1 дим., на півдворищах 4 дим., 5 дим. на чверті дворищ, 4 город. По Кульбишівській трансакції 1753 р. Х. подаровано Яблоновському. В лісі є урочище „Божа Воля” — городище і 11 курганів.

ХОЛОДЕЦЬ, село, Ст. Костянтиновський пов., Купельська вол., (в документах часом Городець). Село недалеко від джерел р. Південного Бугу, положене в підгірській околиці, 68 км. від м. Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 103 дом. і 590 жителів, дерев'яна церква з 1783 р. Частина села належала до Ліскевичів.

ХОЛОЖИН, село, Пінський пов., Порічанська вол., при дорозі до Пінська. В кінці 19 ст. було там 176 жителів і 303 дес. селянської землі. Село належало до пом. Корсаків.

ХОЛОНЕВИЧІ, село, Луцький повіт, (в документах Голневичі), 85 км. від Луцька, над р. Кормин. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 374 жителів. Село згадується в 1577 р., коли то належало до Степані кн. Костянтина Острозького, київського воеводи, який платив з нього від 5 дим., 16 город. Пізніше Х. належало до П'ясковських, Грабовських і Шредзінських.

ХМЕЛІВ, село, Володимирський пов., Микулицька волость, 13 км. від Володимира, над р. Свинорийкою. В кінці 19 ст. було там 76 домів і 443 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Колись село Х. належало до володимирського замку разом з присілком Хмелівкою, як маєток Сенюти. За ревізією того ж замку в 1545 р. власник Х. Грицько Сенюта зобов'язаний був утримувати городню на цьому замку, а Вовчок Жашківський 1 городню у володимирсь-

кому замку. В 1477 р. з Х. платив Іван Романович Сенюта-Миховецький від 6 дим., 5 дим., 6 город., 9 город. і Андрій Зеленський з частини села від 5 дим., 6 город., 9 город., 3 підсудків, 1 боярина. В 1583 р. платили ще Костянтинівна Колпитовська і Станиславова Хілевська. Пізніше село належало до Чацьких, а від них перейшло до Дедескулів. За переписом 1911 р. в селі Х. 1,426 дес. належало до Ружкевича.

ХМЕЛІВКА, село, Володимирський пов., Микулицька вол., 13 км. від Володимира, недалеко р. Свинорийки. Колись присілок села Хмелева. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 312 жит. На протязі століть Х. ділило долю села Хмелева.

ХМЕЛИСЬКО, хут., Острозький пов., Перерослинська вол., 33 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 3 доми і 93 жителів.

ХМЕЛІВКА, село, Рівенський пов., Селищанська вол., 82 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 17 домів і 172 жителів. За переписом 1911 р. в селі Х. належало до пом. Карпинського 484 десятин.

ХМЕЛІВКА, хут., і урочище, Заславський пов., Хролинська вол., 48 км. від Заслава, в 19 ст. на хут. — 19 домів і 124 жителів, урочище — 10 домів і 59 жителів.

ХМЕЛІВКА, хут., Звягельський пов., Полонська волость.

ХМЕЛЬНИЧОК, хут., Володимирський пов., Крименська вол., 118 км. від Володимира — 11 домів і 33 жителів (19 ст.).

ХОБОТ, колонія, Ковельський пов., Голобська вол., 22 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 34 домів і 171 жителів.

ХОБУЛТОВА або **ХОБУЛТІВ**, **ХОБОЛЦІ**, село, Володимирський пов., Микулицька вол., 11 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 487 жителів, дерев'яна церква з 19 ст. на місці старої, вітряк, фільварок Качковських, церк.-прих. школа. Було то колись село володимирського замку. За ревізією того ж замку з 1545 р. була то власність волинських бояр на Володимирщині Костюшковичів, які були зобов'язані забезпечувати 1 городню володимирського і луцького замків. В 1577 р. з Х. платив Богдан Костюшкович від 9 дим. на дворищах, 9 город і 1 коршми. До поміщ. Качковських в Х. нале-

жало 217 дес. При потоці був там водяний млин. На грунтах села Х. знайдено в ур. Корчунок залізну булаву і черепки посудин з періоду мандрівки народів. В урочищі „Бегежа” в грабовому лісі кілька курганів (О. Цинкаловський. Матеріяли до прадзєюв Волині і Волинського Полісся, стор. 209).

ХОБУЛТІВСЬКА ВІЛЬКА, село, Володимирський пов., Микулицька вол., 11 км. від м. Володимира. В кінці 19 ст. було там 8 домів і 45 жителів. В 17 ст. частина оселі належала до Калусова (3 дим.), а до Катерини Зімницької 6 дим.

ХОДАКИ або **ХОДАКІВ**, село, Крем'янецький пов., Шумська вол., 66 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 60 домів і 436 жителів. Село згадується в 1570 р., коли належало до кн. Масальського, який платив від Ходакова й інших сіл від 6 боярів путних, 74 дим., 2 город., 28 город., 9 млинськ. коліс, 2 коршми і 2 горілчаних котлів, а в 1583 р. кн. Федір Масальський платив від 10 дим., 2 город., 3 вальних коліс. Пізніше село Х. переходить до Ходкевичів, коли то Анна Ходкевичева подарувала село Х. єзуїтам.

ХОДОРКИ, село, Звягельський пов., Городницька волость, 47 км. від Звягеля, над р. Случчю. В кінці 19 ст. було там 41 дом. і 217 жителів. Колись власність Корецьких князів, з якої в 1581 р. кн. Юрій платив від 8 дим., 5 город. Пізніше с. Х. переходить до Кердеїв — Гойських, з котрих Гаврило Гойський, київський каштелян платив в 1628 р. від 5 дим. і 3 город. Ходорківська волость обіймала 5.4 квадратних миль. (Миля прийнята на Волині рівнялася 7.4 км.). В 19 ст. село Х. належало до пом. Кучинських і Менцінських. В лісі, на березі р. Случчі в кінці 19 ст. було 24 кургани в двох групах (В. Антонович. Труди 11 Арх. З'їзду, 1901 р.).

ХОДОСИ, село, Рівенський пов., Кустинська вол., 11 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 22 доми і 169 жителів. Колись була то власність кн. Острозьких, від них перейшло до Богушів і Гарлинських. В 1911 р. до пом. Яковлева належало там — 162 десятини.

ХОЛИНІВ, село, Володимирський пов., Скобелецька вол., 63 км. від м. Володимира (в документах під назвами: Холонів, Холунів, Голанів). Село 5 км. на півд. схід від Горохова. В кінці 19 ст. було там 148 домів і 965 жи-

телів, волость, церква, початкова школа, млин. Колись село це було родинним гніздом Мишків-Холинївських. В 1452 р. село належало до Петра Мишки. В 1451 р. кн. Лев Свидригайло надав Х. Петру Мишці.

За ревізією луцького замку з 1545 р. власність волинського землянина Андрія Холинївського і Федора Мишки, які були зобов'язані до утримування 2 городень того ж замку (Архів Ю.З.Р. VIII/4, № 7). В 1570 р. чотирьох Холинївських платило з 24 дим., 27 город., 2. $\frac{2}{3}$ млинських коліс і 1 коршми. В 1577 р. платять вже Липинські від 2 дим., як рівнож Холинївський, Іван Жиковський, Олехно і Василь Холинївські. Пізніше село Х. належало до Пражмовських, а від них перейшло до Красицьких — 3,355 десятин. За переписом 1911 р. в Х. було: одноклясова школа, 2 крамниці, гураляня (21,701 відер горілки річно) і кредитове товариство. Тоді ж до холинївського ключа маєтків Ксаверія Красицького належало 3,679 десятин.

ХОЛОПИ, оселя, Володимирський пов., Шацька вол., 118 км. від Володимира на північ. В кінці 19 ст. було там 4 дома і 33 жителів.

ХОЛОПИ, село, Рівенський пов., Селищанська вол., на півн. захід від села Губкова, 53 км., над р. Случчю. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 481 жителів, дерев'яна церква з 1788 р. на місці старої з 16 ст., початкова школа. Село згадується в 15 ст., коли належало до маєтностей кн. Льва Свидригайла в Губкові. В 1457 р. кн. Свидригайло надає село Холопи кн. Михайлу Василовичу Збаражському. Пізніше село перейшло до Чарторийських, а від них до Сімашків і кн. Прицьких. В 1583 р. Х. було власністю жінки Юрія Збаражського, яка платила з нього від 24 дим., 15 город. і одного попа. В 1584 р. належить до Сімашків. В 1594 р. згадується, як власність Андрія Галецького, річицького земського судді в документі про напад людей містечка Березні на військо в с. Холопи. (Архів ч. 6, том I, стор. 140).

Село Х. відоме було в околиці, як пункт над р. Случчю, з якого сплавливали будівельне дерево, яке доходило до Києва (Стецький Т. Волинь, т. II). В 18 ст. село перейшло до Любомирських, а пізніше до Требуховських. За переписом 1911 р. до пом. Бережечького належало 3,652 дес. На північ від села Холоп простягалися вздовж

р. Случі райони багаті в родовища болотної руди (лімоніту).

ХОЛОПСЬКА ВІЛЬНА, село, Рівенський пов., Селищанська вол., 35 км. від Рівного. В кінці 19 ст. до пом. М. Яцковського належало там 7,302 дес., в тому 5,643 дес. лісу.

ХОЛОПИЧІ, село, Володимирський пов. (в документах часто виступає під назвою Холопин). В кінці 19 ст. було там 62 домів і 434 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. на місці старої з 16 ст. Село згадується в 1451 р., коли то кн. Лев Свидригайло надає це село в 1451 р. слугі своєму Пашкові Прокофєвичеві (Архів Сангушків, том I, ст. 49). В 1545 р., як то видно з ревізії володимирського замку, була то власність кн. Федора Сангушки, який був зобов'язаний до утримування 1 городні володимирського замку. В 1533 р. Х. купив Сангушко від Кнегининського. В 1577 р. село належало до Локацької волості кн. Романа Сангушки, який платив від Х. за 27 дим., 8 город., а в 1583 р. від 40 дим., 10 город., 3 вальних коліс і 1 попа. В 1649 р. село Х. належало до землянина Линевського, а від нього перейшло до Старчевських. За переписом 1911 р. до пом. Сшедницького належало там 859 десятин.

ХОМИЧІ, село, Володимирський пов., Шацька вол., 85 км. від Володимира на північ. В кінці 19 ст. було там 22 доми і 216 жителів.

ГОМОРА, ГОМОР, ГОМІР, річка, яка починається з невеликого струмка, що випливає під селом Криворудкою і Кучманівкою (в Заславському повіті). Під Сульжином засилують річку притоки — від села Пеньків, Дачова і Брикулі, спливаючи обминає село Гриців, де пропливає під с.с. Микулин, Лабудь, Березне (де приймає р. Березну). Від цього місця пропливає вже у Звягельському повіті, де впадає до притоки Гоморець, пропливає під містечком Полонним і за селом Глубочком впадає до р. Случі — під селом Марківкою. По дорозі свого спливу творить Г. великі стави, при яких багато водяних млинів.

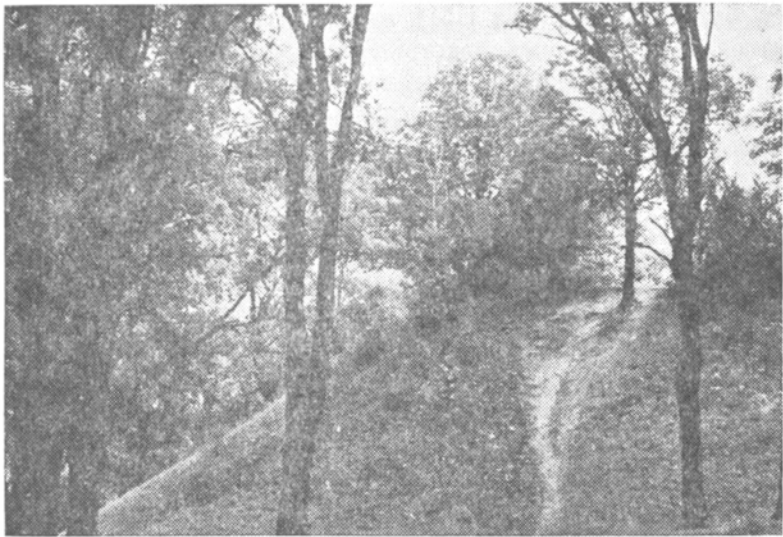
ХОМУТІВКА, хут., Дубенський пов., Ярославецька волость, 34 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 9 домів і 41 жителів.

ХОНЯКІВ, село, Острозький пов., Анопільська вол., 3 км. від Острога (часом під назвою Хоняни). В кінці 19

ст. було там 69 домів і 511 жителів. Село Хоняни згадується в поборовому реєстрі Луцького повіту, коли воно належало до кн. Костянтина Острозького, який платив від нього за 5 дим. і 5 город. Пізніше Х. перейшло до Яблоновських, а від них до Зволинських. За переписом 1911 р. до пом. Зволинського належало там 948 десятин. На терені села в 1823 р. знайдено один з найбільших і найцінніших скарбів Волині. Скарб цей складався з кількох срібних посудин у вигляді голів антилопи, з довгими рогами, овальна срібна чара з релефом льва і двох драконів, багато інших срібних предметів, тарілок, ножів, чар і золоті монети. Скарб цей з 6-7 ст. можливо походить з Ірану. (В. Антонович, Труди 11 Арх. З'їзду 1901 р., Святівід, том 3, 1929 р. і О. Цинкаловський. Матеріали до працезюв Волині і Вол. Полесся. Варшава 1961 р.). Крім того в околиці Х. знайдено інші пам'ятки з періоду мандрівки народів.

ХОНКІВ, село, Луцький пов., Тростянецька волость (в документах Холпнів, Холпів). Село віддалене 35 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 71 домів і 424 жителів, дерев'яна церква з 16 ст. Село згадується в 1569 р. як власність кн. Максима Сокольського з Хопнева, а в 1570 р. власність кн. Максима, який в 1577 р. платив з Х. від 15 дим., 10 город. В 1583 р. з села Х. платив кн. Василь (син Максима). Пізніше село належало до Мартиновських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі Х. належало 258 десятин.

ХОРІВ, село, Острозький пов., та сама волость, 7 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 141 домів і 985 жителів, мурована церква з 1781 р., волость, початкова школа від 1884 р. В кінці 19 ст. велика зем. власність належала до „Удельного ведомства”. За поборовим реєстром 1577 р. було це село острозьких земель, які платили від нього за 12 дим., 19 дим., 7 город., а в 1583 р. кн. Костянтин Острозький платив з Х. від 10 дим., 10 город., 5 підсуд., 2 дорічних коліс. Тоді ж спустошене татарами. В 1617 р. згадується як власність кн. Івана Острозького (Архів ч. 6, том I, стор. 382). В 1564 р. Х. був в заставі у Юхна Хоровського (опис акт. книги Київ. Центр. Архіву № 2038, стор. 35, п. 2). По 1756 р. Х. належав до Малаховського, який вибудував там велику муровану церкву. В 1794 р. село Х. сконфісковано і передано до казни — 520 деся-

Данилове городище в Холмі, за нашого часу називалося „Соборна гірка”.

тин. За переписом 1911 р. в селі Х. було — 958 жителів, волость, поштова земська станція, акушерка, земська лічниця, 1 крамниця і 1 горілчана крамниця. Коло села 1 курган.

ХОРІВ, село, Володимирський пов., та сама волость, 33 км. від м. Володимира. Село над р. Ствигою. В кінці 19 ст. було там 72 дома і 447 жителів, волость, дерев'яна церква з 19 ст. на місці дуже старої, з якої в новій залишилися ікони і вівтарі мистецької роботи. За ревізією володимирського замку 1545 р. був Х. власністю кн. Василевої і Федорової Роговицьких. Зобов'язані вони були з сіл Рогович, Хорова, Ружина і Творина утримувати 1 замкову городню. За переписом 1911 р. в селі Хорів була волость, горілчана крамниця і кредитове товариство. В околиці села в 1914 р. було кілька курганів. При дослідках знайдено в них кістяки з трепанованими чашками (в тім'я).

ХОРОВЕЦЬ, село, Заславський пов., Хоровецька вол., в документах „Горовець”. Село при усті р. Корчика до Случі. В кінці 19 ст. було там 202 дома і 779 жителів, дерев'яна церква з 1837 р. на місці старої. Село згадується у 1588 р. під назвою „Горобовець”, коли воно нале-

жало до кн. Острозьких, які платили від нього за 3 дим., 2 город. Пізніше село перейшло до кн. Заславських, а від них до Сангушків (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 440). За переписом 1911 р. в селі Х. було — 1,195 жителів, волость, поштова земська станція, одноклясова школа, земська лічниця, акушерка, 1 крамниця, горілчана крамниця, кредитове товариство. Знайдено там скарб монет з 16-17 ст.

ХОРОВИЦЯ, село, Острозький пов., Кривинська вол., 17 км. на схід від Острога. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 219 жителів.

ХОРОЛУПИ, село, Дубенський пов., Судобицька вол. В кінці 19 ст. було там 100 домів і 832 жителів, з них 220 поляків, 4 лютерани, 38 жидів і 3 караїмів, дерев'яна церква з 1882 р. на місці старої з 17 ст. або 16 ст. Село згадується в 1561 р. в скарзі урядника хоролупського владика Марка Жорновецького. Крім того в документах Х. згадується в 1562 р., 1565, 1566, 1574 і 1590 рр. (Архів Ю.З.Р. і опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2038).

ХОРОЛИН, село, Заславський пов., Хоролинська вол., 33 км. від Заслава, 2 км. від залізничної станції Хролина. В кінці 19 ст. було там 106 дворів і 864 жителів, церква з 1742 р. дерев'яна, одноклясова школа. Село Хоролин під назвою Хролина згадується в акті 1601 р., як село знищене татарами. (Архів ч. 6, том I, стор. 292). За переписом 1911 р. в селі Хоролин було — 909 жителів, волость, поштова земська станція, одноклясова школа, земська лічниця, акушерка, горілчана державна крамниця, кред. товариство, виріб клінкеру, паровий млин (70,000 пуд. річн. прод.) і земська вивозильна сіль-господарських машин.

ХОРОМЦІ (Майдан), Ковельський пов., 116 км. від Ковля — 11 домів і 70 жителів.

ХОРОСТОК, село, Острозький пов., Анопільська вол., 30 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 73 домів і 519 жителів. Село над р. Хотичин і при ставах. Колись село належало до кн. Острозьких, пізніше до Яблоновських, а в 1802 р. до І. Потоцького.

ХОРОШІВ, село, Острозький пов., Уніївська вол., 38 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 135 домів і 759 жителів, дерев'яна церква з 1791 р. церк.-прих. школа. В 16 ст. село входило до маєтків Сенютів Ляховецьких,

знаних на Волині аріяньських діячів. В 1581 р. в селі Хорошів Валентин Негалевський переклав Новий Заповіт на українську мову того часу. Цей переклад в рукописі віднайдено в одному з київських монастирів. В 16-17 ст. Х. був одним з центрів аріяньської діяльності, де приїздили і де довго перебували аріяньські вчителі і вчені. В 1872 р. в Хорошеві знайдено посудини з монетами 16-17 ст.

ХОРОСТИВ, село, Володимирський пов., Микулицька вол., в документах — Хоростова, Хоростав). Село 21 км. від Володимира, над річкою Біла Криниця. В кінці 19 ст. було там 76 дом. і 536 жителів, дерев'яна церква з 1570 р. Разом зі селами Вуйковичами і Гриняткою належало до „Княгині Маруши” (Збаражської). До тієї ж княгині належав замок в Локачах, який місцеве населення називає „Замок Княгині Маруши”. В 1583 р. кн. Маруша володіла своїми добрами, будучи жінкою кн. Василя Збаражського — брацлавського каштеляна. Пізніше за дочкою Х. переходить до кн. Вишневецьких. В 19 ст. Х. належало до Чацьких, пізніше до Ледуховських.

ХОРОЛУПИ або **ХОРОЛУП**, село, Дубенський пов., Олицька вол., 44 км. від Дубна. Село над р. Коноплянкою, 3 км. від залізничної станції Олика. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 704 жителів, дерев'яна церква з 16 ст., водяний млин, палац кн. Олицьких Радзивилів. Село згадується в половині 15 ст., коли то кн. Лев Свидригайло надає село Х. wraz з с.с. Бокорином, Новосілками, Покащевим, православним владикам луцько-острозьким. В половині 16 ст. був там оборонний замок на горі, де в 19 ст. був палац поміщиків. На цьому замку було 3 гармати відливані, 2 залізні. В коморах було 20 гаківниць і 56 рушниць. До замку належали села: Пачків, Банорин, Новосілки, з яких складався переважно гарнізон замку. Уся зброя цього замку належала до синові владики Юрія Борзобогатого-Красенського. Пізніше Анна з князів Сокольських — Красенська, відома з лицарської відваги, перенесла всю зброю до Красного, маєтку свого чоловіка, а село Х. змінила з князем Радзивилом на Фаленичі й Іваничі у Володимирському повіті, з доплатою 1500 польських золотих. Платила вона від Х. з 13 дим. на волоках, 2 дим. на півволоках, 2 город. В 1583 р. кн. Ст. Радзивил платив з Х. від 34 ланів, 5 город., 2 попів. На початку 19 ст. село Х. належало до Сморщевських, пізніше перейшло

до Миловичів. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало в Х. ст. 1,018 дес.

ХОРОХОРИН, село, Луцький пов., Щуринська вол., 34 км. від Луцька. Село виступає в документах під назвами Хрохорин, Хрохолин, Хорогорин. Село на пограниччі Луцького і Володимирського повітів. В кінці 19 ст. було там 109 домів і 1056 жителів, дерев'яна церква з 16 ст. Село згадується в 1545 р. як власність Сербина, який був зобов'язаний забезпечувати 3 городні луцького замку. В 1570 р., разом зі селом Бутином, Х. належав до Михайла Сербина — луцького підкоморного, який платив від нього за 88 дим., 3 город., 28 город., 3 боярів і 1 коршми. В 1577 р. Х. належав до Івана Чаплича, який платив від 78 дим., 11 город., 3 город., а в 1583 р. від 30 дим., 14 город., 1 попа. По Сербинах і Чапличах Х. перейшов до Балабанів. В 1848 р. до Стахурських, Янковських і інших. В кінці 19 ст. Х. належав до потомків боярів путних — 163 дес. За переписом 1911 р. в селі Х. було — 1,101 жителів, 5 крамниць, горілчана крамниця. Тоді в Х. до пом. Броза належало 505 десятин і 664 дес..

ХОРУПАНЬ, село, Дубенський пов., Млинівська вол., 9 км. від Дубна, при тракті з Млинова до Дубна (В документах часом під назвою Горупань). В кінці 19 ст. було там 59 домів і 426 жителів, дерев'яна церква з 1802 р., церк.-прих. школа від 1886 р. Село згадується в 1566 р. як маєток Івана Монтовта (опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2040, стор. 10 і 19). В 1583 р. належить до мельницького ключа маєтків Олександра Сіماشки, брацлавського каштеляна, який платив від 16 дим., 9 город. В 18 ст. було власністю Ходкевичів з Млинова.

ХОТИНЬ або **ХОТИН**, село, Дубенський пов., Теслулівська вол., 44 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 130 домів і 827 жителів, дерев'яна церква з 1880 р. на місці старої з 16-17 ст. В 1583 р. село належало до землянина Павла Коритинського, від нього перейшло до Михайла Коритинського — луцького писаря. В 1583 р. до Михайла Журавницького, який платив з Х. від 12 дим., 6 город. В 18-19 ст. переходить з рук до рук і в 19 ст. належав до Ожешкової. За переписом 1911 р. в Х. було — 1,040 жителів і гуральня (31,531 відер річн. прод.). В тому ж часі до великої зем. власности в Х. належало 916 дес.

ХОТЕНКА, колонія, Рівенський пов., Кустинська вол., 46 км. від м. Рівного. Колонії засновано на грунтах села Козлина. Хотенка Стара в 19 ст. — 15 домів і 113 жителів. Хотенка Нова — 32 домів і 252 жителів.

ХОТЕНЬ, село, Острозький пов., Плужанська вол. (в документах часто під назвою Хоцин, Хотен), 16 км. від м. Острога. В кінці 19 ст. було там 195 домів і 1,146 десятин селянської землі. Колись село належало до кн. Острозьких.

ХОТИВЕЛЬ, село, Ковельський пов., Седлищанська вол., 34 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 123 жителів.

ХОТИН або **ХОТЕН**, село, Рівенський пов., Седлищанська вол., 87 км. від Рівного. Село над р. Случчю, 74 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 87 домів і 1,003 жителів, дерев'яна церква з такою ж дзвіницею з 1760 р., млин. Село Х. згадується в 1577 р., коли належало воно до Межирицької волості кн. Корецьких, які платили з Х. від 6 дим. і 4 город. Пізніше Х. перейшов до Сімашків, а від них до Любомирських, Олицинських, Чарторійських. Велика земельна власність села Х., враз з Вількою і Поташнею, обіймав 7,302 дес., в тому 5,643 дес. лісу. Село положене на низині. В 1626 р. належало до Марії Даниловичевої. В старослов'янській мові слово „хот” означає коханка. За переписом 1911 р. до пом. Григорія належало там 478 дес. В 8 км. від села група курганів — 18.

ХОТИН або **ХОЦИНЬ**, село, Рівенський пов., Кустинська вол., над р. Горинню, 9 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 67 дворів і 449 жителів, церква мурована з 1769 р., початкова школа і водяний млин. При дорозі до села Ходоси овальне городище. Під ним викопана в глині печера 50 метр. довжини і 2 метр. висоти, недалеко від городища 5 курганів. В 1852 р. знайдено в Х. кілька срібних монет „київського типу”. В урочищі „Моностирище” також була печера. В 1889 р. було там знайдено кілька фунтів римських монет, з них розпізнано монети Марка Аврелія.

ХОТЯШІВ або **ХОТЕШІВ**, село, Ковельський пов., 66 км. від Ковля, над р. Турією, на північ від містечка Каменя-Коширського, 58 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 271 домів і 1,676 жителів, волость, дерев'яна церква з 18 ст. на місці ще старшої. Селяни, крім рільництва і

годівлі худоби, займаються ткацтвом, вишиванням і рибальством. Село Х. належало колись до ковельського староства (в 17 ст.) і побирали там на мості через р. Турію мито по 1 грошу від воза (навантаженого). В 1583 р. село належало до містечка Вижеви кн. Андрія Курбського, який платив від Х. за 24 дим. і 2 ремісників (Курбський, том 2, стор. 225). Від Курбського перейшло до Сімашків, а в 1790 р. до „казни”. За переписом 1911 р. в селі Хотяшові було 2,400 жителів, волость, одноклясова школа, фельдшерський пункт, горілчана крамниця і взірцева шкілька овочевих дерев. 5 км. від села в урочищі „Попадиha” в кінці 19 ст. був великий курган.

ХОТІВКА, присілок, Крем'янецький пов., Бережецька вол., — 16 домів і 70 жителів, дерев'яна церква з 1764 р., одноклясова школа. В 18 ст. село належало до Сангушків.

ХОТОВИЦЯ, село, Крем'янецький пов., Старо-Олексинецька вол., 33 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 91 домів і 568 жителів, дерев'яна церква з 1764 р. св. Косми і Дем'яна.

ХОТОМЕЛЬ або **ХОТОМЛЬ**, урочище, Пінський пов., згадується в 16 ст. (Ревізія пуш і переходів, стор. 90).

ХОТЯЧІВ, село, Володимирський повіт, Хотячівська вол., (в документах — Хотечів), 12 км. від Володимира. Село над притокою р. Бугу — Студянкою. В кінці 19 ст. було там 52 доми і 592 жителів, дві дерев'яні церкви, вітряк. Село колись належало до луцьких католицьких єпископів. В 1578 р. платили вони з Х. від 16 дим., а в 1583 р. з 17 дим. Під лісом в напрямку м. Володимира 2 кургани (О. Цинкаловський. Матеріяли, 1961 р.). За переписом 1911 р. в селі Хотячеві було — 682 жителів, волость, фельдшерський пункт, 1 крамниця. До пом. Заремби належало там 1,349 дес.

ХОЦЮНЬ, село. Пінський пов., над Любязним озером, при злученні р. Стоходу з р. Пороном, недалеко тракту з Любишева до Пінська. В кінці 19 ст. було там 129 жителів. Село положене в самому центрі західнього Полісся. В 19 ст. велика земельна власність належала в Х. до Палологів. Село згадується в 1554 р., коли воно належало до кн. Кошерського (Сангушки). (Ревізія пуш і переходів звірини).

ХРАБУЗКА, маєток в Звягельському пов. В 1911 р. було там 152 десятини.

ХРЕСТІВКА або **ХРИСТІВКА**, село, Заславський пов. В кінці 19 ст. було там 194 дворів і 873 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., початкова школа. Село Х. згадується в 1601 р., було знищене в 1593 р., що виникає з ревізії луцьких возьних (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 292), фільварок і стадня коней кн. Сангушки.

ХРАПИН, село, Пінський пов., над р. Струменем. В 18-19 ст. село належало до греко-католицьких єпископів в Пінську. Частина належала до Ридзевських. В кінці 19 ст. була там дерев'яна церква, 144 жителів і 2,870 десятин. Село згадується в 1451 р., коли кн. Свидригайло надає село Х. Хведорові Гринькові (Архів Сангушків т. I, № 47).

ХРИПАЛИЧІ, село, Володимирський пов., 5 км. на захід від Володимира, над р. Лугом. В кінці 19 ст. було там 72 домів і 211 жителів. Колись село Х. належало до володимирських владик. В 1577 р. володимирський владика вносив з Х. від 4 дим., 7 город., з млина, який мав 3 колеса, а в 1583 р. від 25 дим., 3 город., 2 вальних коліс, 1 ступи і 8 рибалок.

ХРИПСЬК, село, Володимирський пов., Пульменська вол., 108 км. від Володимира. Село Х. висунуте найдалі на північний захід повіту.

ХРИСТОБОЛОЦЬКА ПУЩА (разом з Заріцькою Пущою). Непрохідні болота і ліси, які починаються від р. Бобріка і тягнуться до р. Прип'яті. Колись терени ці належали до бувшої Пінської волості (1554 р.) і була то велика волость князів Пінських, пізніше Королівщина.

ХРІНІВ або **ХРЕНІВ**, село, Острозький пов., положе-не над малим потоком. Грунта кременисті, але врожайні. В 19 ст. були там копальні, а в селі печі до випалювання вапна. Колись був палацок з гарним садом і оранжеріями. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 223 десятини.

ХРІНІВ або **ХРИНІВ**, село, Володимирський пов., Грибовецька вол., 15 км. від Володимира на півд. захід, при старому тракті з Володимира до Крилова, над р. Бугом. В кінці 19 ст. було там 34 домів і 275 жителів. Село згадується під час ревізії володимирського замку в 1545 р., як власність Гнівоша Киселя, який з села Хрінова і Ченьова був зобов'язаний утримувати одну городню володимирського замку. В 1570 р. Х. був в аренді у З. Раковського, який платив з Х. за 14 дим., 5 город., 2 комірні-

ків. В 1577 р. побір платив Витвиновський з 10 город., 4 город., а в 1583 р. від 10 дим., 6 город. і 1 комірника. В кінці 16 і початку 17 ст. село Х. належало до волинських земель Загоровських, які в сусідньому селі Суходолах заложили притулок і шпиталь для старих селян, і церкву, яка достояла до 1933 р. та рибні стави. В селі Х. від непам'ятних часів було кілька млинів на річці Студенці. На схід від села був курган (О. Цинкаловський. Записки, 1933 р.).

ХРІННИКИ, село, Дубенський пов., Боремельська волость, 38 км. від м. Дубна, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 93 домів і 542 жителів, дерев'яна церква з 1868 р. на місці, де була стара з 17 ст. В 1545 р., як то видно з ревізії луцького замку, село належало до землянина волинської землі Михайла Хріницького, який з Х. був зобов'язаний утримувати одну городню луцького замку. В 17 ст. село належало до тих же Хріницьких, а в 18 ст. до гр. Чацького, власника Боремеля. По 1831 р. боремельський ключ маєтків був сконфіскований царським урядом. Село це під назвою Хрениць, Луцького повіту, виступає під час тієї ж ревізії луцького замку, де було городище „Михайла Гренницького”. (Пам'ятники, том 4, від 2 до 78, 85, 184 стор.). Крім того в 1616 р. Х. згадується в інструкції волинських земель в справі мосту через р. Стир (Архів Ю.З.Р. ч. 2, том I, стор. 113). За переписом 1911 р. в селі Х. було 150 жителів, водяний млин. До великої зем. власности належало там 137 десятин. На грунтах села „селище” (неокресленого віку), з якого зібрано багато череп'я. При дорозі до Боремля земляний вал біля 1½ км. довжини.

ХРОБОТІВ або **ГРОБОТИНЬ**, село, Володимирський пов. Село це в списі місцевості Волині не фігурує. Згадується в документах в 1583 р., коли то Х. належав до Петра Костюшковича (з Хобултова), який платив від 4 город.

ХРОБУЖНА або **ХРАБУЖНА**, село, Звягельський повіт, Деревицька вол., 87 км. від м. Звягеля. В кінці 19 ст. було там 66 домів і 318 жителів. По повстанні 1863 р. належало до Рижкова.

ХРОЛИН, село, Заславський пов., Хролинська вол. (часом в документах Хрулини), 34 км. від Заслава, при залізничній станції Хролин. В кінці 19 ст. було там 159

домів і 910 жителів, дерев'яна церква з 1779 р., початкова школа і волосне правління. Село згадується в 1588 р. під назвою Хрулини, коли належало до Полонської волості кн. Івана (Януша) Острозького. Тоді село було зруйноване татарами в 1589 р. (Архів ч. 6, том I, стор. 292). В 19 ст. до великої зем. власности належало там 1,480 десятин. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в Х. належало до двох фільварків 761 дес. Коло залізничної станції був курган, два кілометри від нього другий курган (В. Антонович. Труди 11 Арх. З'їзду).

ХРОМ'ЯКІВ або **ХРОМНЯКІВ**, село, Дубенський пов., 54 км. від Дубна. Село над р. Путилівкою. В кінці 19 ст. було там 22 домів і 197 жителів. В 1577 р. село належало до Олицької волості кн. Михайла Чарторийського, який платив з Х. від 7 дим. на волоках і 3 дим. на півволоках. В 1583 р. належало до кн. Радзивилів, які платили від 5 дим. В 1610 р. Альберт Радзивил надає Х. для утримання ксьондза нововибудованого в Олиці костела.

ХУНДУШ або **ФУНДУШ**, фільварок, Ст. Костянтиновський пов., Воложська волость.

ХУТІР або **ХУТОР**, село, Заславський пов., Хоровецька волость. В кінці 19 ст. було там 114 домів і 1,434 жителів, церк.-прих. школа з 1865 р. Колись село належало до кн. Сангушків.

ХУТОР, колонія, Рівенський пов., Степанська вол., 84 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 34 домів і 213 жителів.

ХУТОР, урочище, Рівенський пов., Дераженська вол., 29 км. від Рівного — 4 домів і 18 жителів.

ХУТОР ВРУБЛЕВСЬКИЙ, хутір, Звягельський повіт, Кустовецька вол.

ХУТОР ГУМНИЦЬКИЙ, хутір, Звягельський повіт, Ємельчинська вол. В кінці 19 ст. було там 43 домів і 264 жителів, початкова школа.

ХУТОРИ СУЛЬЖАНСЬКІ, село, Заславський повіт, Сульжинська вол., 24 км. від м. Заслава. В кінці 19 ст. було там 129 домів і 1,007 жителів.

ХУТОРИ або **ФУТОРИ**, село, Ст. Костянтиновський пов., і та сама волость, 7 км. від Старо Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 42 домів і 345 жителів, мурована церква з 1806 р. Село колись належало до кн. Острозьких, пізніше до Любомирських, Жевуських.

Ц

ЦАРЕВА СТАВКА, село, Рівенський пов., Дятковицька вол., 9 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 10 домів і 401 жителів. За переписом 1911 р. до пом. Брадке В. належало там 426 дес. (Весь Юго Западний край. Справочная книга. Київ 1913 р., стор. 877).

ЦЕРЕП або **ЧАРЕМ, ЧЕРЕМ**, село, Звягельський пов., село над річкою Черем (правдоподібно і назва цього села не Царем а Черем). В 1577 р. село належало до кн. Корецьких, від якого платили вони від 7 дим. і 3 городників.

ЦВІЛЬКА, річка, Звягельський пов., притока р. Случі, приймає притоки: Черну і Кмирівку.

ЦВИЛЯ ВЕЛИКА, село, Звягельський пов., Сербська вол., 22 км. від Звягеля, над р. Цвилькою, притокою р. Случі, при старому шляху із Звягеля до Городниці. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 615 жителів, дерев'яна церква з 1716 р., смолярня, паровий млин і водяний млин. Село згадується в 1625 р., коли належало до Звягельської волості кн. Острозьких і було там 13 людей тяглих і 2 підсудків. Один з осілих там людей платив з рудні в Рогачеві 80 возів заліза, другий в 1620 р. отримав тут рудні за 80 зл. річно. Колись Ц. належало до кн. Корецьких, по них до Чарторійських і Потоцьких. По повстанні 1831 р. перейшло до Уварових.

ЦВИЛЯ МАЛА або **ЦВІЛЬКА**, село, Звягельський повіт, при усті р. Цвильки до р. Случі, Сербська вол., 22 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 491 жителів, тартак, млин. Колись в селі належало до Давидовських 3,035 дес. (в тому 2,570 дес. лісу). За переписом 1911 р. в селі Ц. Малих було 520 жителів, однокласова школа, 1 крамниця, гуральня (20,567 відер річн. прод.), горілочана крамниця. До пом. Корсуня М. належало в Ц. 568 десятин.

ЦВІТ - ЛІС, урочище, Луцький пов., на північ від р. Полонки.

ЦВІТОХА, село, Заславський пов., Славуцька вол., 19 км. від Заслава, над р. Цвітохою. В кінці 19 ст. було там 143 домів і 879 жителів, дерев'яна церква з 1747 р., церк.-прих. школа, тартак, гуральня, смолярня. Село згадується в 1520 р. під назвою Цъвитохи, як маєток кн. Єлени, жінки кн. Івана Заславського (Архів Сангушків том 3, стор. 203). В селі урочища: Головки, Глей, Діброва, Чихова, Замогильно. В селі було колись 5 млинів (водяних) і вироб гонтів. За переписом 1911 р. в селі Ц. було — 908 жителів, 1 крамниця, гуральня (271,870 відер річн. прод.), кооператива і хемічно-технічна фабрика (річна продукція 3,106 руб.).

ЦЕДІВ, ЦЕГІВ, ЦЕДУВ, село, Володимирський пов., Бранська вол., 65 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 101 домів і 724 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. За ревізією луцького замку 1545 р. була то власність Івана і Михайла Ощовських, які були зобов'язані утримувати 3 замкові городні. В 1579 р. частина Ц. належала до Романової Білостоцької, друга частина до Станислава Добжинського і третя частина до Івана Куродзвонського. Четверта частина була в оренді у Василя Гулевича. В 1583 р. Ц. належав до Павла Козинського, Михайла Воютинського, Івана Ощовського й Івана Ворони. Пізніше село перейшло до Гулевичів і Підгородинських. За переписом 1911 р. в селі Ц. до великої зем. власности належало 190 десятин. Недалеко від села в лісі 10 курганів (В. Антонович. Труди 11 Арх. З'їзду, 1901 р.).

ЦЕЛІВКА, село, Луцький пов., пізніше відійшло до Дубенського повіту. Село тепер не існує. Згадувалося в 1640 р., коли було надане кн. Радзивилом, разом із селом Дернем місцевій капітулі.

ЦЕЛИНІВ, хутір, Звягельський пов., Любарська вол. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 28 жителів. Хутір віддалений 120 км. на південь від Звягеля.

ЦЕЗАРИН, колонія, Луцький пов., Піддубенська вол., 15 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 55 домів і 156 жителів.

ЦЕПЕРІВ або **ЦЕПОРІВ**, село і колонія, Луцький пов., 10 км. від Луцька, над р. Тиквою. В кінці 19 ст. було там 33 домів і 272 жителів. Крім того на колонії — 7 домів і 53 жителів. Колись село належало до луцької ормянської церкви, які були зобов'язані до утримування 1 городні

луцького замку. В 1570 р. платили вони від 9 дим., 1 боярина, 2 город. і 3 млинських коліс. В 1577 р. ормянський духовний вносив від 10 дим., 2 город., 3 млинських коліс, а в 1583 р. „під Григорій” платив від 3 дим., 4 город., 2 вальних коліс і 1 фолюша. Село Ц. під назвою Цеперово, в Луцькому повіті згадується в грамоті 1437 р., коли то кн. Лев Свидригайло надає її владиці ормянському. З чого довідуємося, що в Луцьку на той час була ормянська кафедра. (Галеский. Остатне лята Свидригайла, стор. 289).

ЦЕПЦЕВИЧІ ВЕЛИКІ, село, Рівенський пов., Городецька вол., 123 км. від Луцька, на південь від містечка Бережниця, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 160 домів і 1,320 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., де заховалися ікони з 16 і 17 ст., стародруки й остатки колись великого архіву. З документів видно, що деякі ікони походять з церкви в селі Стрільськ і були до неї даровані князями Дубровицькими. Село Ц. згадується в 1577 р., коли належало до степанського замку кн. Острозьких, які платили з нього від 6 дим. на півдворищах і 4 дим. на двор. та 3 город. В 1583 р. враз із селом Немоевичами село перейшло до Мендзинського, який платив за нього від 14 дим., 4 город. В 19 ст. село належало до Урбановського, а в кінці того ж ст. до А. Понятовського, друга частина села Ц. належала тоді до Мар'яна Хамця. За переписом 1911 р. в селі Ц. було 2,522 жителів, однокласова школа, гуральня (19,032 відер річн. прод.), горілчана крамниця і кооператива. В околиці села Ц., особливо на полях при дорозі до містечка Бережниця, багато курганів, про які згадується в 19 ст. польським письменником І. Крашевським. На схід від села, в лісі збереглося до 1936 р. велике городище, на якому росли велетенські дерева (О. Цинкаловський. Записки. 1936-37). В селі Ц., на підставі перепису з 1911 р., було аж 10 поміщиків, до яких належало 5,226 дес. З них до Понятовських — 1057, до Хамця — 1,414 і до Мяснікова — 705 дес., решта до дрібних поміщиків.

ЦЕРЕМ або **ЦИРЕМ**, річка, ліва притока р. Случі. Впливає з лісів на пограниччі з б. Заславського пов., і від села Горбачів часто розливається в подовжні стави, в с.с. Горбаши Великі, Горбаши Малі, Гірки, Ярківщина, Яринь, приймаючи по дорозі свого спливу р. Грибівку і Жолобенку. Перепливає далі на північ через Пилитови-

чі, Велику Княжу, Красилівку, Михліївку і під селом Курчиці впадає до р. Случі. При численних ставах цієї річки був майже в кожному селі водяний млин, сукнярня-валярня або інші механічні урядження.

ЦЕРКВИЩЕ, колонія, Луцький пов., Городецька вол., 127 км. від Рівного. В 19 ст. було там 17 домів і 143 жителів.

ЦЕРКІВКА або **ЛАПКИ**, село, Ковельський пов., Повурська вол., 33 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 17 домів і 103 жителів, дерев'яна церква з 1784 р.

ЦЕЦЕЛІВКА, село, Звягельський пов., Сербівська волость, 33 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 34 домів і 801 жителів, селянської землі 598 дес. Колись село належало до Любомирських, а від них в 17 ст. до Гедройців. В 1911 р. до кількох власників.

ЦЕЦИНІВКА або **ЦЕЦЕНІВКА**, село, Крем'янецький пов., Корківська волость, 17 км. від Крем'янця, над р. Вілією — горішнім бігом. В кінці 19 ст. було в селі Ц. 140 домів і 975 жителів, дерев'яна церква з 1778 р., церк.-прих. школа і два водяні млини. Село Ц. є дуже старою оселею і згадується в 15 ст., коли то в 1437 р. кн. Лев Свидригайло надав цю оселю Михайлові Олехновичеві (Архів Сангушків, том I, № 41). На пізнішому документі, зв'язаним з Ц. є печатка з гербом волинських земель Цеценьовських (Архів Сангушків, том I, № 68, таб. 3). В 1545 р. під назвою ЦЕЦЕНІВЦІ згадується в ревізії крем'янецького замку, як власність землянина Борсука (Пам'ятники том 4, від 2 до 221 ст.). В 1482 р. якийсь час ЦЕЦЕНІВКА належала до кн. Андрія Сангушки, яку він продав Янушові Виленському єпископові (католицькому). По смерті єпископа, Ц. перейшло до королевої Бони. В 1563 р. Ц. отримав від литовського уряду московський емігрант кн. Подгорський. За люстрацією староства крем'янецького 1628-9 року Ц. належали до крем'янецького староства. Був там тоді фільварок „на боярських волоках”. В 1637 р. Ц. належав до вдови по кн. Януші Вишневецькому, а в 1770 р. до Тереси Чосновської. Від 1780 р. переходило Ц. від одного до другого, в котрих останнім був гр. Потоцький (Стецький Т., том 2, стор. 306). За переписом 1911 р. в Цеценівці було 1,174 жителів, 1 крамниця, горілчана крамниця, два водяні млини (32,000 пуд. річн. прод.). До пом. Микити Мінакова

належало там 1,178 дес. У східній частині села, на високому урвистому березі оселя з початків залізної доби, висоцької культури. Зібрано багато черепків посудини, а також цілі маленькі посудини (О. Цинкаловський. Записки. 1937-1938 рр.).

ЦЕЦИНІВКА або **ЧОЧЕНІВЦІ**, село, Ст. Костянтиновський пов., Кульчицька вол., 16 км. від Ст. Костянтинова, при р. Случі і великому, Кузьминському ставі. В кінці 19 ст. було там 108 домів і 661 жителів, дерев'яна церква з 1710 р., початкова школа. В 1583 р. село Ц. належало до кн. Костянтина Острозького, який платив від цього села за 9 дим. і 4 город. На підставі Кульбушівської угоди з 1753 р. подароване Антонію Любомирському, пізніше належало до Прушинських і Брезів.

ЦЕЦЕНІВКА, село, Луцький пов., Щуринська вол., 26 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 15 домів і 75 жителів.

ЦЕВИЛИЧІ або **ЦИВИЛИЧІ**, **ЧЕВЕЛИЧІ**, село, Володимирський пов., на південь від містечка Локач. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 405 жителів. Село згадується в 1542 р., коли належало до кн. Четвертинських, а від них перейшло до кн. Сангушків. В 1577 р. кн. Роман Сангушко платив від Ц. за 9 дим., 2 город., а в 1583 р. від 4 ланів, 5 дим., 2 вальних коліс, 1 попа. В кінці 19 ст. село належало до Пивницьких, від них перейшло до Корецьких і було тоді в Ц. 451 десятин селянської землі. До великої зем. власности належало в 1911 р. 357 дес.

ЦІЛКОВИЧІ ВЕЛИКІ і МАЛІ, село в Пінському пов., над р. Стиром. В 1552-1557 роках склалися з дворищ: Ошлоловичів, Шолопинських, Загаринських, Гоморовських, Любковичів, Ходоровичів. Були це роди боярські, що несли службу при пінському замку. Село оточене болотами і лісами — Терebня, Великий Ліс, Жукова, Миколаєво (ліс), Привитівка. До села належало два, колись дуже рибні озера — Мале і Островате.

ЦЕШИН, колонія, Володимирський пов., Вербська волость, 14 км. від Володимира. В 19 ст. було там 74 домів і 276 жителів.

ЦИЛУЙКА, село, Ст. Костянтиновський пов. В 1828 р. було там 18 домів і 110 жителів. В кінці 19 ст. було 22 домів і 166 жителів.

ЦИР, село, Пінський пов., на границі Волині і Полісся (за адміністраційним поділом 19 ст.), над притокою р. Прип'яті р. Брещею. В кінці 19 ст. було там 194 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Село колись належало до фундушних домініканських маєтків ордену домініканів в Камені-Коширському.

ЦИМБАЛІВКА, село, Звягельський пов. (колись Литинський пов.), Качанівська вол. В кінці 19 ст. було там 145 домів і 908 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., школа, 2 млини. Село положене над „Чорним шляхом”, яким татарські загони вдиралися із степів на Україну. На Волині шлях цей називали „Шпаковим шляхом”. Зачинався він від річки Синюхи і йшов на захід через Волинь і Поділля в напрямку Галичини (до Львова через Бучач, Теревовлю, в напрямку Львова і Перемишля).

ЦИЦИЛІВКА, оселя, Рівенський пов., Тучинська вол., 46 км. від м. Рівного. В кінці 19 ст. було там 10 домів і 49 жителів.

ЦИМИНИ, село, Луцький пов., Ведмежа вол. (в документах Цьмінь, Цьміні), на північ від Чарторийська, 89 км. від Луцька, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 100 домів і 720 жителів. Колись власність Радзивилів, пізніше переходить до Валенських, а в 19 ст. до гр. Толстого — 1,037 десятин. За переписом 1911 р. до Селянського Поземельного Банку належало 188 десятин і до пом. Корнеєва — 579 десятин.

ЦИНСЬКА ВОЛЯ, село, Луцький пов. Тепер ця оселя злилася із селом Цумань.

ЦОПЛЯ, хутір, Володимирський пов., Крименська волость, в кінці 19 ст. було там 5 домів і 25 жителів.

ЦОР, річка, Ковельський пов., недалеко від містечка Камінь-Коширський. (Ревізія пуш і перех. звірин. Вил. Арх. Ком.).

ЦОТАНСЬКИЙ КОПЕЦЬ, курган недалеко від села Боровно або Боровське (Рев. пуш і перех. звір. Вил. Арх. Ком.).

ЦУКРІВ, село, Дубенський пов., Мізоцька вол., 2 км. від с. Стасова, недалеко від залізниці Здолбунів-Радзивилів, при джерелах допливу р. Горині. В кінці 19 ст. було там 67 домів і 355 жителів, дерев'яна церква з 1885 р. на місці старої з 1787 р. До села належав хутір — Язвини. Село згадується в 1545 р. в описі луцького замку і в 1583

р. належало до Острозької вол., кн. Острозький платив від 10 дим., 6 підсуд., 1 млин (Пам'ятники, том 4, від 2, стор. 126). За переписом 1911 р. в Ц. до поміщ. належало 509 десятин.

ЦУМАНЬ, село, Луцький пов., Силенська вол., 44 км. від Луцька, село над р. Путилівкою. В кінці 19 ст. було там 151 домів і 879 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., початкова школа, млин і гуральня. Село згадується в 1577 р. як власність олицького замку кн. Михайла Чарторийського, який платив з нього від 6 дим., 7 город. Крім того тоді ж Ліхно Волошин платив від 130 овець. В 1583 р. Ц. належало до Ст. Радзивила, який платив від 5 ланів, 2 вальних коліс, 3 рудних коліс, від 300 овець волосних і 5 корів. Перед 1914 роком село Ц. належало до кн. Радзивилів. До цуманського ключа маєтків кн. Радзивилів в Олиці належало 26,875 десятин.

ЦУЦНІВ, село, Володимирський пов., Хотячівська волость, 26 км. від Володимира, село над р. Бугом. В кінці 19 ст. було там 48 домів і 586 жителів, початкова школа. Село належало до „казни”. В околицях села, особливо над р. Бугом, під час археологічних дослідів відкопано оселю з часів неоліту і зібрано багато кераміки і кременних знарядь (О. Цинкаловський. Матеріяли до пра-дзеву Волині і Волинського Полісся).

Ч

ЧАБАНИНА, оселя, Звягельський пов., Полонська волость.

ЧЕБЕЛЬ, село і фільварок, Рівенський пов., Вирська вол., 98 км. від Рівного, над р. Поличка, правій притоці р. Случі в місцевості малолюдній. В кінці 19 ст. було там — в оселі 45 домів і 320 жителів, водяний млин, на фільварку — 1 дім і 6 жителів.

ЧАЙЧИНЦІ, село, Крем'янецький пов., Вербовецька вол., 31 км. від Крем'янця, над малою безіменною річкою. В кінці 19 ст. було там 94 домів і 818 жителів, дерев'яна церква з 1776 р., водяний млин і виріб черепиці. Село згадується як власність кн. Вишневецьких, які платили з Ч. від 9 дим., 10 город. і 2 вальних коліс. В селі був палац, збудований Михайлом Вишневецьким (батьком Яреми). Якийсь час село Ч. називалося Теклівкою, на честь його жінки Теклі Тишкевичевої. За переписом 1911 р. в Ч. було 966 жителів, кооператива і земська випозичальня сільсько-господарських машин. До пом. Бережецького належало там 854 десятин (Чайчинці і Гнидава).

ЧАКІВ, річка, випливає від границі Пінського повіту і впадає до р. Мостви, лівої притоки р. Свинюхи, оселя Острозького повіту, Теофіпільська вол. В 1911 р. до пом. Гоголя Сергія належало 515 десятин.

ЧАПЛИН, село, Луцький пов., Чарторійська вол., над р. Стиром. В 1583 р. село належало до Михайлової Чарторійської, яка платила від нього за 4 дим. і 2 город.

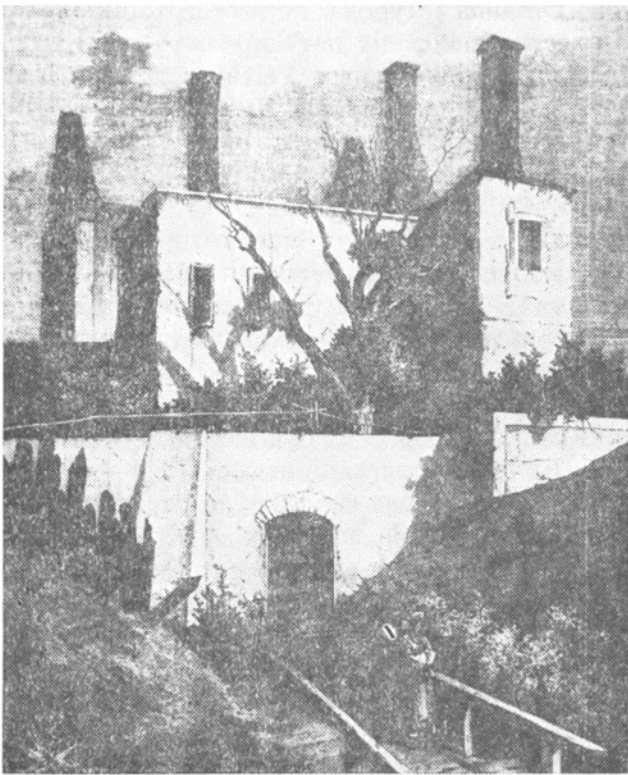
ЧАПЛИНКА, хутір, Звягельський пов., Полонська волость — 3 доми і 22 жителів (19 ст.).

ЧАРКІВЩИНА, хутір, Дубенський пов., Дубенська волость, 13 км. від м. Дубна. В кінці 19 ст. було там 5 домів і 38 жителів.

ЧАРТОРИЙСЬК або **ЧАРТОРИСЬК** або **ЧЕРТОРИСЬК**, містечко над р. Стиром, в північній частині Луцького пов. Один з найстарших городів Волинського Полісся, положене при старому сухопутньому шляху з Володимира і Луцька до Погориння, Городка, Дубровиці і

Висоцька, Столина і Турова. Город Черториськ згадується в „Повести Временних лет” під 6608 р. (1,100 році), коли за постановою князів в Увітичах Давиду Ігоровичу кн. Святополк віддає городи Дубен (Дубно) і Черториськ (Повість Временних лет. Вид. Акад. Наук СССР 1950 р., стор. 181). Крім того в 1227 р. город Чарторийськ належав тоді до князів пінських. Потім зайняли м-ко Данило і Василько Романовичі. Іпатіївський літопис під роком 1227 подає слідує: „Данило послав Дем’яна до свого теща, який сказав йому „не належить Пінянам держать Чарторийська, я не можу цього стерпіти”. На другий день Пасхи приїхали Данило і Василько до Чарторийська, а в наступному дні окружили город і Данило дав наказ наступу. Город Ч. був взятий, а князя забрали в полон. Під час татарської навали 1240 і 1260 рр. Ч. в числі інших волинських городів був правдоподібно знищений. В 15 ст., за панування кн. Льва Свидригайла Ч. стає власністю князя, а пізніше переходить до кн. Чарторийських. За поділом наділів в 1547 році між братами Чарторийськими, город Ч. припав кн. Олександрові Чарторийському разом з Литовежом, над р. Бугом. В 1570 р. той же кн. Олександр Чарторийський на той час воєвода волинський платив з містечка Ч. від 19 ринкових дим., 53 вуличних, 9 вбогих хат, 7 комірників, 21 ремісників, 77 городників міських. В 1583 р. містечко Ч. належало до вдови по кн. Олександрові, яка платила з Ч. від 12 ринкових домів, 85 вуличних домів, 26 хатин, 85 ланів, 123 міських городників, 3 рудних коліс, 11 ремісників, 1 вального колеса і 4 попів.

В 1601 р. Чарторийські продають це місто Пацові за 400,000 польських злотих. Від Паца місто перейшло до Лещинських, потім до Вишневецьких, Радзивилів, а по повстаннях забрано до „казни”. В кінці 19 ст. в Ч. було — 275 домів, 1936 жителів, дві церкви, жидівський дім молитви, початкова школа і млин, а за переписом 1911 р. було там: 2,150 жителів, земська поштова станція, фельдшерський пункт, 12 крамниць, горілчана крамниця, паровий млин (22,000 пуд. річ. перем.) і шинок. До пом. Прушинської належало 755 десятин. За дослідженням проф. В. Антоновича в кінці 19 ст. на березі р. Стиру було кругле городище, приблизно 340 метрів в обводі, на якому збереглися останки кам’яної стіни. Один км. від міста,

Залишки замку Чорторійських в Чорторії (мал. 19 ст.) (ц)

в урочищі „Батерія” був земляний насип. Дослідження О. Цинкаловського 1933-35 рр. виявили на городищі округлу будівлю і криницю. Цегла, з якої була вибудована ця кругла будівля, датує її на кінець 13 і початок 14 ст., коли то Ч. належав до волинсько-галицького, а пізніше до володимирського князівства.

ЧАРТОРИЙСЬК, урочище, недалеко від містечка Колки Луцького повіту. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 194 десятин.

ЧАРТОРИЙСЬК, оселя, Звягельський пов., Смолдирівська вол. В кінці 19 ст. було там 23 домів і 28 жителів. Колись Ч. належав до смолдирівського ключа маєтків гр. А. Потоцького.

ЧАРТОРИЙСЬКИЙ ХУТІР або **МАЙДАН**, Звягельський пов., Смолдирівська волость, в лісах під містечком Баранівкою. В кінці 19 ст. було там 19 домів і 86 жителів.

ЧАРТОРИЯ НОВА, містечко, Звягельський пов., 63 км. від Звягеля, над р. Случчю, при старій дорозі з Любара до Звягеля. Від залізничної станції — 9 км. В кінці 19 ст. було там 217 домів і 1897 жителів (в тому 266 жидів), мурована церква з 1886 р. на місці старої, яка відзначалася своєрідною архаїчною архітектурою. В селі волосна управа, початкова школа від 1869 р. і млин. Грунти дуже врожайні, ліси переважно дубові. Містечко ніколи не відзначилося як торговельний пункт, було це радше велике, заможне село. В давніх часах був там оборонний замок, з якого залишилися тільки руїни і рештки валів над р. Случчю. Цю оборонну оселю колись називали „Горбовиця”, а пізніше Панівцями. З цією оселею зв'язана стара легенда, яка каже, що був там колись замок на старому городищі, який належав до „Ціломудрої” княгині — Насті. Ватажок Боняк, який вдерся на Волинь, підступив під замок на Горбовиці, але не міг його здобути. Княгиня Настя боронилася в ньому дуже мужньо. Боняк побачив на валах замку гарну княгиню, яка захочувала до бою своїх воїнів, закохався в ній і після сватів та поклявся не нищити краю і людей. Настя, за ціну спокою і забезпечення свого краю від руїни присягла йому вірність, не дивлячись на те, що постать Боняка була огидною і страшною. Однак Боняк не дотримав слова і нищив край і мордував людей, обертаючи в руїну цілу Волинську землю. А коли Настя стала в обороні свого народу, це так розлютило дикого Боняка, що він постановив вивести її в далекі степи до своєї столиці, а в дорозі наказав своїм людям замордувати Настю. Почувши це Настя, втікла до оточуючих її замок лісів, але її там зловили бонякові воїни і прив'язали до дерева, де в самоті померла з голоду. Вмираючи плакала, нарікаючи на свою долю і долю свого люду, а з її гірких сліз утворилося джерело чистої води, ще й тепер званої „Насиною криницею . . .”

Перша писана згадка про Ч. походить з 1499 р., коли то за кн. Костянтина Івановича Острозького Ч., разом зі селами, отримав Івасько Данилович Мокосієвич в старостві крем'янецькому. Пізніше Мокосієвичі продали Ч. Сімашкам, а в 1576 р. село це перейшло до Сошенського, який оженився з Оленою Сімашківною. В 1593 р. Ч. купив від Сімашків кн. Костянтин Острозький. За Кульби-

шівською угодою 1753 р. Ч. було продане Любомирському, а від нього перейшло до кн. Сангушків. Чарторійськ Новий складався з міста Н. Ч. і 10 околичних сіл. По повстаннях 1831-1863 рр. Н.Ч. опинилося в руках царського генерал-майора, начальника жандармів Петра Оржевського. За переписом 1911 р. в містечку Н.Ч. було 1,417 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, 2-класова школа, фельдшерський пункт, лічниця, аптечний склад, 9 крамниць, горілчана крамниця, вальцевий млин (1,200,000 пуд. річн. прод.), кооператива, ощадна каса і 24 ярмарків річно. До пом. Наталії Оржевської належало 1,055 десятин. В околиці Н.Ч. в кінці 19 ст. знайдено камінну, добре вишліфовану сокиру (В. Антонович, Труды 11 Археол. З'їзду, 1901 р.).

ЧАРТОРИЯ СТАРА, село, Звягельський пов., та сама волость, 79 км. від Звягеля, положене на лівому березі р. Случі. В кінці 19 ст. було там 159 домів і 1,166 жителів, селянської землі — 721 десятин, фільварочної — 454 десятин (власність Прушинських). В селі дерев'яна церква з 1550 р. (тепер вже не існує), на її місці в 1885 р. побудовано нову, муровану. Село згадується в 1583 р., коли то разом з містечком Н.Ч. належало до Сімашків, які платили від нього за 26 дим., 6 город., 1 дорічного колеса. За селом при дорозі 1 курган.

ЧАСТІВКА, присілок, Дубенський пов., Козинська волость.

ЧВАРТЕ, оселя, Звягельський пов., Рогачівська вол., 41 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 148 жителів. До пом. Шеметів належало там 1,685 десятин.

ЧАРУКІВ, село, Луцький пов., Чаруківська волость, 22 км. від Луцька, над р. Полонкою і ставом. В кінці 19 ст. було там 133 домів і 804 жителів, дерев'яна церква з 16 ст., пошта і водяний млин. Село згадується в 1444 р., коли було надане кн. Львом Свидригайлом кн. Михайлу Чарторійському. В 1577 р. Ч. переходить до кн. Івана Ч. В 1547 р. Ч. є власністю Микити і Зінька Чаруківських, які були зобов'язані утримувати 3 городні луцького замку. В 1583 р. Ян Хрусцінський, який тримав село Ч. в заставі, платив з нього від 13 дим., 11 город., 3 вальних коліс, 1 попа і 2 боярів. В 19 ст. Ч. належав до Стемпковських, пізніше до Батинських і Сніжків. За переписом 1911 р. в селі Ч. було 754 жителів, волость, земська поштова стан-

ція, фельдшерський пункт і 5 крамниць. В документі з 1574 р. на границі чаруківських ґрунтів згадується — „Песя Могила”.

ЧЕБЕЛЬ, село, Рівенський пов., Селищанська вол., 5 км. від Селищ Малих, при правій притоці р. Случі — Тустані.

ЧЕБЕНІ, хутір, Луцький пов., Рожищанська вол., 33 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 18 домів і 107 жителів. Крім того на хуторі тієї ж назви — 3 доми і 55 жителів. За переписом 1911 р. в селі Ч. було 251 жителів і водяний млин (25,010 пуд. річн. прод.).

ЧЕВЕЛЬ, село, Ковельський пов., Селищанська вол. Село на пограниччі Володимирського повіту при залізниці Кримно-Ковель, 39 км. від Ковля. Колись село належало до ковельського староства і було тоді там 82 домів і 600 жителів та 2,067 десятин піскуватої землі. В кінці 19 ст. в селі Ч. було 165 домів і 886 жителів, дерев'яна церква з 17 ст., початкова школа, вітряк. Село згадується в 1521 р., коли то в документах згадується урочище „На Чевлю”.

ЧЕГИРЕВЩИНА, в Звягельському пов., в 1495 р. великий князь Литовський дарує татарину Богдану Собачці землю, яка перед тим належала до татарина Чегіра.

ЧЕКНО, село, Дубенський пов., Ярославецька вол., 3 км. від села Яловичі і 60 км. від Датина. В кінці 19 ст. було там 21 дворів і 165 жителів, мурована церква з 1733 р. Село над р. Стиром. Село це згадується в 1564 р. як власність кн. Якова Крокотки Єловецького (опис акт книги Київ. Арх. Центр. Ком. № 2038, стор. 32, п. 15). В напрямку села Ялович був (19 ст.) великий курган, 18 метрів високий. За переписом 1911 р. в селі Ч. до великої зем. власности належало 210 десятин.

ЧЕМЕРИН, село, Дубенський пов., 45 км. від Дубна, над р. Оличкою або Путилівкою. В кінці 19 ст. було там 43 домів і 489 жителів. Село згадується в 1577 р., яке тоді належало до олицьких земель, які платили від нього від 9 дим., а в 1583 р. к. Степан Радзивил платив з села Ч. від 5 дим. і 2 вальних коліс. Пізніше село надано манастиреві в Пересопниці. В 1700 р. належало до кн. Вишневецьких, від них перейшло до Тишкевичів. На полі 1 кург.

ЧЕМЕРИН, село, Пінський пов., над р. Ясьондою. В кінці 19 ст. було там 131 жителів. Належало тоді до

Сангушків. В 1524 р. до Гричановича (Ревізія пушч і перех., стор. 75, 77, 228).

ЧЕНЧИЦІ, село, Пінський пов., в 19 ст. було там 61 жителів. Належало до Пуславських.

ЧЕПЕЛІВКА, село, Ст. Костянтиновський пов., Красилівська вол., 33 км. від м. Ст. Костянтинова, над р. Случчю. В документах згадується як „Чеплівче, Чепльовча”. В кінці 19 ст. було там 149 домів і 947 жителів, мурована церква з 1850 р. на місці бувшої там від 16 ст. дерев'яної, церк.-прих. школа, гуральня, цегельня, вапняні печі і млин. Село Ч. згадується в 1517 р., коли належало до кн. Костянтина Острозького, кузминського ключа. В 1583 р. кн. Костянтин Острозький вносив з Ч. від 7 дим., 9 город, 8 город., 4 підсудків, 2 вальних коліс, 1 фолюша. Пізніше село переходило до Сікорських, Жолендковських, Любомирських і гр. Потоцького. До великої зем. власности належало там 1,596 дес., у тому 260 дес. лісу. На ґрунтах села до кінця 19 ст. заховалося оточене валами і ровами городище, 515 кроків в обводі, а на ньому були 3 кургани. За переписом 1911 р. до пом. гр. Е. Потоцького належало 1,517 десятин.

ЧЕРВИЩЕ, село, Пінський пов., Угриницька вол., 102 км. від м. Пінська, над р. Стоходом, на півд.-захід від озера Черевище. Село при тракті Луцьк-Пінськ. В кінці 19 ст. було там 342 жителів, дерев'яна церква, вапнярка, цегельня, гуральня. Колись село належало до Дольських, пізніше до Вишневецьких, Чарнецьких і Ордів. До селян разом з фільварком належало там в кінці 19 ст. 13,895 десятин. Село складалося з села Червищі і присілків Малі і Нові Червища.

ЧЕРВОНА ЛОЗА, хутір, Дубенський пов., Тарнавська вол., до великої зем. власности в 1911 р. належало там 138 десятин.

ЧЕРЕМОШНО, село, Ковельський пов., Погорська волость, в кінці 19 ст. було там 87 домів і 531 жителів. Селянської землі 1,795 десятин. Земля піскувата і торфовища. До фільварку пом. Глембоцького належало там 3,500 десятин. За переписом 1911 р. до пом. Єнько-Даровського належало там 2,873 дес.

ЧЕРЕМШАНКА, присілок, пов. Ковельський. До великої власности в 1911 р. належало там 276 десятин. В кінці 19 ст. було там 33 домів і 189 жителів та 449 де-

сятин селянської землі, початкова школа. В 1575 р. належало до кн. Сангушків, а пізніше до кн. Вишневецьких.

ЧЕРЕПАХА, річка, права притока р. Стоходу, 34 км. довжини, 1½ метр. ширини і ½ глибини. Впливає з багон під селом Черепаха і впадає до Стоходу вище села Набрусне. Долина річки осягає 3 км. ширини і вкрита підмоклими лісами і болотами.

ЧЕРКАСИ, село, Ковельський пов., Старокошарська вол., 8 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 206 жителів. Було це колись боярське село в Ковельському повіті. В 1583 р. село належало до кн. А. Курбського. В 19 ст. належало до Міяновських і Бистрих. Земля попільтка на піщовому підкладі. До великої зем. власности за переписом 1911 р. належало там 240 дес.

ЧЕРЕПАХА, село, Луцький пов., Городецька вол., на пограниччі з Ковельським повітом, 71 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 320 жителів. Село при дорозі з містечка Кашівки до Оконська.

ЧЕРНЕЛІВКА, село, Старокостянтиновський пов., за переписом 1911 р. в селі Ч. було 1,292 жителів, волость, одноклясова школа, фельдшерський пункт, земська поштова станція, 1 крамниця, два водяні млини (270,000 пуд. річн. прод.), горілчана крамниця. До пом. М. Журавського належало там 512 десятин і до інших 177 десятин.

ЧЕРНИЦЯ, село, Острозький пов., при р. Грабарці, 56 км. від Острога. В 19 ст. було там 137 домів і 1,084 жителів, церква з 1880 р. на місці старої з 16 ст. — було в ній дві рукописні Євангелії.

ЧЕРНИЦЯ, село, Звягельський пов., Гульська вол., в кінці 19 ст. було там 259 жителів і 773 десятин селянської землі. Колись село належало до Любомирських, пізніше до Чапличів, Яблоновських і Тишкевичів.

ЧЕРНЯКІВ, фільв. Володимирський пов., Грибовецька вол., 22 км. від Володимира, при селі Тишковичі. Маєток цей від 1710 р. належав до родини Черняків. По полтавській битві один з цієї родини Ч., разом з полоненими запорожцями був виселений в Московію, де збудував „набережну над рікою Невою”. Під мурованою церквою в підземеллях знаходилася до 1939 р. труна з його останками. Його нащадки брали живий уділ в повстаннях 1831 і 1863 рр. В 1911 р. фільварок Ч. належав до Н. Богуславського (100 дес.).

ЧЕРНЯТИН, село, Заславський пов., Кустовецька волость, 97 км. від Заслава, при р. Ікопоть. В кінці 19 ст. було там 187 домів і 1,209 жителів, дерев'яна церква з 1725 р., церк.-прих. школа від 1861 р., став, при якому були 2 водяні млини. Крім того 3 вітряки. Село згадується в 1517 р. як маєток кн. Костянтина Івановича Острозького в кузьминському ключі (Архів Сангушків, том 3, стор. 158). В 1601 р. за донесенням луцьких возьних село Ч. в 1589 р. було спалено і знищено татарами. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 260). За переписом 1911 р. в селі Ч. було 1,451 жителів, горілчана державна крамниця, кредитове товариство, водяний млин (15,000 річної продукції).

ЧЕРНЯТИНОК МАЛИЙ, село, Заславський пов., Чернятинська вол. За місцевими переказами населення Ч.М. походить з Чернятина Великого, який був зруйнований татарами, по чому люди, які ховалися в околичних лісах залишилися тут і так постав Чернятин Малий.

ЧЕРСЬК, село (в документах ЧЕРНСЬК), Ковельський пов., 43 км. від Ковля, над р. Стоходом, в Товурській волості, над невеликою правою притокою р. Стоходу і малим озером. В кінці 19 ст. було там 95 домів і 593 жителів. Грунти піскуваті, торфові на іловому підкладі. Навколо болота і ліси. В селі багато римо-католиків. Село Ч. згадується в 1577 р. як власність Семена, який платив тоді з Ч. від 5 дим., 2 город., 4 город., 1 коршми. В селі фільварок пом. Чкорупських. — 1,075 десятин. За переписом 1911 р. в селі Ч. до великої зем. власности належало 1,686 десятин.

ЧЕРТИЖ, село, Луцький пов. В 1911 р. до великої зем. власности належало там 730 десятин.

Столиця Червеньських городів, Чермно над р. Гучвою (З дослідів проф. Цинкаловського).

ЧЕРЧА або **ЧЕРНЧА** гора, яка зноситься над м. Крем'янцем і відділена від Замкової гори глибоким ярмом. Назва цієї гори згадується в ревізії крем'янецького замку 1545 р., де перестерігається, що ворог з цієї гори має найкращий доступ до крем'янецького замку. Назва походить від бувшого колись на ній монастиря і церкви. За переказами з Чернчої гори був у 16 ст. шкіряний, висячий міст.

ЧЕРЧИЦІ або **ЧЕРНЧИЦІ**, село, Володимирський повіт, Грибовецька вол., 12 км. від Володимира на південь, над р. Лугом. Згадується також в документах як село Черніїв. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 94 жителів, невелика, мурована церква, невідомо коли і ким збудована. На другій стороні долина р. Лугу, а в ній село Черний Хрест, яке згадується в документах 13-14 ст., де був тоді монастир. Під час ревізії володимирського замку в 1545 р. село Ч. належало до Киселів, які зі сіл Ч. і Хрінова були зобов'язані утримувати одну городню володимирського замку. Пізніше Ч. належало до Семена Лашка Чернчицького в 1570 р. Від нього перейшло до кн. Чарторійських, від них до Чацького і Рудницьких. Під час ремонту згаданої мурованої церкви, який переведено в 1927 р., на церковному горищі натраплено на багато звинутих пергаменів, які робітники спалили.

ЧЕРЧИЦІ або **ЧЕРНЧИЦІ**, село Луцького пов., над р. Стиром, 4 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 109 жителів, церква. За переказами був там колись монастир. За ревізією луцького замку 1545 р. була то власність Олега, Івана, Пахна Чернявських, які зобов'язані були утримувати одну городню луцького замку. В 1577 р. частину Ч. мала Гаврилова Бокнева, а в 1583 р. Ч. належало до Федора Злобачевського й Івана Черчицького-Волинця, а також до Ярослави Гойської. В 1585 р. село переходить до кн. Острожецького (не Острозького) Андрія. В 17 ст. було власністю Четвертинських, в 1911 р. належало до Павловських.

ЧЕРНЧЕ, село, Ковельський пов., Хотяшівська вол., на північ від Камінь-Коширського, в долині р. Турії, 68 км. від Ковля. За переписом 19 ст. в селі Ч. було 182 домів і 1,087 жителів. В 16 ст. була то власність кн. Сангушків-Коширських, пізніше замінено на село Задиби в тому ж повіті. В селі дві дерев'яні церкви. В старій церкві

на могилах переховувалися ще в 1936 р. ікони з 15-16 ст., образи з 16-18 ст. Був то справжній музей старого сакрального малярства. В церковній бібліотеці нової церкви, гарної місцевої архітектури переховувалися в тих роках старі рукописні і стародруковані книжки, метрики і документи (О. Цинкаловський. Записки. 1935-36 р.).

ЧЕРЧ ГОРОДОК, село, Луцький пов., неіснуюча тепер оселя на Волині, яка знаходилася колись в Луцькому повіті, на північ від цього села недалеко від села Маневич і Колок. Згадка про Ч.Г. в „радецьких книжках” з 1545 р., де оселя згадується під назвою „Черче Городок” (Пам’ятники Київ. 1859 р., від 2, стор. 161). Заховалося там городище з пам’ятниками 12-13 ст.

ЧЕСЬКА кол., Звягельський пов., Романівська вол., 65 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 186 жителів.

ЧЕСЛАВИН, колонія, Рівенський пов., Тучинська волость, 32 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 13 домів і 126 жителів.

ЧЕСНИЙ ХРЕСТ, село, Володимирський пов., Микулицька вол. Село положене при усті р. Свинорийки до р. Лугу. В кінці 19 ст. було там 38 домів і 244 жителів, дерев’яна церква. З непам’ятних часів був там монастир „Чесного Животворчого Хреста”, при якому пізніше постала оселя, а згодом село прийняло назву „Чесний Хрест”. Первісний монастир знаходився серед боліт на острові в долині р. Лугу, там де тепер знати ще сухий острівець, а до 1914 р. були там сліди старого кладовища. Монастир той згадується в працях проф. М. Грушевського, в яких він подає ілюстрації старих пергаменів, де в 13-14 ст. згадується оселя Чесний Хрест. На другому березі долини р. Лугу сільце, яке зветься Чернче (М. Грушевський. Ілюстрована Історія України-Русі, 1913 р.). Яків, син Немири Войни, поранений Олександром Лодзятою, віддав жінці своїй Марії села: Стволовичі, Житані, Чесний Хрест і Буянів, з умовою аби по її смерті повернути ці села до сестринців кн. Чарторійських, дітей кн. Михайла і його сестри Марії, дочки Немири Рязановича — луцького на той час старости. В 1577 р. село було приділене до Литовського замку, який тоді належав до кн. Михайла Чарторійського і який платив від Ч.Х. від 10 дим. на волоках і 4 городників. В 1580 р. кн. Михайло Чарторій-

ський, на той час житомирський староста і його жінка Софія Ходкевичева, заставляють село Ч.Х. за 400 кіп грошей Лазареві Іваницькому, який у 1583 р. платив від Ч.Х. з 8 дим., 2 город., 3 город., і 1 попа. Останній власник села Ч.Х. кн. Юрій в 1598 р. надає це село Кандибі. Пізніше село перейшло до гр. Чацьких, а від них до Журжелів. За переписом 1911 р. до великої зем. власності в Ч.Х. належало 152 десятини.

ЧЕРНИШ або **ЧЕРНИЖ**, село Луцький пов., Силенська вол., 76 км. від Луцька (в документах виступає часто під назвою Черниш, або Чорниж). В кінці 19 ст. було там 121 домів і 884 жителів, дерев'яна церква. Село згадується в 1583 р., коли належало до Чарторійської волості кн. Михайлової Чарторійської, яка платила від Ч. за 7 дим. і 5 город. Пізніше село переходило з рук до рук польських поміщиків.

ЧЕРНИЖ, хутір, Осовська вол., 123 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 94 жителів.

ЧЕРНИКІВ, село, Володимирський пов., Хотячівська вол., 19 км. від Володимира, над р. Бугом. В кінці 19 ст. було там 74 дом. і 523 жителів. Колись село належало до кн. Острозьких, пізніше до Чацьких. На піскових надмах коло села пам'ятки з часів неоліту („шкурова” т. зв. стриживська культ. і з періоду бронз. лужицька культ.) (О. Цинкаловський. Записки, 1930-31).

ЧЕНІВКА, село, Звягельський пов., Миропільська волость, 48 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 14 домів і 216 жителів.

ЧЕРНЕВИЧІ, село, Пінський пов. (Згадується в 16 ст. в Ревізії пущ і перех., стор. 71, 73, 319).

ЧЕНІВ або **ЧЕРНІВ**, село, Володимирський пов., Новодвірська вол. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 491 жителів, дерев'яна церква. Село згадується в 1537 р., коли землянин Яковицький продає село Ч. кн. Андрію Сангушквичу. В 1570 р. село належало до Михни Дялинського, який платив з нього від 33 волоків, 24 город., 11 дим., коршми і 4 дворищ, а в 1583 р. Григорій Колмовський платив від 1 дим., 2 комір. Пізніше село належало до Острозьких, Чацьких і Гулевичів.

ЧЕРНИЦЯ, село, Острозький пов., над р. Грабаркою. В кінці 19 ст. було там 115 домів і 1,780 жителів, дерев'яна церква з 1762 р., церк.-прих. школа з 1880 р. Село зга-

дується в 1577 р., коли належало до Межиричя кн. Корецького, який платив з села Ч. від 1 дим., 1 город., пізніше Ч. перейшло до кн. Острозьких, від них в 18 ст. до Яблоновських, а в 19 ст. належало до Стецьких.

ЧЕРНИЦЯ, село, Звягельський пов., Межирицька волость, над річкою Лубянкою, притокою р. Случі. Село в кінці 19 ст. належало до гульського ключа маєтків — 12,250 десятин. В тому 4,555 дес. лісу. В селі церква з 1794 р., на місці старої з 16 ст. Село Ч. згадується в 1577 р., коли належало до кн. Костянтина Острозького, який платив з Ч. від 5 дворів і 11 городників. В 1620 р. Черниця на якийсь час отримала міське право і тоді було там 250 дворів вільних людей, які платили князеві Острозькому 60 зл., крім вільних людей були там люди тяглі — 9 осіб підсудків — 4 і 3 боярів панцерних. В кінці 19 ст. над р. Случю було городище, оточене валами. За В. Антоновичем (Труди 11 З'їзду, 1901), знайдено там великий скарб римських монет — 339 штук — ближче не окреслених.

ЧЕРНЯВКА, село, Володимирський пов., Коритницька вол., над р. Бугом, де положена оселя Городло, 21 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 60 жителів. В 1787 р. село належало до Сікіжинських, прізвище, яке з певною іронією вживається в поговорці — „Останній з роду Сікіжинських”. Над р. Бугом в лісі кілька курганів (О. Цинкаловський. Записки. 1932 р.).

ЧЕРНЯВКА, село, Ковельський пов., Повурська вол., 46 км. від м. Ковля. В кінці 19 ст. було там 12 домів і 74 жителів.

ЧЕРНЯВА, урочище, Дубенський пов., Бударажська вол., 31 км. від Дубна — 7 домів і 59 жителів.

ЧЕРНЯТИНКА, село, Заславський пов., Булаївська волость, 45 км. від Заслава, над річкою Ікопоть. В кінці 19 ст. було там 102 домів і 598 жителів.

ЧЕРНЯТИН ВЕЛИКИЙ, село, Заславський пов., Бутовецька вол., 47 км. від Заслава, над р. Ікопоть і великим ставом, на границі із Ст. Костянтиновським повітом. В кінці 19 ст. було там 217 дом. і 1,406 жителів, дерев'яна церква з 1725 р. на місці старої з 16 ст., початкова школа від 1861 р., два водяні млини, вітряк. Село згадується в 1517 р., коли то належало до кн. Костянтина Острозького, який платив від Ч. в 1583 р. за 11 дим., 5 город.,

1 боярина, 4 вальних коліс, а в 1589 р. село було знищено татарами. В 1753 р. за Кульбишівською угодою подароване Антонію Любомирському. В кінці 19 ст. фільварок належав до Потоцьких, які в Заславському повіті мали 2,440 десятин.

ЧЕРНЯТИН, колонія, Луцький пов., 35 км. від Луцька — 3 доми і 25 жителів (19 ст.).

ЧЕРНЯТИН, село, Рівенський пов., Межирицька вол. В кінці 19 ст. було там 120 домів і 700 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., початкова школа і два млини.

ЧЕРНЯХІВ, село, Острозький пов., Сульжинецька волость, 15 км. від Острога, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 64 домів і 395 жителів. Село згадується в 1583 р., коли то належало до Івана Чаплича-Шпановського, з якого він платив від 6 дим., 7 гор. (Перед тим в 1577 р. була це власність княгині Богушевої Корецької). В кінці 16 ст. перейшло до кн. Острозьких, а від них до Войнаровських і Крижановських. По повстаннях 1831 і 1863 рр. перейшло до „казни”. На ґрунтах села Ч. в кінці 19 ст. знайдено великий скарб польських монет.

ЧЕРНЕЛІВКА або **ЧЕРНЕЛІВЦІ**, **ЧЕРЛЕНІВЦІ**, село, Ст. Костянтиновський пов., Красилівська вол. Село над р. Случю, і притокою Деснівою і великими ставами, 35 км. від м. Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 167 домів і 1,700 жителів, дерев'яна церква з 1729 р., початкова школа від 1862 р., три водяні млини. Село згадується в 1497 р., коли належало до кн. Костянтина Іван. Острозького. В 1545 р. належало село Ч. до красилівського, а пізніше до крем'янецького замку. В 1583 р. кн. Костянтин Кост. Острозький платив від села Ч. за 24 дим., 10 город., 1 вального колеса, 1 фольша.

В 1593 р. подароване кн. Любомирському, а від нього по черзі переходило до Вороничів, Рудзьких, Журавських. На ґрунтах села на сході і заході було по 1 кургані. Один з них розкопано і знайдено людський кістяк і залізний меч. (В. Антонович. Труди 11 З'їзду, 1901 р.).

ЧЕТВЕРТНЯ, село, Луцький пов., Тростянецька вол., 33 км. від Луцька, над р. Стиром. (В документах часто: Четверть, Цечвертня). В кінці 19 ст. було там 154 домів і 872 жителів, мурована церква, збудована кн. Четвертинським, де похований київський митрополит Святополк-Четвертинський. Четвертня була родинним гніздом кн.

Святополк-Четвертинських, перед тим село належало до королівщини кн. Льва Свидригайла. За переказом село заложене в 14 ст. князем Святополковичем. Під кінець 16 ст. Ч. переходить до кн. Збаражських. За реестром 1589 р. Ч. було містечком, з якого податок „чоповий” платив кн. Януш Збаражський — 20 флор. За часів кн. Четвертинських була там друкарня, з якої виходили переважно церковні книжки. В 1625 р. надруковано там „Псалтир” друкарем Д. Людкевичем. Вступ до неї присвячений кн. Г. Четвертинському. По вимерті роду Збаражських Ч. переходить до Геліодора Четвертинського, до якого належало 2,300 дес., а в тому 1,340 дес. лісу. Ціле село (колись містечко) ще в 1914 р. було оточене високими валами. Жителі того села заховали такі прізвища як: Фризер, Француз, Локай, Фурман та інші, які свідчать, що їх предки належали до замкової або фільварочної служби. В 1437 р. був там православний монастир. Село тепер зветься Старою Четвертнею, а село Боровичі — Новою Четвертнею. Жителі села відзначаються високим ростом і швидкістю. За переписом 1911 р. до кн. Святополк-Четвертинського належало в Ч. 249 десятин.

ЧЕТИРБОКИ або **ЧОТИРБОКИ**, село, Заславський повіт, Заславська вол., при річці, яка впливає там з боліт і впадає до р. Гомори. В кінці 19 ст. було там 116 дворів і біля 820 жителів, дерев'яна церква на могилах з 1868 р. Село Ч. згадується в 1601 р. в ревізії луцьких возьних про знищення цього села татарами в 1589 р. (Архів Ю.З.Р., том I, ч. 4, стор. 354). В селі церква дерев'яна з 1727 р. збудована на місці ще старшої, спаленої татарами у кінці 16 ст., початкова школа. Фільварок до кінця 19 ст. належав до кн. Сангушків.

ЧИЖИВКА, село, Заславський пов., Михнівська вол., 16 км. від Заслава, над джерелами притоки р. Горині. В кінці 19 ст. було там 141 домів і 757 жителів, дерев'яна церква з 1737 р., початкова школа з 1882 р. і фабрика мила. Село віддавна належало до кн. Сангушків. За місцевим переказом село це заложене місцевим землянином — Чижом, в долині, оточеній горбовиною. Ця родина Чижів походила з північно-західньої частини Луцького повіту, де в 16 ст., за заслуги у війнах проти татарів, були обдаровані маєтками при р. Неточі. Кожен господар цього села, крім землі з поділу (переважно орної), має землю

з т. зв. „займища”, вкритою лісами, наданою селянам для заохочення оселюватись тут першим поселенцям Чижом-Нетецьким.

ЧИЖИВКА, село, Звягельський пов., Романівська волость, 8 км. від Звягеля, над р. Случчю, на північ від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 106 домів і 604 жителів. Колись село належало до кн. Острозьких. За Кульбишівською угодою 1753 р. подароване Любомирським разом з цілим „звягельським ключем маєтків”. По повстаннях 1831-1863 рр. перейшло до Мезенцових. За переписом 1911 р. в селі Ч. було 568 жителів, одноклясова школа, 1 крамниця і велика фабрика паперу.

ЧИЖБА, річка, Острозький пов., Довжецька вол., над нею село Великий Скнит.

ЧИРАНКА або **ЦИРАНКА** або **ЧИРЕНКА**, село, Крем'янецький пов., Шумська вол., 1 км. від Шумська. Під лісом кругле городище — 70 метр. в обводі, на ньому сліди камінної будівлі.

ЧИСТОБІР, колонія, Володимирський пов., Киселинська вол. — 8 домів і 51 жителів.

ЧМІЛЬ або **ЧМЕЛЬ**, оселя, Звягельський пов., Ємельчинська вол., 56 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 465 жителів, переважно т. зв. „дрібноі шляхти”. Належало колись до емельчинського ключа, пізніше перейшло до величезних латифундій Уварових. В урочищі „Зельтівське” — 15 курганів.

ЧМИКОС, село, Володимирський пов., Бережецька вол., 52 км. від Володимира, при старому тракті з Любомля до Володимира. В кінці 19 ст. було там 61 домів і 427 жителів. За переписом 1911 р. до пом. Веруш-Ковальські належало там 135 десятин.

ЧОВГУЗІВ або **ЧОЛГУЗІВ**, **ЧОЛГАЗІВ**, село, Острозький пов., Семенівська вол., село над р. Полквою або Полтвою. В кінці 19 ст. було там 202 домів і 1,233 жителів, дерев'яна церква з 1794 р. на місці старої з 16 ст., церк.-прих. школа від 1862 р. Село згадується в 1563 р., як маєток кн. Януша Жеславського (або Заславського) в грамоті того князя для митника волинського Михайла Малинського (опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2037, ст. 23, п. 31). В 1583 р. з села Ч. платив Іван Славковський від 10 дим., 14 город., 15 город., 2 вальних коліс, 1 фолюша і 1 попа. В кінці 19 ст. фільварок належав до

Гогелів. За переписом 1911 р. в селі Ч. було 1,558 жителів, фельдшерський пункт, 1 крамниця, 1 горілчана крамниця, кредитове товариство, водяний млин і земська випозичальня сіль.-господарських машин.

ЧОЛОМИН, річка, Острозький пов., впливає з великого лісу Кураша, пропливає через села Головлю і Коросток і впадає недалеко від містечка Анополя до р. Сороки.

ЧОЛИНЦІ, ЧОЛНИЦЯ або **ЧОВНИЦЯ**, село, Луцький пов., Тростянецька вол., 23 км. від м. Луцька. В кінці 19 ст. було там 28 домів і 153 жителів, фільварок в 19 ст. належав до Харлевських.

ЧОРНОКАЛИ, село, Звягельський пов., Берездівська вол., 27 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 52 домів і 310 жителів, дерев'яна церква з 1750 р., церк.-прих. школа від 1862 р. В кінці 19 ст. в селі належало до Микуличів — 1,450 десятин (з іншими фільварками). Село згадується в 1577 р., належало до Корицької волості кн. Корецьких, які платили з Ч. від 10 дим., 20 город., 6 город.

ЧОРНА, річка, Ковельський пов., Вижевська волость, пливе від півдня і впадає до р. Вижевки.

ЧОРНА КРИНИЦЯ, джерело і урочище, на ґрунтах села Бодак, Крем'янецький пов., Вишневецька вол. В 1938 р. О. Цинкаловський відкрив там при дослідках долини р. Горині велику оселю з часів неоліту, т. зв. трипільської, або мальованої кераміки, — першу оселю цієї культури на терені Волині. (О. Цинкаловський, Матеріали до працезнєв Волині і Волинського Полісся. Варшава 1961 р.).

ЧОРНА ЛОЗА (Стара і Нова), села, Дубенський повіт, Теслугівська вол., 59 км. від Дубна. На початку 20 ст. було там в Старій Чорній Лозі — 15 домів і 205 жителів, в Новій Чорній Лозі — 19 домів і 102 жителів.

ЧОРНИЙ ЛІС, пуща, Пінський пов. (Ревізія пущ і переходів зв., Вил. Арх. Ком., Вильно).

ЧОРНИЙ ПЛЕС, село, Ковельський пов., Маціївська вол., 41 км. від Ковля, над р. Вижевкою. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 334 жителів. Колись село належало до Сапігів, від них перейшло до Мйончевських.

ЧОРНИЙ ШЛЯХ, дорога у степових бездоріжжях, якою татари просувалися зі степів на Волинь, Поділля в Галичину аж до Львова і Перемишля. Дорога або радше дороги ці український люд назвав „Чорним Шляхом”, від

того, що степ, котрим проходили татари на своїх конях був збитий до чорної землі. Шлях той на південь Волині і Поділля називали ще „Шпаковим Шляхом” від імені козака Шпака, який був великим знавцем степових теренів і знаменитим провідником купецьких караванів з України до Криму і надчорноморських міст. Шлях той зазначений на карті „Різі Заноні” названий шляхом „Кармен Йолі” (караванна дорога) і провадила вона від Перекопу степами на північний захід до устя р. Синюхи, від якої властиво зачинався „Чорний Шлях”. Починався Ч.Ш. властиво на південній Волині, проходив долинами річок, оминаючи лісові терени. На границях Волині шлях цей розгалужувався і скеровувався одною відногою на Поділля і Галичину, другою в напрямку Крем'янця, Дубна, Луцька і Володимира, звідки йшов на Холмщину і третя віднога цього шляху йшла на Костянтинів, Заслав, Рівне, Степань, Дубровиці і через поліські болота в напрямку м. Слуцька. Цією дорогою татарська орда з нечуваною швидкістю посувалася далеко на північний захід і північ, палячи і грабуючи села і міста та забираючи до неволі (ясиру) багато людей. Така несподівана напасть татарської орди можлива була завдяки тому, що кожен їздець мав із собою два коні і в міру того, як один його кінь, під вагою награбованого, змучився, пересідав на другого. Тільки з розвитком неустанної розвідчої і сигналізаційної служби на пограниччі степів і в самих степах ці руйнуючі несподівані напади загальмовано.

ЧОРНОВО або **ЧЕРНОВО**, село, Пінський пов. Село це належало колись до греко-кат. пінських єпископів. В кінці 19 ст. було там 73 жителів і 400 десятин землі.

ЧЕРНІВКА, річка, Ковельський пов., пропливає коло села Глушівка (Ревізія пуцц і переходів звір., Вил. Арх. Ком.).

ЧОРНОГОРОДСЬКА ПУЦЦА — граничила з Галузівською пуцею, а починаючи від урочища Верхів, доходила до Кукольської пуцци — 1554 р. (Ревізія пуцц і переходів звір. Вил. Арх. Ком.).

ЧОРТІВ ЛІС — пуца, якою проходила етнографічна границя між Деревлянами і північно-західним крилом Дулібів або Волинян. Пізніше тими теренами бігла границя Київського князівства і т. зв. Погориння. Країна ця була мало доступною і непривабливою з огляду на неврожай-

ність землі, величезні болота (болото Гало або Голе). За певний граничний пункт з того часу можемо вважати оселю Білу Вежу коло Томаш, города і непрохідні ліси і болота в долині р. Ствиги. Місцевість, або укріплений пункт Біла Вежа згадується в літописах в 1231 р., коли то угорський король у війні з волинсько-галицькими князями Данилом і Васильком, потерпівши поразку, втік до річки Дерені з „Чортового лісу”, де була Біла Вежа,

ЧОСНІВКА, хутір, Володимирський пов., Киселенська волость. В кінці 19 ст. було там 11 домів і 69 жителів.

ЧУГИЛІ або **ЧЕГИЛІВЦІ**, село, Ст. Костянтиновський пов., Базалійська вол. Село це над р. Случчю, 72 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 237 домів і 1,440 жителів, початкова школа. Село Ч. згадується в 1573 р., коли воно належало до Бальцера Вільги, а пізніше перейшло до острозької ординації і в 1753 р., за Кульбишівською угодою, до Ігнаца Сапіги, а від нього до Аксаків. За переписом 1911 р. в селі Ч. до великої зем. власности належало 602 десятини.

ЧУДЕЛЬ, село, Рівенський пов., Вирська вол., над р. Случчю, 125 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 170 домів і 1,207 жителів, дерев'яна церква з 1870 р. на місці, де була стара, водяний млин, вітряк. Село згадується в 1577 р., коли воно належало до Степанського замку кн. Костянтина Острозького, який вносив з 6 дим. на півдвор., 10 дим. на чвертьдвор., рівнож кн. Михайлова Чарторийська від 3 город. Згадано тут острів „шістьома бартями” в церковній візиті 1761 і 1778 рр. В 1753 р. по Кульбишівській угоді подароване село Ч. Любомирському.

ЧУДВИ, село, Рівенський пов., Дераженська вол., 32 км. від Рівного. Село це над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 53 дом. і 337 жителів. Колись село це належало до степанівського замку. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в с. Ч. належало 316 десятин.

ЧУДЛЯ, село, Луцький пов., Рафалівська вол., 114 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 274 жителів.

ЧУДНИЦЯ, село, Острозький пов., Гушанська вол., 35 км. від м. Острога, над р. Горинню. В кінці 19 ст. було там 151 домів і 505 жителів. Село згадується в 1570 р. разом із с.с. Воскодавами, Мишином, Витковом, Володимиркою як власність Івана Кердея-Мильського, який в 1583 р. платив з села Ч. з 2 дим. і 1 город.

Ш

ШАБАТИВ, хутір, Звягельський пов., Баранівська вол. — 11 дом. і 73 жителів. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 128 десятин.

ШАННО або **ШЕЙНО**, село, Ковельський пов., Старокоширська вол., 16 км. від Ковля. В кінці 19 ст. було там 164 домів і 1,064 жителів, дерев'яна церква, початкова школа, 2 вітряки. Село згадується в 1538 р. (Архів Сангушків, том 4, стор. 172), коли належало до кн. Сангушків-Ковельських. В 1543 р. село належало до королеви Бони, а від неї перейшло до Андрія Курбського (Іванішів, Курбський, том I, стор. 246). В 1590 р. перейшло до Фірлеїв (там же, том I, стор. 117. Труды іздан. Київ. Арх. Ком.). За поборовим реєстром 1583 р. належало до вижевського ключа (до кн. А. Курбського), який платив з Ш. від 25½ ланів і двох боярів. Пізніше Ш. входило до ковельського староства (Яблоновський, Волинь, стор. 121). За переписом 1911 р. в селі Ш. до великої зем. власности належало 157 десятин.

ШАВНИЦЯ, урочище, Ковельський пов., на грунтах села Борки, там же і Шавницький брід.

ШАЛОМИЧІ або **ШОЛОМИЧІ**, урочище, Пінський повіт, Лемешівська вол. Була це околиця, що в половині 19 ст. належала до дрібної шляхти (бувших бояр). Розтягалася над р. Струмінь (на Заріччі) в околиці дуже низькій і було там 16 дворів. Колись околиця Шоломичі належала до пінських князів, а в 16 ст. була заселена боярами з обов'язком військової служби, так як було на той час в Плотниці, Стахові, Бережцях і Карауловичах. Шляхта, яка осіла там на родючих землях, була православною, малограмотною і займалася переважно плисарством і рибальством. Великі луги позволяли на тримання худоби і коней.

ШАРЛАІВКА, село, Заславський пов., Тернавська волость, 42 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 215 домів і 1,154 жителів, 2 дерев'яні церкви, з 1769 і з 1857 рр., початкова школа церк.-прих. Село під назвою ШИРАІВ-

КИ кн. Януша Заславського згадується в 1601 р. в числі знищених сіл татарами в 1589 р. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 292). По повстаннях 1831 і 1863 рр. належало до пом. Холщенікової. На ґрунтах села, в урочищі „Могили”, було кілька курганів (В. Антонови, Труди 11 Арх. з'їзду 1901 р.).

ШАПКИ, село, Луцький пов. Село тепер не існує. За реєстром Луцького повіту з 16 ст. видно, що належало воно до архимандрії жидичинського монастиря (Яблоновський. Волинь, стор. 10).

ШАТРЕНКА, річка в давньому Пінському повіті. Випливає з болота Війна і перепливає теренами дуже забagnеними, інколи недоступними. Колись творила границю пуц королівських і Купеличівських (Ревізія пуц і переходів звір. Вил. Арх. Ком.).

ШАТЕРНИКИ або **ШАТИРНИКИ**, село, Острозький пов., Анопільська вол., 35 км. від Острога. Село над притокою р. Корчина. По другій стороні річки село Скнит Малий. Колись село Ш. належало до кн. Острозьких, за яке в 1577 р. кн. Костянтин Острозький платив з 4 дим. на чвертях. В 1583 р. було також 4 дим. (Яблоновський. Волинь, стор. 38, 82). В кінці 19 ст. в селі Ш. було 64 домів і 527 жителів.

ШАТЕРНИКИ, пригород м. Острога (дивись Остріг).

ШАХИ, село, Рівенський пов., Висоцька вол., 150 км. від Острога. Село над великими болотами Гало або Голе, в долині річки Львої, на північ від с. Озера. Околиця глуха і весною або восени малодоступна. Відсутність можливих доріг. В кінці 19 ст. було там 26 домів і 228 жителів. Селяни бідні, умови життя жакливі.

ШАХІВ, село, Ковельський пов., Купечівська вол., недалеко від Любитова, на півн.-схід від м. Ковля. Колись село належало до маєтків володимирської катедрі. За поборовим реєстром Володимирського повіту з 1577 р. владика володимирський платив з Ш. від 8 дим., 9 город., а в 1583 р. пан Влас Іванович Чернський платив від 18 дим., 3 город., 13 ремісників і 1 пустої рілі (Яблоновський. Волинь, стор. 68, 118).

ШАЦЬК, містечко на півночі Володим. пов., в околиці т. зв. великих, волинських озер, при озері Люцимир, або Ліцомир, 101 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 428 домів і 2,713 жителів, дерев'яна церква, початко-

ва школа, пошта, волость. Перед тим було це „казьонне” село і було там в кінці 19 ст. 194 домів і 1,557 жителів, церква. Село при озері недалеко від джерел р. Прип'яті. Озеро велике і гарне, в яке втинається півострів. Колись було дуже рибним. Село входило від кінця 14 ст. до Любомельського староства. За переписом 1911 р. в містечку Ш. було 2,543 жителів, волость, пошта, телеграф, земська поштова станція, одноклясова школа, шпиталь, лікар, 5 крамниць, 1 горілчана крамниця і 3 ярмарки річно. На березі озера Люцемира було овальне городище, яке займало $\frac{1}{4}$ га. На березі в уроч. Острі був курган до 4 метр. високий, на чотирикутній основі. Цей курган зветься тут „Гора”.

ШАЦЬКІ МЕЛЬНИКИ, село, Володимирський повіт, Шацька волость, 4 км. від Шацька на північ. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 85 жителів.

ШАЦНЮТИНСЬКИЙ СТАВ, урочище на ґрунтах села Радович, Володимирський повіт.

ШАШКОВИЧІ або **ШАСКОВИЧІ**, в документах Жажковичі, село, Володимирський пов., Микулицька вол. За поборовим реєстром Володимирського повіту з 1577 р. була то власність Григорія Вовчка з Шашкович і села Колонна, який платив з них за 12 дим. на дворищах і 6 город. (Яблоновський. Волинь, стор. 70).

ШВАБИ, частина села Кречева, Володимирський пов., Грибовецька волость.

ШВЕЙЦАРІЯ ВОЛИНСЬКА. Гірська околиця, навколо міста Крем'янця.

ШВЕЦЬКІ МОГИЛИ, могили і кургани, розсіяні по цілій Волині і Поліссі, які в деяких околицях так називають. Перепроваджувані там розкопи виявили однак, що ніякого зв'язку зі шведами вони не мають. Часто натрапляють в них поховання з часів неоліту або раннього середньовіччя.

ШЕКЕРИНЦІ, СЕКЕЖИНЦІ, СОКИРИНЦІ, село, Острозький пов., Ляховецька вол., 23 км. на південь від Острога. В кінці 19 ст. було там 117 дворів і 1,014 жителів, дерев'яна церква з 1738 р. Архистратига Михаїла, церк.-прих. школа від 1874 р. За переписом 1911 р. до пом. Брези належало там 945 дес. В кінці 19 ст. Радзиминський і Бреза розкопали там 8 курганів. В них поховання з часів неоліту (В. Антонович. Труди 11 Арх. З'їзду, 1901 р.).

ШЕЛЬВІВ, село, Володимирський пов., Локачівська вол. Село це при р. Свинорийці, притоці р. Лугу, на схід від містечка Локачів, 40 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 105 домів і 755 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., на місці старої, гуральня і вітряк. За поборовим реєстром Володимирського повіту в 1577 р. половина села Ш. належала до Романа Сангушки, який платив з нього від 5 дим. на ланах і 6 городників. З другої половини платив Іван Шельовський від 8 дим., 6 город., 2 ремісників (Яблоновський. Волинь, стор. 66, 73). За переписом 1911 р. до пом. Раковича належало там 2,053 дес. В документі з 1584 р. згадується в Ш. два кургани: Городець і Велика Могила.

ШЕЛЬВІВ, село, Заславський пов., Михнівська вол., 15 км. від Заслава, при р. Горині. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 429 жителів, дерев'яна церква з 1888 р. на місці старої з 1744 р., церк.-прих. школа від 1879 р. Село згадується в 1546 р. як власність жінки Іллі Острозького. В тому ж році в грамоті згадується „отаман Шельовський”. На початку 20 ст. велика власність належала до адмірала царського флоту Вікентія Шемьота. Один км. від села Ш. було в 19 ст. 3 кургани. В ур. Сибожок знайдено тоді ж клад кривих, кремінних ножів (можливо серпів), крім того в околицях села знайдено багато кремінних знарядь, 2 камінні сокири і кераміку. (В. Антонович. Труди 11 арх. З'їзду. 1901 р.).

ШЕЛЬВІВ, село, Володимирський пов., Хорівська вол., 38 км. від Володимира, при джерелах р. Лугу. В кінці 19 ст. було там 105 домів і 755 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. на місці старої, як про це свідчать церковні документи і написи на стародруках, гуральня. За старими документами з 1584 р. на границі ґрунтів села Шельвова, Садова, Затурець були кургани під назвами — Городець і Велика Могила.

ШЕЛЯХ або **ШЕЛЬОНТ**, фільв., Володимирський повіт, Коротницька вол., — 5 домів і 131 жителів.

ШЕЛЕПИ, урочище в лісі, Володимирський пов., Грибовецька вол., біля с. Кречів.

ШЕПЕЛЬ або **ШЕПОЛЬ**, село, Луцький пов., Торчинська вол., 17 км. від Луцька, над малою притокою р. Стиру. Були там: село, лісова оселя і фільварок. В кінці 19 ст. в селі було 128 домів і 838 жителів, в лісовій оселі —

2 доми і 20 жителів, на фільварку — 2 доми і 86 жителів. В поблизу села насипані вали, які починаються в с. Несвічі і доходять на півночі до села Городини. Оселя, а можливо і город Шепель згадується в 1097 році в Никоновському й інших літописах разом з городами Всеволожем, Перемишлем, які князю Василькові і замість Теробовлі запропонував кн. Давид Ігоревич. В 1541 р. кн. луцький Лев Свидригайло надав Ш. Бернатові Ольгердові (Архів Сангушків, том 3, № 9). Дальша доля цієї оселі, з огляду на брак документів, нам невідома. В 1836 в. власником Шепеля був Божидар-Підгородецький, до якого належало там 1,836 дес. За дослідженнями в кінці 19 ст. виявлено там городище (на якому тоді був фільварок). Городище було квадратне і кожна сторона мала до 180 м. Крім того в селі було 3 кургани. На згаданих валах, які простягаються там з півдня на північ знаходили і тепер знаходять, пам'ятки з раннього середньовіччя: хрести — енкалпіони, перстені, пряслиці з овруцького слонцю, наконечники стріл, ножі, тощо.

ШЕПЕЛЬКА або **ДІБРОВА**, колонія, Луцький повіт, Торчинська вол. На початку 20 ст. було там 8 домів і 61 жителів.

ШЕПЕТИН, село, Дубенський пов., Судобицька вол., 33 км. від Дубна, над р. Людмиркою, яка випливає з лісів теренового подільського порога і, минаючи село Ш., впадає до р. Ікви. В кінці 19 ст. було там 32 домів, 362 жителів, дерев'яна церква з 1741 р., початкова школа від 1871 р. Земля переважно піски, з яких потворилися там надми. Досліди автора виявили на піскових надмах коло села Ш. знаряддя з молодшого палеоліту (Азильська культура), кремінні скалки, малі кремінні ядрища, скалкові вістря у вигляді вербового листя, залишки на цілій поверхні, а також залишки тардендаської культури (О. Цинкаловський. Матеріяли до прадзеюв Волині і Волинського Полісся, стор. 15, 19, 20).

ШЕПЕТІВКА або **СКАЛИНЧАНИ** (1545), містечко, Заславський пов., Шепетівська вол., над річкою Гускою або Красносілкою і Валнівкою, притокою р. Горині, 22 км. від Заслава. При залізниці з Берестя до Києва. Містечко положене в місцевості лісовій, охайно побудоване. В 1583 р. село Шепетин або пізніше Шепетівка, належало до Дубенського пов., до волості кн. Костянтина Острозького,

з якого він платив від 9 дим. (Яблонівський. Волинь, стор. 82). В 19 ст. була то власність кн. Сангушків, а від них перейшло до гр. Альфреда Потоцького. На початку 19 ст. було там 395 домів і 2,791 жителів (переважно жидів, церква св. Михайла, синагога, два жидівські доми молитви, міська школа, 57 крамниць, щотижневі ярмарки, паровий млин і найбільша на Волині цукровня і рафінерія, заложена в 1844 р. В кінці 19 ст. почато там використовувати два мінеральні залізисті джерела, а також уряджено там мінеральні купелі. Само містечко має в центрі чотирикутний ринок і кілька вулиць. Вулиця, що провадить до цукровні, довга до 7 км. і заселена переважно родинами робітників, які працюють в цукровні. Підмістечкові міщани і селяни вирощували цукрові буряки і займалися годівлею коней і худоби, а також від осені до зими транспортом буряків до фабрики. Залізнична станція віддалена від містечка до 2-х км.

В кінці 19 ст. і на початку 20 ст. в Ш. було 832 домів і 5,926 жителів, дерев'яна церква з 1792 р., початкова школа від 1868 р. Оселя ця дуже стара і згадується в документах під первісною назвою Скалинчани, коли то в 1547 р. належало до Василя Лабунського (Архів Сангушків). Під цією назвою згадується також в 1594 р, коли належало до Андрія Зджарського або Здзярського (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 242-243). В 1650 р. Ш. отримує права містечка, яке тоді належало до кн. Домініка Заславського (Архів Ю.З.Р. ч. 7, том 2, стор. 480). По вимертті волинського роду кн. Заславських в 1673 р. Ш. переходить до кн. Любомирських, а від них до Сангушків. В околиці містечка Ш. в кінці 19 ст. було багато курганів, про 7 з них згадує в 11 з'їзді проф. В. Антонович. Ці кургани були переважно порослі віковими дубами. За переписом 1911 р. в Ш. було 7,566 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, агроном, суд, 2-клясова школа, земська лічниця, шпиталь при фабриці, жидівська лічниця, дитячий притулок, жидівський притулок, 4 акушерки, аптека, 4 аптечні склади, 3 лікарів, 5 гостинниць, два кредитові товариства, 102 крамниць, тартак (15,000 річн. прод.), паровий млин (100,000 річн. прод.), 2 кооперативи, 1 кооператива службовців, цукровня. Містечко оживляла велика рафінерійна фабрика, яка мала 1,061,000 пуд. річн. прод. Крім того

в містечку була випозичальня сільсько-господарських машин, столівка, друкарня, шинок, 3 фотографі, крамниця з годинниками, фабрика черепиці, експортний склад яєць і ярмарки щодва тижні. До пом. гр. Альфреда Потоцького в Ш. і Антонинах належало разом 24,462 десят.

ШЕРЕМЕТОВИЧІ або **ШЕРЕМЕТІВКА**, уроч., Луцький пов., недалеко від Стахівки. До великої зем. власності належало там 300 десятин.

ШЕРЕШІВКА, село, Звягельський пов., Романівська вол., 9 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 45 домів і 277 жителів.

ШЕРЕХІВ, річка, притока р. Случі в Рівенському пов., річка пропливає через село Мокви.

ШЕСТАКІВКА, село, Рівенський пов., на південь від Пересопниці, при малому озерці.

ШЕТОВИЧІ або **СІТОВИЧІ** село, Луцький пов., над р. Мельниця, на південний схід від села Пісочна. За поборовим реєстром Луцького повіту в 1577 р. село це належало до кн. Сокольських, з котрих Марко Сокольський платив від 12 дим., 6 город. В 1583 р. належало до того ж Сокольського, з якого він платив від 6 дим., 4 город., 2 вальних коліс, 3 рудних коліс і 1 рудничного товариша (Яблоновський. Волинь, стор. 54, 95).

ШИБЕННА, село, Дубенський пов., Боремельська волость, 45 км. від Дубна, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 41 домів і 261 жителів. В документах часто виступає під назвою Шибенне, Шибіна. Село віддалене 3 км. від Боремля. За поборовим реєстром Луцького повіту з 1570 р., село Ш. належало до Яцька Шибенського, який з частин Новоселецького і Михалинського ключа платив від 21 дим. і 11 город., а в 1577 р. за 5 дим. і 5 город. В 1583 р. Яків Петрович Шибенський з того ж Ш. платив від 7 дим., 2 город. (Яблоновський. Волинь, стор. 15, 52, 106).

ШИБЕННА, село, Ст. Костянтинівський пов., Авратинська вол., 76 км. від Ст. Костянтинова, над ставом, який засилує невеличка річка Жерде. В кінці 19 ст. було там 251 домів і 2,486 жителів, дерев'яна церква з 1783 р. на місці старої з кінця 17 ст., початкова школа від 1870 р. і окрема школа для дівчат від 1885 р. Село згадується в 1583 р., коли належало до кн. В. Збаражського, з котрого він платив побір. В 1631 р. фігурує як власність кн.

Вишневецьких (Яблоновський. Волинь, стор. 128). В 19 ст. село належало до кількох поміщиків. За переписом 1911 р. в селі Ш. було 2,962 жителів, волость, однокласова школа, фельдшерський пункт, горілчана крамниця, гуральня (26,334 відер річн. прод.), водяний млин і земська випозичальня сільсько-господарських машин. До великої зем. власности (чотирьох поміщиків) належало в Ш. в 1911 р. 939 дес. На полях знаходять тесані камінні плити.

ШИБКІВ, ШУБКІВ, село, Рівенський пов., Тучинська вол., при великому ставі, 20 км. від Рівного. За поборовим реєстром Луцького повіту в 1577 р. була то власність Григорія Чаплича, з якої він платив від 15 дим., 4 город. і 4 город. В 1583 р. село належало до Івана Чаплича-Шпановського, який платив за свого брата Григорія Чаплича від 25 дим., 12 город. і 1 попа. (Яблоновський. Волинь, стор. 53 і 91). В кінці 19 ст. було в Ш. 74 дворів і біля 600 жителів, дерев'яна церква з 1874 р. на місці старої з 17 ст., початкова школа.

ШИБУКІВ, урочище, Дубенський пов., Олицька вол. — 8 домів і 39 жителів.

ШИЛИ, село, Крем'янецький пов., Вербовецька вол., 42 км. від м. Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 74 домів і 483 жителів, мурована церква з 1872 р. на місці старої дерев'яної. В 1703 р. село належало до Вишневецьких, під назвою Шил. Згадка ця торкається надзвичайного розпорядження кн. Антонія Вишневецького, щоб жителі цього села, як і інших сіл, які належали до Вишневецьких дали по 100 зл. на утримання литовського війська, яке провадило війну з полковником Палієм (Архів Ю.З.Р. ч. 3, том 2, стор. 525). Село при джерелах р. Жираку. В селі Ш. і околиці знайдено кілька кремінних сокирок і стріл (О. Цинкаловський, Записки 1938 р.).

ШИМКІВЦІ, село, Крем'янецький пов., Заруденська вол., 35 км. від Крем'янця. (В документах часом виступають як Шимковичі). Село при джерелах невеликої річки — Гнізни, недалеко від с. Колодна. В кінці 19 ст. було там 141 домів і 1,064 жителів, дерев'яна церква з 1868 р. на місці, де була стара з 16 ст. За поборовим реєстром Крем'янецького повіту 1583 р. Ш. належало до кн. Кос. Острозького, який платив від Ш. за 8 дим., 11 город. (Яблоновський, Волинь, стор. 130). За переписом 1911 р. до

пом. Швейковської належало там 805 десятин. При дорозі до села 1 курган.

ШИМКІВЦІ, село, Острозький пов., Пересослинська вол., 38 км. від Острога. Село над безіменною притокою ріки Горині. В кінці 19 ст. було там 52 домів і 452 жителів, дерев'яна церква з 1881 р. на місці старої з 1796 р., церк.-прих. школа від 1878 р. Село положене серед гір в околиці мальовничій і багатій. Селяни, крім рільництва, з успіхом займалися садівництвом і бджолярством. Фізично добре збудовані і гарні. Чоловіки колись (19 ст.) носили свити з білого сукна з вишиваними ковнірами, рукавами і при кишенях червоними шнурами. Літом носили солом'яні капелюхи, зимою чорні або сиві шапки. Село Ш. згадується в 1562 р. в скарзі Беати Острозької про „наїзд” пана Михайла Боговитина-Шумборського (Опис акт книги Київ. Арх. Центр., № 2636, стор. 26, поз. 30). В 19 ст. село належало до Зигмунта Радзиминського.

ШИНИ або ШИНІ, село, на Заріччі, над озером Червище, на підмоклій низині. В 19 ст. було там 3 двори.

ШИСТІВ, село, Володимирський пов., Вербська вол., 5 км. від Володимира, при дорозі через ліс „Довгу Лозу” до Калусова, Грибовиці і Литовежа. Село над невеликим, але глибоким озерцем. Село ділилося на „Село” і „Карпів Сад”. В шистиківських полях урочища: Товарня гора, Лишани, Під дубиною, Тарасові гори, Довга лоза, Вошива могила, Стінка, Винниця. Урочища над Лугом: Мартинів кут, Рокитиниця, Свій кут, Плави, За Онуфрійщиною, Під безоднею, Зарічанське озеро. В кінці 19 ст. було там 80 домів і 235 жителів. Колись був в Ш. маєток володимирських владик. За поборовим реєстром Володимирського повіту в 1577 р. село Ш. належало до Озеран. В тому ж році владики платив з села Ш. від 7 городників, а в 1583 р. з 5 дим. і 1 город., 2 комірників, 4 комірників (Яблоновський. Волинь, стор. 23, 69, 119). В урочищі „Вошива могила” до 1939 р. був великий курган. В урочищі „Тарасові гори” знайдено автором клад, який складався з кількох десятків кремінних, довгих до 22-23 сент. скалок, зложених одна при другій. В урочищі „Зарічанська сіножать” натраплено на густо вбиті в землю дубові стовпи. На північ від села при дорозі до м. Володимира натраплено на фундаменти, якоїсь будівлі, зложеної з архаїчної цегли 15-16 ст. В околиці села Ш. особливо на

високому березі р. Лугу часто викопують і виорюють камінні і крем'яні знаряддя, неолітичну кераміку, кераміку з римського і ранньосередньовічного періодів. (О. Цинкаловський. Матеріяли до працезюв Волині і Волинського Полісся. Варшава, 1961 р., стор. 35, 215).

ШИТНЯ, село, Звягельський пов., в документах під назвою Шитиня, Корецька вол. В кінці 19 ст. було там 61 домів і 389 жителів, церква дерев'яна з 1860 р., початкова школа і став над притокою р. Корчина. Селянської землі 617 десятин. До гр. Потоцьких в селі Ш. й інших селах, що належали до них, було 42,591 десятин. (Весь Юго-Западный край, 1913 р. Київ. Справочная книга).

ШКАРІВКА МАЛА, село, Заславський пов., Лабунська вол., 41 км. від м. Заслава. Село над притокою р. Гомори (або Хомори). В кінці 19 ст. в Ш. Малій було 122 домів і 635 жителів, початкова школа, дерев'яна церква з 1888 р. на місці старої. За переписом 1911 р. в Ш.М. було 780 жителів, однокласова школа, позичкове товариство, кооператива, земська випозичальня сільсько-господарських машин. До пом. Періякова належало там 611 десятин.

ШКАРІВКА ВЕЛИКА (або ШКАРЕВИСЬКО), Заславський пов., село над р. Гоморою і ставом. В кінці 19 ст. було там 119 дворів, палац, 730 жителів. За поборовим реєстром Крем'янецького повіту в 1583 р. село належало до кн. Костянтина Острозького — київського воєводи, який платив з Ш. Вел. від 11 дим., 6 город.

ШКАРІВ, село, Острозький пов., Гошанська вол., 1 км. від села Горбанова, над р. Горинню. В 19 ст. було там 27 домів і 214 жителів.

ШКАРТАНІ, урочище, в околицях м. Володимира, Вербська вол. В кінці 19 ст. було там 4 доми і 20 жителів. (О. Цинкаловський. Матеріяли до археології Володимирського повіту. Записки Наук. Товариства ім. Шевченка № 154).

ШКИНДЕРІВКА, хутір, Заславський пов., Лабунська волость.

ШКИНДЕРІВКА, колонія, Рівенський пов., Тучинська вол., 30 км. від м. Рівного — 9 домів і 25 жителів.

ШКЛІНЬ, ШКЛИН, ШКЛИНЄ, ШКЛЕНЬ, село, Луцький пов., Чаруківська вол., над р. Полонкою, на пограниччі з Володимирським повітом. В кінці 19 ст. було там, в селі — 182 домів і 998 жителів, дерев'яна церква, водя-

ний млин, в колонії — 38 домів і 205 жителів. Село згадується в 1445 р., коли то кн. Лев Свидригайло надає це село Іванові Муматі (Галецькі, Остатне лята Свидригайла. Волинь, стор. 292 і Архів Ю.З.Р., том I, поз. 18). За поборовим реєстром Луцького повіту 1570 р. Томилова Ванькова Склєнська платила з маєтку свого, села Склєна від 11 дим., 7 город., 4 город., а в 1577 р. Хведора Дзялинська платила від того ж Ш. від 4 дим., 3 город. В 1583 р. Федір Склєнський платив від 12 дим., 2 город., 8 город., 1 вального колеса (Яблоновський. Волинь, стор. 8, 55, 97). За переписом 1911 р. в селі Ш. було 912 жителів, однокласова школа, водяний млин (8,000 пуд. річн. перем.). Тоді ж до великої зем. власности в селі Ш. належало 194 десятин.

ШКРОБАТІВКА, село, Крем'янецький повіт, Дедеркальська вол., 40 км. від Крем'янця, при старому тракті з Шумська до Ямполя. В кінці 19 ст. було там 61 домів і 492 жителів, дерев'яна церква з 1868 р. на місці старої з 17 ст. Село положене на північний захід від Ямполя і на границі з Острозьким повітом. За поборовим реєстром 1583 р. належало до Василя Козаревського, який платив від неї за 2 дим. В 1665 р. село Ш. згадується під назвою Скробатовки як маєток пані Христини з Вкри, жінки Сєнюти (Яблоновський. Волинь, стор. 142).

ШКРОБИ, село, Ковельський пов., Датинська вол., 30 км. від Ковля, над озером Синовським. В кінці 19 ст. було там 81 домів і 625 жителів. Село положене в місцевості піскуватій і маловрожайній.

ШЛАПАНЬ, село, Пінський пов. (в документах Шлопань, Шлепань), при р. Ошмянці над стругами, які впадають до р. Прип'яті, при старій дорозі з Пінська, через Любомель, до Рівного. Село віддалене 3 км. від озера Любязь. В кінці 19 ст. було там 21 домів, фільварок, 179 жителів. В 18 ст. село Ш. належало до кн. Дольських, пізніше до Вишневецьких. В 1846 р. до поміщиків Анджеєвських (дивись село Обище).

ШЛЯХОВА, село, Острозький пов., Кривинська вол., 15 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 25 домів і 158 жителів.

ШЛЯХ ПЕРЕХРЕСНИЙ, урочище, Звягельський повіт, Баранівська вол., недалеко від устя р. Гомори до ріки Случі.

ШЛЯХ ЗБАРАСЬКИЙ, Звягельський пов., Куренська вол. Шлях цей провадив до Звягеля і через Берездів, Заслав, Ямпіль, Вишгородок до Збаража.

ШЛЯХОЦЬКІ ХУТОРИ, Рівенський пов., Костопільська волость. Знайдено там золоту деадрахму з 4 століття перед н. ер.

ШМЕНЬКИ, село, Ковельський пов., Заболотецька волость, 62 км. від Ковля. Село при р. Прип'яті, на півд. захід від м. Ратна. В кінці 19 ст. було там 36 домів і 188 жителів. Село при старому тракті до села Кримна, положене в дуже болотистій долині.

ШМИРКИ або **ШМЕРКИ** або **ШМОРКИ**, село, Ст. Костянтинівський пов., Купельська вол., 54 км. від Ст. Костянтінова, при тракті з Волочиск до Красилова. В кінці 19 ст. було там 173 домів і 1,010 жителів, дерев'яна церква з 1754 р., початкова школа з 1873 р., 2 вітряки (В 1868 р. було там 92 домів). Село згадується в 1593 р., коли воно належало до базалійського ключа кн. Острозьких. В цьому ж році село було спустошене татарами. В 1753 р. за Кульбишівською угодою подароване Любомирському, потім належало до багатьох власників і врешті в 1911 р. 692 десятини належало до Фр. Кича.

ШОРНИЛИНЦІ, село, Крем'янецький пов., тепер не існує. Згадка в 18 ст., коли воно належало до кн. Вишневецького — маєтків борщівських (село Борщівка).

ШОСТАКІВ, село, Рівенський пов., Дітковецька вол., 16 км. від Рівного, на південь від містечка Клевань. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 258 жителів. За поборовим реєстром Луцького повіту в 1577 р. було це село, яке належало до клеванського замку кн. Іванової Чарторийської, яка платила від Ш. з 3 дим., 2 город. В 1583 р. село Ш. належало до кн. Юрія Чарторийського, який платив від 4 дим., 3 город. (Яблоновський. Волинь, стор. 47 і 88).

ШПАНІВ, село, Рівенський пов., 6 км. на північ від Рівного, при р. Усте. В кінці 19 ст. було там 73 домів і біля 700 жителів, водяний млин, церква мурована з 1855 р. на місці старої з початків 18 ст., рим.-кат. костел з 1727 р., фабрика виробу шкір, бровар і цукровня. За поборовим реєстром 1570 р. село Ш. належало до Федора Кадияновича Чаплича-Шпановського, який платив побір з сіл: Шпанова, Двірчика, Микова, Лупонина, Понебеля з 44 дим., 8 путних боярів, 35 город., 2 млинських коліс, а

Іван Чаплич, луцький військовий, з того ж села Ш. і сіл приналежних до нього платив від 175 дим., 51 город., 76 город., 15 боярів путних, 3 млинських коліс і 1 попа (Архів Ю.З.Р. ч. 2, том I, стор. 7). В 1577 р. Григорій Чаплич платив зі села Ш. за 31 дим., 1 попа, 7 боярів, 3 город., 7 город., а Іван Чаплич з 10 дим., 2 город., 1 город. В 1583 р. той же Іван Чаплич, луцький військовий, платив з маєтку свого брата Григорія Чаплича від 15 дим., 11 город., 1 колеса (Яблоновський. Волинь, стор. 5, 18, 53, 54, 93). Від Чапличів-Шпановських Ш. перейшов до Стецьких, а від них до генерала М. Радзивила, який вибудував там великий палац і де була його резиденція (Подоле, Волинь, Україна — Пшездецькі). За переписом 1911 р. до Януша Радзивила в Ш. належало 4,366 десятин. В тому ж році в Ш. було 814 жителів, 1-клясова школа, 2-клясова школа, гуральня (52,890 відер річн. прод.). В селі 70 домів і 887 жителів, на фільварку 5 домів і 120 жителів, мурована церква з 1855 р. на місці старої з 16 ст., римо-кат. костел, млин, гарбарня, бровар і цукровня.

ШПАКІВ, село, Рівенський пов., Дятковицька вол., на захід від Рівного. На ґрунтах села урочища: Дворичі, Грумвиця, Яневичі, Мельник, Заріцький Став. В кінці 19 ст. було там 49 домів і 244 жителів. За поборовим реєстром Луцького повіту в 1570 р. власність Івана Шпановського, який зі своєї частини Ш. платив за 11 дим., 9 город., 2 млинських коліс, 1 боярина і 1 коршми. В 1583 р. Іван Чаплич-Шпановський платив від Ш. за 22 дим., 6 город., 3 вальних коліс і 1 фолюша (Яблоновський. Волинь, стор. 9, 92 і 100).

ШПАКІВ МАЛИЙ, село, Рівенський пов., Дятковицька вол., в кінці 19 ст. було там 17 домів і 158 жителів.

ШОПИ, оселя, Рівенський пов., Селищанська волость, в кінці 19 ст. було там 13 домів і 101 жителів.

ШОПИ, оселя, Рівенський пов., на границі Звягельського повіту, над р. Случчю. Село належало до городницького ключа. Колись там була найбільша і найкраща пристань в Рівенському повіті, з якої сплавлено багато будівельних матеріалів з великих лісів, великими човнами т. зв. ком'ягами. Пристань ця звалася Бендюгою. В кінці 19 ст. оселя Шопи перейшла до полтавського банку, було тоді там 9 домів і 134 жителів.

ШПИНКОЛОСИ, село, Володимирський пов., Підберезська вол., 57 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 89 домів і 531 жителів, дерев'яна церква і 4 вітряки.

ШПИКОЛОСИ, село, Крем'янецький пов., Білокриницька вол., 8 км. від Крем'янця. Колись був там став і млин. Через село Ш. проходив колись шлях до Вишневця і Збаража. В кінці 19 ст. було там 85 домів і 506 жителів, дерев'яна церква з 1720 р. За переписом 1545 р. село належало до крем'янецького замку, а пізніше перейшло до Яцка Жабокрицького. Тоді село Ш. мало 11 тяглих людей, які мали обов'язок орати і засівати замкові землі, а також 19 путних слуг (бояр), які відбували службу кінно і які давали до замку двадцять вівцю річно (Пам'ятники том 4, від 2, стор. 220). В селі урочище — Жомирщина. На горі Лютрі було колись два великі кургани.

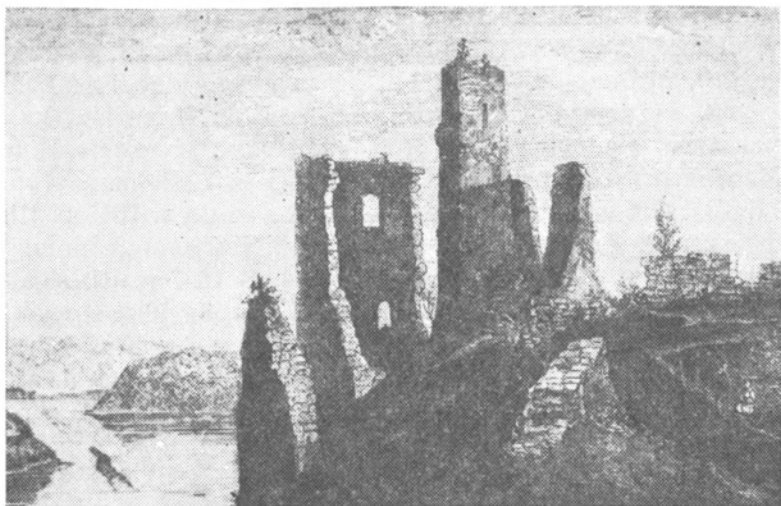
ШПРАХИ або **ШПРИХИ**, **ШПРАХІВ**, село, Луцький пов., 27 км. від Луцька, над р. Полонкою. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 173 жителів.

ШТУНЬ, село, Володимирський пов., Бережеська волость, 43 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 166 домів і 1,072 жителів. Село положене в долині ріки Нерестниці. Село при дорозі з Бережець до Любомля. Була там дерев'яна церква і початкова школа від кінця 19 ст. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі Ш. належало 317 десятин.

ШТАНІВКА, село, Пінський пов., на південь від села Логишина (5 км.). В кінці 19 ст. було там 4 двори. Місцевість типово поліська.

ШУБКІВ або **ШИБКІВ**, село, Рівенський пов., Тучинська вол., 25 км. від Рівного, над р. Горинню, при великому ставі. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 1,082 жителів, дерев'яна церква з 1874 р. на місці старої з 17 ст., початкова школа, смолярня, гуральня. На сільських могилках друга церква з 1829 р. В 1826 р. село Ш. належало до Андрія Чаплича, а від 1874 р. до Е. Шениної. За переписом 1911 р. було там 882 жителів, однокласова школа, 6 крамниць і горілчана крамниця.

ШУЛЯЙКИ або **ШУЛЯЄЦЬ**, **ШУЛЯІВКА**, село, Звягельський пов., Романівська волость, 70 км. від Звягеля, положене між Чудновим і Романовим. В кінці 19 ст. було там 72 домів і 828 жителів, дерев'яна церква з 1853 р.

Залишки замку кн. Сімашків у Шубкові над Горинню (мал. 19 ст.)

на місці дуже старої, церк.-прих. школа від 1856 р. Один км. від Ш. хутір Шулайський, де було 17 домів і 110 жителів. Село відоме на Волині з вирощування сливок. Колись село належало до романівського ключа гр. Ільїнсько-го, пізніше перейшло до Стецьких.

ШУЛЯКИ, урочище, Звягельський пов., Полонська волость, — 9 домів і 55 жителів.

ШУЛЬЖИНЦІ, село, Заславський пов. (дивись Сульжинці, Сульжин в тому ж повіті).

ШУМБАР, село, Крем'янецький пов., Борківська вол., 22 км. від Крем'янця, над заливовою долиною р. Вілії. Село положене на високому урвистому березі. В кінці 19 ст. було там 137 дом. і 876 жителів, дерев'яна церква з 1779 р. на місці ще старшої, на городищі або замчищі, кат. костел. Є то дуже давня оселя, яка згадується в 1513 р. як маєток волинського землянського роду Боговити-них-Шумбарських. Побудували вони там замок на висо-кій горі. На цьому замчиську ще й тепер стоїть дерев'я-на церква. За поборовим реєстром крем'янецького замку в 1570 р. Ст. Лящ — зі Шумбара платив від цього села за 48 дим., 18 город., 1 боярина, 2 млинських коліс і 3 ін-ших коліс. З цього села пані Боговитинова Михайлова також була зобов'язана платити побір. В 1583 р. Ляц пла-тив побір (Яблонівський, Волинь, 27, 36, 140). В 17 ст.

Ш. разом з рахманівським ключем, по смерті Софії Чарторийської з Боговитиновичів, переходить до кн. Чарторийського, пізніше до Вишневецьких, а від них до Блендовських, які засновують там католицький тринітарський монастир. Якийсь час Ш. був містечком, заложеним на Магдебурському праві в 18 ст. (Стецький Т. Волинь, стор. 71, 73). Під час ревізії крем'янецького замку в 1545 р. Ш. належав до Боговитиновичів, які мали там свої „городні” (Пам'ятники, том 4, від 2 ст. до 207). В 1637 р. Ш. належав до Ірини-Раїни, дочки Козирад-Боговитинової, жінки Костянтина Ярмолинського, як то видно з фундушного запису загаецького монастиря. (Пам'ятники, том 4, від 1 ст. 78, 79). В 1734 р. власність Павла Шишковського (Архів Ю.З.Р. ч. 3, том 3, стор. 107 і ст. 373). За переписом 1911 р. до трьох поміщиків належало в Ш. 618 десятин.

ШУНЬКИ, село, Острозький пов., Уніївська вол., 43 км. від Острога, при джерелах р. Тростянки, притоки р. Горині. В кінці 19 ст. було там 100 домів і 654 жителів, дерев'яна церква з 1871 р. на місці старої з 16 ст., початкова школа. Селяни, крім рільництва, займались садівництвом і городництвом. В 18 ст. Ш. належав до ляховецького ключа маєтків кн. Любомирського, пізніше перейшов до Сапігів і Ружанських. За переписом 1911 р. до великої зем. власности в селі Ш. належало 277 десятин.

ШУМСЬК, містечко, Крем'янецький пов., Шумська воля, 33 км. від Крем'янца, при старому тракці з Крем'янца до Острога. Містечко положене над річкою Вілією і великим ставом, який відділює село Рахманів від Шумська. Завдяки свому положенню в багатій, врожайній долині р. Вілії, яка впливає з височини недалеко від села Тетильковець, Шумськ ще в 12-13 ст. відігравав велику політичну роль. Під 1149 роком літопис згадує, що князі Із'яслав II Мстиславович і Юрій Довгорукий прийшли на Волинь зі своїми полками і наблизились до Шумська. У тих часах Шумськом володіли князі Гліб Юр'евич, Мстислав Андрієвич і Володимир Дорогобуський. Остаточо зайняли вони цей город в 1171 р., захопивши до полону шумського посадника Павука. В 1208 р. Ш. належав до луцьких князів, а в 1224 р. стає зовсім незалежним уділом кн. Святослава Шумського, який згинув в завзятій битві з татарами на р. Калці. В 1231 р. під час боротьби

Ікона Богоматері з церкви в Шумському (ц)

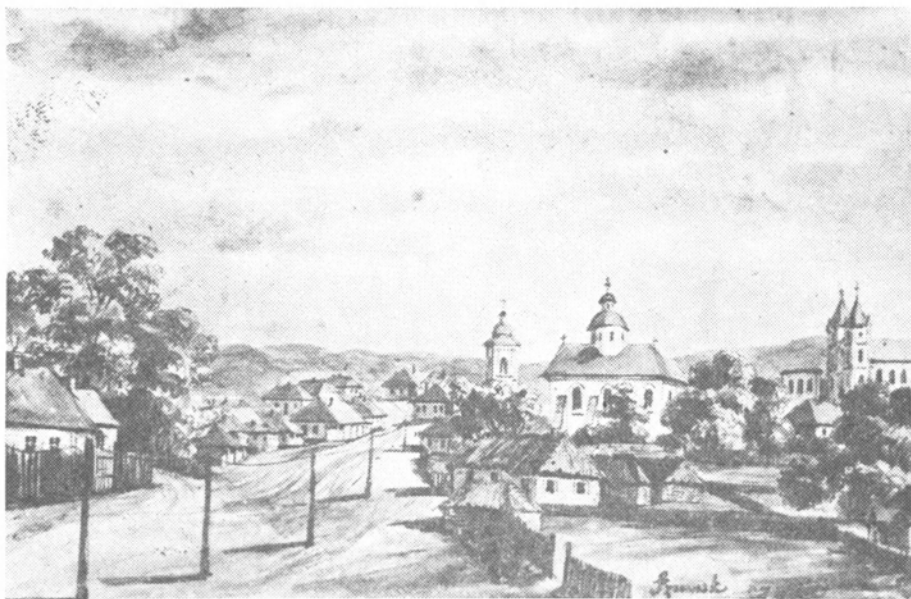
кн. Данила Галицького з уграми, угорський князь Андрій вдерся на Волинь з сильним військом, дійшов до Шумська і там розбив щерть угорські війська. Бій з уграми відбувався недалеко містечка Шумська під селом Угорським.

В 1261 р. татарський ватажок Бурундай підступив під Шумськ. Данило вислав свого брата Василька і холмського владику Івана на переговори. Бурундай вимагав зруйнування всіх укріплень Волинсько-Галицької держави. Пам'ятаючи страшну руїну 1241 р., князі згодилися зруйнувати укріплення своїх городів. Тоді розкинуто стіни і вежі Крем'янця, Шумська і Данилова. Після того довший час не маємо про Ш. згадки, аж у 1366 р. кн. Любарт Гедиминович, на підставі умови з польським королем Казимиром, залишає всі Погоринські городи за собою, а в тому і Шумськ. По смерті кн. луцького і волинського Любарта, Луцьк переходить до кн. Вітольда, який обняв волинську столицю Луцьк і інші городи Волині і Поділля. На початку 16 ст. Ш. перестає бути княжим городом і виступає в документах як власність волинського землянина Богуша Боговитановича і пізніше переходить до його синів Івана і Войни Боговитинів. (Пам'ятники том 4, від стор. 2, 202, 207). В 1578 р. сини Івана Боговитина поділили свої маєтки і тоді Шумськ припав Степанові Івановичу Боговитину. В 1603 р. дочка Степана Маруша вийшла заміж за Єло-Малинського і Шумськ за нею переходить до Малинських. В 1753 р. Ш. перейшов до литовського гетьмана Радзивила і вже у 1806 р. був ним відпроданий Ромуальдові Бистрому, який шумську волость розпродав іншим. В часі люстрації крем'янецького замку в 16 ст. бачимо, що одна городня того замку належала до православною землянина Степана Богушевича. Там же згадується, що Єло-Малинський побудував там в 1631 р. церкву св. Трійці, при якій була архимандрія.

Під час визвольних воєн українського народу з Польщею і з власними ренегатами-магнатами, Єло-Малинські зраджують свій народ і віру, переходять на католицизм і будують в Ш. в 1656 р. францішканський монастир, а в 1715 р. костел. В сучасному містечку збереглися до 1914 р. два замчища. Перше на захід, на півострові, який втинається у забагнену долину р. Вілії, про яке переказ говорить, що збудував його кн. Радзивил. Друге у самому

містечку, там де був францішканський монастир (14 або 15 ст.). Ані одне ані друге укріплення не було городищем старого города Шумська. Властиво ранньо-середньовічне городище Шумська знаходиться над р. Кумою, притокою р. Вілії, між селом Бриковим і Онишківцями. Положене воно на високому, урвистому березі річки й оточене з усіх сторін валами. На схід від городища високий камінний хрест. За літописом на самому городищі була у 13 ст. церква св. Семеона.

В кінці 19 ст. в містечку Ш. було 168 домів і 1,278 жителів, мурована церква з 17 ст., римо-кат. костел, водяний млин, початкова школа, 7 крамниць і 1 оліярня. За переписом 1911 р. в містечку Ш. було 2,612 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, поштова земська станція, акцизний дозір, 2-клясова початкова школа, земська лічниця, жидівський шпиталь, акушерка, 2 аптеки, 41 крамниць, гуральня (920,000 відер річн. прод.), горілчана крамниця, цегельня (6,000 річн. прод.), шкіряна фабрика (25,000 річн. прод.), водяний млин (20,000 річн. перем.), млин Острозького Братства — турбіновий (12,000 пуд. річн. прод.), бровар (6,135 річн. прод.), 1 фотограф, 3 склади скупу збіжжя і 12 ярмарків річно.

Вигляд Шумська з 19 ст. (ц).

В околицях містечка Шумська виступають численні археологічні пам'ятки різних доісторичних культур, а також пам'ятки з 10-13 ст. (мальована трипільська культура, висоцька культура, оселі, окремі предмети з римської доби і пам'ятки нашого раннього середньовіччя). Усі ці, як монументальні, так і дрібні пам'ятки зібрав і описав місцевий вчитель Віктор Данилевич, знавець місцевої старини (О. Цинкаловський. Записки, 1937-39 р.).

ШУРКІВ, присілок, Звягельський пов., Полонська волость, — 9 дом. і 112 жителів.

ШУШКИ або **СУШКИ**, село, Ковельський пов., на північний схід від містечка Вижева і на півд. від села Секуня. За поборовим реєстром Володимирського повіту в 1583 р. село належало до кн. А. Курбського, який з боярських сіл Сіконя і Сушок платив за 14 дим. і 1 ремісника (Яблонівський. Волинь, стор. 121).

ШУШКІВЦІ, село, Крем'янецький пов., Білозірецька вол., 54 км. від Крем'янця, при р. Буглівці. В кінці 19 ст. було там 101 домів і 666 жителів. Колись село належало до гр. Красицьких, а від них перейшло до Сапігів. В околиці Ш. є гора, де знаходять багато скаменілих раковин різного типу і періоду.

ШУШКІВСЬКИЙ хутір, Звягельський пов., Рогачівська волость — 5 домів і 45 жителів.

Щ

ЩАСНІВКА, село, Крем'янецький пов., Білозірська волость, 65 км. від Крем'янця, при невеликому струмку Рудці і ставі. В кінці 19 ст. було там 276 домів і 1,643 жителів, дерев'яна церква з 1735 р. на місці старої (з 16 ст.), церк.-прих. школа від 1883 р. Село згадується в 1583 р. як власність Петра Збаражського (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 235). Колись село це належало до кн. Сапіги, а від нього перейшло до Красіцьких. За переписом 1911 р. в Щ. було 1,828 жителів, горілчана крамниця і земська випозичальня сільсько-господарських машин. В тому ж часі в селі Щ. до великої зем. власности (Крестянського Поземельного Банку) належало 320 десятин.

ЩЕЛЕПІВКА, фільварок, Пінський пов., Порицька волость.

ЩЕНЮТИН ВЕЛИКИЙ і МАЛИЙ, сс., Володимирський пов., Порицька вол., 25 км. від Володимира, над р. Лугом. (В документах часом під назвою Щутин). В кінці 19 ст. було в Щ. Вел. 51 дом. і 285 жителів, а в Щ. Малому 27 домів і 211 жителів. Село згадується в 1545 р. разом із селом Ляховом, яке належало тоді до поміщ. Ляховської, яка була зобов'язана утримувати на володимирському замку 1 городню (Яблоновський, Ревізія, стор. 11). В 1570 р. Іван Ляховецький з Ляхова і Щутина платив побір. В 1577 р. згадується як „Сельце боярське Щенютин”, яке належало до владики володимирського. В околицях села урочища: Могила, Морозова Могила (ця остання на острові серед боліт, де до 1890 р. стояв грубий дубовий стовп). На другому острові викрито сліди оселі — недослідженої (О. Цинкаловський. Матеріяли до пра́дзевов Волиня і Волинського Полісся і Записки Наук. Т-ва № 154, стор. 238). В урвистому березі р. Лугу відкрито автором велику оселю з 7-8 ст. н.е.

ЩЕДРОГОЩА або **ЩЕДРОГОЩЕ**, село, Ковельський пов. Село над р. Прип'яттю, в заболоченій і нездоровій околиці. Весною часто води р. Прип'яті заливають ціле село. Одиноким способом комунікації зі Щ., це човни і

плиси. Серед місцевих селян переховалися згадки, що Щ. була колись містечком. Село згадується в 1527 р., коли воно належало до Василя Михайловича Сангушки-Кошерського. В кінці 19 ст. було там 101 домів і 349 жителів. В околицях села 24 кургани. Місцеві селяни займаються переважно рибальством і годівлею худоби. В селі Щ. і сусідних хуторах і селах багатий фолкльор. Церква з 1781 р., де в архіві переховувалися багато рукописів, документів і стародруків, школа.

ЩИБОРІВКА, село, Ст. Костянтиновський пов., Кра-силівська вол. Колись село належало до Острозької ординації і в 1753 р. на підставі Кульбишівської угоди подароване К. Шидловському. Від Шидловського відібране по повстаннях і віддане барону де-Шодуарові.

ЩИГЛІВ або **ЩЕГЛІВ**, філь. між селом Щекановом і Чудзиновичами в пов. Пінському.

ЩИКИЧИН, село, Рівенський пов., 4 км. від с. Невіркова. Село згадується в 1596 р. в документі, який торкається виїзду зем. Скотицького до Межирицького замку (Архів, ч. 3, том I, стор. 102-105). В кінці 19 ст. було там 52 дворів і біля 655 жителів, церква дерев'яна з 1655 р. архаїчної архітектури.

ЩИРІВЩИНА, урочище, Ковельський пов., на грунтах села Мостище.

ЩИТИНЬ або **ЩИТНО**, **ЩИТИНО**, село, Ковельський пов., Гущанська вол., 82 км. від Ковля. До села хутори Почапи. Село при усті р. Турії до р. Прип'яті, на півн. захід від містечка Каменя-Коширського. В кінці 19 ст. було там 64 домів і 519 жителів.

ЩИТИНКИ, колонія постала в ур. Щитному, Володимирський пов., Новодвірська вол., 33 км. від Володимира — 10 домів і 82 жит.

ЩИТИНСЬКЕ ВІЛЬНЕ, фільварок села Лелехів.

ЩУРИН, село, Луцький пов., Щуринська вол., 44 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 74 домів і 487 жителів, дерев'яна церква з 1788 р., початкова школа, вітряк. Село належало до Олізарів, а по повстаннях віддано частинно Шавенбаху. За переписом 1911 р. в с. Щ. було 584 жителів, волость, 2 крамниці, земська поштова станція, фельдшерський пункт, 1 горілчана крамниця.

ЩУРИНЦІ, село, Заславський пов., Михнівська вол., 12 км. від Заслава, над притокою р. Горині. В кінці 19 ст. було там 114 домів і 520 жителів, дерев'яна церква з 1765 р. трьохкупольна, школа церк.-прих. з 1871 р. Недалеко від села в Клембівці або Клубівці цукровня. В 1880 р. на полі виорано дві золоті монети.

Богоявленська церква в Острозі (36. Ц.)

Ю

ЮВКІВЦІ, село, Острозький пов., Перерослянська волость, 24 км. від Острога, при лівій притоці р. Горині, 3 км. від села Добрина. В кінці 19 ст. було там 114 домів і 545 жителів. В 1911 р. — 809 жителів, школа, 2 крамниці, кредитове товариство, горілчана крамниця. В 1886 р. було там 233 жителів магометанського віроісповідання. Правдоподібно село Ювківці під назвою Яківці належало в кінці 16 ст. до Острога. В 1648 р. було там 33 дим., а в 1650 р. тільки 6 дим. Татарське населення села тепер зовсім асимілювалося, однак серед селян Ю. залишилися цікаві архаїчні звичаї. Був там мечет.

ЮЗЕФІВКА, село, Рівенський пов., Дераженська вол., недалеко від с. Моквина. Село це заложене в 18 ст. боярами і ще тепер серед місцевого населення залишилася назва Болярка або Боярка. В селі 15 дворів — кілька родин ще в кінці 19 ст. були записані в документах, як „однодворці”. До селян належало там 453 десятин землі 302 дес. лісу, за що платили вони кн. Любомирському 1,131 зл. польських. Німецьких колоністів селяни не хотіли прийняти, не дивлячись на те, що контракт місцевих боярів з Любомирським давно минув. За переписом 1911 р. до поміщика А. Лідереса належало там 578 десятин.

ЮЗЕФІВКА, хут., Заславський пов., за переписом 1911 р. було там 474 десятин.

ЮЗЕФИН, колонія, Володимирський пов., Олеська волость — 5 домів і 38 жителів.

ЮЗЕФІВКА або **ЮЗЕФИН**, село, Звягельський пов., Остропільська вол., 112 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 153 домів і 837 жителів, мурована цеква з 1856 р., церк.-прих. школа від 1870 р. Колись Ю. належало до Острозької ординації, а з 1753 р., за Кульбишівською угодою подароване Любомирським. До пом. Дорожинського належало — 923 десятини.

ЮЗЕФИН, колонія, Звягельський пов., Баранівська вол., — 27 домів і 212 жителів.

ЮЗЕФИН, село, Звягельський пов., Корецька вол., 33 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 109 домів і 747 жителів. Назва села походить від імені Юзефа Чарторийського. В селі була фабрика порцеляни, яку за порадою М. Мезера Ю. Чарторийський переніс в 1795 р. до Баранівки, в тому ж повіті. В селі був паровий, вальцевий млин — 200,000 пуд. річн. прод.

ЮЗЕФИН, колонія, Луцький пов., Тростянецька вол., в кінці 19 ст. було там 60 домів і 413 жителів.

ЮЗЕФИН, колонія, Луцький пов., Чаруківська вол., в кінці 19 ст. було там 55 домів і 313 жителів.

ЮЛЯНІВКА, колонія, Володимирський пов., Ново-двірська волость, 12 домів і 74 жителів.

ЮЛЯНІВКА, колонія, Ковельський повіт, Турійська вол., 22 дом. і 109 жителів.

ЮЛЯНІВКА або **ЮЛЯНИЦЯ**, колонія, Ковельський пов., Повурська волость — 6 домів і 40 жителів.

ЮЛЯНОВА, колонія — чеська, Дубенський пов., Малинська волость, 44 домів і 195 жителів.

ЮЛЯН МАЛЕВКА, колонія, Дубенський пов., Млинівська вол. — 40 домів і 206 жителів.

ЮЛЯНФЕЛД або **ЮЛЯНФЕЛЬД**, колонія, Торчинська волость — 10 домів і 41 жителів.

ЮЛЯНІВ, колонія, Луцький пов., Торчинська вол.

ЮНАЧКИ або **ЮНАЧИНЦІ**, село, Заславський пов., в кінці 19 ст. було там 130 домів і 873 жителів, дерев'яна церква з 1774 р., церк.-прих. школа. Колись село Ю. належало до гр. Потоцького.

ЮНИЩЕ або **ВЮНИЩЕ**, село, Пінський пов., Висоцька волость. Село при залізниці Рівне-Лунинець. В кінці 19 ст. було там 24 двори, дерев'яна церква, ґрунти піскуваті. До фільварку пом. Коженівського належало там 2,110 десятин. Від них фільварок перейшов до пом. Оленіна.

ЮНАЧИНЦІ МАЛІ, Заславський пов., село при потоці і невеликому ставі. В кінці 19 ст. було там 176 дворів, 1,232 жителів, дерев'яна церква з 1786 р. на місці старої, церк.-прих. школа від 1872 р. Власність (в 19 ст.) гр. Потоцьких.

ЮРИДИКИ. Під цією назвою виступають села, урочища і частини містечок і міст, які мали окремі права,

скасовані в 1792 р. Так окремі частини міст мали свої суди.

ЮРИДИКА, частина міста Ковля.

ЮРИДИКА, частина міста Луцька.

ЮРИДИКА, частини і вулиці м. Володимира.

ЮРИЛИКА, село, Луцький пов., Рожищанська вол. В 19 ст. було там 25 домів і 113 жителів.

ЮР'ІВКА, село, Острозький пов., Уніївська вол., 44 км. від м. Острога. Село при річці Загатці. В 19 ст. було там 74 домів і 473 жителів, дерев'яна церква з 1884 р., збудована на місці старої. Ґрунти врожайні, багато сіножатей, при річці став і водяний млин. Село колись належало до волинських земель Сенютів, а від них перейшло до кн. Острозьких, від них до Яблонівських, Сапігів і інших. За переписом 1911 р. в селі Ю. до великої зем. власности належало 350 десятин.

ЮР'ІВКА або **ЮРИВКА**, Звягельський пов., Любарська вол., 98 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 270 домів і 1,600 жителів, дерев'яна церква з 1791 р. На ґрунтах села 1 курган.

ЮРКІВЩИНА, село і хутір, Звягельський пов., Жолобенська вол., 10 км. від Звягеля. Село над р. Черемом. В кінці 19 ст. в селі було 162 доми і 565 жителів. На хуторі 5 домів і 22 жителів, дерев'яна церква з 1784 р. Колись село належало до кн. Острозьких, а від них перейшло до Любомирських. В 1648 р. платили від Ю. за 28 дим., а в 1650 р. за 22 дим., а в 1651 за 5 дим. В тому селі зібрав автор багато цінних фольклористичних матеріалів (віршів, пісень), які видруковані в „Збіоже вѣдомосъці до антропологиі краю”, том 7, стор. 150-243. Крім того вміщено там же — „Байкі зе всі Юрковщани”. До села Юрківщина належали присілки: Майстрова Воля і Гале Болото. На ґрунтах села Ю. було в кінці 19 ст. багато курганів, з камінними хрестами. Там козацький полковник Кривонос, за переказами місцевих селян, побив польські війська. В околицях села Ю. виступає першорядна порцелянова глина. За переписом 1911 р. в селі Ю. до пом. Рокосовських належало 977 десятин.

ЮВКОВЦІ, село, Острозький пов., Перерослинська волость, 22 км. від Острога, при притоці р. Горині. В кінці 19 ст. було там 65 домів і 466 жителів, дерев'яна церква

з 1770 р. В 1570 р. село належало до землянина Василя Юшковського, який платив з нього від 26 дим., 3 город., 1 город., 1 коршми, а в 1577 р. від 5 дим., 4 город. В 1583 р. з того села платив Патрикій Окорський від 6 дим., 3 город., 1 комірника і 1 вального колеса. За переписом 1911 р. в селі Ю. до пом. Могильницьких належало 249 десятин. За проф. В. Антоновичем (Труди 11 арх. з'їзду, 1901 р.) в селі Ю. знайдено 42 монети празьких грошей 14 ст., залізне вістря піки, інкрустоване золотом, кілька римських монет. На просторі кількох десятин відкрито велику первісну робітню керамічних виробів. На полях села Ю. в кінці 19 ст. було 40 курганів, в деяких знайдено кістяки, камінні і кременні знаряддя.

ЮСЬКІВЦІ, село, Крем'янецький пов., Ямпільська волость, 43 км. від Крем'янця. Село положене при усті ріки Котівки до р. Горині. В кінці 19 ст. було там 218 домів і 1,882 жителів, церква з 1766 р., церк.-прих. школа від 1882 р. За ревізією крем'янецького замку з 1545 р. село Ю. належало до волинського землянина Андрія Киневського. Згадується там городня А. Куневського і його жінки Богдани з села Татаринець і з Юськовець (Пам'ятники том 4, від 2, стор. 202). Його зять Кирик Ружанський і Лев Войнич перейняли по смерті А. Куневського всі його маєтки. В 1583 р. з Ю. платив побір Лаврин Пісочинський від 17 дим., 1 вального колеса, 1 ступи і 1 попа. Пізніше Ю. перейшло до Блендовських і Джевицьких (поляків). (Архів Ю.З.Р. ч. 1, том 4, стор. 355). За переписом 1911 р. в селі Ю. було 1,252 жителів, кредитне товариство, водяний млин (8,800 пуд. річ. перем.).

ЮЧИН, село, Рівенський пов., Тучинська вол., в кінці 19 ст. було там 35 домів і 291 жителів.

ЮШКІВЦІ, село, не існує в Луцькому пов. В документах під назвою Юшків. Було положене на пограниччі Луцького і Дубенського пов., на південь від Луцька. Можливо, що це саме село згадується в документі 1650 р., яке належало до офіціала луцького кат. єпископа Олександра Рамульта і було тоді там 21 дим., а в 1651 р. тільки 3 дим. В 1653 р. згадується як „покинута село”.

Я

ЯБЛОНІВКА, колонія, Дубенський пов., Дубенська вол., 7 км. від Дубна — 12 домів і 67 жителів.

ЯБЛОНКА ВЕЛИКА і **МАЛА**, села в Луцькому пов. Разом з селами Загорівкою і Довжицею належало в 19 ст. до Мошинських — 685 десятин.

ЯБЛОНКА, село, Звягельський пов., Берездівська волость, 35 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 71 домів і 435 жителів, початкова школа. Селянської землі 455 десятин. Двірської — 705 десятин. Колись село належало до Яблоновських, а в 19 ст. до Микуличів.

ЯБЛОНКА, село, Звягельський пов., Куренська вол. Колись село це належало до соколовського ключа. В кінці 19 ст. було там 43 доми і 239 жителів. До пом. Пашковських належало 300 десятин.

ЯБЛОННЕ, село, Рівенський пов., Березинська вол., 60 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 521 жителів, дерев'яна церква. Село згадується в 15 ст., коли належало до Федька Дахновича. Дочка Дахновича в 1490 р. подарувала село Я. своєму чоловікові Василеві Хребтовичеві, на що дає запис в книжках м. Луцька. Цей документ на пергамені переховувався ще в 19 ст. в печалівському архіві Рибчинських. Петро Яхнович Білші був засновником Олики, а Семен Юр'евич Гольшанський був відомим зі своєї перемоги над татарами. Чоловік Федько Василь Хребтович в 16 ст. був намісником володимирським і відзначився в боях з Менглі-Гіреєм. В селі Яблонному була церква з 16 ст., нову побудовано в 1802 р. Історичну згадку про село Я. маємо також з 1562 р., коли то кн. Януш Порицький складає скаргу до луцького суду. (Опис акт книги Київ. Центр. Архіву № 2, від 36, стор. 9, 30). В 1570 р. село належало до Радзивилів, за яке платили від 38 дим. За переписом 1911 р. до пом. Григорія Тамова належало 3,898 десятин.

ЯВІРНИК, село, Володимирський пов., Головенська вол., при дорозі з Любомля до Старої Гути. В кінці 19 ст. було там 29 домів і 159 жителів.

ЯВНЕ, село, Звягельський пов., Рогачівська вол., 35 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 54 доми і 376 жителів, смолярня, тартак, а в 1911 р. 333 жителів і хімічна фабрика оцтової кислоти (15,000 руб. річн. прод.).

ЯВОРИНЦІ, село, Ст. Костянтиновський пов., Чернелівська вол., 27 км. від Ст. Костянтинова, над р. Самець. В 1867 р. було там 81 домів, а в кінці 19 ст. 69 домів і 772 жителів, дерев'яна церква з 1751 р., церк.-прих. школа від 1891 р. Колись село Я. належало до красилівського замку кн. Костянтина Острозького. За донесенням луцьких возних село Я. було спустошене татарами в 1593 р. В 1650 р. часово було власністю Чечеля, який платив від нього за 9 дим. За Кульбишівською угодою подароване в 1753 р. Любомирському, а від нього перейшло до інших. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 146 десятин.

ЯДВИШИН, колонія, Острозький пов., Плужанська волость, 17 км. від Острога. В кінці 19 ст. було там 42 домів і 270 жителів і євангелицький дім молитви.

ЯДВИГІВ, колонія, Володимирський пов., Вербська вол., — 14 домів і 92 жителів.

ЯДВИГІВ, колонія, Луцький пов., Чаруківська вол., 46 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 40 домів і 272 жителів.

ЯДВИПІЛЬ, колонія, Рівенський пов., 12 км. від Рівного — 30 домів і 226 жителів.

ЯДЗИН, колонія, Рівенський пов., Тучинська вол., — 10 домів і 132 жителів.

ЯГОДИН або **ЯГІДНО**, село, Володимирський пов., Бережецька вол., 68 км. від Володимира. Село над р. Гонею, притокою р. Бугу, над залізницею з Любомля до Дорогуська. В кінці 19 ст. було там 144 домів і 961 жителів. Колись село Я. належало до любомельського староства. В 1565 р. було там тільки 16 селян, які платили по 24 гроші, 2 корці вівса, по одній курці, 10 яець, сир і масло, а 11 загородних платило по 6 грошів чиншу. Крім того селяни мали обов'язок їздити до Холма, Любомля, Красника з мукою з двох млинів, ладувати 10 бочок жита. За млин, що був серед лісу 6 зл. оренди. За переписом 1911 р. до пом. Полевського належало там 4,074 десятин.

ЯГІДНО, колонія, Ковельський пов., Любитівська волость — 19 домів і 132 жителів.

ЯГОДИНЕЦЬ, колонія, Луцький пов., Шуринська волость, — 23 домів і 103 жителів.

ЯГОДНО або **ЯГДНО**, колонія, Рівенський пов., Березинська вол., 14 домів і 81 жителів.

ЯЖЕМБКІВЦІ, село, Володимирський пов., Порицька вол., 43 км. від Володимира — 45 домів і 273 жителів.

ЯЗВИНИ, хут., Володимирський пов., Крименська волость — 9 домів і 52 жителів.

ЯЗВИНКА, урочище, Звягельський пов., Рогацівська вол., 43 км. від Звягеля — 5 жителів, паровий млин (15,000 пуд. річ. перем.).

ЯЙНО або **ЄЙНО**, село, Ковельський пов., Боровенська вол., 55 км. від Ковля. Село над р. Лупницею, притокою р. Стоходу. До села належить оселя Боровицька Гута. В кінці 19 ст. було там 87 домів і 782 жителів, дерев'яна церква з 18 ст. Село належало в 1911 р. до „казни”.

ЯКИМІВЦІ, село, Заславський пов., Антонинська волость, 43 км. від Заслава, над р. Ікопоть. В кінці 19 ст. було там 135 домів і 882 жителів, дерев'яна церква з 1748 р., церк.-прих. школа від 1872 р. В 1589 р. село належало до Януша Заславського і тоді ж було спустошене татарами, як то видно з ревізії луцьких возьних з 1589 р. (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, стор. 292). В кінці 19 ст. село належало до гр. Потоцьких і мало тоді 110 домів. Під селом був курган „Татарська Могила”.

ЯКОВИЧІ, село, Володимирський пов., Микулицька вол., 20 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 86 домів і 663 жителів, і дерев'яна церква з 18 ст. Село згадується в 1545 р., коли то дві частини Я. належали до Василя Щасного і Михайла Яковецького, які були зобов'язані утримувати 1 городню володимирського замку. Третя частина належала до Пахна, Гаврила і Якова Івашковичів-Яковецьких, які утримували також 1 городню того ж замку. До цього: Василь, Борис, Яцко і Михайло були зобов'язані утримувати 1 городню луцького замку. З документа 1570 р. бачимо, що вплачували вони побір з села Холбутова. В 1648 р. частина Я. перейшла до кн. Вишневецьких, а від них до Чацьких і Кашовських.

ЯКОВИЧІ, село, Рівенський пов., Селищанська вол., 19 км. до ст. Сарни. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 93 жителів.

ЯКУБІВКА, слоб., Рівенський пов.

ЯКУБЧИЦІ, село, Луцький пов., Силенська волость, 10 домів і 138 жителів.

ЯКУЛІ, село, Рівенський пов., Дубровецька вол., — 10 домів і 73 жителів.

ЯКУШИ, село, Ковельський пов., Гірницька вол., 52 км. від Ковля, недалеко від містечка Ратна. Село над р. Прип'яттю. В кінці 19 ст. було там 88 домів і 428 жителів. Місцевість дуже заболочена і нездорова. Часто виступає там хвороба „колтун”.

ЯЛОВИЧІ, село, Дубенський пов., Ярославецька вол., 41 км. від Дубна, 3 км. від Ярославич, над р. Стиром. В кінці 19 ст. було там 20 домів і 190 жителів, дерев'яна церква з 1858 р., костел (часом в документах помилково виступає це село під назвою Біловичі). В 15 ст. село належало до кн. Свидригайла. Село згадується під час ревізії луцького замку в 1545 р. під назвою Білович, з якої Крокотка-Єловицький утримував на замку луцькому 1 городню (Пам'ятники том 4, від 2, стор. 74, 84). В 1565 р. село Я. згадується в скарзі кн. Михайла Ружинського (Опис акт книги Київ. Центр. Арх. № 2038, стор. 32, п. 15). Крім того в 1566 р. в скарзі писаря луцького Михайла Коритянського. В 1569 р. під час підписання Люблинської Унії фігурують прізвища землянки Якубової Єловицької. В 1570 р. Єловицький вносить побір з Я. від 8 дим., 7 город., 2 млинських коліс і окремо Дмитро Долматович-Ісайковський платив з частини Я. від 3 дим., 2 город. В 1577 р. той же платив від Я. В 1648 р. Я. належало до стольника волинського Долмата-Ісайковича. Пізніше село перейшло до кн. Масальських.

ЯЛОВЕЦЬК або **ЯЛОВАЦЬК**, село, Ковельський пов., Камінь-коширська вол., 57 км. від Ковля. Село належало до „казни”. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 451 жителів.

ЯЛИШВ або **ЄЛИШВ**, село, Звягельський пов., Баранівська вол. Село над р. Нивкою, притокою р. Случі. В кінці 19 ст. було там 34 домів і 266 жителів, смолярня. До великої зем. власности в 1911 р. належало там 693 десятин.

ЯМИЩА, хут., Луцький пов., Осовська вол. — 6 домів і 31 жителів.

ЯМНЕ, урочище, Луцький пов., Щуринська вол. — 4 дома і 30 жителів.

ЯМПІЛЬ, містечко, Крем'янецький пов., Ямпільська волость, 46 км. від Крем'янця. Містечко над р. Горинню, яка творить там великий став. В кінці 19 ст. було там 344 домів і 2,565 жителів, дерев'яна церква з 1876 р. на місці старої з 16 ст., церк.-прих. школа від 1886 р., волость, пошта і телеграф. Колись містечко називалося „Тихомельським Городищем” (Старий город Тихомель, відділений від Ямполя тільки греблею). Згадується Я. в 1535 р., яке набув від землян волинських Сенютів кн. Януш, єпископ виленський і від його імені оселя ця назвалася Ямполем. По смерті еп. Януша, село перейшло до його сестри Беати Костелецької, жінки кн. Іллі Острозького. Від Костелецької перейшло до Ласького й інших. В кінці 16 ст. містечко Я. було сильно спустошене татарами. По тому Я. перейшов до кн. Степана Збаражського, який вносив за нього від 17 димів ринкових, 26 димів вуличних і 28 нужденних хат. Крім того від 4 шевців, 5 кравців, 4 гончарів, 2 ковалів, 4 пекарів і 1 дударя, 6 жидівських слуг, 1 ткача, та від 20 рілів, 3 міських, вальних коліс, 1 фолюша і 1 попа.

В 1646 р. кн. Вишневецький побудував там костел, надаючи на його забезпечення село Парилів (за р. Горинню). Від Вишневецьких Я. переходить до Радзивилів. В 1780 р. містечко було знищене великою пожежою і Доминік Радзивил продав його Ходкевичам. Тоді в містечку Ямполі було 3,572 жителів. В старому містечку були ремісничі цехи: ковальський, шевський, ткацький, кравецький. В 1870 р. містечко нараховувало 231 домів, 3 дерев'яні церкви, костел, синагога, поташарня, бровар, фабрика мила, 36 крамниць, 52 ремісників, 4 ярмарки річно, кілька млинів (водяних) і експлуатація покладів крейди. За містечком в напрямку села Дедеркали в кінці 19 ст. було кілька великих, камінних хрестів (Енциклопедія Повшехна, том 13, стор. 4-14). За переписом 1911 р. в містечку Ямполі було 2,500 жителів, волость, міщанська управа, пошта, телеграф, земська поштова станція, ветеринар, акцизний дозір, 2-класова школа, земська амбулаторія, жидівський шпиталь, акушерка, аптека, 30 крамниць горілчана крамниця (державна), 2 водяні млини (50,000 пуд. річ. прод.), шинок і щомісячні ярмарки. Тоді ж до пом. Косаковських належало там 3,508 десятин.

Коло містечка городище, на полях знахідки кременних знарядь.

ЯМЦІ, село, Ст. Костянтиновський пов., Решнівецька вол., 20 км. від Ст. Костянтинова, при р. Свинорийці. Село положене в горбковатій місцевості. В кінці 19 ст. було там 78 домів і 619 жителів. Село колись належало до кн. Острозьких і в 1753 р. за Кульбишівською угодою подаровано А. Любомирському, а від нього перейшло до Жевуських, пізніше Шашкевичів.

ЯНЕВИЧІ, село, Володимирський пов., Грибовецька вол., 25 км. від Володимира. Село положене над р. Лугом, в південній частині повіту. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 504 жителів. Колись село належало до володимирських владик. В 1577 р. владика Феодосій платив від Я. за 15 дим., 9 город. і 2 водяних млинів. Частина села належала до Давида, який платив від 6 дим. на дворищах, і 4 город. В 1583 р. Я. не згадується, вже як владичі добра. Колись був там на острові р. Лугу в ур. „Манастир” т. зв. „Манастирок”. Урочище це знаходилося в недоступній околиці серед багон р. Лугу. На полях, на горбах знайдено там енкалпійон з 12-13 ст. На поля були ще до 1920 р. 6 курганів.

ЯНЕВИЦЬКИЙ ЛІС, колонія, Рівенський пов., Дідковецька вол., при селі тієї ж назви.

ЯНЕВИЧІ, село, Рівенський пов., Дідковецька вол., при притоці р. Стубли, на захід від Рівного. В кінці 19 ст. було там 30 домів і 188 жителів. В 1648 р. належало до кн. Миколая Четвертинського, з якого він вносив за 20 дим.

ЯНУШІВКА, колонія, Рівенський пов., Тучинська вол., 44 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 31 домів і 183 жителів.

ЯНІВ, колонія, Луцький пов., Щуринська вол. — 31 домів і 169 жителів.

ЯНІВ або **ЯНОВЕЦЬ**, **ЯНИКІВ**, село, Володимирський пов., Хотячівська вол., 14 км. від Володимира. Колись село належало до монастиря св. Спаса у Володимирі. В 1577 р. тримав це село Павло Оранський і платив від нього за 6 дим. В 1583 р. син його Михайло з „Янова церковного”, Ласкова, Орані, платив за Я. за 3 лани.

ЯНИН БІР, колонія, Володимирський пов., Олеська вол. — 29 домів і 177 жителів.

ЯНИНИ, колонія, Володимирський пов., Киселенська вол. — 31 домів і 92 жителів.

ЯНИН, фільварок, Володимирський пов., Скобелецька вол. — 6 домів і 64 жителів.

ЯНІВКА, колонія, Володимирський пов., Олеська вол. — 21 домів і 88 жителів.

ЯНІВКА, село, Дубенський пов., Берестецька вол., 31 км. від Дубна. В 1911 р. було там 468 жителів, одноклясова школа і водяний млин (8,000 пуд. річн. перем.).

ЯНІВКА, містечко, Ковельський пов., Велицька вол., 45 км. від Ковля. Село над р. Стоходом. В кінці 19 ст. було там 37 домів і 208 жителів, церква з 1833 р. перероблена з костела при бернардинському бувшому там монастирі. Два водяні млини. Колись ця оселя належала до кн. Велицьких. В 1577 р. кн. Давид Велицький платив від Я. за 6 дим., 4 город., а в 1583 р. прилучено до Муравиці, що належала до кн. Вишневецьких, які платили з Я. від 11 дим., в 1649 р. кн. Вишневецькі мають там 90 дим., а в 1650 р. разом з Велицьким тільки 45 дим. Пізніше Я. переходить до Сапігів, а від них до Ладолбаржевських. В 1870 р. містечко Янівці мало 17 домів і 74 жителів, церква, бровар, гуральня, водяний млин, 3 ремісників і 2 ярмарки річно. За переписом 1911 р. в містечку Янівці було 240 жителів, 1 крамниця, 1 горілчана крамниця, гуральня (31,579 відер річ. прод.), 1 ярмарок річно.

ЯНІВКА, колонія, Луцький пов., Чаруківська вол. — 32 домів і 186 жителів.

ЯНІВКА, колонія, Луцький пов., Рожищанська вол. — 14 домів і 92 жителів.

ЯНІВКА, колонія, Луцький пов., Торчинська вол. — 34 домів і 240 жителів.

ЯНІВКА, колонія, Рівенський пов., 16 км. від Рівного — 15 дом. і 136 жителів.

ЯНІВКА, село, Рівенський пов., Межирицька вол., 54 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 96 домів і 693 жителів, дерев'яна церква з 1878 р. Село згадується в 1577 р., коли належало до кн. Корецьких, які платили від Я. за 12 дим., 6 город. В 1648 р. і 1650 р. село належало ще до кн. Корецьких, які платили з нього за 38 дим.

ЯНІВКА, кол. і слоб., Рівенський пов., Селищанська вол. На колонії було на початку 20 ст. 18 домів і 98 жи-

телів, в слободі — 14 домів і 120 жителів. Була то лісова, шляхецька власність, недалеко від села Губкова, яка колись належала до Сімашків. В 1648 р. належало до Кристини Даниловичевої, яка враз з іншими селами вносила за 269 дим., а в 1653 р. тільки від 258 дим.

ЯНІВКА, село, Острозький пов., над р. Горинню — 14 домів і 105 жителів.

ЯНІВКА, село, Ст. Костянтиновський пов., Базалійська вол., 72 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. було там 91 домів і 498 жителів. Оселя ця колись виділена зі села Свинної і названа від імені свого власника. В 1860 р. належало до Кондрацьких 117 десятин.

ЯНКЕВИЧІ, село, Рівенський пов., Костопільська вол., 41 км. від Рівного, на північний захід від Костополя. В кінці 19 ст. було там 123 домів і 446 жителів, дерев'яна церква з 1797 р., земля болотиста і піски. Село згадується в 1577 р. при степанському замку кн. Костянтина Острозького, який платив з Я. від 7 дим. на півдворищах. Пізніше село Я. перейшло до кн. Збаражських, від них до Любомирських, а по польських повстаннях 1831 і 1863 рр. забрано „Удельным Ведомством”.

ЯНКІВЦІ, село, Володимирський пов., Бережецька волость, 71 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 61 домів і 364 жителів. Село недалеко від залізниці Ковель-Холм.

ЯНКІВЦІ, село, Крем'янецький пов., Борсуковецька вол., 18 км. від Крем'янця. В кінці 19 ст. було там 71 домів і 485 жителів, дерев'яна церква з 1786 р. Колись село належало до кн. Вишневецьких, пізніше до інших.

ЯНКІВЦІ, село, Крем'янецький пов., Білозірецька вол., 50 км. від Крем'янця. Село над р. Жердею. В кінці 19 ст. було там 155 домів і 954 жителів, дерев'яна церква з 1741 р. Село згадується в 1463 р., коли належало до кн. Несвицьких. В 1583 р. була то власність кн. Збаражських, а по повстаннях 1831 і 1863 рр. належало до пом. Теплякових — 502 десятин. За переписом 1911 р. в селі Я. було 1,028 жителів, горілчана крамниця і водяний млин (7,700 пуд. річн. перем.).

ЯНУШІВКА, село, Заславський пов., Жуківська вол., 33 км. від Заслава. В кінці 19 ст. було там 154 домів і 964 жителів, дерев'яна церква з 1784 р. на місці ще старшої, церк.-прих. школа від 1860 р. Колись село належало

до кн. Заславських, а в половині 17 ст. було в оренді у Черкаса, який в 1648 р. платив з неї від 32 дим., а в 1651 р. тільки з 4 дим. (Архів Ю.З.Р. ч. 7, том 2, стор. 476).

ЯНУШІВКА, село, Звягельський пов., Куренська вол. В кінці 19 ст. було там 182 домів і 1,048 жителів, старовірський дім молитви, водяний млин над р. Рудка. В 1648 р. село було в оренді у Сошинського, який платив від 12 дим., а в 1653 р. тільки з 8 дим. За переписом 1911 р. до великої зем. власности належало там 370 десятин.

ЯНУШІВЦІ або **ЯНУШЕВИЧІ**, село, Ст. Костянтиновський пов., при дорозі до Волочиськ, недалеко від залізниці з Проскурова до Тернополя, 87 км. від Ст. Костянтинова. В кінці 19 ст. в селі, на хуторі і фільваркові, було разом 112 домів і 668 жителів. До А. Ледуховського належало там 334 десятин.

ЯНЧА РУДНЯ, село, Звягельський пов., Емельчинська вол., 59 км. від Звягеля. Село при усті р. Глумчі до р. Уборті. В кінці 19 ст. було там 121 домів і 784 жителів. Селянської землі 138 десятин, а до пом. Уварової належало 1,258 десятин.

ЯПОЛОТЬ або **ЯПОЛОТ**, с., Рівенський пов., Стиденська вол., 55 км. від Рівного. Село над р. Горинню, недалеко від містечка Степаня. В кінці 19 ст. було там 94 домів і 714 жителів, дерев'яна церква з 1779 р., початкова школа з 1862 р. Село Я. згадується в 1577 р., коли належало до земель степанського замку, який платив від 6 дим., убогих людей, які мають мало землі. Пізніше була то власність кн. Костянтина Острозького. В 1650 р. село Я. належить до луцького судді Пясковського, який платив з Я. за 37 дим. На ґрунтах села Я. виступають поклади залісної руди. Руду цю вивозили в 16 ст. і 17 по 2 гроші за фіру. Купувала ту руду гута заліза в Любаші. За переписом 1911 р. в селі Я. до великої зем. власности належить 143 десятин.

ЯРЕВИЩЕ, село, Володимирський пов., Шацька вол., 110 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 94 домів і 598 жителів, дерев'яна церква з 18 ст., церк.-прих. школа. Село на північному березі р. Прип'яті. Недалеко від села в урочищі Городище, в заболоченій місцевості кругле городище, около 40 метр. в поперечному. Згадується це городище в Іпатієвському літописі в 1287 р., коли то кн. Володимир Василькович, їдучи через Любомель до

Володимира, затримався там на відпочинок з огляду на свою хворобу.

ЯРЕМИЧІ або **ЯРЕМЧЕ, ЄРЕМИЧІ**, село, Звягельський пов., Кустовецька вол., 108 км. від Звягеля. В кінці 19 ст. було там 73 домів і 565 жителів. Село згадується в 1583 р., коли належало до кн. Острозьких, які вносили за нього від 7 дим., 14 город. і вального колеса. В тому ж 19 ст. село належало до І. Раєвського, а від 1863 р. до „казни”.

ЯРИНІВКА, село, Луцький пов., Осовська вол., 142 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 32 домів і 184 жителів.

ЯРИНІВКА, село, Рівенський пов., Березенська вол. Село при залізниці Рівне-Лунинець. В кінці 19 ст. було там 76 дом. і 552 жителів. Село засноване А. Радзивилом на початку 17 ст. Селянської землі 1,536 дес. За переписом 1911 р. в Яринівці було 573 жителів, 4 крамниці, горілчана крамниця, тартак і 3 склади дерева. До пом. Стороженків належало там 4,349 дес.

ЯРОВИЦЯ, село, Луцький пов., 1 км. від Луцька, тепер пригород. Село над притокою р. Стиру — Яровицею. В кінці 19 ст. було там 24 домів і 136 жителів. Було то родове село кн. Четвертинських. Яровиця згадується в 1545 р., коли вона належала до кн. Матвія, а в 1570 р. до Богдани Четвертинської, Василевої, Сімашківної, яка платила зі своїх сіл і сіл покійного мужа від 82 дим., 8 боярів путних, 14 город, 2 млинських коліс. В 1583 р. з частини села Я. платили також Бокієва, жінка луцького судді. Частина лишилася в Івана Волинця Четвертинського. Пізніше село дісталось до тринітарського кат. монастиря в Луцьку. В кінці 19 ст. знайдено там монетний скарб в горщику, який складався з чеських грошей з 14 ст. (В. Антонович. Труди 11 Арх. з'їзду, 1901 р.).

ЯРОМЛЯ або **ЯРОШЕЛЬ**, село, Луцький пов., 37 км. від Луцька. В кінці 19 ст. було там 27 домів і 172 жителів. До великої зем. власности за переписом 1911 р. належало там 524 дес.

ЯРОСЛАВИЧІ, село, Луцький пов., Ярославецька волость, 36 км. від Дубна, на пограниччі Луцького повіту. Село положене над малою притокою р. Стиру. В кінці 19 ст. було там 66 домів і 691 жителів. За місцевим переказом село це отримало свою назву від кн. Ярослава Із'яславовича Луцького в 1169 р., який мав там свої палати

і замок. В 1545 р. село Я. належало до Богушевої Боговитунової, яка була зобов'язана утримувати 3 городні луцького замку. В 1570 р. село Я. належало до Михайлової Дялинської (або Дзялинської) враз зі селами Підлісці і Воротнів і платила від них за 16 боярів путних, 58 дим., 8 город., 50 город., 3 млинських коліс, 2 коршми, а в 1585 р. належало Я. до кн. Пронського, пізніше до Пузинів, Аксаків, Малинських Немирів. В 1706 р. стояв там табором шведський король Карл XII (Архів Ю.З.Р. ч. 6, том I, додаток, стор. 109).

В 1564 р. згадується село Я. в скарзі архимандрита жидичинського (Опис акт книги Київ. Арх. № 2038, стор. 22, п. 62 і в 1565 р. там же № 2039, стор. 4, п. 21). В селі церква з 1882 р. на місці, де була стара, початкова школа, два водяні млини, один з них був пливаючим млином і звався „Плавок”. По повстаннях 1831 і 1863 рр. село Я. перейшло до поміщиків Калмикових. За переписом 1911 р. в селі Я. було 819 жителів, волость, земська поштова станція, однокласова школа, фельдшерський пункт, горілчана крамниця і ошадна каса. До пом. Калмикової належало там 1,394 десятин. В селі, в урочищі Замок, на півострові вали старого городища, пізніше замчища, Знайдено бронзовий ранньосередньовічний зміївик і сокирку з сармацького пісковика (Антонович. Труди 11 арх. з'їзду, 1901 р.).

ЯРШИКИ або **ГЕРШИКИ**, село, Ст. Костянтиновський пов., Решнівська вол., над р. Білкою і ставом між двома узгір'ями. В кінці 19 ст. було там 126 домів і 1,224 жителів, дерев'яна церква з 1760 р. В 1583 р. село належало до кн. Острозьких, які платили з села Я. за 9 дим. і 9 город. В 1593 р. село було спалене татарами. В 1898 р. належало до Чечелів, пізніше до Абрамовичів.

ЯРОШИН, село, Пінський пов., положене в околицях містечка Любитова.

ЯРУНЬ, містечко, Звягельський пов., Жолобенська волость, 11 км. від Звягеля, при притоці р. Церему, Жолобенці. В кінці 19 ст. було там 176 домів і 689 жителів, дерев'яна церква. Село колись належало до кн. Корецьких. Містечко колись належало до піщатинського ключа гр. Потоцьких. За переписом 1911 р. в містечку Я. було 1,220 жителів, аптечна крамниця, 2 крамниці, гуральня (13,528 відер річ. прод.), горілчана крамниця, медоситня,

паровий млин, 2 ярмарки річно. В околиці містечка в кінці 19 ст. було 7 курганів (В. Антонович. Труди 11 арх. З'їзду. 1901 р.).

ЯСЕНИЧІ або **ЯСЕНИЦІ**, село, Рівенський пов., Дідковецька вол., над р. Устя, 14 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 98 дворів і 728 жителів, дерев'яна церква з 1783 р. з дзвіницею. Церква ця, як про це свідчать заховані в архіві метрики, існувала ще в 16 ст. Село згадується в 1545 р. в описі луцького замку, коли належало до Яцка Ясеницького, який з цього села вносив побір (Пам'ятники том 4, від 2, стор. 81). Крім того згадується в 1569 р. в універсалі польсько-литовського короля Жигмонта Августа з приводу приєднання до Польщі Волинської землі (Архів Ю.З.Р. ч. 2, том I, стор. 7). В 1595 р. як власник того села фігурує кн. Юрій Чарторійський.

ЯСЕНІВКА, колонія, Володимирський пов., Олеська вол., 34 км. від Володимира. В кінці 19 ст. було там 43 домів і 284 жителів.

ЯСЕНІВКА, село, Луцький пов., Шуринська вол., 49 км. від Луцька, на пограниччі з Ковельським повітом, над р. Стоходом. В кінці 19 ст. було там 46 домів і 298 жителів. Крім того на колонії — 8 домів і 108 жителів. Село згадується в 1577 р. як власність Матвія Воронецького, землянина з села Тростеня, який платив з Я. від 2 дим., а в 1589 р. також належало до Воронецьких. Від них перейшло до Валецьких.

ЯСЕНИНИЧІ, хут., Володимирський пов., Шацька волость, — 5 домів і 26 жителів.

ЯСЕНІВКА, колонія, Володимирський пов., Вербська вол., — 9 домів і 61 жителів.

ЯСНОБІР, слоб., Рівенський пов., Костопільська вол., 55 км. від Рівного — 31 домів і 207 жителів.

ЯСНОПІРКА, село, Рівенський пов., Вирська вол., 132 км. від Рівного. В кінці 19 ст. було там 47 домів і 341 жит.

ЯСИНЕЦЬ, колонія, Володимирський пов., Киселинська вол., 18 домів і 149 жителів.

ЯЦУКИ, село, Рівенський пов. Село на північ від містечка Дубровиці, на границі з Луцьким повітом, над відтокою р. Горині, при старій дорозі з Дубровиці до Висоцька. Знайдено там було кілька великих брил бурштину.

КІНЕЦЬ

Через недогляд Шановного Автора, а також недогляд Видавничої Колегії в першому томі праці „Стара Волинь і Волинське Полісся” було пропущено гасло „ЖИТОМИР”, за що ми перепрошуємо всіх наших читачів. Тому подаємо його на цьому місці з сердечною подякою д-ру К. Костеву за опрацювання того гасла.

ЖИТОМИР — це стародавнє українське місто, розташоване на пограниччі лісової й лісостепової смуг України над мальовничими крутими берегами судноплавної річки Тетерева та його притоки Кам’янки, що належить до басейну Дніпра. Назва „Житомир” утворилася з двох слів: „жити” й „мир”, і означає мешканців-жителів міста, які мирно в згоді живуть між собою. Лінгвістичними братами з коренем „мир” в українській мові є імена: Володимир, Казимир, Любомир, Людомир, Мирослав, Тихомир тощо.

У глибоку давнину по берегах Тетерева в місцевих лісах водилась сила-силенна птахів тетеруків, що являли собою цінну дичину, і, власне, від тих птахів тетеруків річку, праву притоку Дніпра, найменовано Тетерів.

За поширеним у народі переказом, Житомир був заснований у 884 році по Хр. Його основоположником був радник київських князів Аскольда й Дири, безстрашний дружинник і хоробрий лицар, який називався Житомир. Коли в другій половині IX сторіччя варязькі дружини на чолі з Олегом Віщим зробили загарбницько-грабіжницький напад на Київ, брутально вбили автохтонних (місцевих, аборигенних) київських князів Аскольда й Дири й насильно усунули там князівську самобутню династію, — тоді лицар Житомир із своїми воїнами не захотів підпорядкуватися агресорам, залишив Київ і подався на Волинь, щоб там загубитися між полісними мешканцями свободолюбного волинського племені деревлян (древлян), які тоді були вільними й нікому не підлягали. Ось там у лісах на скелястій верховині на березі річки Тетерева він збудував замок, навколо якого згодом виникло селище й було назване його ім’ям Житомир.

Правда, існують також інші теорії щодо постання міста Житомира й щодо походження його назви, однак

усі вони — це тільки припущення й позбавлені історичного ґрунту.

Давньоукраїнські літописи вперше згадують про Житомир 1240-го року у зв'язку з татарською грабіжницькою навалою т. зв. „Золотою Ордою” під проводом хана Батия. Опісля Житомир довгі віки був під владою Литви, Польщі й Росії. У 1320 р. князь Гедимін здобув Житомир і приєднав його до Великого Литовського Князівства. З черги, після Люблінської Унії в 1569 р., Польське Королівство захопило Житомир та взагалі всі українські землі. У визвольних боях Б. Хмельницького проти Польщі, українська армія під проводом полковника Івана Богуна завдала сильну поразку полякам, хоч, правда, Житомир 1648-го року через запеклість окупанта був дуже спустошений, а безстрашного українського героя Івана Богуна поляки розстріляли 1664-го року в Новгороді-Сіверському. У 1793 р. Житомир у складі Правобережної України був приєднаний до Росії. З 1804-го року Житомир став центром Волинського Намісництва, а згодом — Волинської губернії. За української державности Житомир був осідком Української Центральної Ради в січні 1918 р. і місцем боїв 2-го корпусу Української Галицької Армії з большевиками в серпні 1919 р.

Сьогодні Житомир нараховує понад 244,000 мешканців і являє собою адміністративний, економічний і культурний центр Житомирської області, має летовище, багаті гідроресурси, місто обладнане модерною ogrivальною системою від газопроводу Дашава (Стрийщина) — Київ, у Житомирі сходяться й перехрещуються головні залізничні й автомобільні шляхи.

У Житомирі процвітає торгівля, промисловість і модерна технологія. Провідні галузі економіки міста — це промисловість деревообробна (зокрема мебльова, музичних інструментів, паперова, лісопильна), харчова (борошномельна, макаронна, кондитерська, м'ясо-консервна, лікєро-горілчана, овочева, маслоробна), легка (шкірно-взуттєва, текстильна, трикотажна, галянтерійна, швейна). Житомирці також розвинули промисловість металообробну, будівельних матеріалів, електровимірювальних приладів, линарномеханічну й т.д. В околиці Житомира високо поставлено виробництво цегли, черепиці та гранітних пристосовань, зокрема монументів.

Житомир, як культурний осередок, має ряд навчальних закладів і культурних установ. Зокрема тут треба згадати про житомирські інститути: сільсько-господарський, педагогічний, учительський, чужих мов, 4 технікуми, середні школи, бібліотеки, музеї, театри та клуби. Тут жив і діяв визначний письменник Михайло Коцюбинський. За переписом 1926-го року в Житомирі жило найбільше жидів, а на дальших місцях українці, росіяни, поляки та інші етнічні групи. До Першої світової війни існували в Житомирі синагоги, церкви: католицька, православна, баптистська й молитовні доми менших релігійних деномінацій.

Герб міста Житомира зображає на блакитному тлі відчинені навстіж тріумфальні ворота, а на них три міські вежі.

Д-р К. Костів

ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія Українознавства, Словникова частина, том II, стор. 684.
2. Українська Радянська Енциклопедія, том V, стор. 73-74.
3. М. Т. Янко: „Топонімічний словник-довідник Української РСР”, Видавництво „Радянська школа”, Київ, 1973.
4. Українсько-російський словник географічних назв УРСР за редакцією доцента К. К. Цілуйка, Видавництво „Радянська школа”, Київ, 1964.

ПОЯСНЕННЯ МАЛОВЖИВАНИХ СЛІВ

- ВАЛЬНЕ КОЛЕСО** — слід розуміти млинське водопадне колесо, від якого вимірювався податок.
- ВІДПУСТ (Проща)** — богомілля до місць особливого релігійного почитання.
- ВОЛОКА (уволока)** — офіційно заведена „Уставою на волоки” 1557 р. В. мала 30 моргів і була мірилом панщинних повинностей.
- ГОРОДНИКИ** — були власниками присадибних ділянок підпанщизняних селян, що відробляли шляхті панщину. Звичайно, ця категорія людей наймитувала, або наймалася на сезонуву роботу.
- ГОРОДНЯ** — частина укріплення в центрі оборонної системи за литовсько-польської влади на Волині, на чолі яких стояли городничі. Кожне поселення належало до призначеної городні, її будувало і в потребі в ній боронилося.
- ГРІШ** — старовинна монета, відома вже з XII ст. В Західній Україні XVI-XVIII ст. були в обігу литовські й польські гроші. Згодом „гріш” перетворився на дрібну розмінну монету.
- ДВОРОВІ ЛЮДИ** — частина закріпачених селян в Україні, позбавлених земельних наділів з кінця 17 ст. до скасування кріпацького права в 1861 р. Серед закріпачених було 6,8 д.л. Ці люди переважно працювали в поміщицьких маетках.
- ДЕСЯТИНА** — міра землі, якої розмір не був сталий, шойно 1753 р. російський царський уряд дав розпорядження, що 2,400 кв. сажнів рівняється одній десятині (1,0925 га.). Від 14.9.1918 р. советська влада знесла всі старі міри й запровадила метричну систему.
- ДВОРЯНСТВО** — Цей термін був відомий в давній Русі з 12 ст. Спочатку „дворяни” були слугами князя, а згодом наслідком різних подарунків перетворилися в землевласників-поміщиків. Ця соціальна кляса ділилася ще на: малі, середні й великі поміщики, або придворну аристократію тощо. Все це відповідало тодішнім суспільним умовам майже в усіх країнах Європи.
- ДИМ** — одиниця оподаткування в давніших часах, а на Волині від 14-18 ст. Цей рід податку називався „подимним”. В основному д. називалася господарська оселя.
- ЗЛОТИ** — польська грошова одиниця. У 14-15 ст. злотим називали золоту монету й звідси її назва. З 1633 р. поляки почали видавати срібну монету, яку також називали „злотим”.
- КАЗНА** — повне слово „казенна палата”, або губернська фінансово-господарська установа царської Росії, створена „Установленням про губернії”, 1775 р. В Україні заведена в 1780-90 рр. Та установа завідувала податками, арпизами та іншими грошовими зборами держави.
- КЕРАМІКА** — мистецтво виробів із глини знане 2500-200 до Хр. К. в Україні була особливо розвинена.
- КЛЮЧ** — економічна одиниця, що об'єднувала кілька фільварків іноді з приналежними селами і містечками.

- КОМІРНИКИ** — збідніле селянство і міщанство (15-18 ст.). В селах їх називали „безземельними”, що віддавали себе найманій праці й жили в „комірному”, цебто по чужих хатах.
- КОПА ГРОШЕЙ** — старинна грошева одиниця, іноді снопів тощо вживалася на Волині, Білорусі й Литві. Загально копа містить у собі 60 одиниць (снопів, яець і т.д.). Вперше згадується в Литовському Статуті та старих документах.
- КОРЕЦЬ** — старовинна одиниця виміру зерна і рідин; в Західній Україні з XV-XVII ст. Польський корець т. зв. варшавський близько 500 кг., а український 6 пудів, коло 100 кг.
- КОРОЛІВЩИНА** — округи, або старства, що їх король роздавав заслуженим шляхтичам і іншим особам. Прибутки з королівщини йшли на користь їх власника і податок для короля — скарбу.
- КОЛЬБИШІВСЬКА УГОДА** — див. Ординація Острозька.
- КУРГАН** — слово тюрського походження, що означає: укріплення, також могила — земляний, деколи кам'яний насип над похованням. К. належать до раннього періоду ЯМНОЇ КУЛЬТУРИ 4-3 тис. п.н.е. Кургани широко відомі на Волині головню з Княжої Руси та Запорізької Січі.
- ЛАН** — поземельна міра в Західній Україні XIV-XVIII ст. Малий лан рівнявся 30 моргам (16.8 га.); великий лан 43.5 моргам (коло 25 га.). Після запровадження „Устави на волоки”, лан почали називати волокою.
- МОРГ** — міра земельної площі знана в Польщі і Литві в XVI-XVII ст. З 1919 р. морг рівнявся 0.5599 га.
- ОРДИНАЦІЯ ОСТРОЗЬКИХ** — основана Янушом Острозьким, 1609 р., опісля перейшла до кн. Заславських; в 1673 р. стала предметом суперечок кількох родів. Кн. Я. Сангушко т. зв. „Кольбишівською угодою 1753 р.” розділив частину ординації (дібр) Любарським, Чарторийським і Малоховським. Довголітню суперечку остаточно сейм полагодив 1766 р.
- ОСАДА, Осадники** — за ухваленим поляками законом 1919 р., насаджувані на Волині польські легіонери. В 1938 р. легіонерам — польським колоністам мало належатись 12% землі.
- ОЧКОВЕ** — натуральна медова данина в Україні XVI-XVIII ст., що її складали бджолярі від своїх пасік.
- ПОДИМНЕ** — походить від „дим” форма податку в давній Русі. На Волині XVI-XVII ст. подимне платили в користь великого князя литовського, згодом цей рід податку від будинку-двору перетворився в грошовий чинш.
- ПРИГОРОДОК** — в сучаснім розумінні — передмістя, але до малого поселення його не можна застосувати. Це мабуть новотвір самого автора в розумінні „пригородище” (від городище). Цього ми не зустрічаємо в словниках, але цей термін ми залишили, як археологічно-географічний новотвір.
- САЖЕНЬ** — російська міра довжини, що дорівнює 213.36 см.
- СЕРВІТУТ** — право користуватися дорогою, пасовиськом, водопами тощо. Це відносилось, головню, в XVII ст. до поміщицьких полегш, що не завжди надавалися селянам.

- СЛОБОДА** — сільське поселення, або міські ділянки, яких мешканців звільняли від панщинних повинностей, іноді до 30 років. Ці пільги давали найбільше селянам, що перебігли з інших місцевостей. Звідси пішла назва Слобідської України, в якій поселялися „вільні від поміщика” люди.
- СУФРАГАН** — помічник, або заступник єпископа в адміністрації, іноді в судівництві.
- ТЯГЛІ СЕЛЯНИ** — заможна частина селян, що мали робочу худобу (тяглова сила), якою відробляли панщину. Відома на Волині 14-18 ст. Відрібок був 2-3 дні тижнево, іноді 2 дні працею жінок.
- ФЛОРИН** — італійська золота монета з 1252 р. вагою понад 3.5 грама.
- ХАЛУПНИКИ** — залежні від поміщика селяни і міська біднота XVI-XVIII ст. — це безземельна категорія людей, що жили у власних „халупах” — хатах з городом. Відбували пішки панщину. Постали після „Устав на волоки”, 1557 р.
- ЧИНШ** — старе слово „кинсь”, який платили селяни, позбавлені земельної власності за найм у поміщика землі натурою, або грішми. На Волині ч. знаний від 14 ст.
- ЧОПОВЕ** — державний податок від алкоголевих напитоків; його брали від горілки, меду, пива, а від 1629 р. лише від меду. Ч. знане на Волині з XV ст.
- ШАРВАРОК** — обов'язкова робота на поправі шляхів, мостів, будівель тощо, вдавнину, для поміщика. У теперішніх часах для держави. В сучасній Україні називається „суботником”, тобто безплатною працею для місцевої влади.

Н А Ш І   А Д Р Е С И

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN

Box 606, Winnipeg, Man., Canada — R3C 2K3

ТОВАРИСТВО „ВОЛИНЬ”

SOCIETY OF VOLYN

Postal Station B, Box 3651

Winnipeg, Man. Canada — R2W 3R0

